

# ЦОНЧО РОДЕВ ТЪТЕНИ

Част 1 от „Тътени“

[chitanka.info](http://chitanka.info)

## ОТ АВТОРА

Нека читателят да вярва на тази книга. В нея почти няма измислени лица и съдби; говоря не само за големите фигури, които и без това са си заслужили място в учебниците, а и за почти всички ония занаятчийи, даскали, слуги, чорбаджии, коняри, хайдути, свещеници и пр., които се споменават. А доколкото изискванията на романа наложиха и несъществуващи герои, на тях пак не подхожда определението измислени — те или имат свои исторически прототипи, или са събирателни образи и съдби на действително живели и многократно повтаряли се личности от епохата. Същото може да се каже и за събитията; разбира се, думата ми е преди всичко за крупните исторически събития, представляващи сюжетния фон на романа — те са предадени с педантична добросъвестност, но и повечето „дребни“ случки и събития също са почерпени от хрониките, църковните кондики и преданията.

И тъй, книгата в ръцете на читателя е роман, но един от онези романи, в които измислицата е направо нищожна в сравнение с достоверното, документално-истинното и... правдоподобното. Все пак за онези читатели, които се интересуват от конкретните исторически факти, прибавих, колкото и да е непривично за един роман, бележки в края на книгата — обяснителни или препращащи към съответните мемоарни или исторически съчинения; ако между тях по изключение се срещне лаконичната бележка „автентично“, то е само за случаите, за които ми се е сторило, че могат да се окажат „спорни“ или „съмнителни“ за читателя, държащ да прокара докрай граница между фактите и художествената измислица.

Пак като приложение са дадени под азбучен ред и преводите на някои от по-малко познатите турцизми, които читателят ще срещне в книгата.

Ц. Р.

**ПЪРВА КНИГА**  
**ЖАР ОТ ПЕПЕЛТА**

## ПРОЛОГ ЗАВѢТЪТ

*Заплакала е гората,  
гората и планината  
и на гората листето,  
и на дървѣто птичките  
заради Индже войвода...*

Народна  
песен

### 1

Като стигна подножието на върха, той скочи от коня и с пъргави стъпки се заизкачва по баира. Не погледна за хората си, не се погрижи за животното, не посегна към силяха, останал закачен на седлото. Знаеше: усърдни ръце щяха да уловят коня за поводите и да го разходят, а Кара Колю, верният другар, можеше да забрави хляб и сън, но да забрави да изпроводи няколко двойки стражници — не можеше.

Катереше се той нагоре припрян, невям облог сключил на един дъх да стигне върха. Сухият августовски вятър, който долу само шумеше в листата на букаците, подхвана дългите му до раменете коси — още тъмнокестеняви, но с два сребърни кичура над ушите — и ги запокити в лицето му. Мъжът не спря; само за миг забави крачките си, усмири с пръсти непокорните коси и отново се втурна по баира. И след малко задъхан стъпи на върха. Примига — не от слънцето, а заслепен от гледката на планината. Навред наоколо, догдето ти очи стигат, се кипреше Балканът, редеше своите зелени, бакъреножълти и пурпурни гърбици, издигаше на възбог гордите си чалове.

Мъжът отрони шумна въздишка и отправи поглед на север. Сгушено сред стръмнините, там се белееше гиздаво село. Въздъхна

повторно, този път много по-дълбоко, по-горестно, и замръзна така неподвижен — сякаш не човек, а каменен идол, изправен на връх Разбойна. Но ако тялото и очите му не помръдваха, в душата му вихрушка трупаше картина върху картина и образ върху образ. Картините не бяха от дългите години, когато бе сял смърт и пожарища из равното Загоре, не си спомни дори славните дни, в които твърдокаменните стени на Цариград трепереха пред него, а образите — те не бяха на избледнелите в съзнанието му прочути нявга с жестокостите си главатари Мехмед Емин, Кара Фейзи, Одаджиоглу Сейфула, Дели Кадри или Молла Хасеки. Не! В този час на връщане към себе си мъжът виждаше само една картина — на изправения върху стената на шарампола чорбаджи Божил, който, почернял от барутен пушек и размахал кървав ятаган и празен пищов, кълне и псува небето, присмива се на даалиите и „гаджалите“ и дръзко шиба лицата им с българското си име.

Нейде откъм хората му долетяха думи, които ветрецът бе откъснал от нечия уста:

— Индже Стоян си взема сбогом от Котел...

Мъжът не се извърна. Вярно говореха хората му. Дошъл бе да се сбогува войводата. Защото Котел и Божил чорбаджи бяха отрезвили от опиянението на кървавото всемогъщество Инджето и от злодей, когото майките проклинаха и чумосваха, го направиха закрилник на своите, а после дойдоха и песните...

... То беше преди години. По онова време Индже Стоян, вече от хайдушки войвода станал известен главатар на кърджалийската ода, беше се наортачил с един свой побратим по занаят, чиято слава не отстъпваше на неговата — Токатджиклията<sup>[1]</sup>. Повърлували бяха двамата аркадаши под Балкана, награбили се бяха по касаби и села (само на Сливен не посегнаха, че пред него не една и не две оди бяха правили калдъръм от костите си), много турци и рая бе минала под калъчите им. И тогава се сговориха да бастисат селото, което българите зовяха Котел, а османлиите — Казан. Не само заради пословичното богатство на котленци; натам ги теглеше още главатарското им честолубие — плюеха си на ръцете и с присмех се заканваха да проверят дали наистина...

*„Котел го сабя не сече,  
Котел го куршум не лови,  
Котел го огън не гори...“*

Речено-сторено. Удариха Индже и Токатджиклията навътре в Балкана, пътем подложиха на сеч и огън две-три села — и Жеравна между тях — и в един хубав ден спряха конете си пред Котел. Гледаха двамата и не вярваха на очите си; не село бе Котел, а същинска крепост. И шарамполът му не от дървени колове като сливенския, а от дялан камък и с обковани порти. Погледнаха те, но главатарят главатар ли е, ако не е курназ? И рекоха на людете си: Кой е луд да гради такава стена, ако зад нея няма съкровища и хубавици?

Както обикновено, първом изпратиха илчия. Върна се с клюмнал нос илчията и смутолеви: „Щом е толкоз ербап, нека заповяда Инджето — бил му рекъл котленският първенец Божил чорбаджи. — Да даде юруш на Котел, пък тогаз ще видим кой кум, кой сват.“ Слисаха се кърджалиите на такъв сербезлък у раята. Бейове, паши, та дори и султан Селим хан трети трепереше в стамбулските си сараи от имената на Индже Стоян и Токатджиклията, та този котленски чорбаджия ли намери да им се зъби? Ожесточиха ги подигравателните слова на Божил и те наистина дадоха юруш. Дадоха и... се върнаха. А две дузини убити останаха под шарампола.

Шест пъти се повтори юрушът и шест пъти се връщаха кърджалиите. А смайването на Индже Стоян и от котленци, и от Божил чорбаджи все растеше. На седмия юруш — последния — той го видя с очите си. То беше в лютата битка при оная порта на шарампола, която по-късно щеше да бъде наречена Грънчерюва, да се запомни името на загиналия при защитата ѝ Петър Грънчеря. Там котленци се огънаха и понечиха да отстъпят, когато някой извика: „Божил“. След думата се появи и сами Божил чорбаджи, висок и снажен, с разкъсани потури и минтан, с опушено лице, напръскано с кръв и прорязано от вадички пот, и с оръжие и в двете ръце. Като лъв се мятеше той по стената и докато десницата му щедро сееше гибел, викът му разтърси земята, и небето:

„Елате, вашата мама, гъжвалии!... Елате!... Елате да видите как българин знае да мре и да надвива!...“

Спомените на Индже Стоян винаги стигаха само до тази точка: до картината на развихрилата се върху шарампола смърт, до образа на великана сред нея и до думичката „българин“. Всичко преди и всичко след този час бледнееше в съзнанието на войводата. Дори победата на котленци над кърджалиите, за които цяло Загоре пееше:

*„В Жеруна<sup>[2]</sup> огън гореше.  
На Котел хоро играе,  
на Бърдукева поляна...“*

той, въпреки поражението си — своето и на Токатджиклията, — хранеше само този спомен. По-сетнешното му оставане при кърджалиите и опитите му да скара Кара Фейзи с Омер Драза, строежите за българското въстание, които бяха правили със странджанеца Вълко Бимбеля, връщането му към хайдутството, прославило го като отмъстител и закрилник — всичко, всичко се губеше, щом го сравнеше с оня миг на стената и с гордите думи, които го, пробудиха за втори живот: „Как българин знае да мре и да надвива!...“

Оттогава насам Индже Стоян не бе пропускал случай да попита за Божил чорбаджи. Отдалече му бе простил чрезмерната слабост към жените — кой е онзи, който е стъпвал по тази земя на изкушения и е останал безгрешен? — после, все така отдалече, бе страдал искрено, когато Божил бе загинал мърцина.<sup>[3]</sup>

... Сега Индже Стоян бе дошъл да се прости и с Котел, и със сянката на Божил. Неговите люде не го разбираха. Или може би само Кара Колю, верният му байрактар. Но дали и той, запазил в гърдите си безметежността на равнинците<sup>[4]</sup>, можеше да разбере и оправдае чудатото хрумване на своя побратим, лютия уж планинец-сливналия, довело го за поклон тук?

Беше горещ августовски ден, но Индже Стоян потръпна. Хвърли последен поглед към белостенния Котел, пък се извърна и тръгна назад. Сега, макар по нанадолнище, вървеше тежко, уморено, отпуснато.

[1] В някои извори и изследвания е наречен Токакчията. ↑

[2] Жеравна. ↑

[3] Божил Саботинов — познат повече като Божил чорбаджи — е историческа личност. Исторически достоверни са и подвизите му на боец и началник по време на кърджалийските нападения срещу Котел. Избран за чорбаджия от населението и признат от турската власт, той бил първенец на селото до 1808 г., когато бил убит от свои съселяни.

Опитите обаче на някои историци (напр. Ради Боев — „Стоян Индже войвода“, ДВИ, София 1956) да представят смъртта му като резултат на някакво селско антифеодално въстание през епохата са неоснователни. Както установи още М. Арnaudов („Из миналото на Котел“, ГСУ — ИФФ, кн. XXVII, 1, София 1931), Божил се е прочул като чорбаджия, който използвал властта си, за да си проправя — понякога дори с цената на смъртта на свои съселяни — път до жените. Убийството му е било отмъщение за неговите любовни похождения.

За тази слабост на Божил чорбаджи говори и следната песен:

*„... Немъ ни мума, ни булкъ,  
нито пък клита вдувицъ  
да не ги Бужил зълиби...“*

↑

[4] Кара Колю, прочутият „кючук байрактар“ на Индже войвода, бил родом от с. Омарчево, Новозагорски район, Сливенски окръг. ↑



Привечер дружината спря на Агликина поляна. Там, където от памтивека се сбираха хайдушките дружини. Индже щеше да разпусне своята...

Наглед всичко беше, както обикновено — неколцина разседлаха и спънаха конете, други се разшетаха за съчки и сухи клони, трети на бърза ръка заклаха овцете, пренесени дотук вързани като бохчи зад седлата. Наглед!... А в същност всички усещаха тъжната съдбовност на този час; усещаха я, плахо я чакаха, преживяваха я, преди да се е сбъднала.

Когато лумнаха огньовете и овцете, набучени на шиш, цвърнаха над тях, Кара Колю бавно повлече крака към войводата. Беше възнисьък и набит, косата му, някога катраненочерна, сега беше съвсем посивяла (Колю байрактар на възраст беше колкото Индже, ако не и някоя година по-стар) и покрай нея лицето му, открай време мургаво, изглеждаше черно като на арапин. Подобно на другите хора, прекарвали по-голямата част от живота си на седлото, той вървеше тромаво, с разкривени крачки, почти несръчно.

Застана пред седналия на земята Индже, помълча, бутна с палец калпака към темето си, премести се от крак на крак и най-сетне попита късо:

— Сега ли?

Прекарвали трийсет години един до друг, те нямаха нужда от повече думи.

— После — отговори Индже Стоян. С това „после“ хитруваше със съдбата и крадеше от нея още един час. И с гузно съзнание обясни: — Нека се нахранят момчетата...

Нищо не рече Кара Колю и се отдалечи със своята смешновата, клатушкаща се походка.

Но часовете минават бързо. И най-бързо — крадените. Когато и последният кокал беше оглозган, Индже се изправи, отмахна с привично движение дългите си коси и изчака хората да сключат кръг около него.

Петдесетте му години бяха променили много неща в него, но едно бяха пощадили — снагата му. Снагата му — все тъй права и висока, тънка като на юноша и гъвкава като на хороводец; нали заради нея преди три десетилетия притуриха към името му „индже“?

Огледа се Индже Стоян. Седемдесет чифта очи бяха вторачени в него, чакаха думата му.

— Знаете какво имам да ви кажа, нали?

Никой не му отговори. Ала в това мълчание имаше нямо потвърждение, не и ням въпрос.

— Това е, братя. Последен път ще преспим заедно край огньовете, а утре — към четирите краища на света. Ние с Колю поемаме на север, към Влашко или Молдова. Вие... вие накъдето ви потеглят сърцата. — Той отново обиколи с поглед скупчените около нозете му мъже. — Ако някой има още хесап за уреждане, нека още тази нощ го уреди с Кара Колю. Зер утре ще бъде късно...

До шепот изтъня гласът му и после млъкна. Мълчаха и другите. Най-после се обади Марин Дръндар от Топлешките колиби. Вече петнайсетина години беше в дружината. Животът и орисията му — като на мнозина: бей някакъв насиллил Мариновата невеста, а Марин сетне му строшил главата с топора и хайде в Стара планина. Имаше хриплив и като че продран от викане глас.

— И защо ще се делим, войводо?

Индже Стоян помисли и отвърна тихо:

— За нас вече няма живот по тези места, братя. Превиха глави недоволниците. Даалиите се оядоха и мирясаха; крепят се само Дели Кадри Пиргозлията и брат му Бекли Мехмед, ама и те, чувам, кандисали за по едно пусто аянство на султана ибрици да станат. Пазвантоглу си умря от охтика във Видин и царщината му се разпиля от само себе си. Остана ли друг? Не, само ние. А срещу нас — всичките паши и всичките султан Махмудови низами. Рано ли ни е майка родила, късно ли... Това е, братя. Ще загасим утре огньовете, ще се прегърнем за последно и...

Пръснаха се седемдесетте хайдути из поляната на групички по двама, по трима. Когато останаха сами, Индже Стоян кимна на байрактаря си:

— Повикай ги.

Кара Колю пак го разбра. Но този път за всеки случай попита:

— Тримата?

— Тримата — потвърди войводата. — Кара Танас, Георги Силдаря и Сяро Барутчията. Да дойдат ей там, под оня дъб.

След малко петимата мъже се събраха. Предвидливият Кара Колю пренесе няколко разпалени главни и чевръсто скъта весел огнец.

Сяро, човек-планина, беше грамада от мускули и кости. Главата му — плосколика, месеста, без вежди, украсена само от два провиснали мустака — сякаш излизаше направо от раменете: така дебел и силен беше бръснатият му врат.

До него седеше Кара Танас, хайдутинът от сливенското село Катунице — същото онова, за което казваха: „Осем къщи — девет хайдутина.“<sup>[1]</sup> Висок, жилест, с тънко изрязани черти беше Кара Танас, постоянният израз на лицето му бяха потиснатостта и тихата печал, само в битките срещу турците се променяше — тогава то се изкривяваше от ярост и в замислените очи бликваха ненавист и зла стръв. Кара Танас не отстъпваше на Сяро по сила, но неговата сила беше друга, не като Сяровата; ако Сяро можеше да се оприличи на канара, дъб-столетник или бик, пъргавината на Кара Танас напомняше рис.

Третият от повиканите, Георги, беше висок почти колкото Кара Танас, но имаше толкова широки плещи, че изглеждаше по-скоро нисък. И неговото тяло като на грамадния Сяро излъчваше първична сила — нали заради нея го бяха прякоросали Силдар!, — но тя бе съчетана с Кара Танасовата гъвкавина и подвижност. Лицето му — правоъгълно, кокалесто, сякаш издялано от камък — беше живо, многоизразно: широкото гладко чело подходдаше на мъдрец, тънките чувствителни ноздри — на сладострастник, гъстите триъгълни, вежди — на злосторник, а черните подстригани мустаци — на славолубец. Само маслинените му очи не можеха да се определят с една дума; те подходдаха на всякакъв човек: сега жестоки, след минута кротки и тъжни, след още една — несдържано весели.

— Е, чухте преди малко — уж бодро рече Индже, — ще се разделяме. — Помълча малко, но никой от тримата не проговори; само Сяро изръмжа неопределено. — За другите казах: всеки да хваща пътя си. Но за вас тримата искам да зная кой какво е избрал за себе си.

— Аз ще се върна в Сливен — пръв се обади Барутчията. Имаше такъв глас, сякаш бичкия пышкаше над дебела талпа. — Ще се върна и

ще подхвана стария занаят.

— Ти, Танасе?

— Тук, в Стара планина ще остана, войводо — глухо отговори запитаният. — В Катунище ме чака въже. Да тръгна по чужди земи не искам. Сговорихме се с няколко момчета — той кимна към огньовете и тъмните фигури, налягали край тях, — тук, в гората ще останем. Досега ни е хранил и приютявал Балканът, невям и занапред няма да ни отблъсне.

— Хубаво! — откъсна се от устните на Кара Колю.

— А ти, Силдар?

— Да ти кажа право — и аз не знам, войводо. Мислих, мислих, нищо не измислих. Но май ще взема жената и челядта и — подир тебе. Нататък върви работата. Пък където си ти, там и ръцете на Георги Силдаря няма да останат яйляк.

— Колко деца имаш?

— Осем. — Черните зеници на Георги грейнаха самодоволно. — Осем живи, искам да кажа: пет момчета и три дъщери.

— Добре си се потрудил, няма какво — вметна полугласно Сяро.

— И сега къде е семейството ти? — продължи да разпитва Индже.

— А, не съм луд да ги оставя в Сливен, та всеки да разбере от какъв корен са издънки. На село са, войводо. На село са и в селото всички знаят, че баща им е овчар някъде в Добруджа.

— Хубаво! — отново се обади байрактарят. Можеше да каже това свое „Хубаво!“, понеже той единствен знаеше мислите и кроежите на Индже Стоян.

Войводата поклати глава:

— Не, няма да дойдеш с мене, ще се върнеш в Сливен, Силдар. Аз разпуснах дружината, но вас тримата — не. Ще...

— Значи заедно ще вървим? — с надежда го прекъсна Кара Танас.

— Не, братя. Ще се разделим, но от клетвата ви още не ще ви освободя. Били сте ми верни, верен съм ви бил и аз. Та и сега: ще чакате знак от мене, ако трябва — сто години ще го чакате, но получите ли го, на часа с днешната вяроност да се наредите под байрака ми. Давате ли обет?

— Даваме — нестройно отговориха тримата, но Сяро дотури:

— Ама не те разбирам твърде добре, войводо.

Индже им обясни. Той искаше Георги Силдаря и Сяро Барутчията да се върнат в Сливен, но даже да умират, да не показват, че се познават. Кара Танас нека остане в Сливенския Балкан, ала и той да не се познава с другите двама. Какво си бе наумил войводата, не им каза. Но десет пъти рече и клетва даде, че ще бъде ден, когато ще прати хабер за тях. Това беше заветът му.

Повториха клетвата си. Повториха я простичко, но Индже знаеше: *такива* хора рядко изричат дума, ала изрекат ли я веднъж, умират за нея.

— Дайте ми по един нишан, братя. Ако не мога сам да ви потърся, подчинете се на човека, който ще ви покаже нишана. Дайте ми по нещо, дето и в преизподнята да го видите, пак да го познаете.

Какво можеха да му дадат тези хора? Какво свое нещо имаха, че да му го дадат? — Освен ризите и потурите — пък комай и те също, — всичко у тях бе ягма, плячка.

Но дадоха му. Георги Силдаря свали от кутрето си желязното пръстенче; преди години то бе красило пръста на една хубава кадъна някъде към Бунар-Хисар. Кара Танас се раздели с прочутата си сребърна кутия за тютюн, цялата покрита с резки; всяка резка по нея означаваше един убит агарянин. Сяро Барутчията свали от дебелия си врат златната пендара. Никога не се делеше от нея: пробил я беше с гвоздей и през дупката прокара обикновена конопена връв; нито той знаеше, нито другите можеха да му кажат, че върху нея личеше образът на българския цар Иван Асен II...

— Господ да ме убие, ако знам какви ще ги бъркам в Сливен — изпъшка Георги.

— Помислил съм и за това — рече Индже Стоян и кимна на байрактаря си. Предугадил, както винаги мислите му, Кара Колю вече му подаваше пет торбички. — Тази е за тебе — подаде войводата първата торбичка на Сяро. — Злато. Да имаш, докато потръгне пак занаятът. Тази вземи ти, Танасе. Ще ти бъде трудно, дорде се укротят гъжвалиите и си събереш ятаци. А тези три са за тебе, Силдар. Баш търговец в Сливен искам да станеш.

— Търговец? — искрено се смая хайдутинът.

— Търговец. И няма да стискаш парите, щедро ще ги харчиш... — Чак сега се засмя Индже. — Все едно че са крадени... От мен

запомни едно: турчинът е подозрителен и се бои от бедняка, а от богатия страх няма.

Главните пред нозете им се събориха шумно и от тях полетяха хиляди огнени пръски.

Индже Стоян се изправи:

— Запомнихте ли завета ми? Тогаз... Е, прощавайте, братя...

---

[1] Турска поговорка от епохата. ↑

## ПЪРВА ЧАСТ

### ИЗМАМНА ТИШИНА

*Ислимье (Сливен) е шерифска каза от сто и петдесет акчета. Градът е разположен на една възвишеност в полите на едно високо бърдо, което е слепено с Чалъкавашката планина. Целият е покрит с лозя и градини и през къщите текат вадички. Прозорците на къщите гледат към богатата равнина, която е на юг. Има дванайсет мюсюлмански храмове, от които чаршийската джамия с едно минаре е най-светла и се пълни с богомолци... Безброй вади текат от височините и по тях има многобройни брашнени воденици, чаркове и табашки долapi за козяци, килими и кебета... Жителите (т.е. турците) обличат разни сукнени облекла и говорят и български. Раята е изключително българска.*

Евлия Челеби  
(турски  
пътешественик)

## 1

Както му беше обичаят, привечер Тахир ага излезе на разходка.

Щом прекрачи прага на къщата си и стъпи върху новия калдъръм на улицата, изпод сянката на яловата круша от другата страна на малкото мегданче се появи „Патриката“ Ахмед, ясъкчията му, като прибираше в пояса си недоизпушения чибук. Присъствието на този бинкоски<sup>[1]</sup> дингил, дълъг до три аршина, винаги накачулен с калъчи и пищови, дразнеше агата. За какво бе нужен ясъкчия нему, аяна, станал

пословичен с това, че ходи из своя град без кесия (кому ще хрумне глупешката мисъл да иска за нещо пари от Тахир ага?), но и без силиях? Кой би посегнал, правоверен или гяурин, на страшния, но и справедлив аян, който с еднаква леснота трепе и защитава и рая, и мюсюлмани? Та не беше ли този град, управляван от желязната ръка на Тахир, най-тихото и уредено място в обширния девлет на султана? Е, случваше се наистина от време-навреме хайдутин да стори зулум в Балкана или хаирсъзин-турчин да напълни — бисмиллах!<sup>[2]</sup> — корема на хубава гяурка с някое здраво момче, но стадо без мърша бива ли? Ясъкчията съкълдисваше господарската душа на Тахир ага и той — ден подир ден — години вече псуваше, че му го бяха наложили. Но днес настроението му беше тъй ведро, че дори появата на „Патриката“ не помрачи настроението му.

Аянът по привычка подръпна чепкена и оправи чалмата си, пък хвърли поглед наоколо. Подранил беше — на запад слънцето едва-едва е опряло лакти на Урум Тарла и Бармук баир! Мисълта, че това подраняване щеше да го принуди да направи вечерната си молитва в някоя джамия, отначало го подразни (не че беше лош мюсюлманин, напротив, ала мразеше да се вре с разните там михлюзи по джамиите и коленичейки, да гледа кирливите им пети), но имаше причина за неговото необичайно избързване и заради нея, примирил се с предстоящата молитва в джамията, той дори се усмихна. Че знаеше: откакто сабахлен получи хубавия хабер, целия ден все искаше да се похвали пред някого.

Отмести очи на север Тахир ага и минута-две съзерцава мътното сияние над Сините камъни и гордо устремената към небето Чаталка, сетне кимна на Ахмед и полека закрачи към Татар мезар. Тъй правеше той: през Татар мезар излизаше до реката, после поемаше нагоре срещу течението ѝ, продължаваше по Новоселския или Селишкия боаз да наслади погледа си по чудните бои на губерите и чергите, проснати по сергииите пред долапи и бари, и да отмори слуха си със сънното ромолене на водата в хавузите, а вече по здрач се прибираше, като следваше същия път. Изобщо по-настрана от шума на чаршията, от досадата на хората; до гуша бяха дошли на Тахир ага хвалебствията на подмазвачите, гъгненето на просителите — цял ден ги слуша, защо да трови с тях и разходката си? Днес обаче не му трябваше тишината на



крайните махали. Новината имаше нужда от хора. Какво е една победа, ако не върви от уста на уста?

Аянът стигна до тази мисъл, когато вече бе преминал вадата при Айше Хатун и навлизаше в Татар мезар. Друг път на това място той винаги си промърморваше по някоя злъчна дума за тези „пис татари“ (не ги обичаше още преди онази случка с есирлийския султан), безподобната нечистотия на които бе станала причина чумата да ги натръшка до крак и... от тях да остане само името на махалата<sup>[3]</sup>; сега, поддал се на внезапното си решение, той остави на мира костите на татарите и следван на три крачки от изненадания Ахмед, свърна наляво, към града.

В турските махали Ески Джами и Ески Намазгях цареше тишина — агите още си почиваха по къошките или в хладината на херодаите, преживяха тлъстите обеда и така щеше да бъде до сумрак, когато, прозявайки се, щяха да повлекат папуци към най-близкото кафене, та да прогонят махмурлука си с филджан каймаклия кафе. Друг господ владееше в по-горната, Кафтанджийската махала. Отдалеч Тахир ага долови равномерните удари на чуковете, по-късно го лъхна и парливият мирис на разгорян кюмюр и разтопен метал от бакърджийниците и тюфекханетата. Аянът не се интересувахе от бакърджиите, конаците му и без това бяха пълни догоре с всякакви тави, харании, ибрици и сахани, ала друго нещо бяха тюфекчиите — зер оръжието не е каква да е, а девлет-работа и Тахир ага два пъти в годината пращаше доклади за него направо до Портата.

Аянът премисляше тези неща и докато се колебаеше да се отбие ли при някой тюфекчия — ей така, макар да надзърне само, — отмина две-три тюфекханета. Но после с изненада забеляза, че краката му са спрели от само себе си, а погледът му гали няколко готови, адамбой дълги пушки — „джувери“, по кондаците на които с топъл блясък грееха седефени украси. Любопитството надви предишното колебание. Тахир ага приближи и огледа отблизо подредените по стената пушки, после направи още крачка-две и се загледа в самото тюфекхане. Там едно дванайсетгодишно момче, черно-почерняло от пушека, дърпаше пръта на духалото; друг, калфа трябва да беше, с големи клещи държеше в жаравата едно разкалено дълго желязо. По-нататък трима млади мъже приликата в лицата им издаваше, че са братя, бяха заети да пробиват една вече изкована цев: единият въртеше тежкото колело,

другите направляваха цевта да бъде точно срещу челичената бургия, която колелото движеше. Не забеляза нечакания гост и майсторът на тюфекхането; седнал настрана от останалите, заградил се с най-различни алеати, той правеше, най-сложното в една пушка — нагласяше чарковете ѝ.

Но заглъхна духалото, а след предупредителното покашляне на момчето замлъкна и свистенето на бургията. Последен, който вдигна очи и забеляза надничация от вратата аян, беше майсторът. Видя го, но не показва нито изненада, нито някакво престараване: грижливо подпря на станокa почти готовата пушка, подреди алеатите си, пък едва тогава се изправи и като бършеше ръце в кожената си престилка, приближи към знатния гост. На крачка зад него застанаха тримата левенти, които допреди минута пробиваха новата цев; стиснатите им юмруци висяха като шест топуза покрай телата им.

— Колагеле, тюфекчи! — поздрави пръв Тахир ага.

— Добре дошъл, войводо — отговори без раболепие майсторът и тези думи едновременно се понравиха и поразядосаха аяна: хареса му простият и безхитростен начин на посрещането, но го подразниха българските думи — е, знаеше се, че в Сливен всички тюфекчии са българи (в този занаят изобщо нямаше правоверни), но защо пък да попадне точно на човек, който и един поздрав не може да върже на турски?

— Как е? — Тахир ага, преминал на български, се постара да прикрие първоначалното си недоволство. — Върви ли занаятът?

— Никой занаят не върви сам, войводо. Вървят ръцете, пък занаятът ги следва отдире. — Човекът замълча, сякаш очакваше нов въпрос, но изненаданият от мъдрите му думи аян (в този град аяните открай време бяха наричани също и войводи) не проговаряше. — А иначе за вървене — върви — някак снизходително продължи майсторът. — Рече бог, този път дойде по-хубаво сурово желязо от Самоков. Една ока пречистено желязо изкарваме не от три, а от две и половина самоковско. Така и трудът е по-лек, и печалбата ще е по-голяма.

— Разликата да не я плати низамът, който ще стреля с пушката? — подхвърли турчинът. Подхвърли го ей тъй, на майтап, но видя, че другият се засегна, а тримата зад него се изчервиха от обида и гняв.

— Нека ми покажат една-едничка калпава пушка, излязла от ръцете на уста Кутьо — с достойнство рече тюфекчията, — пък нека я строшат в главата ми.

Лоша и несполучлива шега е била Тахираговата. Това той почувствува още като я изрече, а напълно се убеди, когато чу името на майстора. Че хаджи Кутьо беше прочут далеч извън Сливен и сливенската каза. Говореше се, че едно време Мустафа паша Байрактар, онзи, дето свалил Мустафа хан Четвърти и въздигнал на негово място сегашния Махмуд, не признавал друго оръжие освен изработеното от сливенския уста Кутьо.

— Пошегувах се, майсторе — благородно се извини аянът. — Сам виждам, пушки за чудо и приказ правиш. — Той кимна към онези, които го бяха привлекли към тюфекхането. — Ще дойда някой път и за мен една да пазаря.

Думите му поразсеяха първоначалното напрежение. Лицето на хаджи Кутьо се поотпусна.

— Не знам дали ще пазариш с мене, войводо. Остарях вече, очите недовиждат и ръцете не държат здраво алеатите, потреперват. А човек със слабо око и несигурна ръка не е за тюфекчия. Но ако не ме намериш тук, когато дойдеш, ей с този поприказвай. — Майсторът улови за рамото и избута до себе си един от младите мъже. И го похвали: — Синът ми Паскал. Паскал хаджи Кутюв. Запомни това име, войводо. То ще затъмни моето в тюфекчийския занаят.

Аянът избъбри нещо неясно за поздрав и отмина. Не беше направил повече от четири-пет крачки, когато зад гърба му пак запъшка духалото, пригласяно от свистенето на бургията, отново захапала кованото желязо.

Вървеше Тахир ага, слушваше се и по хлопането отляво и дясно познаваше: тук живее тюфекчия, там — бакърджия, по-нататък — бъчвар, дограмаджия... А от която къща не се разнасяха удари на чук или тесла, от нея до ухото долиташе глухо прихлопване на ватали, които набиват нишките на абата, нямаше български дом в този град, в който от сутрин до вечер да не хлопат така по няколко стана, за да съберат за годината до сто хиляди топа — цялата османска войска се обличаше с абата, изтъкана от тукашните българи. Аянът изкриви устни в кисела усмивка. Понякога правоверните — особено ходжи и молли — го обвиняваха, че прекомерно зачитал раята. Не беше в

зачитането работата. Но всеки може да мине през Ески Джами и Кафтанджийската махала, да сравни господарските салтанати на агите с продънени чешири и волското залягане над работата на раята. Па ако има акъл, ще разбере, че не от аянското зачитане иде боллукът на едните и съкъттията на другите.

Той продължи надолу, все така следван от „Патриката“ Ахмед. Постепенно друг един шум, който идваше срещу него, заглуши ударите на чуковете — трескавата и възбудена гълчава на чаршията.

Тахир ага отговори на няколко поздрава и излезе на Машатлъка. Едва сега, когато пред него се възправи стройната снага на часовниковата кула, той си спомни защо бе тръгнал насам — не улисията на града търсеше, а човек, с когото да сподели радостта си. Огледа се. Вляво, на излъсканите от задниците на дембелите пейки пред кафенето на Мустафата, неколцина размекнати от топлината турци оставиха димящите филджани и го поздравиха с теманета. Отпред, откъм Сарашката чаршия, трима-четирима селяни водеха катъри и се провираха между пъстрите групички търговци и зяпачи по Машатлъка. Вдясно старият Рафик ходжа лениво се влачеше към джамията.

— Добър вечер, Тахир ага — стресна го един глас. — Зивот<sup>[4]</sup> и здраве на тебе и твой дом.

Тахир ага се извърна.

— Добър вечер и на тебе, Димитраки чорбаджи.

— Какво така по царсията? Несто да купис ли си тръпнал?

Аянът не се престара с бързината на отговора си и измери от глава до пети чорбаджията. Димитраки, висок и охранен мъж на четиридесетина, четиридесет и пет години, хубав, румен, с добре сресани кестеняви мустаци, беше облечен в сукнени дрехи, толкова нови, като че ей-сега са излезли от ръцете на терзията. От яркочервения му пояс висеше тежък сребърен ланец, от пухкавата му бяла десница — кехлибарена броеница. Докато още го гледаше и мълчеше, Тахир ага се запита дали именно Димитраки не беше човекът, от когото имаше нужда. Един от първенците на гяурите, с може би най-тежка дума в общината им, уважаван и от „елини“ и турци за богатството си, той познаваше всички по-първа ръка хора в града; само да подшушне новината, която пареше на езика му, чорбаджията за един сахат време ще я разнесе навсякъде. Дори от

престараване ще я разкраси и преувеличи така, че после, докато тя обиколи града и се върне при него, сам аянът ще хлъцне и ще се зачуди. Той още се колебаеше, когато срещна очите на Димитраки. И мигом се отказа: те, обикновено дебнещи и опипващи, сега бяха пълни с угодничество — очи на еветчия.

— Какво си засъскал, Димитраки чорбаджи? Болен зъб ли имаш? Аллах ми е свидетел, една думичка не ти разбрах. — Видя как другият пребледня, но не се опита да смекчи казаното, а побърза да се сбогува: — Хайде, остани със здраве.

И отмина, доволен от себе си. Толкова доволен, че десетина крачки по-нататък без малко не налетя на дребния и кокалест хаджи Рифат. Слава на бога, все пак го видя навреме; достатъчно навреме, за да свие наляво и с бързи крачки на измъчван от жажда да се отправи към своята, Тахираговата чешма. За хаджи Рифат той изобщо не се поколеба. Злоезичният старец не само че нямаше да сподели радостта му, но щеше да я осмее, да я принизи и накрая да отрови доволството на аяна с някоя от острите си поговорки.

Докато пълнеше калайдисаното кепче и го поднасяше към устата си, Тахир ага проследи с ъгълчетата на очите си отминаващия хаджи Рифат. Странен беше този човек, един от най-странните, които аянът познаваше. Фукара, това личеше от каяфета му, ала не страдаше от беднотията си, защото нищо не искаше. Беше последна издънка от стар и виден тукашен род (голямата чума преди седем години прати в гроба всичките му деца, а от жените пощади само една; разправяха — най-грозната), пък съвсем не се държеше с подобаващо на потеклото му достойнство. Мързелив беше за трима, кажи-речи никога не беше похващал работа, но никой не го броеше между мързеливците; дори торлаците-българи, за които трудът беше единствената мярка за уважение към човека, се отнасяха с особена почит към хаджията. Каква беше тайната сила на този немощен старец, която отваряше за него всички сърца и всички врати? Имаше зъл и хаплив език, но иначе бе неспособен да стори някому зло — това добре, но не стигаше да оправдае всеобщото тачене. Разсъждаваше със спокойна и улегнала мъдрост за живота — и за кахърите на турци и българи, които ден през ден прибъгваха до него за съвет, — но това пък не се броеше за кой знае какво изключение между старците, които аллах е пощадил от изглупяване. Знаеше множество стари мъдри поговорки и умееше да

ги каже на място — други обаче знаеха може би повече и също така ги употребяваха на място, а нямаха неговата слава на мъдрец. Тогава? Къде се криеше странната му сила, от която дори аянът се страхуваше? Тахир ага сви безпомощно рамене. А „силата“ на хаджи Рифат имаше само две прости черти — че беше човек и че обичаше да казва истината в очите...

Окачи кепчето на чешмата аянът и се приготви да продължи надолу към Сарашката чаршия и Абапазар, но в същия миг от минарето на близката Хаджи Юмер джамия се разнесе провлаченият глас на мюезина, който приканваше към молитва. Догони го друг от Джин Ибиш джамия, после от Нурул Кудус джамия, от Тахталъ джамия, от Ески джамия... Много гласове, дрезгави и ясни, се проточиха над богатия град, за да напомнят на правоверните, че е дошъл часът, в който трябва да забравят суетата на този грешен свят и да слезат душите си с единствения бог.

Заедно с другите богомолци, заварени на Машатлъка, Тахир ага влезе в Хаджи Юмер джамия, изу еминиите и изми петите си на шадравана, пък прекрачи в храма и се повали на колене върху килимчето, което един услужлив софта му подаде. Тури ръце на бедрата и зашепна молитвите си, после направи изискваните от обряда метани към четирите краища на света, едновременно с останалите молещи се слагаше свити длани край ушите, кръстосваше ги пред гърдите си... Тахир ага вярваше колкото другите добри мюсюлмани, че „Няма друг бог, освен аллах и Мохамед е неговият пророк“, но ги превишаваше във външния, обредния израз на вярата си — животът го бе научил, че хората са злопапетни и знаеше, че мнозина следят под око ревността му в правата вяра, защото за тях той, вече възрастен мъж, бе останал все още само внук на диндъонме, на вероотстъпник.

Молитвата никак не пропъди от душата му нечестивото желание да се похвали с днешната победа. И щом излезе от джамията, той — неотстъпно следван от ясъкчията си — продължи прекъснатата разходка. Извървя открай-докрай Сарашката чаршия, като оглеждаше хората и отговаряше на поздравите им; срещна много познати и непознати, но човека, от когото имаше нужда, не срещна. После излезе на Абапазар при шадравана („шадърфана“, както най-често му викаха тук) и в този миг разбра кого е търсил. Защото точно отсреща, на гърба

на Лазовския хан, видя дюкяна на Георги Силдаря. Георги Силдаря — ето кого бе търсил цял следобед аянът!

В очите на Тахир ага Силдаря представляваше нещо като български хаджи Рифат, само дето нямаше неговата османлийска бавност и склонността му към мъдруване. Беше богат, а презираше „елините“ и с някаква хлапашка упоритост държеше да го броят от торлаците. Търговец, който не умееше да печели, за шест години, откакто отвори дюкяна си, той се смрази с другите бакали, защото продаваше почти без кяр, и три пъти успя да пропадне и отново да се съвземе. На българи и турци продаваше щедро на вересия и с царствено безгрижие забравяше борчовете им, но беше способен да убие човека, ако този човек се опитахше да вземе от него нещо с насилие. Турете отгоре и пълната невъздържаност на езика му и ще получите образа на Георги Силдаря такъв, какъвто го виждаше аянът. А баш тия две негови черти бяха станали повод за странното приятелство между двамата — турчин и българин, аян и търговец.

Това се случи преди две години, в навечерието на едно от поредните разорявания на търговеца. Георги Силдаря дойде в конака и се оплака на аяна, че някакъв хаирсъзин от Хаджи Яхя махала вече три пъти с пищов в ръка пълнел дисагите си със стока от дюкяна. Дотук — нищо особено; нито в оплакването, нито в пладнешките обири на хаирсъзина. Особеното дойде накрая, в молбата на търговеца. Защото Георги Силдаря не удари на чувства, не поиска помощта на управителя, а изтърси направо: „Та дойдох да те помоля, войводо, да пречукам тоя крастав пес, дето прави за резил и вярата ви, и града ни, и да го заровя някъде заедно с пищова му, ама тихичко, зер да не ставаме мезе в устата на хората.“ Облещи се тогава Тахир ага от тази дързост, после се смя така, че едва не си изплю джигера. Е, такова разрешение той не даде — къде щеше да му отиде краят, ако разрешеше на раята сама да си разчиства сметките с този или онзи турчин? — и сам се разправи с „краставия пес“ (покани го в конака и оня не излезе повече; сигурно отдавна е изгнил в хумбата под собата). Оттогава започна достлукът между двамата. Достлук между правоверен и гяур наистина, между аян и рая, ама все пак достлук.

Пред този човек искаше да се похвали Тахир ага. Защото Георги Силдаря ачик се гордееше, че е гяур и неговото „Машала!“ — ако изобщо го кажеше — щеше да бъде честно, а не от угодливост. Пък и

отдавна се мълвеше, че някога, преди Голямото чумаво<sup>[5]</sup> (иди го проверявай, ако нямаш работа), Георги Силдаря сам хайдутувал из Балкана.

Аянът заобиколи някаква групичка, улисана в пазарлък за товар аба, и се отправи към дюкяна. Вляво няколко момчета между десет и петнадесет години — от дрехите им личеше, че са българчета — с весели крясъци играеха на „домуз“<sup>[6]</sup>. Някога това беше любимата игра на Тахир ага. И сега, забързан към Силдаря, той хвърли любопитен поглед към децата. И добре направи, та забеляза как един от вардяните зърна минаващия управител, направи бърз знак на пастиря да се отстрани и с хубав „случаен“ удар запрати домуза към него, Тахир ага. Аянът отскочи назад и камъкът профуча покрай него. За миг се изгледаха: момчетата, вече с един крак побягнали към комшулуците, и Тахир ага, едновременно ядосан и развеселен. После децата хукнаха, а „Патриката“ Ахмед разпери дългия си чатал подир дръзкия нападател. Но аянът го спря с властно движение:

— Остави! Ще станем за смях, играеха си хлапетата...

В дюкяна още първият поглед разочарова Тахир ага — Георги Силдаря го нямаше; вместо него с мющерии се разправяше един млад мъж, не повече от двадесетгодишен. Не беше трудно да се познае, че е син на търговеца. Навярно точно така бе изглеждал Георги Силдаря преди три десетилетия: същото правоъгълно, ръбато лице, същите тъмни очи (само че по-кrotки, не като Силдаровите) под гъстите триъгълни вежди, същата плещеста, пък тънка в кръста снага.

Младият продавач го забеляза, освободи се набързо от другите мющерии и прекрачи почтително към него:

— Буйрум, войводо!

— Ти кой си? — попита Тахир ага. Попита на български — единствения език, който се говореше в този дюкян.

— Син на Георги Силдаря, войводо. Боян ми е името, но всички ми викат Бяно.

Аянът мислено похвали своя дост, Силдаря, за хубавия момък, който беше отгледал. Защото този Боян или Бяно му хареса веднага; допадаха на Тахир ага такива младежи, които пращат от сила, но не продават евтини бабаитлъци със силата си, а знаят да се държат с приличие и учтивост към по-възрастните.

— Къде е баща ти?



— У дома, не е идвал следобед към дюкяна. Него ли търсеше, войводо?

— Е, щом го няма...

— Не отказвай да го посетиш в къщи — вежливо се примили момъкът. — Превелик ихтибар ще сториш и на баща ми, и на нашия дом.

— Къде живеете?

— Не е далеч, войводо. В Кафтанджийската махала, горе-долу по средата между Машатлъка и Фърчиловата воденица. Завчас ще те заведе.

— Ще ме заведеш? Ами дюкяна, алъш-вериша?

Разбрал, че Тахир ага приема поканата, Бяно непресторено се зарадва. Изскочи навън, сложи два пръста в устата и изсвири пронизително, пък се върна в дюкяна и обясни с усмивка:

— Ще оставя тук братчето си Васил. Не е малък, нека се учи...

Тахир ага чу изтупуркване на боси крака, последвано веднага от кратък писък. Извърна се. Братчето, изтърсакът на Георги Силдаря, едва беше връхлетяло през отворената врата, а ухото му вече се намираше в шепата на „Патриката“ Ахмед. Защото това момче преди малко насочи „домуза“ към минаващия аян. Сега Тахир ага се изненада, че още одеде не е познал в него един син на Силдаря — и Васил беше „одрал кожата“ на баща си, макар че чертите му бяха още недооформени, полудетински. Аянът направи знак на ясъкчията си да пусне ухото и се задоволи да смъмри пакостника:

— Пък щом си такъв къопав играч, друг път не се залавяй на домуз, ще утрепеш някого.

Кимна на Бяно и двамата, съпроводени от „Патриката“ Ахмед, се отправиха към дома на Силдаря.

---

[1] Т.е. от с. Бинкос, Сливенски окръг. ↑

[2] „В името на бога!“ (тур.). ↑

[3] Татар мезар — „Татарски гроб“ — име на махала в Сливен, използвано и днес. На това място — тогава покрайнина на града — около 1811 г. се заселили известен брой татарски семейства, измрели до един при последвалата чумна епидемия и погребани в дворовете на къщите им. ↑

[4] Тази и следващите думи на Димитраки чорбаджи са нарочно сгрешени, опитвайки се да се изразява като „елинин“. — Бел. Диан Жон. ↑

[5] През 1813 г. по нашите земи се разпространила опустошителна чумна епидемия, една от най-страшните през последните векове. Взела десетки хиляди жертви и обезлюдяла цели села и градове. Населението от прибалканските селища бягало масово в горите, за да се спасява от заразата. В народното съзнание тази епидемия се помни като „Голямото чумаво“. ↑

[6] „Домуз“ („Свиня“) — юношеска игра от епохата. В общи черти се е състояла в тласкане на каменна топка („домуза“) с помощта на тояги. ↑

Георги Силдаря искрено се израдва на неочаквания гост. Както беше по чехли, той се разчевръсти, преведе Тахир ага по хаета и го настани на най-личното място на къошка. Толкова от сърце бе проявено гостоприемството, че аянтът за малко се запита дали изобщо бе редно да му отговори със заядливата си новина. Но когато домакинят се разположи отляво до него, той изварди на лицето му бърза сянка на досада.

— Какво, Силдар — рече гостът, — да не съм ти побъркал нещо с идването си?

Другият не отрече раздразнението си:

— За това там се цупя, войводо. — Той кимна към ясъкчията, който се мотаеше по двора. — Не знам как е при вас, турците, но по нашему е обидно да отидеш някому на гости, пък да доведеш такъв лъохман да те пази. Ако ме броиш за приятел — нямаш нужда от пазач; ако пък мислиш, че имаш нужда от пазач под моя покрив — дошъл си, значи, като аян, не като приятел и гост.

— Той ще ме пази не под твоя покрив, а сетне, като се прибирам.

— Тогаз не ме обиждай и го отпрати, Тахир ага. Пък не бери кахър за после. Ще пратя с тебе сина си. — Георги посочи с поглед Бяно. — Виж го на.

Тахир ага неволно сравни двамата мъже: „Патриката“ Ахмед и сина на домакина. И двамата бяха силни — това веднага биеше на очи, — но силата им се различаваше. Ахмедовата беше глуповата, туткава, сила на серсемин, докато зад Бяновата прозираха ум и съобразителност; ако речаха да се преборят, турчинът щеше да разчита само на мускулите си, а българинът — и на мускулите, и на акъла си.

— Но гледай какъв силиях влачи моят човек, Силдар. Този ятаган и двата пищова могат да видят сметката и на по-силни от твоя Бяно...

По време на кърджалийските размирици султан Селим хан бе разрешил на раята да носи оръжие (никой турчин не го признаваше, но в същност именно това оръжие, което съвсем не остана неизползувано, възвърна реда в страната); султаните след него не бяха отменили Селимовото разрешение, но и не бяха го потвърдили; знаеше се, че в

раята има оръжие, обаче да се мерне гяурин с нож в пояса — за пищов да не говорим! — беше достатъчен повод, за да го скъсат с една глава. Георги Силдаря не можеше да не знае това. Но верен на себе си, той не се опита да хитрува, а отговори шеговито:

— Бъди рахат, войводо. Ако е за силях работата, ще се намери. И ятаган ще се намери, че комай и пищови...

Който и друг да издумаше такива думи пред Тахир ага, надали щеше да му се размине. Пък може би нямаше да се размине и на Силдаря, ако днес аянът не беше в особено настроение. Той се засмя, а после подвикна на ясъкчията си да се прибере.

— Така де — поздрави го домакинът. — Где се е чуло и видяло гост да си в една къща, а в ръката запрятан пищов да държиш. Ха сега, както си му е редът, да полеем идването ти.

Той плесна с ръце. Бяно дойде от двора, от една стая се появиха друг момък и една девойка и се поклониха на знатния гост. „Силно семе е Силдаровото — каза си Тахир ага, като ги изгледа. — Не само Бяно и онова хлапе Васил, тези двамата също са живи портрети на Георги от младите години. — После все така мислено допълни: — Е, за момичето комай щеше да е по-добре да беше се метнала на майка си...“ И имаше право. Защото дъщерята на Георги Силдаря — плещеста и остролика като братята и баща си — не притежаваше и следа от миловидност.

— Бяно вече го знаеш — представи ги бащата. — Този е Манол, намери се година и нещо след Бяно. А момата е Трънка.

— Хубава и голяма челяд имаш, Силдар — рече Тахир ага. — Да са ти живи и здрави.

— А, голяма! — въздъхна домакинът и лицето му помръкна. — Осем парчета бяха, войводо, но четирите, барабар с майка им, прибра богатата и медената. — „Блага и медена“ беше пълният с горчив хумор прякор, даден от народа на чумата. — Хайде, поразшетайте се, деца. — Георги се насили да прикрие мрачните си спомени. — Я, Трънке, донеси от оная, скоросмъртницата. А ти...

— Чакай, Силдар! — прекъсна го агата. — Заръчваш ракия, пък забравяш, че аз...

— Знам, знам, Мохамед не ти разрешава, войводо. Но скоросмъртницата ми не е ракия, а остарял шербет.

Отново прихна в смях аянът. Пустият му Силдар, как само го измисли! Остарял шербет — иди сетне да откажеш...

(Писано било този находчив лаф на Георги Силдаря да се разпространи, да се запази дълги години — чак до Освобождението, че и доста след него — и да се употребява винаги когато турчин наминеше към свой приятел българин. Пък с време и в обратните случаи възникваше повод да се каже...)

— Нарежете краставички — продължи да нарежда бащата, — дайте домати и люти чушлета, извадете катък...

Тук се случи нещо, което Тахир ага усети, но не можа да разбере. Щом Георги Силдаря спомена за катъка, дъщеря му трепна:

— Катък?... Че той къде е?...

— Как къде! — сопна ѝ се Манол. Сопването беше по-строго, отколкото поводът заслужаваше. — Няма да е оставен на припек я! Сигурно ще е в избата, къде другаде ще бъде.

Толкова. По-нататък никой не отвори повече дума дали катъкът се оставя на припек или не и всичко тръгна пак по мед и масло, но Тахир ага можеше да се закълне, че тогава нещо се случи в семейството на Силдаря.

— Благодаря на бога, добри деца имам — каза домакинят, когато останаха сами. — Е, не са съвсем без кусури, но, както е речено, „ела зло, че без тебе по-зло“.

— Какви са им кусурите?

— Всеки е нещо чапрашик. Бяно, най-големият, може да надвие мечка, а носи душа на богородичка. На мравката път дава и окоето му — все в книгите. Няма да прокопса. В наше време с доброта и книга най-много просек на моста да станеш. Онова, дето липсва на Бяно, се е струпало там, дето не му е мястото. В Трънка. На нея дай да се замерва с камъни и зулуми да прави. До две години назад, преди да се замоми, пердашеше наред всички момчетии из махалата. Нашият господ и вашият аллах да са на помощ на онзи, комуто ще скимне да я вземе за жена. — Развеселен, аянът изхихика. — От Манол става човек, ама да не е пустият му мързел. Накараш ли го да работи, все едно че на кръст го разпъваш. Не го ли държиш под око, той по цял ден... — Силдаря щеше да каже „... ками ще точи, фишеци ще свива и ще скита по кориите да гърми с пищовите“, но се опомни навреме, замълча. Потърси нещо друго да запълни мълчанието, но не намери и се

задоволи да махне неопределено с ръка. — Имам още един син, войводо. Васил. Доста по-малък е от другите, таман сега гласът му захваща да дебелее. Той пък е събрал всичката лошотия и на тримата, че и на другите четири, дето бог ги прибра. Още няма мъх под носа си, а вече — цял хайдутин.

— Може да се е метнал на родителите си — подхвърли многозначително Тахир ага.

В странното приятелство, което съществуваше между двамата, най-честата задявка беше около тъмните страници в миналото на Силдаря. Тахир ага го подкачаше (в същност незлобливо — малко ли даалийски главатарии бяха въздигнати от султаните в аяни и даже в паши?) за нявгашните му подвизи с кърджалии и хайдутини, а Георгии Силдаря все отричаше. Отричаше, но някак си наполовина, шеговито, със смях в очите, сякаш казваше: „Че съм бил, бил съм; ама ха бакълъм, ако си пишкин, докажи го!“

Той и сега присви устни в сдържан смях, но каза съвсем сериозно:

— Не съм чувал, войводо, в рода на жена ми да е имало хайдутини...

Ще рече — по негова линия Васил няма как да носи хайдушка кръв.

Отбеляза си хитрия му отговор Тахир ага и пригответи уста да подхвърли нова задявка, но го прекъсна идването на децата. Манол окачи три лампи — смрачаваше се вече, а Трънка изнесе софра, разстла върху нея шарена покривка и подреди шише ракия, чашки и мезета.

Георгии Силдаря напълни чашите:

— Е, добре дошъл, войводо!

Ракията наистина беше скоросмъртница — на Тахир ага се стори, че бе глътнал разтопено олово. Той разхлади подлутения си език с хапка катък, хлъцна доволно и се върна към предишния разговор:

— Думаш, Силдар, че не си докрай доволен от децата си. На мен те ми харесват, но ти по ги знаеш, може и да си прав. Мисля си, дали кусурите им не са от туй, дето ги оставяш да дружат само с торлаци...

Тахир ага не бе имал желание да обижда домакина, а видя, че онзи замръзна с протегнатата ръка над софрата, явно се бе засегнал.

— И какво? Да ги пратя при „елините“? Да им дам за пример хаджи Василевия хаджи Михал или Димитраки чорбаджи?

— Че не са ли „елините“ най-добрата част от вас, българите? И тия, дето ги спомена, хаджи Михал и Димитраки, не са ли първенци на цялата сливенска рая?

По онова време, пък и доста години след това, българите в Сливен се делиха на две класи.

Първите, за които Тахир ага сега говореше, наричаха себе си „елини“ или „благородни“ и държаха в ръцете си общинските работи; силата им произлизаше и от богатството, и от подкрепата на гръцката църква и на турската власт. Те се срамуваха от българската си кръв и се мъчеха — главно чрез подражание — да се приобщят към гърците. Упорито се държаха за гръцките думи, които знаеха, но тъй като те не бяха много, изопачаваха българския си говор, изговаряйки думите с гръцко произношение, а когато и това не стигаше, измисляха несъществуващи гръцки думи (викаха например „боба“ на бащата, „нинè“ на майката, „нйни“ вместо бате, „дзидзй“ вместо кака...) и в ушите им тези изопачения звучаха като връх на благородство.

„Елините“ живееха в отделни махали, най-много бяха в Мангърската, и трудно допускаха между себе си нов човек. За да станеш „елин“, не стигаше да натрупаш богатство; трябваше с още нещо, поне отиване на хаджилък, да се отделиш от тълпата и — най-главното — да усвоиш „елинския“ начин на живот. Георги Силдаря бе достатъчно богат, за да бъде приет от „елините“, без особена мъка можеше да стане и хаджия, но не само че не правеше опит да се приобщи към тях, но напротив — презираше ги и с неспирна охота разнасяше из града злъчните и подигравателни слова, които се раждаха от неговото презрение. Защо? На този въпрос Тахир ага не намираше приемлив отговор.

Втората и по-голяма класа бяха „торлаците“, простолюдието. Необразовани, но работливи, те имаха земеделието, занаятите и търговията. Имаха още и глумливото самочувствие, с което носеха прикаченото им от елините име. „Торлак“ — на турски нещо средно между „простака“ и „селендур“ — не беше прозвище, което да те накара да се тупаш в гърдите, да се хвалиш. А те не само си викаха торлаци, но го изричаха точно с толкова гордост, колкото незачитане влагаха в „елини“.

Георги Силдаря напълни чашките, остави стъкленницата и се облегна на везаните възглавници.

— Вие, турците, отдавна сте между нас, войводо, но още не сте се научили да ни разбирате. — Докато го слушаше, Тахир ага си помисли, че в думите му има добре пресметната нападка. Турците са между българите — не беше ли това едно прикрито напомняне, че тази земя е българска и че турците са ябанджии? Помисли всичко това Тахир ага, но предпочете да не се обажда. А домакинят продължи: — Какъв български първенец е човек, който се срами от езика и рода си, съска и се назовава „елин“?

— Не името прави човека — напомни аянът. — Виж как е при нас: „коджа“ и „балабан“ се зоват само хайти и пехливани.

— Не името, а родът, войводо. Френките са по-окумуш от вас, турците. Но кажи честно, ти ще уважаваеш ли един турчин, който, за да покаже, че е окумуш и акъллия, захване да се нарича френк?

Ахмаклъкът пак остана за турците, но аянът, като не искаше да задълбава по тази обида, гаврътна чашката си, изсумтя едно „Б-р-р-р, люта е пущината!“, избърса мустаци с опакото на ръката си и насочи приказката към онова, за което беше дошъл:

— Аз не съм виждал френк, но и ние не сме чак толкоз серсеми, Георги Силдар. Това може да ти го каже и твоят приятел Генчо Къргов.

— Няма такъв човек между приятелите ми — рече Силдаря, но Тахир ага забеляза, че наостри уши.

— И да не ти е баш приятел, сигурно си чувал за него. Генчо Къргов, хайдутина.

— Чат-пат съм го чувал — неопределено призна другият. — Е, какво за Генчо Къргов, войводо?

— Той също имаше себе си за акъллия, а нас за серсеми. И сега земята пие кръвчицата му някъде по Чукарите...

— Разкажи, разкажи — подкани го Силдаря, докато пак напълваше чашите. — Разкажи да чуем.

И Тахир ага разказа. Мъчеше се гласът му да звучи спокойно, и равнодушно, ала въпреки волята му в него преливаха радост и възбуда.

Научил Тахир ага, че войводата Генчо Къргов отдавна дебнел да обере хазната, дето трябвало да дойде от Елена, да мине през Сливен и да продължи към Стамбул. Научил и решил такъв кюлаф да скрои на хайдутина, че да му върне тъпкано за всички досегашни зулуми. По



околни пътища проводил в Елена осемте си най-добри нишанджии с Кула Колаузин начело; двама си останали в дрехите на заптиета, други двама се пременили като хазнатари, петият — като колар, а останалите трима се скрили в колата на мястото на махмудиите и акчетата (защото, хелбете, парите не пътували със същата кола). Уж двама пазачи, пък те — осем, и то отбрани и подбрани и с оръжие за цял табор!

Та потеглила мнимата хазна със салтанати от Елена, пълзяла, що пълзяла през Балкана и на Демир капия<sup>[1]</sup> насреща ѝ — Генчо Къргов: „Дур! Теслим!“<sup>[2]</sup> Обаче криво си бил направил сметката хайдутинът — колата наистина спряла, но не за предаване, а за да заговорят шишанетата. Още първият куршум пронизал гърдите на хайдушкия главатар. Момчетата му наскачали — били, казват, до осемдесет души! — и захванала страшна пукотевица. Две заптиета и до една дузина от Генчо Кърговите кеседжии паднали ранени. Е, хайдутите успели да вдигнат ранения си главатар — нали все пак били десет срещу един! — и се измъкнали. Но на Генчо Къргов песента му е изпята: куршумът комай улучил главната му жила, защото кръвта като шадраван шуртяла из раната.

— А хазната? — запита Георги Силдаря.

Тахир ага се ухили самодоволно:

— Утре по пладне ще бъде тук. През Казан, не през Демир капия. Тръгнала е днес на обед с татарите<sup>[3]</sup> и никой няма хабер какво се намира в обикновените кожени торби. — Аянът пресуши чашката си. — Е, Силдар?

Преди да каже оценката си, домакинът зададе още един въпрос:

— Хората ти уверени ли са, че е бил Генчо Къргов, войводо? Чувах, че този Генчо не върлувал из нашите балкани, запилял се бил някъде.

— Няма грешка, Силдар.

Георги Силдаря сипа ракия на госта, подкани го да пият, после някак унесено си поигра с празната чашка. И когато заговори, беше непривично сериозен, а думите му — пак непривично претеглени:

— Свалям ти шапка на ума и хитростта, Тахир ага. Да бях ваш падишах, сераскир щях да те направя. Защото ти не си юрушджия, а премисляш отдалеко нещата и ги изпипваш по куюмджийски. Такъв

човек като тебе може и големи войски да води, и големи битки да печели.

Макар ракията да беше поразмътила главата на сливенския аян, той усети нещо неизречено в думите на Силдаря. Повтори си ги на ум, а после се зарови да открие какво толкова бе премислял Силдаря, преди да ги изрече (зер искрените похвали идват направо от сърцето и не се нуждаят от предварително премисляне). И налучка разрешението на загадката: Тахир ага се радваше на победата, постигната от неговия ум, докато Георги Силдаря хвалеше само ума.

— Не те чух да речеш нещо за победата, Силдар...

— Спечелил си я с акъл, войводо, и имаш право да ѝ се радваш.

— А ти?

Георги Силдаря помълча.

— Не мери себе си и мен с един аршин, Тахир ага. Ти си господар, аз — роб. Знаеш, победата на роба не радва господаря.

— Ще рече: и победата на господаря не радва роба.

— Казах ти, не мери с един аршин. За вас, господарите, хазната е свещено право на султана; за раята обаче тя е охтика и нови кръпки върху потурите. За вас Генчо Къргов е обирник по друмищата, царски душманин; за раята е юнак и закрилник.

Усети Тахир ага как кръвта се качва в главата му. Не от дръзките приказки — очакваше ги и точно заради тях бе дошъл. Но с тия думи гяуринът успя да отрови и помрачи радостта му. Ала почакай, Тахир ага може да обърне и другия край. Още мъничко да го предизвика, още съвсем мъничко, докрай да се разкрие, па...

— Ти си от раята, нали?

Другият го погледна и произнесе бавно:

— Аз не съм мюсюлманин, но съм верен поданик на падишаха, войводо.

Измъкна се, дявол да го вземе! Георги Силдаря съвсем не бил чак толкоз безразсъдно буен, както го мислеше аянът.

Тахир ага остана още около половин час — не искаше да покаже, че бе дошъл само с хвалбата за победата си над прочутия хайдутин.

Когато си тръгваше, Силдаря не беше забравил, та настоя да изпрати с него като придружник сина си Бяно.

[1] Демир капия (Демиркапу) — „Желязната врата“ (тур.). Местност на стария път Елена — Сливен, близо до извора на р. Луда Камчия. ↑

[2] „Стой! Предай се!“ (тур.). ↑

[3] През епохата преносвачи на пощата са били почти изключително татари и често за мнозина „татарин“ и „пощаджия“ са били синонимни понятия. ↑

Защо го сряза Тахир ага? Какво се криеше зад неговата грубост? Вещаеше ли тя някакви по-близки или по-далечни ядове?

Такива мисли глождеха Димитраки чорбаджи след кратката среща с аяна. Стремеше се да не издава вътрешния си смут, крачеше из чаршията достолепно и хладно отговаряше на поздравите, но в себе си се чувствуваше смазан. Какво би бил той без всемогъщата закрила на аяна? Богат може би — само може би, защото богатствата лесно се загубват, ако над тях не е благословията на властта, — но низвергнат настрана от тесния кръг на първенците осъден на бавно изтляване, че даже... Чорбаджията потръпна — самата мисъл за това „даже“ обля снагата му с хлад.

Озърна се. Не, сякаш никой не бе забелязал как трепери от студ през августовската вечер. После пък се уплаши да не би околните да са го видели как се оглежда като заек. И веднага си каза, че трябва да се прибере в къщи и там, далеч от хората, да изчака възвръщането на душевното си равновесие. И се отправи с широки крачки нагоре, към Мангърската. Но някъде по средата на пътя спря, помисли: самотата сега щеше да го поболее; нужно му беше да се поразсее, да побъбри, че едва тогава да се затвори у дома.

Точно в такова състояние беше Димитраки чорбаджи, когато един младеж чинно спря пред него и свали калпак. Нещо в мутрата на този млад човек му се стори познато; сякаш и друг път бе виждал това смугло като на циганин лице, четинестата, от една неделя небръсната брада, щръкналите ябълчни кости и хлътналите бузи под тях. После се усъмни — той май нямаше познати, на които така да личи, че не си дояждат.

— Добър вечер, чорбаджи Димитре — поздрави онзи и чорбаджията още повече се наежи вътрешно. Така ставаше с него всякога, когато му викаха Димитър, а не Димитраки. — Аз съм Мавроди. Мавроди, на Иван Коджакара синът...

Да, сега Димитраки го позна. По-право — позна бащата в чертите на сина. Но това не спомогна да се разведри настроението му.

— При мене ли идвас, Мавроди?

— При тебе, чорбаджи. За помощ съм дошъл да те помоля. Заем ти прося, чорбаджи, не милостиня — уточни младежът. — Искам абаджийство да започна, пък нямам нищо освен тези две ръце. Нито станове, нито пари за вълна, нито даже стая за работилница. — Издадената напред адамова ябълка на Мавроди подскочи няколко пъти на плач. — И в къщи лошо, чорбаджи Димитре. Знаеш, болна майка имам и невръстно сестриче. А глад...

— Не те ли е срам да просис бе! — изхока го Димитраки. — Млад човек си, засто не се уловис при някого на работа?

Мавроди го стрелна с поглед, но преглътна обидата:

— Улових се, чорбаджи. При Руфик бей измекаряин се улових, ала ме излъга, не ми плати хака. Не ми отказвай помощта си — настоя. — Ще работя като вол и ще ти върна заема! Само не ми отказвай! Спомни си баща ми, чорбаджи Димитре. Турците го утрепаха, когато твой имот пазеше...

Това беше вярно. До преди три години Иван Коджакара служеше като ратай на Димитраки. Таман овършали зърното от чаирлийските<sup>[1]</sup> ниви, дошли няколко читаци и се опитали да задигнат пълните чували. Иван се възпротивил, стигнало се до бой. Е, опазил чувалите, но останал до тях с куршум в сляпото око. Помнеше, разбира се, всичко това чорбаджията, но този спомен не го трогна. Развика се:

— Я си обирай крусите, просек такъв! Какво като утрепали баста ти турците? Да не съм го утрепал аз? — Изсумтя: — Ама хъ! — и продължи нататък по пътя си, без изобщо да погледне повече молителя.

Слезе надолу и извървя целия Аба пазар, после свърна наляво и стигна до Тевната<sup>[2]</sup> чаршия, а гневът му не стихваше. Сега го беше яд на самия него — защо трябваше да натири така сина на Иван Коджакара? Мигар щеше да се разори с даването на някой и друг грош? (Онзи беше искал пари, за да подхване работа, а това означаваше много повече от „някой и друг грош“; Димитраки обаче не можеше да си представи да даде повече.) Друг път той не отказваше подобни милостини. Даваше ги, та да видят хората и да рекат: „Наистина е пръв между първите Димитраки чорбаджи. Има той широка ръка и не оставя людете, които са му работили, да се ваят в калта.“ А този път...

Не влезе в Тевната — нямаше никаква работа тук, пък и не му се нравеше тъмнотията, та още веднъж сви наляво и като минаваше покрай храма „Свети Димитър“, вече знаеше накъде го водят крачките му: към църковния метох.<sup>[3]</sup> Там щеше да завари други чорбаджии от общинарите, щеше да побъбри с тях, да се поразвлече с някоя клюка, да вземе за в къщи един бърдак зехтин от църковния. (И това той правеше честичко; не толкова за зехтина — с един бърдак зехтин ли ще забогатее Димитраки чорбаджи? — колкото да се знае, че е властник, разпореждащ се с църковната община като със своя бащиния.) Сега, когато най-сетне знаеше къде и за какво отива, стъпките му станаха и по-леки, и по-бързи.

Не му провървя — в метоха бяха само таксидиотът<sup>[4]</sup> Партений и архиерейският наместник Кириак. Не че не ги обичаше Димитраки, не. Полезни му бяха двамата: калугерът, изповедник на християните от почти целия град, научаваше всички тайни на хората и срещу една-две махмудии ги подшушваше на чорбаджията, а Кириак печелеше за него благоволенieto на одринския владика. Но те бяха тунейдци, поменуваха от подаанията на хората и затова Димитраки не ги смяташе равни на себе си, или поне до толкова равни, че да сподели с тях грижите и съмненията си.

Седна той на миндера срещу тях, извади от пояса броеницата си, запремята зърната и се заслуша в приказките. Като на добри набожници, речта на двамата плавно се лееше на гръцки; Димитраки им разбираше през две, че и през три думи, но тъй или иначе схвана, че както обикновено, говореха за пари. Партений — тлъст и пухкав мъж на тридесетина години, тесен в раменете и широк в задника, със смешно рядка брада на късавото си лице — се оплакваше, че сливналии били загубили нявгашната си богоугодна ревност и вече не купували нито костички на светии, нито тресчици от кръста Христов, нито парцалчета от онази плащеница, с която Богородица Мария завила някога тялото на божествения си син. Кириак го изслушваше разсеяно, после се вайкаше, че още никой не е платил църковния данък и че ако върви все тъй, няма да могат да пратят дължимото на преподобния патрик Герасим в Одрин. Не се вмесваше в еднообразния им разговор чорбаджията, мълчеше си настрана и те постепенно дотолкова го забравиха, че той проводи прислужника за едно кафе, изсърба го, после нареди да му се донесе и едно бърдаче зехтин от

„Свети Димитър“, а те все мърмореха своето си. Едва когато се нахрани да става, те невям се сапикасаха, защото извърнаха погледи към него и Партений попита на български с тънкия си гласец:

— Нищо ли няма да кажеш, Димитраки чорбаджи? Изслуша болките ни, пък си тръгваш без едно слово...

— Какво да ви каза? — изпъшка чорбаджията, докато развързваше възела на свитите си по турски крака и ги спущаше на пода. — Хем сте прави, хем не сте. Засто се оплаквате? Кога друг път са се пълнили църковните каси осте през август?... — Той подръпна потурите си, залепнали о бедрата, и сдържано кимна: — Останете със здраве.

Като излезе от метоха с бърдак в ръка, навън вече беше се смрачило. Той затътри еминииите си към къщи — и този половин сахат в метоха не го разсея, а само прибави и досада към предишното раздразнение.

В началото на Мангърската махала почти се сблъска с хаджи Михал — единствения сливенски „елин“, към когото изпитваше неволно страхопочитание. Неволно и необяснимо — външно хаджи Михал с нищо не го превъзхождаше: беше богат, но богатството му надали надвишаваше неговото, на Димитраки; в общинските работи не се месеше, стоеше настрана от тях и това от само себе си го поставяше по-долу от първия чорбаджия; беше от виден род — четвърто дете на покойния хаджи Васил чорбаджи, — ала Димитракиевият не беше помалко виден; чрез брат си хаджи Коста търгуваше направо с Цариград, но и Димитраки не правеше алъш-вериш с простите караабаджии. Ето, уж в нищо не го превъзхождаше хаджи Михал, а изпитваше към него и уважение, и завист, че и малко страх. И не можеше да проумее на какво се дължеше прекомерният ихтибар, който му правеха „елини“, торлаци, турци, че и сам Тахир ага.

Двамата мъже се поздравиха, спряха наблизо до входа на Нурул Кудус джамия и се осведомиха за здравето и семействата си. Димитраки с всички сили се стараеше държането му да не е под хаджи Михаловото и вътрешно се проклинаше — така, с бърдак църковен зехтин ли трябваше да го срещне видният сливналия?

— Търгуваш ли още с аба, Димитраки чорбаджи? — запита хаджията.

Димитраки наостри уши. Две неща в това просто запитване му направиха впечатление: самата тема и липсата на „елинско“ произношение в устата на хаджи Михал. Чорбаджията се зарече да бъде предпазлив в приказките за абата и за всеки случай също изостави благородното съскане в говора си.

— Малко, хаджи. — Той поприпути бърдака зад гърба си. — Колкото да спася десетината абаджии, мои предишни ратаи, от хитрините на анадолските купци.

На младини близките на хаджи Михал го наричаха „Чакър“ заради тъмната му коса и бистросините очи. Този прякор отдавна беше забравен: без да беше стар (тези дни, в началото на септември, щеше да навърши четиридесет и две години), Михаловата коса беше съвсем посивяла и клонеше повече към бялото, отколкото към черното. Рано побелялата глава не му придаваше вид на старец; тя само засилваше и подчертаваше мъдрия израз на лицето, улегналостта на думите и обноските му. Впрочем именно улегналостта беше онова качество на хаджията, което най-силно се набиваше в очи и караше да не се забелязват някои негови недостатъци, като например възниският ръст и известната небрежност в облеклото, недопустима за човек с неговото положение.

— Може би си сгрешил, чорбаджи — поклати глава той. — Тази година ще има незапомнено търсене на аба. Казват, султанът заповядал облекло по нов тертип за аскера. И пак до сливенската аба ще опрат. Ние с Нако и Коста — ставаше дума за братята му — сме решили да вложим доста суха пара в абата.

Димитраки имаше желание да каже нещо в смисъл, че работата му вече много е пораснала, за да разчита на грошовете от препродажбата на абата. Но се отказа — след последното признание на хаджи Михал такава приказка щеше да прозвучи като пуешко перчене. И вместо това попита:

— Ще има ли сметка, хаджи? В Цариград един топ се продава двайсет и три — двайсет и четири гроша. Абаджиите не го дават под шестнайсет. Е, Тахир ага го пазари с търговците по двайсет, ама...

Сепна се — може би беше неразумно да каже пред хаджи Михал онова, което следваше. Но хаджията спокойно завърши мисълта му:

— ... ама дава на ръка най-много по осемнайсет. Така е.

— И какво остава на търговеца? Два гроша на топ.



— Да, за стотина топа кярът не си плаща кахърите. Но рекох ти вече: тази година абата ще се харчи, както халвата през Заговезни. Ако друг път аскерът е купувал шейсет-осемдесет хиляди топа, сега ще бъдат сто и дваайсет хиляди, че и повече. А в тях по твоята сметка има двеста и четирийсет хиляди гроша чиста печалба, чорбаджи.

Огромната сума събуди алчността на Димитраки. Но го накара и да се усъмни:

— Щом е така, защо ми го казваш, хаджи? Ако те послушам, нали част от вашия, на хаджи Василовите синове, кяр ще прибера в моя джоб?

Другият се усмихна. Така се усмихват възрастните на несръчното мъдруване на децата.

— Къде толкова пари, за да се изкупят сто и дваайсет хиляди топа аба, Димитраки чорбаджи? Мигар ти можеш извади таквоз богатство? — Той отново поклати глава. — Има и за нас, има и за тебе. Важното е кярът да остане тук. И в християнски ръце. — Хаджи Михал го изгледа втренчено. — Агаряните ни държат под две пети, Димитраки чорбаджи. Едната е тяхната сила, властта им, другата — нашият фукарлък. Не е ли време да поразслабим бремето на петите?

Чорбаджията се смути. Накъде биеше Михал? Той ли, чието влияние над аяна предизвикваше завист сред българи и турци, ще поразслабва бремето на „петите“? Какво бяха словата му: грижа на добър християнин или капан на турски слуга? Като поразмисли, Димитраки отново си каза, че трябва да бъде предпазлив. И предпочете да не е чул последните думи.

— Знаеш ли какво е сто и дваайсет хиляди топа, хаджи Михале? Хайде да не говорим за търговеца, който трябва да се разчекне от търчане, за да събере и изкупи и едната третина от тях. Но кой ще ги изработи? Нашите абаджии предават за аскера горе-долу шейсет хиляди топа. Още половината укриват, за да го продадат на пазара. Да кажем, че други дваисетина хиляди задържат за себе си. Станаха сто и десет. Какво излиза? Че дори абаджиите да кандисат една година без нови дрехи да ходят, пак няма да се съберат сто и дваайсет хиляди топа.

Хаджи Михал го изслуша, но явно бе загубил интерес към разговора. И произнесе отегчено:

— Ще рече, дошло е време, когато добрият търговец трябва не само да купува и продава, а и да поощрява онези, които произвеждат

стоката.

— Хубави думи, хаджи Михале. Ама един чифт ръце има абаджията. Колкото и да го поощряваш, няма да му поникне втори чифт...

— Нужно е, значи, да се поощрява умът, а не ръцете му. — Хаджията вече почти бе кимнал за сбогом, когато се сети нещо и допълни: — Чувал ли си за Добри Желязков?

Димитраки порови в паметта си.

— Новоселчанина ли? — Другият кимна. — Зная го. Бедно момче беше, с шекерджийство се прехранваше, а от три години подхвана абаджилък.

— Същият. Това нявгашно шекерджийче ще ни научи как умът замества ръцете. Чувам, чаркове измислил някакви и с тях хем много, хем по-хубав шаяк тъчал. Има в християните силица, Димитраки чорбаджи, дето напират да избуи и да даде плод. Пък ако й помогнеш... — Той поздрави. — Хайде, сбогом. И носи много здраве в къщи.

Не дочака отговора на чорбаджията и си тръгна. Димитраки гледа подир него, докато се стопи в тъмнината, после въздъхна и се отпрати нагоре по сокака, който разделяше на две Мангърската махала.

Домашните му и сложената софра го чакаха — отдавна бе минало времето за вечеря. Димитраки изсумтя за поздрав, Божура, племенницата, му поля на мивника, после всички насядаха около софрата: в средата Димитраки, вдясно от него жена му Злата (той й викаше по гръцки Малама), отсреща Евтим, единственото му оцеляло дете, а вляво Жечка и Божура, вдовицата и дъщерята на покойния му брат Стефанаки. Сега Божура донесе паница с димяща гозба, Малама начупи хляба, прекръстиха се и взеха лъжиците.

Няколко време само ядяха и не проговаряха. Като премисли пак и за аяна, и за странния разговор с хаджи Михал, Димитраки най-сетне долови упоритата тишина около себе си. И я наруши:

— Какво сте се умълчали такива? Да не ви е заседнала кост на гърлото?

Четиримата извърнаха изумени погледи — трябва да се е случило нещо наистина необикновено, за да забрави Димитраки своя „елински“ говор.

— Че как няма да мълчим? — Само Евтим се пристраши да му отговори. — Навъсил си се като облак, аха-аха да загърми...

— Ядосах се нещо тази вечер — каза бащата.

Малама, прекомерно дебела, и винаги прекомерно натруфена, го изгледа уплашено:

— Да нямаш пак лош хабер от чифлиците?

Почти не минаваше лято читаци да не ограбят някой от чифлиците на чорбаджи Димитраки. За да не му излезе пред властта име на недоволник, той не се оплакваше — не се оплака дори когато убиха ратая му Иван Коджакара, и с това невям насърчаваше грабителите.

— А, не е туй, слава богу — рече той, но нищо не обясни.

— Случи се тази вечер — вече по-свободно заговори Евтим, — та чух на едно място, когато Кула Колаузин се хвалеше. Снощи той и други сеймени на Тахир ага сгасили дружината на Генчо Къргов нейде към Демир капия. Убили Генчо, а момчетата му пръснали из Балкана и проводили потери по петите им.

— Пада им се — тежко отсъди бащата. — Правят зулуми, после турците на нас си го изкарват.

Съвсем неочаквано му възрази Жечка; неочаквано, защото тя изобщо рядко проговаряше, а почти не ѝ се случваше да отиде срещу приказката на друг. Откакто погребя мъж и три деца, Жечка сякаш вътрешно умря. Загуби охота за всичко, дори и за приказване. На тридесет и осем години изглеждаше на шестдесет — лицето ѝ, някога с прочута хубост, сега бе удължено, сбръчкано, с постоянен израз на тиха печал.

— Мнозина ще оплакват Генчо войвода — произнесе тя тихо, без да вдига очи от софрата. — Много свят е спасил, много имот е опазил...

— Спасил е и е опазил разни нехранимайковци, негова лика-прилика — повиши глас Димитраки. После захвърли лъжицата, пресегна се и взе от пезула чибук и пунгията — знак, че яденето е свършено.

Жените наставаха и раздигнаха трапезата. Останал насаме със сина си, Димитраки по едно време отлепи чибук от устните си:

— Помниш ли Добри Желязков, шекерджийчето?

— Как да не го помня? Ката ден го виждам... — Щеше да добави „в кафенето“, но навреме се въздържа — баща му непрекъснато одумваше неговото киснене по кафенета и кръчми. — Ама той отдавна не е шекерджия, абаджилък подхвана.

— А да си чувал за някакви негови чаркове, с които предял или тъчал?

— По едно време се приказваше такова нещо, ала не дадох ухо.

— Пък и защо ли ще дадеш! — внезапно кресна бащата. — Нали сè приказва за работа, а не за вино или кокони! — След миг обаче си даде сметка, че Евтим нямаше никаква вина за острите думи на Тахир ага и си наложи да обуздае гласа си. — Иди го намери утре и му кажи да дойде при мене. Искам да приказвам с него, тъй му кажи!

Никой от двамата не проговори повече. Като изпуши лулата си, Димитраки отиде в одаята, съблече се и се мушна под чергата на менсофата и скоро задряма. Вече на заспиване в главата му се мярна една особена мисъл: хаджи Михал уж бе приказвал само за пари и печалби, пък накрая — „бремето на петите“, сиреч бремето и на фукарлъка, но и на турската власт. Помисли си го, но сънят така го притисна, че... си спомни за това едва след година време...

---

[1] **Чаирлий** — днес с. Речица, Сливенски окръг. ↑

[2] Т.е. Тъмната (или Покритата). Тази чаршия — тясна уличка (пасаж) с дюкяни на различни занаятчии от двете страни — била покрита за пазене сянка с дъсчен покрив без керемиди и затова била тъмна. ↑

[3] Метох — имот на манастир в друго селище, който обикновено служи за жилище на монаси. ↑

[4] Таксидиот (гр.) — монах, който пътува с поръка да събира помощи за манастира си или да кани поклонници. ↑

След като го видя, също и хаджи Рифат се размисли за Тахир ага. Но неговите мисли бяха лениви, спокойни, безстрастни; нищо не чакаше от аяна хаджи Рифат, та нямаше защо да се вълнува.

Той го забеляза отдалече. Видя изпъчената му снага, оперената походка на ат и си каза незлобливо, че властта сякаш бе част от аяна — такава сила и господарско самочувствие издаваше целият му каяфет.

Нехаен към големството и големците, след това старецът изобщо загуби из очи агата и не забеляза оная припряност, с която той се насочи към чешмата. И навярно щеше да го забрави, ако той не попадна пред погледа му в джамията. Докато извършваше предписаните му от Корана обредни поклони и шепнеше молитвите си, той неволно проследи престараванията на аяна и мустаците му помръднаха насмешливо: Маазаллах дин-дъонме, сорадан гьорме<sup>[1]</sup>. Така си помисли хаджи Рифат. Защото той гледаше Тахир ага, а в съзнанието си виждаше дядо му, жеравненския първенец Жеко кехая, който не под насилие, а по своя воля прегърна исляма, промени името си на Тахир и стана по турчин и от самите турци. И не е било нахакере прекомерното усърдие на двойния, съставен от дядо и внук, Тахир — първия (хаджи Рифат го помнеше!) султана въздигна в капуджибаши; днешният, този, който сега се стараеше за десет дервиши, владее и властвува над богатия Сливен.

Щом излезе от хаджи Юмер джамия, старецът понечи да продължи към къщи. Сега обаче изведнъж се досети за думите, с които Нехиря ханъм (жена си той наричаше Нехиря, както я зовяха българите, а не Нехире, по турски) го изпрати на излизане — че долапите са празни и че ако не иска да легне гладен, трябва да се върне с пълни ръце. Спря посред улицата, мислено извървя цялата дължина на чаршията и потърси при кого не е правил борч наскоро. Търси, дълго търси, но не намери такъв човек. Вече почти се бе примирил с дъха на глад в устата си, когато видя да преминава покрай него едно момче с огромен карпуз в ръце. Ето разрешението! Да занесе една диня в къщи, Нехиря все ще изрови отнякъде коричка хляб и — готово!

Хаджи Рифат прокле късната си досетливост (бостаните бяха надолу към бахчите на Куруча и за нататък трябваше да измине повторно пътя до Клуцохор, откъдето идваше, когато срещна Тахир ага!), извърна папуците си на юг и пое...

Докато да пресече Клуцохор, хаджи Рифат вече захвана да гледа по нов начин на решението си да вечеря с диня: слагаше на едната везна динята и разстоянието, на другата — гладните сънища и май първата натежаваше. А като излезе от града, краката му от само себе си спряха: представи си как щеше да пъшка под тежестта на карпуза и това го накара окончателно да се примири с предстоящата вечер без ядене. Изкачи се до средата на Хамам баир, приседна на един камък и се загледа към ширналия се пред краката му Сливен. Хаджи Рифат обичаше този град и също като Тахир ага го смяташе за свой — имаше чувството, че през дългите години Сливен и той се бяха слели един в друг и взаимно се облагородяваха. Сега старецът гледеше с разнежени очи сънно притихналия под буйната зеленина град, белите, устремени към небето двадесетина минарета, реките и вадите, които влачеха през него бистрите си води, заоблените баири, които го кътаха помежду си, и зад тях синьото чело на Балкана, окъпано в златистите багри на залязващото слънце.

Ненаситен за тази гледка, хаджи Рифат остана дълго на камъка, чак докогато нощта изпълзя из боазите и в града трепнаха първите светлинки. Едва тогава се изправи и потегли назад към града.

Наближаваше крайните къщи на Клуцохор, когато един глас, идещ от тъмнината, го сепна:

— Ей, яху, дур азъджък!<sup>[2]</sup>

Хаджи Рифат спря и спокойно се извърна по посока на гласа. Сам чужд на злото, той бе захванал да приема, че злото изобщо не съществува. И затова безгрижно проследи как една едра мъжка фигура се появи в мрака и приближавайки го, полека-лека придоби очертания. Но след още миг старото му сърце примря от страх — в ръката на непознатия се чернееше пищов! Никога през живота си хаджи Рифат не бе улавял оръжие, но сега можеше да се закълне, че кръглият отвор на пищова гледа точно между веждите му.

— Хайде сваляй кемера, яху! — заповяда мъжът.

Две неща помогнаха на стареца да се овладее след първоначалния страх: мюсюлманската му примиреност пред „онова,

което е писано“, и съзнанието, че нападателят — стига да си даде труд да го претърси — скоро ще разбере с какъв голтак си има работа.

— Кемера ли? — рече той, като вложи в гласа си учудване. — Припомни ми какво беше това кемер, яху, че аз отдавна забравих.

— Я не се прави на ахмак — изсумтя заплашително другият, — ами давай парите!

— Нямам пари, яху. „Геч гелен: я парасъз, я хаирсъз.“<sup>[3]</sup> Пък виждаш, аз съм мирен човек, не съм хаирсъзин...

Имаше скрита подигравка в думите му, зер прозвището хаирсъзин — съвсем основателно — оставаше за нападателя, но хаджи Рифат се надяваше, че човек, тръгнал нощем с пищов по друмищата, надали е много силен в акъла. И не се излъга. Без да прибере оръжието, онзи пребърка със свободната си ръка потурите му. Старецът не се уплаши — в тези потури отдавна, много отдавна не се бе свъртал грош.

— Какво става там бе, Муса? — раздаде се втори глас от тъмното. Звучеше едновременно властно и с досада.

— Ялова излезе тая — отговори нападателят, докато завършваше пребъркването на потурите. — Един дъртак...

— Мезар качанъ<sup>[4]</sup> — уточни хаджи Рифат.

— Тегли му тогаз един ритник в задника и... — Онзи, комуто принадлежеше вторият глас, не завърши думите си. Придружен от друг някакъв чапкънин, по-висок от него и покрит от глава до пети с ками и пищови, той приближи неусетно, позна стареца, за момент се поколеба да се укрие, но по бабаитски се отказа. Пристъпи до двамата, застана разкراчен и с ръце върху пищовите, които стърчаха от силяхлъка му, пък рече на Муса: — Хайде, пусни го да си върви!

Също и хаджи Рифат го позна. С бащата на този баш-хаирсъзин — Кадир, един почтен табак от Хаджи Махмуд махала — се имаше за приятел, а сина знаеше от рождение. Чуваше от време-навреме, че бил нехранимайко, но чак да е стигнал до обирник по пътищата — не подозираше.

— Ти ли си бе, Мюстеджеб? — каза вместо поздрав. — Бре, бре, бре, какъв мъжага си станал! А те помня ей такъв, парче месо. Нали знаеш, жена ми Нехиря бабуваше при рождението ти...

— Да не мислиш, че туй щеше да ти отърве кесията, ако я имаше? — сопна се онзи. — Хайде, обирай си крушите, да не ти ги

обера аз!

Хаджи Рифат послуша този съвет и си тръгна, без да произнесе дума повече. Слава на аллаха, отърва се леко. Старецът измърмори тази благословия и нататък не се занимава с бога. Умът му беше зает с мисли за бащата и сина — за табака Кадир и за кеседжията Мюстеджеб, успял дори главатар на тайфа да стане. Каза си:

— Аттан алаша копар — алашадан ат копар.<sup>[5]</sup>

С тези мисли в главата стигна до дома си и бутна вратата, която никога не се заключваше.

— Къде скиташ до среднощ, дърт пръч такъв? — посрещна го, свадливо както винаги, Нехире ханъм. — Стана три пъти претоплям яденето...

— Ядене ли? — вдигна вежди хаджи Рифат, като дори не забеляза обидното обръщение.

— Коньови правила курбан, та донесоха ей такава паница с варено овнешко. — При представата за паницата, която го чакаше, старецът усети как слюнки изпълниха устата му. Нехире продължи покрито: — По това време беше преди седем години, когато Коньовият Цено оздравя от благата и медената. — Последните думи тя произнесе на български. — Сега курбан правила...

— Да е жив и здрав още дълги години — благослови хаджи Рифат и забърза към вкъщито. А като кръстосваше крака до софрата, продума дълбокомъдро: — Право казват хората: „Кьор лейлегин ювасънъ аллах япар.“<sup>[6]</sup>

Те потопиха едновременно дървените лъжици в паницата с димяща чорба и няколко минути вкъщито се огласяше само от звучното им мляскане.

Като изсърбаха чорбата, оставиха лъжиците на софрата. И изразиха доволството си с по едно шумно оригване. Не станаха веднага — би противоречило и на обичая, и на щастливото им чувство на ситост. Като си припомни пак случката в покрайнината на Клуцохор, хаджи Рифат попита:

— Помниш ли Мюстеджеб, сина на табака Кадир?

— Как да не го помня? — отвърна Нехире; като се нахрани, свадливостта ѝ бе попреминала. — С дупето напред го извадих от майка му.

— Какво стана с това момче?



— Хаймана и капасъзин, така разправят в махалата. Захванал Коджа Мюстеджеб да се нарича.

Старият човек си спомни какъв занаят е започнал Кадировият син и отсъди тежко:

— Адъ биюк, кендиси уфак.<sup>[7]</sup>

Не каза нищо повече. Бавно се надигна, отиде в одаята, смъкна потури и се мушна под чергата. Когато половин час по-късно Нехире легна до него, той вече сладко спеше, доволен от себе си и от света.

По едно време тя го смушка:

— Рифат, ей, Рифат! Някой хлопа на портата.

Той се прозина, изправи се и така, по донове, излезе навън.

— Кой хлопа бе? — извика от прага.

— Аз съм, хаджи Рифат — обади се на български един глас от улицата. — Даскал Илия от Клуцохор.

— Ами защо само хлопаш, а не влезеш?

Мандалото на вратата се повдигна и посетителят се появи в двора.

— Не знаех, че портата е отворена — рече даскал Илия, като приближаваше. — Не те ли е страх от крадци, хаджи?

— Да ме е страх ли, даскале? „Бир чиплаъ бин джебчи соямаз.“<sup>[8]</sup> Кажи сега какво те води по това време.

— Нуждата, хаджи. Хаджи Трендафила, жената де, е трудна, замъчи се, пък баба Костанда — Клуцохорката, нали я знаеш? — болна, душа бере на одъра. Та дойдох да те помоля, хаджи, ако може Нехиря ханъм...

— Как да не може, даскале. Кой ще ти откаже помощ за такова нещо. — Той надникна в одаята. Нехире, чула разговора, бе обула шалварите си и вече навиваше яшмака. — Готова е жената. Сега-сегичка ще тръгнете.

— Ти няма ли да дойдеш с нас? — предпазливо попита гостът.

— За какъв дявол съм ви? Или мислиш, че ме е страх да не откраднеш Нехиря ханъм, такваз хубавица?

Нехиря ханъм се прибра късно сутринта, когато хаджи Рифат едва-едва се събуждаше. Остави на рогозката една бохча с храна и втора с дрехи и разни други подаръци, а от пазвата си извади лъскава

бяла махмудия. Даровете и довольното изражение на лицето ѝ показваха, че раждането е минало успешно.

— Какво прати аллах, момче или момиче? — запита старецът.

— Момче, хаджи, момче! — отговори жената с такава радост, сякаш самата тя го бе родила. — Чудесно здраво момче. Сава, така щели да го кръстят.

— Дюня мердивен: бири бинер, бири инер<sup>[9]</sup> — каза хаджи Рифат, като мислеше за новороденото и за себе си. Той отдавна слизаше по стълбата.

... Тази нощ в Сливен се бе родил човекът, когото един ден щяха да нарекат Сава Доброплодни<sup>[10]</sup>...

---

[1] „Да пази бог от вероотстъпници, от прогледнали отпосле“ (турска поговорка). ↑

[2] „Хей, мой човек, спри за малко!“ (тур.). ↑

[3] „Закъснелият (вървещият късно) или е без пари, или е крадец (лош човек, злосторник)“ — турска поговорка. ↑

[4] „От гроба избягал“ (тур.). Употребява се за стар човек, комуто отдавна е дошло време да умре. ↑

[5] „От жребец мършав кон излиза, и от мършав кон жребен излиза“ (турска поговорка). ↑

[6] „На слепия щъркел бог прави гнездото“ (турска поговорка). ↑

[7] „Името му голямо, сам той малък“ (турска поговорка). ↑

[8] „Един голтак и хиляда крадци не могат обра“ (турска поговорка). ↑

[9] „Светът е стълба: един се качва, друг слиза“ (турска поговорка). ↑

[10] Малко отклонение от истината — Сава Доброплодни („Автобиография“, София 1893, стр. 84) е роден три-четири месеца по-късно — на 3 декември 1820 г. ↑

Не от празнодумство говореше непрекъснато за пари. Една нужда, силна и мъчителна колкото глада, терзаеше брат Партений, човъркаше и шибаше го денем и нощем, а за нея трябваха пари, много пари. Името на тази нужда той не можеше да изрече, но съзнателно въртеше разговора все около „презрения метал“ — надяваше се, че в тези приказки бог ще го осени с отдавна чаканото прозрение как полесно и по-бързо да предизвика мечтания поток от акчета и махмудии в дълбоките джобове на расото си.

Прозрението обаче се инатеше, не идваше. Постепенно в гърдите на Партений се натрупа негодувание и като пестник стисна сърцето му.

— Лека нощ — сбогува се той със станалия Кириак. — Аз ще поседя още...

Навън стълбата заскърца и след малко в общинската стая се появиа чорбаджи Еню и Тодория Ексара. Пожелаха си по едно „Добър вечер“ и лъх на вино удари чувствителните ноздри на монаха; двамата чорбаджии идеха от кръчмата — това личеше не само от миризмата, но и от развеселените им лица.

Разположиха се на миндерите, поприказваха — на „елински“, разбира се — за едно, за друго. Когато сметна, че е настъпило благоприятно време, калугерът се наведе към чорбаджиите и заговори доверително:

— Голяма, много голяма вест имам, братя. — Той умееше да къдри гласа си като от вълнение. — Но каквото си кажем, тук, между тези стени да остане.

Нито вестта беше голяма, нито беше потребно да се забулва с такава тайна, но Партений знаеше от дълъг опит, че такова предисловие винаги предразполага събеседниците. Успя и сега — двамата чорбаджии кимнаха в потвърждение и наостриха уши.

— На път за светогорската ни обител — (Партений беше от манастира Дохиари в Света гора) — минаха днес двама братя от Търново — продължи все така монахът. — И знаете ли какво носеха? — Той се прекръсти благоговейно. — Носеха мощите на светата и пресвета Петка.

— А, това ли било — нехайно рече Еню и пренебрежително се облегна на възглавниците. Но Тодория Ексара, прочут с набожността си, каза нетърпеливо:

— Разказвай, разказвай нататък, отче.

Безразличието на Еню жегна калугера. Той се поколеба за миг да се престори на обиден и да се нацупи, но веднага се отказа — нацупването можеше да му струва много.

— Невям сте чували коя е света Петка — продължи все така шепнешком. — Преди една неделя светият игумен на Преображенския манастир сънувал чуден сън. Явил му се Дух божи, целият окъпан в неземна светлина, и с глас на медна тръба му казал: иска ли да облекчи страдащите, да върне здравето на болните, нека отиде на това и това пусто място и там да изрови костите на света Петка. На утрото игуменът повел братята от манастира, поръсил мястото със светена вода и щом копнали, разнесъл се звук на камбани и сладка черковна песен и тоз час пред тях се появили костите на светицата. И знаете ли какво чудо, братя? Едва понесли мощите и насреща им — болна жена. Ана, такава било името ѝ. Още от дете краката ѝ били изсъхнали, после и лош цирей ослепил едното ѝ око. Та същата тази нещастница срещнала братята от Преображенския манастир и ги помолила за благослов. А те, как им дошло на ума, дали ѝ да докосне с пръст свещените останки. И щом се допряла до тях, слепото око на Ана се възвърнало към светлината, болните ѝ нозе се изцерили и тя се изправила на тях.

Таксидиотът без особена мъка съчини тази приказка, но после съзна, че Еню и Тодория Ексара имаха здраве за по десет здрави, а и челядите им не минаваха за болнави, та реши да продължи:

— Сто крачки по-нататък — ново чудо. Срещнали братята един опропастен търговец, Атанас на име. Някакви шмекери го изиграли, та изгубил всичко, до последната аспра, и сега таман отивал да се хвърли в Янтра. Усетили братята, че насреща им е отчаян човек, па и на него дали да се допре до костите.

— И веднага в джоба му се появили две кесии с нови алтъни — през смях завърши вместо него чорбаджи Еню. — Или може да са били три, отче?

Проклет да остане този Еню! Ще дойде време, Партений ще му го върне тъпкано... Но сега монахът се задоволи да попита смирено:

— И до твоите уши ли стигна разказът за тези чудеса, чорбаджи?  
Чорбаджи Еню попита троснато в отговор:

— И каква костичка ти оставиха търновските братя, отче?

— Ей тази, най-мъничката. — Партений показва на кутрето си. — Река от сълзи пролях, за да измоля една костичка да остане в нашия град. Е, склониха братята, но ми заповядаха за по-малко от хиляда гроша да не я давам.

Тодория Ексара се прекръсти набожно, но Еню се изсмя.

— Искаш ли пък сега аз да ти разкажа една история, отче Партение? Слушай, слушай, по нищо не отстъпва на своята, ще видиш. Едно птиченце ми каза, че във вторник, когато копаели гроб за баба Димитра Дръжпетлювката, бог да я прости, там се навъртал и някакъв божи човек. Случило се, че извадили от земята няколко стари кости. Божият служител ги събрал всичките и още на часа ги нарекъл: тази ще е от света Филомена, тази — от света Варвара, тази пък... от света Петка...

Цялата злоба, натрупана в монаха, избухна изведнъж. Той скочи, рядката му брада трепереше от гняв, очите му замятаха светкавици:

— Анатема на онзи, който дръзне да похули слугите Христови...

— По-кратко, по-кратко с анатемите, отче Партение — рече уж незлобливо чорбаджи Еню, но имаше нещо отвъд думите му, което подплаши Партений, та той грабна калимавката си и набързо излезе навън.

Като се намери на улицата, Партений се обърна назад и размаха юмрук в тъмнината:

— Трижди анатема на тебе, куче краставо!

После обаче си каза, че анатемите не могат да напълнят джоба му. Размисли се. Какво пък, защо да не опита още веднъж на вересия? Толкова пари е спуснал в ръката на Балабана, все ще му има вяра за една вересия... Вдъхнал си сам надежда по този начин, калугерът се отправи по непрогледните улици към Ески Джамии. Но колкото повече приближаваше, толкова крачките му ставаха по-неуверени. Защо да се лъже, не знае ли най-добре от всички как щеше да го посрещне оня сребролюбец?

Помая се из пустата улица и тръгна обратно. Един беден нещастник — така наричаше сам себе си Партений, като мислеше за

предстоящата нощ в светогорския метох с хилядите огнени шишове, които щяха да изгарят тялото му.

След стотина-двеста крачки надеждата отново трепна в него — насреща, в дома на Георги Силдаря, блещукаха светлилки, а където нощем горят лампи, там можеше да има работа за един таксидиот-изповедник. Похлопа на мандалото. Отвътре се разнесоха пъргави стъпки, вратата се откряна и в нея застана един младеж с фенер в ръка. Партений го позна. Беше Манол, вторият от синовете на Георги.

— Добър вечер, отче — учтиво поздрави младежът, но не отвори вратата като пред гост.

— Добър вечер, Маноле. У дома ли е баща ти?

— Че къде ще е, отче? У дома е.

— Спи ли вече?

— А, не, буден е.

— Я да ме заведеш тогаз при него, имам да му казвам нещо. — Партений приготи крак да прехвърли прага, но забеляза, че и след тези думи Манол не помръдна. — Какво, няма ли да ме заведеш?

— Да те заведе, ама... — Младежът приглуши глас: — Тате е с Тахир ага, отче. От видело са заседнали на ядене, пиене и лаф-мухабет...

Като чу името на аяна, калугерът неволно направи крачка назад — всеки в Сливен знаеше ненавистта на Тахир ага към кешиши, папази и изобщо всички „карабаши“.

— Ще заповядаш ли, отче? — с лукава любезност го покани Манол.

— А, не! — бързо-бързо отговори Партений, като мислено пустосваше страха, който звучеше в гласа му. — Ще мина друг път...

И свърна надолу. Вече се готвеше да завие надясно (светогорският метох беше на края на града, в подножието на Бармук баир), когато видя отдолу, откъм Аба пазар, да се задава човек с фенер в ръка. Монахът се спотай в сянката на дърветата и се загледа. Скоро позна в закъснелия минувач даскал хаджи Илия, клуцохорчанина. Този път не можеше да сгречи — даскалът нито отиваше, нито се връщаше от зияфет, това се познаваше от бързането и от неугледния му вид: хаджи Илия много държеше на своята тежест и на облеклото си, пък сега крачеше колкото сили има и не беше в дългото си сукнено джубе и

хубаво надиплените също от сукно шалвари, а с торбести на коленете шаячни потури и риза с разгърдена пазва.

— Добър вечер, хаджи — поздрави Партений и излезе от прикритието си до дървото. — Къде си се разбързал така по късна доба?

— А, ти ли си, отче. — Даскалът спря, но виждаше се, че не му е до приказки. — Остави, голям дерт ме е подгонил.

— Голям късмет имаш, че ме срещна. — Калугерът наистина се развълнува. — Днес се отбиха при мене двама светогорски братя. От Търново идеха. И знаеш ли какво носеха, хаджи? — Той натърти многозначително: — Мо-щи-те на све-та Пет-ка! Чудо на чу...

Не можа да завърши. Даскалът го прекъсна нетърпеливо:

— Разбирам, разбирам, отче. Сигурно велики чудеса вършат тези мощи. Но те надали могат да бабуват... Веднъж да се освободи жената, аз сам ще те потърся да ми разкажеш.

Партений гледа подир него дълго след като светлината на фенера угасна в тъмнината и забързаните стъпки заглъхнаха нагоре по калдъръма. Тогава таксидиотът стисна пестници, разтърси ги заплашително към небето и изсъска горестно:

— Ах, проклети да са!... Проклети, проклети, проклети!... Всичките — и живите, и неродените!...

Крачеше замаян посред улицата, а в ушите му продължаваха да гърмят гневните и презрителни думи на чорбаджи Димитър: „Обирай си крушите, просяк такъв!“ Обидата го смаза повече от глада. Не, Мавроди не беше просяк. Той не търсеше милостиня, а само ръка, на която да се облегне, та после да покаже на какво е способен.

Изведнъж стомахът му се сгърчи болезнено. Мавроди се озърна. Краката му го бяха отвели до началото на Аба пазар и от отворената врата на Силдаровия дюкян го бе ударила смесената миризма на маслини, на сирене, на пушена беломорска риба... Той избиколи една чуруликаща група момчета, заети в игра на „домуз“, и приближи до вратата. Видя пълните сандъци и тенекии със стока, провисналите от рафтовете пастърми, суджуци, риби и балсуджук и пред очите му заиграха червени кръгове. Да влезе вътре, да награби колкото може, пък да изтича в къщи...

Не, по-далеч от изкушенията, Коджакара! Прогони тези нечестиви мисли! По-добре да умреш гладен, нежели да опетниш почтеното име, завещано ти от твоя баща — име, което нявга и в църковния метох произнасяха с уважение!

Душата му отново изпадна в предишното вцепенение. Когато възвърна дарбата си да мисли и наблюдава, част от изтеклото време се губеше от съзнанието му. Не можеше да прецени минута или часове бяха преминали от безплодната среща с чорбаджи Димитър. Не помнеше и кога бе дошъл тук, тъжно загледан в осветената врата на Силдаровия дюкян.

В дюкяна отдавна нямаше мющерии. Там сега се въртяха само две момчета, някъде около десет-дванадесет годишни. Едното премиташе тухления под, другото седеше на някаква бъчва и клатеше босите си крака. После момчетата духнаха лампата, излязоха и едното превъртя два пъти ключа в бравата. Казаха си, изглежда, нещо, защото се разсмяха, а веднага след това се сборичкаха, търкулнаха се на земята, запремятаха се един друг и... ключът от дюкяна шумно звънна на калдъръма почти в краката на Мавроди Коджакара. Схватката мигом престана.



— Виждаш ли какви ги направи бе, Юрдане! — изхленчи едното момче. — Ключа, ключа загубих! Сега тате ще ме одере жив...

Какво ставаше с Мавроди? Защо остана той така неподвижен, докато момчетата лазеха по земята и диреха загубения ключ? Защо не им го посочи? Никаква ли жалост не изпита към тях?

Мавроди седеше вдървено на мраморния шадраван, криеше се в сянката на беседката, не издаваше никакъв звук, не мислеше нищо, само очите му като омагьосани не се отместваха от едва доловимия метален блясък на ключа.

... Така престоя Мавроди дълго след като двамата хлапаци се отчаяха в търсенето и гузни се запътиха към Кафтанджийската махала. Тогава той се изправи сковано, взе ключа от земята, измина петнадесетината крачки до вратата и го мушна в ключалката...

\* \* \*

Когато тръгна да съпроводи Тахир ага, Бяно беше решил да върви две-три крачки зад него — както яськчията. Но щом излязоха от портата, аянът забави стъпките си и почака да се изравнят.

— Хубаво захванахме зияфета с баща ти — поде Тахир ага, — ама накрая нещо се посдърпахме...

Тези думи невям изискваха отговор.

— Не ви чух разговора, войводо. Но ако тате е изрекъл нещо накриво, ти не го вземай навътре. Такъв си е баща ми — остър е в езика и често си пати от това.

— Пати? — Бяно усети върху себе си любопитния поглед на агата.

— Ами да, пати. Приказва, каквото мисли, пък без да ще засегне някого. А сетне му е криво. — Той помълча малко. — Все пак, по моему, по-добре е да имаш работа с човек остър, но откровен, нежели с угодник, който таи в себе си истинските си мисли.

Сега на свой ред Тахир ага позамълча. Явно обмисляше думите му.

— Не е работата до прямотата — рече най-сетне. — Нея всеки я цени. Силдаря черпи урсюзлук от омразата си. Омраза към нас, турците.

Вярно беше това, та Бяно се задоволи да каже неопределено:

— Сигурен ли си, войводо? Не е ли пресилено обвинението ти?

— Съвсем сигурен. Сам Силдаря ми го призна веднъж. С една наша поговорка го призна: „Лейлек курбая-иле дост олмаз“<sup>[1]</sup>. Какво ще кажеш на това, Бяно?

— Упрек е имало в думите на баща ми, войводо, не омраза.

— Упрек?

— Жабата може да стане приятел, щъркът — не. А вие правите така, че в един град да живеем, един хляб да ядем и един въздух да дишаме, пък да се делим на щъркове и жаби. Пък уж сме човеци...

За втори път Тахир ага го изгледа настойчиво.

— Какво значи „човеци“?

— Същества, които бог е изпратил на земята, за да вършат добро. Ако всички се обречем да вършим само добро, тогава ще престанем да бъдем турци и българи, щъркове и жаби, и ще бъдем само човеци.

Неусетно бяха стигнали до конаците на аяна. Отвътре излязоха да го посрещнат слуги с фенери.

Двамата спряха за минута пред вратата. Бяно свали калпак почтително и докато чакаше прощалните думи на всесилния сливенски аян, изгледа го от глава до пети. Самият Бяно беше над среден ръст, почти висок, но въпреки това Тахир ага го превишаваше с половин глава. Надарен от природата с едро и снажно тяло, внушителният изглед на аяна се подчертаваше от естествената му изправена и изпъчена стойка, от властно повдигнатата брадичка на мъжествено хубавото му лице, от господарски заповедническите сини очи, които сякаш можеха да гледат само отгоре надолу.

— Беше ми интересно да похортувам с тебе, Бяно — каза Тахир ага. — Ще те повикам някой път на гости да продължим нашия разговор.

Той кимна леко и влезе в конаците, съпроводен от слугите. Момъкът го изпрати с поклон.

Като остана сам, Бяно тръгна през Хаджи Махмуд махала (конаците на Тахир ага се издигаха по средата ѝ), мина покрай белокаменната Джин Ибиш джамия, остави зад себе си Таш хана и Тевната чаршия и... И в този момент острите му очи прорязаха тъмнината и забелязаха как някакъв непознат приближи до техния, Силдаровския дюкян, и чу щракването на ключалката. Апаш!

Бяно се спотаи и видя как крадецът влезе в дюкяна и остави вратата откритата. Тогава момъкът изтича нататък, като се стараеше да заглушава стъпките си, и след малко широките му плещи запълниха отвора на вратата. Няколко секунди непознатият решаваше какво да предприеме, а Бяно се мъчеше да приспособи очите си към мрака. После крадецът, усетил капана, се втурна към вратата. Бяно успя да зърне ръцете му, улови ги, без особено усилие ги изви зад гърба, сетне обгърна тялото на непознатия, повдигна го и го тръшна на тухления под. Болезнено изпъшкване огласи дюкяна и отново се възцари тишина, Бяно премести ключа и го превърта от вътрешната страна на вратата, щракна кремък и огниво, запали две свещи и едва тогаз се извърна към поваления.

— Хайде, повикай сеймените — каза непознатият. Говореше с равнодушието на човек, комуто всичко дори животът, е станало безразлично. — Или ако искаш, води ме сам в кауша.

Бяно го гледаше как се изправя с мъка.

— Кой си ти?

— Мавроди Коджакара.

— Защо си тръгнал да крадеш?

Другият се изсмя горчиво:

— От имане. Не ми ли личи? Ако това не ти стига, ела да видиш в къщи охтичавата ми майка и шестгодишното ми сестриче... Хайде, води ме. И дай боже да ме обесят. Това невям е най-голямата радост за люде като вас...

Бяно не помръдна.

— Кой „нас“?

— Побеснелите от ситост. Такива като тебе, чорбаджи Димитър...

— Седни там. — Бяно посочи един сандък и онзи момък мълком се подчини. — Сега разказвай!

Мавроди се подвоуми, после тихо зараказва. Започна от смъртта на баща си, след това занарежда за измекарството си при Руфик бей, за майка си и сестричето, които чакаха на неговите ръце, за глада и немотията... Разказа още за сборичкването на децата и за ключа...

— Е, доволен ли си? — завърши.

Винаги когато се сблъскваше с хорската неволя, Бяно се чувствуваше гузен, че той самият е нахранен и облечен. И сега не

отговори, а взе изпод тезгяха една торбичка и в нея наслага по малко от всичко, което му попадна пред очи: маслини, риба, месо, шекер, четвърт пита кашкавал, брашно...

— Вземи! — Другият плахо отдръпна ръце. — Вземи, вземи, не се срамувай! Вземи и си върви. Или не — ела с мене. Ще ти дам и една погача от къщи, за да имате с какво да изкарате вечерята.

Мавроди пое торбичката. Всичката мъка, насъбирана в гърдите му, се изкачи нагоре, задави гърлото му и се изля в кротки сълзи по небръснатите му бузи. Бяно се опита да не гледа това просълзено лице.

Излязоха от дюкяна и тръгнаха един до друг.

— Аз... аз... ще се отплатя... — гъгнеше Мавроди. — Кълна се в бога, ще се...

— Добре, добре — кротко го прекъсна Бяно. — Има време да говорим за отплащане.

Наближаваха Силдаровия дом, когато един полудетски — полумъжки глас се обади от тъмнината:

— Бате!

— Ти ли се бе, Василе? — Бяно спря и дочака братчето си. — Къде хаймануваш до среднощ?

— Голяма беля стана, бате, та не смея да се прибера. — Момчето изхълца. — Загубих ключа от дюкяна... Заиграхме се с Юрдан, поп Димитровия син и...

Бяно хвърли бърз поглед към новия си познайник и се позасмя:

— Нищо, аз го намерих. И няма да кажа нито думичка на тате. Ама ти изтичай до къщи и донеси една погача. — Момчето едва дочака края на думите му и хукна. Бяно каза на Мавроди: — Хубаво стана, че научи къде живея. Аз ще поприказвам с баща си за тебе. Той е добър човек, не е от стиснатите — може да ти помогне да започнеш абаджилъка. Потърси ме утре... Не, вдругиден ме потърси. У дома или в дюкяна...

---

[1] „Щъркелът с жабата приятел не става“ (турска пословица). ↑

Когато изпроводи Тахир ага и сина си, Георги Силдаря остана дълго до външната, дворната порта и се заслушва чак докато стъпките и гласовете на двамата заглъхнаха в далечината. После се върна, но не се качи на хаета, а се спусна по каменните стълби към херодаята. Там го чакаха Манол и още един човек с превръзка на рамото, върху която бяха избили кафяви кървави петна. Георги седна между двамата и извади пръстена луличка и пунгия с тютюн.

— Чухте ли какво си наприказвахме с аяна?

Гостът, среден на бой здравеняк, някъде между четиридесетте и петдесетте, с опърлено от вятъра и слънцето лице, имаше пооредели прошарени коси и толкова дебели вежди, че приличаха на жеравненски стрехи, надвиснали над гълъбовосивите му очи.

— Чухме — каза късо.

— Неговите серсеми са го подлъгали — обади се Манол. — Шест души сте били, те осемдесет казали на агата.

— И са ме взели за Генчо Къргов.

Георги Силдаря се озъби, това му беше смехът, когато пушеше.

— Ако му издумам истината, ще черпи. Зер Алтънлъ Стоян комай струва повече от Генчо Къргов.

Алтънлъ Стоян, прочутият войвода от Котел, възрази:

— И Генчо си го бива. Млад е още, ала от името му много шалвари се разтреперват. Стрелец като него Стара планина не е виждала втори.

— А за хазната чухте ли? Ще мине утре с татарската поща през Джендемите. Това е...

Силдаря рязко прекъсна думите си — някъде отвън долетя настойчиво тропане. Алтънлъ Стоян пресегна здравата си ръка, взе пищов и запрегна кондака. Георги се задоволи да кимне на сина си:

— Иди виж кому съм притрябвал толкова.

Докато Манол да се върне, баща му и войводата не проговориха.

— Кой беше?

— Оня просек Партений — ухили се Манол. — Подплаших го с името на аяна и той офейка надолу...

Алтънлъ Стоян освободи внимателно кондака и пак мушна пищова в окачения на стената сияхлък.

— Та за какво ти беше думата, Силдар?

— За хазната. Подхване ли се една работа, не трябва да се оставя до средата. А сега ще бъде и по-лесно. Само татарите ще я пренасят, пък и те не знаят какво има в торбите им.

Войводата поклати глава:

— Ако му се скрои такъв кюлаф, Тахир ага ще побеснее. А хванат ли го дяволите... — Той повторно стори жест на загриженост. — Разбирам те, Силдар. Спипаме ли хазната, на много майки ще пресушим сълзите и на много деца ще върнем смеха. Ама...

— Не е само в това работата, Стояне. Друго, къде-къде по-голямо, мисля аз, като думам и настоявам да не оставяме работата до средата. В размирното време — той говореше за кърджалийските смутове — поганците научиха, че тук не живеят роби, а юнаци. Скръстим ли сега ръце, ще го забравят. Чу одева Тахир ага; надува се и се перчи, а утре невям изобщо ще забрави, че и раята знае да си покаже сегиз-тогиз зъбите.

— Прав си — съгласи се с въздишка войводата. — Язык, дето заповядах на момчетата да се пръснат за един месец...

Няколко колелца дим запримчиха тавана.

— Това може да свърши и друг, Стояне.

— Времето е кът, Силдар. Наближава среднощ, а татарите ще минат Джендемите утре преди пладне. Кой може за няколко часа да опече такава работа? — Веждите му почти прихлупиха очите. Той постоя така, после проточи бавно: — Чувал бях, че Кара Танас се навъртал тъдява...

— Не! — отсече Силдаря. — Не Кара Танас!

— Защо?

— Не ме питай, Стояне. Но Кара Танас — не!

— А защо не потърсите войводата Генчо Къргов? — намеси се в разговора Манол. — Голям джумбуш ще бъде; за Тахир ага земята пие кръвта на Генчо Къргов, а Генчо войвода да изпие хазната на Тахир ага...

Двамата възрастни мъже се спогледаха и избухнаха в смях.

— Сече му пипето на твоя момчурляк — засмя се Алтънлъ Стоян. — С тоя акъл, ако не се продаде на гаджалите, в песни ще го

поменуват. — И пак свъси вежди. — То хубаво, ама где го Генчо Къргов?

— Комай се сещам за един човек — проточи на свой ред Георги Силдаря. — Той може да ни конущиса с Генчо. — И извърна поглед към сина си: — Знаеш ли къде живее Стоян Шошов?

— Как да не зная? В Клуцохор живее, в Хаджи Вълковата махала.

— Слава богу, веднъж и от твоето миткосване да има хаир. Слушай сега. Ще отидеш у Стоян Шошов. Ако спи, от одъра ще го вдигнеш...

Манол рипна на крака и изчезна навън. Докато го чакаха, двамата мъже, захванаха да обсъждат кое и как трябва да се направи. По едно време при тях влезе Бяно и прекъсна раздумката им.

— Как мина гезмето с агата? — попита бащата.

— Добре. Поговорихме за едно, за друго.

— Позабави се нещо...

— Срецнах един приятел, тате. Мавроди Коджакара, от Ново село.

— Коджакара? Да не е син на Иван Коджакара, дето по-лани читаците го завлякоха в гроба?

— Същият — потвърди Бяно. И взе да разказва патилата и несполуките на Мавроди, но баща му го сръза:

— Какво е на гаджалите този твой приятел — душманин или мекере?

Бяно замълча. Той не знаеше почти нищо за чувствата на Мавроди към турците. Но тогава се намеси Алтънлъ Стоян:

— Ех, питаш и ти, Силдар! Щом гъжвалиите са убили баща му, а чорбаджиите, турски подлоги, са го подритнали — ясно какъв ще е!

— Право е — съгласи се Силдаря. — Ще помогна кое-що на момчето.

— И от мене помощ ще има — допълни войводата.

Не мина много и Манол въведе новия гост. Стоян Шошов беше сух и върлинест човек с нос като ястребов клюн и адамова ябълка колкото женски пестник. Поздравиха се и Георги Силдаря покани госта да седне, после направи знак на синовете си да излязат. Стоян Шошов дори не трепна, когато научи, че е коляно до коляно с прочутия Алтънлъ Стоян.

— Познавам те, бай Стояне — започна Георги, — и няма да ти искам клетва за мълчание. — Другият, известен мълчаливец, само кимна в знак на съгласие. — И ще ти говоря ачик, без завъртулки. — Па разказа всичко от игла до конец. — Сега разбираш, бай Стояне, защо те вдигнах от леглото посред нощ.

— Защо мислиш, Силдар, че аз мога да ви конуцисам с Генчо Къргов?

Откакто влезе при тях, тези думи май бяха първите, произнесени от Стоян Шошов. Георги Силдаря отклони прекия отговор:

— Речи само, че съм погрешил, бай Стояне, и повече нито слово не ще чуеш от мене по тази работа.

Гостът потъна в безмълвие. Виждаше се — размисля и претегля. След като дълго мълча, той най-сетне произнесе пестеливо:

— Как я виждате да стане тази работа?

— Най-добре е ти сам да занесеш нашия хабер на Генчо. — Шошов изду бърни отрицателно. — Ако не — ще проводя един от синовете. Но трябва ти да му кажеш кой път да хване.

И пак замълчаха тримата. И най-сетне:

— Така да бъде, Силдар. Но слагам едно условие. Ще изляза оттук със сина ти, на края на града ще му кажа, каквото имам да му казвам, и той на часа ще поеме към Балкана.

— Прав си да се вардиш — съгласи се Георги. И се развика: — Маноле! Хей, Маноле!

— Няма ли да проводиш Бяно? — попита Алтънлъ Стоян. — По-як ми се види...

— Душата му е мека на Бяно — обясни бащата. — А тази работа не ще само сила...



Късно беше, а в конаците го чакаше хаджи Молла, кятибинът му. Върху неговото и без това бледо лице на буквояд личаха признаци на умора: хаджи Мола не беше от хората, навикнали да работят дълго след заник слънце.

— Какво има? — попита Тахир ага. Беше сигурен, че се е случило нещо, за да го чака този сънливец. — Защо не си в леглото?

Както винаги, гъжвата му бе на мястото си, и то безупречно подредена. Наспроти това кятибинът я попипа с привично движение и стори по-дълбок поклон, отколкото случаят го изискваше. Тези негови поклони дразнеха аяна, в тях виждаше повече раболепие, отколкото уважение. „Наследил го е от майка си, гяурката — казваше понякога за него Тахир ага. — Не може да си отгледан от ръце на майка-робиня и да не прихванеш от нея нещо робско.“ Дразнеше се аянът, но не му и минаваше през ум да даде пътя на писаря. Защото хаджи Молла владееше превъзходно турски, български и арабски, пък и умееше да говори по-витийски от който и да било софта или мюфтия, а книгата пишеше така изкусно и завързано, че на тях и в Портата „евалла“ казваха.

— Вест се получи, аян ефенди — със сведения към земята очи отговори хаджи Молла. — Нарочен пратеник дойде от Елена. Както беше уговорено, днес хазната тръгнала с татарите през Казан.

На негово място Тахир ага нито щеше да сметне хабера от Елена за толкова важен (в края на краищата съобщаваха познати неща), нито пък и да го сметнеше, щеше да развали за него табиятите си. Но престараването на служителя заслужаваше една похвала.

— Добре си направил, че си ме почакал, хаджи. Хайде сега върви си в къщи да спиш. И се помоли всичко да свърши добре. Нали знаеш какво казват старите хора: „Дюн доунджаа, сабах олунджаа, нелер опур“.<sup>[1]</sup>

Изрече този лаф ей така, да се намира на приказка. А утре щеше да се проклина за него. И да си казва, че е предизвикал съдбата...

Като остана сам, Тахир ага плесна с ръце и заповяда на притичалия слуга да му донесе наргилето. Дръпна няколко пъти от

пушека с мирис на гюл<sup>[2]</sup>, но остави кехлибарената захапка настрана — главата му, още мътна от Силдаровата „скоросмъртница“, съвсем се разбъркваше от тютюневия дим. Погледа как светлините на многобройните свещи играят върху грамадния зелен камък на пръстена му, па стана от миндера и с бавни крачки се заразхожда из одаята. Внезапно се улови, че не мисли нито за хазната, нито за своя разговор с Георги Силдаря — в ума му се въргаляха, връщаха и повтаряха чудашките приказки на Бяно.

Тахир ага познаваше човешката природа и нямаше никакви илюзии за възможността добротата да стане върховен закон над човеците. Добър ли си, туй е все едно да приемеш ориста да бъдеш агне сред глутница изгладнели вълци. Друга представа имаше агата за онези начала, върху които трябваше да се изгради редът и в града, и в цялата царщина. Тази негова представа се бе родила преди осемнадесет години — в онзи най-щастлив ден на живота му, когато усмивката на съдбата му отреди да говори очи в очи със Селим хан Трети: ако не най-великия (той страдаше от малодушие, от липса на твърдост и в края на краищата заради тях загуби и престола, и живота си), то положително най-мъдрият от всички султани. Тогава Селим хан бе разказвал за своя „низам-и джедид“<sup>[3]</sup>; Тахир ага не разбра всичко в този разказ, прекалено отвлечен и сложен, но собствените си представи за добро и ред изгради върху онова, което право или криво проумя от словата на падишаха. Е, на Селим хан липсваше здрава ръка, но ето — сега Махмуд хан Втори, да му даде аллах да живее сто години, макар и да няма великите прозрения на своя предтеча, полека-лека осъществяваше предначертаното...

Османският девлет трябваше да бъде държава на силните, това беше в основата на Тахираговите представи. Най-горе, разумява се, щеше да стои падишахът, прекият приемник на Пророка. След него и около него трябваше да се наредят мъжете с яки десници и храбри сърца — един от тях беше самият Тахир, — които да крепят на плещите си престола, а под здравите си пети да държат в подчинение и послушание народа. Между силните аянът не слагаше еничарите; проядени от поквара и охолство, те отдавна бяха зло, а не опора на държавата — Тахир ага ги мразеше още от Селимхановото време. По инстинкт аянът изключваше също и прекалено учените, такива като хаджи Молла например: където има много мъдруване, там липсва сила

и доблест. А народът трябваше да ражда войници и да създава онези блага, които по чест и заслуги се полагаха на хората от върха.

Това беше философията на аяна. И той бе нагласил живота и управлението си съобразно с нея: сляпо верен на падишаха и сурово справедлив към простолюдието. Оттук произлизаше още една особеност — отношението му към рая и правоверни. Че правоверните бяха по-близо до сърцето му, в това нямаше спор. Но да си правоверен подвластник на Тахир ага съвсем не означаваше да се ползуваш от пълна безнаказаност. За малките им простъпки си затваряше очите, търпеше и хайлазлъка на агаряните; но зулумджия ли си, нарушаваш ли порядъка и тишината, пречиш ли на основното задължение — раждането на войници и творенето на блага, — тогава не чакай милост от Тахир ага. Тук, в тази стая, под това заковано о пода столче бяха намерили смъртта си не само навирили глава гяури (или прекалено скръндзи, все едно), но си мнозина правоверни, дотегнали на аяна с маскарлъците си. Канеше ги тях аянът на разговор, туряше ги на това столче, а после по даден от него знак подът се продънваше и оня изгниваше на дъното на четиридесет стъпки дълбоката хумба под него.

[4]

Ясна и проста беше неговата философия и към раята. Работят ли, аянът с готовност си затваряше очите за усърдието им към тяхната глупава вяра, прощаваше им замогването (стига това замогване да не е за сметка на падишаха, властта или аяна), закриляше ги от онези, които пречеха на труда им, поощряваше ги да работят повече и по-добре. И само за едно не проявяваше към тях снизхождение — ако забравяха, че са рая...

Тахир ага прекъсна разходката си, изправи се до прозореца и улови с две ръце дървените пръчки. Срещу него отвън нахлу черната тишина на спящия град и възрадва сърцето му — с тази тишина се гордееше аянът.

Дълго се взира агата в тъмното безмълвие. После някъде отдясно до ушите му достигна сподавен, едва доловим шум. Разбра: от запердените прозорци на харемлъка го дебнеха лакоми, но невидими очи. Тахир ага усети леки тръпки да полазват по гръбнака му.

Преди, на млади години, той беше ненаситен на женска плът. Много пъти всеки ден той се откъсваше от работа и задължения, за да отиде в харема и да укроти напирещата в тялото му мъжка сила. По

онова време наричаше входа на женското отделение на конаците си „Врата на щастието“ и „Праг на блаженството“. Тогава тези имена, точно повторение на султановия харемлък в Стамбул, за него бяха истина, а не просто подражателство — Тахир ага действително намираще там щастие и блаженство. Тогава...

Но от „тогава“ го делиха доста години. Сега — вилкааде, единадесетия месец от 1235-та година от Хеджира или август 1820-та от християнското летоброене — зад Тахир ага лежаха пълни четиридесет и шест години. Е, не беше я докарал дотам, че изобщо да не прескача в харемлъка, но се сецаше сравнително рядко. А и в това сецане нямаше и следа от нявгашната неутолима алчност. И имената „Вратата на щастието“ и „Праг на блаженството“ отдавна бяха забравени...

От харемлъка по кой знае какви неразгадаеми пътища бяха усетили пробуждането на желанието в тялото му, защото шумът се повтори и слухът на агата долови възбуден женски шепот. Тръпките по гръбнака му се засилиха. Аянтът имаше шест жени, но в този момент пред очите му се появиха само твърдата закръглена гръд, облият корем и източените дълги бедра на Юмю, най-младата. Тахир ага се отлепи от прозореца и плесна ръце: да съобщят в харемлъка, че той ще отиде подир малко.

... Като прекрачи нявгашния „Праг на блаженството“, лъхна го замайващ мирис на гюл, на женска плът, на развихрена чувственост, на похот — вечният и душен мирис на богат харем.

Посрещна го само Зюлфие, първата и най-старата от жените му. Посрещна го с яшмак на лицето — знаеше, че е овехтяла, погрозняла и че Тахир не е дошъл за нея. Тя го настани на една педя дебелия китеник, подреди атлазените възглавници зад гърба му, поднесе тепсии с шербет, дондурма, малебие и баклава и безмълвно се оттегли. Тахир ага не посегна към тепсиите; тръпките му бяха престанали, но вместо тях сега усещаше учестено тупане в слепоочията.

От съседната стая долетя нежна мелодия на саз, прилична на запъхтяно от възбуда женско дишане — свиреха „Пенджеренде бир бейаз...“, любимата му песен. После една завеса се откряна и пред аяна се появиха три от жените му — Гюлсума, Юмю и Мюнесер — и закръшиха гъвкави снаги под припева на музиката, а полупрозрачните им свилени ризи и шалвари подсказваха всяка извивка, всяка

примамна закръгленост под тях. Жените, зажаднали за мъжка близост, се мъчеха да се направят по-привлекателни, да изтъкнат своите прелести. Мюнесер, отхвърлила глава назад, за да развее коприненочерните си къдри, с леки движения поклащаше набъбналата си знойна гърд; втората, Гюлсума, извърщаше към него полуотворената си нар-уста и двата реда седефени зъби; Юммю...

Мъжът скочи напред, улови Юммю и не я завлече, а се стовари заедно с нея върху китеника. Ръката му с отдавна несещана нетърпимост разкъса паежиненотънките ѝ дрехи. Гюлсума се изсмя, гърдно и задъхано, а Мюнесер приклепна до него и загъделичка с език ухото му...

---

[1] „Докато се роди денят, докато съмне, какво ли не става“ (турска поговорка). ↑

[2] В наргилетата тютюневият дим преминава през течност, най-често розова вода. ↑

[3] „Низам-и джедид“ („нов ред“) — опит на султан Селим III за реформа, с която да преодолее вековната изостаналост на Турската империя и да се доближи тя до развитието на Запада. Сам твърде образован, познаващ ученията на Русо и Волтер, Селим III си представял своя „нов ред“ като някаква чудновата кръстоска между волтерианството и ислямския фанатизъм. ↑

[4] Исторически достоверно. Хумбата (тясна и дълбока изба) е съществувала и в нея руските войски при идването си през 1829 г. са открили множество човешки кости. ↑

Стоян Шопов бе казал, че ще го изведе само до края на града, но не спря до последните къщи на Ново село, а го придружи далеч в полето. Вървяха двамата в тъмното, препъваха се по камънаците, но не проговаряха — свидлив на думи бе клуцохорчанинът. Едва като стигнаха до началото на Хайдушката пътека, те поседнаха на земята, Стоян Шошов издума няколко пестеливи приказки, накара го да ги повтори и се разделиха.

И точно по същото време, когато, уморен от насладата и упоен от измамната тишина на Сливен, Тахир ага задрямваше върху китениците на харемлъка си, Манол не потегли, а се втурна нагоре по стръмната, измита от дъждовете пътека. Но като измина стотина крачки, стъпките му натежаха, задъха се; млад, пъргав и силен беше Силдаровият син, но по такава върла пътека би видяла зор и планинска коза. След още петдесетина крачки спря, избърса с ръкав потта от лицето си, почака да се усмири учестеното му дишане. Когато кръвта престана да чука в ушите му, Манол долови хилядите шумове на планинската тишина. И потръпна. Не, не беше от страх; поне не беше оня безпаметен страх, който те кара ни в клин, ни в ръкав да вършиш какви ли не щуротии. Той само се почувствува сам, запокитен сред една катранена бездна, изпълнена с какви ли не опасности. Ръката му неволно посегна към дръжката на пищова, но той я изтегли рязко — засрами се от себе си. После се огледа. Очите му различиха мътната белота на пътеката, но всичко наоколо тънеше в непрогледен мрак. Испита желание да запее (така правеше някога, като дете, когато нощем се боеше от караконджоли и върколаци), но си спомни наставленията на бай Стоян и яростно стисна зъби. После му се прииска вече да подаде хайдушкия знак. И това не стори — ятакът на Генчо Къргов войвода му бе поръчал първият знак да бъде отвъд Керемидената къшла, някъде около баира при „Жабата“ — не по-рано! — и да го повтаря после на всеки четиридесет-петдесет крачки. За какъв юнак се имаш, Маноле, щом още се плашиш от призраци и таласъми?

Пое отново по стръмнината, но сега вече по-бавно, с отмерена крачка. И повторно спря чак когато различи изкорубения покрив на

къшлата. Зарадва се — рече си, че най-трудното е минало. И някак си по-леко стигна баира при „Жабата“. Там сви ръце във фуния около устата си и три пъти изписка като горска сова, после намери два камъка и три пъти ги похлопа един о друг. Ослуша се. Планината му отговори с песен на щурци и със сънно прошумяване на листа и шубраци, но нито глас, нито ответ на знака му. Ами ако дружината на Генчо Къргов не е по тези моста? Ако се е прехвърлила другаде, без да обади на ятака си? Като си каза тези неща, Манол — такъв си беше той, твърдоглав и неизпълнителен — стори нарушение на заръките. Стоян Шошов му бе наредил: един знак при „Жабата“, а сетне все по един на всеки петдесетина крачки. А той още тук повтори знака — нови три изписквания на сова и три почуквания на камъни. Но пак не получи уговорения отговор. И като въздъхна, тръгна отново по върлото...

Когато за четвърти път спря и подаде знака, един дрезгав глас се обади току-до него:

— Ким о бре?<sup>[1]</sup>

Не видя човека, който го бе спрял, но точно този въпрос отдавна чакаше да чуе. И според уговорката отвърна на български:

— Българин. — После, както го бе научил Стоян Шошов, добави натъртено: — Пътник съм из Хаинето<sup>[2]</sup>.

„Хаинето“, родното село на Генчо Къргов, беше лозинката на дружината му.

Непознатият излезе от тъмното и приближи. Манол не можеше да види чертите му, но различи възникската му плещеста фигура. А после — и пищова в ръката му.

Човекът с дрезгавия глас, без да сваля пищова, поде кратък разпит:

— Кой си ти?

— Манол. Син на Георги Силдаря от Сливен.

— Що щеш посред нощ в Балкана?

— Търся войводата Генчо Къргов.

— Кой те праща?

— Баща ми.

— Отгде научи знака и лозинката?

— От бай Стоян Шошов.

— Ще рече, бай Стоян те е проводил?

— Двамата, бай Стоян и баща ми. Пък и трети. Алтънлъ Стоян войвода.

Непознатият помълча известно време, размисли, пък рече късо:

— Хайде тръгвай с мене.

И те тръгнаха. Сега на Манол нито нощта му се струваше толкова черна, нито пътеката толкова стръмна. А и не вървяха дълго по пътеката, скоро удариха направо. Хайдутинът познаваше планината като петте си пръста и имаше очи на бухал, вървеше и отвреме-навреме се обаждаше: „Мини след мене, ще се блъснеш в дървото“ или „Отбий се вляво, не виждаш ли канарата?“

Повървяха така петнайсетина минути и Манол зърна в една падинка тлеещ огън. Двамата се насочиха нататък. Когато приближиха, четирима души, които спяха край огъня, завити в ямурлуци, скочиха на крака и мигом изтеглиха оръжията.

— Аз съм, момчета — успокои ги Маноловият спътник.

Четиримата сведоха пищовите, но не ги прибраха. В слабата светлина на огъня Манол ги разгледа. Бяха все здравеняци мъже с отдавна небръснати бради. Само единият от тях надвишаваше средния ръст и в сравнение с останалите изглеждаше едва ли не дълъг.

— Какво ни водиш, Пача? — попита по-високият. По-късно Манол научи, че той беше Генчо Вяранов, съселянин и другар от детинство на Къргов, а сега — байрактар и втори човек в дружината му след него. — Да не си спипал зелка за сечене?

На хайдушки език „зелка“ се наричаше турчин, който трябва да бъде наказан за зулумите си.

Васил Пачата, хайдутин от Твърдица, цъкна:

— Не. Момчето е от Сливен. Проводил го при нас бай Стоян. — Сетне добави: — И знака подаде, и лозинката каза, както трябва.

Байрактарят хвърли наръч съчки в огъня, почака да се разпалят и огледа изпитателно пратеника на Стоян Шошов.

— За какво те праща бай Стоян?

— Кой от вас е войводата Генчо Къргов? — запитва в отговор Манол. — Каквото имам да кажа, само нему ще го кажа.

— Бре, младо, пък серт! — изсмя се един от хайдутите, като засука дълъг мустак. Този, така научи след няколко часа Манол, беше Петко Кортенчето.

Генчо Вяранов поразмисли, после заповяда високо:



— Хайде, Радой, иди повикай войводата. Знаеш го, на стража е по пътя към Слънчева поляна. — И вече по-меко додаде: — А ти поседни тука. Трябва да си уморен, щом си бърхтал цяла нощ. Ако си жаден, ей там е изворът. — С внезапно движение той измъкна пищова от пояса на Манол. — Не се тревожи де. Тук си между приятели, нямаш нужда от силиях. — Каза го дружелюбно, но личеше, че няма да отстъпи от решението си.

Манол се поколеба, после свърна в посоката, указана от байрактаря. Позна извора по неговото бълбукане и разбра къде са: дружината на Генчо Къргов бе разположила стана си край Кушбунар<sup>[3]</sup>. Приклекна, напи се със сладка планинска вода, плисна няколко шепи на лицето си, пък се върна и приседна с гръб към огъня.

Не мина много време и мъжете наскочаха. Изправи се и Манол. И видя — към тях с тихи стъпки приближаваха Радой и още един човек. По уважението, с което го посрещнаха, Манол се досети, че това е Къргов.

Войводата се изправи пред него и го изгледа втренчено. Изгледа го и Манол. Генчо Къргов беше около тридесетгодишен<sup>[4]</sup>, среден на бой, плещест. Облеклото му не се различаваше от облеклото на другите хайдутини. Но за разлика от тях беше наскоро избръснат, с къси, добре разресани тъмни мустаци. Изпод калпака му се подаваше перчем също така тъмна къдрава коса. Беше дълголик, с румени бузи, леко изгърбен нос и със сиви умни очи — истински хубавец.

— Хайде добре дошъл — рече най-сетне войводата. Имаше звучен плътен глас; ще речеш — глас на псалт, не на хайдутин. — Да поседнем! — И когато всички насядаха: — Та бил си, казваш, син на Георги Силдаря? Ако е вярно, ще излезем чат-пат познати. Едно време, то беше преди десетина години, със Силдаря бяхме почти достове.

Манол не обърна внимание нито на доброжелателния тон, нито на думите за приятелството.

— Защо казваш „ако е вярно“, войводо?

— Защото си разправял, че си проведен от Стоян Шошов и че от него си научил лозинката ни.

— И така си е! — вметна обидчиво момъкът.

— Ако наистина си е така — продължи войводата, — бай Стоян щеше да ти каже лозинката, но... нямаше да забрави да ти даде и нишан...

— И друго ми се видя чапрашик, войводо — обади се Васил Пачата. — Първи път като даде знак, момчето веднага го повтори. Пък знаеш как сме се разбрали с нашите хора...

— А, това ли било! — ухили се Манол, пък бръкна в пояса си и извади вързана на четири кърпичка. — Анадолски тютюн, така ми поръча да ти кажа бай Стоян. Пусто да остане, забравил го бях...

Войводата пое кърпичката. Очите му смекчиха изрази си, но въпреки това поклати укорно глава:

— Не се забравят такива работи, момче. Като имаш работа с люде от нашия занаят, нищо не трябва да забравяш. А онова повтаряне на знака?

Манол гузно наведе поглед; досрамя го да признае, че тогава, при Керемидената къшла, се бе уплашил. Генчо Вярнов се застъпи за него:

— Искало му се е по-скоро да стигне до нас, войводо. Я виж каква нощ е! За непривикнал чилиак...

— Добре, добре — съгласи се Къргов. — Разказвай сега, Маноле!

Манол не чака да го молят. Изслушаха го с гробовно мълчание. А когато замлъкна, тишината продължи още няколко минути. Накрая Генчо Къргов се засмя:

— Личи си, че си присъствувал на този разговор, Маноле. „Да не забравят поганците, че тук не живеят роби, а юнаци.“ Такова слово само Силдаря може да изрече. И никой друг не може го измисли. Пък Алтънлъ Стоян се сети за мене, а?

— И много те похвали, войводо.

Манол видя, че и тези страшни мъже се радваха на богатата дума.

— Е, какво ще кажете, момчета?

— Работа тъкмо за нас, Генчо — изтърси веднага байрактарят.

Но Васил Пачата заклати глава:

— Скроим ли този кюлаф на Тахир ага, ще ни гони и няма да спре, дорде не ни види в трапа. Той невям още не ни е простил оная случка в Кортен...

Обадиха се и други. Едни настояваха за действие („Малко нещо ли е това, хазната да пипнем!“), по-предпазливите, Васил Пачата и Петко Кортенчето между тях, съветваха да се откажат („Ами ако Тахир ага е скроил двоен капан? Хитрец е той, не ни трябва на баир лозе!“)

— Работата е важна — рече по едно време Генчо Къргов. — Длъжни сме да чуем думата и на другите ни двама другари. — Той кимна на Колю Папареца: — Я иди повикай Цвятко и Димо Яламов.

Повикаха ги — те също бяха на стража някъде из околността. Димо Яламов, буйна глава из Габровските колиби, веднага препоръча да ударят хазната, но Цвятко Караджов се опъна:

— Ритам ви аз сербезлъците и юнашкото племе. Думи са това и празни масали, а моята кожица си е само една. Не съм тръгнал аз по пуцинаците да продавам бабаитлъци, а...

Хайдутинът прекъсна някак си по средата. Мълчанието сякаш никога нямаше да свърши, така бе започнало да се струва на Манол, когато войводата най-сетне едва забележимо помръдна:

— И какво „а“, Цвятко? — попита сухо.

— Знаеш какво „а“ — отговори сопнато хайдутинът, но наведе очи към земята. — Бабаитлъкът е хубаво нещо, но гърло не храни.

— Е, какво — озъби се насреща му Генчо Вярнов, върви тогаз да храниш гърлото си, като бастисваш жени и деца. Зер само тогава няма опасност!...

— Не е до опасността. Знаеш ме, Генчо, не съм аз от пъзливите. Но като си излагам кожицата на читашки куршуми, искам да знам за какво го правя. Това е!

И пак млъкнаха. И зачакаха тежката дума на войводата.

— Така си е, Цвятко. Ще излагаш кожицата си на турски куршум, но не за никакви си там „юнаци“, а за твоя пай от ягмата. Спипаме ли хазната, ще я деля, както е било до днес. А сега, братя, да ставаме. Доста поприказвахме, а къде са Джендемите!

Всички настанаха и застыгаха дрехи, цървули, оръжие. Всред общата шетня Манол приближи до войводата и жално-жално му се примоли:

— Войводо, нека и аз... Не искам пай от ягмата, само да...

Генчо Къргов го изгледа продължително, после изговори ясно:

— Разумява се, че ще дойдеш и ти. Но първо ще дадеш клетва, че ще се подчиняваш и че нищо не ще правиш на своя глава.

Манол се прекръсти не три, а тридесет пъти. И никога и не разбра, че съгласието на Генчо войвода не беше само от някакво милозливо благоволение, а защото — предпазлив до недоверчивост по

душа и привичка — искаше той, вестоносецът, да е сред тях по време на битката. И да си получи заслуженото, ако се окаже предател...

Скоро угасиха огъня и тръгнаха в редица по един на изток, където небето вече едва-едва просветляваше над планината.

Манол, отново втикнул пищова в пояса, също беше в редицата. Вървеше по петите на Димо Яламов, а по неговите стъпки крачеше втори кортенлия в дружината — Радой Караколев.

---

[1] „Кой е там бе?“ (тур.). ↑

[2] С. **Колупчий** (по турски още Хаинкьой или Хаинето — „Мързеливото село“) — днес Гурково, Новозагорско, сега в Старозагорски окръг. ↑

[3] **Кушбунар** (буквално: „Птичи кладенец“) — извор, прочут с обилната си хубава (според преданията — и лековита) вода в местността „Карандила“ край Сливен. Известно хайдушко сборище. ↑

[4] Генчо Къргов е роден в 1789 година. ↑

Добри Желязков се събуди ядосан. Чарковете му за влачене на вълна, рожбата на ума и творбата на ръцете му, снощи се бяха развалили. Напразно Добри клеча почти цяла нощ край тях под мъждукащата светлина на борина и лоена лампа; дали поради умората или пък тя, повредата, бе твърде скрита, но той не успя да я открие. Мята се цялата нощ на менсофата и се събуди по-кисел и по-раздразнителен.

Стана рано, заедно с първите лъчи, които заиграха в хайверкеятите по прозорците на единствената стая на бащината му къща. („Хайвер-кеят“ по онова време наричаха наблажнената с мазнина хартия, опъната вместо стъкла на черчеветата.) Облече се набързо и нито хапна, нито оправи чергите на одъра, а се зарови в проклетите чаркове. Час ли човърка в тях, два ли — не можа да разбере, но повредата пак убягна из погледа му. Уж всичките телове, дъсчици и въжета бяха на мястото си, пък раздвижеше ли ги, дясната половина на чепкалото се разшавваше като луда, докато лявата изобщо не помръдваше.

Когато кръстът го заболя от навеждане, Добри се изправи, тегли една звучна благословия и излезе на двора да плисне няколко шепи вода на лицето си. Така стоеше той при мивника със запретнати до лактите ръкави и мокро лице, когато навън се почука и подранилият гост без да дочака покана, безцеремонно бутна портата и влезе в двора. Беше Евтим, синът на Димитраки чорбаджи — последният човек, когото Добри бе очаквал да види в дома си.

Дори и да не беше раздразнен от несполуката с чарковете, Добри Желязков пак щеше да се ядоса на това посещение. Той по природа си беше докачлив и със самочувствие, а всичко в неканения гостенин идеше наспроти характера му — нахалното влизане като в своя бащиния, прекалената натруфеност на облеклото, високомерната усмивка на широкото тантуресто лице.

— Добър ден, Добре — рече снизходително Евтим.

Добри взе пешкирчето, метнато на дървото до мивника, избърса лицето и ръцете си, закопча ризата и чак тогава отговори:

— Добър ден и на тебе, Евтиме.

Подаде ръка, а гостът я улови с края на пухкавите си пръсти.

Бяха почти връстници: Димитракиевият син се бе намерил по-малко от година преди сина на абаджията Желязко Фетисов и дотук свършваше приликата между двамата. Евтим се бе метнал на майка си — възнисьък, топчест, ояден, прекомерно пълен за годините си, тъмнокос и тъмноок; Добри пък беше висок и жилест, без да е слаб, русоват и дълголик, с прав нос и рижави гъсти мустаци. И със сини очи, които — според случая — изглеждаха ту топли като лятно небе, ту студени като прясно излъскан челик. А за съдбата им — да не говорим: Евтим беше син на баща си и всички в Сливен, българи и турци, знаеха какво значи това; Добри беше самотник, още от дете останал кръгъл сирак и каквото беше постигнал, постигнал го беше само със собствените си ръце.

— Да поседнем тук. — Добри посочи простата пейка под черешата. — Вътре е тъмно и неуредено. Бекарска къща, знаеш.

Гайтанлиите потури на Евтим помириша неодажданата дъска на пейката и се погнусиха от нея. Собственикът им извади шарена кърпа, разстла я грижливо и седна върху нея. Кръвта удари слепоочията на Добри при това пренебрежение.

— Какво те води насам, Евтиме? Не съм те виждал из Ново село, а още по-малко — в сиромашки дом като моя.

— Проводи ме старият — каза Евтим. Каза го тъй, че думите в същност означаваха: „Не би ме видял и сега, ако старият не бе ме насилил да дойда.“ — Иска да те види. Хайде, облечи се по-прилично и тръгвай с мене.

— Тъй ли? — с лека насмешка рече Добри. — Да се облека по-прилично и да тръгна, а? И защо толкоз бързана, ако мога да попитам?

Гостът извърна към него тесните цепки на очите си.

— Не ти ли стига това, че Димитраки чорбаджи те вика?

— Не стига, не стига, Евтиме. Към общината съм издължен, нямам да давам нищо. С баща ти алъш-вериш не помня да съм правил. Тогава за какво да ходя при Димитраки чорбаджи? Ако нещо съм му притрябвал, нека той да заповяда тука.

Изумени от отговора, очите на Евтим се разшириха и станаха кръгли като месечина при пълнолуние.

— Така ли да кажа на баща си?

— Така — ясно потвърди Добри Желязков. — Е, можеш да добавиш и едно „много здраве“ от мене.

Изненадан, Евтим постоя неподвижно, после рязко надигна пълното си тяло и без да се сбогува, се отправи към вратата. Догони го подвикването на Добри.

— Забрави си кърпата! Може да ти трябва и за друга бедняшка къща...

Евтим не се върна, но и Добри не вдигна кърпата. И тя остана там, на пейката, чак до следния сливенски вятър...

От този ден започна враждата между Евтим Димитров и Добри Желязков; вражда, която продължи чак до смъртта на Добри, та и след нея.

Добри се върна при чепкалото и сега мигом откри повредата — една от пръчките на сглобеното от него дървено зъбчато колело се бе изметнала и на това място чарковете прескачаха. Да извади негодната пръчка и да постави нова беше работа за няколко минути. И след малко изобретеното от Добри устройство, станало причина за омразата на мнозина завистливи сливенски абаджии, отново заработи, като равномерно развличваше сплъстената вълна и я превръщаше в пухкави повесма. Ала работата и сега не продължи дълго — ново похлопване на външната порта накара Добри да спре чарковете: завистници бяха пуснали слух, че Добревите чаркове щели „да им изядат хляба“, та той избягваше да ги показва и даже да говори за тях, криеше ги.

Излезе навън. Този път посетителят беше луничаво момче с дяволит поглед, което се представи за чирак на хаджи Михал хаджи Василев и после с учтиви думи обясни, че чорбаджията му кани Добри Желязков на гости — за запознанство и разговорка. И нека той, Добри Желязков, сам да определи кога ще му е удобно да посети чорбаджията.

Покана от хаджи Михал — това беше вече друга работа! Защото хаджи Михал — богатият, властният, достолепният — представляваше за Добри всичко онова, което той самият не беше и за което тайно мечтаеше да бъде. И сега същият този хаджи Михал не само канеше по нарочен човек двайсетгодишния абаджия от Ново село, но го канеше с

ихтибар, както равен кани равен! Добри Желязков поразмисли малко и отговори: след един сахат време ще бъде при хаджията.

Изми се повторно, облече най-хубавите си дрехи, онези, сукнените, които слагаше само на Великден, извади от раклата и опаса копринения си червен пояс, после пътем се отби при Акиф берберина. И стегнат, излъскан, вонящ отдалече на ливанто, на уречения час похлопа на хаджи Михаловата порта.

Щом я прекрачи, гълчавата и суетата на човешката гмеж, дребните мисли и дребните тревоги, тънките сметки и тънките хитрувания останаха там, навън, и като че изобщо престанаха да съществуват. А тук, само на крачка от всекидневието, човек внезапно се озоваваше в един друг мир, спокоен, уравновесен, безметежен, по свой неповторим начин възвисен, в който всякаква хитрост или празнодумство биха прозвучали тъй нелепо, като глупешки смях в църква.

Добри за пръв път влизаше в дом на истински богаташ и всичко тук го порази. Най-напред дворът — той изобщо не бе подозирал, че в нагъсто застроения Сливен има такива просторни дворове. А този, хаджи Михаловият, смайваше не само с просторността си, но и с изумителния ред и чистотата в него. Равен калдъръм от дялан камък водеше към къщата в дъното, а наоколо — зеленко и лехи с толкова много цветя, че погледът се губеше и опиваше. После — къщата. Когато се занимаваше с караабджилък, Добри бе ходил до Одрин, че и до Цариград, и там бе загубил сума време да зяпа отдалече сараите и дворците. Ала сараите бяха някак си студени, направени сякаш само за гледане, не и за живеене. Както се строят и разкрасяват джамии и черкви. А този дом — голям за къща и скромна за дворец — беше не само просторен и изящен, но и стоплен от диханието и дланите на живи хора.

Още неопомнил се от първоначалното омайване, Добри видя хаджи Михал да слиза от хаета и да се запътва към него. И се засрами. Засрами се от натруфеността на облеклото си, от червения пояс, от лъха на ливанто. Защото хаджи Михал бе в катадневни дрехи и наметнат с доста, поовехтяло джубе, но въпреки това от него — както винаги — струяха тежест и вътрешна сила. „Значи — рече си Добри — човек си е такъв, какъвто е, а не го прави дрехата.“ А той самият се бе



подготвил да се покаже не какъвто беше, а какъвто искаше да го представи празничното му облекло...

— Та такъв бил той, прочутият Добри Желязков — усмихна се насреща му хаджи Михал, докато подаваше ръка.

— А, прочут! — смотолеви Добри и усети, че се изчервява. — Прочут сред новоселските фукари...

Хаджията го поведе нагоре към хаета.

— Аз не казвам думите даром, момче. Кажа ли нещо, то е истина, или... аз вярвам, че е истина.

Стигнаха до къошка и се настаниха на миндерлъците. Добри, неочаквано и за самия него, се поотпусна:

— Този път само вярваш, че е истина, хаджи.

— Вярвам, че е истина и ще стане истина — каза убедено хаджи Михал, като прекара пръсти през рано посивялата си коса. — Животът ме научи да познавам хората и да виждам бъдното им. Твоето име ще се запомни и ще се повтаря, момче, много време след като всички ще са забравили... да речем мене, Хаджи Михал хаджи Василев...

Добри Желязков повторно се изчерви. Честолюбив за хиляда честолюбивци, неутолимо жаден за успехи (в представите му, каза се вече, те се приближаваха до днешното положение на хаджи Михал), той твърдо вярваше в звездата си и в своето бъдеще. И сега думите на домакина, изваждащи на показ най-съкровениите му блянове, го накараха да се почувствува разголен. А при това хаджи Михал му вещаеше бъдеще, къде-къде по-голямо от неговото, на хаджията, настояще.

От неудобното положение го извади една слугиня. Тя пристъпи безшумно, постави на масичката пред тях чинийки с емиш, шанфъстък и стафиди и отправи въпросителен поглед към господаря си.

— Какво ще пиеш, Добре? Кафе? Или мастика? Имам чудесна мастика, хиоска...

Добри Желязков размисли бързо. Каза си: сигурно не е поканен тук, за да разменя похвали с домакина; а за другото, истинската цел на посещението, беше по-добре да е с бистра глава. И отговори:

— Каквото кажеш ти, хаджи. Но ако остане на мене, по-предпочитам кафето. — И се извини: — Аз съм абаджия човек, хаджи, и захвана ли от пладне с мастика...

Домакинът спря върху него дълбоките си сини очи и Добри с право помисли, че хаджията прочете истинските му мисли. Прочете ги, но нищо не каза, а само кимна на слугинята. И щом тя се отдалечи, подхвана:

— Ти си млад, Добре, невям често-често обикаляш чаршията и чуваш, каквото се приказва.

Този път Добри грешно го разбра:

— Чух, хаджи. Сабахлен заптиетата прибрали големия син на Георги Силдаря. — Стопанинът го изгледа бързо, с изненада. — Одеве го чух в берберницата на Акиф.

Мислите на хаджи Михал литнаха някъде настрана. За да ги прикрие, той взе от масичката няколко фъстъка, подкани с жест и госта. И после:

— За друго ми беше думата. Тази есен ще има незапомнено търсене на абата... — Той изчака, но Добри не го прекъсна. — Мълвата трябва да е стигнала и до Аба пазар...

Добри се усъмни — мигар това беше целта на поканата?

— Приказва се — отговори. — Разправят, султанът заповядал ново облекло за аскера. Излезе ли вярно, пак до нашата аба ще опрат.

— Вярно е. А туй означава, че иде време на големите търговци и на... големите абаджии. — Ново замълчаване. — Ти си млад, Добре, но чувам хубави думи за тебе. Истина ли е, че си измислил чаркове, дето заместват ръцете на десет, на сто души?

Погледите им се срещнаха. Такива погледи си разменят пехливаните, преди да вчепкат ръце. Хаджи Михал поклати глава:

— Не ме разбирай грешно. Няма в мене мисъл да те измамя, да си присвоя заслугата на ума и ръцете ти. Аз съм търговец и хич не смятам сега, на тези години, да се захващам с абаджилък. Работата е там, че ако е истина за чарковете, можем да сдружим усилията си и парата, огромната пара, да остане у тебе, абаджията, и у нас, братята ми и мене, търговците. Не ще скрия и по-нататъшната си мисъл. Добре. Светът се изменя. Старото си отива и идва ново. Досега силата беше в ятагана — който държи ятагана, той направлява съдбините на света. Но начева да духа нов вятър. От ятагана силата се премества в парата. Тъй става в Европата, такъв вятър ще задуха и в Турско.

— И затова ли?...

— Затова. Всеки иска да печели, да стане богат. Но сега работата става по-друга. И по-голяма. Утре не ще бъде важно дали хаджи Михал хаджи Василев е беден, а Добри Желязков — богат. Утре светът ще попита у кого е златото — у турчина или у християнина.

В своя стеснен кръгзор на абаджия Добри никога не бе гледал на нещата така широко. Сега, надзърнал на катадневните грижи за парите през очите на хаджията, той откри неподозирани дълбочини в бъдното. И се стъписа! Та и как да не се стъписа? То, неговото, беше все едно цял живот да си приемал света само дотам, докъдето го виждаш от Ново село, а сетне в един миг да го видиш от височината на Чаталка...

За втори път днес той бе спасен от слугинята. Тя пристъпи на кьошка с безшумните си стъпки и остави пред двамата мъже хубави чуждоземски филджани. Аромат на тежко етиопско кафе удари ноздрите на госта.

— Питаш ме направо и затова и аз ще ти отговоря направо, хаджи. — Добри бе успял да събере мислите си. — Наистина иде час на силните абаджии. И благодаря ти от сърце, че ме броиш между тях.

Като посегна за кафето си, Добри за миг срещна синия поглед на домакина и в него прочете леко разочарование. Обърка се — с какво бе предизвикал това разочарование? Нали говореше за същото, за което бе говорил и хаджията? Той продължи:

— Вярно, направих такива чаркове. Е, не заместват ръцете на десет или сто души — туй е преувеличение на празнодумците, но облекчават работата в разчепкването, най-пипкавото в абаджилъка.

Хаджията шумно сръбна няколко пъти от филджанчето си.

— Вадиш ли хубава нишка?

— Хубава! С нея излизам насреща на кой да е най-добър майстор абаджия.

— А излизат ли повече топове аба?

— Там е лошото, хаджи. Нишката добра, но топовете... — Добри показа ръцете си. — Топовете са пак, колкото изкарват тези...

Двамата почти едновременно оставиха филджаните. И твърде дълго не проговориха.

— Ще рече — наруши най-сетне мълчанието Михал, — Добри Желязков не е станал още Добри Желязков.

Това беше просто разсъждение и в него нямаше нито упрек, нито разочарование. Ала Добри усети как мечтите му, за минута започнали да изглеждат по-близки и по-осъществими, отново се отдалечават. И заговори разпалено:

— Не съди прибързано, хаджи. Добри Желязков може да не е още Добри Желязков, но той има сили и упорство да стане. Също тъй, както от шекерджийче по кафенетата и кюшетата стана уважаван абаджия. Но господ е свидлив на чудеса, хаджи. За да се чака от него чудо, не стига само един човек да се труди от тъмно до тъмно. За новото време, утрешното, което се чертае в думите ти, две ръце не са достатъчни. Не само тези, моите две, а които и да са други. Че за него, новото, трябва да се променя не само настоящето, но и онова, с което от столетия сме привикнали или поне примирили.

Какво се случи? Защо ръката на домакина, която нехайно се бе насочила към чинийката с емиш, рязко спря и някак си странно увисна над масичката? Защо хаджи Михал остро извърна глава, а светлите му очи сякаш искаха да надникнат направо в най-скритите кътчета на мозъка и сърцето на абаджията?

Измина повече от минута. После ръката на хаджията продължи към чинийката, а гласът му запита с привидно равнодушие, зад което прозираше любопитство, че даже и нещо повече от любопитство:

— И според тебе какво трябва да се променя така из основи?

Добри не се затрудни от отговора.

— Самата същина на работата, хаджи — каза с предишната разпаленост. — Какво ще стане, ако абаджията промени, да речем, само дебелината на вътъка, ако вместо желязно сърце сложи на совалката пиринчено или изобщо ако въведе някаква друга дяволия? Какво ще стане? Нищо. Или почти нищо. Ако дяволията е наистина дяволия, а не глупост, може най-много вместо дваисет, да захване да тъче дваисет и един топа. Това не е скъсване със старото, хаджи. Да скъсаш със старото, туй значи издъно да го промениш.

Младият абаджия спря да поеме дъх. Хаджи Михал, изглежда, лошо изтълкува замълчаването му, защото го подкани:

— Да, да, продължавай...

Добри се сепна, нещо в него се пречупи. Защото думите на домакина бяха любезни, но гласът му издаваше, че зад тази любезност вече нямаше никакъв интерес.

Абаджията продължи — сега повече отчаяно, отколкото разпалено:

— Дойде време — дошло е вече — да впрягаме в станове не нови ръце, хаджи, а акъл. Да, акъл трябва да работи от днес нататък, а не толкова...

Изгубило първоначалния си подтик, красноречието му бързо се пресуши и Добри прекъсна така, до средата. Хаджи Михал го почака да довърши, после кимна с разбиране:

— Прав си, Добре, сигурно си прав. Млад си ти, но си мислил над тия работи, пък и с чарковете си доказва, че наистина можеш да впрягаш акъл. Е, ако съм отгатнал добре думите ти, стига да имаш помощ, ти невям си готов да си изпиташ силите дали можеш впрегна акъла и в тъкането, пък и да провериш дали Добри Желязков е вече станал Добри Желязков...

Абаджията успя да потвърди само мълчаливо. А вътрешно се проклинаше за пресъхналото си гърло — винаги бе мечтал да каже на някой такъв като хаджи Михал каква чудо-работилница при Трийсетте кавака вижда той в трескавите си представи, пък ето сега, когато не „някой такъв“, а сам хаджи Михал го пита... Иди сетне да не се пукнеш!

— Добре, добре, разбирам те — продължи домакинът. — И може би наистина ще направим нещо. Ти размисли още, стъкми и една горедолу сметка, пък ела пак да поприказваме. Ако ти тогава си тъй разумен, аз се надявам да убедя брата си да те подпомогнем.

Истина ли е? Възможно ли е да е истина? Мигар така се сбъдват сънищата? Или след малко ще се събуди в бедната си къщичка в Ново село? Не, това не! Не е сън — той седи на хаета над чудния двор и слуша думите на хаджи Михал хаджи Василев, тези думи, които може би напълно и завинаги ще преобразят живота му.

Домакинът, все тъй вгълбен в размисъл, сдъвка няколко стафиди, после потърси погледа на Добри:

— Една твоя приказка одеде ме накара да се размисля, Добре. Умна и дълбока приказка беше тя, хвала на тебе, че си стигнал до нея.

— Ще ме прощаваш, хаджи, но не разбирам за коя...

— Че за новото и доброто, което не само ти и аз, но и всеки християнин желае, не стига да подобрим настоящето си, а трябва да

изменим или даже да изчегъртаме издъно онова, което от столетия ни тежи и ни сковава.

Сега беше ред на Добри Желязков да се диви. Казал ли беше той подобни думи? Те невям напомняха на онези, които той беше изрекъл преди малко, ала в устата на хаджи Михал придобиваха някаква нова и чужда нему, на Добри Желязков, окраска. Той не бе споменавал нищо за християните. Нито за „оновата, което от столетия ни тежи и сковава“. Най-малко пък бе противопоставял християните на „оновата, което...“. Че тръгнеш ли по този път, то знайно е какво се противопоставя на християните, какво им тежи и ги сковава. Да, хаджи Михал сякаш само бе подръпнал насам-натам приказката му, но от това подръпване тя бе взела ново направление и нови размери, които стъписваха и плашеха новоселския абаджия.

Като прекара всичко това през главата си, Добри Желязков реши да бъде предпазлив:

— Да, хаджи, рекох нещо такова. За абаджилъка ми беше думата. Не може големият абаджия, за когото говореше, да бъде наистина голям, ако я кара, както са я карали баща му, дядо му и на дядо му дядото.

Още няколко секунди хаджи Михал остана като вцепенен, после се раздвижи по начин, че подсказа на Добри: ето, сега вече гостуването трябва да завърши. Следващите думи на домакина потвърдиха и подсилиха това впечатление:

— Сигурно и за това си прав — каза той с предишното безразличие. — Ти си мисли за станове и за абата, че аз от казаната дума не се отказвам, пък за другото... има кой да мисли...

Така Добри Желязков за първи път в живота си се размина с „другото“, което беше много по-голямо от всичко, което той мечтаеше и по-късно осъществи. По-нататък той щеше още няколко пъти да се размине с него и накрая — да заплати тежка цена за това разминаване.

Новината, която Добри Желязков съобщи на хаджи Михал хаджи Василев, беше вярна — сутринта Бяно беше задържан от заптиетата и сега лежеше в кауша на конака. Ето как се случи това.

По същото време, когато, гневен като буреносен облак, Евтим Димитров напускаше бедната къща на абаджията, Бяно прекриваше прага на Топракчиевия дюкян. Те, Топракчиевите, бяха четирима братя и с най-малкия от тях, Коста, Бяно беше връстник и приятел; когато по-лани баща му умря, братята не се делиха и останаха заедно да въртят бащината търговия. Най-големият и най-малкият от Топракчиевите, Недялко и Коста, бяха поели работата в дюкяна, а Андрей и Христодул пътуваха — изкупуваха стока от Сливенската и други съседни кази и продаваха във Филибе<sup>[1]</sup>, Цариград и още по-на юг в Анадола, а също и по панаирите.

Когато влезе в дюкяна, Недялко се разправяше с една мющерийка, някаква забулена и запердена кадъна, а Коста безучастно ги наблюдаваше отстрана. Новодошлият поздрави и на часа направи знак на приятеля си да дойде при него до вратата. Едва се събраха и Бяно измъкна изпод ризата си някаква книга.

— Благодаря ти, братко — прошепна той развълнувано. — Благодаря ти, че ми даде тази книга. Душата ми се наслади от нейната мъдрост и се пречисти, възвиси се.

— Да, голяма книга е — потвърди Коста. — Когато я донесе от Влашко, бате Христодул разправяше, че това било първото печатано слово на наш, български език. Първото! И списвателят ѝ бил тукашен човек, из Котел. Стойко Владиславов, такова било мирското му име. Тате, бог да го прости, нявга се имал за другар с него.

Думите на най-малкия от Топракчиевите сякаш не достигнаха до съзнанието на приятеля му. Той гледаше книгата с очи, изпълнени едновременно с умиление и страхопочитание. А там, на първата ѝ страница, с големи и красиви букви пишеше „Кириакодромион, сиреч Неделник“ и над надписа сред разкошна винетка бе изобразен Христос, благославящ с двете си ръце.

— Знаеш ли, Коста, аз все мислех, че книгите се пишат така, както да речем са Псалтирът или Октоихът — някак си по-особено, по-църковно; хем го разбираш, хем ти е чуждо. А тази книга... тази е с таквиз прости слова, както си приказваме сега ти и аз...

— Виж, това аз не съм забелязал — призна Коста с усмивка. — На мен акълът ми отиде за друго. Бате — той имаше предвид Христодул — все разправя, че по Европата писаното слово е като „хляб наш насущный“. При търговци като нас или баща ти имало ей толкова купчини писма и преписки и всеки ден изпращали по десетина и получавали по десетина...

Още недовършил приказката си, Коста внезапно грабна книгата и я мушна под една купчина въжа. Но лицето му, уплашено за миг, почти веднага възвърна обичайния си изглед — наистина в дюкяна влизаше турчин, но той не бе кой да е, а хаджи Рифат. А знаеше се, че от хаджи Рифат никой нямаше защо да се страхува.

— Сабах хаир олсун!<sup>[2]</sup> — високо поздрави старецът. Виждаше се, че е в добро настроение.

Тримата в хор отговориха на поздрава му, а Недялко, който изпращаше кадъната до вратата, допълни:

— Нещо си развеселен хаджи. Лицето ти, да не му е уроки, грее като месечина.

— Как да не съм весел, щом като нося радост в този дюкян?

— Радост ли? Я кажи да чуем.

— Когато фукара си връща борча, това е празник за търговеца.

— Охо! — засмя се широко Недялко. — Ще рече, опаричил си се. Да не си получил наследство, хаджи?

— Нещо такова — ухили се старецът и бяло-жълтите му мустаци се повдигнаха към хлътналите бузи. — От жената спечелено, то е даже повече от наследство. Хайде сега, Недялко, давай тефтера да оправим борча.

— Напразно си се закахърил, хаджи. Към нас ти борч нямаш.

— Остави майтапите, чоджум. И приятелството остави. Казано е: „Альш-вериште хатър ве гйонюл бакълмаз“<sup>[3]</sup>.

— Няма достлук, хаджи Рифат — настоя Недялко, като едва събра разчекнатите си в беззвучен смях устни. — Рекох ти вече, борч при нас нямаш.



Бяно ги гледаше от вратата, слушаше смешноватата им препирня и мислеше за хаджи Рифат. Добър човек, този хаджи Рифат! Ленив наистина като повечето турци, туй е известно, но добър. И честен — ето, намерил отнейде няколко гроша и тоз час тръгнал борчовете си да оправя...

Спорът на двамата секна. В дюкяна влезе едно гиздаво дванайсетгодишно девойче — още не мома, но вече не и дете. Без да го оглежда, Бяно в миг забеляза, че то има къдрави кестеняви коси, бяло лице и светли очи, цветът на които постоянно се мени и придобива ту синевата на пролетното небе, ту уморената зеленина на гората през август, ту виолетовата багра на покаралата между снеговете теменуга.

Той побутна приятеля си по рамото:

— Кое е момичето?

Не се стигна до отговора на Коста. Защото хаджи Рифат, еднакво познат и познаващ целия град, се провикна:

— Ха, ами че туй било Божурка! Гледай ти, гледай! До вчера беше една педя сополивка, а сега — източила се като фиданка, същинска мома за женене! Що правиш бе, къзъм? Как е майка ти? Бре, бре, бре, зачерни ви този твой чичо, Димитраки чорбаджи, никакви не се виждате...

Сякаш за да оправдае името си, девойката плувна в гъста червенина, която невям обагри чак и косите й. Тя избъбри нещо в отговор и погледна към вратата, като че се готвеше да побегне. Тогава Недялко Топракчиев и се притече на помощ:

— Хайде остави, хаджи, друг път ще говорим за Жечка Стефанова и за Димитраки. Виж, момичето бърза да накупи каквото са й поръчали. Кажи, Божурке.

Тя му хвърли един поглед, пълен с благодарност, и отвори уста, за да каже поръчките си, но не успя — съвсем неочаквано и без всякаво предупреждение хаджи Рифат с невероятна за него сила и сръчност я улови за рамото и грубо я натика под тезгяха, току-до краката на Недялко. След секунда откъм вратата един пиянски-завален глас се провикна на турски:

— Не мърдай, търгашо, за да не омажеш куршума на Февзи Балабан!

След думите се появи и онзи, който ги произнесе. Както подсказваше името му, той беше висок и едър; може би малко

прекалено едър, така че изглеждаше непохватен и тромав. Лицето му, кръгло и тантуресто, беше по-скоро порочно, отколкото зло; злост имаше, но тя можеше да се открие само в очите, разположени много близко за широкото лице. Нравът на новодошлия се подсказваше не толкова от ръста или израза, колкото от каяфета му — в този мирен делник от кожения сияхлък на Февзи стърчаха два пицова със сребърни дръжки и два калъча с кокалени, а по-малките ками — тях никой не би могъл да преброи с един поглед.

Като видяха този пладнешки обирник, Недялко, Коста и Бяно веднага разбраха, че хаджи Рифат овреме бе забелязал приближаването му и бе побързал да скрие девойката. И само едно не разбраха те: че в лицето на Февзи Балабан той бе познал онзи, който снощи придружаваше като пръв помощник Коджа Мюстеджеб в кеседжийските му подвизи.

Несигурен върху краката си, младият турчин политна напред, направи няколко крачки и спря едва тогава, когато се блъсна о тезгяха. Там произдигна глава и лъхна воня на вино в лицето на Недялко:

— Хайде, отваряй чекмеджето, базиргян, и натъпчи хубаво кемера зер нали знаеш: „Я кемер долусу я хендек долусу.“<sup>[4]</sup>

Пръв се опомни хаджи Рифат. Той разпери ръце, на лицето му се появи една насилена усмивка:

— Тъй де, няма да оставим моя приятел Февзи Балабан да си отиде с празни ръце. Дай му там някоя махмудия, Недялко, пък той ще си вземе като армаган от тия лакомства по рафтовете. С добро влезе човекът, нека с добро да си отиде. Така ли е, Февзи? Да дадат малко, ама от сърце...

— Пикая ти аз на сърцето — изруга другият и хлъцна пиански.  
— Парата от чекмеджето искам аз. Цялата!

Недялко още не беше се съвзел, когато обирникът спокойно, без бързане изтегли единия си пицов и палецът му затегна кондака.

— Ти, краставо куче! Още ли се потриваш и не изпълняваш заповедта на Февзи Балабан?

Ръката му се олюляваше, но дулото на пицова все пак достатъчно точно се насочваше към Недялко.

— Ама чакай бе, човек!... — започна отчаяно хаджи Рифат, но не успя да завърши. В следната секунда се случиха едновременно много неща.

Недялко се отмести. В същия миг пищовът изгърмя и в затворения дюкян сякаш проехтя изстрел на топ. От рафтовете зад продавача се сринаха няколко големи сушени беломорски риби. И слава богу, шумът от тях беше толкова силен, че заглуши друг един шум изпод тезгяха — там Божура беше припаднала.

— А, изплъзна ли се, свиньо лигава! Почакай, почакай, вторият куршум на Февзи Балабан няма да те отмине...

Уплашен, Недялко гледаше с ококорени очи и не предприемаше нищо. Февзи измъкна втория си пищов и като се облягаше на тезгяха, започна да се цели в застаналия на две крачки от него търговец. После се чу глух удар, турчинът изрева като наранено животно, политна, изтървеният от него пищов хлопна на земята и изгърмя, а куршумът се загуби някъде сред една купчина пити кашкавал. Изпълнен от страх за брат си, Коста Топракчиев бе напипал някакъв сап за мотика и го бе стоварил върху кеседжията; едно поклащане на пияния Февзи бе станало причина страхотният удар, предназначен за главата му, да попадне в рамото.

Внезапно изтрезнял, Февзи Балабан изрева повторно, с неочаквана за тромавото му тяло пъргавина из дюкяна и там, отвън, веднага се разнесоха отчаяните му викове:

— Помощ!... Помощ!... Убиха ме!... Помощ!...

В същото време четиримата мъже в дюкяна се гледаха слисани. Най-объркан изглеждаше Коста; той местеше смаян поглед от брат си до тоягата в своите ръце и очевидно не можеше много точно да проумее какво в същност бе станало. Всеобщото вцепенение бе нарушено пак от онзи, който иначе бе най-малко способен на действие — хаджи Рифат.

— Не стой така, чоджум — каза той на Коста. — Какво чакаш? Да дойдат и да те вържат като добиче ли? Хайде, хвърляй тоя сап и да те няма. Бягай! „Качанън анась ааламаз“<sup>[5]</sup>...

Още замаян, Коста се измуши през вратата. Недялко Топракчиев въздъхна и приклепна да свестява момичето под тезгяха. Хаджи Рифат вдигна с два пръста падналия пищов. И само Бяно не стори нищо; той продължаваше да стои вдървено до вратата. Така бяха тримата, когато минутка по-късно в дюкяна нахлуха две заптиета с ръце на пищовите и с псувни на устата, а зад раменете им, съвсем различен от предишния нахален и безсрамен хаирсъзин, надничаше Февзи Балабан.

— Никой да не мърда! — развика се едното заптие. — Кой от вас се е опитал да убие този правоверен?

— Трябва да съм аз, онбаши — зевзешки отговори хаджи Рифат. — Виж, само аз държа оръжие. Що, ще ме обесиш ли, онбаши?

Онзи не беше никакъв онбаши, десетник, а обикновено заптие и ласкателството на стареца го погъделичка.

— Тук станала някаква гюрултия — каза вече по-кратко „онбашията“. — Някой рекъл да вземе живота на...

— Тук само един се опита да вземе чужд живот — продължи хаджи Рифат и подхвърли оръжието на Февзи, който стърчеше като дингил-ахмак<sup>[6]</sup> зад заптиетата. — Вземи! Като не знаеш да стреляш, друг път хич и не го вади!

Работата сякаш се обърна за добро. Но тогава се намеси второто заптие:

— Пищовът е негов, добре. Ама и рамото си ли той строши сам?

Хаджи Рифат сложи ръка на сърцето си и произнесе тържествено:

— Заклевам се пред Пророка, нито един от тези, които сме в дюкяна, не е дори помислял да удари този човек.

Това беше последен и отчаян опит за спасението на приятелите му гяури. И той може би щеше да успее, ако второто заптие не се бе обърнало към пострадалия:

— Ти бе! Какво зяпаш като абдал? Щом се тъжиш пред нас, отвори си устата и кажи кой, се опита да те убие!

Февзи Балабан се поколеба, после насочи пръст към Недялко:

— Ето, този беше!

Недялко Топракчиев побледня — знаеше какво може да последва подир такова обвинение. Той се олюля, после прекрачи напред с изглед на добиче, което отива на заколение.

В този момент Бяно пристъпи до заптиетата и произнесе високо:

— Оставете човека, той е невинен. Аз ударих Февзи Балабан!...

---

[1] **Филибе** — Пловдив. ↑

[2] „Добро утро!“ (тур.). ↑

[3] „Във вземането-даването (търговията) угода и приятелство не се гледа.“ (турска пословица). ↑

[4] „Или кемерът (кесията) пълен, или трапът пълен“ (турска поговорка). ↑

[5] „Бежанова (на който бяга) майка не плаче“ (турска поговорка). ↑

[6] Обидно прозвище за висок и глупав човек (тур.). ↑

Цялото тяло го сърбеше и повече от всичко — носа. Навремени му се чинеше, че ще полудее от сърбеж, но стискаше зъби и не помръдваше — войводата беше заповядал: „Ще лежите като умрели!“

... При Малкия Джендем дружината пристигна още по тъмно. Тук войводата избра по-притулено местенце, остави само един страж, а другите — и Манол заедно с тях — се натъркаляха един до друг и на часа заспаха. Трябва да не са спали повече от час време (на Силдаровия син се стори, че току-що бе затворил очи), защото когато стражът ги вдигна, в планината бе просветляло, но изгревът все още бе далече. Хапнаха по някой и друг залък, като не забравиха и младия гост, и Генчо Къргов се отдели от дружината — да избере най-сгодното място за пусия, тъй обясниха на Манол.

Докато го чакаха, Манол забеляза, че Колю Папареца — трийсетинагодишен плещест здравеняк с кръгло ухилено лице — час по час вади пунгията си, навира нос в нея и няколко пъти жадно вдъхва мириса на накълцаните тютюневи листа. Помисли, че хайдутинът няма огниво да запали, та му подаде своята торбичка, в която имаше кремък, прахан и чакмак. Всички прихнаха в луд смях, един само Генчо Вяранов, байрактарят, остана сериозен и с малко неодобрение към хиленето на хайдутите. И когато те се наситиха да се кискат, обясни на момъка:

— Туй е хайдушки закон, Маноле. Рано сутрин, преди слънцето да е изсушило росата, никому не е позволено да пуши. Защо ли? Защото росата попива тютюневия пушек и го залепа върху тревата. Мине ли сетне потеря, по мириса ще угади къде се е крила дружината. Ако не човек, куче непременно ще угади миризмата на тютюна. — Той хвърли сърдит поглед към другите. — Това е. Много е смешно, нали?

Така Манол, синът на Георги Силдаря, се срещна с онова, което, един ден щеше да бъде съдбовно за него: хайдушкия закон.

Войводата се върна от огледа си видимо доволен. Той проводи Петко Кортенчето (прочут с острия си поглед, така научи по-късно Манол) нагоре, срещу пътя за Котел, като подробно се уговори с него за знаците, които ще подава. После разстави пусията — Манол малко

по-настрана и малко по-назад от другите — и заповяда да лежат като умрели, никой да не смее да помръдне. Оттогава — вече три, а според Манол триста часа — започна Маноловото изтезание.

Нечовешко мъчение беше — сякаш не сърбеж, а адски огън изгаряше снагата му. Но за никакво богатство на света Манол не би напуснал мястото си зад шубрака. Откога го виждаше в сънищата си тоя пълен с опасности, но волен хайдушки живот! В тези негови мечти нямаше глад, потери, дълги походи в планината, зъзнене под ледените капки на дъжда, кръв, насилие, жестокости; за да бъдем справедливи, трябва да кажем, че в тях също така нито веднъж не се мярна и примамният звън на златните и сребърните монети, подрънкващи в обраните кесии. Те, мечтите му, винаги започваха и свършваха дотук: да лежи на пусия в Балкана с пръст на спусъка, да чувства до себе си присъствието на войводата и другите хайдутини от дружината и да знае, че след минута или час ще бъде времето на подвига, славата на който ще се разнесе на дълъг и шир.

А в същност не се случи никакъв подвиг. Или по право: ако ограбването на хазната като събитие се равняваше на подвиг, то самите действия при ограбването бяха повече от делнични.

На няколко пъти откъм мястото, където бе застанал Петко Кортенчето, се разнесоха по два писъка на сойка — знак, че се задават хора, но не очакваната каруца на татарите.

И после... После сърцето на Манол едва-що не изхвъркна из гърдите — „сойката“ пропищя три пъти, малък промеждутък и отново три пъти: пощата пристигаше и с нея нямаше по-специална охрана извън обичайните двамина татари. Веднага след това се чу весел звън на каруца и един мъжки глас, продран от напъване и пресеклив от подскачането на колата, който безкрай повтаряше все един и същ припев на някаква песен:

„Не гюзел ханъм...“, въздишка и после пак: „Не гюзел ханъм...“

Сетне колата се зададе от отсрещния завой. Манол притаи дъх — великият ден настъпваше! Настъпваше някак си нелепо — с радостно дрънчене на колелата и с безгрижна песен, — но настъпваше! Момъкът удължи врат и надзърна иззад храсталака. Да, колата приближаваше и в нея наистина имаше само, двама татари. Единият, който караше конете, седеше отпред, пушеше с криво чибуче, а с

лявата си ръка крепеше едновременно и дизгините, и три аршина дългата си пушка. Другият татарин лежеше в сандъка между чувалите и кожените харари, клатушката се заедно с тях и продължаваше да пее с цяло гърло за своята „колко хубава жена...“ Явно те самите не знаеха какъв е товарът в каруцата.

Но защо нищо не се случваше? Да не би войводата Генчо Къргов да се е отказал? Мигар ще пуснат каруцата да се изниже така, пред очите им? Припрян по характер, възбуден от очакването и от туптенето на кръвта в слепоочията му, безразсъдно буен и несвикнал да се подчинява на заповеди, Манол вече се готвеше да скочи срещу татарите и сам да извърши голямото дело. Но за щастие събитията го изпревариха. Разнесе се едно повелително „Ду-у-ур!“<sup>[1]</sup> и пред колата, сякаш изникнал из земята, се появи Димо Яламов — той не позволяваше никой друг да го замести в тези работи. Конете се уплашиха, опънаха каишите и спряха. Коларят, може би подведен от привидната самотност на нападателя, не разбра веднага онова, което се случваше и в което той и другаря му ставаха участници, и като се наведе напред, извика сърдито на турски:

— Кой си ти бре?

— Не ме питай кой съм, а питай кой ме праща. За войводата Генчо Къргов слушал ли си? А, щом пребледня, значи чувал си го. Е, аз съм един от неговите люде. А сега — долу! Слизайте от колата. И не се опитвайте да хитрувате, зер ще загърмят шишанетата. Долу!

Въпреки предупреждението, с внезапно движение татаринът изтегли един пищов от пояса си. Разнесе се изстрел. Простреляна, ръката му изпусна пищова, а той се стовари на дъската, която му служеше за седалка. Конете, уплашени от гърмежа, разтърсиха юздите и хукнаха напред. Но едва направиха няколко крачки и Димо Яламов пъргаво се метна към тях, увисна на юздата им и ги задържа. Тогава на трийсетина крачки вдясно татарите видяха човека, който бе дал изстрела. Единият — беше певецът — възкликна сподавено:

— Аман яраби!<sup>[2]</sup> Генчо Къргов войвода!... Загубени сме!

Наистина там стоеше войводата. Един пищов димеше в дясната му ръка, дръжката на втори лежеше в лявата.

— А, позна ли ме? — рече Генчо Къргов. — Толкоз по-добре, ще ми спестиш много приказки. Хайде, оставяйте оръжието и слизайте!



Двамата татари откачиха сияхлъците и скочиха на земята. Десният ръкав на коларя се бе обагрил в червено.

Димо Яламов се метна в каруцата, грабна поводите и с весел вик подкара настрана от пътя. Хайдутите от засадата — и Манол заедно с тях — наизлязоха, обградиха пленените пощаджии и ги поведоха подир колата. Генчо Къргов се присъедини към тях и подхвърли на ранения тясна ивица ленено платно, стегнато навито на масур:

— Вземи да се превържеш. — После мустакът му трепна насмешливо. — Има една приказка за такива като тебе: „Да би мирно седяло, не би чудо видяло“.

Превалиха някакво баирче, увериха се, че не могат да бъдат забелязани по пътя, и спряха. След малко при тях дойде и Петко Кортенчето, като пътем заличаваше следите от колелетата. Насъбраха се около каруцата и двамата татари, изтълкували по своему нетърпението им, се разтрепераха. Певецът удари на молба:

— Аман, не ни убивай, Генчо Къргов войвода!... Каквото искаш ни стори, само душите ни не вземай!... И ние деца храним, войводо...

— Откъде ме познаваш? — запита в отговор Генчо Къргов.

— Аз... от Ени Заара<sup>[3]</sup>. Пандурин бях при Талят бей, та...

Хайдутите се позасмяха. Да, сигурно има спомен татаринът, и то един от онези спомени, дето цял живот не се забравят.

То стана лани, лани през пролетта. Оплака се на дружината Седефчо Михов, ятакът им от Ени Заара, че Талят бей е побеснял за десет бесни псета, да има чалъм — по две кожи да смъкне от ратаите си, че и на чужди люде посяга и граби, каквото му хареса. Тогава Генчо Къргов и момчетата решиха да постреснат бея. Нападнаха конаците му, но не нощем, а по видело; разоръжиха пандурите и спипаха бея таман като си правеше ракъ-кефи. Отначало Талят бей загуби ума и дума и със сълзи на очи се кълнеше, че — аллах му е свидетел! — от днес нататък от него по-добър няма да има и ще изпълнява всичко, каквото му изискват момчетата, че и още толкова. Но това беше само началото. Докато разбра, че Генчо войвода няма намерение да му стори нищо друго, освен да го сплаши. Тогава беят съвсем се промени. И не само се опита да даде знак на комшиите, че е нападат, но дори успя да измъкне отнякъде един пищов и стреля срещу войводата, а нарани Петко Кортенчето в месата. Разгневиха се хайдутите и обърнаха другия край. Намериха раклите, в които Талят

бей си криеше парите, и ги опразниха до последния грош (о, тогаз беят плака, и то съвсем непресторено!), а на тръгване Петко му отмъсти жестоко за раната си — повали го като агне и му преряза жилите на краката...<sup>[4]</sup>

— Кажи, че няма да ни утрепеш, Генчо Къргов войвода! — продължи да моли татаринът. От напрежение се бе изчервил като петлюв гребен.

— Щом си бил пандурин на Талят бей, трябва да знаеш, че никого не трепя без причина — смръщи се насреща му войводата. И на свой род запита: — Какво носите в харарите?

Поуспокоени, татарите се надпреварваха да отговарят угодливо:

— Пощата, само пощата!

— Брей, че много поща бе! Я виж колко чувала...

— Тапии някакви за Едирне<sup>[5]</sup>, така ни рекоха, Генчо Къргов войвода. То когато има нещо друго — коларят помръдна многозначително пръстите на здравата си ръка, — казват ни и освен дето ни казват, ами и доста народ за пазачи провождат.

— Хубаво, ама все пак да проверим. Хайде, Димо!

Димо Яламов, който още стоеше на колата, не чака втора заповед. Извади калъча си и го заби поред в торбите. В няколко наистина беше само пощата, но от две шурнаха сребърно-златни потоци. И никой не бе по-смаян от татарите...

Генчо Къргов взе две златни махмудии от купчината и великодушно ги подхвърли на пощаджиите:

— Това за вас, да се почерпите за мое здраве.

— Значи... Значи ще ни пуснеш по живо, по здраво? — зарадва се бившият пандурин на Талят бей.

— Ще ви пусна. Но не така даром. Ще отидете в Сливен и право при Тахир ага. Нему ще разкажете какво ви се е случило и от мен нарочно „чок селям“ ще му кажете. Не се е родил още човек, който ще наниже Генчо Къргов на куршума си, тъй да му речете. Хайде!

Щастливи, че са отървали кожата си, татарите се заотдръпваха заднишком.

— Хей, къде така? — настигна ги подигравателният глас на Димо. — Ами пощата? Няма ние да ви я носим...

— Ама как пощата?... — завъртяха очи татарите. — Нали...

— Я ги виж ти хитреците! Пощада получиха, че и по един алтън отгоре, а се готвят да се измъкнат бадява. Тая, агалар, и в рая я няма.

Димо Яламов, всепризнатият джумбушлия на дружината, кимна на момчетата и те с весел смях грабнаха торбите с пощата и старателно ги вързаха на гърбовете на двамата татари.

— И мислете му! — заплаши ги на изпроводяк Димо. — Ще питам Тахир ага. Само една хартийка ако е пропаднала, ще ви намеря и...

Мъжете изчакаха татарите, прегънати под товарите си, да се закрият по посока на пътя и веднага се заловиха за работа. Плюха си на ръцете и бързо-бързо натовариха ограбената хазна върху двата коня. И после Манол разбра какво значи хайдушко ходене — един час време вървяха, а загърбиха път като за три часа. И Петко Кортенчето, невям това бе негова постоянна служба, пак се грижеше да заличава следите...

Проснаха една черга на земята и върху нея изсипаха съдържанието на двете торби. Много парà, много нещо! Манол никога не бе виждал на едно място дори четвъртината от нея. Но хайдутите се ядосаха — измамил ги Тахир ага, така казваха те, туй не било хазна, а само редовната поща, нямало тук и на половин каза вергиите...

Сръчно отделиха сребърните пари от златните и ги преброиха — и едните, и другите. Като ги раздели мислено на хайдутите от дружината, Манол започна да дава право на одевешните одумвания — е, наистина никой не ти дава толкоз пари за нищо работа, ама все пак не е пай като за обир на хазна!

— Слушайте, момчета — прекъсна мислите му Генчо Къргов, — да се разберем. Обикновено ние делим плячката на девет: по един пай за вас и два пая за мене, като на войвода.

— Така е — потвърди някой.

— Така е, ама този път не може да е така.

— Вярно! — рече Димо Яламов. И потупа Манол по рамото: — Този юнак не е от дружината, ама наравно с нас лежа на пусия. Стигнаше ли се до пушкане, куршумът можеше него да намери. Не е редно да го прескачаме. И бай Стоян Шошов също. Той ни проводи Манола, та ни упъти към пощата...

Манол пламна в червенина — щеше да получи хайдушка плата! „Първата“ — казваше си; защото не се съмняваше, че в бъдеще още

много и много пъти ще му се полага пай от плячка като на хайдутин...

— Не са само те — поклати глава войводата. — Ами Алтънлъ Стоян? Да си го кажем честно: ако не беше Алтънлъ Стоян войвода да поеме върху себе си сейменските куршуми, ние нямаше да спипаме тъй лесно парата. Пък нека не забравяме и бай Георги Силдаря. Той се е сетил за нас, той настоял да ни проводят хабер...

— Не ни кандърдисвай, адаш — прекъсна го Генчо Вярнов. Нему, като другар от детинство и байрактар, беше позволено понякога да не казва „войвода“. — Всичко е ясно. Ще делиш на тринайсет пая: седем за нас, два за тебе и по един за Манол, Стоян Шошов, Алтънлъ Стоян войвода и Георги Силдаря.

— Щом е войвода, Алтънлъ Стоян не може да получи само един пай — напомни Генчо Къргов.

— Правилно — съгласи се веднага байрактарят. — Излиза, ще делим на четиринайсет. Така ли е, момчета.

След малко цялата плячка бе разделена на четиринадесет купчинки, всяка по около три женски кривача. Хайдутите минаха един подир друг и си взеха по една купчинка. Подканен от войводата, също и Манол изсипа в джоба на потурите си своите алтъни и акчета. От празните харари Генчо Вярнов отрязва три парчета кожа и на бърза ръка направи три малки торбички: в едната сложи двата пая на Алтънлъ Стоян войвода, в другите — пайовете на Стоян Шошов и Георги Силдаря. И върху чергата останаха само двете купчинки, които се полагаха на войводата.

— Какво си се замислил, адаш? — рече байрактарят. И защо не прибиращ твоя кяр?

— Няма да взема тези пари — тихо произнесе Генчо Къргов.

— Няма да ги вземеш ли? — Всички го наобиколиха — Защо?

— Няма да ги взема — повтори онзи. — И когато ни се случи път към Еленския или Габровския край, ще ги раздам на сиромасите.

— Аха! — произнесе неопределено някой.

— Алтънлъ Стоян войвода е получил куршум в гърдите, защото искал да обере хазната и да я раздаде на братята си християни. Нека да се знае, че Генчо Къргов войвода не по-малко от него милее за братя по вяра и род, за клети сиромаси. Радой!

— Ето ме, войвода — прекрачи напред Радой Караколев. Той беше нещо като касиер на дружината.

— Прибери тези пари. Ще ги пазиш, дорде пътят ни отведе на север.

И като обърна гръб на групата, Генчо Къргов се отдалечи на двадесетина крачки и се залови да пълни изпразнения си пищов. Хайдутите останаха като попарени. Посрамени за нещо, което сами не можеха да определят, те стояха там, където ги бяха заварили думите на войводата, и не смееха да срещнат погледите си.

— И другият Генчо няма да се посрами — каза байрактарят, когато тишината стана вече нетърпима. Той развърза възлите на една шарена кърпа и изсипа своя пай върху черджето. — Нека сиромасите и за мен да кажат някоя добра дума.

След него и Манол обърна джоб върху техните пайове. Понечи да остави там също торбичките, предадени му за Алтънлъ Стоян и Георги Силдаря, но Генчо Вярнов задържа ръката му:

— А, това не, Маноле! Не можеш се разпорежда с онуй, което не ти принадлежи!

— Пък и няма нужда — прибави Васил Пачата, като взе мястото му при чергата. — Намират се и други християни тука...

Изредиха се и останалите. Кой с думи, кой мълчаливо, всички изсипаха пайовете си обратно върху купчината. Последен Цвятко Караджов — „цицията“ на дружината, същият, дето нощес се бе озъбил и не се бе съгласил „да излага кожицата си за някакви си там юнаци“.

Цвятко приближи с колебливи стъпки до проснатото чердже, ръката му уж посегна към джоба на потурите, сетне бавно-бавно се отдръпна. Тогава някой изхихика приглушено и смехът стресна хайдутина. Огледа се, срещна усмихнатите погледи на другарите си и пламна в гъста червенина. Цвятко Караджов показва пръст на другите хайдутини:

— На! Смейте се де, хайде, защо не се смееете? Или мислите, че в Димовци — така се казваше родното му село — българските майки раждат турчета? — С бързо движение той обърна джоба на потурите си и неговият кяр от обира със звънлив шум изтече при другите. — Хайде де, смейте се, че да се смеем заедно!

Чу се „Аферим!“ и „Човек бил бе нашият Цвятко!“, после хайдутите го обкръжиха, потупваха го по раменете и всички на тумба се отправиха при войводата. След тях тръгна и Манол. При черджето

остана само Радой Караколев и се залови да разпределя парите в няколко отделни торбички.

— А вие какво очаквахте? — вдигна рамене Генчо Къргов, когато му разказаха за постъпката на Цвятко. — Било, каквото било — продължи сетне. — Да мислим как по-нататък да отървем кожата.

Тахир ага щеше да побеснее и да вдигне подир тях нечувана потеря. Затова Генчо Къргов, след като бе обмислил положението им, беше решил да натоварят ягмата на единия кон и веднага да ударят през Балкана, та чак до Казанлъшко и по на запад да спрат, където имали сигурно укритие и добри ятаци. Вторият кон той даваше на Манол — да стигне по-бързо докъм Керемидената къшла, там да го натири обратно в планината, а сам да се спусне пешком и през сливенските лозя да се прибере „ни лук ял, ни лук мирисал“. Така говореше войводата и всички кимаха в съгласие с думите му, само за Манол те бяха яд и горчилка.

— Войводо, братя, не ме връщайте в Сливен — почти проплака той. — Склонете да остана в дружината ви! Заклевам се, ще бъда...

Впуснаха се да разубеждават момчето, но то на всяка приказка намираше отговор. И като им говореше, в гласа му невям се усещаха сълзи. Генчо Вярнов размени някакви знаци с „адаша“ си и войводата махна с ръка:

— Добре! Ще те приемем в дружината, стига да те бива за хайдутин. В ходенето си добър, видяхме вече. А как си в стрелбата?

— Изпитай ме — улови се за думите му Манол и самоуверено се изпъчи. — Изпитай ме! Няма да се посрамя.

— Тъй да бъде! Хайде, Папарец, иди сложи нишан на онова дърво.

Колю Папареца скри една лукава усмивка в провисналите си мустаци, измъкна до четири пръста широкия си калъч, пък отиде при посоченото дърво — то беше на шейсет-седемдесет крачки от групата — и с два замаха свали част от короната и забели нишан колкото мъжка длан. Той още се връщаше, когато Генчо Къргов измъкна единия си пищов, извърна се и почти без да се цели, гръмна по посока на дървото.

— Иди да видиш дали съм улучил — рече той на момъка, докато прибираще още димящия си пищов в сияхлъка.

Манол изтича до дървото, огледа нишана. Когато се върна, очите му грееха възторжено:

— Баш в средата!

— Хайде сега стреляй ти — подкани го Генчо Къргов. — Какво предпочиташ, с твоя пищов ли да гръмнеш или с някой от моите?

Манол избра своя — с него беше пушкал доста из кориите, сдостили се бяха. Запретна кондака, прегледа кремъка, после дълго и внимателно се цели и гръмна.

Разнесе се одобрително шумолене, а Димо Яламов рече:

— Бива си го момчето. И той няма да умре в леглото...

Защото куршумът на Манол беше одраскал дървото отстрани, на една черта с нишана, и се бе загубил някъде из букака.

Генчо Къргов извади втория си пищов — онзи със сребърния тепелик на края на дръжката, същия, с който бе прострелял ръката на татарина. Този път той се мери малко по-дълго и когато стреля, отново проводи Манол да огледа попадението му.

— Случило се е, войводо, че си изпуснал — извинително извика момчето, след като дълго оглежда дървото.

— Имаш ли нож? — по същия начин му отговори от мястото си Генчо Къргов. — Да? Я тогаз разчопли и извади куршума, дето е в нишана. — Извади го де, извади го!

Манол се учуди на необикновената поръчка (дотоам ли беше стигнал Генчо Къргов, да сбира изстреляните си куршуми!), но не се пазари и заби острието на камата си в дървото. След малко хлъцна и изпусна ножа; взря се с невярващи очи в разчопления нишан, извърна се към групичката на хайдутите, после отново се вторачи в дървото. Нямаше грешка — в една дупка бяха и двата куршума на войводата!<sup>[6]</sup>

— Като се научиш да стреляш така — попари го тогава Генчо Къргов, — обади ми се. Тогаз на часа ще те взема в дружината... — Но видя огорчението му и го потупа по рамото. — Хайде, не се мръщи. И тръгвай вече, Маноле! Тръгвай и си отваряй очите на четири... Днес ти беше хайдутин, а хайдутинът само веднъж греши, тъй да знаеш...

Манол се подчини, но се чувствуваше огорчен, едва ли не по хлапашки нацупен. Смушка хълбоците на коня и се отдалечи, без да каже едно сбогом. Ала скоро почувствува срам, разкая се. И когато се качваше по първия баир, той се извърна — искаше му се поне с едно далечно махване на ръка да заглади лошата си постъпка. Но хайдутите,

преди по-малко от пет минути безгрижно изтегнати по земята, бяха изчезнали. А с тях и товарите, че и другият кон... Смаян, Манол се върна по стъпките си. Там, където, бе стояла дружината, нямаше никаква диря, дори изпомачканата от телата и краката им трева стърчеше изправена; ще речеш, тук от години не е минавал човек...

---

[1] „Стой!“ (тур.). ↑

[2] „Боже, съжали се!“ (тур.). ↑

[3] Ени Заара — Нова Загора. ↑

[4] Случаят, както и другите подвизи на Генчо Кърговата дружина, намерили място по-нататък в книгата, са преразказани според спомените на самия Генчо Къргов, записани от неговия син: Михаил Греков (Стоян Чакъров) — „Войводата Генчо Къргов“, София 1906. Ново издание в: Михаил Греков — „Спомени“, ОФ, София 1971.

↑

[5] **Едирне** (на други места в книгата Адрианопол) — Одрин. ↑

[6] Изключителното майсторство в стрелбата на Генчо Къргов, пословично на времето си и днес забравено (както впрочем е забравен и самият войвода!), е историческа истина. За него свидетелствува и самият войвода в цитираните вече негови спомени. Като говори за борбата на съселяните си от Колупчий (или Хаинето — дн. Гурково. Старозагорски окръг) срещу кърджалиите, той описва как бъдещият му тъст Павли Телкиев обучавал него и другарите му Генчо Вярнов и Петко Делиев „в стрелба в нишан, да знаем колко барут да турим в пушките“ и т.н. И после: „Достигнахме до това, щото на 120 крачки при всяко гърмене да ударим куршум в куршум.“. ↑



Тази сутрин Георги Силдаря прегриза захапката на любимата си лула. И надмина себе си като търговец-чудак, безгрижен към алъш-вериша и напълно безразличен към печалбарството.

Денят му започна още по тъмно — не го свърташе на менсофата и тревогата за сина, която ядеше сърцето му, пропъждаше съня от неговите очи. Той се измъкна тихичко от завивките, облече се, надвехна наплиска лице и запали първата лула за този ден. Прииска му се да поприказва с Алтънлъ Стоян — той невям щеше да го разбере — и надникна в херодаята. В мъждивата светлина на лоената лампа (войводата имаше обичай да спи на светло) той видя, че гостът му спеше и се мръщеше в съня си. Георги Силдаря се измъкна заднишком, помая се по двора, скрита с хъс няколко камъчета, които се случиха пред стъпките му, пък като разбра, че и тук няма да си намери място, отключи портата, излезе и я хлопна зад гърба си. Такава му беше уговорката с Манол — ще се срещнат в дюкяна. И нехаен към ранния час — утрото едва-едва бе посивило небето над Катъгово, — забърза към Аба пазар.

Нито премете пред дюкяна, нито подреди стоката. Захапал цевта на лулата си, спуснал ръце в джобовите на потурите, Георги само крачеше припряно около тезгяха и му идеше... идеше му да стори нещо, което и сам не знаеше какво е.

Някога, когато бе кръстосвал Загорето с кърджалии и хайдути, Георги Силдаря се бе приучил да бъде равнодушен към опасността. Той я бе виждал хиляди пъти около себе си под най-различни образи — рана, смърт, глад, залавяне, мъчение, та постепенно бе свикнал да я има за спътник по друмищата. И нещо повече дори — да играе и да хитрува с нея, да се излага на ударите ѝ и да се измъква от тях, да се чувства празен и бездееен, ако тя не е край него. Повечето от другарите му по занаят, не по-малки делии от него, имаха същото комарджийско отношение към опасността; дори сам Инджето си правеше от време-навреме джумбуши, като се преобличаше и отиваше да запrikaзва най-върлите си душмани. И у Силдаря постепенно се изгради убеждението, че такова съжителство и такава игра с нея е в

реда на нещата. По-късно, през Голямото чумаво, лесната смърт, която с еднаква непоследователност тръшваше или отминаваше лоши и добри, грижовни и безгрижни, смели и бързливи, същата тази лесна смърт невям доказва или поне доукрепи хайдушкото му презрение към опасността. Още по-късно, когато волята на Индже Стоян го направи търговец в Сливен, той не бе имал случай да се разколебае в тази своя житейска философия. Наистина тук, в града, опасността не беше така постоянна, почти видима и осезаема, но и не липсваше в ежедневието — нали всеки читак край тебе може да убие суката си, като ти отреже главата, насили жената, отвлече дъщерята или заграби имота?

И за пръв път днес в този негов възглед се яви пукнатина. Защото сега опасността дебнеше не него самия, а сина му...

На един подранил пазаргатин, комуто бе хрумнало да попита за нещо в дюкяна, било писано да понесе първия напор на бурята, която бушуваше в гърдите на Силдаря. Не можеше да предположи бедният селянин, че този ранобуден търговец е дошъл по тъмно в дюкяна си не да търгува, а да гризе ухапката на чибуката си и да чака своя син, та затова бе съвсем неподготвен за кресъците и ругатните, с които същият този търговец го изхвърли през вратата. По-късно подобна беда сполетя двама селяни от Черкешлий<sup>[1]</sup> и една кадъна от Клуцохор. А когато изпъди и Узун Шерифаа, векилина на Тахир ага, Георги Силдаря си даде сметка, че настроението му може да доведе и белята. И като прокле хрумването си да определи среща на Манол тук, а отгоре на всичко да забрани на Бяно и Васил да му помагат, той излезе от дюкяна, въртна ключа на вратата напълни нова лула и седна да я пуши на бинекташъ. Нехаеше за грошовете на купувачите, които изпускаше, и не забелязваше слисаните погледи на минувачите, побутванията на другите търговци — тази сутрин Георги Силдаря не беше нито бивш хайдутин, нито настоящ търговец, а само баща.

Така, седнал върху камъка и с лула в устата, го завари няколко часа по-късно хаджи Рифат. Но старият турчин беше толкова обезпокоен, че — може би единствен в Аба пазар — не видя чудашкото държане на Силдаря. Запотен и задъхан от бързането, той само побутна с палец чалмата си назад и изрече на пресекулки:

— Лош хабер, Силдар... Сина ти... Твоя си...

В този момент ухапката на лулата изхрущя между зъбите на Силдаря. Станал блед, че чак жълт, той изплю отхапаното парче,

потърси опора в камъка и полека се изправи. Долната му устна потреперваше, когато попита тихо:

— Убит ли е?

— Не. — Хаджи Рифат избягна погледа му. — Задържан. Заптиета ей-сегичка го отведоха в кауша.

— Бог да му е на помощ! — не каза, а изхлипа бащата, пък извърна поглед нагоре и стори широк кръст пред гърдите си. — Бог да му е на помощ, защото от хората вече не може да я очаква...

— Е, чак пък толкоз! — несмело се възпротиви турчинът. — Като те слуша, човек ще рече, че вече отписваш, момчето!

— А ти какво мислиш! — сопна му се Силдаря. — Че Тахир ага ще му прости, защото е мой син?

Много неща имаше да възрази хаджи Рифат, но не сколаса да изрече ни едно. Защото точно тогава при тях дотича Недялко Топракчиев — разгърден, зачервен от напрежението, може би за пръв път през живота си забравил, излизайки, да сложи калпака на главата си.

— Каза ли му? — Първите думи на Недялко бяха отправени към стария турчин. И като получи утвърдителен отговор, забодя очи в земята и извинително проговори към Силдаря: — Ще извиняваш, забавих се. Момичето беше припаднало, не можех да го оставя в несвяст...

— Какво момиче? — объркано попита Георги Силдаря.

— Божура, племенницата на Димитраки чорбаджи. Не ти ли каза дядо хаджи, че тя беше под тезгяха?

Онзи премести няколко пъти поглед от Недялко върху хаджи Рифат и обратно, пък запрати настрана онова, което бе останало от любимия му чибук, и крясна ядосано:

— А бе вие луди ли сте? За каква Божура ми хортувате? За какви тезгяхи? Сега ли намерихте да се глумите и задавате? Какви Божури и какви тезгяхи сте сънували в Балкана?

Двамата вестоносци се спогледаха объркано.

— Юнак е Бяно — рече предпазливо хаджи Рифат. — Ама той...

— Кой? — остро го прекъсна Силдаря. — Бяно ли каза?

— А ти кой мислиш? — обади се Недялко Топракчиев. — Анджак Бяно беше в нашия дюкян, когато...

Не можа да продължи. Георги Силдаря избухна в болезнен смях. Той се тресеше с цялото си тяло, давеше се в кикота си, не сварваше да си поеме дъх и неспособен да изговори нещо, само се тупаше с длан по коляното. Когато се поуспокои, той избърса просълзените си очи и още с разчекната в усмивка уста, едва проговори:

— Бяно, а? Бяно са окошарили? Виж го ти, непрокопсаника му, аз да го имам за светец, пък той... Я разкажете!

Разказаха му всичко с най-големи подробности. И колкото повече му разказваха, толкова по-се смайваха: същият Георги, който в началото съвсем бе сдрефил, сега след всяка дума на разказвачите все повече се развеселяваше. Хаджи Рифат не се стърпя:

— „Булгар кафасъ — катран кофасъ!“<sup>[2]</sup> Не разбираш ли, главо българска? Синът ти не е поканен в конака на баклава, ами е хвърлен в дранголника да го ядат плъховете!

— И като е така? — попита ухилено Силдаря.

— Като е така, стъпвай на задните си крака и право при Тахир ага. Моли го, рушвет му дай — отърви момчето!

— А, тази няма да я бъде; Не се е родил още онзи, който ще види Георги Силдаря да хленчи пред краката си.

— Дори когато е да отървеш сина си от тюрмата? — попита Недялко.

— За туй пък хич не се и помръдвам. Тюрмата е школо, Недялко, тъй да знаеш. Два дни вътре са като две години при даскала. Никой не е станал човек, без задникът му да е опитал твърдо ли е дюшемето на кауша.

Хаджи Рифат се почеса по врата:

— Щом не щеш, знам кой може да оправи работата. Хаджи Михал.

— Ко-о-ой? — заплашително проточи другият.

— Хаджи Михал хаджи Василев — невъзмутимо потвърди турчинът. — Него в конака с теманета го срещат и войводата диван-чапраз му стои. Само два лафа да каже хаджи Михал и...

— Стига! — отново кресна Силдаря. — По-съм съгласен да видя сина си на бесилото, нежели отърван от хаджи Михал, този грък!

Старецът и най-големият от Топракчиевите синове се спогледаха. В очите и на двамата се четеше недоумение: е, отдавна беше известно, че по повод на някаква стара разпра Георги Силдаря храни люта

ненавист към хаджи Михал; но да се проявява тази ненавист и сега, когато се касаеше за живота на Бяно — това не всеки акъл може побра! Права е людската приказка: от бамбашка тесто е измесен Силдаря.

— Тъй да бъде — рече примирително хаджи Рифат. — Тогава аз ще се вдигна и — алималлах!<sup>[3]</sup> — при аяна.

— Е, той ще посрещне и тебе с теманета, ще ти стои диванчапраз! — подигра го Георги Силдаря. — И само два лафа като му речеш...

— Няма да прося нищо от него. Само клетва пред Корана ще дам, че Бяно е невинен, че друг, не Бяно, хлопна оня мръсник по гърбината.

Гъстите триъгълни вежди склочиха заплашителен възел над острите, запазили младежкия си блясък очи, ъглите на устата нервно се свиха надолу, като увлякоха и подстриганите мустаци:

— И какво? — изсумтя българинът. — За да спасиш Бяно, ще се пишеш мюзевирин и ще бутнеш в кауша Коста? Не, хаджи, дума да не става. Аз да видя Топракчиевия изтърсак, ръка ще му стисна, дето е имал сърцатост да смаже гръбнака на онова кюлхане, а ти...

— Остави всичко на мене. Аз знам как да говоря на аяна.

Силдаря ги изпрати с поглед, въздъхна и отново се отпусна на бинекташъ. Днес неговата работа беше да чака. Да се топи и да чака. Сега нямаше и лула да запуши и от това му ставаше двойно, че и десеторно по-угнетително.

---

<sup>[1]</sup> **Черкешлий** — днес с. Желю войвода, Сливенски окръг (по името на родения в селото прочут хайдутин и войвода Желез Добрев Железчев, роден в 1810 година и действувал по-късно от описваната епоха). ↑

<sup>[2]</sup> „Българска глава — кофа за катран“ (тур.). ↑

<sup>[3]</sup> „Ела, боже, помогни!“ (араб.). ↑

Случи се така, че Георги Силдаря и Тахир ага почти едновременно научиха за дръзкия и — благодарение големите хитрости на аяна — безкрайно лесен обир в Джермендере.

\* \* \*

Превали пладне, а Георги Силдаря продължаваше да седи на камъка пред дюкяна си. Беше изпаднал в някакво странно вцепенение на духа — гладен беше, а не се сещаше да хапне това-онова от дюкяна, августовското слънце го жулеше немилостиво, пък нему дори не хрумна да се премести отсреща, където беседката на шадравана щеше да запази главата му от ярките лъчи. Чакаше. Чакаше, премалял от тревога, затъпял от неспирно повтаряне на едни и същи мисли, превърнал се целият в очакване, в угризение, в надежда.

— Искаш ли ябълка, тате?

Силдаря не се извърна — много пъти днес той бе чувал този глас, шеговит и момчешки бодър, за да се излъже още веднъж. Но гласът повтори:

— Искаш ли ябълка, тате? — И добави дяволито: — Имам сладки, от горното дърво, айванлията. Пък ако си зажаднял, мога да ти дам една тетовка, от дървото до колибата...

Изведнъж Георги Силдаря изпита смазваща умора. Тялото му, стояло цяла нощ и цял ден изпънато като жица на тамбура, сега в един миг изпита тежестта на прекараното безсъние, изтощението на дългото напрежение, глада и топлика. Да беше друг човек или по друго време, бащата навярно би грабнал Манол и би го притиснал в дълга ласка до гърдите си. Но той беше Георги Силдаря — човек, когото животът не само не бе научил, но дори му се бе досвидяло да му покаже какво е нежност; и беше не в друго, а в неговото време, когато можеше да се случи робът да изрази радост, само ако е зад дебелите стени на дома си или да речем горе, на връх Кутелка, но да дръзне да го стори посред чаршията — не можеше.

Георги Силдаря се извърна и рече кратко:

— Е?

— Всичко е наред — по същия начин отговори Манол.

— Онази работа?

— Свършена. Тук, под ябълките — момъкът показва коша на гърба си, — има пайове за тебе...

— И ти ли беше там?

— И аз! — гордо потвърди Манол. — И не се посрамах, туй го призна и сам...

— Шшшшт! Тук не се приказват тези работи! — Бащата полека се надигна от камъка и се разкърши. Вдървените му стави изпукаха. — Хайде у дома. Ще разкажеш всичко там, в херодаята...

И двамата тръгнаха един до друг към Кафтанджийската махала. Макар че поне петнадесет от последните двадесет часа Манол бе прекарал в здраво мъжко ходене из Балкана и на всичко отгоре мъкнеше и кош с около двайсет оки ябълки, не той, а баща му изглеждаше грохнал и уморено влачеше крака по калдъръма...

Преди да се затворят в херодаята, Георги Силдаря не пропусна да заключи външната порта и вратичките към комшулуците, да остави Трънка (Васил се бе запилял някъде на игра) като страж на двора. После бащата, синът и гостът се разположиха един срещу друг и Манол разправи всичко от игла до конец. Накрая разрови коша с ябълките, извади двете торбички и подаде по-голямата на войводата и другата на баща си. И обясни:

— Вашите пайове от ягмата. Така ги определи Генчо Къргов. И освен туй рече и на двама ви да предам „много здраве“ от него и от момчетата му.

Алтънлъ Стоян замислено попремята своята торбичка из широките си шепи, пък току я остави настрана:

— Не пари, човешка мъка е затворена в тази мешина. Мъката на роба! Нека ялдъзите и мангърите в тази кесия изцерят мъката на друг роб. Дайте торбичката на Бяно, да я занесе на онзи завалия, приятеля си.

— И моят пай ще отиде там — рече Георги Силдаря. — Пък ако не стигне — и още ще добавя. — И сега внезапно го връхлетя пропъжданата до този час мисъл за злощастieto, сполетяло най-големия му син. Не се облегна, а се отпусна изтощен върху

възглавниците на миндерлика и произнесе посърнало: — Само че Бяно...

\* \* \*

Сладостно уморен, Тахир ага спа до късно, а после още няколко сахата се търкаля блажено на китениците, протяга се, закусва, че дори заповяда берберинът да го обръсне там, преди да е станал. И когато най-сетне слезе долу, за да се превърне от застаряващ любовник в сливенски аян, вече приближаваше пладне.

— Сабах хаир олсун. — Тахир ага прие поздрава на кятибина си. — Какво се е случило, хаджи?

— Запрели са Боян Силдароглу, аян ефенди — отговори хаджи Молла.

— Кой, кой?

— Боян или още Бяно, най-големия от синовете на Георги Силдаря. Вдигнал ръка срещу един правоверен. И не само я вдигнал, а...

— ... а и я стоварил по главата му?

— Е, не улучил баш главата, но му смазал рамото.

— Вай, вай, вай! — Тахир ага избухна в искрен смях. Мисълта, че това престъпление е извършено от момъка, който едва снощи се силеше да го убеждава, че „бог бил изпратил човеците на земята, за да вършат добро“, му се струваше особено забавна. — Я разправи да чуем!

Хаджи Молла разказа, като добросъвестно повтори обясненията и обвиненията на Февзи Балабан. Но сетне притури и съмнение: май не може много-много да се вярва на Февзито, че е бил кротък като овчица в дюкяна, зер той от дете е бил все хаймана и непрокопсаник, пък сега, още едва двайсетинагодишен, вече се е прочул като пуц, сархошин и пладнешки обирник; освен това нито Бяно Силдароглу, нито Топракчиевите синове са хора, които ще ударят човека, без да има причина; и най-сетне хаджи Рифат, стар и почтен човек, в думата на когото може да се вярва, свидетелствува за невинността на Бяно.

— Той е присъствувал на случката в дюкяна — завърши кятибинът, — но само рече, че Бяно е невинен, а подробностите искал



лично на тебе, аян ефенди, да разкаже от сутринта три пъти идва да те търси...

Само това му липсваше — да се срещне и разговаря със злоезичния старец! Аянят реши на бърза ръка да приключи с този случай:

— Февзи Балабан може да лъже в подробностите, но ударът по рамото е истина, нали?

Хаджи Молла разбра накъде клонеше този въпрос и предпазливо опита да отклони опасността от Бяновата глава:

— Ударът е истина. Но не се знае кой го е нанесъл. — Кятибинът съзнателно си изкриви душата: сам Бяно признаваше, че е хлопнал Февзито, за да спаси Недялко Топракчиев от явна гибел. И попита: — Да доведе ли Бяно Силдароглу при тебе, аян ефенди?

— А, не — отговори аянят. Отговори някак прекалено бързо, с припряност, която не подхождаше на господарското му достойнство. И затова се почувствува задължен да обясни: — Видя ли се с него, разпитам ли го, ще трябва да му говоря или като приятел на баща му и да му простя, или като аян и да го обеса. Не искам нито едното, нито другото.

— И какво? — престаши се да попита хаджи Молла. — Мигар ще го държиш така в хапуса: нито оправдан, ако е невинен, нито наказан, ако е виновен?

— А, ще го държа, че да го хранутя, как не! — веднага отхвърли това предложение Тахир ага. — Кажи там да му ударят петдесет тояги и да го върнат на баща му. Толкоз!

Това решение на аяна може би не беше справедливо, но в никакъв случай не беше и жестоко — с такъв пердах той наказваше и къде-къде по-леки прегрешения. Хаджи Молла измърмори нещо под носа си, пък отново се поклони с кръстосани на гърдите ръце и се заотдръпва заднешком.

Колко ли би бил поразен Тахир ага, ако беше чул изговореното от кятибина? Защото думите, с които хаджи Молла прие решението му за наказанието на Бяно, бяха: „Е, ако не друго, поне старата не ще може да ме кори...“

Хаджи Молла не можа да напусне стаята — оттатък се разнесе гюрултия, кятибинът забрави ритуала на оттеглянето, обърна се, отвори вратата и в следния миг през нея се изсипа тумба хора. Като

забелязаха аяна, те спряха на почтително разстояние и млъкнаха. И тогава Тахир ага разпозна между тях Узун Шерифаа, векилина си, и три заптиета. По-нататък му се мярнаха и две татарски муцуни.

— Е, аферим! — студено рече аянът. — Тъй както е тръгнало, май скоро и на главата ми ще се качите...

— Ще прощаваш, аян ефенди — заговори Узун Шерифаа, — но... знаеш ли кои са тия серсеми? Татарите. Татарите от еленската поща. Гледай ги и ги питай защо стоят така като посрани. Сабахлен онзи душманин на падишаха Гено Къргов ги спипал в Джермендере, без много зор им...

— А, без зор! — защити се полугласно единият от татарите. — Тази ръка да не съм си я гръмнал аз сам!

— ... без много зор им задигнал торбите с хазната, вързал чувалите с пощата на гърбовете им и ги натирил насам. Че дори за подигравка и „чок селям“ ти пратил по тях...

Тахир ага притисна с ръка сърцето си и аха да рухне на миндера. Аллах, аллах, какво нещастие! Или не — майната му на нещастieto, кабакчиите пак ще съберат парите, ще поправят злината. Но какъв позор, какъв срам! Тахир ага да се перчи и надува с победата си над Гено Къргов, а същият този Генчо...

Без да вдигне глава, аянът попита:

— Генчо Къргов ли? Сигурни ли сте?

— Съвсем сигурни. Познаваме го от друго място, аян ефенди.

— Имаше ли рана в гърдите?

— Даже драскотина нямаше.

— Добре, разкажете всичко поред.

Разказаха му. А докато ги слушаше, Тахир ага, суеверен като всеки добър мюсюлманин, тъжно си повтаряше, че сам се бе урочасал. Кой дявол го бе карал снощи да разправя, че в новия ден много неща могат да се случат... После изведнъж го обзе гняв, онзи негов див гняв, който бе свалил не една глава от раменете, без значение дали тя е на безимен фукара или на есирлийския<sup>[1]</sup> султан. Той скочи, обърса по един шамар на двамата татари, нарече ги какавани и ги изрита из стаята. После вдигна и изпроводи незапомнена потеря, прати по бърз ездач хабер до всички мухтари и кърсердари по селата на казата да си отварят очите на четири, други вестоносци полетяха към аяните на съседните градове за помощ и съдействие. Но като свърши всичко

това, енергията му го напусна също така внезапно, както го бе обладала.

И когато по-късно кятибинът му и хаджи Рифат влязоха при него, те го свариха превит на миндера да държи с две ръце главата си, да псува лъжовната сливенска тишина и да повтаря нещо, което друг път я чуеха от устата му, я не: „Сиврилдимиз казък къчъмъза гирди“<sup>[2]</sup>.

И това по-нататък беше още едно основание за неприязънта на аяна към хаджи Рифат — неприязън към човек, който го е видял така окаян...

— Хаджи Рифат иска да говори с тебе за заптисания Бяно Силдароглу, аян ефенди.

— А, оня побойник ли? — с непредизвикана строгост се озъби агата. — Няма какво да говорим за него. Тази давия е приключена.

— Приключена ли? — дръзко изстъпи пред него дребното си тяло хаджи Рифат. — Много лесно взе да приключваш давиите, Тахир ага, дори без да си дадеш труд да разпиташ виновника и свидетелите.

Тахир ага се канеше да смачка стареца, но като не намери подходящ лаф, задоволи се да запита:

— Какво знаеш ти по тази работа?

— Всичко, защото стана пред очите ми. Февзи, келешът му с келеш, искаше парите на търговеца и като не ги получи, стреля веднъж по него, ала не го улучи. И когато щеше да гръмне повторно, този път право в сърцето на невинния дюкянджия, един човек удари Февзито.

— Кой беше този човек? Бяно Силдароглу?

— Не беше Бяно. Друг човек беше, мющерия. Удари го и сетне побягна. А Бяно... Такава е шантавата им вяра — кара ги да се жертвуват за спасението на другите. Това е всичко. Ариф олан, аннасън.<sup>[3]</sup>

Тахир ага се надигна срещу него:

— Е, изслушах те, пък и съм достатъчно акъллия та те разбрах. — Той се обърна към хаджи Молла. — Слез в кауша и предай: на побойника Бяно Силдароглу да ударят сто тояги.

— Но защо? — пристраши се кятибинът. — Нали бяха петдесет?

— Той е излъгал заптиетата и това е непокорство. Сега да получи петдесет тояги за непокорството и още петдесет за християнството. — Аяният махна отегчено с ръка. — А вие — обирайте си крушите!

Двамата дълго нито проговориха, нито помръднаха — аянът имаше славата на по своему почтен и по своему справедлив човек и затова очевидната неправда на решението ги порази. Когато дойдоха на себе си, те си тръгнаха и тогава хаджи Рифат произнесе уж на себе си, но в същност достатъчно високо:

— Магаре! Магаре, натоварено с книги!...

Тахир ага подскочи, за две крачки настигна излизащите, улови хаджи Рифат за рамото и го завъртя около петите му.

— Повтори! — изкрещя. — Повтори думите си!

Старецът полека освободи рамото си. По нищо не личеше да се е уплашил.

— Не са мои думи — каза спокойно. — Не аз, аллах ги е произнесъл през устата на Пророка. — Той прекрачи, към стената, взе от лавицата един подвързан с кожа Коран, многозначително издуха прахта върху него и около минута се порови в листовите му. Най-сетне тури пръст на една страница и вдигна очи. — Ето, казано е от бога: „Образът на ония, които са натоварени със спазването на закона, а не го спазват, е като образа на магаре, натоварено с книги“<sup>[4]</sup>...

---

[1] Т.е. на **Есирлий** — днес с. Блатец, Сливенски окръг. ↑

[2] „Колът, който острих, в задника ни влезе“ (турска поговорка).

↑

[3] „Който е умен, нека разбере“ (турска поговорка). ↑

[4] Автентично: Коранът, сура (глава) „Събранието“. ↑

Бяно отнесе своите сто удара, без да издаде звук не само заради здравата си снага и силдаровската си упоритост — един тлъст бакшиш, спуснат в шепите им от хаджи Молла, убеди заптиетата, че не е необходимо да се престарават... На третия ден освободиха задържания; горе-долу толкова време е необходимо да поспаднат отоците от един бой, когато те държат увит в овчи кожи.

И така, в един неделен ден заптиетата изведоха Бяно от кауша и без много-много формалности му рекоха да си събира партакешите и да си върви в къщи. Бяно не чака да му повтарят и куцукайки върху изранените си от боя ходила, излезе навън. Светликът на летния ден го блъсна в лицето, заслепи отвикналите му от виделината очи. Затвори клепачи, застана неподвижен и с радост се остави на милувките на августовското слънце. Когато ги открехна, видя, че предупредени от някого за освобождаването му, от другата страна на стъгдата го чакаха баща му, Манол, Трънка и Васил, а с тях и Коста Топракчиев. Бяно се засмя, махна с ръка и закрачи към тях, като се стараеше да прикрива болките, които всяка стъпка му причиняваше.

Суровостта на Георги Силдаря — истинската и другата, родената от суетното му желание да се показва чужд на „разните му там лигавения“ — го задържа на мястото му. Трите му деца също не помръднаха. Само Коста изтича срещу Бяно и посред мегдана го притисна до гърдите си. Искаше му се да извика: „Имай ме за брат!“, но се задави във вълнението си. Тогава мълчаливо грабна Бяновата десница и я издигна към устните си. Бяно обаче издърпа ръката си и го поведе към своите.

Чинно се поклони пред баща си:

— Добър ден, тате. — И после към другите: — Добър ви ден и на вас.

Според обичая и семейния им ред трябваше бащата да отговори пръв на поздрава му. А Георги Силдаря мълчеше, цупеше се, стараеше се да изглежда навъсен и сърдит, но очите му издаваха, че е умилен и горд. И все пак не изрече едно просто „Добър ден“, а изсумтя отнапред приготвените думи на упрек:

— Направи ме за резил!

Изненадан от това посрещане, Бяно се чудеше на думите ли да вярва или на очите.

— Не че си бил задържан, не, това даже е чест! А че в дюкяна на Топракчиевите остави друг да фрасне агарянската гърбина...

И тръгнаха всички вкупом към къщи. Не бяха изминали обаче и двадесет крачки, когато Бяно издърпа Коста настрана, за да не бъде чуто от другите, и гузно попита:

— Какво... Какво стана с момичето?... С Божура?...

## ВТОРА ЧАСТ

### ОБЛАЦИ СЕ СБИРАТ

*Пашата пита султана:  
— Имаш ли хабер, нямаш ли,  
българи глави дигнали,  
от тебе земя да земат.  
Като ми Сава Бинбаши,  
Инджето Стоян войвода  
и Колю кючук байрактар...*

Народна  
песен

#### 1

Ех, съклет, че пак съклет!...

Съкълдисваше се душата на Коджа Мюстеджеб, бездействието му тежеше, че чак го изприщваше. Свикнал ли е той така два дни и две нощи без някакъв ербаплък? Пуст да опустее и онзи час, когато се съгласи да пусне тайфата в Козосмоде<sup>[1]</sup>. Е, не плащаше лошо Ружди бей; толкоз алтъни ще наброи и за нищо работа — да заведат в харемлъка му една гяурка. Ядосваше се Мюстеджеб на себе си: не му се ходело в Козосмоде, не отишъл, но кой дявол го караше така необмислено да пусне тайфата? Затова ли й е главатар, за да седи тука празен и да кърши ръце?

Пи без мяра Мюстеджеб, лежа, пуфтя, пък накрая не издържа. Надигна се от одъра, облече се, опасва силяхлъка с пищовите и камите, метна на плещите си една салтамарка — октомври е, не се ходи по либаде — и излезе да се поразсее.

Къде ти разсейване, Коджа Мюстеджеб! Днес то било неделя, гяурите — да пукнат дано! — се разтакават важно-важно из чаршията

в най-новите си дрехи и го гледат тъй, презрително и с присмех, сякаш те са тук господарското племе, а той — рая... В душата на баш-бабаита се промъкна и злоба; не виждаше той пропуканите от труд ръце на гяурите, а само чистите дрехи и, както му се струваше, охранените им лица и съскаше срещу тях от ненавист. Да имаше чалъм, Мюстеджеб до един би ги натръшкар — хем да си отмъсти, хем да убие времето. Но колкото и да искаше, не можеше да ги натръшка. И като се изплю шумно в краката си, делибашията тръгна нагоре, към Ново село — там по нямаше развлечения, но по-малко бяха и тия охолни мутри.

Колкото по-късно към края на града отиваше, толкова по-редки бяха хората по улиците и мегданите. Коджа Мюстеджеб отново го засърбяха ръцете да стори нещо — ей така, колкото да не ръждяса. Като зърна едно тюфеххане, мина му през ум да го бастиса и да задигне няколко готови пушки, но се отказа — откраднеше ли оръжие, аялът нямаше да му прости и Сливен щеше да му се види тесен. Можеше да излезе на края на града и с пищови в ръце да накара някои от гяурите, които се връщат от гроздобер, да откарат в дома му една шарпана със саръчибур, любимото му грозде. Хрумна му, ама изостави и този акъл — не беше Мюстеджеб човек, който ще вари ракия или ще претака вино и ще трепери над бъчвите, щом това може да свърши раята, а после той, Мюстеджеб, ще си вземе каквото, колкото и от когото си иска...

Лениво прецеждаше през главата си тези мисли, когато вниманието му бе привлечено от тънко, неукрепнало гласче, което някъде наблизо редеше песен:

*Мило ми, мамо, драго ми,  
кога са, мамо, пременя  
със моите атлаз фустани,  
със моите сини сукмани,  
със моите шити престилки...*

Пееше дете, малко момиченце. Е, дори да нямаше фустани и сукмани, беше женско. А мисълта, че освен женско, беше навярно и съвсем младо, събуди най-нечестивите, най-извратените нагони на мъжа в него. Мюстеджеб се заослушва, завъртя глава, сякаш душеше



въздуха. Песента май идваше от двора, скрит зад тази тараба и живия плет до нея.

Той се спотаи до оградата. Не беше сгрешил — тук някъде, съвсем наблизко, гласчето нижеше песента:

*... и да са, мамо, наредя  
със моите гривни, гердани,  
сърмени тънки колани...*

Мюстеджеб хвърли поглед нагоре и надолу по улицата и като се увери, че наоколо няма никого, приближи и бутна портата. Просторен двор — бедняшки, но чист. Вляво схлупена къща от две соби, издигната само на едно стъпало над земята; топло беше, пък коминът над едната соба пушеше. Вдясно, чак в дъното на двора, захванат градеж, но без разшетани люде край него. По средата пожълтяла асма, а до нея — леха с пламнали в пурпур гергини. Край тази леха се въртеше момиченцето, седем-осем годишно можеше да има, човъркаше нещо по земята и пееше:

*В хорото ще се уловя  
с момите и ергените,  
всичките мене да гледат,  
всичките за мен да думат,  
че съм си, мамо, хубава,  
че ми премяна приляга...*

Кръгове, червени като гергините, се завъртяха пред очите на турчина. Оправи пищовите и камите аз силяхлъка си, влезе в двора и полека затвори вратата зад гърба си. Искаше да прекрачи безшумно, но някаква съчка изхрущя под краката му. Песента секна, детето се извърна към него, но на бялото му лице не се четеше страх, а по-скоро доверчивост и любопитство. Мюстеджеб не загуби време в приказки. С два скока се озова при момичето, улови ръката му над лакътя и го повлече към къщата.

— Ама какво бе, чичко... Чакай, чичко... Моля ти се...

Той нито отговори, нито обърна внимание на думите му — забеляза само растящия му страх. Помисли, че може да налети на бащата, та отново оправи силяха. Кахърите обаче били напразни — никакъв мъж не се намираше в къщата, само някаква старица с жълто-пепеляви страни и провиснати сиви коси седеше на трикрако столче край оджака и зиморничаво се грееше на огъня. Жената се поизправи и Мюстеджеб забеляза как събира дъх, как изопва безцветни бърни, за да изпищи. Но той изпревари вика. Без да пуца детето, замахна със свободната си ръка и ударът на пестника му попадна в ченето и шията на жената. Тя се прегъна на две, лъсна срещу него бялото на очите си, пък се гътна назад и се строполи в огъня на оджака. Пламъците подхванаха косите ѝ, чу се цвъртене, замириса на горящо месо. Отнапред онесвестена, жената падна още по-ниско; приличаше, като че сама се навира в огнището.

— Мамо!... Майчице-е-е!... — изхлипа момиченцето.

Коджа Мюстеджеб го перна през лицето — много по-леко, отколкото удари преди малко майката. Детето политна и се повали на протрития козяк, застлан на менсофата, а сукманчето му се засука нагоре и разкри две крехки, едва-едва оформени крачета. Червените кръгове пак заподскачаха пред погледа на турчина. Хвърли се върху момичето, притисна го под себе си, с едната си ръка почти без усилие преодоля смешноватите опити на юмручетата му да го отблъснат, с другата запретна още по-високо дрешките му.

После очите на детето се разшириха, станаха почти кръгли.

— Помоооц... Поо...

Ще вика, а? Коджа Мюстеджеб затисна с шепа устата му; толкова дребно беше детето, че дланта на турчина закри цялото му лице.

Момичето под снагата му се боричкаше, пърхаше, теглеше се и това доставяше истинска наслада на турчина — не обичаше той жени, които изтърпяват мъжката му сила с кравешко безразличие. Детето постепенно се укроти, съпротивата му заслабя и то се отпусна. Когато се надигна, Мюстеджеб видя, че детето го бе зацапало с кръв. Приклепна до него и отпра един парцал от ризата му. То не помръдна, цупеше се навярно. И толкоз по-добре... Турчинът понечи да си тръгне, но в този момент зърна в една кошничка на пезула няколко чепки грозде. Не можеше да ги отмине — беше саръ-чибук.

Иззоба зърната, а дръжката на чепката запрати в оджака. И тогава видя жената. Обгорена, тя бе загасила огъня с тялото си. „Гледай, гледай, умряла, а? — безгрижно си рече Мюстеджеб. — Ами това, малкото, защо продължава да се муси?“ Приблужи до детето и го побутна с крак — отначало слабо, сетне по-силно. Дребното телце се изтъркаля на една страна. Мъжът се поприведе, пипна ръката и бузата му — бяха захванали да изстиват. Е, ще излезе, че малко по-грубичко е запушил устата на детето...

Пак погледна майката и пак детето. Сви рамене:

— Майната им — каза.

И това бяха единствените думи, които произнесе през цялото днешно малко приключение.

Когато си тръгваше, взе още една чепка грозде от пезула...

\* \* \*

Гювечът — един от прочутите сливенски гювечи — отдавна беше изяден, край него се търкаляше и стомната, която допреди зияфета бе съхранявала две оки ланшна шевка, действително малко прокиснала, но все още достатъчно добра като за една гощавка на теферич. Полуизлегнати на повяхналата трева, четиримата приятели рядко проговаряха. Мавроди Коджакара и Христодул пушеха, Бяно и Коста не бяха изучили още тютюнджилъка.

Христодул изчука глинената си луличка и се катурна по гръб:

— Ей гиди дюнѝ!...<sup>[2]</sup>

— Какво ти е виновен на тебе светът, бате? — рече му Коста. — Ти пък от какво недоволствуващ?

— Тъй де — подкрепи го и Бяно. — Твоята поне е наред...

— Ех, момчета, момчета, какво знаете вие! — Христодул беше с три-четири години по-голям от останалите, пък и доста поскитал по бялата земя, та затова им говореше с лека покровителственост. — Надумките се вие с гювеч и погача, ливнете отгоре половин ока винце и на, целият свят е ваш.

— А на тебе ти е лесно да кориш, ама след като ни изпревари в гювеча и винцето — за втори път му възрази хлевоусто Коста.

Христодул се престори, че не го е чул и продължи:

— А да знаете по света какво е, момчета! Такива като нас, не по-стари, цели царщини събарят, а царете си пращат на дръвника. — Той наскоро бе ходил по търговия „в Аустрията, почти до Будапеща“ (в същност бе стигнал само до Брашов, т.е. „почти до Букурещ“), и там с тридесетгодишно закъснение бе научил за Френската революция. — А ние!... — Той се изплю. — Ние плюскаме гювечи тук, край свети Тодоровото аязмо...

За малко се умълчаха, после се обади Бяно:

— Събарят, казваш, Христодуле. Недей хвали люде, които знаят само да събарят, да рушат, царски или други глави да секат. Дай ни ти за пример други наши акрани, дето са се прославили не в рушенето, а в съзиждането.

Христодул се надигна на лакът и се извърна към Бяно. Мургавото му широко лице украсено от гъсти тъмни мустаци, дъговидни, винаги въпросително повдигнати вежди и очи с постоянен израз на незлоблива шеговитост, сега изглеждаше строго, почти сърдито.

— Пак твоята сълзлива християнщина! Сакън, братя, лаф да не става за рушене, че сам господ е казал: като ни свият шамар, ние да подлагаме и другата страна. Я ми кажи ти, байно, като речеш да строиш нова къща, по-здрава и по-хубава, не събаряш ли първо вехтата, за да отвориш място? Или според тебе новото е само кръпка върху старото?

Бяно отново поклати ръбатата си глава:

— Слуша ли те човек, ще излезе, че от турците по-напредничави не можеш намери. Зер какво правят те от четири века насам? Събарят царщини, нашата и още колко други, и секат глави...

Другият го гледаше втренчено, почти гневно, но не можа да му отговори. С цялата си душа знаеше, че истината е на негова, а не на Бянова страна, но му липсваше дарбата да превърне мисълта си в слово. Пък може би и образованието: и той като Коста и Бяно — Мавроди и това не бе направил — бе ходил всичко на всичко две-три години в килията на поп Александрия<sup>[3]</sup>, където се бе научил криволяво да срича Наустницата и също толкова да смята.

Докато още търсеше отговора си, обади се Мавроди Коджакара:

— Право е туй, дето дума Бяно. Бог ни е дал младостта и силата, за да сътворяваме, не да пепелим, тъй мисля аз. Искаш ли с труд да

създадеш нещо, господ намира колай да ти помогне.

— Е, нали сега строиш голяма работилница, редно е да говориш така — подкачи го Коста.

— Аз така ги мислех тия работи и тогаз, когато още не строях работилница — с достойнство му възрази Коджакара. — Пък ако потръгне работата с абаджийството, и аз ще се отплатя на бога с добрини, извършени в негово име — през девет планини хекимин за мама ще намеря, богата прид на Марчето ще дам и с нея добър жених ще й намеря...

— Я, вижте, я вижте! — Коста им показва една групичка, която слизаше от Селишкия боаз. — Вижте го тоя как се е натряскал!

— Чорбаджи Димитракиевият Евтим — с погнуса каза Христодул. — През ден го влачат така...

— И въпреки това ще стане големец Евтим, златото на баща му ще го направи — обади се Мавроди Коджакара. — Да, ще стане големец, но човек нивга няма да стане. Защото Евтим е по-лош и от Димитраки...

— И по-покварен — вметна Коста.

... и ще получи богатството си, без да се труди, без да е научил що е труд и що е мъка. А такива хора човеци не стават.

Изпратиха с очи пияната групичка, поприказваха за едно, за друго, а когато дългите сенки на дърветата се проточиха през полянката и запълзяха нагоре по хълбока на Гаговец, събраха си нещата и също тръгнаха към града.

След неделните си излизания правеха все така. Първо изпращаха Мавроди Коджакара — той живееше в най-горния край на Сливен, в махалата Дели Балта, стотина крачки над Гюр чешма, после оставяха Бяно в Кафтанджийската и накрая Топракчиевите се прибираха сами — те пък живеяха в Клуцохорската хаджи Вълкова махала. Сега също се спуснаха по Селищката река, свърнаха през Раковската махала и се насочиха към Мавродиеви. Таман го задяваха какъв угоен туз ще стане един ден, щом затракат становеите на работилницата му, когато той внезапно спря, пребледня. Другите проследиха погледа му. Дворната порта на дома му беше отворена, някак изкривено и тъжно висеше на пантите си. Мавроди Коджакара изпусна кошницата и се затича напред. Припнаха след него и останалите и така вкупом прекосиха двора и надникнаха в къщата. Вкамениха се: посиняла с разкъсани

дрешки, изцапана с изсъхнала, станала вече черна кръв Марчето лежеше бездиханна на менсофата, а в камината се търкаляше онова, което бе останало от майка ѝ.

— О, боже!... — простена Мавроди и падна безчувствен назад в ръцете на приятелите си.

— Бог ли? — пресипнало възропта Христодул. — Къде го този ваш бог на добрините?

---

[1] **Козосмоде** — днес с. Козарево, Сливенски окръг. ↑

[2] „О, свят!“ — популярно турско възклицание. ↑

[3] Поп Александрия, „много учен“ свещеник и учител в Сливен от края на XVIII в. до „Голямото чумаво“ (1813 г.). Живял и работил в квартал Клуцохор, „Попската махала“. Много образован за епохата си, той „постоянно пишел“ и между другото превел Евангелието от гръцки „на славянски“ — доколкото ни е известно пръв български превод на Новия завет!, — като го „записал с червени букви“. Този негов превод се пазел в библиотеката на сливенското читалище „Зора“ и изгорял заедно с нея в 1877 г. (при пожара в Централното училище — до сегашното СПТУ „Д. Чинтулов“, където се съхранявала по това време). ↑

Богата беше празничната трапеза на чорбаджията — пилета, препечени до златно-кафяво, виреха крака до тепсия с червени пиперки, пълнени с ориз, тлъсто сирене от градецката<sup>[1]</sup> мандра на Димитраки се кипреше до плешката на овен, до вчера блял и дрънкал хлопатар сред есирлийските му стада, намираше се и боб, ошав, грозде, орехи, вино и резени от такава голяма погача, която — още цяла — трябва да е била колкото една софра. Докато гложгаше пилешкия си копан, Димитраки чорбаджи се огледа. Вляво Жечка и Божура, чинно седнали на петите си, ядяха своите чушки и не вдигаха поглед от софрата. Срещу тях Малама — Злата по български — се бореше с един огромен къс овнешко и тежко пъшкаше от усилието. Тя беше много дебела, за да може да седи на пода, та бе настанила тлъстото си туловище върху трикрако столче. Димитраки не се ядосваше на дебелината ѝ; напротив, в нея виждаше още един външен белег на благополучието си. После Димитраки отмести поглед точно срещу себе си. И гледката го накара да остави копана си недоизгризан — там не седнал, а сякаш безразборно струпан беше Евтим, не посягаше към нищо, а само примигаше с малките си очички и хълцаше пиянски. Долната му устна, провисната като мокър пешкир на въже за сушене, почти докосваше гушата му. Тази гледка беше грозна, а за бащата — и тягостна.

— Не приликас на цовек — каза гнусливо той. — Виз се на какво мязас! На свиня. Тоцно тѣй, като свиня си се нарязал!...

— Ти пък, Димитраке, на трапезата намери гюрултия да вдигаш — защити го Малама. — Голяма работа станало, почерпили се. Че защо да не се почерпи Евтимчо, момченце е.

Божура се изкиска и затисна с длан устата си. Ако Евтим не му беше син, Димитраки сам би се изсмял, ако чуеше да кажат „момченце“ на тази преспа от мяса и тлъстини.

— Я ти мълчи там! — кресна той (на „елински“ естествено) и така удари с пестник по софрата, че ошавът се разплиска. — Момченце! За какво събирахме троха по троха този имот? За себе си

ли? Всичко е за него, един ден в неговите ръце ще иде. А той — пияница...

— Хък! — хлъцна в отговор Евтим.

— Ще те хъкна аз тебе, че ще ме запомниш! — Бащата размаха юмрук пред сина си. — Марш оттука! И друг път да не си се показал на такъв хал пред мене!

Евтим бавно и мъчително се изправи и като хълцаше и залиташе, излезе от одаята. Четиримата нито произнесоха нещо, нито помръднаха. После Димитраки посегна към оставения, но забравен копан и с това даде знак, че вечерята продължава. И тя продължи, но не задълго — влезе една слугиня и съобщи, че е дошъл „господарят Кирияк, владишкият наместник“, а докато тя да свърши дългите титли, една ръка я избута и обемистото тяло на Кирияк запълни вратата.

— А, ядете ли — рече той. — Наздраве, наздраве! Господ да благослови трапезата ви.

Жените се разшетаха, посрещнаха госта и го настаниха до софрата на мястото на Евтим, като предвидливо примъкнаха и за него едно столче — виждаше се, че и той като Малама не би могъл да прегъне широкия си колкото стогодишен дънер търбух. Поканиха го. Кирияк измърмори още някаква благословия и уж само посегна към гозбите, а в следващата минута от едното пиле останаха само купчина оглозгани кости. Димитраки погледна многозначително към Малама. И съпругата му го разбра — учудващо сръчно за тежестта си тя така прислужи на госта, че съдините с последното оцеляло пиле, овнешкото месо и сиренето се оказаха недосегаеми за ръцете му, докато пред него застанаха само паниците с боб и пълнени чушки.

Кирияк продължи с половин дузина пиперки с ориз и купа боб, без да броим порязаниците хляб. Накрая се оригна доволно, нажабури уста с няколко глътки вино и показва готовност да разговаря с чорбаджията. Димитраки, отдавна очаквал този момент, поде предразполагащо:

— Ти, Кирияк, като че ли имаш да ми кажеш нещо?

— Прав си, цорбадзи, прав си. — Гостът не му отстъпваше в „елинското“ си произношение. — Наистина хабер тинося, и то... лос хабер.

Лош хабер? Димитраки въздъхна непристорено и погледна към тавана:



— И доброто, и лосото се прастат от всевисния, за да изпитат дусата на праведните. Кази, Кирияк, кази, не ме мъци повече.

— Голям зулум е станал днес по бял ден, Димитраки чорбаджи. Голям зулум, който невям и агаларите ще потресе. Иван Коджакара, помниш ли го? Аргатин ти беше...

— Как да не го зная? — потвърди Димитраки. И за преосигуровка добави: — Помня го още като беше твой измекарин в метоха...

Този обрат не хареса на госта. И той показа, че не е съвсем без нокти:

— Същият е, чорбаджи. Онзи Коджакара, дето умря на твоя харман. — После Кирияк махна великодушно с ръка. Този жест би трябвало да означава: „Твой човек беше Иван Коджакара, Димитраки, ама хайде да не спорим. И без туй няма да поискам да бръкнеш в джоба си.“ — Та, думам, нова злочестина сполетяла семейството му. Днес някакъв мискинин се вмъкнал у тях, убил първо Шина, жената на покойния Иван, като я натикал в огъня на оджака...

— Уф! Каква страхотия! — обади се Малама.

— ... утрепал след това и Марчето, дъщеричката й. Ама преди да я удуши, той я...

Жечка се изкашля предупредително и го прекъсна. Но Малама, изпълнена с махленско любопитство, попита нетърпеливо:

— И какво направил, господин Кирияк?

— Божурке — превари го отново Жечка, — я иди донеси една стомна вода. Ама прясна, от герана!

Кирияк, очевидно по-съобразителен от чорбаджийката, изчака момичето и едва тогава продължи:

— Какво направил? Насилил я, какво. Така зверски я насилил, че цялата й утроба разкъсал.

Димитраки отново вдигна очи нагоре, но този път придружи погледа си с три големи кръста пред гърдите.

— И защо ми казваш тези ужасии, Кирияк?

— Как защо? Ами че ти си чорбаджия и пръв общинар. Можеш да помогнеш в такъв час на Мавродито с туй-онуй, на погребението може да пожелаеш да отидеш...

— Тъй ли? — затворено отвърна Димитраки. — А защо вие, църковниците, не помогнете, защо вие не желаете...

— Срамота! — грубо се намеси в разговора Жечка. — Срамота! Такава беда сполетяла къщата на Коджакара, а вие тук... И помощ трябва да се даде на Мавроди, и на погребението трябва да се иде, така мисля аз. И ако вие не го сторите, аз ще го сторя...

Плесницата беше неочаквана и оглушителна. По врата на Димитраки изби тъмна червенина, която постепенно се изкачи нагоре и покри цялото му лице. Но се въздържа, не избухна. И само Димитраки си знаеше защо събра воля, та укроти бликналия в гърдите му гняв.

Когато през Голямото чумаво благата и медената отнесе Стефанаки и три от децата му, чорбаджията прибра жената и дъщеря му. Стори го толкова шумно, колкото тихомълком прибави имота им към своя. А имотът не беше малък — колкото неговия, ако не и по-голям. Оттогава — години вече — всички живееха заедно, като едно семейство; сегиз-тогиз чорбаджията намираше колай съвсем тънко да напомни за благодеянията си, но с четири очи внимаваше да не отвори дума за наследството на Стефанаки. И не му беше трудно да поддържа този ход на нещата — Жечка беше смазана духом, а Божура прекалено млада, за да отидат срещу думата му или да му поискат сметка за имота си. Но от няколко месеца насам Жечка започна да се поозъбва, макар и винаги за чужди неща, не свои, а той все преглъщаше — имаше от какво да се бои.

Димитраки чорбаджи и този път преглътна докачението и сви рамене с привидно равнодушие:

— Какво пък, върви! Върви помогни на Мавродито, този безделник, че и на погребението иди! Много ти здраве...

Вдовицата на Стефанаки не рече нищо повече, но неочаквано се обади Малама:

— Мавроди Коджакара няма нужда от поддръжка каза. — Георги Силдаря, торлакът, му дал голяма и преголяма помощ и той сега се бил запретнал хубава работилница за десетина стана в двора си да вдигне.

Ала новината никак не спомогна да се разсее лошото настроение на чорбаджията. Напротив!

\* \* \*

Погребението на майката и сестрата на Мавроди Коджакара мина и замина — кой толкова ще се затрогне от нещастieto на бедняка? Зад каруцата с двата ковчега крачеха малко хора: отец Исидор, „попът на торлаците“, както му викаха, който ги опя, Мавроди и приятелите му, няколко съседки и Жечка Стефанова.

Веднага след погребението Мавроди Коджакара изчезна от Сливен и цяла неделя, че и повече не се видя. Разправяха: из Балкана бил скитал гладен и брадясал, по-далеч от хората, сам с мъката и болката си.

Когато се върна, не отвори повече дума за сполетялото го злощастие...

---

[1] Т.е. от с. Градец, Сливенски окръг. ↑

Наближаваше Димитровден, а заедно с него и времето, когато се разпускат хайдушките дружини. Тъй беше то от паметивека, тъй щеше да бъде и занапред. За това мислеше този следобед Кара Танас, докато лежеше край изворчето на Русева нива<sup>[1]</sup>. За това и за много други неща — как ще раздели натрупаната ягма между момчетата; накъде да хване сетне за зимуване, дали пак към Варна или този път да се отправи на юг и в Цариград да се приюти; на едно място ли да скрие оръжието или да направят няколко скривалища... И още нещо премисляше Кара Танас: за кой ли път Димитровден щеше да го свари в планината...

Такива неща занимаваха ума на войводата в този октомврийски ден, когато до него застана Никола, хайдутин в дружината още от раздялата с Индже Стоян. Кара Танас се понадигна и с привично движение попипа силяха си — такъв е животът на хайдутина, че изисква оръжието винаги да е готово...

Никола разбра въпросителния му поглед и отговори:

— Чешит някакъв иде насам, войводо, тъй донесоха съгледниците. С брада и попско расо, но расото му запършено до кръста и без калимавка, гологлав върви човекът. И не само върви, ами и шум, вдига до бога — на листо свири, с тояга бие по дънерите и пее, че се къса, Кара Събевата<sup>[2]</sup>. Нали я знаеш: „Ходил е Събо, Събе ле, три годин млад байрактарин, шест годин стара войвода...”

— Ще рече, не се мъчи да се промъкне тайно, а нарочно обажда за себе си. Кой го знае, такъв човек може асъл нас да дири, на нас знак да дава. — Войводата попремисли и в смълчания въздух наистина долови далечни удари на дърво о дърво. — Проводи някой от поопитните ни хора, Ангел да речем, да проследи дали зад него няма други. Че може да е капан, както се ловят вълци: той да е ярето, пуснато да врещи, а авджиите да се спотайват наоколо. Уверите ли се, че е сам, разкрийте му се и го питайте къде и за какво е тръгнал.

— Ако търси нас?

— Доведете го при мене. Ама по-напреде ми пратете Иван. — Иван беше байрактарят на дружината. — Да го срещнем, както

подобава...

Както нареди войводата, така и стана. След половин час, когато хайдутите доведоха при изворчето уловения „чешит“, там бе седнал с пушка в ръка войводата Кара Танас, а на крачка-две зад него стоеше изправен мустакатият Иван, байрактарят, и държеше четири аршина дълга пръчка, на върха, на която се люлееше четвъртито парче алено-червен плат. Човекът позапря пред тях, пък изведнъж се заплака и се хвърли по очи в краката на войводата.

— Хайде, стани — рече Кара Танас. В гласа му трепна и зазвъня струна на умиление. — Стани и разкажи що те води при нас.

Човекът се надигна, избърса очи, но хълцането още за дълго му остана.

— Що ме води ли? — каза тихо, като въздишка. — Що друго, ако не неволята води бедната рая при Кара Танас войвода?

Той бил попът на Козосмоде, Харалампий, макар че го споходила не радостта, а тежката мъка. (Тук в разказа на попа имаше игра на думи, която хайдутите не разбраха. Защото не знаеха, че Харалампий или Харалампиос на гръцки означава „светнал от радост“.) Приличен живот водел поп Харалампий — е, платата не стигала да изхрани жена и дете (другите му деца прибрала благата и медената), но той си докарвал още нещо кое от школото в дома си, кое от нивицата и лозето. И хвала на бога, преживявал, свързвал двата края, мислел вече за старини и за представяне пред всевишния. А като имал и обичта, и почитта на селяните — не му трябвало повече. Така мислел той. Мислел го доскоро, до преди неделя. Когато тайфа турци нахълтали посред нощ в къщата му, набили до синьо него и попадията, а щерка им Пройна, едничката им радост, отвлекли. Три дни по-късно се разчуло, че Пройна била неволница в харема на Ружди бей, потомствен чифликчия и мухтарин на Козосмоде.

Слушаше Кара Танас този колкото тъжен, толкова и катадневен разказ, не изпускаше никаква подробност, а мисълта му се рееше далеч назад в миналото. В собственото му минало.

... То беше отдавна, за годините не стигаха пръстите и на ръцете, и на краката. По онова време Танас беше младоженец и от изгрев до мръкнало се трудеше на нивата; трудеше се за петмина, защото искаше да се замogne, та Мария и дечурлигите, които ще дойдат... Но не било писано да види стремленията си осъществени. Върна се една вечер, а

Мария за пръв път не го чакаше със слънчева усмивка и с ласкава дума на пруста; намери я да виси на гредата в собата. После му казаха комшии: Мустафа бей, сливналията, бил в Катунище и разтушил отегчението си в Танасовата къща, та Мария не понесла срама и сама се обесила... Не каза нищо Кара Танас и сълза не пророни. Зарови той в студената земя Мария, пък после разпита кога и през къде ще пътува Мустафа бей за Сливен, причака го и с един куршум на шишането го просна да рови с пръсти спечената кал по пътя. След това Раиф, синът на Мустафа, отвлече Дойна, сестрата на Танас, заведе я на същото място, където баща му с кръвта си бе напоил земята, насили я и сетне я закла като агне. Два дни по-късно Танас пък издебна Джамал, брат на Раиф и втори син на Мустафа, точно като излизаше след намаз от сливенската Амалъоглу джамия, с един удар на тежкия си калъч го раздели на две половини и...

*„Ех, гиди Стара планина!  
Дорде е Стара планина,  
на турчин не се покланям...“*

както гласеше песента за славния му предшественик Злати войвода Кокарчоолу<sup>[3]</sup>. Ето как мирният селянин стана хайдутин и страшилище за гаджалите, как се порути бащината му къщурка в Катунище, а от Стара планина до Бяло море се разля и нарасна славата на народния закрилник и отмъстител... Умен, много умен беше козосмоденският поп, дето със запретнато расо преброди планината, за да намери Кара Танас — той, сам преминал през мъката, най-добре можеше да разбере и хорската мъка!<sup>[4]</sup>

Попът завърши скръбния си разказ и отново се насълзи:

— Това е, войводо. Не оставяй Пройна под турско фередже, избави я от злощастieto ѝ и ми я върни...

Кара Танас обиколи с поглед момчетата си и после рече:

— Ще бъде. Още днес ще се вдигнем към Козосмоде, а ти ще ни чакаш тук с двама наши ранени другари. Като се върнем, ще ти разкажем що сме свършили...

Поп Харалампий разбра неизреченото в думите му, но не се засегна, оправда го:

— Прав си, войводо. Така ще бъде, тук ще те дочакам. И на ранените ти юнаци полезен ще бъда, ще им прислугвам. А върнеш ли чадото ми, с целия си имот ще възнаградя дружината ти и сам роб ще ви стана...

— Ние не робим турчин — свъси вежди Кара Танас, — че българин ли за роб ще вземем? Също и имота ти не щем, отче. Ако отиваме в Козосмоде, туй е от жалост за Пройна, не за някаква плата, тъй да знаеш...

\* \* \*

Опитни в този род дела, хайдутите бързо оградиха просторния двор на Ружди бей и завардиха всички изходи, а като чува уговорените три кукумявчи кряска, безшумно, като нощни духове, се прехвърлиха през порти и дувари. Половината от тях, с войводата начело се промъкнаха към господарския дом, другата половина, водени от Иван байрактаря, удари малките постройки, в които живееха ратаите, слугите и вардяните. Почти не срещнаха съпротива. Само един от Руждибейовите пазванти се опита да гръмне с пищов, но Никола го зърна навреме и го съсече с ятагана си — Кара Танас бе забранил да се гърми, за да не се вдигне селската стража. И много скоро посред голямата одая хайдутите изправиха бея по нощна риза и боси космати крака, разтреперан и свит като бито псе, жените му (между тях и Пройна; бяха я заварили будна, съвсем облечена, с чело, опряно на мушарабието), слугите и евнусите. Няколко разпалени факли хвърляха светлина върху чудноватата сцена.

— Ти ли си Ружди бей? — подхвана пред всички Кара Танас.

Онзи, загубил дар слово, само потвърди с кимване на главата.

— Каква е тази жена? — Войводата посочи Пройна.

Мълчание.

— Признаваш ли, че си я грабнал от къщата на поп Харалампий?

— Не аз — проговори най-сетне Ружди бей. — Други я грабнаха.

— Кои са тези други?

— Сливенска тайфа. На Коджа Мюстеджеб тайфата. Но него го нямаше.

Кара Танас попита с поглед Пройна и тя утвърдително притвори очи.

— Но ти ги прати, нали? С твои алтъни ли беше заплатен масрафът на тези сливенски хайти.

Ново мълчание.

— Е, Ружди бей — сви рамене войводата, — знаеш си греховете, не се чуди на наказанието, което ще получиш.

Той кимна на Коливрат Грозьо, най-кръвожадания член на дружината. Но онзи едва посегна към калъча си, когато Ружди бей се разрева като малко дете, падна на колене и се затътри към краката на войводата:

— Всичко ми вземи, Кара Танас войвода. Парите ми вземи, имота ми вземи, жените ми вземи, Пройна ми вземи, само живота ми остави, пощади ме!... В името на твоя господ и на майката, която те е отгледала от парче месо, смили се над мене!...

— Не се валяй като прасе по земята, Ружди бей — с погнуса рече войводата. — Потомък на господари си, помъчи се да умреш господарски!

Но беят беше загрижен не как да умре, а дали да умре. Той достигна краката на Кара Танас, прегърна ги, измокри ги със сълзи, покри с целувки цървулите му.

— Твоя воля — отново сви рамене Кара Танас, но не се отмести. — Щом си решил да умреш в краката ми... Грозьо!

За втори път Коливрат Грозьо протегна десница към дръжката на калъча си и за втори път я отпусна. Този път го спря Пройна, поповата щерка. Тя прекрачи напред и сложи ръка върху ръката на войводата. Приличаше на светица, слязла от икона — така безкръвно беше продълговатото й лице, такъв блясък на невинност се излъчваше от мраморното й чело, такова всеопрощение грееше от нейните очи-череша.

— Пощади го, войводо!

Кара Танас с рязко движение издърпа ръката си, сякаш до нея бяха допрели нажежено желязо. Очите му се разшириха, гласът му стана неузнаваемо дрезгав:

— Ти ли казваш това? Ти? Та нали за тебе...



— Знам. За мене. И не друг, аз те моля, пощади го!

Той помисли няколко секунди, после отритна настрана търкалящия се в краката му турчин и кимна на момчетата:

— Внимавайте никой тук да не помръдне. Сега ще се върна. — После направи знак на Пройна: — Ела! — Излезе с нея на хаета, отведе я към най-далечния му край и рече строго: — Говори, каквото е на сърцето ти. Но знай, че не съм тука за своя угода. Баща ти ме прати, дядо поп.

— Всичко знам — отново каза младата жена, — за всичко се досещам. И наспроти туй пак те моля да омилиставиш сърцето си и да не погубваш бея. Не за него за себе си те моля, войводо.

— За себе си? — попита той недоверчиво.

— За себе си. Беше черна орисия за мене, когато ме отвлякоха. Но друга черна орисия ще бъде, ако сега убиеш бея и силом ме върнеш при мама и татко. Помисли малко, войводо. За мен вече няма живот извън този харем. Какво ще стане ако ме изведеш оттук? Такава, каквато съм, озлочестена от турчина, ще ме поиска ли някой? Как ще бъде, след като нашите не понесат срамовете ми и господ ги прибере? Живот ли ще е без мъж, без близки, без свои и невям често-често посещавана от разни читащи? — Гласът ѝ, издигнал се и се засилвал, изведнъж секна, като че Пройна внезапно бе рухнала в немощ. И накрая тихо, много тихо добави: — А може би вече нося и турче в утробата си. Разбираш ли ме, войводо?

Той се отдръпна от нея и се изправи до дъсчената ограда на хаета. Жената го гледаше, очертан върху небето на светлата октоврийска нощ — висок, с прави рамене и с вдигната глава. После го чу да простене през стиснати зъби:

— Ех, робийо ти българска!... Боже, ти, който гледаш отгоре, няма ли да туриш край на това черно теглило?...

Когато малко по-късно се върна при нея, бе възвърнал хладнокръвието си.

— Какво искаш от мене? — попита.

— Да кажеш „било, що било“ и да не наказваш бея.

— Не мога да го оставя така — поклати глава Кара Танас. Тя не различи в тъмнината, но почувствува как устните му се свиха в крива гримаса. — Не мога да го оставя така, без нищо. Турчин от добро не

разбира. Оставя ли твоя бей ненаказан, ще си рече, че съм се уплашил. Тогаз и твоя живот ще почерни, и други зулуми ще прави из селото.

— Ако е тъй, накажи го, но живота му не вземай.

Отново помълчаха, после той й даде знак да отидат при другите.

А там наистина всичко беше така, както го бяха оставили. Само Ружди бей се беше изправил и зиморничаво се прехвърляше от крак на крак. Като видя да влиза войводата, той отново се вкамени и вторачи поглед, та дано узнае съдбата си, преди Кара Танас да я изрече.

— Къде държиш парите си? — запита го войводата. После го срыза: — Не бързай да се ухилваш. Няма да се откупиш с пари, но трябва да си платиш гяволъка.

— Оттатък, в моята соба. Едно обковано ковчеже в стенния долап.

Един хайдутин отиде и след малко се върна с ковчежето в ръце. Кара Танас полека завъртя ключето и го отвори.

— Колко плати на онези сливенски хаймани?

— Осемдесет алтъна — отговори бейт; от гласа му личеше, че казва истината. — Толкова поискаха, толкоз им дадох.

— Осемдесет алтъна! — подсвирна с уста войводата. И се обърна към Пройна: — Сторили са ти чест, добре са те оценили. Други моми крадат за осемдесет гроша, а някои за осемдесет пари. — Той отброи няколко купчинки златни монети. — Ела ги преброй, Ружди бей!

— Вземи всичко, Кара Танас войвода.

— Ела, ти казвам! — повиши глас войводата. — Ела и брой! Осемдесет алтъна вземам и аз и нито аспра повече. — Той изчака, докато бейт отгоре-отгоре преброи отделените пари. — Туй е плата за труда ни, Ружди бей, сега ще се наплатим и за краденето на българка! На колене! — изкомандува. — Не пред мене, пред нея на колене. Ха сега й целуни ръка, дето ме измоли да не ти вземам душата. Така!

После всичко стана едва ли не светкавично. Кара Танас направи особен жест с ръка, Коливрат Грозьо в миг измъкна ножа си, с безпогрешно движение отсече едното ухо на турчина и пак така бързо прибра оръжието. Бейт само трепна, сви глава в раменете, но не издаде звук. Затова пък кадъните му се разкрещяха и заради него, вдигнаха олелия до небето. Пройна повдигна сукман, откъсна парче от ризата си, приближи се до бейа и затисна раната му с плата.

— На колко си години, Ружди бей?

— На трийсет и две.

— Добре, ще живееш още дълго. И този белег ще ти напомня как си крал българка и как тази същата българка е измолила живота ти. Но запомни и още нещо, бей, от мене, Кара Танас войвода, го запомни. Не тачиш ли тази жена, един косъм падне ли от нея, тогава аз пак ще дойда. За другото ухо. Но него ще сваля заедно с главата ти...

---

[1] **Русева нива** — прочуто хайдушко сборище в Средна гора, близо до с. Крива круша, Сливенски окръг. ↑

[2] Т.е. песента за Кара Съби — прочут хайдутин и хайдушки войвода от края на XVIII в., родом от Сливен. Бил ученик на двамата братя Бунарджи Минчоолар — единият войвода, другият байрактар на хайдушка дружина, „ходили около 15 години по Стара планина“ (П. Хитов), — а след тях наследил войводството на дружината им. Умрял неизвестно кога и неизвестно при какви обстоятелства. ↑

[3] Злати Кокарчоолу — един от най-знаменитите хайдути на Сливенския край, роден около 1760 г. в сливенския квартал Клуцохор. От малък се прочул с ръста и голиатската си сила, а после и с многобройните си хайдушки подвизи. Жертва на предателство, в 1810 г. бил обграден от многобройна потеря в днешното Кокарчево дере при с. Старо село (по шосето Сливен — Нова Загора) и в тежък бой, в който поради нещастна случайност загубил зрението си, загинал, след като вече сляп се хвърлил с ятаган срещу обкръжителите си и погубил мнозина от тях. ↑

[4] За причините, накарали Кара Танас да излезе хайдутин, са запазени много предания и легенди. Според най-популярните от тях той бил безпричинно нападнат на нивата от двама турци, които стреляли срещу него, но куршумът се задържал в сияхлъка му; Кара Танас извадил куршума, заредил с него шишането си, догонил и убил турците, а после „хванал Балкана“. Тук сме използвали данни от други предания, взети от статията на Ив. Икова „Легендата и истината за Кара Танас“ във вестник „Отечествен фронт“ бр. 8038/1971 г. ↑

Като се прибираше в неделя след църква, Георги Силдаря отдалече видя, че синът му Васил се върти пред вратата на двора и се оглежда за него. Не се излъга — щом го забеляза, момчето презглава се затича и веднага му заговори доверително и хитро:

— Тате, знаеш ли кой е вътре?

Бащата смръщи триъгълните си вежди — такова встъпление можеше да означава и нищо, и всичко.

— Отде да знам? Нали виждаш, сега се прибирам.

— Баба Мавруда — тържествено обяви Васил. — Баба Мавруда Кърк-яланката<sup>[1]</sup>.

Силдаря се изненада. Не от туй, че е дошла баба Мавруда, а че Васил по такъв особен начин съобщаваше за идването ѝ.

— И какво, като е дошла баба ти Мавруда Кърк-яланката?

— Не разбираш ли бе, тате? Дошла е не за туй-онуй, а да сглежда наша Трънка!

Вярно ли чува ушите му? Да сглеждат Трънка? Мигар дъщеря му, в неговите представи все още момиченце колкото едно кутре, бе станала вече мома, която бабите сгледваха? Че нали тя до вчера бършеше нос в сукманчето си и се пердашеше с другите дечурлига из махалата?

Буен и звънлив смях прекъсна мислите му. Опомни се. Сега разбра защо Васил бе зарязал тайфата обесници като него, за да го чака. Той, магарето му с магаре, е пожертвувал играта си, за да види баща си да стои замаян посред улицата. А вече нямаше кого да накаже — Васил, свил уши като заек, бе запитал надолу към Машатлъка... Силдаря весело-заканително поклати глава и продължи към къщи.

При вратата срещна Бяно.

— Е, как е? — подкачи го. — Ще женим ли Трънка?

— А, научил си вече — усмихна се Бяно. — Баба Мавруда си върши работата според правилата, пък дали ще женим Трънка, това ти ще кажеш.

— Според правилата? Какви са те, правилата на сглеждането?

— Ами че всички глупости и бабини деветини. Уж се грее край огнището, пък надигне рогозките да види преметено ли е под тях, после излъже, че я присвил коремът, за да провери измила ли е Трънка нужника...

— Тъй, тъй... — рече бащата и това може би трябваше да прозвучи одобрително, но в неговата Силдарова уста придоби заплашителен отенък. Вдигна крак да продължи към къщата и едва тогава се сети да попита — Ами за кого оглежда Кърк-яланката?

— За Пею Смеденов.

— За кого, за кого? Не съм чувал такъв човек.

— Пею Смеденов се казва. Живее в Клуцохор, последната къща на Овчарската махала, току под Хамам баир. Заможен е — воденица има на Аркаръ коруч и доста добитък.

— Ти май го харесваш, а?

— Правото си е право, харесвам го. Не само защото е висок и силен. — Бяно се запъна. — Друго е хубавото в него, тате. Пею е съвсем сам, нигде никого си няма. Благата и медената прибрала всичките му хора — баща, майка, братя, всички. На негово място мнозина да са станали хайти, земпарета и пияници. А той е трийсетгодишен, ама не можеш намери човек да каже лоша дума за него.

— Да не е някой абдал и лапни-муха?... — подхвърли бащата, който мислеше по-иначе за качества на мъжете.

— Не е. Но е добър, по душа добър. Честен, справедлив, щедър към сиромасите, богобоязлив...

— Добре, добре — прекъсна го Силдаря. — Ти както ги занарежда, направо в календара ще го вкараш. — И продължи към къщата, докато сумтеше под носа си: — Пък ако се ожени за Трънка, нищо чудно наистина да се запише в календара. Като великомъченик...

Като влезе във въкъщето, завари Трънка да стои права до оджака с ръце под престилката и с необичайно за нея изражение на кротост и послушание, а в същото време баба Мавруда Кърк-яланката едновременно дъвчеше нещо с беззъбата си уста и придирчиво оглеждаше чистотата по полиците и фиридите.

— О, добре дошла, бабо Маврудо — шумно поздрави домакинят. — Какво те води насам? Да не си разровила въглените в огнището?

Дворджийките, както по онова време наричаха жените, изпращани да сглеждат моми, уведомяваха момата и нейните близки за своята мисия, като веднага след влизането в къщата вземаха дилафа и разравяха огнището.

Кърк-яланката, отначало стресната от това чисто силдаровско встъпление, се опомни и се ухили насреща му:

— Разрових, Георги, разрових. Що, не си ли доволен?

— Как да не съм доволен? Че нея — той кимна към дъщеря си — няма да я държа за ошав я! Само че... Я ни остави малко, Трънке. Искам да се поразговоря с баба ти Мавруда. — И когато дъщерята излезе: — Ха седни сега да поприказваме.

Седнаха един срещу друг на трикраките столчета. Георги Силдаря изведнъж осъзна, че не е подготвен за разговора, който сам предизвика. И за да спечели време, започна бавно и съсредоточено да пълни чибук си, после все така пипкаво взе въгленче от оджака и запали. Едва когато пусна няколко пъти парлив пушек в лицето на гостенката, заговори:

— Изпратих дъщерята, за да се разберем с тебе „право куме в очи“, бабо Маврудо. Познаваме се отколе, няма нужда сега да ти казвам какъв ми е адетът. — Старицата мълчаливо потвърди; от изражението ѝ можеше да се съди, че не е във възторг от характера на Силдаря. — Това, дете ти го казах за Трънка, е вярно. Хич и не мисля да я правя стара мома. — Отново няколко кълбета дим. — Ама и не ми е по сърце да иде тук човек и да наднича по лавици, кюшета и нужници. Не съм против тебе — той предварди един порой от думи. — Който и да е, все ще ми е трън в очите. Затуй хубавичко слушай какво ще ти река сега. Не знам кой те е пратил и няма да те разпитвам за него. Ако каже господ, сам ще се запозная с него. Да отидеш и да му предадеш така, без да изопачиш нито една дума. — Кърк-яланката безмълвно обеща. — Кажи му, че Георги Силдаря има дъщеря, но я дава за жена, не за слугиня. Щом тя е скопосна да се грижи за баща и трима братя, ще се оправи и с един мъж. Ама да идват тук разни хора, да завират нос по долапи и килери, туй, виж, няма да позволя. Че Трънка е човек, а не работно добиче, дете го избират по зъбите и здравия врат. И да речеш още на жениха, който те е пратил, ако е съгласен с моята приказка, сам да дойде тук, да си похортуваме като мъже. И като утрешни зет и бабалък. Ако пък не е съгласен и се кани

ратайкиня да спазарява, тогаз хич да не ми се мярка пред очите и от Трънка по-далеч да стои. Това е, бабо Маврудо.

Той очакваше, че след това ще поседят и ще полафят с дворджийката, дори имаше на ум една ракия да ѝ предложи, но Кърк-яланката предпочете да се измъкне набързо. Силдаря я изпроводи (не се престара много — по-далече от стълбата на хаета не отиде) и тръгна да търси Трънка, с нея да се разбере. Но преди да открие момичето, налетя на Манол.

— Какво си се ухилил като месечина? — сопна се бащата.

— То си е за хилене — сербезлийски отвърна Манол. — Където наскоро ще се вие хоро, може отсега да има смях.

— Виждам, отървава ти се от сестрата...

— Не е за отърваването, тате. Бива си го зетя...

— Какво, познаваш ли го? Пфу, питам те и аз, гачели от твоето хаймануване остана човек в Сливен, дето да не го знаеш.

— И от хаймануването има файда — не се предаде Манол. — На, сега ти си умираш някой да ти каже туй-онуй за Пею Смеденов. Е, признай, можех ли ти каза нещо, ако бях домашар?

— Ама и ти признай, че нямаше да се научиш на такава устатост — не му остана дължен бащата. — Хайде, изтърсвай торбата!

— Бива си го зетчето, тате. Парички и имот си има, но туй не е най-важното. Юнак българин е, затова го харесвам. Слушаш ли го, ще си речеш — божа кравичка. Но, разправят, видел ли чалмалия, падало му червено пред очите и тогава не мислел какво прави. И гаджалите знаели неговите табиети, та избикаляли воденицата му от половин сахат път. — Момъкът пак разтегли уста в лукава усмивка. — Ловя се на бас, че ще му дадеш наша Трънка, че и поклон доземи ще му сториш...

— Сус бе, обеснико! — изхока го Силдаря, но очите му се смееха. — Ще ти дам аз на тебе едни басове!

И тръгна пак да дири дъщеря си.

Откри я в одаята. Трънка седеше до прозореца и много-много не приличаше на себе си — не бяха Трънкини тези безпомощно отпуснати рамене, сплетените в скута ръце, лицето, застинало в нерадост, която смекчаваше грубоватите му и ръбати черти. А и незачитането: кога Трънка е чула стъпките на баща си и да не скочи чевръсто срещу него?

Но дали го чу? — запита се Георги Силдаря. Дали изобщо беше тук, в одаята, или... нейде в подножието на Хамамбаир? Той се облегна на рамката на вратата и погледна дъщеря си. Какво се чудеше одеде, че са дошли да я сгледват — не мома, а момиче бе станала на нейните години майка ѝ вече бе родила едно и с второ бе надула тумбака.<sup>[2]</sup> Гледаше я Силдаря и изпитваше противоположни чувства. Разбираще той какво става сега в душата на момичето, умиляваше се към него, ала в същото време бащината му ревност се дразнеше от мисълта, че тя, неговата щерка, с такава готовност би го зарязала, за да отиде при избраника си.

Избраника ли? Това трябваше да се разбере от момичето: дали този Пею не знам чий си наистина е избраник на сърцето ѝ, или Трънка си няма и хабер за него. Има ли севда между двамата, не беше Георги човекът, който ще застане между тях и силом ще ги раздели. Е, имаше там и една мъчнотия, за която само той си знаеше, но бащата вярваше, че ще намери някакъв чалъм да се справи с нея.

Той се поизкашля, прекоси одаята и седна на миндера при срещупрозоречната стена. И заговори с най-делничния си глас:

— Ела, Трънке, ела, моето момиче. Да си поприказваме, да се разберем.

Тя не го послуша, а се подчини — приближи вцепенено, като онези дървени кукли, които карагьозчиите по панаирите разиграват с конци, и седна до него, но избягна да срещне погледа му. И остана затворена, далечна, чужда. Заболя го: мигар и родните му деца го имаха за такъв темерутин и маргаза човек? Каза ѝ ласкаво:

— Кажи, Трънке, лятос на Еньовден какво изпяха дружките ти, когато извадиха твоята китка от менчето?<sup>[3]</sup>

Трънка бавно вдигна глава и сега за пръв път видя благосклонността, изписана на лицето му. Просветна — сега вече не скръб, а радост и надежда смекчаваха чертите ѝ на „мъжка Драгана“, правеха я да изглежда (поне в очите на баща ѝ) почти нежна ѝ почти красива.

Разбрала намека му, тя отговори също така шеговито:

— Случи се, че две песни ми изпяха, тате. Ама те са тъй, че може за едного да са се отнасяли.

— Кажи, кажи да чуем!



— Едната беше „Китка плава низ яз въз яз“, другата — „Самси здравчец на камъче“.

— Да ме убие господ, ако разбрах нещо.

— Не разбра ли? А то е толкоз просто: късметът ми е да взема воденичар, който е единак, без близки хора.

— Аха! — рече Силдаря, развеселен от малката хитрост на Трънка. — Тъй, значи, воденичар-единак. А какво мисли за този твой късмет воденичарят-единак? — Момичето красноречиво замълча и бащата повтори: — Аха! Е, няма как, щом късметът ти е бил такъв...

Окончателно проумяла благосклонността на баща си, Трънка рипна от миндера и чисто по хлапашки невям се приготви в израз на радостта си да се изтърколи през глава по чергата. Но Силдаря я спря:

— Хайде, хайде! Уж мома за женене си станала, а...

Тези думи ѝ повлияваха, съдържаха я. И радостта ѝ потърси друг начин да се изяви. Трънка запя:

*Стоян на Рада думаше:  
— Радо ле, либе, Радке ле,  
какво бе наш'то либене,  
либене незабравяне —  
вчера на нива отивах,  
на нива оран да ора,  
наш'та си нива заминах,  
та на ваш'та отидах...*

Имаше такъв глас, че баща ѝ стана пишман, дето не я остави да се премята по пода.

\* \* \*

Не беше минал и един час от заминаването на баба Мавруда, когато Пею Смеденов се появи в дома на Георги Силдаря.

Външността на бъдещия зет правеше впечатление. Висок колкото Силдаровците, ако не и повече, снагата му изправена; не можеше да се каже, че е особено кръшен или гъвкав, но затова пък излъчваше сила на мечкоборец — гледаш ли го, започваш да си казваш, че е човек, който сух клон да стисне, вода ще изцеди. Лицето му, малко възедро, имаше открит и честен израз; такива биват лицата само на люде, които нямат какво да крият и от какво да се срамуват. Смекчено от чифт топли кафяви очи, това лице би изглеждало кротко, ако не бяха по хайдушки засуканите му мустаци и особено гъстите склучени вежди, които, изтеглени в широка права линия, го разделяха на две и му придаваха нещо на границата между твърдост и жестокост.

Преди да дойде у бъдещия тъст, Пею Смеденов бе облякъл дрехи, които иначе навярно слагаше от Великден на Великден, така гиздав беше от дъното на еминиите до върха на къръмския си калпак от сива къдрава кожа. Носеше тесни колчаклии потури от млечнобяла аба, но толкова нагъсто бяха сините копринени гайтани по тях, че човек мъчно можеше да определи кой от двата цвята преобладава, синият или белият. На кръста си бе увил ален копринен пояс, върху светещата си от чистота риза бе сложил жълто-кафяв елек, нашарен с черни гайтани, на плещите си бе наметнал също такъв по цвят сукнен чепкен и, според обичая, не бе надянал ръце в ръкавите.

Докато гостът прекосяваше двора, Георги Силдаря го огледа придирчиво и веднага призна, че синовете му имаха право за хубостта на Пею. Беше левент, спор няма, и нищо чудно, дето Трънка се е заплеснала по него. А следващата му мисъл беше: „А той пък какво ли е сполучил да намери в моята Трънка?“

Посрещна бъдещия зет с всички салтанати, които случаят изискваше, отведе го в собата и двамата седнаха един до друг на миндера. Трънка, зачервена като вишна, им поднесе мезета и ракия; тя, горката, беше така безпаметно смутена, че разля чашките по колената и на баща си, и на жениха. Бащата вдигна първата наздравица и с удоволствие забеляза, че Пею не беше чак такъв светец, какъвто го мислеше Бяно — държеше се прилично, но без излишно скромничене и затова, без да отваря гърло на сархош, не отблъскваше лицемерно чашката. Двамата мъже поприказваха и Георги Силдаря, през пъстрия си живот видял и чул много свят, скоро си състави мнение за жениха: Пею не блестеше с остроумие и находчивост, падаше малко темерут,

но иначе беше прям, простодушен, чужд на хитруването, с грубоватостта на хората, които презират витийските увъртания. По-късно той щеше да открие още, че не употребява в говора си никаква турска дума. А за човек като Силдаря туй значеше много...

Прямотата му се прояви и тогава, когато най-сетне Силдаря доведе разговора до главното. Стигнали дотам, Пею остави чашата си, извърна към домакина откритото си лице и без да отклони поглед, без да мигне, му каза просто и ясно, че иска Трънка за жена. И така с прямодушието си „улучи тъста право в сърцето“, както призна Георги Силдаря. Но това той казваше по-късно; сега, в разговора очи в очи, се постара да не отстъпва на жениха по откровеност и чистосърдечно му рече, че досега не се бил замислял да жени Трънка, но няма нищо против, още повече като разбрал, че и тя... и така нататък.

Както се вижда, в разговора между двамата само една дума не беше спомената: любов. По онова време тя не липсваше в речника на сливенци, но те я използваша само в песните си; иначе „либенето“ им беше почти непознато или най-малкото много рядко; за женитбата напълно достатъчни се оказваха простото харесване или само сватосването — със или без харесване, даже със или без познанство.

Даде съгласие Силдаря, но едва го изрече и си спомни другото, неизреченото. Тежко и сложно му беше, че трябва да говори за него — пък и че трябва да мами този открит човек пред себе си — ала знаеше: сега и само сега е моментът за онова, другото.

— Рекох на баба Мавруда — каза наглед спокойно, но не намери сили да гледа госта в очите, — сега и на тебе ще го река. Давам ти Трънка, но за жена ти я давам, не за добиче.

— Научих го от баба Мавруда и затова начаса дойдох при тебе — съгласи се веднага Пею. — Защото и аз я вземам за жена, не за ратайкиня... тате. Ама виж, и да те лъжа не искам: жена ще ми бъде Трънка, не царкиня от приказките. Жена и стопанка. Знаеш що значи това...

Знаеше Силдаря, как да не знаеше — мигар той си представяше, че Трънка е царкиня от приказките? Пуста да опустее причината, дето го кара да се гърчи така пред това честно и почтено момче!

— Вярвам ти, Пейо — кимна, — ама искам да съм сигурен за делата, не само за думите. Ако от сърце изговори тази дума, че жена вземаш, а не ратайкиня, тогава ще приемеш едно условие. — Той усети

върху себе си питащия поглед на жениха, усети го като нещо веществено, сякаш този поглед имаше месо и кости, но не посмя да го срещне със своя поглед. — Да съм сигурен искам, че я вземаш от сърце, не за пари.

— Как ще се увериш и това, тате?

— Решил съм да не давам на Трънка никакви пари, никакъв имот, нищо извън чеиза, който си е приготвила. Един ден, като умра, вие ще получите равна част със синовете ми от онова, което съм оставил. Разбираш ли ме, Пейо? — попита, почувствувал неубедителността на изразеното от него желание. — Аз не искам да излезе тъй, че съм купил зет си и че той, зет ми, с женитбата си е направил алъш-вериш, също като лазовете, които сега изкупуват абата. Моят зет — това за мене ще е като мой син и наравно с другите ми синове. Това условие ти поставям аз и не го ли спазиш, невям скоро няма да играем хоро един до друг... — А след кратко замълчаване добави тихо: — То ако слушаш мене, и самата сватба може да мине тихо и скромно, без донанми...

Пею Смеденов мисли дълго, прекалено дълго дори за муден мозък като неговия. Най-сетне продума тежко:

— Приемам условието ти, тате. Няма да крия от тебе — приемам го, макар че не го намирам в реда на нещата. — Той още веднъж напразно се опита да срещне очите на утрешния си бабалък. — Не ме разбирай погрешно, тате. Като казвам това, не от алчност за имот или от сребролюбие го казвам. Благодаря на бога, достатъчно заможен съм. Редът, тате, обичаят е такъв. — Ново замълчаване. — За другото, виж, не съм съгласен. „Човек само веднъж се ражда, веднъж се жени и веднъж умира“, тате — припомни той чисто сливенската поговорка. — И щом е веднъж, искам да се спазят обичаите.

И двамата разбираха какво значат последните думи. По онова време сватбените обичаи в Сливен и Сливенския край бяха голямо нещо и траеха кръгла седмица.

Започват те в петъка преди венчавката с „подмесването на кваса“, ръченицата на девера и зълвата около нощвите и „булгура“ вечерта. В събота у момата се палят пещите и с песента:

*Стоянова стара майка*

*по двор ходи и се радва,  
че ѝ иде млада булка,  
да ѝ меси топли пити,  
да ѝ готви сладки манджи,*

се пекат хлябовете и краваите, после с гайди и тъпани се проточва „меденикът“ — процесията, с която годеникът изпраща даровете си на своята избраница, а следобед в двете къщи се дават угощенията, „зияфетите“, траещи средно от осем до дванайсет часа време. Неделята е ден на „товара“, пренасянето на прикята на младоженката, самата венчавка с „канилките“ и „момените“ и пак с гощавката, задължително съпроводена от „Че са станали, станали, сливенските абаджии...“ Друга песен се свири в понеделник сутринта в дома на младоженеца, когато булката полива нему, на свекъра и свекървата — „Аферим, момина мамо, добро си чедо имала, хранила и отхранила...“; в този ден са също яденето на тиганици, „големите канилки“, отбулването на булката, „отвърките“ вечерта, когато родителите на булката я „пращат“ с прясна пита и буца сирене върху некалайдисана синия. Във вторник са „поврътките“, в сряда — „обиграването“ на измесената от булката пита и отиването на булката за вода, в четвъртък — обедът в дома на булчините родители с даряването на младото семейство с месали и софралъци... И така, изредено съвсем накратко, преминава тази паметна седмица — от петък до четвъртък, — в която „човек веднъж се жени“...

— И в годежа ли ще спазим обичаите? — попита закахърено Силдаря.

— А, не — усмихна се Пею Смеденов. Пак според сливенските обичаи времето между годеж и сватба се проточваше година, две, че и доста повече. — Годежа да сторим сега, тате, тука, без гощавки и гости, а венчавката... — Той повторно се засмя. — Нека бъде като в песента, тате: „Годежът ѝ таз неделя, пък сватбата — донеделя...“

Най-сетне очите на двамата се срещнаха. И Пею видя съгласието на бащата. Тогава бръкна в дълбокия джоб на потурите си и извади обичайните дарове: пръстенче и три златни махмудии, вързани в бяла кърпа.

— Това е за годеницата, тате.

Георги Силдаря беше изненадан от това бързо развитие на нещата, но не и затруднен. Той отиде в одаята, от тайното си чекмедже зад баджата взе един мъжки пръстен („Откъде го ягмосах на времето? Дали не беше от онзи кьор-кютюк пиян бей в Мустафа паша<sup>[4]</sup>? Или ми е спомен от бастисването на Мехомия<sup>[5]</sup>?“), поизлъска го в потурите си, пък се върна и го надяна на Пеювия пръст. Тук също спазиха обичая: разменянето на тези предварителни дарове стана без участието на момата...

Тогава бащата сипа пак ракия в чашките, които за известно време и двамата бяха забравили.

— Наздраве, зетко. Господ да ви дари с късмет и дълъг живот. А мене... с цяла сюрня внучета...

И те изляха парливата течност в гърлата си.

Едва доста по-късно през този ден бащата се сети да съобщи на Трънка за сключения годеж и за предстоящата сватба...

---

[1] Прякорът произлиза от турския израз „кърк ялан“ — „четиридесет лъжи“. ↑

[2] По онова време женитби на 13-14-годишни момичета не били изключение, а 16 години се смятала „зряла възраст“ за женене; след 20-ата си година момичето бивало „артисало“, т.е. стара мома. Обратно — мъжете (специално в Сливен) са се женили по-възрастни, често пъти 35–40-годишни, „за да напечелят пари за булка“. Изобщо ергенуването започвало от 25-годишната възраст нататък. ↑

[3] Става дума за популярния в цяла България обичай „ладуване“. На Еньовден (някъде на Нова година) момите поставят пръстенчетата си — в Сливен китка със съответен знак — в забулено менче и някое малко момиче вади едно по едно пръстенчетата или китките, а момите пеят пожелания. И според това на кое пръстенче или китка какво пожелание се е случило, съответната мома ще вземе мъж с такъв занаят. ↑

[4] **Мустафа паша** — днес гр. Свиленград. ↑

[5] **Мехомия** — днес гр. Разлог. ↑

Приклепнал, за да се изравни с малкото, вече потъмняло от времето огледало на стената, хаджи Молла грижливо завиваше чалмата си — работа, на която той гледаше с най-голяма сериозност. Докато пръстите му се оправяха с нея, той чу, че някой влезе в стаята. Не се извърна; само се изви малко и в огледалото забеляза, че е Анифе ханъм, майка му, която търпеливо го изчакваше да завърши приготвянето си.

— Какво има, мале? — попита я на български — единствения език, на който си говореха те двамата, майка и син. — Болна си, защо не лежиш, ами си се надигнала да ме изпращаш? Защо не лежиш, както ти рече хекиминът?

— Както рече на тебе — засмя се тя. Засмя се, понеже мохамеданската религия забранява на жените да се показват пред чужди мъже, та и лечителите ги церят от разстояние, по чуждо описание на болестта. — Дошла съм да те помоля нещо, Молла.

Най-сетне оправи чалмата си и се обърна, изпитателно огледа майка си. Аллах, аллах, колко се е развалила в последно време! Някога Анифе ханъм била чутна красавица. И крадена била, а търговците на роби крадяха само красиви деца. Бяла като мляко кожа, естествено алени устни, тъмнокестеняви коси на едри вълни, блестящи кафяви очи, кръшен стан — така я описваха онези, които са я познавали по-рано. От тази нейна нявгашна прочута хубост сега не бе останало нищо, дори следа — душният въздух на харемлъка и тъпченето със сладки неща бяха направили своето, та Анифе ханъм беше все нездраво подпухнала, безформено дебела от преяждането, закърняла от бездействието. Сега към това се прибавяше и действието на тази тайнствена — или поне неоткриваема без преглед болест, която я разяждаше отвътре, стопяваше и последните й силици. И какво бе останало от някогашната красавица? Пълно, но безкръвно лице, окръжено отгоре от безцветно сиви коси и отдолу от свлечените кожи на стопената й гуша, едро, пък обезсилено тяло, безизразен поглед.

Тя му подаде няколко сребърни монети и обясни тихо:

— Помощ за църквата „Свети Димитър“, сине. Това те моля да сториш вместо мене — да я занесеш. Знам, не ти е приятно. Но виж ме, не мога да стигна дотам.

— Наистина не ми е приятно — потвърди той; потвърди го натъртено, но без свадливост и с неудоволствие, но без изненада — не се случваше за пръв път да иска такава услуга от него.<sup>[1]</sup>

— Не казвай, че е от тебе. Изобщо не казвай от кого са парите. Бог не се нуждае от имена, защото той всичко вижда и всичко знае.

— Какво от туй, че няма да си кажа името, щом в Сливен всички ме познават? Даже, ако щеш да знаеш, по-добре е, ако кажа, че ти си пратила помощта.

— Тогава така постъпи — каза тя примирено, сякаш неспособна да види и проумее онези опасности, за които мислеше синът ѝ. — Наближава „Раз-и касъм“, сине. — Кой знае защо, тя произнесе „Димитровден“ на турски. — Празник на божия дом е, не бива да се отмени как да е!

Хаджи Молла разбра, че не ще може да преодолее кротката настойчивост на майка си, погледна монетите в шепата си и махна с ръка:

— Така да бъде. — Думите му прозвучаха като въздишка от умора. — Ще търся колай да предам парите. Но от душа и сърце те моля, мале, не искай друг път от мене такова нещо.

— Разбира се — каза тя с готовност.

Но и двамата знаеха, че нейното „разбира се“ ще продължи най-много до наближаването на Коледа. Ако не дори само до Архангел Михаил подир две недели...

След пет минути хаджи Молла вече обикаляше „като куче край касапница“, както сам се определи, около „Свети Димитър“, главната църква на Сливен, с още тежките следи на оня пожар, който доста я повреди преди пет години. Повъртя се той наоколо, дебна да зърне някой познат християнин, но не му провървя. Помая се той и след малко зърна човека, който би могъл да го отмени в трудната мисия. Той беше поопърпан селяк, явно фукара, но от онези фукари, бедността на които не им е отнела честността, а напротив, сякаш я е подсилила; стоеше прав на петнайсетина крачки от хаджи Молла и също като него зяпаше нагоре-надолу с вид на човек, който не се измъчва от мисълта, че пропиляното време представлява някаква загуба.



Хаджи Молла не се колеба дълго. Повика с пръст селяка и онзи, като се озърна — невям да провери дали повикването не е за някой друг — повлече крака към него, без да изразява особена охота.

— Искаш ли да спечелиш половин грош? — попита кятибинът. Попита на турски и забелязал сам грешката си, щеше веднага да повтори на български. Но за негова изненада онзи му отговори много сносно на същия език, като се ухили и разкри два реда равни и ситни зъби:

— Че кому е излишен половин грош, ефенди?

— Ето ти го — спусна една монета в шепата му турчинът. А после му обясни какво иска срещу този половин грош и докато онзи кокореше недоумяващи очи, му предаде и парите на Анифе ханъм. — Кажи, че една българка те е пратила, разбра ли?

Непознатият замислено подържа в ръка сребърните монети, сякаш преценяваше необикновеното желание на турчина и търсеше зад него някаква клопка. Най-сетне прие:

— Твоя воля, ефенди: Да бъде, както ти искаш. — И повтори заръката: — Ще занеса парите и ще кажа, че ги е пратила една българка.

Разделиха се и селякът тромаво и без бързане се отправи към църквата. По-нататъшните му действия доста изненадаха хаджи Молла — проявявайки се като опитен заговорник, българинът отмина храма с привидно безразличие, продължи нататък първо нагоре към Машатлъка, после надолу до Таш хана и накрая неусетно не влезе, а сякаш се хлъзна в отворената врата на „Свети Димитър“. Малко покъсно излезе и със същата предпазливост се върна при кятибина.

— Изпълних всичко, ефенди. — Турчинът го поздрави с кимване на глава. — Да имаш друго за свършване?

— Не, това беше...

— Твоя воля, ефенди — за втори път каза непознатият. Сетне понечи да си тръгне, но спря още за секунда. — Услуга за услуга, ефенди. Ще ми покажеш ли как да стигна до дюкяна на Георги Силдаря?

Хаджи Молла го упъти, а после дълго гледа подир него — чак докато онзи се закри към Аба пазар — и едва тогава свърна към конака. А там още от портата му казаха, че Тахир ага го чакал и че от сутринта

три пъти питал за него. Влезе той при аяна, а Тахир ага, без да прекъсне гневната си разходка, веднага подхвана:

— Тези серсеми!... Научи ли какво са направили?

Хаджи Молла не знаеше кои са този път серсемите и глупаво призна:

— Не съм научил, аян ефенди.

— И как ще научиш, когато те нищо, ама ни-щи-чко не са свършили! Месец и половина скитаха из казата, едно стадо овце изядоха, а билетата — чет нямат, пък изобщо не са влезли в дирите на Генчо Къргов, да не говорим, че за гърмеж не са могли и да помислят...

Най-сетне хаджи Молла разбра за какво говореше аянът. През август, когато войводата Генчо го надхитри и обра хазната, Тахир ага страшно се разлюти и на часа вдигна въоръжена до зъби потеря, прати и ужким най-изпраксаните си сеймени и заптиета с прочутия Кула Колаузин начело. А сега научаваше за яловите последици...

— Веднага ще седнеш и ще напишеш буйрултия до субашата в Хаинето — строго нареди аянът. — Живеят там и кривят калпак разни, роднини на този... на този... — Той не намери достатъчно обидна дума, която да лепне на прочутия хайдутин. — Да заптиса един-двама от тях и да ги бутне в хапуса. Или Генчо Къргов сам ще ми се предаде, или те ще изгният там, при тахтабите.

За Тахир ага въпросът беше приключен. И затова бе озадачен, когато видя хаджи Молла да стои до вратата и да се прехвърля от крак на крак.

— Аян ефенди — отговори на въпроса му кятибинът, — послушай ме, не се захващай с Генчо Къргов.

— Не аз, той се захвана с мене. И сега скъпо ще плати...

— Не се залавяй с него — почти умолително повтори хаджи Молла. — Той е страшен човек, аян ефенди. Спомни си! Кара Фейзи, дето беше тартор на всички главорези и с когото чак падишахът в Стамбул се съобразяваше, не избегна куршума на тоя баш-харамия.<sup>[2]</sup> Ами само той ли? А Кешиша Али от Балабанлий, който видя как посичат сина му, защото той, синът де, си наумил да закачи жената на Къргов? Ами есирлийския султан, дето получи делва мед, уж армаган от черкемлийския султан, а в меда откри главата на своя кърсердарин,

арнаутината? Помисляш ли си какъв трябва да е тоя хайдутин, за да посмее сам да занесе в Есирлий делвата с главата?

В същност това юначество, занасянето на делвата, беше дело на неуморния шегобиец Димо Яламов, но мълвата я приписваше на войводата.

— Не ми ги разправяй тези — отвърна му с пренебрежение Тахир ага. — Няма да ме стреснеш! Пък ако е до султани, имал съм и аз вземане-даване с тях...

Тахир ага имаше основание да се самопохвали. Защото в разправиите с тези шантави и изродени султани, донесли тук своята татарска диващина<sup>[3]</sup>, малцина можеха да изтъкнат свой подвиг, който да съперничи на неговия, Тахираговия.

То беше две-три години след като Тахир ага стана аян на Сливен. Разпасали поясите си още от кърджалийско време, султаните не бяха разбрали, че вече е задухал нов вятър и караха гъотере, по старому. Когато за зулумите им се чу чак в Цариград, Тахир ага получи ферман лично от падишаха, „да наведе вирнатите глави“ на тези самозабравили се деребеи. Тогава аянът прати на разбесувалите се султани хабер — или да сведат доброволно глави, или той ще им вземе главите. Повечето от тях с надменност отминаха тази закана, а есирлийският султан — бащата на онзи, за когото разказваше хаджи Молла — отвърна на заканата със закана и тръгна със сеймените си към Сливен, да покаже на Тахир ага „кой на кого буюрдисва“. А той, есирлийският, не беше какъв да е и не случайно му викаха „людия султан“; прихванеше ли го, той сякаш наистина губеше разсъдък и вършеше таквиз неща, дето и звяр от гората не може да извърши. Той изби жените си — и една роднина на падишаха между тях — с нажежено черясло, и за какво? Загдето се веселили веднъж в харемлъка, преоблечени в мъжки дрехи...

Та този именно есирлийски султан се отправи към Сливен да се разправи с аяна. Сремнаха се те наблизко до Ново село — единият вече прочут като главорез, а и заобиколен от калабалък сеймени, другият още неизвестен и придружен от един единствен човек, сейменина му Кара Смаил. Ама какво се получи. Едва есирлиеца си бе отворил устата да прикани „аянчето“ към послушание и онзи се втурна, развъртя калъчка и на бърза ръка просна посечени седем от сеймените

му, а после погна султана, гони го чак до село Сотиря и там раздели и него с душата му.

А по-късно, вече взел страха на султаните, някак си покрай другото „улови роб“ и кавлаклийския, овърза го като пашкул и го прати на силистренския паша армаган...

Да, имаше с какво да се хвали Тахир ага и то никак не беше празно перчене. Имаше той юначества зад гърба си, и то такива юначества, за които падишахът бостанджи-баши и кара-кулак го въздигна!... И като си припомни всичко това, кятибинът, макар и с лоши предчувствия в душата, сведе глава. А аянът приключи разговора си с него:

— Върви, хаджи Молла, върви пиши буйрултията. Другите кахъри остави на мене!

\* \* \*

Нека прескочим част от събитията и да разкажем накратко как завърши тази нова схватка между двамата войводи — аян и хайдутин.

Субашата на Хаинето изпълни заповедта на аяна и бутна в кауша Павли Телкиев и Драгни Къргов, тъста и брата на Генчо. Войводата научи още на следния ден. Тогава Генчо Къргов събра дружината. Димо Яламов, най-лудата глава между тях, предложи да нападнат и убият агата, а после в гюрултията да грабнат и двамата неволници от хапуса. Планът се видя на Генчо Къргов „много хайдушки“, а и уважаваше той юначеството на аяна. После се породил друг план — него май предложи Радой Караколев, — с който всички се съгласиха. И още на следното утро дружината осъмна в село Кортен, край кортенския чифлик на Тахир ага. Но харемът на агата, за който бяха тръгнали хайдутите, преди половин неделя се преместил в друг от чифлиците му — в село Мехрембей, тук, в Кортен, били още само децата на Тахир ага. Посред бял ден дружината отвлече децата и се изтегли към Маритино кладенче, нейно отколешно укритие в Средна гора, наблизно до споменатото вече по друг повод село Крива круша.

Когато пратеникът на дружината — един от гавазите на кортенския чифлик — съобщи на аяна за пленяването на децата му, Тахир ага бесня няколко часа, но после прати бърз улак в Колупчий и

освободи двамата неволници. Само един ден след това Генчо Къргов върна в Кортен децата на агата; не само че косъм не беше паднал от главите им, но на раздяла той на всяко дете подари по един алтън — „да си купят шекерче“...

Така пак Генчо Къргов излезе победител, а Тахир ага се изпълни с още повече злоба и към него, и към всички хайдути. Със злоба, но и с... уважение...

---

[1] Наглед невероятно, в същност е автентично — действително майката на хаджи Молла е давала помощ за църквите. В крупния тритомен труд на д-р Симеон Табаков „История на град Сливен“, който често ще споменаваме занапред, се казва (т. II, София 1924, стр. 135, забележка под черта): „Хаджи Молла до скоро беше известен на цялото християнско население в Сливенско. Панайот Минков разправяше, че майката на х. Молла неведнъж е пращала тайно в черквата «Св. Димитър» пари, за да се купят и запалят от нейно име свещи пред иконите.“. ↑

[2] Историческата наука напоследък установи (виж например Вера Мутафчиева — „Феодалните размирици в Северна Тракия през края на XVIII и началото на XIX в.“ в „Паисий Хилендарски и неговата епоха“, БАН, София 1962), че прочутият кърджалийски главатар Кара Фейзи — или Кара Феиз — е завършил живота си на държавна служба, като аян. Без да влизаме в спор с това мнение, тук, както и в първата част на тази книга, ние възприехме вече цитираните спомени, на Генчо Къргов, според които Кара Фейзи е паднал убит от куршумите на засадата, образувана от Къргов, Генчо Вярнов и Петко Делиев, под ръководството на Павли Телкиев. ↑

[3] Татарски първенци, издънки от династията на Гираите, управлявала Кримското ханство, които, след покоряването на родните им места от турците, били прехвърлени в различни селища на днешна Тракия, където им била оставена известна самостоятелност. Именно те били известни под името „султани“. ↑

Празник ли е днес? Ако е празник, благословен да бъде този светия, който му е дал името си. Защото така, като е прогонил мющерииите от дюкяна на Силдаря, той е спестил на Бяно задължението да излиза от сладостното вцепенение на духа си, за да предлага или тегли на паланцата разните му там рибки, кюкюрт, сакъз, зехтин или сачикабръс, да убеждава купувачите, че такъв, да речем, нишадър като техния не може да се намери и във Виена...

Почти през целия си млад живот Бяно бе имал име на занесен, непохватен и непрактичен, който живее в облаците. Освен това беше мечтателен, прекалено чувствителен, неизгодно хрисим, лишен от дарба да печели — все неподходящи и даже вредни качества за човек, който трябва да преживее в обстановка на една черна робия. Но това, което преживяваше сега Бяно, не беше нито мечтателност, нито живеене в облаците. То приличаше на болест, но някаква особена болест, която причинява не страдания на болния, а радост.

Кога започна „това“? Отвреме-навреме Бяно си задаваше този въпрос, но никога не сполучваше да стигне до верния отговор. Най-често стигаше до два месеца назад, когато отнесе кьоотека в избата на конака. Но после разбираше, че „то“ винаги бе живяло в него, спотайвало се бе и кротувало, а после, преди тези два месеца, само бе избухнало с гръмотевична сила, за да го доведе до сегашното „сладостно вцепенение“. Него, един от Силдаровците — от прочутите с коравостта и жилавината на духа им Силдаровци...

Какво знаеше Бяно от онези трудности и изпитания, които предизвикват раждането или проявлението на коравост и жилавина? В същност нищо. Нямахте си майчица и много скърбеше за това (още повече че мнозина по-стари виждаха в него нрава и душевните черти именно на майка му!), но иначе не бе познал глада и дрипите като Мавроди Коджакара, присъствието на баща му го бе опазило настрана и от турските злосторничества, не бе преживял тежка болест...

Все още дълбоко благодарен за липсата на купувачи, Бяно лениво търкаляше из мозъка си тези мисли и изведнъж... О, боже! Може би точно така умират хората от дамла — ударът връхлита върху

тях неочаквано, без предупреждение, безмилостно, кръвта спира своя бяг по жилите и дъхът секва, а сетне всичко потъва в онзи предвечен мрак, от който никой не се е върнал. Същото изпита в само един едничък миг и Бяно. Този път не от онова, ненарицаемото, а от внезапното откритие какво се бе крило зад него. Защото в този момент отсреща, покрай шадравана, минаваше една девойка и Бяно в едно мигновение разбра, че тя и само тя е изпълвала сърцето и разсъдъка му. Тя — Божура Стефанова, племенницата на Димитър Чорбаджи!...

— Туй ли е дюкянът на Георги Силдаря? — попита някой до него, но Бяно не го чу. Оня се готвеше да повтори въпроса си, но забеляза копнежа и стремлението, отпечатани върху лицето на момъка, а сетне проследи и погледа му и само съчувствено поклати глава. Попита отново и със същите думи едва тогава, когато момичето с кръшния стан изчезна нагоре към Нурул Кудус джамия и Мангърската махала и от гърдите на младия човек се изтръгна една пълна със страдание въздишка; попита уж нехайно, но от внимателното му око не убягна, че за този дюкянджия бе необходимо твърде много време, за да се върне от своите шеметни височини и да стъпи на земята.

— Дюкянът на Георги Силдаря? — повтори нелепо Бяно. После се опомни: — Да, да, това е дюкянът, заповядай!

Влязоха заедно вътре и Бяно избиколи и застана от вътрешната страна на тезгяха. Другият бе останал прав, с ръце в джобовете на потурите, посред дюкяна и с безгрижно любопитство оглеждаше рафтовете край стените и стоките по тях. Беше среден на ръст човек, възрастта му се губеше някъде под небръснатата от една неделя брада и под чистите, видели и по-добри дни дрехи и проскубаното калпаче, не сложено, а затиснато на главата му. Две неща правеха впечатление във външността му — спокойствието, по-право самоувереността на човека и изражението на онази улегнала мъдрост, която обикновено се среща само у много старите, много преживелите или много учените хора.

— Значи, това бил той, дюкянът на Силдаря — каза гласно човекът. Не можеше да се разбере какво точно влага в това изречение. После запита, без обаче да погледне към момъка: — Но ти не си Георги, нали?

— Аз съм Боян, синът му. — И на свой ред попита: — А ти невям не си тъдявашен?...

— Вярно — каза онзи. — Ябанджия съм. — И се ухили: — Хем ябанджия, хем без пари. — Тук една мисъл го накара най-сетне да спре очи върху Бяно. — Случи ми се нещо много бамбашка, когато идех насам. Един турчин ме повика и ме накара срещу половин грош плата да занеса няколко акчета в дар на една пообгоряла църква там наблизо. Такова чудо — турчин да дава пари за християнски божи дом — друг път не ми се е случвало нито да видя, нито да чуя.

— Не беше ли колкото мене на бой, много блед, синеок, трийсетинагодишен, с грижливо оправени дрехи и чалма?

— Същият. Съвсем вярно го описа.

— А, бил е хаджи Молла, кятибинът на аяна.

Последните думи накараха непознатия да събере вежди.

— Майката на хаджи Молла е българка — обясни момъкът — и си е останала християнка. Целият град знае, че тя сегиз-тогиз праща по някой и друг дар на църквите. — И после: — Що ще желаеш?

— Аз ли? — Посетителят се усмихна снизходително. — Казвах ми, че само в Силдаровия дюкян един сиромас ябанджия може бадява да напълни търбуха си...

Имаше нещо в този посетител, което смущаваше Бяно. То не се съдържаше в думите, макар че те криеха добре измерено нахалство. От него се усещаше някакво чувство на превъзходство, което изненадваше, защото идваше от човек, който проси милостиня. Нея пък просеше така, сякаш оказваше благоволение на дюкяна.

— Ние сме търговци хора — отговори на усмивката му с усмивка Бяно. Искаше да каже: „И чакаме печалба от този дюкян.“ Ала не го каза, остави другия да го разбере. — Но сме и християни — добави. — Не отказваме помощ на нишите. Ти одеде огледа дюкяна. Поревна ли ти се нещо?

Непознатият остана верен на себе си. Той сви рамене и отговори безочливо-шеговито:

— Мигар у вас се яде така, само месо или риба, без хляб?

Надали в цял Сливен имаше още един човек освен Бяно, който не би изхвърлил нахалника през вратата. Но Бяно не го изхвърли. Колкото от сърдечна доброта, толкова и от хладно прозрение, че зад това държане на посетителя се крие отнапред поставена цел.

— Ако вярно те разбирам — реши се да провери Бяно, — теб ти се иска да те заведе в къщи и там да те нахраня?



— Защо не? Нека и аз да се почувствувам веднъж човек...

— А може би ти не ще се обидиш, ако се случи да няма храна в къщи, но баща ми да си бъде там?

— Е, тогаз баща ти ще ме нахрани със сладки приказки.

Ето, не се е бил излъгал. Но в края на краищата и да се е излъгал, пак нямаше да е нещастие — никога Георги Силдаря не би упрекнал сина си, че е довел да нахрани един клетник.

Бяно излезе от дюкяна, сложи пръсти в устата и изсвири пронизително. След малко отнякъде дотича Васил; виждаше се, че с неудоволствие е изоставил играта и другарчетата си, но безропотно се съгласи да остане в дюкяна. Тогава Бяно покани непознатия:

— Да вървим. У дома е малко неразбория, че се стягаме за сватба в неделя, но ти заповядай... да се почувствуващ веднъж човек...

Те тръгнаха един до друг. Не говориха повече. И щяха да стигнат до Силдаровия дом така, без нищо за отбелязване, ако не беше кратката им среща с таксидиота Партений.

Някъде между Сарашката чаршия и Машатлъка Бяно забеляза своя изповедник, който идваше насреща им, и го поздрави отдалече. После обаче усети върху себе си настойчивия поглед на монаха и сметна, че това е подкана да поспре при него. Отдели се от спътника си и чинно приближи до божия служител. Партений му подаде ръка и, Бяно я целуна.

— Един сиромаш водя в къщи, отче — обясни той, без да е бил запитан. — Ябанджия е, никого си няма тук, пък и пари няма...

— Богоугодно дело — кимна в отговор Партений. После бащински-поощрително стисна рамото на момъка, хлъзна я и понадолу към лакътя. — Нахрани го в името на бога. Защото казано е в книгата на Лука Евангелиста: „Блажен е онзи, който ще яде хляб в Божието царство.“

Бяно само чу цитата от Евангелието, но не забеляза колко неуместно вмъкнат беше той в словото на монаха. „Свят човек! — каза си той, когато продължи към къщи с непознатия. И си заръча сам: — Ще трябва на изповед да му кажа за Божура! — А после сломено се запита: — Но има ли какво да му казвам?...“

Непознатият до него се извърна и видя, че калугерът е останал на същото място и ги изпраща с вторачен поглед.

„Този чернокапец е опасен — помисли той. — С какво привлякох вниманието му? Дали не сторих нещо непредпазливо?“

В същност нямаше основание да се страхува — него Партений дори не забеляза. Таксидиотът на обителта Дохиари гледаше само Бяно и си шепнеше:

— Каква яка снага, божичко!... Каква сила!...

Непознатият остави дървената лъжица, побутна настрана празната паница, прекръсти се и рече:

— Сполай ти, стопанино!

Тези май бяха първите думи, които произнесе, откакто прекрачи в дома на Силдаря. Защото домакинът, щом научи за него от Бяно, го настани до софрата и не му позволи да обели зъб, докато не се види дъното на пълната с чорба паница. А самият Георги приседна наблизко, закади с чибучето и скръсти ръце на гърдите; личеше, че охотата на госта му доставяше удоволствие.

— Дал ти бог добро — отвърна на пожеланието. — Ако се позабавиш насам, в нашия град, а се случи пак да закъсаш, хич не се свени, ами направо ела и почукай на моята порта.

Думите на Силдаря съдържаха в същност две покани — за повторно гостуване в бъдеще и за тръгване сега. Другият очевидно го разбра, защото — макар и с нежелание — се поразмърда като на ставане. Но стигна само до размърдването. Тогава сякаш се сети нещо, отпусна се пак на чергата и спря ухилени очи в очите на домакина.

— Изглежда, лошо ме е препоръчал синът ти, стопанино. Аз бадява нищо не искам. Каквото съм ял, ще си платя! — Той разгърди ризата си, издърпа от пазвата една торбичка, обесена на врата му като муска, и от нея извади нещо и го подаде на Силдаря. — Пари наистина нямам. Но все се намира нещо като да се отплатя.

Георги Силдаря нямаше намерение да вземе каквото и да било, но надникна в шепата на госта. След миг не посегна, а така стремглаво изтръгна поднесената вещ, че едва не катурна непознатия. Нямаше грешка! Окото му не го беше измамило! В ръцете му лежеше онова желязно пръстенче, дадено преди години в една тъжна вечер на човека, когото Георги бе поставял по-високо, отколкото е господ на небето. Прошепна:

— Войводо!... Дочаках...

Непознатият сякаш се зарази от неговото искрено и тъй дълбоко вълнение, защото за пръв път днес изостави своя леко присмехулен начин на говорене и запrikaзва с непресторена топлота:

— Дочака, Силдар. И ти, и другите. — От същата торбичка той извади и показа пендарата на Сяро Барутчията и тютюневата кутия на Кара Танас. Да бъде благословен онзи, който ви е опазил през годините...

Нито видял другите нишани, нито чул смирения благослов, Георги Силдаря вдигна към него потъмнелите си очи.

— Кажи, той, Индже Стоян, жив ли е?

— Жив и здрав. И Екатерина, жена му, също.

— Кара Колю?

— И той.

— Къде е сега войводата?

— В Яш. Капитан<sup>[1]</sup> е на молдовския княз Михаил Суцу. И другите са при него.

— На служба при инородец? — с недоверие попита Силдаря. — Индже Стоян войвода?

— Михаил Суцу е с гръцко име и княз на Молдова, но по род е българин. Суцу го кръстили фанариотите в Цариград, когато се замогвал с млекарство<sup>[2]</sup>, а откупил с наддаване престола на Молдова. Ама си е чист българин, нито една капка чужда кръв няма в жилите му. — Гостът помълча, после добави едва доловимо: — Може туй вече да няма значение, щом е от Христовата вяра...

— Поръча ли за мене нещо войводата?

— Поръча най-напред да те попитам дали още държиш на думата, която си му дал на Агликина поляна.

— Щом съм жив — рече без колебание Силдаря, — туй означава, че държа и ще я спазя. Какво друго е повелил за мене войводата?

— Не се сърди, но... не мога да ти кажа. Още не мога.

— А кога ще можеш?

— Когато ми дадеш клетва пред бога, че това, което ще ти поверя, ще го запазиш в тайна, пък дори и с цената на собствения си живот.

— Заклевам се! — бързо-бързо обяви домакинът и размаха десница по начин, който трябваше да се разбира като три прекръствания; още от хайдушко време той беше „на ти“ с дядо господата. — Казвай сега.

— Не се сърди — повтори гостът, — ама тая клетва не стига. Трябва да я дадеш с ръка върху Евангелието и пред свещеник. Такъв е

редът.

— Редът? Кой го е повелил този ред?

— И това не мога да ти кажа. — А подир малко: — Кой свещеник ще венчае дъщеря ти в неделя?

— Поп Исидор, Шидер по нашему, новоселчанинът.

— Вие не сте ли в епархията на „Свети Димитър“?

— Хич не ме е еня в коя епархия сме — чисто по силдаровски отговори домакинът. — Аз си избрах Шидер, „попа на торлаците“, и не ща да зная нито епархии, нито дявол.

— Имаш ли вяра в поп Исидор? Искаш ли да прескочим до него?

— Думата на Силдаря си тежи и без попове, но щом такъв бил редът, да тръгваме.

Те оставиха къщата, както си беше, в разгара на приготовленията за сватбата, и тръгнаха към Ново село. Пътят им — и без това не от най-късите за Сливен — се удължи, защото непознатият предпочиташе по-страничните улички. Наближаваше обед, когато Георги Силдаря отвори една порта и въведе спътника си в двора на църквата „Света София“. А когато вече надничаше в самия божи храм, не видя, а почувствува, че е останал сам. Извърна се бързо. Не, странният му гостенин не бе изчезнал. Той само стоеше до дворната врата и целият превърнал се във възхита, гледаше с очаровани очи сградата на църквата...

— Хубава черква — каза му непознатият. — Пребродил съм почти цялата българска земя, видял съм много молитвени домове, но малко са, които могат се сравни с този. Има по-големи, в които четири и повече такива храма ще се вместят, има и по-богати. Ала само няколко ще поставя наравно с този по стройност и гиздавост. Да речем „Свети Йоан Кръстител“ в Месемврия<sup>[3]</sup>, „Свети Пантелеймон“ в селцето Бояна край Средец... Да, да, „Свети Пантелеймон“, тя най-много мяза на вашата!...

На Георги Силдаря не му беше до църкви, но и не можеше да пренебрегне подканата на своя гост. Изправи се до него и — по магия сякаш — за пръв път истински видя този храм, който знаеше от дете (в него бе кръщаван). И забеляза строгата хубост на градежа, майсторското равновесие между всичките ѝ части, изяществото на линиите ѝ, че дори и тази смахната вишна намерила да порасте не другаде, а на връх шестоъгълното кубе — и тя също допринасяше за

красотата на църквата. „Света София“ бе много по-малка от „Свети Никола“ в Клуцохор и „Свети Димитър“ в същинския Сливен, ала и не беше такава разлата и отгоре сплескана като тях; тя се кипреше като мома, която иска да привлече погледите на момците, някак си напето се възправяше и от това изглеждаше по-висока, отколкото бе в действителност.

— Чувал съм, че е много стара — благоговейно произнесе той не толкова на госта, колкото на себе си. — Издигната била отдавна, още преди гаджалите да сложат мръсен крак върху нашата земя. И тогава още само три други черкви в Българско носели името „Света София“ — в Средец, в Охрид и в Цариград...

В същност Силдаря знаеше, че Цариград никога не е бивал „в Българско“, но така го каза. И другият не го поправи.

Те погледаха още малко и най-сетне с усилие отлепиха крака от земята. Надникнаха вътре в църквата и непознатият отново възкликна:

— Пак ме слисва този ваш храм господен! Чудесия — отвън е като боянския „Свети Пантелеймон“, а прекрачиш ли прага му, все едно че се озоваваш в търновския „Свети Петър и Павел“...

— Ти и него ли знаеш? — попита Силдаря и непознатият се изпусна да каже:

— Че как не? Аз съм търновлия, неведнъж съм се черкувал в него.

Поп Исидор не беше в църквата, та затова го подиряха в метоха. Той се намираше в църковния двор; наричаха го метох — никой не можеше да каже защо, — но в същност не беше живелище за монаси. В долния кат на тази хубава сграда беше стаята, където се събираха общинарите, а зад чардака на горния се намираше (както впрочем към почти всички църкви) килийното училище. И именно там, в училището, те намериха „попа на торлаците“. Той не беше много учен, службите караше повече наизуст, нежели по книга, но обичаше да надзирава работата на поп Шишко, да следи как учениците пишат с клечка по пясъка в съндъчетата или по натритите с восък панакиди, как високо и напевно сричат по славянски Часослова или по гръцки Октоиха, как се учат да пеят сладкогласо Анастасиматариона...

Та, каза се вече, Силдаря и неговият гост срещнаха поп Исидор горе, на чардака, точно когато излизаше от школото. Той беше от ония хора, годините на които трудно могат да се познаят; Силдаря го

броеше нейде между четиридесетте и петдесетте, колкото самия себе си: знаеха се още от деца и минаваха за почти връстници. В ония години Шидер беше луд за десет луди и всички се надпреварваха да му предричат, че „ще му ръждясат петалата като хайдутин в Стара планина“, но Шидер се опопи, а вместо него Георги „хвана Балкана“...

— Какво си се забързал, Силдар? — посрещна го свещеникът. — Нали ти трябвах за неделя? Или... що, да не е крякнало внуче преди венчилката, та да ме викаш за кръщение? — Както се вижда, хуморът на поп Исидор не беше от най-деликатните.

— Черното ти расо крие дважд по-черна душа — не му остана дължен Георги Силдаря. — Черен ще бъде и катранът, в който ще се вариш до второто пришествие. Говори ли се така бе, джанъм, на един баща? Ама карабаш с карабаш!...

— Кажи тогаз какъв дявол те води при мене.

Силдаря го придърпа настрана от вратата на школото и се наведе към ухото му, а в същото време непознатият се питаше дали, щом попът е такава стока, не бяха напразно бъртали пътя до Ново село...

— Дадено! — рече свещеникът, след като изслуша стария си приятел. — Елате в храма.

Когато влязоха в черквата, поп Исидор се разшета — постави малка масичка пред олтара, подреди върху нея облечено в кожа Четвероевангелие и сребърен божигробски кръст, надяна епитрахил и пооправи с пръсти повесмата на рунтавата си брада над него. Видял, че всичко е готово за клетвата, непознатият отведе Силдаря до най-отдалечения край на църквата и му каза приглушено:

— Повтаряй след мене: кълна се в името на истината и на правдата, че ще пазя в тайна това, което ще ми се повери, с цената дори на собствения си живот.

Силдаря криво-ляво повтори дългото изречение. Тогава другият го заведе до масичката пред олтара и рече на свещеника:

— Искам Георги Силдаря да се закълне пред кръста и Евангелието, че това, което ми каза сега по известен въпрос, е истина.

Поп Исидор подкани с жест и Силдаря застана до масичката с лице към олтара, сложи десница върху Евангелието и произнесе високо:

— Заклевам се!

После свещенослужителят издигна кръста до устните му и Силдаря го целуна с всичкото благоговение, на което беше способен.

Още два пъти се повтори същата церемония — същинската клетва, произнесена в притвора, а после потвърждаване на истинността ѝ пред кръста и Евангелието, и накрая непознатият притисна Георги до гърдите си и му прошепна развълнувано:

— Брате, от днес ти си член-побратим на Филики етерия.

— На какво, на какво?

— Ще ти обясня после — отговори онзи, като показва с очи свещеника. После поблагодари на поп Исидор и му остави — той, „просекът“ — една едра монета и накрая дръпна Силдаря за ръкава: — Ела!

— На какво рече, че съм побратим? — повтори въпроса си Силдаря, когато останаха отново сами.

— На Филики етерия.

— Туй пък какъв дявол е?

— По гръцки ще рече „Дружество на приятелите“.

— Ако беше ми казал отнапред — намуси се Георги, — нямаше никаква клетва да дам. Аз с гърчуля работа нямам и достлук не правя!

— Почакай, не отсъждай прибързано. Ще се покаеш за тези приказки, когато след малко ти обясня всичко. Не, не, не тук, у вас като отидем. Сега няма да ти кажа повече от туй, че само името е гръцко, а иначе Филики етерия е братство на всички християни под турско иго и неговата цел е строшаване на веригите и свобода!

Сякаш в един миг краката на Силдаря се сраснаха със земята.

— Свобода!

В тази едничка дума той вложи повече страхопочитание, отколкото при целия обред в църквата. После се усъмни:

— С гърците?

— Не се залавяй все за гърците. Те са основатели на братството, те са му дали името. Но ние, славяните, му викаме Завера. Разбираш ли, „за вяра“. За Христовата вяра против полумесеца! И в тази борба за вяра всички сме равни — българи, гърци, сърби, власи... — Непознатият усети, че словото му, колкото и да беше убедително, не стопи недоверието на Силдаря. И затова допълни: — Ако не беше така, щеше ли Индже Стоян войвода също да е член? Него поне го познаваш!



Този път успя — Силдаря се раздвижи и не проговори, докато стигнаха в дома му и се настаняха пак в същата стая. Домакинът напълни чибук си и подаде пунгията на госта.

— Истина ли бяха думите ти преди малко? — Онзи потвърди. — За съдружието на всички християни против гаджалите? — Ново потвърждение, след което Силдаря потри ръце: — Ще рече, облаци се сбират...

От изненада другият изпусна и пунгията, и лулата си. Ако къщата се сринеше върху главата му, надали щеше да изглежда посмаян.

— Облаци ли, каза, се сбират?

— Облаци — повтори домакинът, почуден от странната последица на своите думи.

— Ти ме измами — изпъшка непознатият. — Уж не си знаел нищо, уж за пръв път чуваш за Филики етерия, пък...

— Пак го казвам.

— А това за облаците?

— Какво толкова те изуми тази дума? Облаци, е добре, облаци. Щом всички християни са си подали ръка за борба, ще рече, буря се кани над турската чалма. А за да стане буря, първом се събират облаци на небето. Какво толкоз има за чудене?

— А, ти така, значи, си го казал... — Гостът се поотпусна. — Ние, людете от Заверата, си имаме свой език, Силдар. За писмата и за... когато се боим от ухо на издайник. Ето, чуй някои думи от този таен език: дървета — значи пушки; разпечатване — предателство; трън — враг; цвят — приятел; дъжд — Върховното ръководство на Филики етерия; метеки наричаме турците; пастири — румъните; постници — българите; готови — гърците; железни — ингилизите и прочие. Та именно на този език облак означава член на Заверата.

— Аха, разбирам — изхихика Силдаря. — Разбирам. Ти си помислил, че... Хубаво съм те прескимбичнал!...

— Това пък какво значи?

— Същото, на което вие, търновци, викате прескундил. Прескимбичнал е по сливенски. Тъй, тъй — продължи да се смее, — аз говоря за облаците по небето, пък ти си го взел за такива като тебе. Е, вече и като мене.

— Точно така. Само че аз съм хем облак, хем чирак — така се казва за пратеник на Филики етерия.<sup>[4]</sup>

— Сега, като се разбрахме, разказвай наред. Не, чакай, още една дума. Ти как се казваш?

— Помисли, Силдар. Не е ли по-добре, по-сигурно, ако не знаеш името ми?

Силдаря помисли и призна, че наистина е по-добре и по-сигурно.

— Но все трябва да ти казвам някак си, нали? И да знам кое-що за тебе. Че гост си в къщата ми, а не срещнат на пазара минувач.

— Вече знаеш, че съм родом от Търново. Сега научи също, че отдавна живея вън от Българско и също като тебе съм търговец. Толкова невям ти стига. А, за името. Викай ми Георги. На свети Георги, победоносеца.

— Ще се бъркаме — поклати глава Силдаря. — И аз съм Георги...

— Тогаз нека аз бъда Димитър. И свети Димитър е бил победоносец.

И новокръстеният Димитър заразва за Филики етерия. Основана от Никола Скуфас от Арта, Атанас Чакалов от Янина и Емануил Ксантос от остров Патмос, организацията готвеше въстание, което щяло да избухне догодина — гърци, българи и власи ще ударят турчина в самото сърце, сърбите ще помогнат от запад, голяма смесена войска под водачеството на руския генерал Ипсиланти ще нахлуе откъм Русия...

— С нас ли е дядо Иван? — обнадеждено попита Силдаря.

— Нали ти казвам — сам руският цар праща своя генерал да ръководи „за вяра“ християнската войска.

„Чиракът“ не съчиняваше; действително завераджиите така мислеха и така вярваха — лековерие, което една година по-късно българи и румъни щяха да заплатят с много кръв. Защото докато народът „дядо Иван“ щеше да е готов да воюва за свободата на своите братя по вяра, то християнинът и мистикът Александър I, царят „дядо Иван“, страдащ от кошмара на думата революция, щеше да предаде въстанието на своя брат по власт султана. И за да се оправдае пред света, щеше да придаде величава принципност на предателството си: „Сега вече не може повече да има политика английска, френска, руска, пруска; съществува само една политика, обща, която за спасението на

всички трябва да бъде възприета от народите и владетелите. Аз пръв съм длъжен да покажа вярност към началата, на които основах съюз<sup>[5]</sup>. За това се представя един случай — въстанието в Гърция. Без съмнение нищо не изглежда по-отговарящо на моите интереси, на интересите на моите народи, на общественото мнение в моята страна, както религиозна (т.е. верска) война с Турция; но в пелопонеските вълнения аз забелязах признаци на революция и тогава аз се въздържах.“<sup>[6]</sup>

Но, уви, завераджиите не бяха пророци. И затова сега вярвах и се опиваха от вярата си, а заплащането — то беше още далече...

По-нататък „чиракът“ на Филики етерия разказа какво очакват от сливенци организацията и Индже Стоян: да създадат мрежа от готови за война с поробителите люде, да струпат оръжие, барут и джепане, да съберат храна за войската и... да чакат знак. Пращаха им и две хиляди гроша помощ. А поръчката на Индже е — при парите гостът остави и нишаните на Кара Танас и Сяро — Георги да потърси отново неговите, на Индже Стоян, верни хора, та те да станат гръбнака на сливенската „за вяра“ войска.

Силдаря кимна — всичко това се разбираше от само себе си.

— Войводата ще да е бил посветен отдавна — изказа предположение той. — Индже ли е най-голям от българите във Влашко и Молдова?

— Не е. По-голям от него е Сава Бинбаши. А! — плесна се по челото „Димитър“. — Ти невям знаеш Савата. Някои думат, че е от остров Патмос, но повечето го имат из вашия Сливен. Не го ли познаваш? Е, язък! А тук, в Сливен, най-главен от „облаците“ е и ще бъде хаджи Михал...

— Кой? — подскочи Силдаря.

— Хаджи Михал хаджи Василев. Той е отдавна в Заверата, мнозина от по-първите люде е привлякъл. Той ще бъде твой началник.

— Индже войвода ли каза това? — сломено попита домакинът.

— Каза го Филики етерия, а тя е повече от Индже. Виждам, не си доволен от туй, което казах.

— Не съм доволен — призна Силдаря. Смръщено, но спокойно.

— Защо?

— На грък аз не вярвам. Това първо. Второ, не одобрявам Михал, вашия избраник. По-свестен е от другите тукашни „елини“, туй признавам, ама и той... А бе не го харесвам и толкоз! Трето и най-важно, вие из самото начало сте подхванали калпаво работата. Думаш, хаджи Михал бил привлякъл доста от по-първите люде, ще рече — чорбаджии и хаджии. Е, хубаво, ще направите дружина само от войводи. Ама едно забравяте вие — пеят се песни за войводите, ала за истинското юначество и за победите ти е потребен народът.

Пратеникът на Филики етерия се усмихна: Силдаря сякаш бе слушал многобройните съмнения на Индже Стоян и ги повтаряше.

— Точно това се иска от тебе, Георги Силдар — каза. — Да събереш народа и да го поведеш...

---

[1] Така е наречена длъжността и в архивните документи.

Напоследък в Румъния бяха открити осем документа (в архива на князете Кантакузини), които осветлиха последните години от бурния и славен живот на Индже. Повествованието в книгата е въз основа на данните от тях. На интересуващия се читател препоръчваме популярната статия на Хр. Капитанов „Последните години на войводата“ в „Литературен фронт“, бр. 26/1971. От тази статия сме почерпили сведението за българския произход на княз Михаил Суцу. ↑

[2] „Суцу“ на гръцки означава „млекар“. ↑

[3] **Месемврия** — днес гр. Несебър. ↑

[4] Церемонията по посвещаването на нови членове във Филики етерия и тайният език на организацията са описани по Николай Тодоров, „Филики етерия и българите“, БАН, София 1965. ↑

[5] Тъй нареченият Свещен съюз между руския император Александър I, австрийския император Франц I и пруския крал Фридрих Вилхелм III, подписан на 26. IX. 1815 г. в Париж; неговата основна цел е била: неприкосновеност на европейските граници, определени от Виенския конгрес 1814–1815 г. ↑

[6] Слово на руския император Александър I на Веронския конгрес, ноември 1822 година. ↑

Вече трети път обикаляше махалата и все не намираше смелост да прекрачи хаджи Михалевия праг. Стигаше му да си представи как той, Георги Силдаря, никога в живота си не близал онова, което е плюл, ще сведе врат, докато онзи, „елинът“, ще го гледа отвисоко със стъкленосините си очи и снизходително ще му съска по гръцки, за да усети как краката му се вкаменяват и отказват да вървят там, където повеляваше Заверата. Премислил беше всяка дума и всеки жест, намерил бе противоядие на отровата, която онзи ще плисне в лицето му, и все пак...

Най-сетне събра сили и (като се боеше да не би отново да се разколебае) не отвори, а се бухна през хаджи Михаловата порта. Първото, което го порази в този чист и отрупан с есенни цветя двор, беше оглушителната тишина. Тихо — ще каже по-късно той, — както е тихо, след като е валял сняг.

Още замаян от това впечатление, той видя стопанина на къщата — дребноват, пъргав, без калпак върху побелялата глава, с овехтяло джубе, наметнато върху раменете — да слиза по басамациите и да се отправя спокойно насреща му. Всичко в Силдаря настръхна, намислените отнапред думи пропълъзяха към езика му. Но хаджи Михал протегна доброжелателна десница и каза с глас, в който и най-тънкото ухо не би открило даже помен от големство или подигравка:

— Благодаря ти, Георги Силдар, че ми стори тази чест, да дойдеш в моя дом.

Дълго се бе готвил Силдаря за тази среща, само това дружелюбно и пълно с уважение посрещане нито веднъж не бе допуснал. И неспособен да произнесе каквото и да е слово, той само стисна протегнатата му ръка.

— Да влезем в къщи — покани го с предишната почтителност хаджията. — Там са също хаджи Нейко и Тодория Ексара. Ще поговорим на спокойствие... Не се страхувай от тях. Ще видиш, сигурни люде са.

Значи така, тъжно мислеше гостът, останал е на опашката. Тодория и Нойко знаят и работят против турчина от месеци или дори

години, а никой не се е сетил за него; ако войводата не беше пратил нарочен човек с нишана му, може би тъй и нямаше да научи за Заверата. За Ексара не се сърдеше толкова — не че бяха смразени, ала нямаха много-много връзка и прикосновение помежду си. Но с Нойко не беше тъй — поне дважд месечно си пиеха ичкията заедно, срещнеха ли се, хаджията от десет крачки с „аркадаш“ го поздравяваше, пък виж, мълчал за главното...

Както стопанинът на къщата преди малко, също и двамата поранни гости го посрещнаха с подчертано уважение — станали на крака, те сториха при влизането му в одаята толкова дълбок поклон, какъвто невям би им се досвидял дори за силистренския паша.

Силдаря им отговори начумерено.

Те бяха внушителни люде, тези двама сливенски първенци, и не случайно се ползуваха с голяма почит в града.

Тодория Ексара, когото помним от една негова среща с монаха Партений, беше възнисък, горе-долу на боя на хаджи Михал, винаги облечен в хубави и скъпи дрехи; знаеше се, че калпакът и кюркът му бяха от къръмски кожи на непознати животни, а за чепкена и потурите му се носеше от уста на уста, че платът им бил чак от страната на ингилизите. Случеше ли се да свали калпак (нещо рядко за него), тогава се виждаше, че главата му е плешива досам тила и гладка като яйце; може би от тази плешивост и от рунтавите гъсти мустаци, стърчащи съвсем хоризонтално от двете страни на главата, лицето му изглеждаше неестествено широко, едва ли не сплескано отгоре. Богатството си дължеше на своето потекло — беше издънка на стар войнугански<sup>[1]</sup> род — и на сръчността, с която въртеше работата в няколкото си чифлика, а известността — на своята примерна набожност и на пословичната си сила: беше някъде към петдесетте, но, разправяха, камък като стиснел, вода изцеждал.

Хаджи Нойко беше над среден ръст, почти висок, сух и жилест. Беше истински, божигробски, а не „яръмхаджия“, отишъл всичко на всичко до Света гора, но не от това произлизаше уважението на сливенци към него — в края на краищата хаджии се намираха доста. Нито за парите му, които иначе хич не бяха малко. Тачеха го те заради неговия ум; право или криво, ала всички признаваха, че надали има двама или трима души в Сливен, които да му съперничат по ум. И навярно на това се дължеше, че вече петнайсетина и повече години

неизменно биваше избран в църковната община — искаше ли се раболепие, общинарите винаги провождаха при аяна Димитраки чорбаджи, но нужно ли беше да бъде обаян и хитро замотан, тогава прибегваха до услугите на хаджи Нойко.

Четиримата насядаха по миндерлиците, слуги внесоха два мангала с разгорени въглища, но не поднесоха нито сладки, нито ракия, нито даже кафе — не за кеф се бяха събрали, а за работа. И Силдаря веднага им каза, каквото имаше да им казва: и за получените четири кесии<sup>[2]</sup>, и за поръчките и заповедите на Индже Стоян. Каза го сухо и вяло, ония тримата мълчаха и само кимаха, сякаш всичко знаеха отнапред. Само накрая се разгореци Силдаря — когато отвори дума за организацията и нейните люде.

— Прав си и не си прав, Георги Силдар — отговори му домакинът, без да прояви признаци на обида или раздразнение. — Прав си, че силата, която може да възтържествува над полумесеца, не сме ние, хаджии и чорбаджии, а простолюдието, народът. Ала не си прав, когато мислиш, че трябвало, един по един да привличаме бъдните войници на Заверата. Четиривековното иго отдавна е дошло дотука — той махна с ръка някъде между шията и устата си — на народа ни, готов е той да пребори турчина и няма нужда предварително да го кандърдисваме. Друго му трябва нему: да бъде поведен! Това правим ние, Георги Силдар — привличаме и посвещаваме в делото онези, които утре да поведат народа.

— И не сме само хаджии и чорбаджии — тежко допълни Ексара. — Около Филики етерия ние събираме също устабашии, кехаи...

— Само онези, които водят хайдутите в Балкана, са още далеч от делото ни — намеси се и хаджи Нойко. Имаше малко тънък, но мек, звучен и приятен за ухото глас. — Войводите. Пък са ни нужни, дяволските, много са ни нужни.

— Защото утре — завърши вместо него хаджи Михал, — когато запукат пушките, ще ни трябват люде, учени не на книга, а на оръжие и битки. Те ще бъдат нашите пълководци.

Георги Силдаря призна пред себе си, че хаджи Михал хаджи Василев извънредно умно и хитро водеше работата си. Ако беше станало така, че — как беше? — „дъждът“ да определил него за пръв ръководител на богатия и многолюден Сливенски край, Силдаря щеше да се втурне да посвещава и прави съзаклятници колкото се може

повече измежду познатите си. И пряко сила щяха да стигнат до стотина. Докато този, хаджи Михал, бе напипал разковничето — ръководеше онези, които ръководеха, и се озоваваше на върха на една мрежа, която с повече работа и късмет би могла да разрасне до хиляди и десетки хиляди души. Отдал заслуженото на тези хаджи Михалови качества, а и все още под влияние на доброто посрещане и липсата на гръцко съскане в разговора, Силдаря сподави старата си неприязън, макар че — както ще видим — докрай запази частица недоверие към главния сливенски завераджия.

— Войводите оставете на мене — каза той. — Ще се постарая до три дена да ги събера, да им говоря.

— До три дена? — изправи вежди хаджи Нойко. — В неделя сватба вдигаш, Силдар...

— Отложим ли, ще изпуснем войводите. Ето, Димитровден е пред вратата. Пръснат ли се веднъж хайдутите, иди ги търси преди Гергьовден.

Говориха още дълго. И се разбраха така. Връзката с първенците в Сливен и казата оставяха на хаджи Михал. Георги Силдаря щеше да предума войводите да съберат дружините си още с първите лястовици (не можеше и да се мисли за презимуване в Балкана), та да са готови, когато християнският свят на полуострова се вдигне срещу полумесеца. Хаджи Нойко пое грижата да укрива пушките, които щяха да купят тайно от тукашните тюфекчии; най-много се надяваха на онзи хаджи Кутьо от Кафтанджийската махала, при когото Тахир ага имаше намерение да поръча пушка за себе си. След като дълго умуваха, възложиха на Тодория Ексара една от най-тънките работи — да говори с Димитраки чорбаджи и да го привлече в Заверата. Право погледнато, тази задача по подходеше за Михал или за хаджи Нойко, но и двамата се отказаха — първият опитал веднъж и ударил на камък, вторият не бил в добри отношения с Димитраки, сдърпали се нещо по общинарските работи.

Като разчепкаха всичко, те си пожелаха следния път четиримата да се съберат свободни или поне под юнашко знаме в Стара планина и после гостите един по един се разотидоха.

Никой от тях не подозираше колко далеч са пожеланията им от онова, което им бе подготвила съдбата...



Сяро Барутчията живееше в Клуцохор и Силдаря лесно намери къщата му. Къщата, но не и самия него. Изсмяха му се, когато попита за стопанина — не знаел ли, че Сяро понякога със седмици не се прибира у дома, а яде и спи горе, в барутчийницата си в Новоселския боаз, та е дошъл да го търси, и то посред бял ден тук... Не знаеше тези неща Силдаря, ала и не обясни защо той, стар другар и „изял една торба сол“ с Барутчията, не е имал случай да научи тези негови навици. И се запъти от Клуцохор през същински Сливен и Ново село нагоре към боаза.

Пътят се оказа по-дълъг, отколкото го предполагаше. И поизморителен. Ех, Силдар, Силдар, къде остана времето, когато припикаше като дива коза по чукарите? Задъха се, свали капладисаната си с кожички салтамарка, все по-често позапираше да избърше с ръкав челото си или да поуспокои разлудувалото се сърце. А долапчиите, край които минаваше, още от последните къщи на Ново село отговаряха все по един и същ начин на въпросите му, невям си плюли в устата: „Ей туканка е, на, две крачки по-нагоре...“ А тези две крачки така и не свършваха!

Направи две спирки: при Долния вир, където трябваше да посъбере сили, за да изкачи Големия праг, и втори път при Крайчовата канара. Там, при канарата, не само пое дъх, а се изкачи малко по баира вляво, онзи, зад който беше Селишкия боаз, и приседна на земята до един камък. Сърцето му отново се разлудува — този път не от умора, а от красотата, която се ширна пред очите му. Така, както беше седнал, Силдаря виждаше пътя, извървян от него досега. Рекичката лъкатушеше пред нозете му между своите стръмни брегове от ръждивокафяви камъни, по които само тук-там бяха успели да се закрепят кичури повяхнала, сякаш уморена тревица. Но това беше само до Големия праг. Нататък водата си бе проправила по-спокоен път и описваше една плавна кривина между двата меко заоблени хълма, за да се излее някъде надолу към Ново село. Очарован от гледката, Силдаря се смъкна две крачки по-ниско и сега извърна поглед нагоре, срещу течението на Новоселската река. Тази местност, „Барите“, той уж знаеше като петте си пръста, но сега зяпна от захлас, запленил от

есенната ѝ премяна — цялата падина, прикътана между оградиците я от всички страни хълмове с върли склонове, представляваше неповторимо и неописуемо с обикновени човешки думи съчетание на багри, разточително разпилени тук от всевишния. А в дъното пъстротата се затваряше от синята стена на скалите, възправили се на възбог и захапали с причудливите си зъбери тичащите по небето пухкави бяло-сиви облачета.

— Ех, земйо ти, българска!... — възторжено-страдалчески изпъшка Силдаря и отново пое нагоре, срещу шумящите по камънаците бързеи на реката.

Отмина още няколко долапа и тепавици, не се отби дори в собствения си долап. Впрочем той едва го позна — толкова рядко бе влизал в него, пръстите на едната ръка май бяха достатъчни, за да се изброят тези случаи. „Ех, Силдар, Силдар, неувряла главо! — каза си. — За какъв ли дявол хвърли на времето грешните си парици тук, като още отначало знаеше, че от тебе долапчия тъй и няма да излезе!...“ Задоволи се да огледа от пътеката бурениясалия двор, увисналите на пантите врати, порутените плочи на покрива и продължи нагоре.

И след още десетина минути ход попадна най-сетне на барутхането.

На това място реката образуваше една остра, почти под прав ъгъл чупка и на полянката, разположена на триъгълника, бе потулена между гъстите лески работилницата за барут. От пътеката Силдаря огледа сградата на барутхането, навеса, притиснат под плесенясали като стар бакър каменни плочи, и чистия двор пред тях, в отсрещния край на който кротко пасеше един катър. Тогава погледът му откри и господаря на барутхането. Сяро, гол до кръста, стоеше прав до навеса и отсяваше на ръка стрит на прах кюкюрт.

Почти не се бе изменил Сяро Барутчията, само може би бе станал още по-едър, по-грамаден и... по-безформен. От снагата му лъхаше страшна, първична сила, ала бе лишена от каквато и да е хубост; изглеждаше като огромна буца глина, която някой ваятел се е заловил да превърне в човешка фигура, но твърде рано зарязана и изоставена от него. Главата му, все така едва-едва размачкана от ръцете на ваятеля, по прежнему се сливаше с дебелия врат, за да наподобява зле оформен конус, който започваше почти от края на чудовищно едрите му рамене и завършваше със заоблени лъскав бръснат лоб, украсен на

върха с един чисто торлашки чамбас<sup>[3]</sup>. Тури сега и два мустака по една педя — ето ти го Сяро!

Георги Силдаря приготви уста да се обади на приятеля си, но нявгашната му дяволитост се пробуди в него, той се промъкна между лещака, извади от джоба прословутата Сярова пендара и я подхвърли сред ситото в ръцете на барутчията. Сяро, не повярвал на очите си, остави ситото на земята, взе пендарата и висящото от нея канапче така нежно, сякаш между дебелиите му пръсти се намираше крехко цвете. После бавно се огледа и като откри госта, извика:

— Силдар! Братко! Ти ли си, бог да те убие!...

В ушите на Силдаря гласът му прозвуча като смесица от грохот на водопад, трошене на сухи дървета и на още едно нещо, но него той не свари да определи — Сяро се завтече насреща му и в следващия миг на Силдаря се стори, че загива сред преспа от миришещо на пот и сярало месо, която го притисна от всички страни...

---

**[1] Войнугани** (или **войнуци**) — категория рая, ползвала се с данъчни и други облекчения срещу войнуганство — нещо като военна служба, в която, през военно и мирно време, се грижели за конете на султана и неговата свита. ↑

**[2]** „Една кесия“ означавала сума от 500 гроша. ↑

**[3] Чамбас** — снопче коса, понякога доста дълго оставено на върха на главата. По онова време в Сливен торлаците много често си бръснели главите, като оставяли само чамбас на върха, докато „елините“ се подстригвали и си подбръсвали вратовете. ↑

Димитраки чорбаджи никога не разбра, че срещата му в метоха с Тодория Ексара не е била толкова случайна, колкото той си представяше, както не е било случайно и продължителното им оставане насаме.

— Чудновата мълга стигна до ушите ми, Димитраки чорбаджи — поде Ексара след неизбежното дълго встъпление. — Толкова чудновата, че просто и до ден-днешен не зная да ѝ вярвам ли, да не ѝ ли вярвам. — Той забеляза как другият се заслуша в думите му с разпалено любопитство и след една добре измерена пауза продължи: — За гърците, нашите братя во Христе. Дотегнало им, разправят, теглото от турската робия. И наумили да се отърват от него.

— Да се отърват? Що искаш да кажеш, чорбаджи?

Те, разбира се, си говореха по „елински“.

— Ами така, да се отърват. Както се отърваха, да речем, другите ни братя, сърбите. Кара Георги Петрович се напъна веднъж, успя до половина. Напъна се после и Милош Обренович...

Въстание! — мина през ума на Димитраки. Кръв, руини, разрушаване на вековния ред, издигане към върховете на хора от простолудиято, затриване и разоряване на заможните, глад, болести, страдания, нищета. Ето така си представи чорбаджията отърваването, за което му говореше Ексара. Той лесно щеше да постави разказвача на мястото му, ако... ако в многозначителните подмятания не ставаше реч за гърците...

— И що? — прекъсна го Димитраки. — Сега, думаш, и гърците?

— Така чух, Димитраки чорбаджи — потвърди Ексара. — Запретнали ръкави гърците. — После сниши глас, като се постара да го направи като хаджи Нойковия — сладък и предразполагащо доверителен. — И нямало да бъдат сами в мурабето, дето ще последва, чорбаджи. Има ли християнин под султанова власт, все щял да го подкрепи.

— Ще рече и нашите българи? — Така го каза: не „ние, българите“, а „нашите българи“, тоест „българите около нас“.

Тодория Ексара се поколеба само един много кратък миг, но Димитраки не пропусна да го забележи.

— Разумява се, чорбаджи. Това ще бъде не мурабе на гърци с турци, а на кръста срещу полумесеца.

Димитраки извади чибук и пунгия. Когато пълнеше тютюн, ръцете му неволно потреперваха. Ексара изтълкува по своему това треперене и реши, че точно сега е настанал часът да настъпи поздраво.

— Онуй, що е било до днес, нищо не е било, чорбаджи. Първенство, богатство, власт над людетe, чорбаджилък — туй е било само измекарство на турчина. Първенецът ще стане истински първенец едва утре, когато над себе си ще признава само Христа. Който е умен, той отсега ще се погрижи за мястото си сред тези утрешни първенци.

Димитраки запали и стаята се изпълни с приятно тръпчива миризма на горяща прахан. Погледна косо:

— И какво ми предлагаш, Ексар?

И тук Тодория Ексара направи голямата, гибелната грешка на живота си. Той не притежаваше уменията на хаджи Нойко да удавя словата си в толкова много шуруп, че те винаги да имат повече от едно значение, липсваше му и тънката дарба на хаджи Михал само да загатва нещата, да ги казва заобиколно, сякаш с евангелски притчи. Той забрави, че уж говореше за мълва, дошла по някакъв начин до ушите му, и изтърси:

— Ти днес си най-пръв от първите. Искаш ли да бъдеш пръв и утре, трябва още сега да застанеш на челно място в борбата на кръста срещу полумесеца.

— Аха! — каза Димитраки. Каза го тъй, че то в същност означаваше: „А, издаде ли се!“ — Тогава, значи, ми предлагаш ти, чорбаджи, да стана хайдутин и главатар на хайдути? Да вдигна ръка, срещу падишаха? Ще видим тая работа, чорбаджи, ще видим...

За Ексара имаше само една възможност за спасение — да скочи и да удуши Димитраки. Но той беше премного християнин, пък и лековерно помисли, че ще бъде достатъчно сръчен в езика, за да се измъкне от капана.

— Нищо не съм ти предлагал — опита се да отрече. — Говорехме само за...

— Говорехме, говорехме — прекъсна го Димитраки, като се запъти към вратата. — Ще видим, чорбаджи, ще видим какво си говорехме и какво ще става занапред...

Когато остана сам, Тодория Ексара дълго мисли върху онова, което се бе случило. Разумът му подсказваше, че е сторил опущение, за което има само един цяр — бягството. Но — сърце човешко! — искаше му се да вярва, че работата не е чак толкова лоша...

Дълго се лута Ексара между тези два противоположни извода на разума и сърцето. И до никакво решение не стигна. Отиде от метоха право при чорбаджи Еню, своя най-добър приятел (и той посветен във Филики етерия), та нему разказа цялата случка.

— Какво ще правиш оттук насетне? — попита Еню, като го изслуша.

— От тебе искам само едно, Еньо. Да запомниш туй, което сега ще ти кажа, и ако се случи нещо, да го предадеш на братята от Заверата. Ексара обеща пред бога и пред паметта на баща си, тъй им речи, каквото и да стане, ако ще на кол да го побият и на слаб огън да го пекат, да не спомене нито дума, за Заверата.

... А пред дома му го чакаха две заптиета, които без много-много приказки го подкараха към конака...

\* \* \*

Не би могло да се каже, че Димитраки чорбаджи така, без колебание и душевна борба, го предаде. И той размишлява почти толкова дълго, колкото и Тодория Ексара. Ще се заловят ли гърците с такова несигурно нещо — ето кое го смущаваше. Сподели със сина си всичко, а Евтим каза:

— Опитал се е да те подхлъзне тоя плесив пехливанин. Хиц ти ако елините сте се вдигнат на война, няма ли първо тебе от сливналии да известят? Це Тодория Ексара да не им е по-близък?

Поразен от дълбочината и правотата на това разсъждение, Димитраки попита още:

— И какво сте ме посъветвас да сторя?

— Да съм на твое място, нацаса отивам при аяна — нека той се оправя с тоя хайдук. Ама сторил бих и друго несто. Сте се изповядам,

и то предварително. Це, в края на краистата, този цапкънин с име на чорбаджия е християнин — редно е да се рече богу засто сте бъде обаден на гадзалите...

Без по-нататъшни колебания Димитраки обу своите най-хубави еминии с опашки отзад и с непривични за неговото достойнство бързи крачки се отправи към светогорския метох в подножието на Бармук баир. Случи се, че Партений беше там и веднага прие изповедта и двете едри сребърни монети, които я съпроводиха. А изповедта на чорбаджията беше общо взето твърде странна. Тя започна с въпроса дали още важи Христовото правило „дай кесаревото кесарю и божието богу“, а подир утвърдителния отговор на Партений последва друг въпрос: Не върши ли грях към бога онзи, който, уж за името господне, престъпи тази божя повеля и извади нож срещу кесаря? Този твърде усукан теологически въпрос затрудни монаха. За да му отговори, той имаше нужда дълго да премисля и да си спомня какво го бяха учили и наставлявали в обителта Дохиари светите отци. Но вместо да се измъчва, той предпочете по-лекото разрешение: да даде този отговор, който Димитраки съвсем очевидно очакваше от него. И го даде: разбира се, грях е.

— Е, добре — каза чорбаджията (и точно в този момент пусна в шепата на изповедника двата сребърника, за които стана дума), — асъл такъв грях отивам да предвардя, отце. Изповядвам ти, це сте съобстя в конака за едного цапкънина, който събира люде да вдига буна против султана. Пък ако е греховно намерението ми, ти измоли за мене проска от всевиасния.

И той с предишните широки крачки забърза надолу към конака.

\* \* \*

За чест на Тахир ага трябва да признаем, че наистина реши да използва доноса на чорбаджията, но не изпита никакво уважение към доносника. Воден от своята объркана властническа философия, той покровителствуваше трудолюбивите и послушни раи и наказваше непокорните, ала същевременно човекът в него ненавиждаше мюзевирите и изпитваше истинско отвращение към издайничеството.

Моменти като днешния бяха от най-тежките за Тахир ага. Защото като аян и служител на падишаха той беше длъжен да се вслуша в гнусния шепот на доносника, а иначе с радост би го пратил в Ал-Хотама<sup>[1]</sup>. Би го сторил и сега, въпреки задълженията си на аян, но защо, о аллах, си повелил клеветниците да бъдат хвърляни в Ал-Хотама едва след смъртта им?<sup>[2]</sup>

И мисълта му хвъркна в друга посока. Възможно ли беше да се съдържа истина в думите на чорбаджията? Ако беше вярно, туй щеше да означава по-страшна война, отколкото със сърбите, преди това с Осман Пазвантоглу или още по-рано с кърджалиите. Много, много по-страшна, защото християни имаше навред по този полуостров. Случеше ли се, то значеше пожар под самите крака на падишаха! След това се усъмни: да съществува такова съзаклятие в неговия Сливен, най-тихия кът на земята? В този Сливен, управляван от желязната ръка на Тахир? И той да не го усети? О, колкото и да се гнусеше от доносничеството, той щеше да разбере тази работа. И излезе ли вярно, тежко на онзи, който е допуснал такива дръзки замисли под калпака си — Тахир ага беше добър към раята, но събудеше ли се аждера в него...

Плесна ръце и заповяда на влезлия хаджи Молла да изпроводи две заптиета, които да задържат Тодория Ексара и да го бутнат в хапуса. И тръгна към харемлъка си — там Мюнесер, Гюлсума и Юмю (и главно Гюлсума — напоследък тя имаше предпочитанията му), или може би няколкото мъдри приказки, разменени със Зюлфие, щяха да му помогнат да се очисти от това неприятно усещане за телесна нечистота.

Догони го въпросът на кятибина:

— Да те повикам ли, аян ефенди, когато докарат Тодория Ексара? Навярно ще пожелаеш сам да го изпиташ?

На това аянът махна с ръка:

— Утре, хаджи, утре сабахлен. Като се остави гяурската кратуна да узрее една нощ в кауша, по-лесно се изстискава...

Това правило му бе донесло не един успех в подобни дела с гяури. Но то се оказа ялово в случая с Ексара. Цяла сутрин Тахир ага, векилинът Узун Шерифаа и хаджи Молла се изреждаха да го разпитват, но чорбаджията все отричаше и отричаше. Тогава пратиха при него най-добрите джелати на аяна. Те си знаеха работата и така се постараха, че трябваше на три пъти да свестяват... не, не Ексара.



Наложи се да свестяват хаджи Молла, който, изпратен от аяна, бе принуден да присъствува на мъченията. А Тодория Ексара само стискаше зъби и юмруци и не издаваше звук.

Вечерта аянът заповяда да донесат (а не да доведат — той не можеше да се крепи на краката си) Тодория Ексара при него и отново го разпита в присъствието на векилина и кятибина. Но Ексара удържа клетвата, която даде на чорбаджи Еню — не призна нищо. Тогава Тахир ага заповяда да го хвърлят в кауша.

Хвърлиха го.

И там го забрави.

Спомни си за него, едва когато щеше да го прати на бесилката...

---

[1] **Ал-Хотама** — име на едно от отделенията в ада според мюсюлманската религия. ↑

[2] Така е в Корана, сура (глава) „Клеветникът“: „Горко на всеки клеветник и одумник... Посмъртно той ще бъде хвърлен в Ал-Хотама.“. ↑

— Мога да се закълна — каза хаджи Молла, — че Тодория Ексара все пак укри нещо.

Сплела пръсти на скута, Анифе ханъм не изпушаше нито дума от неговия разказ. Тя не трепна от ужас, когато слушаше за жестокото мъчение, но и не изрази възхита от мъжествената издържливост на Ексара. Просто приемаше нещата такива, каквито са.

Анифе ханъм най-сетне вдигна очи:

— Каза ли на аяна тези свои съмнения?

— Да не съм луд? — обиди се хаджи Молла. — Кажех ли му, той щеше да продължи да измъчва онзи нещастник. И в края на краищата — да го убие...

Майката остави на лицето си предишната ледена маска.

— Ако е вярно, че такъв заговор съществува — рече, като се мъчеше гласът ѝ да звучи безлично, — сега в Сливен, има хора, които не могат да си намерят място...

Тя пак не гледаше сина си, но усети погледа му върху себе си — настойчив, питащ, сърдит, малко уплашен. Не беше глупаво момчето ѝ, напротив. Имаше хаджи Молла по турски бавна, но по български гъвкава мисъл, която не се задоволяваше с думите, а винаги се силеше да надникне и отвъд тях.

— А-а-а — проточи той и в този звук вложи непривична студенина и толкова ясно изразена неотстъпчивост, че можеше да ѝ спести продължението, — това не можеш да искаш от мене, мале. Не е честно да го искаш! То ще значи да отида срещу себе си, срещу вярата си, срещу дълга си. — И повтори: — Не можеш да го искаш!

Тя можеше да каже, че не е поискала от него нищо, но не го стори — нито имаше желание да го лъже, нито той щеше да се излъже. И така се разделиха.

Хаджи Молла тръгна към конака. Анифе ханъм го наблюдава през пердето, докато той се загуби към Сарашката чаршия. След това се върна и седна на същото място, където бе седяла и преди малко. Направи го несъзнателно, но не случайно — знаеше, че негласно ще продължи разговора със сина си.

Някога, преди да стане от Анка на Анифе, тя бе весело и пъргаво момиченце, от рано възпитано в труд, набожност и омраза срещу турците. Не знаеше годината, но затова пък много добре си спомняше как баща ѝ, средноимотен селянин от някакво русчушко село, бе застрелян от аскерите посред Дунава, когато се опитваше — изоставил жена и три деца — да се добере с лодка до Измаил, за да се запише войник при руския генерал<sup>[1]</sup> и да воюва срещу агаряните. Една година по-късно двама низами откраднаха нея и брат ѝ Петко — бяха от онези, които се прибираха на юг след сключването на мира с русите<sup>[2]</sup>. Две събития — убиването на баща ѝ и открадването ѝ, — които съвсем не спомогнаха да се разсее омразата, насадена в сърцето ѝ още с майчиното мляко. Също обезчестяването ѝ, извършено с дивашка грубост от единия турчин на някакъв кръстопът близо до Одрин и пред очите на всичките двайсетина отвлечени деца, робският пазар в Цариград, раздялата с Петко, когато купи един анадолски бей... Нея пък купи заможен чифчия от Жеравна. Човек се случи — не я насили да приеме исляма, ценеше я, както турците не ценят кадъните си, създаде ѝ охолство, приличен живот. Ала тя не можа да забрави. И до ден днешен наред с примиреността на Анифе ханъм — се проявяваше от време-навреме непримиримостта на Анка, дъщерята на селянина, който не успя да стане доброволец при русите...

Сега, докато седеше на миндерлика, тя пак беше Анка. Боже мой, сговор на всички християни срещу полумесеца! Ами че това значеше... Ех, Молла сигур е прав за себе си. Но представя ли си той какво изживяват в този миг онези, които се готвят утре да премерят сили с поробителя? Ами ако между тях се случи човек, слаб душевно, който, пред заплахата от провал, ще потърси спасение за себе си в предателството?

Дълго седя жената така, с ръце на скута и наглед в безметежно спокойствие, а в същност напрягаше докрай ума си да разреши тази загадка — кому от трийсетте хиляди жители на Сливен трябва да се обади. И мислеше: ако Тодория, един чорбаджия, е в съзаклатието, то навярно главните съзаклятници са все от неговата черга люде. Туй умозаключение щеше да ѝ изглежда твърдо като челик, ако Димитраки, издайникът на Ексара, не беше също чорбаджия... И след като много време блужда в затворения кръг, Анифе ханъм изведнъж си спомни за Бяно. Не защото го познаваше от дете. А защото точно Бяно, синът на

Георги Силдаря, преди няколко месеца на пазара и посред бял ден едва не преби с един удар някакъв въоръжен до зъби нехранимайко-османлия. Не е възможно, мислеше жената, ако съществува заговор, такъв юнак и луда глава да не е в него. Пък ако заговор не съществува, не е Бяно човекът, който ще я предаде...

Тя помисли още малко, пък се надигна и потърси дебелия си шал и яшмака. Знаеше, че болестта може да я срази и да я повали мъртва наскред пътя. Ала бе решила: по-добре да умре наскред пътя, отколкото възпирана от презрян страх никога да не е прекрачвала в него.

\* \* \*

Имаше няколко причини, за да предложи само той да стои в дюкяна през тези дни. Най-напред така се спасяваше от гюрултиите в къщи, от потока Трънкини дружки, който течеше от тъмно до тъмно през дома, от данданиите и обичаите. Друга причина беше, че сутрин, съвсем малко удължавайки пътя си, той минаваше покрай дома на Димитраки чорбаджи и кривейки очи до самите ъгли, оглеждаше онова, което високите чорбаджийски дувари позволяваха да се огледа. Само веднъж му се мярна моминско сукманче, алено и синьо, не зърна тя ли беше, ала му стигаше да види хаета, по който тя минаваше стотици пъти на ден, стълбите, част от двора, за да даде храна на мисълта си за много часове.

Да мисли за Божура...

Тази събота сутрин Бяно пак бе застанал на обичайното си място в дюкяна — срещу вратата, през която уж гледаше към Абапазар, шадравана и минувачите, а в същност не виждаше нищо. И се губеше, в едно смътно и неясно бъдеще, в което не различаваше никакви подробности, но което съдържаеше най-важното — двамата с Божура, заедно, завинаги...

Изведнъж някой отвън се блъсна във вратата, после една безформена фигура се появи и се люшна напред в дюкяна. Едва сега Бяно напусна мечтите си и забеляза, че беше жена, туркиня. И че е болна и трескава. Понечи да се спусне към нея, да ѝ помогне, но тя го спря с властно вдигане на ръката и му каза на чист български език:

— Недей! Каквото и да стане, дори да умра, не ме докосвай! Стой по-далече от мене! Знаеш, може да заплатиш с живота си... — Тя се свлече на пода и облегна гръб на чувалите. — Ти си Бяно, нали? Бяно, Силдаровият син? — Той потвърди. — А аз съм Анифе. Анифе, майката на хаджи Молла. Слушай, кажи на твоите, че Тодория е мълчал, не е издал нищо и никого. Запомни ли? Тодория е издържал, тъй им кажи!...

— Нищо не разбирам, Анифе ханъм. Кой е този Тодория?

— Тодория Ексара, как да не го знаеш! Димитраки го е предал на аяна, но той устоял на всички мъчения, изтраял. И не станал издайник.

— И на кого да го кажа това, Анифе ханъм?

— О, боже! — простена жената, пък притисна ръка до гърдите си и с едно неопределено хлъцване се строполи върху плочника.

Бяно се стъписа, но после хукна навън. Затича се към къщи — Трънка и приятелките ѝ бяха единствените, за които си спомни. Ала съдбата се показва благосклонна към него (или към Анифе ханъм — кой би могъл да го каже?) — едва измина двадесетина крачки и попадна на Нехиря ханъм, жената на хаджи Рифат. И я позна въпреки фереджето ѝ. Изтича до нея и замаян от стоварилата се върху него грижа, току-речи да я задърпа за ръката. Но се въздържа и само я замоли задъхано:

— Помогни... Анифе ханъм... Там... в дюкяна...

С повече самообладание или с повече опит от него, жената не загуби време да го разпитва. И забърза заедно с него. Когато влязоха в дюкяна, Анифе ханъм се бе свестила и се мъчеше отново да седне с гръб до чувалите. При тази гледка Бяно отново сплете пръсти и така ги изви, че ставите му изпукаха. Нехиря ханъм, която вече приклякаше до повалената жена, му се скара през рамо:

— Как не те е срам бе? Я се виж какъв мъж си, а... Хайде, сега гледай да ми отвориш работа и тебе да свестявам! — После придаде на гласа си нещо като нежност: — Не се плаши, Анифе. Аз, дъртата Нехире, съм тук. А където е Нехире, там всичко се оправя.

Помогна ѝ да седне и пак подвижна на Бяно:

— Ти бе! Излез навънка, затвори вратата и застани пред нея, че тук ще поразгърдя Анифе ханъм. Никого да не пуцаш, чуваш ли?

Половин час по-късно двете жени излязоха. Анифе ханъм се подпираше на ръката на хаджи Рифатовата жена. Когато минаваше

покрай него, изглежда го продължително. И от този неин поглед на него му се дощя земята да се продъни под краката му и да го погълне...

---

[1] Суворов. ↑

[2] Яшкият мирен договор от 1791 година, с който е приключила Руско-турската война 1787–1791 година. ↑

Георги Силдаря откряна вратата на одаята и рече:

— Ела!

След малко в очертанията ѝ се появи една бръсната глава с усукан на една страна чамбас и веднага след това гигантската фигура на Сяро Барутчията я запълни цялата. Дюшемето на стаята жално изскърца, докато Сяро отиваше до отсрещния миндер.

— Чу ли? — попита го Силдаря.

— Кое чух, кое не. — Барутчията помръдна по начин, който при хора с нормално телосложение би могъл да се определи като „сви рамене“.

— Повтори още веднъж думите на Анифе ханъм! — каза Силдаря, пък като видя смущението на Бяно, добави: — Повтори, повтори! Анджак Сяро и аз сме „твоите“.

Бяно повтори — не само думите на жената, но и цялата случка. И пак баща му попита с предишната строгост:

— И ти?

— Какво аз? Казах ѝ, както си е — че не знам кои са тия „моите“.

— Тук Георги Силдаря изпъшка тежко. — А щом си отиде, веднага дойдох при тебе.

— Другиму да си говорил?

— Не, тате. Спуснах кепенците и право при тебе.

— Е, слава на бога поне за това — прекръсти се бащата. — Че с този твой акъл...

— Не кори момчето, Силдар — избоботи гостът. — Не е виновно то, че ти и от него си скрил...

Георги Силдаря понечи да отговори нещо, но се въздържа и се почеса по врата.

— Кой знае — рече, — може и да си прав. — Сетне показа с очи на Бяно едно място на миндерлъка. — Седни! Чичо ти Сяро невям е прав. Не си малък, вече трябва сам да преценяваш кога да говориш и кога... да мълчиш. — Бащата спокойно издържа настойчивия изпитателен поглед на сина си. — То, ако погледнеш, онова, дето имам

да ти кажа е много късо. Сяро и аз сме „твоите“. Сега и ти трябва да станеш от нашите.

— Кой са „вашите“?

— Всички... или почти всички българи.

— И почти всички християни по турско — изломоти в допълнение Сяро Барутчията. Ако оставеше на Силдаря, той можеше и да не спомене другите народности в заговора.

— И какво е опазил Тодория Ексара?

— Че утре ще се вдигнем „за вяра“ и ще смъкнем полумесеца.

— Въстание? — вдигна вежди Бяно. — Буна?

— Кажи го кървава рат — потвърди бащата. — Или ще извоюваме свобода, или до един ще паднем в нея. — Помълча малко, жадно вторачен в различните изражения, що се сменяха върху лицето на сина му. — Е, сега знаеш всичко. Или поне най-важното. Ще бъдеш ли и ти с нас, когато тръгнем срещу гаджалите?

Колебанието на Бяно продължи колкото едно мигване на окото, а когато отговори, в гласа му се усещаше рядка за него твърдост:

— Не, тате.

— Не? — Георги Силдаря така повтори тази късичка дума, сякаш едновременно и не вярваше на ушите си, и се готвеше да се нахвърли върху сина си. После смени заплахата с насмешка: — И защо не, твоя милост?

— Защото сам казваш: кървава рат.

— И какво? Мигар се уплаши?

— Не съм се уплашил. Но вие уж все сте християни, пък на, готвите се да вършите зло. Къде ви остава тогаз християнството?

Двамата се смутиха, не бяха очаквали такива възражения от един син на Георги Силдаря. Най-сетне проговори Сяро:

— Чакай първом да се разберем, момче. Ти българин и християнин ли си или турска подлога?

— Българин и християнин, чичо Сяро.

— И не ти ли тежи, дето турчинът, бог да го убие, е стъпил на врата ни?

— Разбирам накъде биеш. Турците са зло, вярно. Но който на злото отговаря със зло, твори още по-голямо зло.

— Бабини деветини! — викна раздразнен бащата. — Я иди се опитай да поклатиш турчина с добро, че да видиш звезди посред бял



ден. Звяр е турчинът, не човек!

— А Хаджи Рифат? Ами хаджи Молла? И тях ли броите между зверовете? — не отстъпваше Бяно. — На, виждате ли, и между турците се срещат люде, които се срамят от злото и... навремени са по-добри и от християните...

— Иди такъв да го наддумаш — разпери ръце бащата. — Е, какво? Утре ако ме видиш счепкан гуша за гуша с някой агарянин, ти невям ще останеш настрана да гледаш сеир?

Бяно не отговори веднага. Пък и въобще не отговори. Задоволи се да каже:

— Ти имаш нужда от човек като моя приятел Мавроди Коджакара, тате. Той е такъв — пълен с омраза и злост към турците. — И повтори: — Такъв човек ти трябва.

Спогледаха се двамата възрастни мъже. Разбра се — Бяно нямаше да стане техен. Не беше прав, усещаха го ясно, ала не можеха да го наддумат в словесната борба.

— Добре — смръщено кимна Силдаря, повече да спаси бащиното си достойнство, нежели от вътрешно убеждение. — Зорлан човек на сватба не отива, камо ли в такова дело. — Поразмисли малко. — Преди да се върнеш в дюкяна, прескочи до Пеюви и кажи на наша Трънка да остави всичко и на часа да дойде тук. А се поогледай и за онзи, малкия чапкънин. — Имаше предвид Васил. — И него ми прати!

Бяно мълчаливо тръгна да изпълни бащината, заповед. При вратата го настигнаха последните думи на Сяро Барутчията:

— Стори ми се, Бяно, че ти не се кой знае колко изненада, когато чу от Георги за... за туй, дето го готвим...

Това беше казано като просто съждение, но отвъд него имаше въпрос. И Бяно го разбра. И леко-леко се ухили:

— Ако питаш дали съм знаел, чичо Сяро, ще ти река, че не знаех. А не се изненадах, защото познавам тате. Пък невям и тебе горе-долу те зная. Та щом вие двамата сте тия, „ващите“, то, ясно, не ще да е, за да колите курбан за здравето на султана...

Когато останаха сами, двамата мъже дълго не проговориха, записани в мислите си. Пръв Сяро наруши мълчанието:

— За какво са ти синът и дъщерята?

— Васил ще пратя при хаджи Михал — той трябва да е известен, че Тодория Ексара не е станал предател. А Трънка — при Анифе

ханъм. Яка българка си е тя, нека знае, че думите ѝ са стигнали, където трябва. — Силдаря додаде: — А ти, Сяро? Ще намериш ли чалъм да предупредиш войводите, че белята се е разминала?

— Има чалъм и ще им кажа — избуча в отговор гласът на Сяро. — Ама те не са се чак толкоз изплашили. Дали ще пратят потеря да го дирят като бунтар или като хайдушки войвода, за един Кара Танас, Алтънлъ Стоян или Генчо Къргов е все тая.

Говореха си двамата, ама през цялото време мислеха за друго. И Сяро не се учуди, когато Георги Силдаря ни в клин, ни в ръкав изпъшка:

— Тю, дявол да го вземе!...

Само поиска да уточни:

— За Бяно ли се сърдиш?

— За Бяно. Чудя се как съм го пръкнал с такова кекаво сърце! За резил ще ме направи!... — После поклати загрижено глава. — Да оставим настрана моя резил. И за делото е лошо.

Чамбасът на Барутлията помръдна въпросително.

— Казвал съм ти, че много неща в нашата Филики-не-знам-каква-си ми идват чапрашик...

— Знам — потвърди другият. — Орталъкът с гърците не ти е по сърце. И многото чорбаджии и хаджии между нас.

— Така е, ще бъдем войска само от войводи. А като посвещаваме в делото, всеки си казва: да, пред мене в битката ще бъдат Силдаря Георги и синовете му. Пък тя каква излезе? Щом човек като Бяно се отмята, какво ще бъде утре, когато загърмят пушкала и шишанета, с другите, дето така лесно ги броим, че ще оставят деца и къща и ще тръгнат подир нас.

— Хем си прав, хем не си прав — рече Барутчията. — Трябва да мислиш и за след битките. Ние тръгваме не да мъстим, а из пепелищата да въздигаме царщина. А в една царщина има потреба от всякакви люде. Какво ще бъде това Българско християнско царство, дето ще го правим с гърчулята, ако всички в него са Кара Танасовци или Алтънлъ Стояновци? Не, Силдар. В една царщина трябва да не само юнаци, но и люде за попове, даскали, чифчии, търговци, кундураджии, всякакви. За тогава ще бъде нужен и твоят Бяно.

Човек като Силдаря не можеше да се зарадва, че е родил син, способен само за поп или даскал, ала замълча, нищо не рече повече.

## ТРЕТА ЧАСТ

### СВЕТКАВИЦА РАЗДИРА НЕБЕТО

*Тогава бяха погубени мнозина първенци по градищата и по селата. Тогава заповядаха, та събраха пушките по християните и много ги мъчиха за тези дяволски пушки и избиха много люде по други места.*

Приписка на даскал  
Тодор Пирдопски

*Да кажеш, бульо, да речеш,  
ризата да ми операт,  
перчана да ми разрешат,  
сияха да ми намажат!*

\* \* \*

*Мало, голямо ша доде,  
сеир, бульо мо, да гледа —  
кога ма, бульо, обесят,  
ризата да са белей,  
перчана да са ветрей,  
сияха да са лъщей!*

Народна  
песен

Котлето къкреше весело в огнището и изпълваше одаята със съблазнителен мирис, но беше Бъдни вечер — щяха само да се облизват, а гозбите, както повеляваше обичаят, щяха да бъдат сварен ошав, боб, посипано с червен пипер и полято със зехтин кисело зеле, варено грухано жито, топла боговица<sup>[1]</sup> и бъклица вино. Имаше на софрата и паничка с шест ореха — по един за всеки в семейството, — но и тях нямаше да ядат; ще ги прекадят тази вечер, а срещу Васильовден и на Водокръщи (тъй казваха на празника Богоявление) ще ги разчупят и по ядките им ще гадаят късмета си през годината.

Докато Трънка донагласяше трапезата, мъжете — и Васил барабар с тях — стояха близо до огнището, топлеха длани от ленивите пламъци на бъдника и говореха полугласно, като в църква. Когато всичко беше готово и върху боговицата грейна запалена вощеница, Георги Силдаря рече едно неясно: „Е хайде сега“ и скоро шестимата се наредиха прави около софрата. Бащата се поклони пред питата и запалената свещ, после се прекръсти три пъти. Другите го последваха и докато останаха със сведени очи, Георги Силдаря прочете криво-ляво „Отче наш“. Но времето за сядане още не бе дошло. Трънка отиде до огнището, сложи в една пръстена паничка няколко въглена и върху тях малко тамян, пак се върна до софрата и подаде паничката на баща си. Силдаря прекади трапезата, а сетне, последван от децата си, тръгна да прекади всичките стаи на къщата заедно с хаета, къошка, избата и сайванта. Кадеше и през цялото време пееше под носа си „Рождество твоє, Христе боже наш...“, но не произнасяше думите, а нещо като „Тра-та-та-та-та-а-а, тра-та, тра-та, тра-а-а...“ Някога си бе научил това църковно песнопение, но го бе наизустил с гръцките му думи, та сега предпочиташе неопределеното „Тра-та-та“...

Като свърши и това, шестимата се върнаха във вкъщито и насядаха около софрата. Бащата начупи боговицата и подаде на всеки по парче, едно задържа и за себе си. Нетърпеливият Васил вече посягаше с дървената лъжица към боба, но гласът на Георги Силдаря го накара гузно да прибере ръка:

— Бъдни вечер е, деца. Бъд-ни! Да даде господ бъдното да дойде скоро, още тази година. И да донесе най-хубавото, което всеки българин и християнин си пожелава... Амин!

Всички налапаха големи залци от топлата пита и забиха лъжици в боба, само едничък Бяно се забави, закъсня. Замисли се над думите

на баща си и се усмихна: Георги Силдаря, верен на себе си, смесваше църковния празник с чисто светските си щения... Разбра това и рече подир баща си:

— Амин!

Едва глътнаха по няколко хапки, когато Трънка тури ръка на устата, скочи и изтича навън. Пею също остави лъжицата:

— Прощавай, тате, ама... Нали трябва да видя...

— Иди, иди — съгласи се веднага Силдаря. Маслинените му очи се смееха съчувствено. — Ама не я вземай много навътре тази работа. То и майка ѝ беше така в тези месеци от нищо и никакво все ѝ се повдигаше.

Докато Пею излизаше от стаята, Васил попита:

— Ама защо ѝ се повдига бе, тате?

Манол се изкиска, Бяно се престори, че се е задавил с нещо. Бащата изсумтя недоволно:

— Яж там и много не питай!

След малко младоженците се върнаха, заеха местата си край софрата и сякаш нищо не било, продължиха да се хранят. Измина още някое време и Георги Силдаря се плесна по коляното:

— Твоят приятел — обърна се към Бяно, — Коджакара де, нали е сам?

— Сам е Мавроди — потвърди Бяно. — Няма си нийде никого. Нали есенес майка му и сестричето...

— Как не се сети бе, човек, да го поканиш! Бъдни вечер е сега, не е редно да се остави момчето само като кукувица. Ама и аз, на! — Той се почука сърдито по главата. — Видях го аз онзи ден, поприказвах с него даже, пък хич не ми мина през акъла да го попитам за днеска!...

— А, не е сам — успокои го синът. — Той се е сдостил напоследък с Добрито Желязков от Ново село...

— Чувал съм го — потвърди бащата. — Онзи, дето измислил чаркове, нали? Е, какво, двамата единаци ли са се събрали тази вечер?

— Поканиха ги Топракчиевите синове, у тях са сега.

— Хубаво — рече Силдаря. — Ала не е хубаво, дето Топракчиевите са се сетили за твоите другари, а ти не си се сетил.

Бяно не отговори. Подир малко отвън се чу пронизително изсвирване и Манол се размърда неспокойно на мястото си. Извърна

поглед към баща си:

— Тате бе, може ли да изляза?

Такъв беше редът в Силдаровата къща, а кажи-речи и във всички други къщи по онова време — не можеше и да се помисли някой да стане от трапезата преди баща си или поне без разрешение от него.

— Къде ще ходиш? — строго запитва Георги Силдаря, но веднага се досети: — Аха, ще коледувате, а? — Манол потвърди. — Че не можаха ли да почакаат твоите барем докато хвърлим житото?

Тоя обичай бе останал от паметивека. Нахранеха ли се, всеки вземаше по малко варено жито с лъжицата, хвърляше го из комина и произнасяше три пъти: „Цъфти къща, цъфти къща, цъфти къща!“

Манол не намери дума за отговор, но бащата великодушно махна с ръка:

— Хайде, върви, от мене да мине!

Манол откачи от пилона и наметна ямурлука си, а зад него Васил се приготи неусетно да се шумугне навън, когато бате му отвори вратата. Забелязаха го и бащата го повика:

— Ами ти бе? И ти ли ще коледуваш?

— То се знае.

— С Манол ли?

— Ха, с мене! — възмути се Манол. — Да ми се мота като пале из краката! Ще ходи с други дженабети като него.

— Юрданчо поп Димитров ще бъде ли? — попита бащата.

— Че как няма да бъде? — отговори вместо запитания Манол. — Нали двамата са като гърнето и похлупака?

Всички се засмяха, засмя се и Георги Силдаря:

— Да видим какво ще излезе от това другарство на Васил с Юрданчо. Кой ли от двамата по-голям чапкънин ще излезе...

Това беше косвено разрешение за излизането и на най-малкия от синовете му. Или поне Васил предпочете да го разбере така, защото едва дочака Манол да откrehне вратата и изхвъркна из нея като дух от бутилка.

Скоро след това останалите при трапезата чува в някой от съседните дворове да пеят гласове, които странно звучаха ту като детски, ту като мъжки:

*Свинарчето, Коладе, Коладе ле,  
свинки пасе, Коладе, Коладе ле.  
Свинки бълтат, Коладе, Коладе ле,  
желъд гълтат, Коладе, Коладе ле...*

Тайфата на Васил и Юрданчо бе започнала коледуването.

---

[1] **Боговица** се наричала тогава — така се нарича и днес — онази пита, замесена специално за Бъдни вечер (в миналото се е месила и за вечерта срещу Нова година заедно с обичайната баница с късмети). Някога тя била украсявана с тестени ленти, образуващи кръст от сплетени осмици. ↑

Духаше прочутият сливенски вятър, онзи, дето вдига керемиди и цели покриви, изкоренява дървета и пречупва като шекерени пръчки минарета на джамии. И добре че поне се случи топъл! Че не бяха един или двама сливналиите, загивали в такова време, озъбвали се от студ пред портата на собствения им дом. Връща се той отнякъде си, окъснял в газенето на пъртините и борил се с вятъра. Прибира се, а портата — заключена, че и гредя запречена отвътре; сам е учил жената и децата така да я запречат — иначе никаква заключалка не може удържа бесните вихрушки. Захваща закъснелият пътник да хлопа с всички сили, ала кой ще го чуе в такава нощ? Прави той крачка назад и почва да вика до спукването на дробовете имената на своите, а къщата все мълчи. И как няма да мълчи, когато вятърът откъсва думите от устата на закъсалия стопанин, смесва ги с ръбятя ситнеж, дето го смята от покривите, и ги запофирква нанякъде, където и господ не може да ги чуе. Да прескача дувара изобщо не му минава през ума — той го е вдигал толкоз висок, че и лете да не може да се прескочи, камо ли зиме, и то когато духа сливенският. Та като се умори от викане и тропане, окъснелият пътник присяда „съвсем за мъничко“ на прага и... на утрото намират краката му да се подават изпод натрупаната през нощта преспа.

... И сега духаше същият този, сливенският, но за късмет беше топъл — една приятна шега на Голям Сечко.

Брат Партений отвори вратата на светогорския метох, после я натисна с гръб и дълго я натиска, докато я затвори. Когато мандалото щракна, калугерът остана още около минута така, облегнат на портата.

Каква обида, боже мой! Балабана бе изчакал Партений да приближи към мига на върховното блаженство, за да се отдръпне рязко от него и да му каже, че ако той, калугерът (Балабана бе рекъл: карабашът), не му дотъркаля пет алтъна, друг път и толкова няма да имат вземане-даване помежду си. Накрая го бе напъдил и от къщата си.

Тъй както стоеше с гръб до вратата, монахът изпита желание да изплюе цялата чернилка, натрупана в сърцето му с едно от своите страшни проклетия. Но се въздържа. Познаваше се и знаеше, че ще



мине час или денонощие и в съзнанието му обидата ще избледнее и ще загуби остротата си, докато другото, неудовлетвореността, ще остане и пак ще задълбае плътта му с хиляди нажежени игли и ще насочи мисълта му отново към Ески Джамии махала, към Балабана. И щом е така, защо сега да проклина, а после да ближе онова, което е плюл?

Партений влезе в метоха. Дори не заключи вратата и не запали лампа, а така, още облечен с връхната си дреха, тежко се стовари на едно трикрако столче до студената, отдавна загаснала камина. Но раздираната му от огнена болка плът не усети околния хлад. Също както и очите му не съзряха тъмнината. Партений захлупи лице в шепите си и замръзна така неподвижно.

След като още веднъж си спомни секунда по секунда всичко, което се бе случило в къщата на Балабана, той си зададе въпроса, който не един път си бе задавал и до който би стигнал отново, дори ако изсипеше хиляда анатеми: Как да намери пари? Икони отдавна не се търсеха — всички си имаха, пък и разните хаджии ги мъкнеха постоянно от Божи гроб и Света гора. Още по-зле вървеше альш-веришът с костички от светци, тресчици от светия кръст и парцалчета от плащеницата Христова. Тогава? Какво остава тогава на един калугер? Къде са тези алтъни, които Партений трябва да намери, за да плати на Балабана?

Чакай, нека да размисли отново. Кое най-лесно развързва кесиите на хората? Ако пресееш нещата, ще останат надеждата и страхът. Дори избавянето от страха повече, отколкото купуването на надеждата. Страх го има във всичко, дори и в надеждата — когато дава спестените от залька махмудии за икона или костичка, християнинът го прави заради надеждата, че тази икона или костичка ще му донесе щастие, ала и за да го предпази от злото, сиреч от страх.

Докато премисляше тези неща монахът, изведнъж си каза, че той може би владее една такава хорска тайна, свързана с най-големия страх — страха за животеца им. Това неочаквано откритие толкова го развълнува, че той скочи и трескаво се заразхожда из тъмната стая. Дълго разчопля находката си, после спря и произнесе гласно:

— Ами да! В ръцете ми са!

Първи път той се бе докоснал до тази тайна в онази есенна вечер, когато Димитраки му поиска предварително опрощение за едно предателство, а веднага след това се разчу, че са прибрали Тодория

Ексара. Около две седмици по-късно се случи странната изповед на хаджи Ставраки Драгнев. От нея таксидиотът със смаяни уши научи за всехристиянското съзаклятие против турчина, па и някои имена на тукашни заговорници. Пак по онова време протодякон Евлампий от Дохиари на път за Шумен и Варна преспа една нощ в Сливен при таксидиота и отвори приказка за Заверата и Филики етерия; две-три думи каза, но стигаха, за да прозре Партений, че отците от неговата светогорска обител не са чужди на готвеното дело. Тогава монахът дълго преценява нещата и накрая реши, че най-разумно е да не си пъха гагата в тази работа, с нищо да не показва, че изобщо е чул за нея. Ако Заверата успее, казваше си Партений, той самият няма да остане настрана от файдата, ала ако не успее, по-добре е да бъде по-далеч от сатъра...

Сега обаче, шибнат от още пресния спомен за преживяното в Ески Джами, умът му с трескава плодовитост му подсказа как да направи тъй, че да опита от меда, без да се убоде на жилото. Ще мълчи, ама ще му плащат за мълчанието!...

Като огледа от всички страни това решение и си припомни имената, които бе научил от хаджи Ставраки Драгнев, Партений излезе от метоха и въпреки вятъра забърза надолу към града. Половин час по-късно той вече не само седеше срещу чорбаджи Захарий, един от най-видните „елини“ на Сливен, но и бе завършил неизбежните встъпления.

— Сполай ти за почерпката и за гостолюбието, чорбаджи — въздъхна калугерът. — Ех, бог ми е свидетел — той се прекръсти чевръсто, — че не от зла воля ще ти отвърна с лоша вест и заплаха.

Ръката на Захарий, посегнала към чинийката с емиш, остана увиснала във въздуха.

— Какво ще рече това слово, отче?

— Ще ти кажа без заобикалки, чорбаджи, както се говори между християни и приятели. Над тебе и някои твои достове се трупат черни облаци, чорбаджи. Открили сте важна тайна на човек, който не е заслужавал вашето доверие. И сега от страх ли, от алчност за награда ли, решил е един по един да ви предаде на аяна.

Дълго мълча чорбаджията, преди да изрече тихо:

— Ти откъде знаеш всичко това, отче Партение?

— От него самия — повдигна тесните си рамене калугерът. — Дойде да се изповяда, преди да стори гнусното предателство. И най-напред ми спомена твоето име.

— Моето? — Стопанинът потрепера. — Коя ще да е тая твар?

— Не искам от мене да ти кажа името му, чорбаджи. Не е християнско срещу собственото си спасение да обречеш мене на вечни мъки в ада.

Ново продължително мълчание.

— И ти? Какво му рече ти, отче?

— Какво можех да му река, чорбаджи? Съветвах го с добро, отказа. Заплаших го със Страшния съд, алчността му надви. По двайсет алтъна на име щял да му наброи Тахир ага в шепата, така каза.

— И как завърши изповедта на този... този окаяник, отче? — с растяща тревога попита Захарий.

— Аз съм скромнен служител господен и не ми подобава да имам дял в подготвяно насилие, било то дори и за вярата — последните думи Партений натърти многозначещо, — но и не мога така с леко сърце да присъствувам, когато се готвят да предават христови войници на неверника. Със сълзи на очи измолих от предателя да не сторва веднага намисления грях. И после...

— Какво после? Говори, не ме измъчвай, отче Партение!

— И после го попитах дали няма да се откаже от намисленото издайничество, ако друг му даде по двайсет алтъна на име. Той склони — за него били важни парите...

— Има бог! — каза с дълбока вяра Захарий и се прекръсти.

Като видя този кръст на благодарност, Партений сърдито скръцна със зъби. Дявол да го вземе, какво беше туй евтинджийство да определи само по някакви си двайсет жълтици на човек? Монахът побърза да се поправи:

— Не се радвай толкова, чорбаджи. Хора като — как го рече? — този окаяник са ненаситни. Ще му дадеш двайсет алтъна, а след месец той пак ще те заплаши и пак ще трябва...

— И що от туй, отче? Ще ме заплаши, пак ще му дам. — Поуспокоен, Захарий даже намери сили да се усмихне половинчато. — Че животът ми е по-скъп от златото, пък и... Ама ти, отче — неуверено и с молба в гласа добави чорбаджията, — ще ли... ще ли да се намесиш да ме откупиш от тоз?...

— Това е мой човешки и християнски дълг. Щях на часа да го сторя, казах ти вече, ала... Откъде дваисет жълтици в джоба на скромн монах като мене?

— Ще се намерят, ще се намерят — разчевръсти се стопанинът. И след малко калугерът чу как в съседната стая щраква ключалка и се отваря вратичка на шкаф...

Когато се намери отново на улицата, Партений беше в такова настроение, че изобщо не усети напора на вятъра. На душата му беше леко и радостно. После изпита раздвоение: алчността му го подтикваше да обходи и другите завераджии, а разбунената му плът насочваше краката му към Ески Джамии махала. Поколеба се, сетне изсумтя:

— Няма да ми избягат. В ръцете ми са...

И тръгна нагоре. Към дома на Февзи Балабан...<sup>[1]</sup>

---

[1] Нека читателят не приема образа на таксидиота, Партений в книгата като опит за евтина антирелигиозна пропаганда. Партений не само е съществувал и живял в Сливен през епохата, но е притежавал и всички отрицателни качества, изтъкнати тук, включително половата му извратеност. За това свидетелствува видният наш възрожденец д-р Иван Селимински („Библиотека д-р Иван Селимински“, кн. I, стр. 54), който го е познавал лично:

„Някой си калугерин на име Партений от светогорския манастир Дохиари беше таксидиот в моя роден град Сливен. Той, като изповедник изобщо на всички граждани и знаещ тайните им, цели десет години стана бич и зъл дух на този град. Във време на гръцкото въстание, като знаеше, че някои граждани бяха съучастници «за вярата», той стана причина, щото те се принудиха за няколко години да избягат от Сливен. Спокойни останаха само онези, които удовлетвори́ха с пари калугерската му алчност. Партений беше още блудник и педераст.“

По-нататък ще стане дума и за други противонародни дела на този „бич и зъл дух“ Партений и затова на съответното място в книгата отново ще цитираме характеристика на таксидиота от д-р Селимински.

↑

Уж гледаше в чарковете, пък умът му упорито търсеше месеци назад, връщаше го в онази лятна сутрин, когато седеше на кьошка в чудния хаджи Михалов дом, гледаше поовехтялото джубе на домакина, срамеше се от предвзетостта на празничните си дрехи и... имаше непреодолимото чувство, че е сторил голям, гибелен пропуск. Повече от половин година измина оттогава, а това чувство не намаля.

Вече месеци наред Добри Желязков усещаше с цялото си същество, че нещо ставаше в Сливен. Познаваше своя град — бе роден тук, а като шекерджийче бе научил и всеки камък и всеки зид от него. Нещо ставаше! То витаеше във въздуха, разнасяше се с пушеците от комините, долавяше се в изпънатите лица и напрегнатите очи на хората, пълзеше подмолно като къртица в дупката си; то караше възрастните да се оглеждат предпазливо и да претеглят думите си, жените — да се стряскат, когато гост потропа на портата, децата — да снижават гласчетата в игрите. Да, нещо ставаше, а Добри не можеше да открие какво в същност бе това „нещо“. И се измъчваше, че е останал настрана от кипежа и доверието на хората, а двойно се измъчваше от съзнанието, че лятос бе на една стъпка да научи всичко от устата на хаджи Михал хаджи Василев и... не прекрачи тази стъпка.

В живота с превратната съдба, който го чакаше занапред, той много пъти щеше да изпада в днешната безпътица и в днешното раздвоение между самотните радости на жадния за успех човек и мъката да си останал настрана от народните работи. Но все още беше рано, за да може Добри да схване тази безпътица и раздвоеност като своя орис. Сега само се измъчваше. И подгонен от тази болка, той стори нещо, което сам не би повярвал за себе си — посред бял делник заряза станове, поизми се и тръгна надолу към чаршиите и пазарите, воден от смътната надежда, че случайно ще открие името на онова, което бунеше Сливен.

Новоселската река бе придошла от снеговете, които се топяха горе, в Стара планина, та Добри не можа да я пресече на близкия брод — там камъните, които лете стърчаха високо над водата, сега лежаха до две педи под повърхността ѝ, — а слезе доста надолу по течението

и премина по гевгирлията мост, който водеше към Ямалъ Оглу джамия.

Докато прекосяваше турските махали Ески Джамии и Айше Хатун, той забеляза как при появяването му приказките на агаларите, излезли на припек пред къщите си, секваха и преминаваха в шепот, усещаше недоверчивите им погледи, които го посрещаха от края на улицата, следваха го през цялото време и го изпращаха чак до другия край.

Изпита облекчение, когато при Ески джамия излезе на поширокия сокак, който водеше към конака. Но това чувство не продължи дълго. Друг път Добри щеше да мине, изпълнен с безразличие към хаплювците-заптиета пред конака, но недоверчивите погледи на агаларите събудиха у него неясна тревога и смут, та краката му сами свърнаха надясно към Машатлъка, за да избягнат и конака, и онези, които бяха в него. Чак някъде около Сахатя (така наричаха тогава часовника и неговата кула, започнати още през миналия век от аяна хаджи Юсмен и завършени в началото на този, деветнадесетия, от приемника му Мехмед ага, русчуклията) един глас го повика:

— Какво, Добре? Май, не ти се дощя да попаднеш пред очите на хългъзниците от конака?

Беше хаджи Рифат. Добри щеше да отговори нещо троснато, но благата усмивка на стареца го разоръжи. И само смотолеви:

— Ами, не съм сторил никому зло, та няма защо да ги отбягвам.

Хаджи Рифат поклати глава:

— Нещо се мъти, Добре, което не само тебе, но всички ни кара без вина да се чувствуваме виновни. Не го зная какво е, но го усещам ей тука, по края на пръстите си, на върха на носа си. Ще дойде то, непременно ще дойде, пък тогаз „алтта каланън джанъ чиксън“<sup>[1]</sup>.

— И какво ще правиш ти, дядо хаджи, когато туй, дето се мъти, дойде?

Хаджи Рифат помисли, после показва часовника до тях:

— Двамата с тоя ще правим едно и също. — Той посочи мраморната плоча, вградена в стената на часовниковата кула. — Тук е казано: „... ще разчита на благодарността на тия, които го гледат от четири страни.“<sup>[2]</sup>

Старият човек поздрави и отмина. Изглеждаше по-приведен от обикновено, сякаш притиснат от мисълта за онова, което наближаваше.

Ето, и хаджи Рифат също. И той усещаше идващата буря...

Добри постоя така, после продължи пътя си към Сарашката чаршия и Аба пазар. И сега навсякъде виждаше следите на онова, „нещото“ — в оределите посетители в кафенето на Мустафата, в празните дюкяни на търговците, в угрижените лица на минувачите.

Чак до шадравана на Аба пазар той най-сетне зърна едно познато лице — при вратата на пустия дюкян на Георги Силдаря стоеше Бяно, клюмнал нос и заяпал се някъде на север. Знаеха се само от три месеца, но за това време Добри се увери, че двамата „си разбират от лафа“. Разбират си от лафа, а не — че си приличат. Напротив. Добри не притежаваше нито волската сила (веднъж на зияфет по Новоселския боаз заради един бас Бяно вдигна като агне на раменете си едно магаре заедно с товара му аба — сетне пресмятаха, че общата тежест трябва да не е била под сто и четиридесет оки! — и го пренесе на сто крачки, и то нагоре по баира), нито душевната унесеност на Бяно.

— Слушай — рече абаджията, когато приближи на две крачки от него. — Ти приятел ли си или не?

Бяно даже не помръдна. Може би изобщо не го чу. А че не го забеляза, това беше съвсем очевидно — той продължаваше да гледа нагоре по улицата. Добри също погледна нататък. Улица като улица, какво има да се пули: три заптиета минаваха покрай Нурул Кудус джамия, току зад тях някакъв селянин шибаше един катър, още по-назад жена и момиче вървяха притиснати една до друга към Мангърската махала, май че бяха братовата жена и племенницата на Димитраки чорбаджи. Абаджията сложи ръка върху рамото на приятеля си.

\* \* \*

Също и Бяно вече от месеци безпогрешно усещаше, че Сливен ври и кипи. Сливен приличаше на поле между две вражи войски — по него уж се полюшват зрели жита и се кипрят пъстри цветя, пък то вече тръпне, невям отнапред угадило тропота на крака, който утре ще го разтърси, и кървите, с които ще го оплискат. Чувствуваше това Бяно, пък акълът му все в Божура. Унесе се през час, през два и все в спомените си за нея се връща. То и спомени не бяха, ами само сънища,



истински като преживени, и треска. Ето и сега той се виждаше заместил Жечка Стефанова, да крачи там, до Божура, чуваше стъпките и шумоленето на фустата ѝ, усещаше рамото ѝ до своето рамо...

После... после ръката на Добри силom го накара да се свести...

— Прости ме, брат — каза смутено. — Прости ме, унесъл се бях нещо, та не съм те забелязал.

Добри не се опита да го задява за неговата заплеснатост. И попита съвсем друго:

— Каж ми право в очите — ти честен приятел ли си ми или не?

— Приятелят е само честен. Не е ли честен, той не е никакъв приятел.

— Тогаз щом си ми честен приятел, отговори без завъртулки: що става в нашия Сливен?

Въпросът на абаджията го смути. Малкото, което знаеше, не можеше да каже, а да излъже не искаше.

— И аз усещам, че нещо става в нашия Сливен — каза, след като мисли дълго. — По-право — че се готви да става. Повече нищо не мога да ти кажа, Добре. Защото нищо не зная.

— Не знаеш, казваш. — Бяно потвърди. — Никой ли не се намери да те посвети в онова, което става или се готви да става?

— Почти никой — след известно колебание каза Бяно, като мислеше за баща си.

Дълго мълчание.

— И мен почти никой — рече на свой ред Добри Желязков. Пред неговите очи пък в този момент стоеше хаджи Михал, наметнал раменете си със своето вехтичко джубе.

\* \* \*

Случи се, че онези, чиито имена двамата приятели благоразумно премълчаваха, точно в същото време се срещнаха. И то не надалеч, в дома на хаджи Михал хаджи Василон, главния завераджия на Сливен.

Когато прекрачи в собата — той идеше непоканен, — Георги Силдаря сбърчи недоволно вежди: надявал се бе да намери домакина сам, пък на миндерлика до прозореца забеляза още двама души. После

възелът на челото му се поотпусна — видя, че двамата са хаджи Нойко и чорбаджи Еню; свои, ще рече. И заговори още от вратата:

— Лошо, братя, от ден на ден по-лошо става.

— И ти ли лош хабер носиш? — въздъхна хаджи Михал. Очите му заприличаха на сини стъклени маниста.

— Кой друг е донесъл лоши вести?

— Аз — обади се Еню. — Ратаите разправят, гаджалите ками точели, невям за клане се стягат. Ще да са надушили нещо... Колко им е на тях да турят едно хиляда души под нож?

— Че ти какво си чакал? — сопнато му отговори Силдаря. — Разумява се, че ножове ще точат, а не на кадъните си иглите за плетене. Та ние не точим ли за тях ножове? Да не се готвим на кафе да ги каним?

— Щом само се стягат агаларите, то е на добре, Еню, това пък ще ти кажа аз — чу се тънкият и звучен глас на хаджи Нойко. — Ако знаеха нещо, те без много-много тупурдия и без стягане щяха да бутнат в хапуса който им трябва.

В смълчаването, което последва, Силдаря се настани на миндерлика и отложи калпака си.

— Моят лош хабер е друг — рече — и той обещава анджак хапус и въже на врата. Онзи проклет издайник, дето като тахтаба смуче кръвчицата на нашите люде, или ще ни разреде войската още преди първата битка, или ще даде на гъжвалиите онуй, което те още не знаят.

— Не те разбирам добре, Георге — проточи тънък врат хаджи Нойко.

— Джендо кюмурджията се разбрал още снощи с двама кираджии, сабахлен си натоварил где щото имал и поел накъде Загорето. Още два пъти ако ме споходи отчето с големия дирник, рекъл на комшиите, и ще стана гол като тояга. Срегнах одеве чорбаджи Захарий. И той премисля с бягство да се отърве от непосилната изнуда. Та туй ми е думата: издайникът или ще ни прогони людете, или, като няма кого да скубе, ще ни продаде на агаларите.

Хаджи Михал стана, сплете ръце отзад и се заразхожда из собата. Личеше, нерешителност някаква го глождеше отвътре. Най-сетне спря и се огледа.

— Повелено ми е да мълча, но на вас, братя, ще кажа. — Той извади от джоба си една изписана хартия и я развя. Сега очите му

грееха със синя светлина. — Наближава, братя. Скоро, много скоро ще бъде...

— Бог да благослови думите ти! — нестройно му отговориха тримата.

И се прекръстиха с такова благоговение, сякаш молеха всевишния да даде берекет...

---

[1] „Който е отдолу, да му излезе душата“ (турска поговорка). ↑

[2] Плочата с надписа доскоро стоеше на оцелялата до половина часовникова кула, която сега се намира в двора на Пето основно училище „Иван Лилев“, разположено на мястото на някогашния площад Машатлъка. Паднала в последните години, тя сега се съхранява в Окръжния исторически музей. ↑

Бяха в безопасност зад дебелите стени на метоха, ала примираха от страх, шепнеха и ходеха на пръсти. А така не беше само сега, когато Сливен ехтеше от тъпаните на Тахираговия аскер. Този страх се захвана още през зимата, когато се подочу за разните лудешки, работи и турците почнаха да точат ножове, усили се в края на февруари, когато самите турци издадоха че „нещо се е захванало в Молдова“ и се чува имената на Ипсиланти, Тудор Владимиреску и Сава Бинбаши. А днес по едно и също време дойде мълва, че „на юг цяло Гръцко се е вдигнало“, а на север, отвъд Дунава, „на турчина такова яйце му се пече на задника“, че събира цялата си войска...

Стояха един срещу друг, заслушаха се в далечното бумкане и избягваха да се гледат. Ала когато тъпаните и зурлите прозвучаха някъде наблизо, пръв Кирияк не издържа. Той остави настрана янтарената си броеница, която цял час бе лежала в шепата му, с пъшкане и пуфтене смъкна крака от миндерлика и така, по чорапи, приближи към прозореца. След него се размърда и Димитраки и подир малко двамата вече напразно се мъчеха да погледнат навън през матовата непрозрачност на опънатата върху черчевето наблажнена хартия. Помъчиха се и не успяха. Тогаз Димитраки извади ножката си и рязна на хайвер-кеята една цепка, не по-широка от стегнато изпreden конец, и залепи око на нея.

— Дай ножа — рече архиерейският наместник и проби и другата хартия.

Дълго, много дълго оглеждаха двамата онова, което ставаше отсреща, на малкото мегданче между конака<sup>[1]</sup>, Хаджи Реджеб джамия и хапуса. Там думкаха даулите и пищяха зурлите, а аскерът, накачулен с оръжия и торби, пееше и пушкаше във въздуха, пък на най-крвожадните не им стигаше тоя сербезлък, та минаваха отстрани на конака и под шумните възгласи на другарите си разиграваха като карагьозчии някаква сцена при широко разперените клони на Старата круша.<sup>[2]</sup>

— Избират клони за нашите вратове — изпъшка Кирияк с такъв отчаян глас, сякаш вече го бяха подкарали към крушата.

Димитраки не отговори. И не отлепи око от своя процеп.

След още половина час думкането и игрите престанаха, юзбашии и онбашии се разтичаха и криво-ляво построиха аскера като за поход. Тогава се появи аянът на висок дорест кон и даде знак за тръгване. След него закрачи музиката, като сега гайди подеха „Кестермето“, Тахираговата песен<sup>[3]</sup>, а подире ѝ се проточи аскерът.

Когато се изниза цялата войска, Димитраки се върна на предишното си място и — нещо много рядко за него извън къщи — напълни чибук и запуши. Архиерейският наместник претърколи лоестото си тяло и го разположи на миндера. Заговори чак когато вече не се чуеха тъпаните на войската.

— Сте се хапя аз, много сте се хапя! — загрижено поде Димитраки чорбаджи, като отлепи за малко цевта на чибуката от устните си. — Ама така става тя винаги, когато цовек се поведе по акъл като твоя.

— За какво ме нападас, цорбаджи? — със смес от несъгласие и угодливост попита Кирияк.

— Добре знаеш за какво — продължи все на „елински“ чорбаджията. — Гърци, власи, нашите българи, сърби — всички са се вдигнали „за вяра“ срещу полумесеца, а аз, пръв елин на Сливен, стоя настрана и дъвча нокти. Нали такъв съвет ми даде? Ами ако утре всичкото християнство надвие турчина?

— Ха, ще надвият турчина! Туй да го видя, няма да го повярвам...

— Спи ти на туй ухо. Ама мен сигурен човек ми рече: ингилизите поддържали елините в Морей, а пък княз Ипсиланти, дето сега пои коня си на Дунава, бил московски генералин и втори началник в московската войска след царя<sup>[4]</sup>. С такива царщини зад гърба си като нищо могат видя сметката на султана. Наспроти твоите кроежи и... съвети.

— Не бързай да ме нападаш, Димитраки чорбаджи — остро рече наместникът. — Или невям си забравил, че ти си предал Тодория Ексара преди още да се посъветваш с мене?

Освен рязкостта, в отговора на Кирияк се съдържаше и една полускрита заплаха, която чувствителният за тези неща чорбаджия не пропусна да забележи. Той изчука чибуката си о мангала, продуха цевта и каза примирително:

— Ние ли криво богу се молихме, бог ли криво ни разбра? Погледнеш ли сега — и тъй лошо, и инак лошо. Нито на турчина да служиш, нито с бунтарите другарство да правиш. Пък стара мъдрост е, че между двата стола се пада на земята... Какво ще речеш, Кирияк?

— Кой знае, може да е най-хубаво да останеш там, където си сега, сиреч между двата стола, чорбаджи. Ще рече — изчакавал си досега, няма да стане нищо, ако изчакаш още малко. Поогледай се, подуши във въздуха, ще разбереш накъде отиват работите...

\* \* \*

Една неделя след заминаването на Тахир ага с войската хаджи Михал повика на съвет главните завераджии. Опасно бе да се съберат в града, та по съвет на Силдаря щяха да се видят по среднощ във воденицата на неговия зет Пею Смеденов на „Аркаръ коруч“. Мястото беше избрано благоразумно: достатъчно далеч от града, за да тръгнат нататък дембелите и туткуните от конака, пък и Пею беше извън подозрение. Разставиха и стража около воденицата. Нея Сяро осигури много лесно — проводи човек и повика Кара Танас и дружината му; момчетата завардиха околността на воденицата, а Кара Танас (на него водачите на съзаклатието разчитаха много — нали в бранното умение се е учил от Индже Стоян войвода<sup>[5]</sup>!) щеше да участвува в съвета.

На уречения час се събраха всички, които хаджи Михал беше повикал: самият той, хаджи Михал хаджи Василев, Георги Силдаря, чорбаджи Еню, Сяро Барутчията, хаджи Нойко и Кара Танас войвода. Силдаря и Кара Танас не се делиха един от друг — срещаша се за първи път след онзи паметен ден на Агликина поляна.

Шестимата мъже се здрависаха, насядаха в кръг по столчета и пълни чували и хаджи Михал поде:

— Работата не отива така, както я мислехме, братя. И затуй си рекох, че трябва да се съберем и поприказваме.

— Какво? — попита чорбаджи, Еню. — Да не би вече гаджалите да са надвили християнската войска?

— Не, таквоз нещо не съм чувал. Но чух друго. Княз Ипсиланти не искал да мине Дунава.

Някои замълчаха, други изпсуваха, а Силдаря прецеди през зъби:

— Още отначало си знаех аз какво ще излезе, щом се прави с гърци!

— И княз Ипсиланти се бил видял в чудо, казват — продължи хаджи Михал. — Защото Русия отказала да помогне обединената християнска войска.

— Русия? — повтори смаяно хаджи Нойко. — Не може да бъде!...

— Руският цар изгонил Ипсиланти от своята войска и...

— О, боже! — изпъшка отчаяно Еню. — И друго ли има?

— ... и дал съгласие султановата войска да се прехвърли оттатък Дунава, за да срази войската на Заверата.

— Не може да бъде! — повтори хаджи Нойко. — Царят на християнска Русия ще прави ортаклък с чалмалията в Цариград. И защо, защо?

— За да имало мир между двете царщини и в Европата. Тъй го рече онзи, дето ми донесе лошия хабер.<sup>[6]</sup>

Дълго време никой нищо не рече.

— Е, хубаво де — обади се за пръв път Кара Танас войвода. — Руският цар се отрекъл от нас. Не е добре, няма защо да си кривим душите, ама да кажем едно „майната му“, па да си гледаме работата сами.

Върху лицето на войводата светеше хладна суровост. А гласът му — също като снагата: стегнат и жилест.

— Случи се да се срещна, преди три дни на Харамията<sup>[7]</sup> с Добри войвода<sup>[8]</sup> — продължи войводата. — Той с момчетата си и аз с моите. Та седнахме ние на хайдушко чеверме и се разприказвахме. И той е от нашите, него Алтънлъ Стоян го покръстил, че затова като мен не разпуснал дружината си за зимата. И от дума на дума — до близката кръщавка стигнахме. И тогаз Добри рече една приказка, дето искам сега да ви повторя. Защо ще чакаме гърци и власи да минат Дунава, вика, ами...

— А, гърци и власи! — прекъсна го сърдито Георги Силдаря. — Едната третина от момчетата, дето са под байраците на Тудор Владимиреску и княз Ипсиланти, били наши, българчета. Туй от устата на Тахир ага го зная.

— Както и да е. Та Добри викаше, защо да чакаме други, а не се вдигнем ние сами. Ей го на, да вземем нашия Сливен. Тъй както е сега

без войска, само да се понапънем — вие отвътре и ние отвън, за една нощ ще го вземем.

Никой не го подкрепи. Мнозина недоверчиво поклатиха глави.

— Сливен не е турската царщина — рече хаджи Нойко. — Хич да не се лъжем, турската царщина е голяма и силна, не можем така с голи ръце да ѝ скършим врата. Ще вземем Сливен ние, туй го вярвам. Но не се ли вдигне българинът едновременно навред, ще се разшетат низам и башибозук и ще ни удавят в кръв. Тогаз и Сливен ще мине по своя ред.

— Така е — потвърди и хаджи Михал. — Слезе ли християнската войска отсам Дунава, туй ще бъде знак всички посветени в делото да станат като един и да грабнат оръжието.

— А защо знакът да не бъде развяването на байрак с Христов кръст тук, в Сливен, или горе, на Чаталкая<sup>[9]</sup>?

— Защото така е уговорено — натъртено и с леко раздражение каза хаджи Михал. — И защото онези, които знаят какво е положението и в Българско, и по целия полуостров, са преценили, че тъй трябва да бъде.

Този отговор не задоволи войводата, но той си замълча.

— Не можем да изменяме онуй, което е тъкмеж на главните войводи — тежко рече чорбаджи Еню, — ама и още дълго да протакаме не можем. Гаджалите душат, ще ни открият. Ей го на, сабахлен са ходили копои от конака при уста хаджи Кутьо, тюфекчията. И при другите тюфекчии ходили. Питали ги за пушките.

— И как да не питат? — обади се хаджи Нойко. — Друга година са продавали на аскера по шест хиляди пушки годишно<sup>[10]</sup>, а тази и едната третина не е стигнала в турски ръце. То турчинът е ахмак, ама чак трева не пасе...

— И при мен дойдоха — каза Сяро и от горните греди на воденицата се посипа брашънце. — Защо не съм предал барута, питат. Лъгах ги, както можах, ама хванаха ли се — един господ знае.

— Вижда се, още много чакане не можем издържа — обобщи Силдаря. — Ще мине ли княз Ипсиланти Дунава, тук на своя глава ли ще развеем байрака, аз не знам. Само едно ми е ясно: проточим ли още дълго, делото ще пропадне, а ние мърцина ще увиснем на крушата.

Всички погледи се извърнаха към хаджи Михал. А той ги пресрещна спокойно, като човек, който не се чувства виновен за



несполуките.

— Затова ви събрах тази вечер, братя — каза той, като неволно повиши глас. — Вчера сутринта дойде при мене вестоносец на Заверата от Габрово. Разковахме подковата на добичето му и прочетох писмото, което се криеше под нея. Навред от двете страни на Стара планина посветените в делото люде са така объркани, както сме ние тука. Тъй било в Осман пазар<sup>[11]</sup>, Шумен, Ески Джумая<sup>[12]</sup>, Търново, Габрово, нашия Котел, а вестоносецът продължи нататък към Ямбол, Филибе и Средец. Навред! И решило се от всеки град да се изпроводи по един човек, които да се съберат в Свищов и сетне всички заедно да минат във Влашко, за да настоят пред княз Ипсиланти час по-скоро — с благословията на московския цар или без нея — да премине в Българско, за да вдигнем въстанието. Събрах ви, за да ви кажа това и да решим ще пратим ли и ние човек при княза Ипсиланти и кой да бъде той.

Четирима прошумяха едновременно и одобрително, четирима изговориха името на хаджи Михал; петият беше Георги Силдаря. Той мълчеше, гледаше изпитателно към хаджията с очи, които бяха заприличали на тесни цепки, и не се опитваше да скрие как старото съмнение и неверие трупа мисъл връз мисъл зад гладкото му широко чело. Погледна към него с въпрос и хаджи Михал и дълго останаха така те двамата, никой не отклони, не сведе поглед. Най-сетне се обади Сяро Барутчията:

— Ние казахме нашата, Силдар. Кажи да чуем и твоята воля.

Георги Силдаря отговори, но не нему, а като се обръщаше към хаджията, водач на съзаклатието в Сливен.

— Ясно, че трябва да бъдеш ти, хаджи Михале — заговори той бавно, като претегляше всяка дума. — Но пътят е дълъг, имаш нужда от чирак да ти помага, да се грижи за тебе и добичето ти. Какво ще речеш, ако за чирак ти пратя моя малък син Васил?

Едва забележима усмивка сви устните на хаджи Михал хаджи Василев — разбираше той недоверието, което се криеше зад уж благите думи.

— Приемам, Георги Силдар — произнесе той ясно. — Зная защо провождаш момчето и точно затова приемам. Кажи му утре по съмнало да дойде у дома. Кон да не води, аз ще му дам.

Над воденицата на Пею Смеденов продължи да тегне грижата...

---

[1] Конакът се е намирал на мястото на сегашния Окръжен народен съвет. ↑

[2] В Сливен се говори, че преди Освобождението българските хайдути и революционери са били бесени на известното дърво Стария бряст на бул. „Ленин“. Надпис в този смисъл е поставен при дървото. Но това е неточно. За масова бесилка на поборниците е служела една круша с много разперени клони (авторът притежава автентична снимка на това дърво с обяснителен надпис, направени през 1888 година), която се е намирала някъде около входа на сегашната сграда на Окръжния комитет на БКП. На Стария бряст е имало обесени (както впрочем и на почти всички дървета по улиците) само през Освободителната война, при отстъплението на турската армия след погрома на Сюлейман паша. ↑

[3] Тази гайдарска мелодия е позната и днес в Сливенския край, все под името „Кестермето“ или още „Маршът на Тахир ага“. Нотирана от проф. Стоин, тя може да се намери в книгата на Д. Константинов „Жеравна“, 1948. „Кестермето“ е провлачена мелодия, в която на места гайдите изведнъж млъкват и само тъпанът „продължително тумка на вървеж“. На това прекъсване и насичане се дължи и името на песента. ↑

[4] Александър Ипсиланти, грък по народност, бил син на влашкия княз Константин Ипсиланти. Завършил военно училище в Русия, служил в руската армия и се прославил във войните срещу Наполеон (в сражението при Улм загубил дясната си ръка). Произведен генерал, той бил назначен адютант на Александър I. Но през време на въстанието Ипсиланти не получил подкрепа от Русия — цар Александър I, краен реакционер и враг на всякакви революции, не само не подпомогнал Заверата, но и я осъдил. ↑

[5] Докато изворите недвусмислено сочат Сяро Барутчията като съратник на Индже войвода и след това участник в Заверата от 1821 г., същото не може да се каже за Кара Танас. Действително Ради Боев (в „Стоян Индже войвода“, ДВИ, София 1956) го поставя като един от помощниците на Индже, но не посочва откъде е почерпил това сведение; проучените от нас източници не го потвърждават. Същото се отнася и за прочутите войводи от епохата (с изключение на Добри войвода, за когото ще стане дума в следващите страници) — няма поименни исторически данни да са съдействували на Заверата. Но

ролята, приписана им от автора, не бива да се смята за груба измислица — по-нататък Кара Танас е доказал, че ако не я е играл, то положително е бил достоен за нея. А че хайдутите, намиращи се в Стара планина, не са били чужди на голямото начинание, свидетелствува следното изречение у д-р Табаков (т. II, стр. 71): „Приготовленията в Сливен са били големи и в тях не са участвували само гражданите в града, но и излезлите вече в Балкана сливенски хайдутите“. ↑

[6] Истината е друга. Крайният реакционер император Александър I от нищо не се е страхувал повече, отколкото от революциите, дори когато имали националноосвободителен и верски характер. Затова той напълно подкрепял Свещения съюз на европейските монарси, една от главните цели на които била задушаването на „революционния дух“ от всякакъв характер. Именно поради тази причина Александър I предал въстаналите християни от Балканския полуостров на турците. ↑

[7] **Харамията** — местност в Сливенския балкан, източно от връх Българка, някога известно хайдушко сборище. ↑

[8] Добри войвода — роден в Сливен през втората половина на XVIII в., бил хайдутин при Трифон войвода, а после и при Индже. След като Индже войвода разтурил дружината си и се изселил, Добри станал самостоятелен войвода и действувал до към 1828 година. ↑

[9] Днес **Чаталка**, връх в Сливенския балкан (вис. 1065 м.). Турското име означава: „чатал“ — раздвоен, „кая“ — скала, твърд камък. ↑

[10] Към епохата Сливен е бил прочут център на оръжепроизводството. За времето непосредствено след 1821 г., когато поради въстанието тюфекчийството е било силно ограничено, д-р Табаков пише (т. III, София 1929, стр. 59), че „сливенските тюфекчии били задължени да дават на правителството 500 пушки годишно“. Но турски документ от 1827 г., когато икономиката на Сливен е отново в разцвет, съобщава, че „Високата порта изисква месечно по 500 циви или годишно по 6000“; тази цифра възприехме и за времето преди погромите около Заверата. Френско съобщение от 1834 г. говори дори за производството на 12 000 кремъклии пушки. ↑

[11] Осман пазар — днес гр. Омуртаг. ↑

[12] Ески Джумая — днес гр. Търговище. ↑

Мина доста време, откакто хаджи Михал замина на север, а от него и Васил — „ни вест, ни кост“. Но затуй пък към средата на април в Сливен започнаха да пристигат хабири кой от кой по-лош, потревожен. От разни краища на земята българска идваха и все за едно говореха — видни по положение и богатство мъже българи, замесени в Заверата, или били погубени от турците, или сами сложили край на живота си. Хаджи Параскева кнез Търновски се хвърлил от покрива на къщата си и главата му се пръснала о калдъръма. В Габрово хаджи Христо Рачков, прочутият търговец и предприемач, глътнал отрова и умрял, а колцина изтрепали турците около него, броят им комай не можа да се каже. Някой си хаджи Тошо от Враца еничарите заклали във Видин, ведно с видинлията Никола Шишманов. Същата участ имали Тодор Миланович и другарите му в Свищов. Подобни вести идеха също от Варна и Шумен, от Севлиево и Трявна, от Елена и Никопол, от запад и от юг. Хаджи Станоолу и Найденов Кръстевич в Одрин били заклани заедно с целите им семейства. Под турски нож в Пловдив минали родовете на Чалъковците, Стояновците, Власаковците и Вълковците. Други имена на погубени българи мълвата носеше и от Цариград...

Не бяха отдъхнали от тези тревоги, когато се зададе истинската опасност: султанът от Стамбул пратил безчислена войска на север, земята от оцелелите досега бунтари да разчисти. Водел я някакъв паша, дето така си разбирал от работата, че заслужил да бъде въздигнат в бостанджи-баши от своя падишах. Заслужил го, като оставял подире си чакъм от изпепелени къщи, бастисани имоти, избесени мъже.

Тази беше предпоследната вест, която достигна до Сливен. Последната дойде от Драгоданово, сливенското село. Едно нищо и никакво село, но бостанджи-башията ударил в него седемнайсет къщи. И като нямало в Драгоданово кауш, на седемнайсет мъже свалил главите от раменете — на някои затрил и челядта заедно с тях. Само един се спасил от клането, Цоню Брадатия<sup>[1]</sup>, който на времето поскитал из Стара планина с Моню войвода<sup>[2]</sup> и от него научил как се

секат „зелки“. Цоню не дочакал да му вържат ръцете, ами изскочил из портата с ятаган в ръка, не сколасал да утрепе пашата, но повалил шестима от неговите читащи, пък хванал Балкана.

Друга вест подир тази не дойде, защото довтасаха предните аскери на бостанджи-башията и така стегнаха града, че го задушиха още преди да е дошъл началникът им — нито външен човек можеше да влезе, нито вътрешен да излезе; от тях, вътрешните, само който има благоразумието да се измъкне преди идването им, измъкна се. Имаше такива побягнали с време — и от Сливен, и от казата, — та сетне турската управа се оплакваше, че „мнозина станали разбойници“, но те не бяха хора от първа ръка на Заверата; челните люде разбираха каква опасност приближава, но не пожелаха да изоставят „войската си“, себе си да укрят.

И тъй, каза се вече, предните аскери пристигнаха и пратиха телялин по сокаците и мегданите, който извести, че се забранява човек да се покаже извън портата и покаже ли се ще му се стреля. А като гръмнаха няколко пъти на живо месо, сливналии се затвориха по домовете си и там зачакаха онова, което им е било писано да ги сполети.

Не чакаха дълго. След два дни в града пристигна пашата, начело на таборите си, запретна ръкави и се разчевръсти да лови съзаклятници. Взе само хаджи Молла да му превежда и не губеше време да влиза от къща в къща, а поглеждаше в едно свое малко тефтерче и повеляваше: „Там и там ще ме заведете“, „Покажете ми дома на еди кого си“. Пущаше напред хората си и те се поразшетваха, та когато двамата с Хаджи Молла прекрочваха портата подир тях, намираха обитателите подредени един до друг на двора, по мъжете имаше пресни синини, понякога — разкъсани сукмани и разплакани лица по жените, издути джобове по потурите на аскерите. Но пашата не даваше внимание на такива подробности, а след разпит отгоре-отгоре нареждаше да бутнат мъжете в кауша, а някои убиваше още на дворовете им. Така се случи с хаджи Коста; у него намериха скрити пушки и джепане, та го заклаха като кокошка и после хвърлиха още мърдащото тяло в кладенеца<sup>[3]</sup>. А Атанас Дучев повлякоха за чамбаса на главата му, тътриха го така по двора и по хаета и накрая го удавиха в една бъчва с вино. Хаджи Кутьо тюфекчията премазаха от бой; биха го с една от неговите джувер-пушки, докато тя се строши о гърба му, а

знаеше се, че хаджи Кутювия пусат е прочут със здравината си. И когато се счупи пушката, от тюфекчията отдавна вече бе останала само купчина от разнищено месо и натрошени кокали. Сяро Барутчията спипаха точно когато бе изхвърлил петстотин оки барут в ямата и се готвеше да го затрупа отгоре, но него пашата не посече веднага, а го хвърли в хапуса.

В хапуса се озова и Георги Силдаря. Когато приближаваха към неговия дом, хаджи Молла внезапно се разпя високо. През високите дувари Силдаровци чува песента и разбраха предупреждението. Манол се възползува — провря се по корем по барата, минаваща през двора, излезе чак на задния сокак към Фърчиловата воденица, по чудо остана незасегнат от куршумите, които стражата хвърли по него, и изчезна нагоре по Селишкия боаз. И още същата нощ беше в дружината на Алтънлъ Стоян войвода. Та, рекохме, Манол се възползува от предупреждението, а Георги Силдаря гордо отказа да се спасява с бягство. А Бяно пък на свой ред отказа да изостави баща си, когато е в беда.

— Сполай ти, разбрах те хубавичко — отговори по-късно Георги Силдаря на хаджи Молла, когато се увери, че пашата не разбира български. — Но не можех да избягам, хаджи. Аз подкокоросвах хората да се стягат за битка, сега не можех да ги оставя сами да вадят кестените от огъня.

А на въпроса на пашата отговори така:

— Да, аз съм Георги Силдаря. Туй, дето си го научил за мене, открай докрай е вярно — както ти си паша на османлиите, така аз щях да бъда паша в християнската войска. Излезе по-ербап от мене, залови ме. Не чакам милост от тебе, както и нямаше да ти я дам, ако аз бяха излязъл по-ербап. А този е синът ми. Ако си справедлив човек, него не го бутай. Той нищо не знаеше, нищо не правеше — държах го настрана от моите работи.

Пашата обикновено не слушаше задържаните, но тези курназдуми го впечатлиха, та той се отнесе към Силдаря така, сякаш пред него наистина стоеше пленен паша — освободи сина му, забрани да се ограби домът, а на пленника разреши да си вземе черга за кауша.

Заслужава да се разкаже още защо и как стана така, че единствен от по-първите завераджии хаджи Нойко не попадна в хапуса заедно с другите заговорници, на брой повече от сто и дваайсет души.

Скривалището на пушките и джепането, уж майсторски го правиха, пък аскерът го откри с подозрителна лекота. Пашата видя изваденото на бял свят оръжие и побесня. Запъти се той към вързания с ръце на гърба хаджи Нойко, оставен прав посред двора. И тогава сухото тяло на хаджията изведнъж се затресе от нямо хихикане, очите му се завъртяха в орбитите, жилите на дългия му врат се издуха от напрежение и той занарежда пред бостанджи-башията, като пръскаше лицето му със слюнки и пяна:

— *Иди, м̀ни, Дудо мини,  
трийором, съдиком,  
крушките, пайделе,  
дзънгалата пос...*

Пашата не знаеше нито дума български, но притежаваше достатъчно житейски опит, за да разбере, че това напевно бърборене, придружено с безсмислено хилене и кокорене, надали е някаква смислена приказка. Той повика хаджи Молла и го накара да му преведе думите на пленника. А през това време хаджията бе подел друга подобна напярка:

— *Адикала, гвадикала,  
двата царя, царафина,  
лющюн, тющюн,  
жаба, слаба,  
къдлец, къчулец...*

Кятибинът послуша па поклати глава и отговори на пашата:

— Чалнал се е, паша ефенди. Туй са безсмислени думи, не значат нищо. Тук, в Ислимье, така припяват децата, когато се броят за игра.

Бостанджи-башията замислено изгледа вързания стопанин на къщата, който сега се полюляваше наляво и надясно и си бърбеше някое друго от своите детски „заклинания“.

— Слушай — каза недоверчиво, — туй да не е някакъв...

— Не е! — без колебание се застъпи хаджи Молла. — Хаджи Нойко си го има в джинса, паша ефенди. Помня брат му беше така — той завъртя разперени пръсти около челото си, — още от малък и умря, без да се даврандиса. Тогава хората разправяха, че майка им и целият ѝ род били малко откачени тука.

— Ритни му тогаз един в задника и го остави — рече бостанджи-башията и излезе из двора. Зад него хаджи Молла се погрижи сам да развърже пленника, който продължаваше да си говори:

— Адикала, гвадикала,  
двата царя, царафина...

В Сливен пашата остана една неделя. Когато продължи пътя си на запад, към Казанлък и Карлово, в хапуса имаше точно сто двацет и шест гяури; замесени в заговора, а осемнайсет други лежаха на пет стъпки под земята.

---

[1] *Цоню войвода*, наречен още Брадатия войвода — познат не само от песните, но и от автори като Каниц и Иречек, като последният го нарича „по-знаменит от прочутите Алтънлъ Стоян, Кара Танас и Злати Кокарчоолу“. Бил войвода десет години, в които — според Панайот Хитов („Моето пътуване по Стара планина“, „Български писател“, София 1962, стар. 123) — „изгубил само двама другари, а срещал се е с турските потери повече от сто пъти“. В 1830 г. се изселил в Букурещ, където след години починал. При него учили хайдушкия занаят Стоян Касапина от с. Конаре и Бойчо от с. Цепераните, Тревненско, станали — особено вторият — по-късно прославени войводи. ↑

[2] *Моню войвода* — роден в Сливен или Сливенско, бил в дружината на Индже, после и самостоятелен войвода. ↑

[3] Споменатият и преди това в книгата хаджи Коста е бил вуйчо на Иван Добровски (1812–1896), бъдещият учител и журналист, който, тогава 9-годишен, е запомнил гибелта на своя роднина. ↑



Докато яздеше през прохода, Аледин Безат бей неволно попишна бузата си и изпсува — ноктите на онуй вълче бяха оставили кървави дамки върху кожата му. Този спомен го ядоса дори повече от болката.

Случи се туй снощи, когато спряха за нощувка в началото на Чалъкавашкия проход. Пийна ракийка Аледин Безат, развесели се душата му и като забрави, че отиваше работа да върши и жълти махмудии да печели, реши да даде радост и на тялото си. Повика той един от своите аждери — така викаше на наетите конници, дето пазеха кervана — и го проводи да му доведат Вълка, гяурчето, което би украсило кой да е харем. И тръгна всичко, както му беше редът, но когато уж вече настъпваше най-важният миг, момичето неочаквано протегна ръце към лицето на бея, не успя да достигне очите му, но със злост на истинска вълчица прекара нокти през бузата, та изтръгна от нея кожа и кичури косми. Болката и смеховете на „аждерите“ сякаш спуснаха червено перде пред очите на бея. И Аледин Безат не мисли много-много, грабна калъча, натика го на момичето отдолу, а после с едно движение го разпра чак до шията като агне.

А сега яздеше през прохода, усещаше болката от раздраната кожа и се ядосваше. На себе си се ядосваше — за един гняв и за една мъжка обида хем тялото си не удовлетвори, хем пожертвува цяла купчина злато...

Като помисли за зараза, който сам си бе докарал, Аледин Безат бей се залови да пресмята какво можеше да получи за другата стока на Робския пазар в Стамбул. Бяха на около един час път след Риш, между Риш и Добрал, когато той заби махмузи в хълбоците на коня, излезе отпред и спря настрана да преброи робите си. Имаше четиринайсет жени — кои млади, кои не съвсем млади; за тях беят нямаше да кяри много — щяха да ги купят или като работен добитък, или фукари разни, които нямат пари за по-хубави и по-млади гяурки. После идеха точно една дузина момичета между десет и четиринайсет години, съвсем като онези „приятни и красиви девойки с нежни, черни очи, пазени в шатри от чужди погледи, на които никой мъж, нито пък никакви духове не им е отнел невинността преди техните

предопределени съпрузи“, както се казваше в Корана за хуриите в рая<sup>[1]</sup>. За тях преситени аги, чиято кръв вече мъчно се разиграва в жилите, щяха да му платят повече. Останалите бяха малки дечурлига, до тригодишни, натъпкани по три, по четири в кошове, окачени на трите товарни коня, които пъплеха зад жените. Колко бяха децата? Трудно беше да се преброят така, без да се спира керванът, но Аледин Безат бей на младини бе ходил цяла година в медресе и знаеше да смята. На три коня по два коша, туй прави шест коша; ако сложи едно върху друго по три изтърсачета в кош...

Не можа да завърши сметката си. Някъде изотзад се чу страшно прашене и беят едва свари да се обърне, за да види как две високи дървета се повалят с трясък — дясното наляво и лявото надясно, — та стеблата и клонците им заприщиха пътеката. Туй пък що беше? Гръм ли падна от ясно небе или вихрушка изскочи из някой боаз?

Дорде беят се освести, един глас изрева на чист турски:

— Предай се, бей ефенди!

Отпред на пътеката беше един мъж за чудо и приказ — не от най-високите, но строен и скършен, прав като точилка, широк в раменете и тесен в кръста — от левент по-левент. Хем не беше в първа младост — косите му, промушили няколко перчема изпод островърхия калпак, издаваха, че като нищо е сторил четирийсетте. Но онуй, което най-много поразяваше в този мъж, беше блясъкът на злато. Златееха се дръжките на неговите пищови, от злато бяха нанизите, увити около калпака му, безброй алтъни бяха нашити по ръбовете на елека и по дължината на ръкавите му. Толкоз злато беше на десет крачки от бея, много повече от онуй, което щеше да спечели на Робския пазар, че чак свят му се зави. Понечи той да протегне десница към пищова, но чу един от наемните стражи да шепне в безпаметен страх:

— Алтънлъ Стоян войвода!... Отидоха ни кожиците!...

Други двама от „аждерите“ обаче не се вайкаха, а вече измъкваха пусата. Не свариха да стрелят — откъм дърветата изгърмяха с дебел гърлен глас няколко шишанета и единият увисна на зенгините, конят на другия рухна под него. Пък и Аледин Безат бей чу едно пропищяване покрай ушите си...

— Предай се, бей ефенди! — извика отново войводата.

Аледин Безат измъкна пищова си, запретна с палец кондака и веднага стреля. Когато пушекът се разсея, Алтънлъ Стоян войвода не

се намираше на прежното си място, но и на земята не беше.

— Юруш! — заповяда боят. — Удрете и да пробием напред!

— Не! — обади се един от конниците. — Напред са подготвили пусия, ще ни изтрепят! Крийте се зад жените и децата!

Съвета си го биваше. Турците скочиха от конете, наловиха кой жена, кой момиче, приклегнаха зад тях и, които имаха още пълен пищов, целеха се и стреляха през раменете им. Хайдутите разрешиха огъня, особено след като куршумът на единия нарани едно от момичетата. И битката комай отиваше към завършек без победител, когато откъм дърветата някой заговори високо и отчетливо на български. Що беше туй? Повели на войводата им? Но защо досега се разбираха без думи, а сега крещят до аллаха? Аледин Безат стисна дръжката на последния си пълен пищов и се заоглежда.

После жените и момичетата едновременно се отскубнаха от ръцете на турците и хукнаха коя накъдето види. Побягна и тая, зад чийто гръб се бе крил боят. Една мълниеносна мисъл му подсказа какви са били тези наглед неуместно високи приказки... Обзе го снощният гняв и Аледин Безат изпразни пищова си в гърба на жената. Миг по-късно гората се разтrese от гръм на пищови и шишанета, нещо тласна бея в гърдите и го катурна назад. Усети ужасна умора, а като откrehна клепащи, видя как се завъртяха върховете на дърветата...

И това беше последното, което Аледин Безат бей видя през своя живот.

\* \* \*

Алтънлъ Стоян простря шарена кърпа на земята и върху нея изсипа бейовия кемер. Тъжно се загледа в купчинката — колко такива купчинки бе видял през живота си на хайдутин? Безброй бяха и все същите като тази: алтъни и сребърни пари, по които невям личеше потта на селяка, излъскани от момински пръсти пафти, сребърни десници на иконни богородици, пръстенчета от скъп и прост метал, тук там някоя гривна от сребърна телчица, нарядко и драгоценно камъче... Войводата ги разрови с ножа си, не смееше да пипне с ръка, сякаш върху кърпата бяха не няколко шепи злато и сребро, а разпалени въглени. И тогава юнашкото му сърце се вкамени: сред другата ягма на

бея видя и проста обичка, на която висеше парче изсъхнало месо... Дълго гледа Алтънлъ Стоян с изцъклени очи тази ужасна находка, пък сетне изкопа с ножа една трапчинка в земята, положи в нея обичката, затрупа я и я затисна отгоре с един камък. Не беше от най-набожните люде, а сега му идеше и кръстове да стори, и молитва някаква да каже...

— Всичко е изпълнено, войводо — чу той Добри, байрактаря си.

— Нахранихте ли ги?

— Богато и пребогато.

— Момичето и жената?

— Девоичето превързах с благ мехлем и хайдушки корен, в мляко натопен. Не е лошо ударено, само в месото, лесно ще му мине.

— Войводата с кимване одобри извършеното. — А жената погребяхме.

— Защо толкоз плака едно от девоичетата?

— То се казва Неда, войводо. И е дъщеричка на убитата.

— А турците?

— Живите погребяха умрелите и отместиха повалените дървета. Сега стоят навързани в долчето и чакат да решим какво ще ги правим.

— Ясно какво ще ги правим! — студено отсече войводата. — Но ще бъде, след като отпратим жените и децата.

Добри пристъпи от крак на крак и каза извинително:

— Те, жените и децата де, искат да дойдат при тебе, войводо, да ти благодарят...

— Не ги обичам аз тези работи — махна отрицателно Алтънлъ Стоян. После посочи купчинката върху кърпата. — Вземи това, прибави към него и що сте намерили у пазвантите, пък го раздели. По един пай отдели на жена и девойка и по половин пай на хлапищак.

— Какво ще ги правим после?

— Не можем ги държа в Балкана. Ще ги проводим в Ески Заара<sup>[2]</sup>, Сливен и Котел. Хайде, докато натъкмяваш пайовете, прати при мене Манол, сина на Силдаря, Радко и Нягол.

Но преди повиканите се яви Трайко, от шест години хайдутин в дружината. Алтънлъ Стоян усети по смущението му — щеше да иска нещо, което не се допуска от хайдушкия закон. И не се излъга.

— Войводо — подхвана, заеквайки, онзи, — аз...

— Режи го изкъсо, Трайко. Що си намислил?

— Ще ми се да ме освободиш от клетвата, войводо, та да се прибера у дома. Шест години заедно скитахме, нека сега...

— И защо тъй изведнъж? — прекъсна го Алтънлъ Стоян.

— Туй момиче, Неда. Дето пред очите ни остана сираче. Бащица то от по-рано си нямало, сега и майка зарови в земята. Да го взема за мое, искам, войводо, да го отгледам. Сърцето ми разтопи с плача си...

Дълго мълча войводата. Настрани гледаше, та не можеше да се отгатне дали Трайковите думи премисля, или своята мъка преглъща. Но когато най-сетне заговори, гласът му беше по прежнему корав:

— Няма да те пусна, Трайко. — Личеше, че не ще измени това си решение. — Няма да те пусна, а ти, братко, послушай мене, по-стария и по-патилия, и не се сърди.

— Не е до сърдене, войводо. Аз исках...

— Искал си и хвала, че си го искал. Защото от добро сърце си го пожелал и не си помислил, че то това твоето, малко и на бягство позамязва.

— Бягство ли? Как пък го рече, войводо!

— Тъй излиза, Трайко, щом ти се е доцяло оттук нататък само за една човешка душа кахър да имаш. — Войводата вдигна гъстите си вежди. — Ние сме тръгнали по балканите не само за един, за двама, а за да браним всичките християни. Колко още чакат на нас да ги отървем, да им помогнем!<sup>[3]</sup> — Па потупа момъка и го отпрати. — Върви и поразмисли. Не се ли съгласиш с думите ми, готов съм да поправа стореното.

Едва се отдалечи Трайко и се явиха Радко, Нягол и Манол. Войводата им обясни какво искаше. Добри ще раздели робините на три, дечицата ще разпредели по жените. Другото тях тримата чака — всеки ще поведе по една група: Манол в Сливен, Радко в Котел и Нягол в Ески Заара. А като ги настанят в добри семейства, Нягол и Радко да се върнат при Дружината<sup>[4]</sup>, на Зеленич ще ги чакат.

— А аз? — попита веднага Манол.

— Ти ще останеш в Сливен, там има нужда от тебе. При туй... ти още клетва не си дал при нас, не си човек от нашата дружина.

— Ами тогаз, да дам клетва, а? — Брадичката на Манол издайнически потреперваше. — И друго има, войводо. Знаеш какво е в Сливен и как се измъкнах от там!

— Беше така в Сливен, ама вече не било. Гъжвалиите там се поукротявали. А баща ти е в хапуса, може да има нужда от тебе.

— Ама, войводо!...

— И първом трябва да научиш най-важното от хайдушкия закон — вече по-строго го прекъсна Алтънлъ Стоян. — Препираш се и се пазариш ли, мястото ти не ще е при хайдутите.

Манол не продума повече.

Един час по-късно той, Радко и Нягол поведоха освободените робини, както им бе наредил войводата. И тримата имаха късмет, та ги заведоха без мъчнотии, пък и добри и отзивчиви люде намериха да ги приберат.

Случи се, че малката Неда бе приютена, в дома на по чудо спасилия се хаджи Нойко.

---

[1] Коранът, сура (глава) „Милостивият“. Хурии се наричат девиците в рая, които ислямът обещава на правоверните. ↑

[2] **Ески Заара** — днес гр. Стара Загора. ↑

[3] Всичко в настоящата глава — от разбиването на кервана в Чалъкавашкия проход до последната реплика на Алтънлъ Стоян, с която отказал на хайдутина — е заимствувано от спомените на същия този Трайко, публикувани в сп. „Искра“ 1888 г. ↑

[4] **Зеленич** — малка, добре закрита котловина южно от Котел. Прочуто хайдушко сбирнище, особено предпочитано от Алтънлъ Стоян войвода. ↑

Като се срещнаха във Влашко, бостанджи-башията му се похвали как е шетал из Сливен и какъв берекет е дала шетнята му. Тази дума употреби — берекет — за онези осемнайсет избити и сто и двайсет и шест записани, без да се брои Тодория Ексара, него пашата завари в хапуса. Тахир ага хич не се зарадва на тези приказки, но си замълча — не е дип благоразумно да си доверчив и искрен към човек, който през ден говори очи в очи с падишаха. Не му стана кеф на агата, че друг е дошъл и се е разпореждал в тоя Сливен, дето не знаеше друг господ освен аяна си. Пък и не повярва, че сливенската рая дотолкова е била обхваната от гръцката зараза; тази рая той имаше за пепел, в която отдавна, много отдавна са угаснали всички въгленчета.

И друга причина имаше за недоволството му — ще се върне сега Тахир ага и ще трябва да се занимава с бесилки и палачи — нагледал се бе на християнска кръв по време на този сефер оттатък Дунава.

Като се прибра в Сливен — то беше вече средата на юни, — той най-напред извика хаджи Молла и Узун Шерифаа, кятибина и векилина си. Накара ги да му разкажат ден по ден всичко, после поиска хаджи Молла да му прочете имената на убитите и заперните завераджии. Слушаше и гледаше играта на светлините върху зеления камък на пръстена си, цъкаше с език и все това си повтаряше: „Виж ти, виж ти, имало било жар под пепелта!...“ Защото знаеше всеки две от трите имена, бяха все на по-първи хора между християните в Сливен. И щом те са кроили заговор против падишаха, Сливен е бил, ще рече, буре с барут...

Чу Тахир ага много имена, но само при едно прекъсна четеца:

— Как? И Георги Силдаря ли?

— А — небрежно отвърна хаджи Молла, — и Силдаря. — И сините му очи сякаш добавяха: „Престара се бостанджи-башията, кому ли не лепна име на душманин!...“

Узун Шерифаа обаче го представи по друг начин:

— Силдаря бил от баш бунтовниците, тъй рекоха за него и пашата, и записаните.

Тахир ага тури пръст на едно име в списъка и заповяда да извикат човека на разпит при него. Подир малко две охранени заптиета въведоха чорбаджи Захарий. Аянът го настани на онова столче, което бе заковано о пода, обузда гневливостта си и го заразпитва. А чорбаджи Захарий казваше дори в повече, отколкото го питаха, та Тахир ага почти не се обаждаше, смучеше наргилето си, слушаше и се дивеше на онова, което чуваше и само сеги-тогиз изваждаше от уста захапката, колкото да върне чорбаджията към главното. Първенец им бил хаджи Михал хаджи Василев, а най-близо след него стоели Георги Силдаря, Тодория Ексара и хаджи Нойко (за късмет на хаджи Нойко Тахир ага не забеляза, че не бе чул неговото име в списъка), Сяро Барутчията... Изреди това Захарий и се загърчи: невинен бил, подлъган бил...

Опяването и хленченето му скоро дотегнаха на аяна. Тахир ага извади захапката на наргилето от устата си и почука с него на бакъреното тасче, закачено до стената. След секунда подът пред него се провали, чорбаджията (дори не свари да изкрещи като хората, а полетя с едното рамо напред надолу в чернилката на хумбата и от дъното долетя глух удар. Аянът повторно почука по тасчето и невидими ръце прибраха капака и го изравниха с другото дюшеме.

Такава била орисията на чорбаджи Захарий: сефте да бъде и в Партениевото изнудване, и в редицата на тия, на които било писано да завършат дните си в хумбата на Тахир ага.

Още двама разпита аянът. Същото повториха, та и тях прати при чорбаджи Захарий. Стана му байгън — хумбата той използваше рядко, а както потръгна, май щеше да я напълни догоре със завераджии. Та на следващите двамина предложи да избират: вѐже на врата или чалма на главата. Коста хаджи Великов и хаджи Андон Сапурчи-Белтек избраха чалмата; Тахир ага проводи да му доведат ходжа и ги потурчи начаса, още в конака, пък ги пусна на свобода.<sup>[1]</sup>

Като напѐди двамата нови следовници Мохамедови, Тахир ага махна с ръка и каза на подчинените си, че ще продължи утре. Мъчеше го досада, примесена от съзнанието, че той, господарят на Сливен, първо действа, а после мисли. И че някак много лесно взе да чука по бакъреното тасче: върна се от война, завари пълен хапус и — хоп! — веднага стана и кадия, и джелатин. Не, не така, Тахир, не си постѐпвал ти тѐй досега, недей постѐпва и сега. Ако цялата работа е да се



пречукат вързани хора, за това винаги ще има време. И ръце, които да го сторят.

Плесна длани и каза на влезлия слуга да предупреди, че след малко ще отиде в харема. Но после, докато се разхождаше нагоре-надолу из одаята, опротивя му и мисълта за онова, което го чакаше отвъд „Прага на блаженството“. Не от старост — това той бе доказал на не една гяурка по време на военния сефер, — отблъсна го съзнанието, че всичко там му беше до втръсване познато и че в края на краищата винаги биваше едно и също.

Отново повика слугата и се отметна: няма да отиде в харема, да му оседлаят кон... Не, и това не, да му приготвят каруцата с меките яйкове за Баните. Там ще прекара вечерта, туй нека да се каже на хаджи Молла и на Узун Шерифаа. И на „Патриката“ Ахмед да кажат, нека и той се стяга за път.

Той още веднъж размисли. Да, добре е да вземе и една от жените на своите бани<sup>[2]</sup>, пък ако му потрябва — добре, ако не му потрябва — пак добре. Представи си ги: алчната уста на Гюлсума със седефените зъби, коравата като на девица плът на Юммю, русата Джамиле с млечната кожа, разгулната Сеяр с нейните навици на продажница, едрата гръд на Мюнесер... Поколеба се, сетне добави на слугата: нека Сеяр ханъм дойде с друга каруца на Баните. А като остана сам, се запита: защо ли аджеба избра именно Сеяр? И откри отговора — предпочете я именно за разгулността ѝ; на жени, които ще стоят като кютуци и само тихичко ще плачат, той се бе наситил през похода...

\* \* \*

Когато се изправи пред басейна от бял мрамор и пристъпи към стъпалата, той я плесна леко по мокрия задник, по който тънки вадички вода се стичаха надолу към бедрата и увеличаха бляскащите като бисери капчици. Тя се извърна бързо и го погледна с питащи очи. Тахир ага обаче поклати отрицателно глава — не, не я викаше, нека да се прибере — и тя покорно излезе от басейна, зави се в чаршафи и пришляпа с босите си крака към женското отделение.

Тахир ага остана в басейна, разкърши умореното си тяло, после се отпусна, натопен до шия във водата. Защо да се лъже сам — нито

банята, нито блудната опитност на Сеяр успяха да откъснат мисълта му от онова, което трябваше да извърши в Сливен. Какво в същност чакаше аяна? Две възможности виждаше той пред себе си, но и в двете на часа се сблъскваше с по нещо, което го възпираше. Можеше да избеси тези сто и дваисет души, но стоте от тях бяха все измежду най-първите хора, на тях Сливен дължеше славата и богатството си; можеше също така да опрости задържаните и след един хубав пердах да ги пусне, а занапред да ги следи по-изкъсо, но туй пък няма ли да накара размирните гяури да си помислят, че вече могат да си разпасват пояса, както си искат? Какво излизаше? Че няма разумен изход. И че както и да постъпи аянът все лошо ще бъде.

— Мамка им на тези гяурски чутури — изпсува той гласно и сам се изненада, че изрече това на български.

За какъв дявол беше тръгнала да се бунтува раята? Какво им беше лошото? Не бяха ли по-богати от мнозина правоверни? За какъв хуриет — свобода по български — приказваха, щом като цял свят упрекваше аяна, че прекалено отпуща дизгините на гяурите, че ги закриля и подкрепя? Имаше само един човек, с когото можеше да говори за тия работи и това беше Георги Силдаря. Той никога и никак не се стряскаше да говори ачик и без извъртане, пък и дост му беше. Дост ли? Какъв дост е бил Силдаря, щом е от баш бунтарите? Да, Силдаря беше приятел *преди*, но дали щеше да бъде и *сега*? Коя от двете мъдри поговорки ще прилегне за него: „Дюшенин досту олмаз“<sup>[3]</sup> или „Ески досттан душман олмаз, олса-да якъшмаз“<sup>[4]</sup>?

Пак до задънена улица стигна Тахир ага, та плесна ядосано върху водата. Доловил шума, при басейна дотича един слуга с меки пешкири в ръце. Агата нямаше още намерение да излезе, но се надигна, отиде при чешмата и както му беше обичаят, изля няколко таса студена вода отгоре си. Тогава слугата се разчевръсти, избърса го с пешкирите, хубаво го разтри с благовонно масло и накрая покри раменете му с мек измирски халат. Аянът изведнъж усети как умора надви тялото му. Такава беше тази вода — уж те гали, пък изсмуква силата ти...

Той отиде в селямлъка, полегна на един диван, слугата му донесе запалено наргиле и се измъкна безшумно. Тахир ага изпи чаша шербет, запуши, но дрямката го надви и ухапката на наргилето изпадна из зъбите му...

Събуди го изскърцване на врата — надничаше „Патриката“ Ахмед и като бинкоски серсемин се пулеше и хилеше глуповато.

— Какво има, Ахмед?

Ясъкчията отвори по-широко вратата и влезе, като се полюляваше като маймуна, а дългите му ръце висяха почти до земята.

— Един сливенски чорбаджия дойде, аян ефенди. Бил тук наблизко, казва, на чифлика си в Чаирлий<sup>[5]</sup>, та като чул, че ти си на Баните, прескочил дотук ихтибар да ти стори. И аз само надзърнах да видя...

— Добре, добре — отегчи се аянтът. — Нека влезе...

Почти не се изненада, когато видя Димитраки чорбаджи — такъв няма да е с бунтарите в кауша, а ще прескочи ихтибар да стори...

Тахир ага прие госта така, с един халат върху голата снага, но чорбаджията с нищо не показва да е засегнат. Седнаха един срещу друг и домакинът заповяда да им донесат изстуден шербет, баклава, рахат-локум и по едно тежко-сладко кафе. Следваха правилата на турското гостоприемство, та не бързаха да заговорят и само изпод вежди се изучаваха с очи. Димитраки чорбаджи реши, че походът се е оказал полезен за аяна; по войнишки изпъчен, а лицето му, винаги мъжествено-властно, сега носеше бакърения загар на дългата езда през полета и планини и самодоволната хубост на войн, който се е върнал победител. Обратно на него, Тахир ага видя само лоши промени у чорбаджията. Димитраки пак беше със съвсем нови сукнени дрехи и със сребърен ланец, проточен от аления му пояс, но иначе беше болнаво-посърнал, бузите му — пепеляви, а очите, открай време изпитателни и боязливи, издаваха направо нечовешки страх. Но щом е така, кое го бе накарало да се пристраши и да дойде неповикан чак тук, на Баните?

— Е, кажи нещо, чорбаджи — подкани го Тахир ага, като изсърбаха кафетата. — Похвали се...

— Много неща се случиха, докато те нямаше, войводо. Имало тук хора-чапкъни — бог да ги убие дано! — дето си наумили царщина да развалят, ама...

— Ама? — настойчиво го насърчи Тахир ага, защото чувствуваше, че след това „ама“ ще разбере кое е довело Димитраки.

Очите на Димитраки попримигаха, най-сетне той се реши, та рече:

— Малко тежко подхвана пашата работата, тъй ми се чини мене. Не се поставям съдник на един бостанджи-баши — господ да умножи дните му, — но той е външен човек за Сливен, не усеща някои работи.

— Карай, карай, чорбаджи. Интересно ми е туй, що думаш. И аз все за него мисля.

— Не мога да не ти го кажа, Тахир ага. Ти си, кажи го, господар на Сливен, пък аз съм чорбаджия в християнската община — ако аз не ти го кажа, кой друг?

„Аха, ето какво било! — помисли аянът и престана да слуша. — Все за пустата власт. Хем да се задържи като чорбаджия, хем да се отърве от тия, дето са делили мегдан с него. Затова се е престашил да дойде тук.“

— Карай, чорбаджи. Щом отвори реч за бунтарите, ти невям си мислил доста по тази работа, кажи как я виждаш. Ако го имаш в главата си — и съвет ми дай.

Поуспокои се чорбаджията и подхвана:

— Чапкъните заслужават не бесило, а да ги разчекне човек, туй си е от истина по истина. Но огледай се из Сливен, аян ефенди. Сливен замря. Альш-вериш няма, таз година панаирът не стана, вървиш по улиците и нито на бакърджия чука ще чуеш, нито на абаджия стан. Че ония, дето въртяха альш-вериша, или са в зандана, или са се свили като охлюви в черупките си.

Така беше. Знаеше го и Тахир ага, но изход, изход не виждаше.

Попита:

— И как може да се излезе от този къор-сокак, чорбаджи?

— Ти си прочут човек, аян ефенди, но не знам с кое повече си прочут — с мъдростта си ли или с добротата...

— Остави я ти добротата — побърза да се закрие зад висок дувар Тахир ага. Уплаши се, че онзи ще проси милост за бунтарите. — Казано е: „Кач ийликтен, гюнаха гирмеесин“<sup>[6]</sup>.

— Не съм аз онзи, който ще те посъветва към неразумна доброта, войводо. Ще ти говоря аз за полезно, не за добро.

— И що е полезно?

— Да вдигнеш страха от Сливен. Да не живеят хората тъй, сякаш са със сатър над врата, ами да се върнат при станове и наковалните.

— И как го виждаш това вдигане на страха, чорбаджи? Да пусна онези хайдути, дето са се готвили пусат да вдигнат против падишаха?

— Да се разберем, не съм дошъл никого да защитавам, Тахир ага. Аз съм верен слуга на падишаха и съм готов да умра за него.

— Какво ме съветваш тогава?

— Да не слагаш всичките християни от хапуса на един кантар. Повечето от тях са овци заблудени, хора с глупав акъл, дето са се повлекли; подир разни шейрети и гъзбояджии.

— Разбирам накъде биеш — предпазливо рече аянтът. — Ако слушам тебе, ще трябва всичките да ги пусна. Зер нали баш-шейретина го няма...

— Кой е той, Тахир ага?

Димитраки чорбаджи май наистина не знаеше, личеше по гласа му.

— Кой ли? Хаджи Михал хаджи Василоглу.

И пак кръстоса крака между тях мълчанието. Тахир ага никога не разбра, че в него чорбаджията си припомняше един странен разговор пред Нурул Кудус джамия, когато хаджи Михал бе изговорил ония думи за християни и агаряни, за пари и печалби, за две пети, под които турците държат раята. Тогава баш-шейретинът, както го нарече аянтът, го е опипвал и подканял да го забърка в тази пуста Завера...

— Когато едно стадо стори пакост — рече Димитраки внимателно, — виновен е овчарят. Е, може да се тегли един бой също на магарето, че и на коча. Ама защо да се бият и овцете? Хем нямат вина, хем... ще им се развали вълната...

„Аха, това било! — каза си Тахир ага. — Не само лакомията за власт, но и тънката сметка пришпорвала акъла на чорбаджията да сече по-остро. Няма ли овце за стрижене, властта на чорбаджията става «Бош одаларън ода башисъ»<sup>[7]</sup>. Тук била тя, истината за посещението на Димитраки: властта и облагите от нея са му налели смелост в сърцето.“ Като си изясни докрай загадката, Тахир ага се замисли върху онуй, което му подсказваше чорбаджията. И веднага призна пред себе си, че Димитраки бе напипал разковничето на задачата. И беше прав: Овчарят си е получил своето. На магарето и коча няма да се размине. Но овцете...

— Не дерсе кул, бен орая макбул<sup>[8]</sup>.

— Що каза, що каза? — попита стреснато чорбаджията.

— Остави, не беше за тебе — махна с ръка агата. — Пък иначе си прав, ама и не съвсем прав, чорбаджи. Аз ще бъда по-глупав от

овца, ако пусна овцете така, сякаш нищо не било. Пакостта трябва да се плаща. И всяка овца трябва да изкупи своя пай от вината с малко вълна от гърбината си.

Лицето на другия просветна и това подсказа нова мисъл на аяна:

— И не е само това, чорбаджи. Когато се е гласяла и вършила пакостта, имало е наоколо и други овце. Те са си стояли настрана, ама си мълчали, не блели, та да предупредят за готвената беля. От техните гърбини също трябва да се смъкне малко вълна, тъй мисля аз.

— Кажи какво си решил — с пресъхнало гърло изрече Димитраки.

— Ще събера откуп от цялата сливенска рая — произнесе Тахир ага ясно. — По-голям от овцете в хапуса, по-малък — от другите, дето сте гледали отстрана. И с парите ще вдигна една джамия за чудо и приказ. На най-лично място до конака ще я вдигна и във ваша, на чорбаджиите, чест Чорбаджилар джамиси ще я нарека.<sup>[9]</sup>

Помълча, помълча Димитраки, па кимна с глава. И двамата знаеха: когато ще се събира откупът и ще се строи джамията, все по нещичко от парите щеше да полепне и по техните длани...

---

[1] По-нататък хаджи Андон, като образован човек, бил въздигнат в ходжа. Но няколко години по-късно двамата поотделно избягали във Влашко, отново приели християнството и там като християни дочекали смъртта си (Табаков, II, ст. 86). ↑

[2] Думата е за известните днес Сливенски минерални бани. Според д-р Табаков (I, София, 1911, стр. 611) „каменните сгради на тия два извора по предание са строени или препостроени от сливенския аянин Тахир ага (между 1810 и 1829 г.). Тъй поправените бани са били владени от тоя аянин и наследниците му до 1870 г., когато турското правителство ги отстъпило за ползуване на сливенската община.“. ↑

[3] „Падналият приятел няма“ (тур.). ↑

[4] „От стар приятел враг не става, пък и да стане — не му прилича (не му подобава)“ (тур.). ↑

[5] **Чаирлий** — днес с. Речица, за което вече е ставало дума, се намира приблизително по средата на пътя между Сливен и Сливенските минерални бани. ↑

[6] „Отбягвай доброто, за да не влезеш в грях“ (турска поговорка). ↑

[7] „На празни стаи началник“ (турска поговорка). ↑

[8] „Каквото каже робът, това намирам за приемливо“ (турска поговорка). ↑

[9] Откупът наистина е бил събран и джамията — построена. Чорбаджилар джамия се е намирала на бул. „Ленин“ до днешния Окръжен народен съвет, на мястото на сегашната кафе-сладкарница „Старият бряст“. ↑

Трябваше да се срещне с един надвит в борбата, с един затворник, а се чувствуваше неспокоен и припряно крачеше напред-назад из стаята. И когато бравата на вратата прищрака, той спря и се подпря на стената, тури ръце зад гърба си, за да прикрие нервното потреперване на пръстите им. Но влезе само хаджи Молла; уж с привичната си прекомерна почтителност беше, пък нещо ново светеше в сините му очи.

— Къде е затворникът? — попита Тахир ага.

— Отказа да дойде, аян ефенди.

— Какво-о-о? — проточи аянът, не повярвал на ушите си.

— „Тахир ага ми беше дост — вика, — не мога да се явя при него така, с брада от три недели. Или ми доведете берберин, или само пречуканото ми от лобут тяло ще занесете при агата.“

Тахир ага прихна да се смее. Беше трескавият смях на човек, който е получил неочаквана отсрочка пред нещо трудно и мъчително.

— Вари го, печи го, Георги Силдаря си е Георги Силдаря — изговори задъхано, все още странно зарадван. — Джелатинът вече сапунисва въжето за врата му, пък той за брадата си се загрижил! — Сетне, като се поуспокои, запита: — Е? Прати ли му берберин?

— Пратих му, аян ефенди — отново се поклони хаджи Молла. — Но ако съм сбъркал...

— А, не! — спря го аянът. — Защо, нека да го обръснат, та после го доведи. С половин сахат време нищо няма да пропадне.

Повъртя се още Тахир ага и все за едно мислеше — как да се държи с тоя гяурин, когото бе уважавал и бе чувствувал приятел. Най-сетне избра — ще остави Георги Силдаря да определи как ще се отнасят помежду си. Ако Силдаря се вайка като попишманил се виновник, той ще му отговори с държане на строг съдник; ако напомни достлука им, за да проси милост, аянът ще го подсети за завераджийското шушукане; ако обаче си е опазил достойнството, ще е заслужил достойно държане и към него. Всичко нека зависи от Силдаря, така е най-добре.



И Силдаря даде отговор на Тахираговите въпроси. Когато го доведоха, той спря до вратата, ухили се и каза:

— Стана тя, каквато стана, Тахир ага. „Ямурдан качаркен, долуя тутулдук“<sup>[1]</sup>, както викат вашите.

Нито покаяние, нито молба за снизхождение — Георги Силдаря само изричаше очевидното, и то спокойно, шеговито, без хленчене.

— Буйрум, Силдар!

Затворникът не помръдна от вратата и се усмихна:

— Първо да се разберем за хумбата. Дошло е време за умирачка, ама не ми се мре долу, сред мрак и зловоние, тъй да знаеш. За нявгашния достлук само туй ти искам, да не ме унижиш със смрадлива смърт в хумбата.

— Обещавам! — рече аянът и тази единствена дума бе достатъчна за Силдаря, защото той пристъпи в одаята и повече не спомена хумбата; така, с това мълчаливо признание на честността на думата му, той още повече раздразни раната, която и без това пареше гърдите на турчина. — Буйрум! — повтори Тахир ага и посочи миндера до себе си. — Седни тук, Силдар. Ще поприказваме, ще пием по една ичкия...

— Ичкия? — засмя се затворникът, докато свойски се настаняваше на посоченото му място. — Каква ичкия у един правоверен?

— Не отстъпва на своята скоросмъртница. — Тахир ага намери сили да се пошегува. — Само че своята е ракия, а моята — остарял шербет...

Позасмяха се — и двамата си спомниха часа, когато Силдаря бе пуснал този лаф. Скръстиха крака на миндера в ъгъла, разтичаха се слугите за ракия и мезета, за тютюн и чибуци. Чукнаха се и пиха: ръката на аяна потреперваше, на затворника — не.

Пресегна се агата, взе любимия си янтарен чибук и се залови да го пълни; не че толкоз му се пушеше, но не знаеше как да започне приказката. Разговора поде Георги Силдаря, и то със същите думи, с които влезе в стаята, и със същата спокойна глумливост в гласа:

— Стана тя, каквато стана, Тахир ага. И ще става, каквото е било писано да става. Ама ти, ески дост<sup>[2]</sup>, не гледай така гузно настрана — аянството ти е занаят, ще си гледаш работата.

— Не ми е лесно да си гледам работата — изпъшка турчинът. — Сам рече: ески дост, пък аз трябва...

— Бъди рахат, то се подразбира от само себе си — успокои го затворникът. — Утеши се с такава мисъл: ески достове бяхме и вчера, пък аз се готвех буна да вдигна срещу властта ти, с пушка в ръка против твоите низами да изляза. Хайде, не чакай подкана, налей още по едно.

Аянът наля и двамата отново изпразниха чашките.

— Може ли да те попитам едно-друго, Тахир ага? С единия крак съм в трапа, та няма защо да криеш от мене.

— Питай. Ако мога — ще ти отговоря. Пък после... после комай и аз имам да питам едно-друго.

Георги Силдаря беше уж все така спокоен, но чертите на лицето му леко се изостриха, когато продума:

— Преди няколко месеца проводихме наши, български пратеници отвъд Дунава. Хабер носеха нататък и с хабер трябваше да се върнат. Да знаеш какво стана с тях, войводо, защо нито дойдоха, нито вест пратиха?

— Избити са, Силдар, до крак са избити.

Тежка, много тежка въздишка. И после:

— Сигурно ли го знаеш, Тахир ага?

— Съвсем сигурно. Били са седемнайсет души от Шумен, Търново, Казан, Габрово... Аз запомних имената само на хаджи Иван от Осман пазар и на хаджи Михалаки Чорбаджиоглу от Филибе. Събрали се в Свищов, преминали скрито Дунава и се срещнали с оня капасъзин Ипсиланти в Зимнич. А пашата на Силистра бил подушил вече работата и ги чакал на пусия. Когато стъпили на отсамния бряг на Дунава, пропукали пушките, после се разиграли и ятаганите. И нито една глава не останала върху раменете.

— Нито една? А придружниците им?

— И те, Силдар. До крак.

Българинът замълча, вдигна десница и се прекръсти.

— Бог да ги прости и да прибере душите им при себе си. Загинали са те безславно, макар и за славно дело. — Помълча малко Силдаря, ала имаше още да пита: — Я кажи как се развиха работите из Влашко и Молдовията, войводо.

— В началото Ипсиланти нахлу откъм Московията, Тудор Владимиреску поведе своите хора от Падеш — то е градче някакво в западно Влашко, — Савата Бинбаши се разшета около Букурещ. Ама после московският цар се разбра с падишаха и онези там се надрискаха, особено Едноръкия<sup>[3]</sup>. Изпокараха се помежду си, а ние довършихме работата.

— Да си чувал нещо за Индже Стоян войвода?

— Как не! — с уважение рече Тахир ага. — Инджето се е показал пръв юнак, а с него и Колю байрактар. Какви хора се извъдиха тези наши сливналии бе! — цъкна няколко пъти с език аянът. — Във войската на Ипсиланти — сливналии. С Тудор Владимиреску — пак сливналии. Със Савата... Какво ти, разправят някои, че сам Савата Бинбаши бил тукашен. Също и на юг, при гърците. И там най-големите бабаити — сливналии. Знаеш ли как викали гърчулята, когато искали да кажат, че някои са храбри хора? Селимниоти, ще рече — сливналии.

— Щеше да кажеш нещо за Индже Стоян — напомни българинът.

— А, той ли? Водел българите, дето върлували около Яш, в бой пленил Мехмед ага и Йордаки Холу-бей, славата им стигаше по-рано чак дотук. А после, когато Едноръкия се измъкнал по донове и с подвит куйрук в Московията, Инджето и дума не дал да се отвори за бягство. С Кара Колю и другите българи той застанал срещу низама, дето идел от юг. Имало още време за спасение, ама Инджето хич и не погледнал през рамо. При Скулени, на реката Прут, станала голямата битка. Много правоверни изпратила в рая сабята на Индже, ама може ли да се устои един против пет стотици? Разбити били българите. И там намерили смъртта си също Индже войвода и Колю Кючук байрактар.

Георги Силдаря го изслуша, па рече:

— Благодаря ти, Тахир ага.

— Благодарих ми? — трепна другият. — За какво?

— Че с уважение приказваше за смъртта на Индже Стоян.

Силдаря се наведе напред, сам напълни чашките, после наклони бърдучето, за да капнат няколко капки и на пода. Тахир ага се досети — беше „за бог да прости“ на умрелите.

— Хайде, запали, войводо — подкани го българинът.

Едва сега аянът забеляза, че през цялото време бе държал янтарения си чибук незапалин. Засмя се и го остави на масата.

— Дойде ли ред и аз да те запитам нещо?

— Думай, Тахир ага. Само не чакай да навредя някому с думите си.

— Няма да питам за таквиз неща. Петимен съм аз да узная невината на отделния бунтар, а самата сърцевина на работата. Ти днес на два пъти рече „стана тя, каквато стана“. Те туй искам да науча, Силдар. Какво стана. И какво трябваше да стане.

Затворникът го изгледа продължително, сетне каза искрено:

— Не разбирам въпроса ти, войводо.

— А той е от ясен по-ясен — нетърпеливо махна ръка аянът. — Вихрушка се изви, светкавица блесна...

— ... и угасна — вметна с тъжна усмивка Силдаря.

— Добре, и угасна. Порой някакъв напъна да извади реката из коритото, но бе обуздан навреме. А аз, ужким победителят, извърщам се назад, гледам, чудя се и сам себе си питам: какво в същност стана. Що беше това? Краткотрайна вихрушка? Светкавица? Или обуздан порой? Или нещо, съвсем друго, което и сам не мога да назова?

Георги Силдаря се облегна назад и прекара ръка по челото. Виждаше се — търсеше най-вярната дума.

— Тътени бяха това, Тахир ага.

— Тъ-те-ни — повтори другият на пресекулки. — Що значи това, Силдар? Не съм я чувал тази дума.

— Тук, по Сливен, може да си я чул като тънтежи или тътнежи? — Турчинът поклати отрицателно глава. — Помниш ли как иде буря, войводо? Тя е още далече, само ивичка черни облаци в далечината и нищо повече, пък в смълчания и тежък въздух ухото ти усеща тъпо и глухо боботене. Долавяш го ти и знаеш: ехтене е то на още далечната буря. И буря вещае. Ето, това е то тътен.

— Та ще рече...

— Така е, Тахир ага. Всичкото, за което двамата си мислим — което стана и което не стана, което става сега и което утре ще стане, — туй са все тътени. Тътени на една буря, която ти още не виждаш, но тя иде, приближава. И тогава ще са истинските вихрушки, светкавиците и пороите.

— Тътени — отново изрече замислено аянът. — Ще запомня тая дума.

— Няма да я запомниш, а ще я научиш — пророчески произнесе българинът. — И аз ти пожелавам да доживееш идването на бурята, та тогава да си кажеш: „Имах едно време един ески дост, той още отколе разтълкува тътените и предрече тази фъртуна...“

Напрегнатото мълчание отново легна между тях, раздели ги. Тахир ага посегна към янтарения чибук, но си спомни задявката и отдръпна ръка. Попита:

— Как я караш долу, в хапуса?

— Не се оплаквам — с безгрижие и примиреност отговори Силдаря. И се ухили: — Нали знаеш какво е затвор? „Бурасъ бир буююк мектепдир; гирмейен ен буююк меркепдир.“<sup>[4]</sup> Е, гадините са малко едри, ама хапус без гадинка бива ли?

— Ако твоят кауш се е случил мръсен и въшлив, аз мога да те...

Аянът прекъсна рязко, изведнъж. Затворникът го изгледа с любопитство. После беззвучно се засмя:

— Басирам се, че мога да позная защо си спря приказката тъй, до средата. Ти си рече така: защо да разкарвам човека нагоре-надолу из дранголника, само да му троя последните дни. За още ден или два с въшки или без въшки, все тази. Познах ли, Тахир ага?

Тахир ага не отговори и само гузно отмести поглед. Георги Силдаря попита тихо:

— Кога ще бъде? След два дни или... още утре?

— След два дни — пресипнало каза аянът. — Вдругиден.

Съвсем късичка въздишка, сетне Силдаря подхвърли с глас, в който едва се разпознаваше изкуствеността на безгрижието:

— Хайде изплюй камъчето, войводо, и кажи какво си решил да правиш с нас. На крушата ли?

— На крушата.

— Кого?

— Само първенците, главните бунтари.

— Тогаз всичко е ясно, Тахир ага. Трябва да обесиш само мене. Аз бях главният, другите вършеха, що им нареждах. Паплач бяха те, със заплахи и камшик ги управлявах. Обеси само мене, а другите...

— Стой! — прекъсна го аянът. — Нахакере си хабиш думите.

Отсече го. И Силдаря разбра, че ще бъде празен брътвеж, да настоява повече.

— Кой са според тебе главните бунтари?

Тахир ага сви рамене:

— Сяро Барутчията, чорбаджи Еню, Тодория Ексара и още десетина такива баш бабаити.

Не спомена името на Георги Силдаря, но то се разбираше от само себе си. Това беше тъй очевидно, че Силдаря изобщо не размисли върху него. Той си каза друго: че аянът доста вярно бе разбрал кои бяха по-първите сливенски завераджии. И се запита дали туй бе тънък усет или коварно дело на предател.

Той протегна ръка, взе чашката си и на бавни глътки изпи ракията. Така спечели малко време за размисъл и съвземане.

— Е, няма как, ще се сбогуваме — каза примирено. — Аферим поне за това, че ме почете с днешното повикване. Приятели бяхме приживе, нека като приятели да се разделим при умирачката.

Тахир ага се извърна към българина:

— Дългът си е дълг и приятелството — приятелство. Когато е дошло време да се сбогуваме, кажи що мога да сторя за тебе, Силдар, което... Което да не отива напреки на дълга ми.

— Ще се възползувам от добрината ти — засмяно срещна погледа му Георги Силдаря. — Луд ще съм, ако откажа.

— Думай, аз съм насреща.

— Ще ми се да се видя с децата, да им...

— Ще се видиш пред... — Тахир ага не завърши. — По-рано не може, Силдар. И така говорят, че не предавам на казън целите родове на виновниците, сега остава да ви срещам с коджа големите ви синове.

— Тогаз нека се видя само с Трънка, дъщерята. Никой няма да те обвини, че един от затворниците ти се е срещнал с дъщеря си, и тя трудна, разкикерена като патка.

— Това по може — кимна аянът, като размисли.

— Като пратиш човек да я повика, нека й заръча да ми донесе чиста риза. На Георги Силдаря не му се мре така, с кирлива яка.

— Добре, ще имаш и бяла риза. Друго?

— Има и друго, ама не се плаши, то е последно. Не окачай стария си дост на крушата, не ми е по сърце. Оня, стамбулският бостанджи-баши, трепеше християните по дворовете и одаите им.

Защо аянът на Сливен да не залюлее краката на главния турски душманин на портата му?

Тахир ага дълго не сваля очи от своя „ески дост“. Странен човек, този Силдар! За какво се е загрижил пред смъртта? С чиста риза да е облечен, да не е с другите на крушата...

— Защо, Силдар, искаш да те обеса на собствената ти порта?

— Ей така, мерак ми е.

Аянът се насили да се поусмихне. И повтори Силдаровите думи:

— Хайде, сега ти изплюй камъчето и кажи що за мерак е този твой.

— Суета човешка е то, войводо. Тъй както не ми се ще да се кача на бесилото кирлив и мръсен, тъй и не искам на едно дърво с още петнайсет да бъда. Порта да е, ама да се знае и помни, че на нея е умрял Георги Силдаря за българската си вяра.

Турчинът не го разпитва повече, ама и не му повярва докрай. И имаше право, да се съмнява — в думите на Силдаря имаше истина, но не цялата истина. Отвъд суетата българинът искаше да остави още пример и спомен. Ако увисне на Старата круша, ще бъде само един от многото, дето са намирали смъртта си под клоните ѝ; обесят ли го обаче на портата, колчем мине покрай нея българин, ще си помисля, че и за онзи, който на това място се е простил с живота, трябва да се мъсти.

— Твоя воля, Силдар — рече аянът. — Ще бъде.

— Да не забравиш нещо? — с шеговита сериозност го заплаши българинът.

— Не забравям: да се срещнеш с дъщерята, тя да ти донесе чиста риза, да те...

— Хайде де, не засичай, не си момиченце, че да се свениш от някои думи. Речи го, както си е: „Да те обесят на портата ти!“

Тахир ага не повтори подир него. А вместо това попита:

— Само това ли е, Силдар? Нямах ли още някое желание?

— А, имам — още веднъж се ухили българинът. — Налей още по една...

---

[1] „От дъжд бягахме, на градушка налетяхме“ (турска поговорка, отговаря приблизително на нашите „От зло, на по-зло“ или „От трън, та на глог“). ↑

[2] Стар приятел (тур). ↑

[3] Княз Александър Ипсиланти. ↑

[4] „Тук е едно голямо училище; голямо магаре е, който не е влязъл в него“ (турска поговорка, много разпространена преди Освобождението). ↑



Щом му съобщиха, че е дошъл при него хаджи Рифат, не се зарадва. Цял Сливен възхваляваше стареца като сладкодугмен мъдрец, но за Тахир ага той си бе винаги злоезичен махнаджия, язвителен присмехулник и неприязнен към делата му съдник. Знаеше всичко това аянтът, но през ума му дори не се мярна мисъл да не го приеме — да затвориш портата си пред хаджи Рифат, туй значеше да изправиш срещу себе си града: правоверните и раята, старите и младите, имотните и фукарите, добрите и лошите, всички.

Неприятното не беше само в думите на стария човек или в неговите съвети — в края на краищата Тахир ага постъпваше пак, както си знаеше. Ала нещо в този дъртак, което не се поддава на описване с думи, правеше цялата власт на аяна и мощта му да изглеждат някак си празни и кухи като надуване на пуяк, самодоволството му замязваше на овчедушие, богатството — на нещо недостойно, позорно, все едно че беше крадено.

За тази среща с него хаджи Рифат се бе постарал да постегне и поизчисти дрехите и да поправи гънките на чалмата си — знак, че в собствените му очи тя беше по-важна от всички предишни. Аянтът му предложи да седне, но гостът мълчаливо отказа; след като поразмисли, Тахир ага също не седна. Противно на обичая, хаджи Рифат започна направо:

— Сигурно си се досетил, аян ефенди, каква е целта на идването ми. — Агата кимна утвърдително. — Наистина ли си решил да окачиш толкова народ на въжето?

— Какво значи „толкова народ“? Ще обеса десетина-петнайсет гяури, по-първите от онези, които са тръгнали душманлък на падишаха да правят — те ли са „толкова народ“?

— Тежко ти, властниче, ако десет-петнайсет души...

— Гяури и на султана душмани — вметна многозначително аянтът.

— ... са малко народ за тебе. Чобанин по баирите да беше, ти щеше да трепериш и с кръвта си да пазиш някой да не ти умори или

затрие десет-петнайсет овци, а горко̀ ти, щом си пастир на люде, пък с такава лека ръка ще погубиш десет-петнайсет от тях!

— Ако бях чобанин и се появеше чума в стадото ми, щях да туря под ножа не петнайсет овце, а петнайсет пъти по петнайсет. Пък чумата, обхванала тези гяури, е по-страшна от всякаква друга.

Отговорът му беше умен и сръчен, това и двамата почувствуваха. И Тахир ага вече бе готов да се усмихне победоносно, но гостът не му даде време:

— Грижовният чобанин заколва добитъка само след като се е уверил, че няма надежда за спасението му.

— Или като види, че заразата наистина е влязла в тялото му.

— А ти, Тахир ага, чобанино на живи люде? Ти увери ли се, че за болните от твоето стадо няма друг илач освен ножа?

— Не само че са чумави, ами чак проядени от чума. Друго по-нататък не ме интересува.

— Увери ли се? Прегледа ли една по една болните овце, аян ефенди?

Тахир ага издържа, без да мигне, укорния му поглед и храбро излъга:

— Уверих се.

Хаджи Рифат се озърна. И на същата полица, където преди година време го бе оставил, видя подвързания с кожа Коран. Прекрачи, взе го в ръка, потърси из страниците му и прочете на глас:

— „О, истинно вярващи, защо говорите онова, което не вършите? Най-омразно в божите очи е, че вие казвате онова, което не вършите.“<sup>[1]</sup> — Затвори Корана и го положи пак на полицата и се върна при посрамения аян. — Човек, колкото и високо да се е издигнал, не е излишно понякога да отваря Свещената книга. Не е случайно, дето са я нарекли Водителят<sup>[2]</sup>. И дето тя казва още в първата си сура<sup>[3]</sup>: „Води ни в правия път, пътя на ония, към които си благосклонен...“

Тахир ага можеше в отговор спокойно да заяви, че е разпитал един по един всички затворници, но тази проста и лесна лъжа не се мярна в главата му; той беше достатъчно благороден, за да разчита на нея. Старецът помисли същото и в себе си похвали постъпката.

— А ти какво искаш от мене? — попита злъчно Тахир ага. — Да потупам тези хаирсъзи по рамото, да ги нахраня и напоя и да им река „Ашколсун“?

— Искам да бъдеш справедлив, аян ефенди. И наказанията, които определяш, да отговарят на прегрешенията.

— Мигар е малко да вдигне някой въоръжена ръка срещу падишаха?

Той нападна погрешно и това не остана незабелязано от стареца:

— Вдигнаха ли ръка? Кой и кога вдигна ръка срещу падишаха, Тахир ага, че никой от правоверните в Сливен не е видял и чул?

— Имали вземане-даване с тия, дето вилняха из Влашко, и с другите, дето още леят кръв на правоверни долу, на юг. Трупали са пушки, джепане, барут...

— Вижда се — укорно поклати глава старецът, — осъдил си ги за мислите зад челата им. Дарбата да разбира неизговорени мисли притежава единствен аллах. Или ти смяташ себе си равен на аллаха, Тахир ага? А защо пък не? Щом окачваш хората на крушата, ти очевидно си равен на бога, защото притежаваш петия ключ на тайното знание.<sup>[4]</sup>

— Моите отношения с бога остави на мене! — раздразнено рече Тахир ага. И с това искаше да приключи разговора. Но старецът не бързаше да си тръгва:

— Заключените в хапуса нямат никаква вина към исляма...

— Така е — призна аянът, — вината им е срещу девлета.

— Ти и държавните въпроси ли оправяш насаме с бога?

Тази задявка аянът посрещна със снизходителна усмивка:

— Правоверен съм и се прекланям пред единствения и истински бог. Онзи, за когото е писано: „Бог е един, вечният бог. Той не ражда, нито е роден и няма нито един подобен нему.“<sup>[5]</sup> Но като аян и заместник на падишаха в Сливен аз съм длъжен да се прекланям и на друг бог — девлета.

Хаджи Рифат се бе съмнявал в успеха на своята мисия при аяна още от самото начало, но в този момент той окончателно разбра пълната безполезност на своите усилия. За да посмее Тахир ага, един все пак дин-дъонме, вероизменник, да противопостави аллаха на девлета, ще рече — бога на държавата, това означаваше, че решението му е безвъзвратно, че и да умре или да заплати за него с живота си, той не ще го отмени. А може и от Стамбул да са му подсказали каква да бъде съдбата на заговорниците... Стигна ли до това откритие, старецът

видя цялото безсмислие на своите усилия. И тази картина го озлоби. Подхвърли:

— Не обичам богове, които залязват.

Откакто се знаеха, Тахир ага бе чул много остроти от устата на стареца, но всички те, взети заедно, го бяха наранили по-малко, отколкото сегашната. Как дръзваше този дъртак да изрече подобно сквернословие в присъствието на аяна? Как посмя да каже, че османският девлет е бог, който залязва?

„Тътени!“ — забуча в ушите му думата, научена тази сутрин от Георги Силдаря.

Аллах, аллах, мигар вече сме доживели да видим как свещената земя на исляма се рони под нозете ни? Или това са само тътените? А роненето — то ще бъде, когато настане предречената от Силдаря буря.

Аянът изведнъж осъзна, че е започнал сам себе си да убеждава, с едната си половина да спори с другата. И усети не гняв, а истински бяс срещу хаджи Рифат. „Не обичам богове, които залязват!“ Разглезен си ти старче от хорската почит, та плещиш, каквото ти падне на езика. Но почакай, Тахир ага не е човекът, който ще прости някому да вещае залеза на девлета. Дори и на тебе! Издай се още малко, още мъ-ъ-ъ-ничко.

— Кажи докрай мисълта си, хаджи. За залеза на османския девлет ли беше думата ти?

Онзи го изгледа спокойно — дълго и настойчиво.

— Залеза на османския девлет ли? Откъде измисли това?

— Че нали преди малко...

— Тахир ага, Тахир ага — сега посетителят сякаш мъмреше и наставляваше малко дете. — Не си за възхвала, Тахир ага. Непростим грях е да не чете Корана даже човек, далечният прадядо на който се е сражавал рамо до рамо с Пророка за правата вяра. А за онзи, който не може да се похвали с толкова дълго потекло правоверни, то вече не е грях, а чист серсемлък. — После добави строго: — Ей там е Свещената книга. Не я дръж за украшение, а разгръщай страниците ѝ и попивай в себе си тяхната мъдрост. Като изляза, прегледай сура „Говеда“ и ще разбереш за залеза на какви богове съм говорил.

И си отиде, като пропусна да се сбогува.

Тахир ага дълго не помръдна. Не провери в Корана — беше сигурен, че в сура „Говеда“ ще намери точно онова изречение, което чу

от устата на стареца. Стоя така, прав и разкрячен, сред стаята, а после на висок глас изговори нещо, което само той си разбираше:

— Невям и това беше тътени...

---

[1] Сура (глава) „Военно облекло“. ↑

[2] Едно от подзаглавията на Корана: „Водителят и Разпознавачът“. ↑

[3] Сура (глава) „Начална“. ↑

[4] Според мюсюлманската религия съществуват пет неща, наречени „петте ключа на тайното знание“, които се знаят само от бога: времето на съдния час (т.е. на „Страшния съд“), времето на дъжда, момче или момиче е в утробата на жената, какво ще се случи на следния ден и къде всеки ще умре. В Корана тези пет знания, достъпни само на бога, са формулирани в сура (глава) „Локман“. ↑

[5] Това е цялото съдържание на най-кратката, но, според теоретиците на исляма, най-важната и равняваща се по важност на една трета от целия Коран сура — „Обявяване на божие единство“. Както се вижда, тя съдържа и едни от най-главните отлики на мюсюлманството от християнството: „бог е един, не е роден и не ражда“ се противопоставя на християнското вярване в триединен бог („света троица“) и на божествения произход на Исус („бог-син“), роден от „бог-отец“ чрез „светия дух“. ↑

Не беше се съвзел от срещата с хаджи Рифат, когато кятибинът надникна в одаята и сведе в поклон глава:

— Дъщерята на Георги Силдаря дойде, аян ефенди.

— Провери ли дали се чува през стената? — сепна се аянът.

— То на това място не е стена, а дъска. Нито една дума няма да изпуснеш, аян ефенди.

Слязоха по стълбите, нахлузиха на краката си дебели плъстени терлици (за тях се бе досетил предвидливият хаджи Молла), влязоха в една собичка и безшумно приближиха до отсрещната стена. Седна Тахир ага на оставения там стол и се заслуша. До слуха му достигна учестено женско дишане — наистина нямаше да изпусне нищо от разговора на бащата и щерката, щом долавяше дори дъха на Трънка. Доволен, той кимна на кятибина и хаджи Молла се оттегли.

Доста време нищо не наруши мълчанието. После се чу щракане на ключалка, тежки стъпки и проехтя познат глас със звъняща в него веселост:

— Ето го и него, душманина на султана!...

Почти до стената проскърца стол и Тахир ага се досети — Трънка се изправяше, за да посрещне баща си. Думите на Силдаря потвърдиха неговото предположение:

— Седи си, седи си, Трънке. Да беше сама — да рипнеш. Ама ти внучето ми безпокоиш...

Мъжките стъпки прекосиха стаята, приближиха. Чу се един особен звук, който Тахир ага правилно разтълкува — дъщерята бе целунала ръка на баща си. После останаха само гласовете.

*Трънка:* — Из Сливен — колкото щеш слухове. И един с друг не си мязат. Ама най се говори, че тези дни ще ви пуснат да се приберете.

*Георги Силдаря* (със смях): — Аха, познали са!

*Трънка:* — Значи, вярно е? Ще ви освободят ли?

*Георги Силдаря* (все с безгрижен смях): — Не си ли чувала какво разправя дядо поп в църквата? Умиращката не била умиращка, ами освобождение, избавяне от мъките и преселване в по-добър свят. Та и нас след ден-два ще ни освободят...

Дъщерята се разхълца. Щеше да каже нещо, но се задави в сълзи.

*Георги Силдаря:* — Престани да се сополивиш. Ти май забрави чия щерка си! Пък за освобождението, дето ми беше думата, то си е вярно...

*Трънка* (с глас, в който наред с мъката се усещат и челичени силдаровски нотки): — Кога, тате?

*Георги Силдаря:* — Тези дни ще е. Май че вдругиден.

Е, писано му било на Тахир ага да чуе и такива хора. За своята смърт говорят, а ще речеш, че сватба стягат. И тази Трънка — и тя не пада по-долу от баща си. Уж сълзи, уж сополи, пък ето я: „Кога, тате?“

Такива деца и внуци искаше да има Тахир ага. Такива!

*Трънка:* — Да кажа ли на Бяно и на Манол?

*Георги Силдаря:* — Хелбете, че ще им кажеш. Аз исках да се видя с трима ви заедно и на трима ви едновременно сам да кажа, но на Тахир ага се досвидя да пусне момчурляците при мене. — (Тази пак чисто силдаровска сръдня докара лека усмивка върху устните на аяна.) — Та затуй каквото ти кажа, ти ще го предадеш на братята си. Че и на Пею. За мен той е все едно като роден син. Вие четиримата оставате.

*Трънка:* — Пет, тате, щом броиш и Пею.

*Георги Силдаря* (глухо, затворено): — Четири, дъще. Василчо, царство му небесно, няма да се върне. Поръчайте на поп Шидер една панихида за него.

*Трънка:* — Но в града никой...

*Георги Силдаря* (по своему рязък): — Остави го ти града! Щом ти казвам нещо, значи истина е.

Тахир ага порови в паметта си. И пред очите му се мярна един хлапак с чертите на Силдаря, дето играе на „домуз“... Но какво се беше случило с това момче? Къде е отишъл, та вече „няма да се върне“? И как тъй Трънка, дето е навън, не знае, а Силдаря?...

На тези въпроси той сега, а и по-късно нямаше да намери отговор.

*Георги Силдаря:* — Слушай ме внимателно. Днес е вторник. В четвъртък ще ни обесят. — Той изреди имената, които сутринта Тахир ага му бе казал. — Тахир ага обеща моето въже да не бъде на Старата круша, а на портата на нашия дом. Стига де, нали уж за сополивенето вече се разбрахме. От вас четиримата искам едно.

*Трънка:* — Кажи, тате.

*Георги Силдаря:* — Ще ви изтапанят там да гледате, така правят гъжвалиите. Искам вие четиримата да се държите като синове на Георги Силдаря. Никакъв рев, никаква сълза. Ревнете ли, заопявате ли — „А-а-а, та-те-е-е, ела да види-и-иш кой е дошъ-ъ-ъп при те-бее-е...“ — от гроба ще ви прокълна, тъй да знаете.

*Трънка:* — Само това ли искаш от нас, тате?

*Георги Силдаря:* — Е, ако господ даде някому от вас син и го наречете Георги, на мое име... Ама хайде, да не говорим за това! Искам друго да ти кажа. На баджата в собата отзад има един камък, дето е подвижен. Изкусно е направен той, че като вратичка на шкаф се отваря и затваря. Идете четиримата, претършувайте зад камъка. Там е златото на Георги Силдаря... Онова злато, за което се намираха хора да му завиждат.

*Трънка:* — Не ни трябва пари, тате.

*Георги Силдаря:* — И да ви трябва — няма. Завиждали са завистниците, пък я намерите дваисет жълти махмудии, я не намерите. Туй е то златото на Силдаря. Пък и тия дваисет алтъна не са от мен спечелени.

*Трънка:* — Чии са алтъните?

*Георги Силдаря:* — Ще бъдат ваши. Зер онзи, дето ми ги даде (те бяха две торбички, ама изтекоха между, пръстите на баща ви), не е между живите. Преди месец загинал като личен юнак при река Прут. И за него помен сторете.

*Трънка:* — Пак не разбрах кой е човекът.

Но Тахир ага разбра. И кой е юнакът разбра, че и чудашката търговия на Силдаря, пропаданията и възземанията му, недомлъвките...

*Георги Силдаря:* — Нищо, остави! Вземете парите и си ги поделете — на вас с Пею един пай, на Бяно и на Манол по един. Поделете си също дюкяна и стоката в него, къщата, долапа. Къщата и долапа със свои пари съм купувал, но дюкяна и стоката — не. Туй вече няма значение, ама ви го казвам ей тъй на, да го знаете.

Бащата замълча. Изглежда, казал бе всичко или поне най-важното. Но затова пък се обади дъщерята.

*Трънка:* — Ако наистина е дошла работата... до там, тате, не си отивай с кахър за нас. Не сме невръстни, ще се оправим. А децата си



ще научим да приличат на дядо си: да дават душа и имот за своите и да мразят на смърт турците.

Пишкин жена! Онези в Балкана (Тахир ага мислеше за Генчо Къргов, Алтънлъ Стоян, Кара Танас и другите войводи) трябва да са раждани от ербап гяурки като тази Силдарка! От тяхната плът ще да са получили юначеството си, от тяхното мляко да са засукали омразата...

А в това време от другата страна на стената бащата произнесе думи, които поразиха подслушвача повече от всичко.

*Георги Силдаря:* — Не така, не така, Трънке. Да дават душа и имот за своите е добре, но да мразят всички турци?... Ще мразите само тия, дето пият кръвта и потта на българското племе, душат го и не му дават да диша свободно. Защо ще учиш детето си да мрази например един хаджи Рифат? Не е ли той по-добър и по-християнин от сто християни? Или с какво са заслужили омраза един хаджи Молла или един Тахир ага?

Уж корав беше Тахир ага, а сърцето му замря, когато чу своето име. То невям поразя и Силдаровата щерка, защото тя попита:

*Трънка:* — И Тахир ага ли споменаващ, тате? Дето след ден и половина ще те окачи на въжето?

*Георги Силдаря:* — И него, и него. Че какво е виновен към мен Тахир ага? Турчин е той и служител на султана, гледа си своята работа. И не той срещу мене, аз срещу него тръгнах... Ама че късметът бе на негова страна, туй е вече друга, божя работа...

Нищо повече не чу аянтът — нито раздялата на ония, нито разотиването им. Седеше на мястото си замаян, объркан, като болен. Колцина мъже бе срещал през живота си Тахир ага, правоверни или гяури, дето можеха да съдят врагове и свои и такива думи да рекат? Порови той из паметта си, ала не успя да си спомни друг подобен човек. Постави и себе си на везните. Не, и той идеше лек, когато се мереше с този довчерашен хайдутин и днешен бунтар.

Аянтът усети как тръпка премина по снагата му. Ами щом са такива бунтарите, които след две нощи и един ден ще увиснат на въжето, то с какви качества е онова, срещу което те са се бунтували? Смрази го тази мисъл, вледени сърцето му.

— Не обичам богове, които залязват — произнесе той гласно.

Дали старият заядливец не изрече затова двусмисления стих от Корана? Дали неговият гладен стомах не му бе разкрил някои истини

много по-рано, отколкото достига до тях ситият?

Дълго седя така аянът. А когато излезе от собичката, хрумна му да посети Георги Силдаря в кауша и от неговата уста да потърси отговор на въпросите, които го глождеха.

Но разговорът между двамата не се състоя. Защото Тахир ага загуби охота да срещне отново своя „ески дост“; желанието му охладня, понеже преди да стигне до кауша, турчинът чу как безгрижният глас на Георги Силдаря заливаше целия хапус с песен, заслуша се в думите ѝ и изтръпна, усетил в тях зла прокоба.

Затворникът пееше:

*— Та що ми се тътен зачу,  
тътен зачу, ек зададе?  
Дали лъва гора ломе,  
или змейко стени кърти?...*

Много преди сеймените да го доведат челядта на Георги Силдаря зае място на пътя, пет-шест крачки настрана от портата. Бяха се пременили като за празник: мъжете обръснати, в сукнени дрехи и с червени пояси на кръста, Трънка, сама жена между тях, надула корем, бе турила ален сукман и везана риза. Застанаха те в една редица: най-вдясно Бяно, до него Трънка, после Манол и накрая Пею Смеденов.

Стояха прави един до друг Силдаровците, рамо до рамо опрели, гледаха право пред себе си, дума не разменяха нито помежду си, нито с още редките зяпачи.

Силата на Бяно личеше в широките му плещи, в мускулестата гръд, в коравите длани, сплетени на гърба му. Но и слабостта се видеше, отпечатана на лицето, сгушила се в очите — смутени и объркани бяха тези черни очи, нещо питащо и невярващо имаше в тях и се смесваше в един неотразим израз на кротка печал, умора някаква и ужас пред очакваното.

Видеше ли човек Трънка, не можеше да не изпита съжаление към нея заради издутия корем, отпуснатите назад рамене и безпомощно увисналите покрай тялото ръце. Но спреше ли поглед на лицето ѝ, той не забелязваше нито грубоватите изострени черти, нито петната, появили се там от бременността, а съзираше само коравия ѝ поглед, непримиримостта, че дори и малко жестокост.

По-кръвнишки от нея изглеждаше Манол. У него Силдаровските черти бяха по-меки, но снагата му, уж тънка и стройна, гъвкава, навяваше прилика на млад рис, който се готви да скочи върху жертвата си и да впие зъби в гърлото ѝ. Тази прилика се подсилваше от изражението на лицето му — върху него с кремъчна острота бяха изрязани отмъстителна смелост и презрение към поробителите.

Пею, зетът, се отличаваше от Силдаровците. Беше по-висок от тях, малко тромав в снагата, ала иначе истински красавец. Изглеждаше и по-спокоен, но стоеше твърдо до другите. Такъв човек няма да се прояви като буен свадливец, но стане ли нещо, неговата хладна сила ще бъде може би по-опасна от краткотрайната разгорещеност на вироглавците и избухливците.

Така се бяха наредили Силдаровците и не помръдваха. Не помръднаха те и тогава, когато откъм конака се разнесоха зурлите и тъпаните. Знаеха те много добре, че туй са свирните, които съпровождаха бесенето на завераджиите, и че крясъците означаваха увисването на поредната жертва на някои от клоните на крушата. Но дали бяха такива по душа или тъй се бяха уговорили, те, като знаеха всичко това, пак не си позволяваха никакъв външен израз на уплаха и слабост.

Зяпачите бяха още твърде малко — големият сеир беше сега там, при крушата, — само неколцина комшии турци и забулени кадъни се навъртаха, но и те, поразени от държането на Силдаровата челяд, стояха настрана, не ги задяваха. Единствен, който дойде при тях и ги запrikaзва, беше хаджи Рифат.

— Смелост, деца! — пожела им той развълнувано. — Смелост още половин сахат време!...

— Няма да се посраим, дядо хаджи — отвърна за четиримата Манол.

— Сбогувайте се с баща си и се постарайте да мислите, че смъртта не е отминала никого. „Догмаян йолмез“<sup>[1]</sup>, както казваме ние. По-рано или по-късно — туй няма толкоз значение. Много са дъртаците, доживели дълбока старост, но погледнеш ли назад живота им, виждаш само плюскане и клечане в нужниците. Пред смъртта животът се оценява според делата му. А делата на баща ви стигат за десет живота. Тъй се постарайте да мислите, деца.

— Благодарим ти за хубавите думи — рече този път Бяно. — Ще се постараем, хаджи Рифат.

— Ако се държите, както сега, никой не ще посмее да ви закачи. Такива са хората, същи чакали — давят по-слабите, а подвиват опашка пред по-силните.

— И това ще послушаме — отговори пак Бяно.

След малко гълчавата се засили — виждаше се, палачите бяха свършили работата си при Старата круша и вече идваха насам. Няколко сюрии турчета изтопуркаха по пътя, забързани да не изпуснат нищо от сеира. Бяно пребледня, а Манол смушка с лакът сестра си:

— Мисли му, само да гъкнеш...

Сетне откъм Машатлъка се зададе процесията. Начело бяха тайфа чалгаджии, които деряха въздуха със зурлите и даулите си.

Подире им крачеше Георги Силдаря. Не беше вързан, нито обкръжен от сеймени — размахваше свободно ръце, а шестимата стражи, които го съпровождаха със запрегнати пушки в ръце, вървяха три крачки зад него. (По-късно се разчу, че така бил поръчал лично Тахир ага.) Силдаря пристъпваше спокойно, дори намираше сили да се оглежда и да поздравява познатите си. Макар и малко поотслабнало, лицето му изглеждаше както обикновено — правоъгълно, ръбато, кокалесто; лице, дялано с топор, а не гравирано с върха на тънко длето. Беше обръснат, с хубаво подстригани мустаци и с бяла риза, разгърдена отпред. Единственото, което напомняше, че е прекарал няколко месеца в зандана, а преди малко бе присъствувал и на гибелта на своите приятели, бяха очите му — обкръжени в сини кръгове и хлътнали понавътре в орбитите.

Чалгаджиите свърнаха настрана и едва сега, Георги Силдаря зърна децата си. Погледът му се смекчи и сякаш един по един ги погали. Трънка, Манол и Пею сториха поклон, само Бяно остана вцепенен и с трескави очи го следеше, невям да го погълне.

Един циганин — той очевидно служеше за палач — се разчевръсти: дотъркаля една бъчвичка под портата (толкова бе станало тихо наоколо, че звуците на подскачащата по калдъръма бъчва отекнаха като оглушителен грохот по къщите и дуварите), сетне подпря стълба и на горния дирек върза края на едно въже и изпита здравината на възела.

— Хайде бе — подвикна на музикантите един турчин, поизплашен от тишината. — За какво ви плащат?

— Сус! — срязва го рязко някой и множеството ококори очи от изненада: никой не знаеше, че хаджи Рифат е способен така високо и така нетърпящ възражения да заповядва.

Циганинът за последен път огледа бесилката, пък приближи до затворника, изплю се в краката му и се захили:

— Хайде да залюлеем и твоите кра...

Не успя да завърши. Силдаря се пресегна и лепна такава плесница върху разкривеното му в усмивка лице, че онзи се катурна на калдъръма.

— Маскара! — скара му се. — Тебе ти плащат да бъдеш джелатин, не да приказваш...

И толкова неочаквано беше случилото се, че никой — нито зяпач, нито заптие — не се намеси, не защити циганина.

— Не мога повече! — прошепна Трънка. — Ще припадна...

— Само да си посмяла да мръднеш! — изсъска ѝ Манол.

— Ама аз...

— Мълчи! Не аз, тате е пожелал така да стоим!

Поп Исидор отиде до затворника със сребърен кръст в ръка. Поговориха нещо шепнешком, после Силдаря се прекръсти несръчно и допря устни до кръста. Като получи опрощение на греховете си и уреди отношенията си с бога, той прекрачи напред, мина покрай джелатина, който плюеше кръв и зъби, и отиде при челядта си.

— Деца — каза им, — спомняйте си за мене. И не скърбете.

Те се приведоха един по един пред него и целунаха десницата му, а той целуваше всеки по челото.

— Тъй живеете, че един ден да посрещнете смъртта със същото ведро сърце и със същата спокойна душа, с която я срещам аз сега.

И с тези думи Силдаря се раздели с децата си.

— Не мога повече! — сподавено простена Трънка.

— Посмей! — сплаши я пак Манол.

— Тук, в утробата ми става нещо...

— Каквото и да става! — немилостиво ѝ скръцна със зъби той.

— Или що? Искаш тате да си отиде, като ни гледа накапичнати по земята?

Трънка не възрази повече, само вдигна ръка и с опакото на дланта си избърса студената пот, избила по челото ѝ.

С вирната глава и изпъчени гърди Георги Силдаря отиде до стъкмената на портата бесилка, огледа я изпитателно, сякаш се готвеше да я купува и, кой знае защо, се засмя. После хлъзна поглед наоколо — само децата устояха на този поглед, повечето от възрастните гузно отклониха очи.

Неочаквано за всички Силдаря викна, та запя:

— *Мале ле, ку ме обясет,  
мале ле, да ме не плачеш:  
за вяра шъ ме обясет,  
за вяра, за България...*

Пееше той на някакво друго, не на сливенско наречие, но всички, българи и турци, го разбираха.

А докато пееше, сам стъпи на бъчвичката и надяна примката на врата си. Пък като изпя „за вяра, за България...“, ритна бъчвичката и увисна на въжето.

Изпищя жена, ревнаха дечурлига. Трънка се олюля, притисна ръце о корема си и с глух стон се повали на земята. Пею Смеденов се притече към нея, но братята ѝ останаха неподвижни — така, като каменни изваяния останаха те, чак докато баща им престана да се мърда на въжето.

---

[1] „(Само) който не се е родил, не умира“ (турска поговорка). ↑

## (ВМЕСТО ЕПИЛОГ)

Пею държеше в силните си ръце безсвятната Трънка и безпомощно се огледа. Комай никой нямаше да му се притече на помощ. И когато вече му идеше да се разкреши от безсилие и мъка, чу до себе си един глас, който редеше на лош български:

— Не се бой, чоджум, аз съм при тебека.

Беше непозната туркиня с яшмак на лицето. И докато разкопчаваше горното копче на Трънkinата риза, тя добави:

— Аз съм Нехиря, жената на хаджи Рифат. Остави всичко на мене. Туй е женска болка, виждала съм ги аз калабалък такива. Много родилки съм оправила, ще оправя и Трънка.

— Но тя не е родилка. Рано ѝ е...

Нехиря ханъм замълча за секунда, после каза с пресилена увереност:

— Нищо, аз и такива съм виждала. Ти остави, туй не е работа за мъже.

Тя се озърна. Като видяха, че никой не попречи на намесата ѝ с дума или насилие, до припадналата Трънка приближиха и други жени, кадъни и християнки. Понесоха я към бащиния ѝ дом, но спряха стъписани — за да влязат, трябваше да минат току до гърчещия се труп на Силдаря. Свърнаха настрана и пренесоха Трънка в една комшийска къща.

Пею, Бяно и Манол останаха в двора на комшиите чак до мръкване и гледаха как вътре шетат жените, как топят вода и дерат тефтик, как изхвърлят легени с кръв... Много пъти подпитваха за Трънка, но жените мълчаха и само загрижено клатеха глави.

Привечер при тях — все така забулена, но със запретнати ръкави на ризата — дойде Нехиря ханъм. Недоносено било детето, не могли жените да го съживят. Но Трънка прескочила трапа; много кръв загубила, ала накрая се оправила. Щяла да оцелее, така рече Нехиря ханъм.

Три мъжки въздишки се сляха в една.



Пею и Бяно вдигнаха десници и благоговейно се прекръстиха.

\* \* \*

Заповедта на конака гласеше, че за назидание на населението обесените трябва да висят една неделя на въжето. А беше юни, топъл месец, и те още на втория ден започнаха да миришат. Зловонието поне прогони турчетата, които се гавреха с тях. И така останаха трупове — почернели и полуразложени — още шест дни по клоните на Старата круша.

Обаче мъртвото тяло на Георги Силдаря не сподели лошата участ на другите. Още на третото утро след обесването у Силдарови отиде хаджи Рифат и подкани младите мъже да му помогнат да свалят мъртвеца.

— Аз ще го сваля — рече им, — вие само ще помагате. Пък нека да видим дали аянят ще посмее на мен да стори нещо.

Нищо не стори аянят. Затвори си очите колкото заради хаджи Рифат, толкова и от добър спомен за Силдаря.

Сковаха как да е един ковчег, повикаха поп Исидор да го опеет у дома и го закараха до гробищата, като подбираха по-пустите улички.

И го погребяха.

При гроба бяха само петима: поп Исидор, Бяно, Манол и Пею; петият беше хаджи Нойко. Не се разбра как беше научил за погребението, как се бе промъкнал през града, но той бе тук, сред най-близките, хилеше се скръбно-глуповато и повтаряше под носа си своето „адикала, гвадикала, двата царя, царафина...“

Това бяха единствените думи, произнесени при погребението на Георги Силдаря.

Синовете сами зариха пръстта върху ковчегата на баща си.

\* \* \*

Два-три дни след като направиха „четиридесет“, Силдаровците отново се събраха — да разделят наследството на Георги Силдаря.

Намериха подвижния камък зад оджака и в скривалището — парите. Бяха осемнадесет алтъна и още толкова сребърни акчета: прав е бил баща им да се присмива сам на богатството си.

Освен шепата пари, имаха да делят още къщата, долапа в Новоселския боаз, дюкяна и стоката в дюкяна. Като стигнаха дотук, Пею рече, че не иска нищо от наследството.

— Когато тате ми даваше Трънка — каза, — той ми даде жена, а не имоти. Обещах му тогава и не ща като е на небето, да се отметна от думата си. Пък и слава на бога, не се нуждая от нищо.

Трънка го подкрепи, но братята й настояха — каквото е заръчал баща им от тюрмата, това да се изпълни. Тогава тя ги попита какво искат те да получат. Двамата заявиха в един глас, че с альш-вериша на баща си няма да се занимават, не били родени за това. (То колко бе роден за това и Георги Силдаря, но нейсе...) Манол поиска за себе си долапа — нищо друго. Отдавна му било мерак долапчийство да подхване; ще постегне как да е долапа и ще завърти работата. Всички се съгласиха на часа, а Пею, по-опитен в тези неща („дето е воденичарството, там — и долапчийството“) и помощ му обеща.

— Аз пък съм намислил да започна абаджилък — рече Бяно. — Имам другари абаджии, ще ми помогнат да сложа тук няколко стана и да ги подкарам.

И това не срещна възражение от никого. Дърпаха се Трънка и Пею, но им наложиха да вземат за свой дял дюкяна на Абапазар.

Виж, не можаха да поделят стоката в дюкяна: никой я не щеше, на другите я даваше. Тогаз Трънка, каквато си беше „мъжка Драгана“, изтърси изведнъж:

— Какво сте взели и вие да умувате, я вдигнете стоката, та я подарете на хаджи Рифат. Зер ако не бяха хаджи Рифат и леля Нехиря...

Така и сториха. На другия ден вдигнаха стоката и я занесоха в дома на хаджи Рифат. За голяма изненада обаче — впрочем и за голямо неудоволствие на Нехиря ханъм — старецът, макар и все тъй гол като тояга, отказа да приеме подаръка. Напъди ги с думите: „Дул карънън сабунуна мухтадж дийлим.“ Ще рече: „Не съм петимен за сапуна на вдовицата.“

Тогаз Трънка раздели на три храните, а другата стока продадоха топтан на Топракчиевците и парите Манол ги подхвърли във

фукарийския дом на хаджи Рифат. Намери ги старецът и се досети как възелът с парите е паднал от небето, но този път не рече нищо и ги задържа.

Като оправиха всичко, Силдаровците се умълчаха. После Трънка се обади:

— Не ви ли се чини, като че тате е тук и ни гледа и слуша?

Извърнаха, очи към онова място на миндера, където Георги Силдаря най-често се заседяваше. Но него, разбира се, го нямаше там. Сега изведнъж почувствуваха колко са сами. И тогаз Бяно продума тихо:

— Трябва двойно отпреди да се държим един за друг, за да не се затрием съвсем, да не пропаднем. И да живеем достойни за паметта на тате. Както той искаше...

\* \* \*

Изминаха месец-два от обесването на сливенските завераджии.

През тези седмици се случиха много неща. Захвана се строежът на джамията, която един ден щеше да се нарича Чорбаджилар джамия. Излезе строгата забрана — тя невям беше по-строга от онази преди кърджалийските бъркотии — раята да държи каквото и да е оръжие. Прочутото сливенско тюфекчийство бе почти изцяло отнето из ръцете на българите и залиня, превърна се в бледа сянка само на себе си. Властта наложи цял поменик запрещения на християнското население, които обхващаха почти всичко — като се почне от занаятите, та се стигне до дрехите им.<sup>[1]</sup> Достатъчно е да се спомене, че на гяурите под страх от смъртна казън бе забранено да носят червени пояси и им бе заповядано да ги боядисат черни. Цветущият до вчера живот на Сливен замря...

И така щеше да бъде и в следващите няколко години.

---

[1] Заслужава да се спомене, че тогава са били забранени, престанали да се носят и постепенно се разгубили онези, станали по-късно почти легендарни, „много стари дрехи“, за които видният изследовател на историята на Сливен д-р Симеон Табаков (т. III) предполага — не без основание, — че са били останки от одеждите на

нявгашните средновековни български боляри, предавани от ръка на ръка и от поколение на поколение през вековете.

За тези „болярски носии“, както ги нарича д-р Табаков, би било интересно да цитираме описанието, оставено от д-р Иван Селимински („Библиотека“, кн. 1), който ги е познавал от ранното си детство като очевидец:

„От детинство си спомням, че в моя роден град живееха семейства, които се различаваха от другите само по облекло, което беше съвсем необикновено и което обличаха само през празниците, не за да покажат своето старо благородно произхождение, но като по-бляскаво по стария обичай, защото знанията им за старото произхождение бяха забравени.

На едни семейства облеклото беше: шапка от самур, висока и отгоре симетрично ставаше по-широка, към краищата обвита с бяло сукно; антерия от плат, прошарена с коприна, закопчавана от шията до краката със сребърни копчета; пояс златен или копринен; дълга гуна до краката от червена или тъмночервена чоха, украсена със скъпоценна кожа от вътрешната страна, и с дълги ръкави до краищата на гуната.

На други шапките бяха като на бостанджиите. (Б.а. — Имат се предвид висши военно-административни длъжности в тогавашна Турция.).

На трети пък — от бяла чоха, квадратни, увити отвънка до средата с късокосма пепелява кожа. Останалите бяха като първите с разлика само по цвят и качество. Затуй разликата и степента на благородството се указваха от различните шапки...“.

**ВТОРА КНИГА**  
**ПРИКАЗКА ЗА БРАТЯТА И СНОПА ПРЪЧКИ**

## ПЪРВА ЧАСТ

### ... КАТО КЪЛНОВЕТЕ

*Гръцкото въстание в 1821 г. възбуди гнева на султан Махмуд и против българите, та те цели четири години бяха подложени на най-жестоки преследвания. Тогава всякаква клевета се вярваше като истина и наказанието следваше веднага. А лъжците и злобните ласкатели намериха подходящ случай да си отмъщават за лични страсти.*

Д-р Иван  
Селимински  
(„Библиотека“, IX,  
56)

#### 1

Както и очакваше, външната порта не беше заключена. Трънка я бутна, прекрачи прага ѝ, затвори я с гръб и остана за минутка така, подпряна на нея. Огледа се и нещо сви сърцето ѝ — бащината ѝ къща, която в нейните спомени будеше умиление, сега навяваше тъга. Тъй се бе случило, че младата жена не бе идвала наскоро, кажи-речи от пролетта, и за това време бурените вече бяха превзели двора, задушили нявгашните лехи със зеленчук, отсреща бяха стигнали чак до сайванта, че и вътре в него. Но тъгата не лъхаше само от бурените. Цялата къща изглеждаше изоставена, невям от години нестопляна от човешки дъх.

— Дом без стопанка — прошушна тя полугласно. После се наежи срещу брат си: — Бянова работа! А като го слушаш, на десет стопанки излиза насреща...

Зад упрека се опитваше да скрие собствената си гузност, дето толкова рядко бе навестявала къщата в последните една-две години.

Откъм дома до ушите ѝ идеха глухи удари, които всеки сливналия от рождение разпознаваше — тъй удря бърдото на стан, като се тъче аба. Трънка сви устни, повече горчиво, отколкото разочаровано или снизходително: в неравномерността на ударите тя откри съмнителната сръчност на ръцете, които управляваха ваталите и совалката. Ще рече — ръцете на брат ѝ, който иначе сам се зовеше, пък и хората го наричаха Бяно Абаджи...

Жената въздъхна и тръгна към къщата. Не, имало било едно местенце, устояло и на бурените, и на изоставеността — долу, току до кладенеца, се кипреше една леха с буйни цветя; прясно разкопаната и влажна пръст показваше, че Бяно не пестеше грижи за нея. Тя погледна лехата и непривична за нея разнеженост, като че пое влагата от цветята и я изкачи към очите ѝ. Такава, натъжена и притихнала, се заизкачва по стълбите. Горее, на хаета, видя мангал с вече прегорели въглени; покрай него едно тиганче, лъжица мас и три яйца показваха, че брат ѝ, чакайки да се разгорят въглищата, се бе върнал при стана си, а после така и бе забравил намерението си да изпържи яйца...

Тури в мангала нова лопатка дървени въглища, пораздуха го и отиде в одаята, от която идеше шумът на стана. Улисан в работата си, Бяно изобщо не чу как вратата зад него се откряна и в нея се появи сестра му. Трънка го гледа така известно време, после се окашля високо. Той обърна глава, видя я и ѝ се усмихна:

— Отдавна ли си тук?

— Погледах те и ти се порадвах — каза жената, като пристъпи до стана му. — Много си чевръст в тъкането...

Той схвана тъжната ѝ подигравка, но не се засегна и продължи да се усмихва — личеше, че от сърце се радва на посещението ѝ.

— Тъй както я караш — продължи Трънка, — чудя се, дете изобщо се е намерил някой да те нарече „Абаджи“.

— А, то не е за бързата ми работа или за много лакти шаяк. — Бяно разкърши вдървените си рамене и се отпусна назад. — Харесват изтъканото. Разбираш ли, абата харесват.

Опита се да каже тези думи просто, но тя долови в тях прикрита гордост. Сигурно Бяно се имаше за баш абаджия... Наведе се и хвърли недоверчив поглед на топчето изтъкана аба пред бате си. Виж ти, виж ти! Бяно не бил празен самохвалко — Трънка призна в себе си, че такава хубава, равна и гладка аба не вади никой в цял Сливен. Призна

го в себе си, понеже, истинска дъщеря на своя баща, тя не продума да похвали брат си. Такъв си беше Бяно: реши ли да прави нещо, ще го изпипва и изкусурява — все едно че за цар го гласи. Такава си беше и Трънка: скъпа на похвалите. Та и сега му се сопна:

— А мангала и яйцата навън?

Бяно се понадигна, гузно усмихнат, но Трънка го спря:

— Остави, аз сложих още кюмюр. Ще ти ги изпържа. Ще туря едно-две и за мене. — И докато излизаше, подхвърли през рамо: — Какво гласеше, вечеря или обед?

Едва сега Бяно забеляза, че денят отиваше към занизик. И послъга:

— Нещо не ми се ядеше на обед...

Малко по-късно, когато седнаха от двете страни на софрата и Трънка със сигурна ръка раздели яйцата в тигана, тя отново запита със същия уж небрежен, а пълен с недоволство глас:

— Я си признай, бате, колко пъти в неделята обядваш или вечеряш само яйца?

Комай две от трите му яденета бяха все яйца, та той пак се опита да се измъкне от въпроса й зад една усмивка.

— Ако я караш още така, ергенашки без стопанка, няма да те бъде задълго...

Каза го ей тъй на. И се смая от начина, по който Бяно възприе думите й — той видимо пребледня и гузно отклони поглед. Трънка със своята достигаща до грубост безхитростна прямота го запита направо:

— Какво? Тя, работата, май е вече опечена, а?

Буйна червенина смени бледостта. Бяно само поклати глава.

— Или поне си я избрал? — продължи да пита сестра му.

— Остави, не ми се приказва за това...

— Няма „остави“! Сестра съм ти — аз ако не зная, кой друг? Избрал ли си или не си избрал?

— Какво избрал, какво избрал? — неочаквано избухна Бяно. — Мога да избира и царкинята от приказките, нали? Е, туй стига ли, за да влезе стопанка в къщата? — Но сякаш се засрами от остротата си, та добави по-кратко: — Може и да съм харесал някое момиче, човещина е. Но само толкоз. Нито съм я искал, нито даже съм показал, че ми е на сърцето.

Въпросът пареше на Трънкиния език, но тя успя да го преглътне — одевешната му раздразнителност, съвсем необичайна за него, й бе



направила силно впечатление. Няколко време двамата ядоха мълчаливо (личеше — насила преглъщаха залците), после Трънка рече философски:

— То така е, няма човек без кахър. Ама всеки сам си знае гайлето.

Бяно вдигна очи.

— Нещо с Пею ли не върви?

— С мене, ама то засяга и него. А си мълчим, зъб не обелваме за туй, дето ни гложди отвътре. — Сетивата й подсказаха, че брат й не я разбра, И по-открита или по-безцеремонна — от него, тя му обясни: — За детенце, за наше детенце ни е мъката, бате. Ама на, нещо съм се повредила тогава...

„Тогава“ беше преди три години, когато обесиха баща им.

— Не опита ли да направиш нещо? — попита той глухо, като засрамено отбягваше погледа й. — Да си помогнеш?

— Опитах. Ходих при баба Мавруда Кърк-Яланката. Нали я знаеш, сватовницата. Тя уж умее да бае...

— Е?

— Е нищо. Бая и на мене. — Трънка повтори баенето, като имитираше фъфлещото говорене на баба Мавруда:

*„По ясно небе фтичка фърчеше,  
в устата си змия носеше.  
От змията яд капеше,  
по бели камъни падеше...“*

— Защо не спходиш Нехиря ханъм? — рече той, като се насилваше гласът му да прозвучи обнадеждаващо. — Тя ги разбира тия работи, може да помогне.

Само една неопределена въздишка беше нейният отговор.

— И Манол не е харосал — каза след малко. — Ударил през просото, тъй ми думаше из онзи ден Пею.

— Не върти ли работата на долапа?

— На долапа живее, ама никакъв долапчия не е, вика Пею. Коне купил и само с тях се занимавал.

— Да не е станал кираджия? — Бяно все едно, че падаше от небето.

— Нищо не е станал. Атове гледа за кушия, не за работа. Надвил си на масрафа, само атове му липсвали...

Умълчаха се, този път по-продължително. Заклати глава Трънка, тоя път чисто по женски:

— Туй ще е нещо като орис за нас, бате, за Силдаровците. Погледни ни: тате обесиха на собствената му порта, Васил найде гроба си някъде по далечна чужбина, ти си замязал на сетен несретник, Манол го ударил на ален фес, аз ялова...

— Не говори така! — сопна ѝ се той. Нито ти си... бездетна, нито ние с Манол сме толкоз за окайване. Ще се оправим, ще видиш, всички ще се оправим. И ти, и ние с Манол. Животът е такова нещо, ту те въздига нагоре, ту те сваля надолу. Ще дойде време и ние да се подемем нагоре, да се оправим. Важното е...

— Довърши си думата де! — подкани го тя. — Кое е важното?

— Важното е да оцелеем — рече Бяно. — Онази вечер не ме хвана сън. Лежах си така с отворени очи и си мислех за тебе, за мене, за цялото ни племе си мислех.

— И какво измисли? — попита сестра му без особен интерес — Бяно го избиваше на нещо прекалено отвлечено като за нейния близък до земята и до ежедневието разум.

— Питах се и се чудех как така племето ни, е оцеляло през толкова столетия мъки. И го оприличих на кълновете в земята. Гледаш ли отгоре, нито ще ги видиш, нито ще помислиш, че ги има. А кълновете са живи, но са скрити там долу. Крийт се и чакат своя час. Дойде ли часът им, тогаз набираната зимъс сила напъва мишците и...

Късно същата вечер, когато премисляше тези думи, Трънка си рече, че е трябвало да му каже, дето зимата на племето им май прекалено дълго се проточи, а не си проличава тя да е наляла кой знае колко сили в мишците. Но това ѝ мина през главата вечерта. Сега само бутна настрана дървената лъжица:

— И ние?...

— И ние — потвърди той. — Сега е нашата зима. Почакай да ни видиш, когато дойде пролетта ни.

Трънка не се замисли дали са верни думите му; просто не задържа мисълта си върху тях.

— Наяж се, аз ще почакам — каза. — Ще измия и ще прибера. А после ще си ходя. Гаджалите правят зулуми посред бял ден, камо ли нощем.

— Не ми се яде повече — рече Бяно. — И за шетането и за прибирането у дома не се кахъри. Ще те съпровожда...

Трънка не се залови да спори с него, а вдигна трапезата, ошета набързо, дори отдели време да преме не само хаета, а и стаите. И тогава каза:

— Хайде.

Бяно мълчаливо закрачи до нея. Трънка забеляза, че брат ѝ не си даде труд да заключи портата подире си. Но не му го каза — за днес вече достатъчно беше мърморила, — а свърна надясно към Машатлъка. Вървяха един до друг, мълчаливи, припряно забързани, старателно направили се безлични — вече три години така, като сенки, се движеха българите из Сливен.

Минаха покрай Хаджи Юмер джамия, извървяха и цялата Сарашка чаршия. На Аба пазар, близо до шадравана, Трънка, разнежена, понечи да смушка брат си, да му покаже нявгашния дюкян на баща им. Понечи, но щом се извърна към Бяно и забрави намерението си. Защото в този момент бате ѝ изглеждаше тъй, сякаш сърцето му бе спряло. Проследи погледа му и откри причината. Забързана нагоре, към Мангърската махала, там ситнеше Божура, племенницата на Димитраки чорбаджи.

— Бате — рече Трънка тихо, съучастнически, — Божура, ли е?...

Бяно не отговори. Беше едно от онези красноречиви замълчавания, които говорят повече от много думи.

„Божура! — премисли младата жена. — Добър избор, Бяновия. И лош. Че невям в Сливен не може се намери втора девойка с хубост и доброта като Божурината. Ама не може се намери и друг душегубец като чичо ѝ...“ И в сърцето ѝ остана нерадост.

Слязоха до реката при брода, който е точно срещу хана на Никола Кебеджията<sup>[1]</sup>. Трябваше да почакат — Куруча беше придошла и по камъните, нахвърляни напреки през коритото ѝ, сега подскачаха един след друг клуцохорчани, отиващи в Сливен. И точно тогава, докато чакаха, те се срещнаха с Тахир ага.

Ако го бяха забелязали на друго място в града, щяха да свърнат някъде. Но тук нямаше накъде: аянът и неговата сянка Ахмед,

ясъкчията му, и двамата на коне, прецапаха реката и застанаха очи в очи с тях. Тахир ага дръпна поводите. Бяно свали калпак. Трънка не помръдна.

— Я, та това били Силдаровците! — В гласа на аяна се усети пробуждането на хубав спомен.

Спомни си доста, коляно до коляно с Георги Силдаря бе изпил не едно бърдуче „остарял шербет“... Но синът и дъщерята, застанали чинно пред него, бяха намусени и отбягваха погледа му. Най-сетне Трънка го погледна, но дръзко и с нескривана неприязън.

— Не сме се виждали отдавна — каза Тахир ага. — Как живеете, що чините?

— Преживяваме, войводо — примирено отговори Бяно. — Как да е преживяваме. Благодарим на бога и за това.

Трънка се ядоса на мекостта на брат си и изпита желание да покаже, че — напротив — Силдаровците не са останали без зъби. И като не знаеше какво друго, тя изтърси, онова, което бе чула днес от бате си, но притури в тях и някаква закана:

— Не бързай да се радваш на нашата несрета, аго. Ние сме като кълновете в земята — гледаш ли отгоре, никакви ги няма; пък те са все там, в земята, събират сили и мине ли зимата, рипват към белия свят. Почакай, аго, все ще дойде и за нас пролет...

Туй пък какво беше? Че имаше в думите на жената заплаха, това Тахир ага разбра. Но когато се опита да проумее съдържанието им, не успя. И той направи единственото, което можеше — сви надменно рамене, смушка коня си и отмина нататък.

\* \* \*

Когато научи от жена си, че Бяно си има изгора, Пею отначало искрено се зарадва. Скоро обаче, поразмислил, радостта му угасна. Въздъхна и попита:

— Ти имаш ли се с Божура?

— Аз не. Но Зафирка...

— Коя Зафирка бе?

— На дядо Танас Нишанлията. Дружки са.

— Гледай там, ако можеш, помогна нещо на Бяно. Щом си я е избрал... — Пею поклати загрижено глава. — Човек не знае какво да му пожелае. Ако работата не стане, сърдечната мъка ще го изпие. Ако пък стане, тежко му с този Димитраки над главата...

Двамата се умълчаха. Всеки със своите мисли, но с една и съща грижа.

---

[1] Баща на родения 16 години след описаните събития Хаджи Димитър. ↑

Пропъждаше ги, а тези шантави думи, нахални като мухи, пак се връщаха в главата му. „Ние сме като кълнове“ и какви ли още не бабини деветини. За кой ли път вече Тахир ага премяташе през акъла си тези изрази на Силдаровката. И не защото го вълнуваше заканата на жената, пет пари не даваше за такива и за къде-къде по-големи заплахи аяньт, а понеже не можеше да открие смисъла на думите.

И друго имаше, което го порази в тази среща — че онази, която се изстъпи пред него и запрати в лицето му своите невнятни, но хулни думи, беше жена. И гяурка при това. За Тахир ага, както и за всеки правоверен, жената представляваше вещь за забавление, майка на деца и понякога чифт работни ръце. Нищо повече! Да дръзне някоя жена да вдигне глас и да възразява на мъж? Или да го заплаши? Вай, аллах! Туй не е било, а до днес аяньт мислеше, че не може и да бъде. А сега тази гяурка, торлачка при това, е и дъщеря на обесен султанов душманин...

— Тътени! — изрече той гласно. И се стресна. Не от звука на собствения си глас, а от думата. Нея преди години той бе научил от Георги Силдаря и оттогаз тя бе станала за аяна белег на всичко, което произлизаше от раята и съдържаше някаква по-ясна или по-тъмна, по-близка или по-далечна заплаха.

Той обърна коня си и го пришпори. Когато влизаше в конаците си, изпитваше истинска омраза към дъщерята на Георги Силдаря. И ако му паднеше в този момент, нямаше лесно да ѝ се размине...

Завари да го чака Димитраки чорбаджи, старейшината на българските общинари.

— Казвай, чорбаджи! — подхвана аяньт направо.

— Всецко е готово, аян ефенди — раболепно отговори чорбаджията на своя смешноват език, като се прегъна почти до земята. — След три дена сте ти бъдат предадени парите...

Тридневният срок беше определен от агата, но сега, ядосал се на оная гяурка с ръбатото лице, той кресна с гняв:

— Три дена ли? Ти какво, решил си май да ме разкарваш за носа? Кого караш ти да те чака три дена със скръстени ръце? Мене,

сливенския войвода? Или майсторите, дето трябва да покрият минарето? Или анадолските търговци?

Лицето на чорбаджията смени боята си.

— Не се сърди, аян ефенди, успокой се... Аз... Гресно сте да съм те разбрал... Не знаех, че работата е толкоз бърза...

В същност работата не беше чак толкоз бърза. И никой не го знаеше по-добре от аяна. Чорбаджилар джамиси беше почти готова, построена с пари на раята, която преди три години се откупуваше за участието си в несполучилото тук, но на юг все още продължаващото въстание, наричано от турците „Мора кавгасъ“, а от християните на полуострова — „Завера“. Вчера анадолски търговци предложиха срещу твърде прилична сума да доставят оловни листове, та, покрито с тях, минарето на новия молитвен дом да се издигне заострено, устремено към небето. Аянт хареса предложението, а и нали парите за тези листове нямаше да излязат от неговия джоб. Повика Димитраки и му нареди за три дни да събере парата от християнското население. Сега обаче го мачкаше и тъпчеше — избиваше чивия от други ядове.

— Сега и разбра, и научи. Е, да те няма. И утре вечер ще те чакам с парите.

— Ама, войводо — почти проплака чорбаджията, — аз вече разгласих сред людето...

Всичката кръв се качи в главата на аяна. И този ли ще дръзне да отиде срещу думата му? Прекрачи до загубилия ума и дума чорбаджия, улови го за салтамарката и така го притегли към себе си, че почти отлепи краката му от пода. Наведе се — превишаваше Димитраки с почти една глава — и кресна в лицето му:

— Отговаряй само с „да“ или „не“. Чувал ли си, че тук, под краката ни, има хумба? В която мнозина са намирали гибелта си?

Димитраки не можа да отговори, само успя да кимне утвърдително.

— Ако излъжеш само една дума, ще оставиш и твоите кокали долу. Като събираш парите, ще гледаш да са малко повечко, нали? Та да остане нещо и за тебе? — Оня мълчеше. — Колко повечко? Половината?

— А, не...

— Четвъртината?

Мълчание. Аянът тласна чорбаджията; не беше силно тласване, но онзи политна и спря чак в миндерлика на другия край на стаята.

— Глупак! — изруга го. — Мислиш, че Тахир ага трева пасе и не ти разбира шмекериите. Аз вдигнах джамия, а ти покрай нея натрупа имане... И за благодарност ми бъркаш работата с търговците. — Димитраки се готвеше да каже нещо, но с властно вдигане на ръка аянът му попречи. — Млък! Хич не ме е еня дали вие, раята, се крадете помежду си или не. Ама когато поискам нещо, не признавам никакви чорбаджийски далавери. Слушай сега с двете уши! Отиваш в къщи и до един час време ми дотъркалваш парите. От твоите, дето си ги крал от урум-миллета<sup>[1]</sup>, уж че за джамията си ги събирал. А като събереш парите след три дена, тогаз ще си ги върнеш. — После гласът му стана по-мек, но и по-присмехулен: — И туй ще е хубав альш-вериш за тебе, Димитраки чорбаджи. Даваш пари, пък след три дена си ги събираш с една четвърт лихва...

Разбрал, че е отървал кожата, Димитраки побърза да се измъкне. След по-малко от половин час той щеше да донесе парите, но тогава благоразумно щеше да ги предаде чрез Узун Шерифаа, векилина.

Не беше преминало лошото настроение на Тахир ага, когато при него влезе хаджи Молла, оправи и без това изрядната си гъжва и се поклони. Не беше случайно това влизане — аянът го разбра не по поклона на кятибина, а по изражението на сините му очи.

— Какво има, хаджи?

— Дишлии са плъзнали по селата, аян ефенди — отговори хаджи Молла, ама така, че сякаш обвиняваше аяна за произволите на другите. — Надолу, към Ени Заара. Вчера били в Налбантлари<sup>[2]</sup>. Вързали субашата, който се опитал да ги отпрати миром, и го държали тъй до вечерта. А дотогаз си развявали пояса, както си искали — баници и пържени пилета яли, на жени налитали, накрая диш-хакъ събирали. Днес същото се повторило в Яйакъой<sup>[3]</sup>. Само че без връзване на субашата — той и зъб не обелил за зулумите им. Но тайно проводил човек да ни извести.

Предишният гняв се усили и удари в главата на аяна. Друг път той навярно щеше да изпсува и да се закани, а сетне да забрави заканата си, но днес се ядоса не на шега — ето, по такива хайти и хаирсъзи съдеха хората за турците и губеха уважение към



правоверните, че и към представителите на падишаха дори. Попита сухо:

— Кой и колко са?

— Седмина или осмина, аян ефенди. Тайфата на Коджа Мюстеджеб.

— Коджа Мюстеджеб? Че кога му порасна работата на този хаймана? Аз го имах само за махленски бабаитин, дето най-много да хване някой старец или жена и да им вземе парите...

— Тъй беше до „Мора кавгасъ“, аян ефенди — с предишния укорен глас отговори кятибинът. — Сетне Мюстеджеб си усети ръцете развързани — нали сега раята не смее да вдигне глас да се оплаче — и вече не е предишният махленски бабаитин. По-лани и лани те предупреждавах на няколко пъти, войводо, кажи-речи цялата каза, рая и правоверни, е пропищяла от Коджа Мюстеджеб и тайфата му.

— Добре — рече аянът. — Утре аз сам ще си поговоря с Мюстеджеб, ще го опитам дали си заслужава прозвището. Пратеникът нека се върне още тази вечер в Яйакъой; да не закачат нашите бабаити, но, ако те си тръгнат, да разберат накъде отиват. И предупреди утре на разсъмване четирима сеймени да са готови за път, с оседлани коне. Ще ме придружат до селото. Или не — поправи се. — Има там между заптиетата един онбашия, Кула Колаузин му думат. Нека се пригответи само той. Други не ми трябват.

Хаджи Молла от все сърце осъждаше това неразумно решение — хайманите бяха осмина! — но с нищо не го изрази. Поклони се мълчаливо и излезе от стаята.

---

[1] **Урум-миллет** — буквално „гръцки народ“ („урум“ означава грък, „миллет“ — народ). Обаче през епохата изразът се е употребявал в смисъл на „християнско население“ или дори в частност на „източноправославно население“. Причината е верският характер на Заверата, която, като предимно „гръцко“ въстание е причинила смесването на понятията грък и източноправославен. Друга, по-обща причина е източноправославната патриаршия в Цариград, която от край време е била в гръцки ръце. ↑

[2] **Налбантлари** — днес с. Ковачите, Сливенски окръг. ↑

[3] **Яйакъой** — днес с. Николаево, Сливенски окръг. ↑

Селото сякаш беше мъртво — ни човек се мярваше, ни куче пролайваше.

Докато чакаха да се изпекат заръчаните баници, приятелите не бяха дотам весели. Умора ли някаква ги беше налегнала, махмурлук от снощното пиене в Яйакьой ли? Напусто се опъваха като паши по възглавниците на хаета в тази случайно избрана къща, не помогна и бърдучето ракия, което стопанинът вече трети път пълнеше. Не бяха кахърни — какъв кахър ще има човек от техния занаят? — но настроението все не идваше.

Като опъна една яка глътка от бърдучето, Кючук Сабри — всепризнатият майтапчия на тайфата и единственият, който беше „кючук“, а не „коджа“, „бюйюк“ или „балабан“ — се провикна към главатаря:

— А бе, Мюстеджеб, докога ще стоим така да се съкълдисваме?

Коджа Мюстеджеб бавно се извърна към него. Хубав мъж, не много висок наистина, но със силно мускулесто тяло, с възшироко и бяло лице, украсено от смолисточерни коси и мустаци и тъмни дълбоки очи; прихванеха ли го дяволите обаче, тези очи ставаха остри като на дива котка. Но друг път, сега например, когато го налегнеше необяснима печал или досада, те изглеждаха меки, почти тъжни и тогава главатарят на тайфата заприличваше на смирен дервиш. Ала с остри или меки очи, той все си беше Коджа Мюстеджеб — прочутият кеседжия и делибашия, по-ербап от когото не се намираше из Сливенската каза.

— Кажи що ти е на душата, Сабри — тежко каза Коджа Мюстеджеб.

— Да се събудим, казвам аз. Одрямали сме се, сякаш вехти дъртаци са дошли на гости в Генджели<sup>[1]</sup>, а не млади аждери.

— Хайде де — обади се Муса, — дай някакъв акъл...

— Ами че като не ни иде друго на ум, да вземем поне да доизлекуваме моя кон. Видях го сабахлен, не е оздравял напълно.

Напомняше големия майтап, който измисли в една яйакьойска къща. Рече Кючук Сабри, че конят му е простинал, па го поведоха

нагоре по басамациите на къщата, вкараха го в собата и го насилиха да легне на менсофата. Добичето се разлудува, изпотроши с текмета маса нещо наоколо, но това не стигаше на веселящите, та напипаха раклата с чеиза на щерката и покриха дърпащото се и хапещо животно с всичко, което майчините и моминските ръце бяха създавали цяло десетилетие. Голям джумбуш беше наистина.

Момчетата извърнаха очи към Коджа Мюстеджеб, но той цъкна с език — вчерашната веселба за вчера, днешната за днес.

— Кажи тогаз друго — обади се и Ракип Пехливан, — ама да не стоим тъй, ръжда ще хванем.

— Повикайте този гяурин, стопанина — хрумна нещо на Мюстеджеб.

Изтичаха, доведоха го. Човечецът, блед и болнав, с охтичави хлътнали гърди, застана пред главатаря смирен и смачкан.

— Слушай ме сега хубаво — каза му строго Коджа Мюстеджеб. — Ще тръгнеш по тоя сокак и на всяка врата ще похлопаш, всекиму ще кажеш да се стяга за гости. Баница ли ще наточат, пиле ли ще изпекат, пилаф ли ще завъртят — не знам. Ала знам едно: след един сахат време ще мина с момчетата във всяка къща и ако някой не е готов за знатни гости, калъч и огън ще заиграе. Хайде, да те няма!

Когато човекът се загуби от погледите им. Ружди Балабан попита:

— Тази пък каква е, Мюстеджеб? Тук пекат за нас не една, а две баници...

— Знам — отегчено отговори главатарят. — И не се готвя да ви гоя като енизаарски фитоци<sup>[2]</sup>. Друго съм намислил аз. Ще извървим целия сокак и във всяка къща ще хапнем по хапка: тук парче баница, там пилешка кълка, в трета ще ливнем по чаша винце, в четвърта пак баница и така нито една гяурска къща не ще отминем, на всички ихтибар ще направим.

— Е? — хилеше се неразбиращо Ракип Пехливан.

— Серсеми сте вие, туй ще ви кажа аз — презрително сви устни Коджа Мюстеджеб. — Ама да ме пита човек с кой акъл съм ви приел за аркадаши и ортаци в работата. — Той каза наставнически: — Може да е една хапка или една глътка, ама и те изхабяват зъбите на правоверния...

Разбраха го най-сетне и къщата щяха, да бутнат от смях. Па изискаха баниците на домакините и, печени-недопечени, хапнаха от тях. Запазариха се за диш-хакъ, а Кючук Сабри прибра набързо целия наниз пендари, бяха единадесет парчета, на стопанката — той, хитреецът, не си бе губил времето, а се бе постарал да открие къде ги крият.

Развеселена вече, тайфата потегли към следващата къща. И всичко потръгна...

В третата къща облаците по челото и на Коджа Мюстеджеб се разсеяха. В седмата сърцето му съвсем се развесели — там един ахмак-гяурин се дърпаше за диш-хакъ, та се наложи да му отрежат едното ухо и върха на носа. А в деветата...

В деветата таман се бяха разшетали да открият всичко скрито-покрито, когато някъде отвън долетя глас, звучен и заповеднически:

— Ей, Мюстеджеб, тук ли си? Я излез, джанъм, да те видя тъй ли си „коджа“, както сам се зовеш?

Пак някой сербез субаша ли беше, като оня, налбантларийския?

— Мръднала е чивията на някой гяурин — реши Ружди Балабан и едва сега Мюстеджеб си даде сметка, че го бяха повикали на български.

— Ако му е мръднала — рече, — ще му я наместя с един куршум в кратуната.

И като оправи пищовите и калъчите в сияхлъка си, излезе на хаета, съпроводен от хората си.

Долу, посред двора, сам, разкراчен и с кръстосани на гърдите ръце, стоеше Тахир ага, аянът. Усмивваше се, пък усмивката му една — от нея човек усещаше студени тръпки по гръбнака си. И ги призова:

— Слезте, чоджуклар, слезте да ви се порадвам.

Наистина беше роден да властвува Тахир ага. Бяха осем срещу един (е, там отсреща се виждаше някакво заптие да пуши, облегнало се на дворната порта, но далече беше, та не го броях), по-млади и по-силно въоръжени — да наскочеха, щяха да го разкъсат, преди да свари „аман!“ да каже. Но никой и не помисли да не изпълни повелята на аяна. И мъжете от тайфата, за нищо време превърнали се от бабаити в кротки овчици, не само че заслизаха, а и се сблъскаха на тясното стълбище кой по-напред и по-скоро да се яви пред него.

— Разкопчайте сияхлъците и ги оставяйте там. — Тахир ага посочи към сайванта в двора. — А после — при мен.

Обърна гръб на кеседжиите и отиде да седне на кръглия камък при кладенеца. От тоя миг реши да се възползува Кючук Сабри. Изостана крачка назад, пък се шумугна наляво към комшулука. Седмината се загледаха след него. Успееше ли Сабри, туй щеше да промени нещата; неговото спасение щеше да стане знак за всички останали. Пък дали с бягство или по друг начин, това аллах щеше да нареди.

А Кючук Сабри вече почти беше успял. Превит, свит като ченгел, той тичаше към протката — оставаха му три крачки и щеше да бъде там, дето ни куршум, ни клетва можеха да го стигнат. Направи една крачка... и още една... Последната обаче не можа да стори — чу се изстрел (сякаш не пищов, а топ гръмна!) и... Коджа Мюстеджеб остана с един аркадаш по-малко: улучен във врата, шегобиецът Сабри рухна като подкосен на самия праг на комшулука — тялото и краката отсам, главата и ръцете оттатък. Тъй свърши живота си единственият от тайфата, който не беше „пехливан“ или „балабан“...

Седмината извърнаха поразени очи към аяна. Но не, не е бил той. Тахир ага тъкмо сядаше на камъка, влудяващо бавен и безучастен — гърмежът и смъртта на един правоверен дори не бяха събудили любопитството му. Бавно се отместиха погледите от аяна и спряха върху заптието до дворната врата. Той все така облягаше гръб и в лявата му ръка димеше пръстената му чибучка. Ала сега не пушеше — зает беше да издухва пушека от цевта на току-що изпразнения си пищов. А когато прибра оръжието в сияхлъка и вдигна глава, всички го познаха.

— Кула Колаузин! — произнесе някой с уважение.

И това име съвсем не разведри душите на седмината.

Никой не помнеше истинското му име. Когато се заговори за него — той тогава се бе прочул като дървенджия, в чийто проход не хайдутин, а животинка не смее да припари, — вече го наричаха само Кула заради великанския му ръст. Мюстеджеб и аркадашите му бяха още босоноги момчетии из махалата, когато Тахир ага стори икрам на Кула, като го покани в Сливен и го направи колаузин, телохранител; тази нова длъжност даде само прозвището на Кула — и една бая тлъста плата с него, — ала иначе същинската му работа беше да гони

хайдутите и да чисти Балкана от тях. Той пак не се посрами — с пусии, потери и купени предатели бастиса няколко чети и сегиз-тогиз пристигаеше в Сливен с хайдушка глава, на кол издигната, пак Кула утрепа и войводата Злати Кокарчоолу, който

*„... де види турци — коли ги,  
де види хазна — взема я!...“*

говореше се от уста на уста, че именно негов куршум бе възпламенил барута на войводата и причинил ослепяването и смъртта му. Това беше връхната точка на Кула Колаузиновата слава. После изпадна в немилост; зли езици разправяха, че се бил хвалил пред аяна, дето е хвърлил куршум на Генчо Къргов войвода и му скъсал главната жила, а сетне се разбрало, че по същото време Генчо обирал хазната на съвсем друго място. Истина ли беше това или не, не се разбра. Но тъй или иначе Тахир ага отне много от милостите на Кула и вече четири години го държеше онбашия на заптиите си. Такава беше Кула Колаузиновата, но още никой, гяурин или правоверен, не би си пожелал да чува името му между враговете си...

Това си припомниха дишлиите, като гледаха високия като минаре мъж до дворната порта и чува името му.

А Тахир ага вдигна ръка и извика на онбашията:

— Дай ми керпедена!

Що беше намислил аянът? За какъв керпеден говореше?

Кула Колаузин приближи, без да бърза, и подаде на аяна обикновен черен керпеден, какъвто можеш да видиш в ръката на кой да е налбантин. С право бяха нарекли „кула“ този онбашия — Ружди Балабан беше най-висок в тайфата, пък главата му едва стигаше рамото на Кула Колаузин. И — аллах, аллах! — какво рамо! Скала сякаш напираше под сетрето, не човешка плът...

— Я сега пристъпи насам, „коджа“ Мюстеджеб — нареди Тахир ага. — Пристъпи и зяпни да видя доколко са ти протрити зъбите от баниците и пилетата. Ти си делибашия на тия бабаити, редно е първо твоите зъби да прегледам.

Разбрал какво го очаква, Мюстеджеб стоеше като вкаменен, само дето за миг хвърли отчаян поглед настрана — не се разбра дали към

комшулука или към струпаното под сайванта оръжие. Сякаш в отговор ръката на Кула Колаузин едва доловимо трепна, па се премести на половин пръст разстояние по-близко до един от пълните пищови в пояса му.

— Хайде, Мюстеджеб — подкани го аянтът за пръв път с нотка на прекипяло търпение. — Не ме карай да чакам! Пък виж на — и твоите аркадаши вече едва изтрайват пипкането ти...

Подчини се Коджа Мюстеджеб и отвори уста. За миг усети студенината на желязото. После в ушите му проехтя грозно хрущане, преряза го остра болка и докато устата му се изпълваше с кръв, топла и солена, чу Тахир ага да му казва поучително и наглед незлобиво:

— Ал сана диш-хакъ<sup>[3]</sup>, „коджа“ Мюстеджеб!

Изплю се. И с кървавата хрчка в нозете му лъснаха два зъба. Коджа Мюстеджеб опипа устата си с език и прескимтя като пребито псе: керпеденът на Тахир ага бе изтръгнал двата му резеца.

А аянтът продължаваше работата си: разкрасяваше по същия начин и останалите дишлии, като все изричаше това свое „Ал сана диш-хакъ“ — лафа, на който било съдено да се разчуе и помни из цяла Тракия.<sup>[4]</sup>

Изтръгна зъбите и на последния от тайфата Тахир ага — той се случи Ракип, — па избърса кървавия кerpеден в неговите, на Ракип Пехливан шалвари, подаде го на онбашията и без бързане стана от камъка.

— Е, чоджуклар, получихте си наградата за дишлийството. Ако искате, събирайте пак зъбен камък. И не се кахърете — аз пак ще ви намеря...

И си тръгна тъй, че ще речеш, на часа̀ ги беше забравил.

Зад него, горд и доволен, закрачи Кула Колаузин. (Имаше основание да бъде доволен от себе си — за онзи сполучлив изстрел аянтът му върна всичките отнети блага и го въздигна в байрактар на сеймените си. И тъй щеше да се нарича занаяпред Кула чак до смъртта си — Кула Байрактар. А това все значеше нещичко...)

Коджа Мюстеджеб ги проследи с поглед, докато се загубиха отвъд портата, па размаха пестник и се закани:

— Ще ми платите за всичко! Ще видите вие кой е Коджа Мюстеджеб...

Не се заканваше на могъщия сливенски аян, не дай боже! Думите му благоразумно бяха отправени към гяурите...

---

[1] **Генджели** — днес с. Младово, Сливенски окръг. ↑

[2] **Фиток** — пуйак (фитка — пуйка): диалектна дума в Новозагорско, край, който тогава и сега е прочут с отглеждането на пуйки. ↑

[3] „На̀ ти (ето ти тебе) диш-хакъ“ (тур.). ↑

[4] Случаят е автентичен. За разправата на Тахир ага с дишлиите и за неговите думи се е разчуло далеч извън сливенската каза. На много места примерът му — и изразът заедно с него — е бил повторен и от други турци, врагове на крайните своеволия. Днес думите „Ал сана̀ диш-хакъ“ още се употребяват в Бургаско и Карнобатско, обикновено без да се помни произходът им. ↑



Зафирка извади с дилафа две царевици от жаравата, поръси ги със сол и подаде едната на Божура. Като ги прехвърляха от ръка на ръка, приятелките впиха бели зъби в тях. И личеше, че царевицата им се услаждаше...

— Ще очушкам от този мисир — рече по едно време Зафирка — и ще запазя да го сваря на Андреевден. Ще ми се тогаз пак да го опиташ, ама... ама да не си сама...

Божура беше разбрала, че разговорът заобикаля нещо важно, та я подкани:

— Хайде, казвай нататък. И не ме прави на будала. С кого ти се ще да съм на Андреевден?

Гостенката се засмя от сърце.

— С мъж и стопанин...

— Ей, много била бърза бе, тази унука на дядо Танас Нишанлията! Отсега до Андреевден! Че то и два месеца няма дотогава...

— Излезе ли му на човек късметът, то и за по-малко от месец се подреждат работите.

Усмивката на Божура застина на лицето ѝ. Девойката се вторачи в приятелката си.

— Ти май имаш нещо на ум. Казвай с кого искаш да ям мисира.

— Тази сутрин видях един. Хубав мъж. Е, да не си помислиш, че е като начèрвена и набèлена кадъна. Мъж ти казвам.

— Като пехливанин, а?

— Ако рече да се бори, и баш-пехливани не ще му устоят. Той е туй, ама и още нещо. Силен, пък с лице на мъдрец. И с доброта, и с ум не като за годините му.

— Поне знаеш ли името му? На този, дето си ми го избрала?

— Знам. Бяно му думат. Бяно Абаджи. Баща му имаше дюкян на Аба пазар. Георги Силдаря, дето турците го обесиха по Заверата, помниш ли? Е, Бяно Абаджи е на Георги Силдаря син.

Божура притвори очи. И го видя: стегнат и чист млад човек пред дюкяна на Георги Силдаря, със свенлив поглед, сякаш излязъл от

икона светец. А по-рано пак като светец в дюкяна на Топракчиеви пое чужда вина върху себе си...

— И ти май го знаеш — сепна я Зафирка.

Божура нито отрече, нито потвърди. А попита друго:

— Сложи си ръката на сърцето и кажи: видяла ли си тази сутрин Бяно Силдаря или някой тайничко ти подшушна да говориш с мене?

— Е ти пък...

— Кажи, кажи! Хайде, нека да не измисляме...

— Не биваше да ти казвам, ама... Е, подшушнаха ми...

— Кой?

— Трънка, Бяновата сестра. Дето е омъжена в Клуцохор за наш Пею Смеденов, втория ми братовчед по майка.

— Карай де! Не чакай да ти тегля думите с ченгел...

Зафирка огледа едва нахапаната царица в ръцете си. Изстинала беше, не ставаше за ядене, та я мушна пак в жаравата.

— Ако щеш вярвай, ако щеш — недей, ама няма нищо за разправяне. Бях онзи ден у Пеюви. И от дума на дума, каква Трънка спомена, че Бяно те имал на сърце. Точно тъй рече: „Бяно има Божурка Стефанова на сърце.“ Ама не разбрах да се натискат много-много да стане работата между Бяно и тебе...

— Защо? — прекъсна я Божура. И като видя, че Зафирка гузно прехапа устни, сама рече: — Не се натискат заради чичо, той ги отблъсква от мене. Познах ли?

Умълчаха се. За да се спаси от неловкото положение, Зафирка измъкна царицата от ръцете на приятелката си и я мушна в жаравата. Божура не забеляза нищо — гледаше пред себе си, пък не виждаше.

— За пръв път се случва някой да ме поиска. На години за женене съм, ама на, не съм чувала друг път да съм някому на сърцето...

Нека припомним, че по това време Божура Стефанова беше на шестнадесет години. Но нека припомним още, че тогава девойките се омъжваха твърде малки, почти деца, а на осемнайсет-двайсет години вече оставаха „стари моми“.

— Пръв път ли? — закачливо попита Зафирка. — Да ти кажа правичката, ти така оперено ме подхвана, че хич не личеше да се оправяш за първи път със сватовници...

Гостенката обаче не обърна внимание на подигравката в думите ѝ. И само добави по-скоро на себе си:

— За пръв път, ми се случва. И признавам, туй е особено чувство. Да иска някой да те заведе под венчило, с тебе да му се ще да прекара до края на живота си...

— Хубаво приказваш. — Зафирка я гледаше с любопитство. — Ама ей тъй, невям не се отнася за тебе. А Бяно? Лежи ли ти той на сърцето?

Божура сви рамене:

— Коя от нас се омъжва за онзи, който ѝ лежи на сърцето? Ти самата знаеш ли такава измежду нас, дете да си е имала изгора на сърце и негова жена да е станала? Чувала ли си за такова чудо между майките ни, между бабите ни и между бабите на бабите ни? — Сега вече Божура тъжно клатеше глава. — Така е било с другите, така ще бъде и с мене. Пък и никой не ми е на сърце. И няма как да ми е на сърце — ние, християнките уж не живеем в хареми, зад решетки, ама в същност и ние си имаме решетки, дете ни вардят от света...

— Значи Бяно...

— Хубав е Бяно. Още умен и добър е. Само че... Е, ако светът беше подреден другояче и ние сами избирахме мъжете си, нямаше да избира Бяно Силдаря. Не ме питай защо. Може би... Може би защото просто не ми е на сърце...

Божура скочи и бърз-бързо се отправи към вратата. Зафирка не се опита да я спре, а я съпроводи навън.

Зад тях миришеше на прегоряла царевица.

\* \* \*

От вълнение ръцете на Жечка изпуснаха бакърчето и то с весел звън се изтъркаля по наредения в различни фигури калдъръм. Когато се извърна, вечно сивото ѝ лице сияеше от радостен майчин трепет.

— Искали са те? Някой те е искал за своя жена и стопанка?

— Искаха ме — отговори Божура. — Ама чак толкоз ли е за чудене, мамо? Не съм вече малка.

— Казвай де! — сопна се майката. — За кого те искаха?

— За Бяно Абаджи. Син е на Георги Силдаря, дето преди три години Тахир ага го...

Чу майката името на Бяно Абаджи и пламъчето, лумнало за късо в очите ѝ, мигом угасна. А лицето ѝ стана по-пепеляво от всякога.

— Знам го — въздъхна Жечка. — Вярно е, обедняха в последните години. Ама ние с тебе най-добре знаем, че не богатството прави хората хора. — Не спомена името на девера си, но двете се разбраха. — Нищичко няма да излезе от тази работа, Божурке. Чуе ли чичо ти името на Силдаря...

— Мене искат хората, не чичо!

— Нищо не можеш стори без неговата благословия. Послушай ме, дъще, не отваряй уста пред чичо си. Ще сториш зло на момчето — чичо ти хем няма да те даде, хем така ще го нагласи пред аяна, че Сливен ще му се види тесен...

Дъщеря ѝ я послуша. И никога не спомена името на Бяно Абаджи като жених.

Не десет, сто пъти щеше да му изхвъркне душата по върлото, ала той не се отказа, продължи — можеше ли да скърши хатъра на такъв човек като Бяно? И когато му се стори, че много пъти е превалил и Кутелкая<sup>[1]</sup>, и Булгаркая<sup>[2]</sup>, най-сетне разпозна долапа.

Поспря отвън — колкото да поеме дъх, толкова и да поогледа долапа на Силдаровците. Не го намираше за загубено време: дългият му живот го бе научил, че вещите и имотът са огледало, в което проникателното око може да види образа на техния собственик. Поклати глава — не беше от най-доброто онова, което научи от огледа си...

— Хей, има ли хора тука? — извика.

Не беше още заглъхнал гласът му, когато от открянатата врата се подаде едно младежко лице, върху което, веднага щом очите разпознаха госта, заигра радостна усмивка.

— Има, има, хаджи Рифат, има. Буйрун!

— Я си хортувай по български, Силдароглу Маноле — каза старецът, пристъпвайки през двора към долапа. — Като рече това „буйрун“, сякаш си навехна гръцмуля...

След като се здрависаха, Манол изнесе из постройката две ниски столчета и ги разположи под навеса.

Поприказваха за това-онова — може ли един важен разговор да започне ей тъй, от вратата? — и най-сетне гостът уж се сети да попита:

— Хе, сега ми мина през ума. Чувах, коне си отглеждал...

Манол обаче го разочарова — прояви се като ойун булмез<sup>[3]</sup>. Изсмя се в лицето му и каза:

— Е, изплю камъчето. Ама защо не започна направо оттук, дядо хаджи? Защо бяха всичките тия усукваници шикалкавеници? Е, хайде, вкарвай в пътя заблудената овца...

Старецът забави отговора си, за да даде време на Маноловия смях да се уталожи. А после каза тихо:

— Аз те попитах нещо, Маноле. Поне от уважение към годините ми трябваше първом да ми отговориш, та после да се глумиш с мене...

Доста кусури може да имаше Манол, но тепегьозлукът положително не беше между тях.

— Нямам коне, хаджи Рифат, а само един кон. — В гласа му не бе останала и следа от предишната заядлива присмехулност. — Искаш ли да ти го покажа?

Старецът прие с удоволствие. И едва последвал домакина, веднага разбра защо одева Манол не го покани навътре, а изнесе столчетата извън постройката. Причината беше, че в същност долапът не съществуваше. Всичко онова, което е било долапът, сега бе превърнато в грамадна конюшня за един единствен кон. Къде спеше самият стопанин, това не личеше веднага; най-вероятно да си е сложил одър в някое от онези помещенията, които преди са служили за килери или складове за сечива.

Но всичко това хаджи Рифат едва свари да си го помисли. Защото видя коня и забрави всичко останало — като всеки истински турчин той ценеше и се, прехласваше по хубавите коне, та този арабски ат пред очите му, истински породист красавец с лъскав косъм, вирната глава, дълги крака на бегач и тънки глезени, не можеше да не спре дъха му.

— Машала! — произнесе възторжено. — Такова добиче може да вземе очите и на султана! — И попита като човек, който разбира от тези неща: — С какво го храниш?

— Само със зоб.

— И правилно постъпваш. „Атън еджели йемден олсун!“<sup>[4]</sup> То си личи, хубаво го гледаш. — Хаджи Рифат с мъка си наложи да си спомни услугата, която беше обещал на Маноловия по-стар брат. С още по-голяма мъка, — да се направи на глупав: — Ти що, Маноле — попита, — да не си решил кираджия да ставаш?

— Какви ги приказваш, хаджи Рифат? — възкликна младият мъж. — Хич ти на такъв вихрогон хамут слага ли се?

Най-лошото беше, че хаджи Рифат, повече от половин век страстен любител на хубавите коне, в себе си мислеше по същия начин, а беше принуден да говори като истински серсемин.

— А тогава? За какво го гледаш този кон тогава?

— За кушии.

— За кушии?! — Старецът се постара да вложи в гласа си изумление, примесено с укор и недоверие. — Истина ли говориш,

Маноле?

— Истина, хаджи Рифат. За кушии гледам жребеца. С него ще ме видиш на Тодоровден.

— Е, това не е лошо. — Турчинът изчисти от гласа си изумлението и недоверието. И остави само укора. — Сигурно добре печелиш от долапа, щом като едничкият ти кахър е бил ат за кушии да си отгледаш...

Сега беше ред на Манол да замълчи. Старецът го почака предизвикателно, пък после потупа коня по задницата и излезе. Малко по-късно двамата с младежа пак седяха един срещу друг на трикраките столчета.

— Да оставим майтапите — миролюбиво наруши напрегнатото мълчание хаджи Рифат. — Ти знаеш, че бях приятел с баща ти. Знаеш също, че след неговата смърт прехвърлих приятелството си към вас.

— Всичко зная, дядо хаджи. Ние нивга не ще забравим, че именно ти свали баща ни от въжето, помогна ни да го погребем като човешки труп, а не като купчина скапани и разложени меса.

Турчинът махна с ръка — не беше по вкуса му да се изтъкват никакви негови заслуги.

— Остави това — рече. — Припомних ти моя достлук със Силдаря, само за да знаеш, че пред мен можеш да говориш от сърце.

— Тогава ще ти доверя нещо, гдето пред никого устата ми не го е изговаряла. — Старецът се поклони, но веднага след това облеци очи от изненада — не беше подготвен за следващите Манолови думи: — Вие, турците, ни мачкате, когато ви падне и както ви падне, дядо хаджи. Не само дето ни скубете с данъци и ангарии, туй все още не е най-лошото. Ала вие мачкате душите ни, гаврите се с нас, наричат ни кучета и свини, а се отнасят с нас и по-зле, отколкото ако наистина бяхме кучета и свини, изнамирате какви ли не чалъми да ни показвате, че в сравнение с вас сме отрепки и нищожества, че...

Старецът го прекъсна:

— И аз ли правя това, Силдароглу Маноле?

Манол махна нетърпеливо с ръка:

— Не е думата ми за тебе. А знае ли човек, може да има и някой друг подобен на тебе. Тъй както може да има и някой измежду нас, българите и християните, комуто вие да спестявате гаврите и

униженията. Аз говоря не за капката, хаджи Рифат, а за моретата. За турското море и за нашето море.

Гостът най-сетне преодоля изненадата си и успя криво-ляво да се оправи в неочакваната обстановка. Каза:

— Имам какво да ти възразя, чоджум, ама нейсе, нека речем, че си прав. Е, хубаво, мачкаме ви. Ама какво общо има туй мачкане с аждера, който си отгледал?

— Има общо, дядо хаджи, има общо. Чрез него аз ще натрия мутрите на всички гъжвалии в Сливен... — Увлечен в словото си, младежът, изглежда, чак сега се сети, че и хаджи Рифат в края на краищата спада към гъжвалиите. И се извини: — Пък ти прощавай за тази дума...

Но хаджи Рифат не чу извинението му. Впрочем той и не обърна внимание на обидната дума. Защото по същото време мърмореше под носа си.

— Армуд ааджъндан узак дюшмез<sup>[5]</sup>...

— Какво рече, какво рече? — трепна, готов за кавга, Манол.

— Приказвах си, че си се метнал на баща си — обясни старецът. — Той беше същият — душа даваше да натрива мутри на правоверни. Ама ти комай си надминал и баща си... Е, не се радвай чак пък толкоз! Аз не смятам, че натриването на мутрите беше най-големият ербаплък на Силдаря. Да си поставиш за цел да достигнеш някого, трябва да имаш пред очи кадърността или левентството му, не урсузлука, маргазиите и дженабетцините.

Манол сякаш не чу последните думи.

— Стига ми и това — каза, — дето и до толкоз приличам на тате.

— Хубаво — обърна думата хаджи Рифат. — Какво ще стане по-нататък.

— Нищо. Ще бягам в Тодоровденската кушия и ще оставя вашите бабаити да гълтат праха зад мене. Това ми стига.

— Нашите бабаити? — вдигна бели вежди турчинът. — И Каратлъ Емин Пехливан<sup>[6]</sup> ли?

Младият човек не се стресна от името на прочутия сливенски ездач и гледач на коне.

— И него — каза. — На кушията ще ви направя за резил.

— Не мислиш ли, че по-хубаво ще ни натриеш мутрите, ако с труд събереш несметно имане, а с имането заслужиш такива почести,



дето да те поставят по-напред и по-горе от който и да е турчин в Сливен, без да изключваме и Тахир ага?

— А, може да си прав, ама тази, твоята, е дълга и предълга — с момчешко лекомислие отговори Манол. — Не се обиждай, хаджи Рифат, ама не мога да те послушам. Аз искам да начеша моя хъс сега, веднага, без чакане...

— И колкото и да ти говоря, колкото и да те съветвам, ще бъде все едно да наливам от пусто в празно, нали?

— Тъй е — ухили се момъкът, — няма защо да те лъжа.

Хаджи Рифат си каза, че наистина всякакви приказки са излишни — не до довечера, не цяла нощ, ами хиляда и една нощи да налива в главата на този Силдаровец, то все ще бъде като да гребе с лъжица от морето и да вярва, че ще го пресуши.

— За какво си мислиш? — прекъсна размишленията му момъкът.

— Няма защо да крия, за тебе мислех. Сетих се една от нашите: „Далданда дюшен вар, халиндѐнде дюшен вар“<sup>[7]</sup>. Не от клон ще паднеш ти, Силдароглу Маноле...

Като рече това хаджи Рифат и се надигна да си отива.

---

[1] Днес **Кутелка** — връх в Сливенския балкан, южно от Българка (вис. 1119 м.). ↑

[2] Буквално „Българска скала“. Днес **Българка** — най-високият връх в Сливенския балкан (1185 м.). ↑

[3] (Който) „не знае (правилата на) играта“ (тур.). ↑

[4] „Смъртта на жребеца нека от зоб да е!“ (турска поговорка). ↑

[5] „Крушата не пада далеч от корена си“ (турска поговорка). ↑

[6] „Юнака Емин със сивия жребец“ (тур.). ↑

[7] „Има паднал от клон, има паднал и от себе си“ (турска поговорка). ↑

Бяно го научи в една неделна утрин през октомври. Научи го от сестра си, а това беше вече двойна несполука — Трънка не беше човек, дето с блага дума или с целебна лъжа ще смекчи един удар. Тя без много да му мисли, разказа цялата работа на брат си. А работата беше горе-долу такава.

Вчера следобед една нейна комшийка я поканила „да си постоят“. Като отишла Трънка, заварила там Жечка чорбаджи Стефанова, майката на Божура. И веднага разбрала, че са я повикали анджак да си похортува Жечка с нея. Тъй и излязло — рекли, що си рекли и комшийката се измъкнала, та оставила двете си гостенки сами. И Жечка чорбаджи Стефанова на часа` заприказвала за онова, дето имала да приказва. Бяно им бил сторил голяма чест, тъй казала тя, като харесал нейната щерка Божура...

— Откъде знае тя, че съм я харесал? — остро прекъсна разказа й Бяно.

— Откъдето и да е, важно ли е? — сопна му се Трънка, но избягваше погледа му. — Ти все така, на дъното ряпа да садиш...

Бяно поразмисли и въздъхна:

— Разбирам, всичко разбирам. Не ти се сърдя. — Разпъван между трезвите съждения на ума и лудите тласъци на сърцето, гласът му прозвуча сипкаво. — Продължавай, Трънке.

— Тя самата, Жечка чорбаджи Стефанова де, винаги желала да види щерка си омъжена за човек като Бяно — със силна снага, пък да не продава сербезлъци, скромнен и трудолюбив, честен и чужд на всякакво себелюбие. Доколкото знаела дъщеря си, Божура и тя, ама...

— Какво млъкна? — премалва Бяно.

Сетне Жечка й рекла за Димитраки чорбаджи. Не такъв, какъвто е Бяно, ами освен това и богат като цар да е, чичото на Божура никога нямало да му я даде, пък ако ще и свинка в джамия да пропее. Не заради самия Бяно, не, а заради баща им, Георги Силдаря. Че приживе Силдаря душа давал да отиде с нещо напреки на Димитраки, да го окепази пред хората. Та Бяно да си потърси друга жена, Божура не е нито най-красива, нито най-добра от момите за женене, тъй рекла

Жечка. Инак само споменат ли на Димитраки чорбаджи, той няма да се задоволи да откаже (а в края на краищата от неговата дума зависи всичко, кой ще пита за съгласието на самата мома или на майка ѝ), ами ще подгони Бяно и ще му стори какви ли не зулуми, ще го затрие.

Накрая Трънка теглила черта за хесап, та попитала:

„И каква дума да кажа на бате?“

„Кажи му — отговорила Жечка чорбаджи Стефанова, — че много го ценя, но такива пречки са между него и Божура, стени като Сините камъни високи, та да я забрави и другаде да си потърси стопанка...“

— Аха! — изпъшка Бяно. И потъна в мълчание.

Не беше болка това, което изпитваше. Не беше и горест. Чинеше му се, сякаш някой е отворил гърдите и главата му и е изтръгнал всичко отвътре, а сетне ги е затворил, като ги е оставил така, пусти и празни, кухи като тъпани.

— Докога ще немееш?

Гласът го стресна. Говореше му Трънка; в очите ѝ имаше повече уплаха, отколкото любопитство. Повтори му сопнато:

— Докога, питам, ще немееш? Хемен става половин сахат, ти не мръдваш, същински дънер. А въздишките ти ще стопят и камъните от калдъръма.

Бяно събра всички сили и се опита да се усмихне:

— Нищо ми няма, не бери кахър за мене. — Трънка не беше проявила желание да си ходи, но той я подкани: — Хайде, ще те изпратя...

Тя го разбра и не му се разсърди.

— Не е потребно да ме изпращаш. — Жената се изправи и пооправи сукмана си. — Неделя е, навън е пълно с народ. — Бяно мълчеше. — Пък ако много ти се съкълдисва душата — рече на сбогуване сестра му, — прескочи до в къщи. Ще побъбрим за едно-друго ще пиете с Пею по глътка дели-боран от нашия...

Не чу края на думите ѝ и отново изпадна в предишното вцепенение. То приличаше на нещо като гъст мрак в планината — непрогледен, само отвреме-навреме долавяш в него далечен и неясен звук или срамежлив трепет на звезда. Когато отново се върна към действителността, гърбът го болеше, краката му — изтръпнали; пладне

беше превалило, а когато Трънка си отиваше, беше още средата на сутринта...

Изпържи си яйца, хапна два-три залъка и побутна тиганчето настрана. Остави всичко така и тръгна, без сам да знае накъде. Прекоси с вяли стъпки двора, излезе навън, не се сети да дръпне вратата зад себе си и тръгна нагоре по улицата — прегърбен, с хлътнала между раменете глава. Смътно долови някакъв вик, нещо се стовари върху му, тласна го и го търколи край дувара. Когато се съвзе, до него гузно се усмихваше един момчурляк. Беше Юрданчо, синът на поп Димитър, дето бяха с него нещо рода по майчина линия.

— Щяха за едното чудо да те смачат — каза Юрданчо. Едва сега Бяно забеляза башибозука, който се нижеше по улицата, може да имаше до триста души и всички на коне. — Подвикнах ти веднъж, ти нито мене чуваш, нито тия, дето вече аха-аха да те смачат под копитата. Подвикнах ти втори път, пък не дочаках да видя ще ме чуеш ли и...

Бяно се поизтупа, понечи да поизтупа Юрданчо, помнеше го как играеха заедно с Васил, ала момчето не диреше ласка, то си имаше своята мъжка тайна.

— Прихванало ги е нещо турчулята. Потеря. От сутринта тази е третата. — То понижи глас. — Разправяха днес в двора на църквата, че Алтънлъ Стоян войвода ги прескимбичил нещо в Балкана, та на Тахир ага жлъчката едва не се пукнала и вдигнал подир него всичките агарянски бабаити, начело с баш-бабаитина Кула Байрактар. Ама ще хванат те... — и Юрдан завърши с едно неприлично движение.

Втори път го извади от унеса наблиз до Фърчиловата воденица тежката ръка на приятеля му Мавроди Коджакара.

— Хайде с мене! — повлече го той, преди още да бяха разменили дума за поздрав.

— Чакай бе, човек! Накъде си ме затеглил?

— Идвай с мене ти казвам — тихо, но настоятелно повтори Мавроди. — Отиваме у Добри. Добри Желязков от Ново село. Хабер ми прати Коста. — Той говореше за Коста Топракчиев, другия техен приятел. — Да съм отидел там, за да съм чуел от брат му Христокул нещо, от което свят щяло да ми се завие от радост.

Бяно, както си беше с пречупена воля, се остави да бъде поведен. Отвори им Добри Желязков, а в собата завариха Коста. Седеше с

подвити крака до софрата; на нея върху шарен месал се мъдреха няколко порязаници хляб, пръстена паница със студено месо и калайдисан бакърен пахар с вино.

— Аха! — разочаровано подхвърли Мавроди. — Такава била тя, работата, от която свят ти се завива...

— Не бе, Коджакара! — подсмъркна Коста. — Туй е само докато чакаме бате.

— Ето ме и мен! — разнесе се весел глас от вратата. Нямаше нужда да се обръщат — с такава метална острота звучеше само гласът на Христодул. — Нося ви такава новина, която заслужава да се полее с цяло буре шевка!

Добри Желязков потри ръце:

— Нека е такваз, каквато обещаващ, пък бурето — от мене!

Петимата насядаха около софрата. Христодул вдигна пахара, отпи няколко дълги глътки вино, с опакото на ръката си избърса мустаци и като изгледа приятелите си, най-сетне благоволи да проговори:

— Разбрахте ли днеска за потерите, които аянът вдигна?

— Има си хас да не сме разбрали! — отговори Мавроди Коджакара, най-припреният. — То само който е глух и сляп, не го разбра.

— Анджак за тези потери ви събрах — продължи Христодул. — Да ви, кажа каква дамла трясна по главата на Тахир ага, та го накара да вдигне де що има гъжвалия в казата.

— Чуе се — обади се домакинът, — Алтънлъ Стоян нещо им скроил пак в Стара планина...

Но Христодул не бързаше да разказва:

— За Алтънлъ Стоян войвода сте чували. А да знаете кой е Ибрям бей Ходжоолу?

Всички потвърдиха. То комай нямаше християнин в Сливенския край, който да не е дочувал нещичко за този бей. Както личеше от името му<sup>[1]</sup>, беше син на ходжа — на богатия ходжа от село Юренджик<sup>[2]</sup> който преди десетина години бе оставил мираз на децата си една дузина чифлици, кой от кой по-голям, разпръснати по най-тлъстите земи от Юренджик до Ени Заара и от Сливен до Твърдица<sup>[3]</sup>. Както гласял законът, тези чифлици следвало да се разпределят между всичките — а те не били малко на брой — наследници на ходжата. Но

Ибрям, най-пишкин от тях, кого излъгал, та му откупил за лула тютюн пая, кого чрез давия оставил с пръст в устата, но тъй или иначе измъкнал из ръцете им и прибрал за себе си цялото наследство. И оттогаз не дай боже да си християнин от село, където Ибрям бей има чифлик! Песни се пееха за жестокостта на този чифликчия: не ризата, кожата от гърба на своите аргати и чифлигари смъквал той, за един хляб ги карал от тъмно до тъмно да му робуват, па и хлябът понякога му се досвидявал, а не му били чужди и мераците по българските булки и моми...

— На няколко пъти — заразказва Христодул — Ибрям бей получавал хабири от Алтънлъ Стоян войвода да си опича акъла и да не вади душите на българите, ама той джумбуши си правел с името на войводата. Зер имал вяра в чифлишките си конаци и в пушките на пазвантите си. Днес тъй, утре тъй, пък от година насам хаберите попрестанали и беят малко по малко ги позабравил.

Тези дни Ибрям бей решил да си вземе нова жена, някаква прочута кадъна-красавица от Котел. И вдигнал сватба за чудо и приказ. Отишъл да вземе кадъната със свита като на везир, откупил я от баща ѝ с дванайсет коли армагани, а после с колите я повел от Котел към своя Юренджик. Да, ама някъде там между Нейково<sup>[4]</sup> и Кална уся<sup>[5]</sup> насреща им изскочил човек, целият обшит с алтъни. „Дур, Ибрям бей“ и така нататък, както умеят да я редят горските пилета. Онези, познали кой е насреща им, ни живи ни умрели, някои поизцапали дъната на шалварите. Само един се поокопитил и рекъл да посегне към силяха си, ама пропукали пушки и той се катурнал с главата надолу от коня. Слязъл тогаз Ходжоолу и ударил на молба: Тъй и тъй, Алтанлъ Стоян войводо, аман-заман, всичко ми вземи, и кадъната непипната ти давам, само живота ми остави и, кълна ти се, от днес нататък не господар, писенце ще бъда за чифлигарите си.

Войводата постлал две черджета на земята и заповядал: на едното да си оставят силяхлъците, сетне на другото да изсипват, де що имат трошица злато по себе си. Както рекъл, тъй и станало. Бабаитите, кротки като овчици, струпали оръжието си, цялото греещо от сребро, злато и седеф. А на второто чердже се издигнала бая купчина злато: кемери с жълтици, гerdани от пендари, чапрази и менгюши, тепелици — чет нямат! До два лакътя злато се издигало!

— Хак им е! — изсумтя Мавроди Коджакара. — С християнска пот е спечелено туй злато...

— А Алтънлъ Стоян войвода не спрял дотука — продължи разказвачът. — Подсвирнал той на своите, те уловили Ибрям бей, изули му еминииите и му смъкнали жанфезените шалвари, пък отсякли една тънка дряновица и така, пред аркадашите и жените, му изписали петдесет дамги по голия задник. А накрая му пробиха носа и там му надянали отнапред приготвена халка — тя била вместо обица на ухото, тъй му рекъл войводата. И му рекъл още, че това е сетен хабер — не си ли измени адетите по чифлиците и отвори ли уста да се оплаче някому от днешната случка, тогаз вече не пръчка, куршум ще играе. Пак се заклеа бейт, а юнаците на Алтънлъ Стоян натоварили няколко коня със силиаха и златото, разгонили останалите и изчезнали в гората.

— Ашколсун! — плесна се по коляното Мавроди Коджакара. — Напълни ми душата, хаджи, с този разказ.

— И какво по-нататък? — обади се на свой ред Коста. — Мигар този кръволок наистина се е превърнал в кротко агне?

— Ти все като пале пред майка си... — скара му се Христодул, надигна пахара и чак тогава продължи. — Едва пренесли Ибрям в Юренджик, и той отново си показал рогата. Имало там между българите някои, дето също този ден се женели и се били събрали, пийвали си, пеели и се смеели. Сватба! А Ходжоолу си рекъл, че песните и смеховете са, защото хората научили как го е опозорил Алтънлъ Стоян войвода. И като забравил как се е клел в брадата на Мохамеда, пратил чапкъните си, та запрели десетмина от сватбарите. И бой, бой — едва оцелели, злощастниците, но навярно месец-два ще трябва да лежат в овчи кожи. Забравил Ибрям и другото си обещание, извикал кятибина си и му издиктувал дълг аманет до нашия аян.

— Аха! — рече Коста. — Затуй, значи, е била днешната гюрултия.

— Пак с твоето бързане! — отново го смъмри Христодул. — Мислиш ли ти, че Тахир ага ще вдигне толкоз народ само заради един насинен дирник?

— Ако принадлежи на Ибрям Ходжоолу, ще вдигне. Лика-прилика са си те като краставите магарета...

— Не го познаваш ти Тахир ага. Той...

— Ама все пак вдигна амуджите, нали? — заинати се Коста.

— Вдигна, да, обаче не заради сините дамки по задника на Ходжоолу. Същата нощ беят се представил пред аллах си.

Настана тишина, сетне всички заговориха в един глас. Христодул извади чибук и пунгия, бавно натъпка тютюна и още по-бавно го запали, вдигна нагоре дъгите на веждите си и едва тогава продължи своя разказ.

— Точно тъй станало, както ви разправям. През нощта, когато и таласъмните се прибират да спят, в харемлъка на Ибрям бей пропукал пищов. Наскачали пазвантите, разтичали се и що да видят: беювите жени вързани и с по един чорап в устата, а беят лежи ничком с прясна рана по средата на челото. Пък в ръцете му — същия аманет, който по това време трябвало да бъде в ръцете на Тахир ага. През нощта ги спипали Алтънлъ Стоян и юнаците му. Навързали жените, показали на бея писмото му, съдили, осъдили и...

— И му светили маслото! — с възторжен глас завърши вместо него Мавроди Коджакара.

— А сабахлен — завърши Христодул, — когато идвали пазвантите насам да донесат на аяана вестта за края на Ходжоолу, по пътя намерили беювия илчия да подсмърча, вързан на едно дърво, и да моли аллах си да не го подуши вълк. Та затова Тахир ага разпратил бързогонци да вдигнат потери от всяко село на казата, а на Кула Байрактар заповядал да не се връща без главата на хайдутите.

— Да живеј Алтънлъ Стоян войвода! — извика възбудено Мавроди и вдигна пахара.

— Да живеј! — в нестроен хор повториха останалите след него и пахарът премина от ръка на ръка.

Още няколко пъти викаха „Да живеј!“ и след всеки такъв вик бакъреният пахар, който трябва да събираше до към две оки вино, се опразваше, та се налагаше домакинът да слиза до избата.

Пиеше и Бяно. Първите глътки разляха приятна топлина по жилите на все още скованото му в мраз тяло. Испита желание да се напие и захвана по-често от другите да посяга към пахара, по-дълго не го отлепяше от устните си. Но сбърка — виното не му донесе разтуха.

В това време Мавроди подхвана една от Алтънлъ Стояновите. Подхвана я ей тъй, от средата, но другите, без Бяно, уловиха на часа думите:



*Алтънлъ Стоян войвода,  
той си на Добри думаше:  
„Добре ле, кючук байрактар,  
съблечи дрехи овчарски  
облечи дрехи юнашки...“*

Унесени в песента, мъжете около софрата не усетиха как Бяно се измъкна от кръга им, та приседна на една възглавница в най-далечното, най-тъмното кюше на собата и там захлупи лице в шепите си.

А песента продължаваше:

*Най-напред иде султана,  
султана черкешлийския.  
Стоян на Добри продума:  
„Добре ле, кючук байрактар,  
снеми си пушка от рамо,  
че си султана замери  
в челото между веждите“  
И Добри кючук байрактар  
войводата си послуша,  
султана в чело замери,  
замери и го удари  
и го от коня събори.  
Като е потеря видяла,  
един през друг бягали,  
бягали и се върнали...*

— Е-е-ех! — проточи глас Мавроди. — Туй е живот, майка му стара! Така и аз един султан да замеря, пък друго от тоз живот не искам...

А какво искаш ти, Бяно, от този живот? Целият ти мерак беше да виждаш около себе си едно бяло лице с венец от къдрави кестеняви коси около него и украсено от две очи като модри теменуги. Това ти бе всичкото, ама и то... Пий, Бяно, пий!...

Най-сетне Христодул Топракчиев ги подкани:

— Хайде — рече, — кажете едно „Господ да пази Алтънлъ Стоян и юнаците му“ и да тръгваме.

Повториха пожеланието след него, сбогуваха се с Добри Желязков и си тръгнаха. Когато се разделиха с братя Топракчиеви, Мавроди промуши ръка под Бяновата и развълнувано му заговори:

— Слушай, отдавна исках да ти кажа нещо, ама все не намирах кураж. И сега, като съм пийнал, не ти ли го кажа, е, значи никога няма да посмея.

Мавроди Коджакара се бе доста изменил — „позагладил косъма“, както сам казваше, откакто се позамогна чрез абаджилъка. Пуснал тънки мустачки на луд гидия и с винаги лъщящи тъмни очи, той се бе едновременно и издължил, и поналял с мускули.

— Имам една девойка на сърце...

Бяно пребледня. Помисли си: „Божичко, и той ли...“

— Неда — опари го горещият дъх на Коджакара. — Храненица е на хаджи Нойко.

— Знам я. Нали когато Алтънлъ Стоян я отърва от турците, наш Манол се бе случил при него, та войводата го натовари да я доведе в Сливен? Всяка година в края на април Неда носи у дома армаган за Манола — не е неблагодарница тя...

Другият кимна:

— Аслъ аз затуй на твоята врата похлопвам... — После се дръпна: — Ама ти... Защо се хилиш?

— Не се стряскай такъв. Не се присмивам нито на тебе, нито на Неда. За друго се засмях. Знам я ей толчава, а тя не само пораснала, ами вече първият ми приятел иска да се жени за нея.

— Кажи, ще помогнеш ли?

— Не ще и дума. Още утре, най-късно вдругиден ще ида у хаджи Нойкови. И не сам — ще забера и Манол с мене.

А безгласно си казваше: де да можеше да помогне и на себе си...

---

[1] На турски окончанието „оглу“ (или разговорно „олу“) означава „син на“; напр. Манол Силдароглу — Манол, син на Силдаря (Силдаров). ↑

[2] **Юренджик** — днес с. Градско, Сливенски окръг. ↑

[3] **Твърдица** — тогава село, днес град със същото име. ↑

[4] **Нейково** — днес село със същото име в Сливенски окръг. ↑

[5] **Кална уся** — местност в Сливенския балкан край река Луда Камчия някога известно хайдушко сборище. ↑

Почти по същото време името на Неда, хаджи Нойковата храненица, се споменава и на друго място в Сливен.

Напоследък Димитраки чорбаджи често се ядосваше на сина си. Колкото и да се правеше, че не вижда, колкото и с бащинска снизходителност да оправдаваше постъпките му, нищо не се променяше към добро — Евтим от ден на ден все повече се превръщаше в обикновен хаймана. Не работеше нищо, а харчеше с широка ръка; пушеше като комин, а да се прибира пиян-залян, на четири крака, беше станало за него едва ли не катадневно приключение.

В този неделен ден на Димитраки чорбаджи най-сетне му прекипя. Оправяше тефтерите си, когато чу, че Евтим се прибира пак пиян. Не можеше да не го чуе — то комай не човек, а мечка се изкачваше с пъшкане и грухтене по стълбите. Не стига туй, а повика слугинята Минка и заръча да му донесе от избата стомничка вино. Тогава кипна кръвта на Димитраки и тръгна да вкарва в пътя непрокопсаника си. Застанаха един срещу друг. Макар и позастарял, бащата беше прав, изпъчен, висок, с господарски вирната брадичка, по руменото, свежо за годините си лице все още нямаше никаква бръчка. Синът, дважд по-млад, изглеждаше по-възрастен от баща си — пълнотата, сплъстените и увиснали черни коси и мустаци и торбичките под очите и под брадата правеха лицето му уморено и повяхнало.

Димитраки го погледна, па кресна:

— Сто? Малко ли ти е било виното днеска, ще осте поръцвас?

Евтим не оцени дълбочината на бащиния си гняв, прие го като едно от зачестилите посмървания. И се усмихна глуповато:

— А, туй е за капак. — Езикът му се плетеше, та благородното съскане не му вървеше. — Няма ли да седнеш, че да си направим дружина?

Това преля чашата. Задавен от ярост, бащата произнесе едно неясно „Ти... ти...“, пък като не можа да каже нищо повече, неочаквано и за двамата лепна една плесница на месестата буза на

сина си. За зла случка точно тогава се появи и Минка със стомната. Все още неспособен да говори, чорбаджи Димитраки възнагради усърдието на слугинята също с шамар, сетне изтръгна стомната из ръцете ѝ и я запрати през отворената врата и през хаета чак долу, на калдъръмения двор. Евтим изтрезнял, разтриваше пламналата си буза и се чудеше днес ли се случи това или преди десет години — толкова време беше минало, откакто получи последния пердах от баща си.

Димитраки отпрати слугинята, после рече на сина си:

— Седни! Сте поговорим!

Седнаха на миндера в единия ъгъл на одаята.

— Ти на колко си лазарника? — започна бащата. — Двайсет и пет? Е, погледни се и ми кази: прилицас ли ти на цовек, който е на дваайсет и пет? — Беше въпрос, но Евтим благоразумно предпочете да не отговори. — На дваайсет и пет — продължи тогава Димитраки — мъзете работят, пецелят и правят чудеса. А ти? Науцил си се да пусис и да се прибирас ката ден кьор-кютук пиан, на лентяйство и прахосничество си се науцил, на нисто друго!

— Туй е вярно. — Евтим беше окончателно изтрезнял и знаеше какво да отговори. — И защото е вярно аз съм за окайване, не за ругатни.

Надушил клопка, бащата го изглежда подозрително.

— Сто знаци туй?

— Упрекваш ме — тихо каза синът, — че не работя, не съм научил нищо, не правя чудеса. А запитвал ли си се защо аджеба не работя и не правя чудеса? — Бащата изсумтя нещо, което трябваше да се разбира като „защото си хайлаз, затуй!“ Евтим поклати глава: — Защото ти, тате, никога не си ми давал работа. Помниш ли по лани, когато ти исках чаирлийския чифлик, — аз да го работя, аз да се трепя в него, аз да се поочукам като печалбар? Е, помниш ли? Какво ми отвърна ти тогава? Синът на един Димитраки чорбаджи нямало да става чифчия...

Това беше вярно и не беше вярно. Наистина Евтим беше искал чифлика, но не за да прави мазоли и добродетели, а за да си има на ръка повечко пари за прахосване.

— Или да оставим Чаирлий. Ти и в Сливен въртиш големи работи. Дал ли си ми някога в нещо да те заместя? Тефтерите поне да ти водя дал ли си ми? Кажи де!

— Хайде, изкара мене виновен за дембелъка си — рече Димитраки, почувствувал се притиснат до стената. — Ами пиенето? Ами пушенето? Аз ли ти дадох цибука и аз ли ти наливам вино в цовката?

Разбрал, че е спечелил първата схватка, Евтим отговори вече спокойно:

— То едното върви след другото, тате. Пиел съм, пушел съм. Та имам ли какво друго да чиня? — След малко въздъхна престорено и додаде: — Има и още една причина, тате, за да търся утеха в тютюна и виното. Не съм малък вече, искам... искам да се ожения...

— Що? — Димитраки облещи очи и забрави своя „елински“. — Що рече?

Видът му беше такъв, като че ли е получил плесница. За Евтим той винаги си бе мислил като за дете. Може би поотраснало, но дете. А сега изведнъж същото това дете заговаряше за женитба...

— Искам да се ожения — повтори синът.

— Да се разберем — пресипнало произнесе Димитраки. — Искаш да се жениш ей така, да сещаш топла снага до себе си на одъра, или имаш на ум някое момиче?

— Харесал съм една мома, избрал съм си я, за нея искам да се ожения.

— И коя е тя?

Евтим се поколеба, но отговори ясно:

— Неда е името ѝ. Осиновена дъщеря на хаджи Нойко.

Не червенина, а гъста моравина беше това, което излезе изпод елечето на бащата, изпълзя нагоре и заля цялото му лице. Евтим не можеше да прецени дали баща му се готви да се нахвърли върху него с нови плесници, или дамла ще го катурне върху чергата. Но не стана нито едното, нито другото. Само посинелите и пресъхнали устни на Димитраки чорбаджи с мъка произнесоха:

— Ти... Ти си ахмак!... Една хърцойка<sup>[1]</sup> да оплете птичия ти акъл!...

— Виждаш ли? — едва помръдна дебелилото си тяло Евтим. — Знаех си, че точно тъй ще ме изхокаш. Иди след туй да не пиеш...

И млъкна. Бащата обаче не отговори на подмятането му, беше зает с много по-сериозни мисли.

— Да поговорим като мъже — рече, овладял гласа си. — Каж ми направо: ти с жена спал ли си?

Подобен въпрос беше последното, което Евтим би могъл да очаква.

— Ех, тате, и ти... — беше единственото, което успя да произнесе.

— Аха! — кимна многозначително бащата, разтълкувал правилно неопределения отговор. — Коя те учи: измежарката Донка или вдовичката Султана? Или и двете по малко?

Евтим беше двойно поразен: от самата подхваната тема и от неподозирания прозорливост на баща му (Наистина именно Донка и Султана бяха двете единствени жени, които, къде срещу подаръци, къде срещу заплахи, го бяха запознали с плътската любов). Той нямаше високо мнение за жизнения опит на родителите си, а баща му...

— Отговори ми сега на друго — продължи Димитраки. — Защо не поиска да се ожениш нито за Донка, нито за Султана?

— А, рече го и ти!... — сопна се Евтим.

— Точно тъй, точно тъй — закима доволен бащата. — И да не си го търкалял тука — той се почука по челото — ти си разумял най-важното: с жените чорбаджията и ратаят не постъпва еднакво. Прище ли му се жена, ратаят се венчава за една и до смъртта си не вижда друга. За чорбаджията обаче има възможности много — тях му ги дават парите и властта. Налюбва се той още като ерген, сетне си взема жена от сой, която да му ражда деца, а иначе пак си походва, дорде му кръстът държи.

Евтим вътре в себе си се бе гордял със своите няколко тайни похождения и смяташе, че те му дават предимство пред другите мъже, включително пред баща му, та сега се почувствува потиснат.

— Разбираш, нали? — продължи Димитраки. — Да му се спи с една жена, за чорбаджията не значи да тръгне да се жени за нея.

Потиснатостта на Евтим се превърна в раздражненост:

— Е, и после? Че случайно ли е момичето? Или забравяш, че преди да му мръдне чивията, хаджи Нойко седеше коляно до коляно с тебе в съвета на общинарите?

Бащата обаче не му остана длъжен:

— Чуваш ли се — хвалиш един завераджия, по чудо отървал се от въжето... А спомни си още, че момичето дори от такъв пишман чорбаджийски род не е — не е тя нито родна, нито даже осиновена дъщеря на Хаджи Нейко, а само храненица. И никой не е чувал на какъв баща е отроче — бял ли е бил или черен. — Дотук Димитраки казваше истината. Но като видя, че думата му не хваща дикиш, не се поколеба и додаде: — И друго помня аз, Евтиме. Тази Неда като дете е била робена от анадолци. И анадолците, чувал си какви са, прекарвали една по една всичките робини. Също и твоята Неда минала по реда си. Сетне, когато хайдуците ги отървали, и те си получили за награда по едно крехко девойче... Та такава е тя, тая „мома“, дето си тръгнал да я правиш моя снаха.

— Не знаех тези неща — рече синът и в гласа му имаше вече и извинение.

Бащата бързаше да кове желязото, докато е горещо:

— Сега кажи: Неда жена за венчило ли е или само за...?

— Разправяш ги и ти! — наежи се отново Евтим. — Като те слуша човек, ще рече, че Неда лежи оттатък на менсофата, съблечена и бяла, и само мене чака...

Димитраки чорбаджи беше доволен — синът му в същност вече бе направил онзи избор, към който го бе направлявал съветът на баща му.

— Там е работата — каза. И се върна към своя „елински“ говор: — Трябва да намерим хитър цалъм — искаше да каже „чалъм“, — та да ти я докараме тая Неда. Такава съблечена и бяла, каквато я искас.

— Ще я докараш на кукуво лято — продължи да се цупи Евтим. — Знаеш какво семейство са Хаджинойковците. Набожни, че чак...

Димитраки съсредоточено натъпка чибука си, после подаде пунгията на сина. И този жест повече от разговора за жените и леглото доказваше, че занапред Евтим ще има всичките права на един възрастен мъж.

Замислени, двамата пушиха дълго, пущаха към тавана кълбета и кръгчета, докато най-сетне бащата тупна ръка по коляното си:

— Ами це разбира се! — възкликна. — Сто рече ти одеве? Це Хаджинойковците са набозни, нали? Е, хубаво, няма ли да е опецена работата, ако сам господ посъветва Неда да се съгласи?

Евтим го изглежда изпитателно и недоверчиво.



— Слусай, момцето ми. Баста ти е зивял дълго на тоя свят и много неста е видял, много неста е науцил. Бог съветва хората през изповедниците. А знаеш ли кой е изповедник на Хадзинойковците?

— Да не е?... — с надежда и вълнение произнесе Евтим, започнал да схваща мисълта на мъдрия си родител.

— Състият. Отец Партений. За някоя и друга зълтица Партений сте доведе на одъра ти не само Неда, а и родната си майка.

Двамата се спогледаха, после едновременно избухнаха в тържествуващ смях.

---

[1] **Хърцой (хърцойка)** — обидно прозвище на селяните от Търновско на север към Дунава. ↑

Откакто преди три-четири години хаджи Нойко загуби разсъдъка си, гостите в неговия дом значително оредяха — е, каквото и да е, не е баш много приятно да седнеш на една софра с луд човек. Понякога се случваше цели недели да се изнижат, без външен човек да прекрачи прага им. И затова беше особено събитие за дома, когато в понеделник той бе споходен на два пъти от посетители.

Пръв дойде таксидиотът Партений. Появи се някъде в късния предиобед; часът беше добре избран — тогава хаджи Людскан, първородният Хаджинойков син, и по-малкият му брат Стефан бяха по своите мъжки и търговски работи из чаршията, та отсъствието им даваше по-голяма сгода на калугера да поговори с храненицата, без да бъде смущаван от други лица.

Партений влезе в двора и се огледа. В къщата се мяркаха шетащи жени, а долу до стълбата, отвеждаща към хаета, хаджи Нойко седеше на трикрако столче, припичаше се на галещото есенно слънце и чертаеше нещо с върха на тояжката си по каменната настилка на двора.

Монахът прекоси двора и, ще не ще, трябваше да мине покрай развалината на видния някога сливенски първенец. Знаеше от опит, че хаджията няма да го разбере, но все пак каза, минавайки, едно:

— Добър ден, дядо хаджи.

Старецът не вдигна глава. Тояжката му продължи да описва непонятни фигурки върху камъните, а устните му редяха безмислено:

— Адикала, гвадикала,  
двата царя, царафина...

Партений послуша нелепия му брътвеж, после сви рамене (имаше едновременно съжаление и отвращение в този негов жест) и като държеше полите на расото си се изкачи на хаета. Имаше сполука — посрещна го Неда. Момата му целуна ръка, а калугерът я изглежда с любопитство — за това момиче бе преритал, непрокопсаникът Евтим,

а баща му — чудо на чудесата! — беше отворил обкованите си ракли не да слага, а да вади пари.

Неда минаваше за една от първите по хубост моми на Сливен. Висока беше тя и едра, с онази едрина, която излъчва сила и здраве, но и с напетост и пъргавина, а не тромава и грубовата; такава кръшна едрина и такава набъбнала моминска гръд показват утрешна стопанка-въртокъщница и майка на цяла сюрня здрави дечурлиги. Главата ѝ отговаряше на снагата — широколика, тъмнокоса и черноока, забучила гарваново крило над челото и втикнула маслинки под тънко изписаните вежди, бузите покрити с руменец, който достига чак докъм ушите, а на брадичката — трапчинка. Поогледа я Партений, но природата му беше такава, че не се впечатляваше от женска хубост, та в себе си я оцени като „селендурка“, а за Евтим и баща му си рече едно: „Да им се чуди човек на акъла...“ Ала гласно каза с всичката благост, на която беше способен:

— Ела, Недо, ела. За тебе съм дошъл, да поприказваме. В чуден сън те видях нощес и като го разтълкувах, разбрах, че сам господ-бог наш ми е показал какво щастие е отредил за тебе. Дошъл съм този сън да ти разкажа...

Неда, макар и зачудена, му отвърна почтително:

— Къде да дойда, отче? Може и тук да ми кажеш съня си.

— Не бива, дъще — хитро я смъмри той. — Ако такъв сън се чуе и от други уши, не се сбъдва. Ей там, долу да отидем, до сайванта.

Слязоха по стълбите и отидоха към сайванта, пък не видяха как умопобърканият старец веднага зад тях надигна от столчето своето високо и жилесто тяло и се промъкна тъй, че само една дъсчена стена го делеше от двамата...

— Сънувах те булка, Недо — подхвана дружелюбно монахът. — Булка с чудна премяна, а прикята ти в десет талиги не се събираше, та трябваше и сватбарите да носят една част на ръце.

— Накъде биеш, отче? — засмя се Неда и трапчинките на лицето и станаха три — по една и на бузите. — Да не си дошъл като сватовник, да ме искаш жена на някого?

— А, сватовник. Не е моя работа да ставам сватовник. — Последното, което Партений имаше да урежда в този дом, беше да предлага на Неда венчило. — Ама такъв чеиз видях в съня си, Недо, че дори на мене, чуждия на земни суети божи служител, свят ми се зави.

Трапчинките изчезнаха. Момата поклати глава:

— На друга е бил този чеиз, отче. Е, ако ми излезе късметът, и аз няма да съм с празни ръце — добър и щедър към мен е бил винаги пастрокът ми, но чак десет талиги...

Ако не мразеше да се докосва до жена, Партений можеше и да я потупа ласкаво по рамото. Но се задоволи да каже подкупващо:

— Да имаш такъв чеиз зависи само от тебе... Има една работа...

— Кажи я тази работа, отче. Макар че не вярвам да ме пуснат вън от къщи нито татко, нито бате Людскан. Никаква не съм им аз, ала те ме имат за родна дъщеря и сестра...

— Там е майсторлъкът я — щракна пръсти монахът, — да уредиш да те пуснат. Останалото е в кърпа вързано.

— Ти само едно не ми каза — засмя се пак момичето. — За работата, дето се плаща с талиги чеиз.

— На хубаво място те викат, Недо. В дома на първия измежду християните в града — чорбаджи Димитраки...

Усмивката не слезе от устните на Неда и това се стори добър знак за посредника. Тя каза:

— Хайде холан, отче, цял Сливен знае как плаща Димитраки чорбаджи на аргатите и измежките си.

— Не слушай ти хората. Плащането е според работата. Ти ще се грижиш само за Евтим, сина на чорбаджията. Загрижен е баща му, Недо. С лоши другари се е събрал Евтимчо, по кръчми и по разни жени е тръгнал. Боли го Димитраки бащиното сърце, та е готов мило и драго да даде, за да...

Не успя да завърши. Пребледняла, Неда го прекъсна:

— Ти... ти... Божи служител... Смейш да ми предлагаш...

С обидата Партений все пак щеше да се справи. Но заедно с нея върху главата му — в съвсем буквален смисъл — се стовари и друг знак на недоброжелателство. Това беше тояжката на лудия старец; ударите ѝ се посипваха върху Партений толкова чевръсто, та монахът се увери, че повредата на ума съвсем не означава и повреда на ръката. Опитва се да се брани с ръце, но безуспешно; помъчи се и да моли за пощада, но не успя да проговори — един удар на тоягата беше попаднал върху бузата му, та устата му беше пълна с кръв (по-късно калугерът щеше да разбере, че е загубил и един кътник). Тогава Партений направи единственото, което му оставаше — запретна

полите на расото си и с все сили затича към портата. И този път му се стори безкраен, защото върлиненият старец и неговата сопа го съпроводиха до самото му излизане.

Партений оцеля и това в края на краищата беше най-важното за него. Но такава градушка от удари беше понесъл, че той после напразно се мъчи и не можа да си отговори на този въпрос: въобразил ли си беше или наистина бе чул, че с най-последния удар безумникът-старец не бърбеше своето шантаво „адикала, гвадикала...“, а бе изсъскал:

„А това пък е за оня, дето те е пратил!...“

\* \* \*

Следобед, когато у хаджи Нойкови дойдоха Бяно и Манол, навред царуваше обичайният ред, в къщата пак се мяркаха шетащи жени, само хаджи Нойко не седеше до стълбата, а се бе преместил до дуvara под къшка — там сега грееше слънцето. Двамата млади Силдаровци се отбиха при него, поздравиха го почтително и докато той си редеше безсмислените приказки, наведоха се и му целунаха десницата. Изглежда, че междувременно от къщата ги бяха забелязали, защото като тръгнаха нататък, хаджи Людскан вече ги приветствуваше от хаета и ги викаше с ръка.

От баща си Людскан бе наследил не само имота, търговията и старшинството в дома, но беше и „одрал кожата на баща си“: на тридесет години той беше вече така сух и жилест, със същото продълговато лице и гъсти мустаци, както хората от край време помнеха хаджи Нойко.

Посрещна Силдаровците на хаета и се здрависаха Людскан хаджи Нойков не беше много по-стар от тях, нямаше повече от пет-шест години преднина пред Бяно, но те се отнасяха към него с подчертано уважение — дали заради хаджийството (някъде около Голямото чумаво баща му го бе взел със себе си на Божи гроб), или защото бе наследил острия като бръснач ум на хаджи Нойко — сами не можеха да определят. Влязоха тримата в собата и се настаниха по миндерите, жените поднесоха сладко и кафета и както изискваше

обичаят, докато не изсърбаха кафетата, разговорът помежду им не излезе от катадневни новини.

Празните филджани прибра Неда. Поздрави чинно и двамата, но по-дълбокият поклон беше за Манол, освободителя ѝ.

— За нея сме дошли да говорим, хаджи — подхвана Бяно, когато изпратиха девойката с поглед.

Отговорът на Хаджи Людскан ги свари неподготвени:

— Хо! И вие ли! — прогърмя той. — Днес става голям алъш-вериш около нашата Недка...

Двамата братя се спогледаха и Манол, по-припреният от двамата, понечи да се надигне, казвайки:

— Е, хаджи, щом сме изпреварени...

Прекъсна го гърленият смях на стопанина:

— Не съжaliaвайте, хич не съжaliaвайте, че сте изпреварени! — кискаше се той, докато правеше знак на Манол да седне отново. — Онзи, дето ви изпревари, едва не си остави кожата тука...

И им разказа за злополучното гостуване на Партений.

— Боже! — вдигна очи към небето Бяно. — Как търпиш такива мръсници и сводници да се зоват твои служители?

— Грехът е колкото негов, толкоз и на онези, които са го пратили — рече, вече сериозен, хаджи Людскан. — Е, говорете сега вие. Какво имахте да ми кажете за Недка?

Усещаше се, че отнапред гледа доброжелателно на мисията им. Доловил това, Бяно похвали Неда, а после надълго и нашироко разказа за приятеля си Мавроди Коджакара — за нещастията му, за бедността, но и за трудолюбието му. Хаджи Людскан го изслуша търпеливо. И остана доволен от словата на Бяно.

— Чувал съм за Мавроди — заговори той, — но не го познавам.

— Поне кажи хубаво или лошо си чувал, хаджи — вметна Манол.

Домакинът отговори на откровеността с откровеност:

— Чувал съм за него от тате, а той пък от вашия баща, царство му небесно. По завераджийско време бях чувал. Бай Георги Силдаря е слагал Мавроди между онези, които, стига да има кой да ги събере повече, ще карат ушите на султана да пицят, когато споменават пред него думата българин.

Откровеността си е откровеност, но хаджи Людскан съумя да си каже думата така, че да не проличи добро или лошо оценява Мавроди по онова, което е чувал за него. А такива времена бяха тогава, че и братята предпочетоха да не изискват от него да се уточни.

— Не искам да ме разбереш погрешно, Бяно — заговори отново Людскан след кратко смълчаване. — Вярвам на всяка дума, която чух от тебе, но ще поразпитам за жениха. Длъжност ми е да го сторя, защото за мене Неда е като сестра и повече от сестра. — Бяно кимна: не, не се обиждаше, пък и тази проверка си беше по правилата. — Ама...

— Аха! — с недоволство го прекъсна Манол. — Има, значи, и едно „ама“...

— Има — кимна хаджията. — Ние не говорим за топ аба, че да я караме така: давам — вземам. За жив, човек говорим, та ще трябва на още двамина думата да чуем.

Той отиде до вратата и повика Неда, но поотпусна гласа си, та Бяно се запита дали момичето е на двора, или на Карандила... Не, дори на двора не била, най-много в съседната стая — толкова бързо се появи тя. И навярно с непогрешимия си женски усет бе догадила какво ставаше в собата, защото, румена изобщо, сега пламтеше така, че не барут, а прахан да допреш до лицето ѝ, и ще пламне.

— Ела, влез, Недке — подкани я Людскан. Наистина я обичаше, иначе не би могъл да събере толкова нежност в грубия си глас. — Ама ти май се досещаш за какво са ми приказвали тези приятели, а?

Червенината сега обхвана комай и косата ѝ, Неда не можа да отговори, та кимна няколко пъти с глава.

— То, както виждам — продължи поразвеселен хаджията, — невям е излишно да те питам дали си съгласна...

Момичето не произнесе нито дума, но всичко у нея издаваше не само съгласие, но и желание.

— Добре, добре, иди си — смили се над нея хаджи Людскан, — тя твоята е ясна. — Но когато девойката вече се шмугваше през вратата, викна подир нея: — Ей, слушай! За Мавроди Коджакара приказваме, да нямаш някого другиго на ум?

Тя беше излязла на хаета, но се върна и подаде глава:

— За него я! Нали знай, че бате Бяно му е пръв другар!...

И хлопна вратата по средата на последната си дума.

— Вижда се, на венчило отива работата — доброжелателно каза домакинят и доволно потри ръце.

— Но ти спомена, хаджи, че трябва да вземем думата и на още някого — напомни Бяно.

— Така е — потвърди хаджията. — Почакайте тука, аз ей-сегичка ще го доведа.

Доста се позабави като за „ей-сегичка“, но все пак го доведе. Беше хаджи Нойко, който клатеше равномерно глава и си подпяваше:

— *Иди, мини, Дудо мини,  
трийором, съдиком,  
крушките, пайделе,  
дзънгалата пос...*

Двамата братя се изправиха, за да посрещнат стария човек, но си размениха по един недоумяващ поглед, после попитаха с очи и хаджи Людскан. А той настани баща си на миндера и им отговори с някаква особена дяволитост в гласа:

— То, ако помислите, неговата дума е най-важната. Нали той прибра Неда, той й стана за баща и майка...

— Да, ама... — започна Бяно, пък се стесни да каже каквото имаше на ум и сам прекъсна думите си.

И тогава хаджи Нойко престана да люлее глава и каза ясно:

— Какво? Вие май не сте на същия ум, а?

Двамата Силдаровци като подкосени се стовариха на миндера. И Бяно, по-съобразителният, пръв догади истината: четири години наред хаджи Нойко се бе преструвал на луд, и то така, че бе заблудил не само враговете, но и приятелите си!<sup>[1]</sup>

— Слава на бога! — прекръсти се благоговейно той. — Поне тебе е пощадил, дядо хаджи, избавил те е от позорната гибел.

Сгърчи се лицето на хаджи Нойко.

— Слава на бога, но не и на мене — тъжно издума старият човек с мекия си глас. — Когато си мърморя: „Иди, мини, Дудо мини...“, аз честичко се питам дали съм за завиждане, че оцелях. И с годините като че ли все по-често завиждам на вашия баща.

— Не говори така, тате! — смърми го Людскан.



— А то си е така — продължи старецът. — Георги Силдаря увисна на въжето, но остави име на юнак. А аз ще оставя име на... — Скръбно сви вежди и не завърши. А след малко подхвана отново: — Хайде, да говорим сега за другото, което ви доведе тука!

— Ние дойдохме да... — започна Бяно, но хаджи Нойко го прекъсна:

— Знам, знам, всичко знам. Людскан сколаса да ми разкаже.

— Тогава?

— Давам я, тъй да кажете на вашия Мавроди. Помня какво ми казваше още Георги Силдаря за него, сетне и сам попитах тогоз-оногоз. Давам му я! И не му я давам като просякиня — за щерка имам аз Неда и като щерка придан ще ѝ дам. Людскане!

— Кажи, тате.

— Имотите към Сотиря<sup>[2]</sup> и Каваклий<sup>[3]</sup> до колко може да дойдат?

— Мисля... мисля ще направят към осемдесет дюлюма.

— Хубаво. Ще вземеш и от другаде двайсет и ще ги дадеш на Недка. Сто дюлюма земя, това ще е зестрата на нашето момиче.

Манол зяпна с любопитство към Хаджи Людскан — синът на хаджи Нойко имаше име на стиснат човек. Но с нищо не се издаде хаджията, само грохотният му глас прозвуча по-приглушено, когато отговори:

— Добре, тате. Недка ще ги има тези сто дюлюма.

— А вие — обърна се старецът към двамата Силдаровци — ще забравите, че дядо ви хаджи Нойко може и с разум да приказва. Само още един единствен път бива да си го спомните — ако решите, че Мавроди трябва да го знае.

— Мавроди Коджакара трябва да го знае, дядо хаджи — рече веднага Бяно, — и няма да го издаде. Корав човек е той, през огън е минал, такъв знае да пази и своите, и чуждите тайни. — После добави по-меко: — Пък и невям не е редно едно семейство да започва с лъжа...

Старецът го изгледа продължително и кимна:

— Прав си, сине. Е, кажете на Мавроди, но го предупредете да внимава. Дори като ме срещне, нека не се издава. А сега вървете си, момчета. Ако някое мекере ни е видяло да се събираме, ще има да се чуди какво ли толкоз сте си говорили с един чалдисан... —

Силдаровците му целунаха ръка и се отправиха към вратата, а той им подмигна лукаво и занарежда глумливо: — Адикала, гвадикала, двата царя, царафина...

---

[1] За мнимата лудост на хаджи Нойко се свидетелствува от д-р С. Табаков (II, 86): „Спомена се по-рано погубването на Сяро Барутчията, чорбаджи Еню и Тодория Ексара. Хаджи Нойко, у когото било «джепането» с барута, се престорил на луд и по този начин се спасил“. ↑

[2] **Сотирия** — село, близо до Сливен, днес със същото име. ↑

[3] **Каваклий** — днес с. Тополчане, Сливенски окръг. ↑

Допущаха ли Силдаровците, че в същност за последен път виждаха приятеля на баща си? И че само след няколко часа тази къща, светеща от чистота, щеше да бъде оплискана с човешка кръв?

Същата нощ домът на хаджи Нойко бе нападат от тайфата на Февзи Балабан. Не беше от тези лесни като играчка бастисвания, на каквито бяха научени бабаитите на Февзи, не им помогнаха нито опитът, нито изненадата, нито онази липса на разтакаване, която е дала основание на турския народ да създаде пословицата си „Бързият разбойник слисва стопанина“<sup>[1]</sup> — хаджи Людскан и Стефан не бяха от ония, дето ще паднат на колене и ще просят милост, и грабнаха тоягите и брадвите...

Докато тайфата нападатели и двамата братя се бяха вчепкали на хаета, Юсуф, първият помощник на Февзи, успя да улови Неда и като се бранеше от пестниците и ноктите ѝ, я повлече навън. Стигна обаче само до подножието на стълбата; там един висок и кокалест старец се стовари върху него и впи пръсти в шията му. Тогава Юсуф пусна момичето и се обърна срещу онзи, който го душеше. И докато старецът нареждаше със странно мек, напевен глас: „Бягай, Недо!... Бягай, чадо!... Бягай!...“, в ръката на кеседжията блясна нож; луната на няколко пъти се отрази в стоманената повърхност на острието му, сетне турчинът и българинът се пуснаха един друг и спасителят на момичето се свлече без звук на земята.

Смъртта на хаджи Нойко отрезви тайфата и тя хукна навън. А докато Людскан и Стефан пренасяха бездиханния си баща нагоре към хаета, жените откриха още една жертва — в одаята до една ракла с наскоро разбита ключалка лежеше, намушкан в гърба, Лютви Елханоглу, друг от шайкаджиите на Февзи. Защураха се мъжете кой ли го е нагласил така, а той отвори очи и им нареди:

— Доведете човек... чужд... правоверен...

За друг това пожелание може би щеше да е глупост, но хаджи Людскан го разбра. И веднага проводи Стефан час по-скоро да повика някой турчин от махалата. Стефан изтича и след малко се върна с кафеджията Мустафа, той живееше през две къщи до тяхната. И като

едва стискаше душата си зад зъбите, Лютви разказа на пресекулки: всичко, което беше станало, било къзкачирмасъ<sup>[2]</sup>; не за грабеж дошла тайфата, а за Неда — срещу щедра плата трябвало да я заведат в леглото на Евтим чорбаджи Димитров. Пък ударът в гърба на Лютви бил от ръката на Февзи Балабан — издебнал го, като разбива раклата, уж се разсърдил, дето Лютви искал отнапред пая си от парите на Евтим, ама и други сметки си имали те, та...

Разказа това Лютви, пък се отпусна и главата му дрънна о пода. Още веднъж се понадигна, та изпрати подир Февзи Балабан една мръсна псувня.

И това бяха думите, с които той се раздели с живота.

---

[1] „Чабук харсъз ев сахибини шашъртърър“. ↑

[2] „Отвлечане (крадене) на мома“ (тур.). ↑

Улисани в необикновената си забава, децата късно забелязаха приближаването му. Но Тахир ага, иначе чувствителен към икрамите, не се засегна. Дечурлигата замерваха с гнили плодове, фъшкии и всякакви други мръсотии забучената на кол глава на един Алтънлъ Стоянов хайдутин, надпреварваха се в подигравки и ругатни, а това, според аяна, беше полезно — то каляваше душите на младите мюсюлмани и приучваше утрешните войници на падишаха да гледат с пренебрежение на враговете си. Той даже се накани да им каже нещо поучително, но не успя — щом го зърнаха, малките турчета се разпиляха като врабци из околните сокаци.

Петнайсет години Тахир ага бе войвода и върховен властник на този хубав град и на казата, на която той даваше името си, и всичките тези години бяха свързани с борбата между него и прочутия котленски хайдутин. Не една победа бе спечелил в тази борба аянът, но така или иначе вечно нагизденият със злато — с турско злато! — хайдушки главатар все оставаше жив и здрав и властвуваше над планината, а това като че от само себе си обезсмисляше и подбиваше цената на Тахираговите успехи. Сега, като гледаше омърсената глава на убития от Кула Байрактар хайдутин, аянът със задоволство си мислеше, че в Балкана е останал един султанов душманин по-малко. Да, поне срещу този, чиято глава стърчеше на върха на кола, Тахир бе излязъл пълен победител. И завинаги! И не беше случаен този безимен победен противник. По главата личеше — красив е бил и баш-пехливанин.

— Ти никога няма да наваксаш загубата на тоя левент, Алтънлъ Стояне — измърмори под носа си аянът. — Такъв мъж се ражда един сред сто хиляди. И аз ти го отнех, аз, та украсих с главата му мегдана на моя град!...

А после си каза, че трябва да даде голяма и преголяма награда на Кула Байрактар — нека видят правоверните как Тахир награждава онези, които трябва душманите на султана...

... Тахир ага бе готов да плати още повече на онзи, който би му назвал името на убития хайдутин. В цял Сливен имаше само двама души, които го познаваха, ала на тях и през ум не минаваше даром или срещу висока плата да го сторят. Те бяха Стоян Шошов и Манол, Силдаровият син: единият отколешен верен ятак на Генчо Къргов войвода, другият — стоял за кратко под неговия пряпорец. Главата не принадлежеше на хайдутин от дружината на Алтънлъ Стоян, а на Димо Яламов, храбреца и майтапчията от Габровските колиби и другаря в хайдутството на Генчо Къргов. Впрочем той беше и единствената жертва, която Генчо бе дал за всичките години, в които е бил и щеше още да бъде хайдушки главатар. Грешката, както онази преди пет години, беше пак на Кула Байрактар, само че обратна: тогаз диреше Генчо Къргов, а удари дружината на Алтънлъ Стоян, сега с многобройни потери преследваше Алтънлъ Стоян, за да го накаже за разправата му с Ибрям бей Ходжоолу, а налетя на дружината на Генчо Къргов.

Тридесет и седем години след описваните събития сам Генчо Къргов, отдавна вече преселник в Русия, ще разкаже така на сина си нещастната sluка:

„Над селото Струпец<sup>[1]</sup>... високо се издигат три шилести върха. На по-високия от тях, който е в същото време и по-стръмен, ние се изкачихме и зимахме наблюдателен пост, като бяхме уверени, че тук никой няма да ни закача. Два дни почивахме на тоя връх, като се хранехме обилно с това, което зимахме от овчарите и без да подозираме нещо. Един ден, като се готвехме да напуснем нашето бранище и да се преместим в Стара планина, в селото Бинкос съгледахме едно движение, на което малко значение дадохме. Оказа се, че сме излъгани, че нас заплашва опасност.

Три-четири часа след като съгледахме движението, потери из Бинкос и Струпец ни преградиха пътя и, щем не щем, трябваше да се бием с тях... Трябваше да се браним, защото инак ни беше спукана работата.

— Дружина — рекох на другарите си, — дръжте се и се не бойте! Тази паплач ей-сега ще се разбяга! Прегледайте си пушките и пищовите, барут подсипете, кремъците прегледайте и далеч от мене се не отделяйте!

Докато потерята ни доближи, ние се спуснахме долу и се затулихме в шумака до самата пътека. Когато потерята стигна до само нас, аз дадох знак: осем пушки изгърмяха и шест души се катурнаха преди очите ни.

Потерята обърна гърба си къде нас, ние изгърмяхме още по веднъж-дваж с пищовите си и повалихме още някой и друг читак. След това пътят ни беше очистен и къде се дяна потерята — не видяхме.

Търтихме из шумака и считахме, че сме вече спасени, но за жалост смъртта била пред нас. Скрити в шумака, десетина турци изгърмяха в нас и Кольо Папарецът беше наранен, пък Димо Яламов се катурна като сноп на земята.

— Умирам! — свари той да продума и предаде богу дух.

— Силен човек беше — рече войводата, — тоя Димо! Седнеше на земята, поемеше чувал до 130 оки и станеше с него като с юк от 10–20 оки!

... Ех, синко, какъв хубавец мъж беше! Бог да го прости! Като че ли ей-сега стои пред очите ми...”

Усети душата си развеселена Тахир ага, па отлепи поглед от главата на хайдутина и тръгна към конака. Посрещна го кятибинът му хаджи Молла. Беше по-блед от друг път и с по-натъкмени дрехи и гъжва — сигурен знак, че има да каже нещо важно. Както беше в добро настроение, Тахир ага веднага се засмя в лицето му и го подкани:

— Хайде, хаджи, изтърсвай торбата!...

Кятибинът обаче изчака да влязат в собата, затвори плътно вратата зад гърба си и едва тогава изпълни нареждането му:

— За онази случка в дома на хаджи Нойко, аян ефенди.

— За какво? За какво? — присви вежди Тахир ага. Бяха минали две-три недели от нападението върху хаджи Нойковия дом и спомените на аяна бяха поизбледнели.

— За онази случка в дома на хаджи Нойко — повтори хаджи Молла, — оня, който полудя преди години. Дето някои хаирсъзи искали да грабнат момичето му и двама души паднаха мъртви.

— И крадците на момата видели сметката на хаджи Нойко, пък синовете на хаджи Нойко утрепали един от крадците. Тъй ли беше?

— Тъй. Ама сега излезе, че не е тъй.

Такъв беше хаджи Молла: говори ли ти нещо, даже да е много важно, скоро те хваща съклет. Така стана и сега.

— Хайде! — вече по-сухо го прикани Тахир ага. — Казвай, каквото имаш да казваш. Зер не ме е много-много еня за цялата тая работа...

Хаджи Молла с нищо не показва да се е засегнал:

— Научих нови неща, аян ефенди. Хаирсъзите са били наши хора, правоверни. Тайфата на Февзи Балабан, оня капасъзин от Ески Джами махала.

— Февзи Балабан ли? Не беше ли той от ония, аркадашите на бабаитина Мюстеджеб, дето си загубиха зъбите в Генджели?

— Той си е с всичките зъби на ченетата. Бил е в тайфата на Коджа Мюстеджеб, но се отделил и събрал своя, още преди да заиграе керпеденът в Генджели.

— Е, хаджи Молла? Февзи Балабан, значи, е бил тоя, дето тъй калпазански си е вършил работата, че хем момичето не откраднал, хем загубил един от хората си.

— За това ми е думата. Знаеше се, че синовете на хаджи Нойко взели душата на тоя негов човек. Пък то не било така, аян ефенди.

— Тъй ли? — вдигна вежди войводата. — А тогаз кой го е убил?

— Сам Февзи Балабан. За пари и други мурафети. — Хаджи Молла почака с надежда, че аянът ще отвори дума за случката, но очевидно Тахир ага нямаше намерение да се обади. „Като са се изтрепали, майната им!“ — това можеше да се прочете на хубавото му лице. Но кятибинът нямаше намерение да свършва: — Тайфата на Февзи е искала да задигне момичето не за някого от своите, а за друг, който им е платил за бастисването. И ако поразмислим — натърти, — ще излезе, че тоя, дето е пазарил тайфата, е кабахатлията за два човешки живота. Е, ако смъртта на Лютви Елханоглу може да се припише на кавгите му с Февзи, за хаджи Нойко трябва да държим виновен само оня, мющерията на шайката.

— И кой е той?

Хаджи Молла през цялото време бе очаквал с нетърпение този въпрос, та отговори тържествено:

— Евтим, аян ефенди, синът на Димитраки чорбаджи.

Тахир ага го изгледа вторачено.

— Можеш ли сигурно, ама съвсем сигурно да го докажеш?



— Мога — рече кятибинът. — Преди да умре, Лютви Елханоглу е издал някои работи. И то пред наши, правоверни. Поразпитах и другите. За бастисването им е платено от Евтим, ама сигурно и чорбаджията не е чужд на работата. — Той пак почака, Тахир ага да го прекъсне с нарежданията си, но аянът за втори път замълча. — Е? — подхвана отново хаджи Молла. — Какво ще правим сега, аян ефенди?

— Ще разучиш още по-издълбоко работата, ако трябва — ще развържеш езиците и с малко лобут и ще запишеш кой какво ти е казал.

— А после? Ще извикаш ли после чорбаджията и синчето му на съд?

— Хелбете, не. Димитраки е пръв измежду първенците на раята. Досега ни служеше вярно заради алчността си. Но аз ще му покажа, че зная тоя му кабахат. И тогаз той ще захване вече да ми слугува не само от алчност, но и от страх. — Тахир ага помълча. — Пък и защо ни е да правим съд? Отишли са си един катил и един малоумен завераджия. Е, голямо чудо...

\* \* \*

По същото време Неда се криеше в дома на Пею Смеденов — там, в крайната къща на Клуцохор, бе намерила скривалище и сигурност. И се брояха на пръстите на двете ръце хората, които знаеха нейното укритие.

Там остана тя, докато изтекоха „четиридесетте“ на хаджи Нойко, че и малко след това. А като минаха също Коледните пости и Васильовден, някъде в първите дни на 1825 година Исидор, „попът на торлаците“, нали даваше мило и драго да свърши нещо напук, без много шум ги венча — нея и Мавроди Коджакара. Малцина присъствуваха на венчавката: хаджи Нойковата челяд и Манол от страна на булката, пет-шестима най-близки другари на Мавроди от страна на младоженеца, а Пею и Трънка кумуваха.

Докато стоеше настрана и умилено слушаше обредната служба, Бяно лениво мислеше:

„Наистина приличаме на кълновете в земята. Турският ботуш ни е настъпил, вкопал ни е в земята, но ние не изчезваме. Умираме като

хаджи Нойко, пък продължаваме да живеем чрез синовете му. Срещаме се и се залюбваме като Неда и Мавроди, за да родим и ние синове. Така е било то от край време, така и ще бъде...”

---

[1] **Струпец** — село, западно от Сливен, днес със същото име. [↑](#)

Снеговита и люта беше зимата — на Богоявление не успяха да разтрошат леда на Новоселския вир, за да хвърлят кръста, — добре поне, че беше кратка и бързо премина. В деня на свети Тодор снегът се бе вече изтеглил високо нагоре по сините камънаци на Каракютюк и Карандила, докато в подножието земята беше изпръхнала, утъпкана и ухаеше с пролетни миризми. И всички сливналии българи и турци, се радваха, че Тодоровден ги сварва с хубаво време и разчистени от кал друмища. Защото така времето нямаше да попречи на кушията...

Именита беше сливенската кушия и събираше тя известни коне и ездачи не само от Сливен и казата, но и от по-далечни краища. И не заради наградата — тя не биваше такава, че да полакоми имотните, дето могат да гледат коне за кушия, — а за славата: да бъдеш пръв на кушията в Сливен, туй значеше да прочуеш името си, кажи го, от Средец до Стамбул и от Балкана до Бялото море.

Редът и пътят на кушията бяха известни от памтивека. По-късно сутринта (турците не го признаваха, но това „по-късно“ беше, за да мине църковната свети Тодорова служба на християните) ездачи и коне се събираха при Гюр чешма. Тук войводата на града обявяваше наградата, хората му преброяваха и записваха участниците и с изстрел на пищов даваше знак за началото. Ездачите се втурваха нагоре по Раковската махала, при нейния брод прецапваха Селищката река, по пътя, който е на склона на Гаговец, удряха нагоре по левия бряг на реката, минаваха Селището и стигаха до Светитодоровото аязмо. За да се предвардят от измами и измамници, на това място верен на войводата човек — напоследък биваше все векилинът Узун Шерифаа — даваше на всеки ездач по едно нишанче, различно за всяка година; който пристигнеше обратно при Гюр чешма и не носеше такова нишанче, той все едно че не е участвувал в кушията и награда и почест не можеше да получи. Вземеха ли нишанчето, ездачите преминаваха на десния бряг на Селищката река и подкарваха надолу. Пресичаха Аблановската речица и по пътя, който е в подножието на Бармук баир, и пак през Раковската махала достигаха до Гюр чешма, мястото на тръгването. Там войводата тържествено награждаваше първенеца, а

нишаните, получени от Светитодоровото аязмо, оставаха за спомен на участниците. Тогава започваха веселбите, песните, хората, зияфетите...

Тъй е било от незапомнени времена, тъй беше и тази година.

Наближаваше пладне, когато край Гюр чешма гръмна „Кестермето“ и се появи Тахир ага на красив вран кон. Участниците в кушията го посрещнаха построени в една редица, всеки хванал в дясната си ръка поводите на който от който по-хубав ат. Аянът мина пред тях, а те му се поклониха дълбоко. Тахир ага слезе от коня си и подаде юздите на своя сеизин — тази служба при него от край време се изпълняваше все от един човек, и то гяурин, Златю от Кумлука. Поздрави ездачите и обяви наградите — първенецът щеше да получи един породист виторог овен (слугите го показаха) и една дълга кама, чиято дръжка светеше от седеф и сребро.

След туй хаджи Молла записа ездачите. Бяха двајсет и осем души, от тях само трима българи — Манол Силдароглу от Сливен, едно суватчийче на име Иван от Твърдица и друго едно момче от Ямбол. Тях никой от зрителите и баш-ездачите не ги слагаше в сметките, победата чакаха от турците и повече от другите — от Каратлъ Емин Пехливан заради славата му на именит ездач, заради четирите му победи в същата тази кушия и най-сетне заради сивобелия дългоног жребец под него, който вече нетърпеливо риеше с копито. Имаше и още няколко известни ездачи: Теккели Бекир от Ени Заара, Мухарем Салиоглу (той също имаше една победа в кушията), Кязим Абдулрахманоглу с кулестия ат, Орхан Халим от Черкешлий (за него пък се говореше, че конете му били потомци на знаменития с бяга си ат на нявгашния черкешлийски султан) и други неколцина, дошли от Филибе, Карнобат и Одрин, дето внушаваха уважение с тайнствеността си на непознати чужденци, ала никой не можеше да затъмни или поне да се изравни по слава с Каратлъ Емин. И затова като почнаха басовете, всеки гледаше да заложи на него, пък дори и едно към пет спрямо Мухарем Салиоглу, когото мнозина виждаха втори по изгледи за успеха след Емин. За българите естествено никой и не помисляше да заложи, та затова избухна общ смях, когато старият Рифат извади от пазвата си една лъскава бяла махмудия и на висок глас обяви, че я залага на Манол Силдароглу. Помислиха, че старецът си прави майтап. Но хаджи Рифат настоя на своя кабул за победата на

Манол, докато най-сетне се намери един, бей и чифликчия някакъв си от Артаклари<sup>[1]</sup>, който рече, че приема баса на хаджи Рифат и че ако това гяурче Манол Силдароглу спечели коча и камата на аяна, ще даде на стареца не една, а сто бели махмудии.

Служителите на аяна се разтичаха да подреждат бегачите, а хаджи Рифат се приближи до ездача, за чийто успех бе зложил.

— Чу ли?

— Чух — отговори Манол. Кой знае защо, изглеждаше гузен. — И се почудих.

— Ти ще победиш — сви сухи рамене старецът. — А аз искам една гъжвалийска мутра в Сливен — той напомняше несдържаните Манолови думи, казани на долапа, — моята, да остане ненатрита. — Помълчаха. — И запомни едно, Силдароглу Маноле. Победиш ли, стоте махмудии на артакларийския бей са твои. Не победиш ли, загубата е моя.

— А, туй няма да го бъде — стеснително се засмя Манол. — Аз да победея, друго не искам. Нито кочове, нито ками, най-малкото пък твоите пари.

Подреждането на конете и ездачите вече приближаваше до тях.

— Едно време и аз съм бягал на тази кушия — рече старият турчин. — И то на най-добрия кон в цяла Румелия, такъв нямаше в яхъра не на черкешлийския, но и на стамбулския султан. И знаеш ли, чоджум, защо не победих? Защото исках да изпреваря другите още тук, между Гюр чешма и Селището, затова...

Тук подредителите се вместиха между тях и ги разделиха.

\* \* \*

Между всички участници в кушията българите получиха най-лошите, най-неизгодните места — последните. Е, право е — наредиха ги там не по верски или господарски съображения, а по силата на обичая: местата се разпределяха не с чоп, а според доказаната в минали кушии сила на коне и ездачи, та отпред застанаха Каратлъ Емин, Мухарем Салиоглу и Теккели Бекир, а останалите по трима един зад друг. И нали бяха двайсет и осем, един трябваше да бъде сам накрая; свой човек беше Манол, сливналия, та го поставиха в

предпоследната редица, заедно със суватчийчето Иван от Твърдица и едно турче от Дермендере<sup>[2]</sup>. Но Манол не прие и сам отстъпи тези четири-пет крачки преднина на ямболийчето, като зае неговото място на опашката.

Седеше спокоен върху седлото, а в същото време трескаво обмисляше хаджи Рифатовите думи. Ето нещо, което не му бе минавало през ума, когато хиляди пъти бе кроил планове за кушията. Двайсет години бе стоял между зрителите Манол — всеки Тодоровден на живота си — и двайсет пъти бе виждал веднага след гръмването на аяновия пищов коне и ездачи да политат като стрели нагоре. И никога не бе помислял, че „стрелите“ са конниците от първата, най-много от първата и втората редица, които имат само друм и въздух пред себе си. Кой ще ти обърне внимание на приказките, че този и този се сблъскали още при тръгването и паднали, че конят на еди кого си бил спънат в калабалъка при брода на Селищката река и си е навяхнал крака и тъй нататък, и тъй нататък — славата на успешите винаги бе затъмнявала несполуките на победените.

Още размишляваше над тези неща, когато проехтя изстрелът на Тахир ага. Двайсет и седем чифта махмузи се впиха в хълбоците на конете, двайсет и седем коня приклегнаха на задни крака, пък рипнаха с всички сили напред. Единствен Манол не пришпори ата си и даже задържа юздата му — сетне мнозина щяха да го хвалят за тази съобразителност, но той щеше да отговаря с клатене на глава: заслугата беше на онзи, който му бе дал мъдрия съвет минута преди тръгването.

А че съветът беше мъдър, това Манол разбра, още преди Вихър — тъй се казваше алестият му жребец — да отлепи крака от земята. Някъде напред се чу тропот и олелия, проехтяха цвилене на коне и звучни турски попрыжни. Мина покрай това място Манол и разбра причината: сблъскали се бяха, два коня и четирима ездачи бяха паднали, та за тях кушията беше свършила, още преди да направят крачка. Един от пострадалите беше Кязим Абдулрахманоглу, за когото не един и не двама бяха заложили като за победител — свален от седлото на кулестия си жребец, той бе стъпкан от конете и го отнесоха с разбита буза...

— Остават ми точно двайсет — каза си на глас Манол, когато видя в реката да се търкалят други три коня с ездачите си.

Веднага след брода противниците намаляха с още трима — тези, конете на които с мъка се изправяха след падането, докато те вече си разменяха псувни и юмруци. Манол ги заобиколи и вдигна очи нагоре. По пътя, пълзящ по склона на Гаговец, ездачите се бяха подредили в една къде по-сбита, къде по-рядка върволица и препускаха един зад друг. Разбра: времето на изчакването беше изтекло!

Не смуща коня си, само се приведе напред и му прошепна:

— Хайде, Вихър!

Животното сви уши и цялото се превърна в бяг и движение; като ловно куче, което господарят му е освободил от каишката и то в крачките и скоковете си влага не подчинение, а радост от волността, така и Вихър се понесе с достойна за името му бързина по друма към Селището и аязмото. Силата и гъвкавостта на мускулите, навикът от полугодишната подготовка, натрупаната в много бегове по такива нанагорница издръжливост, всичко се събираше по такъв начин в движенията му, та животното сякаш не тичаше, а летеше.

Увлечен от магията на бързината, Манол забрави да брои противниците, които бяха още пред него. Той не мислеше нито за кочове и ками, нито за „натриване на муцуни“, за нищо не мислеше — целият се бе отдал на движението, на полета.

На една бубуна малко преди Селището той трябваше да позабави бега на Вихър и да се отбие вдясно — на пътя беше друг от големите бегачи, енизаарчинът Теккели Бекир, и напразно се мъчеше да изправи коня си.

— Тут, чоджум!<sup>[3]</sup> — поощри го той с доблестта на честен играч, който е имал нещастieto да остане извън играта. — Пред тебе има само четирима! Тут! Чабук ол!<sup>[4]</sup>

— А ти? — свари да го попита Манол.

— Конят навяхна крак. Емин ме...

Манол не чу продължението, но разбра неизреченото — някаква непочтена постъпка на Каратлъ Емин Пехливан бе причинила падането на Бекир и нараняването на коня му. После съзнанието му се върна към борбата. Четирима, само четирима пред него? Излизаше, че той ей така, на шега е изпреварил цели четиринадесет съперници!

— Хайде, Вихър! — повтори ласкаво и жребецът отново литна напред като лястовица.

При Селището Манол изпревари още един противник, и то пак от големите — Мухарем Салиоглу. Докато препускаха един до друг и почти докосваха коленете си, Мухарем му хвърли поглед, пълен с ненавист, викна диво на коня си и го наложи няколко пъти с многожилестия си бич. Животното, изпъна шия и за кратко успя да вземе преднина. Твърде скоро обаче умората му отново си каза думата и Вихър малко по малко го остави зад себе си. Жаждата за мъст, за „натриване на муцуни“, която преди година накара Манол да се хване с отглеждане на коне и езда, пак се обади в него, но само след миг изгасна. До преди четвърт час, до гръмването на войводата, Манол беше сигурен, че ще се подиграе на Мухарем и на всеки друг надвит от него в кушията турчин, и то с толкова по-голяма охота, колкото този турчин е по-изтъкнат бегач. Но сега, в честното състезание, Манол неволно бе започнал да гледа на противниците си с други очи. Те бяха по-бързи или по-бавни, по-ловки или по-несръчни, но бяха еднакви — просто хора, улисани в надпревара към една и съща цел. Вълшебство някакво на скоростта ли беше това, което повлия на сърцето му? Или благородното: „Бързай! Дръж се“ на Теккели Бекир, което не направи разлика в народност и вяра? Българинът нема време да си отговори на тези въпроси. Но и не се извърна, не рече дума на подигравка...

По средата на пътя между Селището и аязмото изпревари и още един. Познаваше го, не беше от „големите“ — казваше се Хашим, син на един почтен джамбазин от долната, Хаджи Хасан махала.

— Кои са напред? — подвижна му, докато педя по педя го задминаваше. — Каратлъ Емин и Орхан Халим черкешлията?

— А, не — отвърна Хашим, — Орхан се строполяса още в реката. Емин е пръв, а зад него едно момче от Филибе. — И когато изостана с една дължина на коня, добави горчиво, но без завист: — Ти ставаш трети...

На Манол оставаха не повече от тридесет крачки до Светитодоровото аязмо, когато видя най-големия от големите. Каратлъ Емин Пехливан пръв бе обърнал, минал бе на десния бряг на реката и сега се разминаваха от двете ѝ страни. Колкото и вихрено да препускаха, намериха време да се изгледат. В очите на прочутия турски конник Манол прочете изненада (как можеше Емин да очаква, че ще види досами себе си един непознат гяурин?) и надменна неприязън на правоверен поробител към християнин-роб, но някъде



зад тях му се мярна и нещо, което много му заприлича на обикновен човешки страх. Това му се стори толкова странно и невероятно, че остави Вихър да следва сам пътя си, а той извърна глава подир отдалечаващия се водач в кушията. И видя причината за Еминовия страх — от умора сиво-белият жребец едва забележимо плетеше крака. Сърцето на Манол бурно възликува: идеше неговият час — на християнина, син на един обесен бунтовник!

На аязмото, при самото обръщане, Манол настигна втория ездач във върволицата, момчето от Филибе. И все пак обвърна след него, макар и до къча на коня му: тук Узун Шерифаа раздаваше нишанчетата, та Манол не можеше да отмине, да заобиколи настрана. Грабна от ръката на Узун Шерифаа своето нишанче (то беше чекийка, каквато не се знаеше по тези места — един пръст дълга, дръжката ѝ черна, рогова, с форма на турска еминия, богато нашарена със седеф) и се втурна да измести филибелийчето от второто място. Не се наложи да полага особено усилие — ябанджийчето не се готвеше нито да му пречи, нито като Мухарем Салиоглу да се опитва на всяка цена да се задържи пред него, а само подръпна гема на коня си, за да стори път на напирания по петите му по-бърз съперник-гяурин.

— Не ще! — горестно каза момчето на турски, когато се изравниха. — Ние във Филибе сме равнинци, не сме приучили атовете си да препускат по такива баири...

Манол го поздрави с махване на ръка, в което, без сам да го иска, имаше и някакво неизречено извинение, че го оставя зад себе си. После пропъди от себе си всякаквите там разнежващи мисли — целта му, голямата му цел беше пред него и от нея го делеше още само една преграда: Каратлъ Емин Пехливан. Вихър невям отгатна мислите му, защото не чака подкана, а пак сви уши и полетя в своя вихрен бяг.

До брода на Аблановата река Манол нито чу, нито видя сивия кон на Емин и от това в душата му коварно се прокраднаха малодушие и боязън. Но като излезе на пътя под Бармука и направи големия завой към града, изведнъж го съзря, и то съвсем наблизко — деляха ги има-няма петнайсетина крачки, не повече, дотолкова се бе скъсила преднината на турчина. Види се, в същия момент и Емин го усети зад себе си, понеже се извърна, лицето му стана пепеляво от злоба, па заби махмузи в хълбоците на ата си и едновременно опали задницата му с бича. Сиво-белият кон ускори крачките си, но Манол не позволи

разстоянието помежду им отново да се увеличи. За трети и последен път днес той рече своето: „Хайде, Вихър!“, от устата на жребеца му се откъсна пяна и животното хукна така, че копитата му сякаш не докосваха земята.

Още по-нататък, където редиците на зрителите ставаха все по-плътни и по-плътни, Манол започна вече видимо да застига водача в кушията. Напусто бяха разкъраваните хълбоци на сивия ат, напусто ездачът изписваше дамги по гърба му с бича си — разстоянието между двамата се скъсяваше, стопяваше се, изчезваше. В началото на Раковската махала, някъде около дома на Мавроди Коджакара и Неда, ги делеше едно конско тяло. Вихър почти докосваше бута на сивия кон. Виковете, не, ревят на скупчилото се множество достигна и до ушите на станалия глух за шумовете на света Манол. За миг необикновените звуци го стъписаха, но той долови в тях окуражителен отенък, разбра, че неговите едновърци го подкрепяха, подтикваха го към победата. И се почувствува окрилен. Напусто Емин, усетил как успехът му се изплъзва, се опита да му препречва пътя — единствен път в цялата кушия Манол смушка коня си и Вихър с няколко невиджани скока, които накараха хората да ахнат от изумление, се изравни и излезе с едни гърди пред сиво-белия ат.

Така и се появиха двамата на дългия прав сокак, в дъното на който при Гюр чешма бяха войводата, наградата, славата: един до друг бяха, но все пак алестият кон с един аршин пред сиво-белия...

Емин със зла ярост изтръгна сетните възможности на своя ат и се изравни с Манол. Но по-напред не може да излезе — до чертата, прекарана по земята край Гюр чешма, оставаха по-малко от стотина крачки, когато сиво-белият кон започна бавно, пръст по пръст и длан по длан, но видимо и непреодолимо да изостава. От хиляди гърла вече се изтръгна поздрав към новия победител в кушията... И точно тогава стана нечуваното. Видял поражението да лети насреща му, Каратлъ Емин се наведе над шията на коня си, достигна с ръка рамото на своя съперник, улови елека му и с все сила го дръпна назад. Изненадан, Манол изпусна юздата, разпери ръце и с неясен вик се преметна през задницата на алестия си жребец и глухо тупна на земята. Всред смълчания като в църква въздух отекна тропотът на двата коня и се загуби надолу, към чешмата. Поразени, хората не помръдваха, а с ужасени очи сезираха в безчувственото тяло на падналия конник.

И стана така, че от цялото множество първа се опомни една мома, която се случи най-близо до примрелия мъж. Тя направи стъпка напред, приведе се, обърса с престилка окървавеното му лице и положи главата му в скута си.

Беше Божура.

След нея и други се отърсиха от вцепенението си. Притекоха се мъже и изтеглиха безсъвместния момък настрана, за да сторят път на конете на по-задните ездачи, които вече се чуваха към Раковската махала. Божура, почувствувала непозната тръпка в себе си, изглеждаше като омагьосана и със странно вдървени ръце продължаваше да бърше кръвта от лицето на ранения. Тогава отнякъде се появи и бакърче с вода. Плиснаха го върху Манол. Той бавно отвори очи и хлъзна размътен поглед по лицата, надвесени над него.

— Слава тебе, господи! — прошепна женски глас. — Ще оживее!...

... А малко по-късно при Гюр чешма се състоя познатият завършек на Тодоровденските кушии. Конниците, сполучили да се върнат обратно дотук, отново се подредиха в редица. Сред оглушителната тишина на множеството Тахир ага, без да отвори уста да произнесе дума, взе виторогия коч на ръце и го поднесе на победителя Каратлъ Емин Пехливан.

Пък после му лепна една такава плесница, че повали и него, и коча му в локвата покрай чешмата...

---

[1] **Артаклари** — днес с. Крушаре, Сливенски окръг. ↑

[2] **Дермендере** — днес с. Гавраилово, Сливенски окръг. ↑

[3] „Дръж се, момче!“ (тур.). ↑

[4] „Дръж се! Бързай!“ (тур.). ↑

## ВТОРА ЧАСТ

### ПРОБУЖДАНЕТО

*Прочул съ'й Найдян гръмътик,  
гръмътик много книжовник,  
чи знаи много да чите,  
да чите, Найдян, да пиши —  
от владиката по-много,  
владиката сливнянската...*

Народна  
песен

#### 1

Като се връщаше към хана, Бяно имаше такъв изглед, сякаш го болеше зъб — всичко, което бе слушал и което го бе довело в Елена, се оказа вятър и мъгла: нито вълната бе хубава, колкото сливенската или котленската, нито изпридането ѝ си заслужаваше славата, стигнала и до неговите уши, а пък цената ѝ (тя бе подмамила Бяно да прехвърли Стара планина) еленските чорбаджии се бяха погрижили да вдигнат тъй нависоко, че само като я погледнеш, и свят ти се завива...

От сина на ханджията научи, че един кираджия таман впряга каруцата да кара някакъв пътник до Сливен и в тази вест Бяно видя едничкото нещо, в което му провървя в Елена. Взе си торбичката от селямлъка и побърза да слезе в двора. Момчето не го бе излъгало — под саята на хана един кираджия наистина впрягаше.

— А, мъчна ще бъде тая — рече каруцарят, но личеше, че хитрува. — Колата е вече наета. И то от е-хехе какъв чияк — още по тъмно ме пазари и аз проводих хабер в Сливен за него: да знае там народът и да излезе да го посреща с теманета. Такъв чияк не е навикнал да седи шест часа кълка до кълка с к'ви да е...

— Е, щом е така... — Бяно бе свикнал на тукашните несполуки. Но сега пък кираджията се уплаши да не го изпусне като мющерия:

— Ама чакай де! Оня е голям чилиак, втор като него няма нито в Сливен, нито в Елена, туй си е вярно. Ама и бай ти Спаско не е вчерашен, от стара коза яре е той. Прибави десет гроша към кирията, пък остави на мене, знай аз как да напипам дамара на големеца.

Без да се пазари повече, Бяно извади кесията си и започна да отброява грошовете. Хитрият селянин обаче не беше завършил:

— Само чеее... — проточи той.

— Какво още? — вдигна очи Бяно.

— Само че трябва да отпуснеш по някой армаган и за кончетата, чорбаджи. — Кираджията намигна лукаво. — Карам ги да работят за тебе днес, на връх Димитровден. Грехота от бога и от свети Димитра е, чорбаджи...

Младият абаджия пак не възрази, а само въздъхна и бръкна още по-дълбоко в и без това твърде плитката си кесия. Сетне хвърли торбичката в сандъка на каруцата и се заразхожда нагоре-надолу. Към тягостното чувство, което го съпровождаше през целия му тридневен престой в Елена, сега се притури и притеснението от предстоящата среща с „големия чилиак“ и от шестте часа, които трябваше да прекара с него в каруцата. Тези дни се бе наситил на големи хора — на сукнените им салтамарки и потури, на лисичите кожички около вратовете, на висналите им от поясите сребърни и златни ланеци, на тежките прецедени думи и на високомерните им погледи, та сега и този... Щом каруцата излезе в открития двор на хана, кираджията му подсвирна и посочи с камшик. „Големият чилиак“ идеше!...

Външният му вид напълно отговаряше на предупреждението на коларя. Беше с висока представителна осанка, изпъчена и самоуверена, макар и без предизвикателност. Облечен беше по начин, какъвто Бяно само веднъж бе зърнал през живота си, и то твърде отдалече: с гълъбови панталони алафранга, също такава на цвят карирана жилетка и тъмносив, почти черен дълъг сюртук с два реда копчета (по-късно Бяно научи, че тези дрехи били австрийски). Когато приближи с широки твърди крачки, видя също кестенявите коси, кръглото лице, правия нос и меките кафяви очи. И най-изненадващото — брадата. От тази брада — нито дълга и слегната като на старец, нито щръкнала и четинеста като на мъж в жалеяка, а нещо съвсем по средата — Бяно не

можа да определи възрастта на непознатия: можеше да мине и за двайсет, и за петдесетгодишен. И май повече клонеше към петдесетте, макар и на главата му да не можеше да се открие нито един бял косъм. Защото главата му говореше за зрелост, отривистите движения — за самочувствие, широкото набраздено чело — за натрупана мъдрост: все качества, дето идват с опита на годините.

Непознатият подхвърли на каруцаря един кожен чемодан, а бай Спаско го уведоми за втория пътник, та „големият чилик“ се огледа и спря очи върху стърчащия настрана с безпомощно отпуснати ръце сливенски абаджия. Не последва нито секундичка колебание — човекът заобиколи готовата за път каруца и с протегната за здрависване десница и с приветлива усмивка, сгушена в ъглите на устните и в искрящите зеници, приближи към срасналия със земята Бяно.

— Какво чувам? Щели сме да бъдем спътници? Много се радвам, много се радвам!... — И наистина се радваше, от плътния му звучен глас бликаше неподправено доволство. — Ще си правим дружина!

Стиснаха десниците си. Бяно не подозираше колко съдбовни за него събития щяха да бъдат по-близка и по-далечна последица от това здраво мъжко ръкостискане. А дали го подозираше непознатият?

— Казвам се Иван — рече той. — Цялото ми име е хаджи Иван Селимински.

— Селимински? — сви вежди Бяно. А на ум си казваше: „Селимински! Наистина име на голям човек...“

— Сам си го измислих — с неочаквана прямота призна другият. — Селимински, ще рече „от Сливен“. Селимниоти гърците назоваваха сливналиите, които се биха редом с тях в Морей. — Той, изглежда, прочете в очите на Бяно неизречен въпрос, та допълни: — Да, да, от Сливен съм. — И пак се засмя простодушно. — Но нито един човек в родния ми град няма да се сети за мене, ако чуе „хаджи Иван Селимински“. Виж, друго ще бъде, ако им се каже хаджи Йорданчо, синът на Георги Христов<sup>[1]</sup>.

Това беше въпрос. Бяно го разбра, помисли, че човекът ще се израдва на едно кимване, но не пожела да го лъже и поклати глава.

— Племенник по майка на Гендо Вълков, „Клуцохорския султан“<sup>[2]</sup>?

Бяно пак поклати глава отрицателно.

— Е, поне ако се каже за правнука на дядо Драгойчо? Имаше даже една махала...

— Как не! — можа най-сетне да потвърди Бяно. — Драгойчовата махала, на най-хубавото място в Клуцохор, дето е църквата „Свети Никола“! Че и сестра ми е женена там наблизо, ама по-горе, по към Хамам баир. В Овчарската...

— Е, слава богу! — широко се усмихна мъжът в европейските дрехи. — Взех да се плаша, че в Сливен е изтрит всякакъв спомен за мен и за рода ми... Дано и къщата ми в Клуцохор да не се е затрила... — Той разтърси глава, сякаш да пропъди боязънта си. — А вие? Не чух вашето име?

Разстоянието помежду им отново стана такова, сякаш единият стоеше при Дунава, другият — при Бялото море. „Вие“! Когато по зияфети Христодул Топракчиев разправяше за пътуванията си по далечни земи, случваше се да спомене, че в Европа хората си говорили префърцунено — обръщали се към един човек, пък му думали „вие“, като че били мнозина. И винаги цялата дружина се изсмиваше: ама как тъй ще кажеш „вие“ на един едничък човек? Понякога дори те, пийнали, разиграваха разни сцени, кривотеха се „алафранга“ и се мъчеха да си приказват така, на „вие“, но нищо не излизаше. А новият познайник на Бяно го питаше, и то без никакво кривотене: „А вие? Не чух *вашето* име?“...

Селимински разбра смущението на Бяно, даже отгатна истинската причина за него, та поправи работата, при това съвсем умело. Той рече:

— Случва се човек да се казва с едно име, пък хората да привикнат да му викат друго. Где прякор, где съкращение, где изменение... Защо се умълча? Да не би и твоето име да...

Бяно отдъхна, тежестта на проклетото и необичайно „вие“ се смъкна от плещите му, от Дунава и Бялото море двамата отново се събраха в Елена. И можа да се усмихне:

— Позна. Моего име е Боян Георгиев Силдаров, но няма човек в Сливен и по света, който да ме зове така. За всички съм Бяно Абаджи.

— Бяно Абаджи — повтори Селимински бавно и отчетливо, невям записваше името в паметта си. — Надявам се да станем приятели. — Той повторно подаде ръка и Бяно я стисна. После се

приведе и дружески подшушна в ухото му: — Коларят и пред тебе ли мандзосваше, че днес било Раз-и Касъм, Димитровден, та трябвало да се даде армаган на конете му? С този масал той ми отмъкна едно хубаво рубие...

Двамата избухнаха в смях.

С последните думи Селимински не само окончателно стопи разстоянието между тях, но и доказа сливенския си корен — само един истински сливналия ще каже „мандзосване“ за мърморене, опяване...

\* \* \*

Най-странното от всичко беше, че се оказаха връстници.

От дума на дума се разбра и другото — защо не се бяха ни чували, ни виждали: Иван Селимински напуснал Сливен току след Голямото чумаво, когато благата и медената (точно тъй го рече, „благата и медената“) прибрала цялото му семейство, а едва по същото време или даже малко по-късно Георги Силдаря се бе върнал в града с онова, което бе останало от неговото семейство след чумата.

Докато се друсаха часове наред по изровения коларски път през планината, Бяно имаше чувството, че през цялото време говореше само спътникът му. Наистина после си припомняше случаи, когато бе отговарял на разни въпроси, но те бяха тъй неусетно зададени и наглед толкова незначителни, че той, безхитростен, какъвто си беше, бе броил отговорите си за свое мълчание — така безцветни му се видяха те в сравнение със зашеметяващия въображението разказ на другия.

Селимински разказваше за живота си простичко, без да се самоизтъква, ала животът му беше такъв, че в ушите на Бяно приличаше на една оживяла приказка, разпростряла се по целия свят или най-малкото далеч извън границите на света, за който той имаше някаква смътна представа. Най-големите пътешественици измежду познатите му бяха достигали да речем Божи гроб на юг или „почти до Виена“ на север. А този тук, негов връстник и съгражданин, беше обходил толкова земи, че Божи гроб и Виена, които впрочем също бе посетил, в спомените му изглеждаха случайни и по-незначителни, отколкото за Бяно представляваше идването му дотук, до Елена.



На четиринадесет години клуцохорчето Йорданчо, благодарение на богатата и медената, останал съвсем сам на света и като не знаело що друго да прави, решило да отиде на Божи гроб, зер виждало, че хаджиите са все учени и уважавани хора. Речено-сторено: новоизлюпеният пътешественик разпродад едно-друго от наследството си, пришил се към един керван на търговци и след няколко месеца станал хаджия.

Описваха ли други хаджии пътешествията си, говореха за светите места със страхопочитание и възторг, та сами вдигаха цената на своя хаджилък. А Селимински ще ти рече за Ерусалим: „... толкова свети места, че се препъваш в светостта им“ или: „Където Исус е изгонил с бич търговците, сега търговците разпродават Исуса на дребно“, или даже: „Там чернокапците с хитрост и измама подпомагат дядо господ в правенето на чудеса, та затуй той ги прави и в празник, и в делник...“ А Бяно, човек с чисти религиозни чувства, не само че не се нацупи, но слушаше смаян, а дори пускаше и усмивка.

След Божи гроб Селимински скитал година-две по Арабия, но туй било прахосано време — освен езика на арабите, нищо друго не научил от тях.<sup>[3]</sup>

— Разгеле се сетих — вметна той и попита дали е в Сливен хаджи Нойко, когото познавал от Арабия.

Бяно му разказа за тъжния край на бащиния си приятел. Селимински се учуди — неговият познат не бил на такава възраст, че да има женени синове. И се изясни, че той говорел за друг един хаджи Нойко, сина на богатия търговец хаджи Божил.

— А, хаджи Нойко хаджи Божилов е в Сливен — рече тогава Бяно, доволен, че намери най-сетне и добра вест за новия си познайник.

Сетне се случило така, продължаваше разказът на Селимински, че един българин, хаджи Петър от Казанлък (това име той произнасяше с искрено благоговение), срещнал по друмищата на своите търговски дела малкия скиталец, взел го под закрилата си и на свои средства го пратил да учи в прочутото школо на Кидония — град, многохиляден и цъфтящ, над брега на средиземно море. Учил там цели четири години и много знания събрал от такива прославени на дълж и шир учители, като Сафирис, Вениамин Лезбийски, Каирис и Евстрати Петру. („На дълж и шир“ очевидно не обхващаше и Сливен, понеже

тези имена Бяно не беше чувал; повярва обаче на уважението с което ги изрече другият.) Така до месец юни, година от Христа 1821-а. Тогава, когато се вдигнала Заверата, турците вкарали до три хиляди еничари в града; заедно с други кидонийци Селимински (той именно в Кидония променил името си на Селимински) едва сварил да избяга на отсрещния остров Псара и оттам видял опожаряването на богатия град и чул за поголовното клане на жителите му.

Някъде дотук Бяно можа да следи разказа, сетне се заредиха до днес нечувани градове, области и държави, които се сляха в една неясна картина. Заедно с някой си Георги Золотеви от Калофер<sup>[4]</sup> Селимински се прехвърлил от Мала Азия в Атон и някое време престоял в Зограф, после слязъл по на юг, из Гърция (тук смотолевина нещо твърде неясно<sup>[5]</sup>), а още по-късно се прехвърлил в Италия, Франция и по островите... И Бяно чу цяла редица имена, непонятни за него от староеврейско заклинание: Корфу, Триест, Мантуа, Ливорно, Марсилия, Корсика, Неапол, Малта, Калабрия, Анкона... Не се и опита да ги запамети, разбра само, че съгражданинът му е скитал така по света, понеже Австрия на два пъти отказала да го пусне в пределите си.

Чак по лани австрийската власт отворила границата си за него, та Селимински пак се втурнал в пътуване: обходил Виена и Пеща, Мишколц и Сибиу, докато стигнал Брашов и там останал кажи-речи две години. От Брашов тръгнал сега към родния Сливен...

Брашов, влизаше в тесния кръг на Бяновите познания — нали Христодул Топракчиев бе стигнал до него, — та сега поразпита малко повече. И Селимински с охота му заразказва — за града и още повече за българите в него и за голямото им милеене по далечната Татковина, а на най-горно стъпало между тях постави Антон Иванов<sup>[6]</sup>. За него рече:

— Антон Иванов е отдавна преселен в Брашов Сливналия. Но други го зоват Антон Йоану, трети — Антон Иванович. Чувал ли си за него?

— Да не е Камбуроглу?

— Също и така му викат.

— Е, за него всеки в Сливен е чувал. Антон Камбуроглу, дето всяка година провозда по две хиляди гроша на общинарите, за да поддържа училищата в града.

— Колко е несправедливо — възкликна на това място Селимински, — че понявга за хора, истински светци на своя народ, знаем толкова нищожно мъничко! Същият е, Бяно Абаджи, за този Антон Камбуроглу говоря, дето праща грошовете. Но двете хиляди гроша са най-дребната, от неговите заслуги.

На това място Бяно помоли да научи нещо повече за този българин, когото Селимински постави между светците на българския народ. И дори не подозираше, че с този въпрос отваря дума за неща, които ще го поразят до дъното на душата му.

---

[1] Истинското име на Иван Селимински, получил по-късно докторска титла по медицина, е Йордан, на баща му — Георги Христов. Самоволното изменение на собствените имена е ставало често през епохата — да си припомним Раковски (Георги вместо Сава), Добрович (Димитър вместо Добри), Захари Стоянов (по рождение Джендо) и т.н. и т.н.; изменянето на фамилните имена е било още по-често явление. ↑

[2] Вуйчото на Селимински, хаджи Гендо Вълков, е бил крупна фигура за своето време — представител на твърде богат род, дал на града много първенци и свещеници; прякора си „Клуцохорски султан“ дължал на това, че събирал и пазел стари царски хрисовули и султански фермани. ↑

[3] Повечето изследователи на живота и делото на Селимински поставят под съмнение сведенията за неговите знания („фарси“) на арабски език. Тук обаче възприемаме мнението на д-р Табаков (II, 97), изградено по сведения на стари хора, лични приятели на Селимински, за пребиваването му в Арабия, а оттам — и за научаването на езика. То е и твърде вероятно, като се вземе предвид, че за годините между 1814 и 1817 не се знае нищо за живота на Селимински. ↑

[4] Георги Золотович от Калофер по-късно става виден цариградски търговец и родолюбив българин, деец по църковния въпрос. ↑

[5] Като младши офицер в гръцката освободителна армия Селимински се е сражавал срещу турците в Пелопонес. За което по-късно получил свидетелство и сребърен медал, та предвид връщането си в пределите на Турция е смятал за неудобно и опасно да разказва подробно за този период от живота си. Заслужава да отбележим, че той

се стремял да го заобикаля и впоследствие, макар и по други причини: за разлика от други българи, гръцки възпитаници (напр. Н. Пиколо), които са се елинизирани, Селимински се е развил в противоположната посока, елинофобската, та му е било неприятно да споменава своите минали тесни връзки с гърцизма. ↑

[6] Антон Иванов (Камбуров, Камбуроглу) — виден родолюбец, деец за национално просвещение. Роден в Сливен в 1775 г., в 1800 г. се изселил с баща си хаджи Иван в Брашов, където започнал търговия и забогатял. Съвременниците му го описват като скромен, честен, доверчив до наивност, щедър и великодушен; най-чист патриот, той виждал в просветата пътя за национално възраждане и затова проявявал значителна благотворителност за просветни дела. Освен крупната ежегодна сума, прашана за духовните нужди на своя роден град, той издържал със свои средства мнозина ученолюбиви българи, за да получат висше образование на Запад — по-късно от описваните събития между тях ще бъде и Селимински, който ще завърши медицина. След голямото изселване на сливенци (1830 г.) откупил на свои средства места, където да се заселят. Починал в 1850 г. в Брашов. За съжаление днес е почти забравен. ↑

— Той е, Бяно Абаджи, човек — започна Иван Селимински, — дето по търговия и богатство подхожда и би бил приет от която и да е свободна християнска народност, пък той не забравя, че е от поробеното българско племе и не минава ден да не помисли за него. Какво говоря! Той не само не забравя и мисли, а навсякъде с гордост изтъква принадлежността си към българите. Ето какво е Антон Иванов! Три деца има, Иван, Диаманти и Каролина. И трите са родени в далечна чужбина, и трите са изучени в Немско. Ще помислиш — трябва да са забравили род и език. Но те, Бяно Абаджи, казвам го без преувеличение, те са по българи от тебе или от мене — тъй ги е възпитал баща им.

— Хвала му! — прошепна Бяно.

— Всеки българин, стига да почука на портата му, среща отзивчивост и подкрепа. А ако се случат ученолюбиви българчета, той ги праща да следват на негови средства висши науки, та сетне да са в полза на своя народ. Имало е по-рано един такъв ученолюбец, Янули на име. Лани замина за Немско друг. Тъдявашен от Котел. Да си чувал името Петър Берон? — Бяно поклати глава отрицателно. — А Петър хаджи Беров или хаджи Берович?

— Не, не съм чувал.

— Но ще го чуеш — уверено рече другият. — Няма да мине много време и всеки българин ще научи името му. Или сам, или чрез сина си. — Селимински се поколеба, пък придърпа чемодана към себе си, отвори го и извади една печатна книга. Подаде я на Бяно: — Виж! Това велико дело принадлежи на Петър Берон. И дори да остане само то, името на Петър пак ще се запомни от народа. — Сетне добави: — Дял в делото има и любородецът Антон Иванов. Защото с негово злато бе заплатено отпечатването...

Бяно пое книгата, отвори меката кожена корица и прочете:

*БУКВАРЪ*  
с различни

## ПОУЧЕНИЯ

събрани от

ПЕТРА Х. БЕРОВИЧА

За Болгарски-те училища

Напечатана ся сас помощъ-та

Г. АНТОНЬОВА ИОАННОВИЧА

В годе 1824

— Прости ме, хаджи Иване — простичко попита скромният сливенски абаджия, — но що значи „Буквар“?

— Книга за буквите. От нея малък или голям може да научи българското четмо.

— Аз пък мислех, че само по Псалтира и Часослова... — усмихна се виновно Бяно. Той отвори книгата напосоки, прочете тук-там по нещо и усмивката му стана по-широка: — Аха, наистина ще да е котленец Петър хаджи Берович. Друг не може да каже котор за котарак и целба за лекарство...

Иван Селимински бе на път да изпита дълбоко разочарование от начина, по който спътникът му посрещна буквара. Но нема време затова — Бяно възкликна с възторг и умиление:

— Свети боже, нивга не съм допушчал, че може да има такива книги, мъдростта на които не повтаря евангелската мъдрост, а...

— За какво говориш, Бяно Абаджи? Кое те впечатли толкова?

— Послушай. — Бяно зачете: — „Някой философ отиде у едного княза и слугите, като го видяха с прости дрехи, не го оставиха да влезе. А той се върна, та ся облечи в красна одежда, ачи дойде пак: тогази стражарите отвориха портите и го възприеха с чест, та го отведоха. Като тъй влезе философът, за да ся присмей князю, съблечи си дрехата, ачи начена да й ся покланя. Князът ся почуди и го попита: защо прави това. А той отвърна: защото познах, чи у вас не почитат добродетелта и достойнството, ами красната одежда.“ А, какво ще речеш, хаджи Иване?

— Чудесна притча. И цялата изтъкана от мъдрост.

Селимински каза това, а мислеше за друго: чудеше се на познанията на сливенския абаджия. Защото Бяно четеше равно, сигурно, почти без запъване.

— Кой са Филип и Александър, хаджи Иване? — попита Бяно, погълнат изцяло от книгата. И след като Селимински му обясни накратко: — Слушай още едно четиво. „Филип подканяше сина си Александра да залега да ся учи, за да не стори много работи, за които той ся скърбеше, че ги е сторил.“<sup>[1]</sup> Велики господи, едно едничко изречение, а ти казва толкова много!... Безценна, истинска безценна книга!...

— Безценна е, вярно. Човек не може да ѝ се нарадва — съгласи се другият, дълбоко трогнат от впечатлението, предизвикано от Буквара. — Чрез нея авторът ѝ ще застане на второ място след отца Паисия...

— А, не, на трето — поправи го Бяно, загледан в рисунките на страниците животни и риби в края на книгата. — Не забравяй и Софроний...

Повторно се удиви Селимински. Как би могъл да подозира той, че тук, на билото на Стара планина, ще срещне човек, знаещ „Кириакодромиона“ на Софроний Врачански, първата българска печатна книга!

— Прав си — съгласи се, — не бива да забравяме светеца Софроний. Чудно, той също е котленец... А за книгата... Вземи я, Бяно Абаджи. Нека тя да ти бъде спомен от нашата среща.

Бяно не благодари, не се сети за това. Дося му се да поднесе книгата до устните си, да целуне надписа ѝ с благоговение. Подържа я като икона, пък я прибра в торбичката си.

Помълчаха, после Селимински подхвана отново:

— Спомена, че баща ти бил... — Той се запъна. — Че турците го...

— Да, обесиха го. На портата на нашата къща го обесиха.

— Защо?

— За Заверата. Разкри се, че в Сливен той бил от главните съзаклятници срещу султана.

— Бог да го прости — въздъхна Селимински. — Напусто е била жертвата му...

Бяно трепна, извърна се към него:

— Напусто? Какво искаш да кажеш с тази дума?

— Че жертвата му е велика, но е отишла за цел, осъдена още от зародиш на неуспех. Нека да размислим спокойно, Бяно Абаджи.

Турция не е малко нещо, милиони са хората, дето са под властта и заповедите на султана. Може да има десет, двайсет пъти повече от нас, които сме останали верни на вярата и рода си. И те са богати, ние — сиромаси; те имат оръжие, ние — празни ръце; те...

— Но нали така е и с гърците, и със сърбите? За тях не е ли същото?

— Наглед е същото, а ако се взреш по-надълбоко, не е. Колко турци имаше поселени в Сърбия и Гърция? Да ти кажа с число не мога, но няма да сгреша, ако река, че на един турчин в Сърбия и Гърция се падат поне петима в българските земи. Пък има и друго. Ако Цариград е сърцето на Турция, България е белият й дроб, докато Гърция, Сръбско и Влашко са... е, нека речем пръстите на краката. Ха сега кажи: по един и същ начин ли се бори човек да опази белия си дроб и кутрето на крака си? Е, вярно, никой не си дарява така, нахалост, кутретата, ама е готов да ги пожертвува заедно с краката, за да опази дроба. Защото не живее ли дробът, няма живот и за сърцето.

Бяно седеше в каруцата изтръпнал, неспособен да проговори. Той бе имал случаи да слуша мненията и преценките за изгледите на едно въстание на такива хора, които, ако то се бе сбъднало, навярно щяха да бъдат измежду водачите му — баща си, Алтънлъ Стоян войвода, Сяро Барутчията, Кара Танас... И всички те стигнаха в кроежите си дотам: вдигне ли се турска войска по този и този път, да се заварди еди кой си проход; удари ли башибозук това и това село, да се помогне на селяните, като... И прочее, и прочее все по същия начин. Днес за пръв път Бяно срещна човек, чиято мисъл не се свърташе в тесните граници на едно село, един град, една местност или една каза, а погледът му се ширеше по цяло Българско и даже още по-широко, извън Българско. За този човек всичко онова, което сливенските завераджии предвиждаха и решаваха, беше дреболия, не повече от един гвоздей или един камък в постройката. Селимински със смел замах оставяше настрана всички подробности и гледаше само цялото, общото.

— Мигар искаш да кажеш — тихо проговори Бяно най-сетне, — че тогава, по Заверата, днес и во веки веков ние, българите, не бива да повторим онова, дето вече извършиха сърбите, а сега вършат и гърците?

— Далеч съм от тази мисъл!



— Но тогава... тогава не си ли противоречиш?...

— Народът и повече от всички други народи българският е способен на чудеса — каза другият, претегляйки всяка своя дума. — Разбираш ли, Бяно Абаджи, *народът*. Вдигне ли се цял един народ, за него комай няма нищо, дето да му се опре. Но по Заверата народът и хабер нямаше за онуй, което има да се върши. На град по десетина посветени в съзаклатието чорбаджии са нищо, прашинка само някаква от скалата, чието име е Народ.

— Баща ми — замислено произнесе Бяно — вярваше, че той и другарите му ще вдигнат народа...

— Когато одеде заговорихме — отново се разпали Селимински, — аз ти заприказвах за Турция. Сега твоите думи сами отварят реч за другата причина за неуспеха. Баща ти и другарите му вярвали да вдигнат народа, казваш. Но кой е този народ, който са щели да вдигнат? Народа на Сливен? И народа на Котел? Може би и народа на още няколко села и касабии от казата?

Както и преди, на Бяно отново се стори, сякаш словото на Селимински го водеше пред един прозорец, отвъд който се разкриваха необятни широти.

— Това е второто ни нещастие — редеше нататък Селимински. — Ние, великото племе на българите, сме загубили своето съзнание за народностна общност. Изговаряме святата дума „народ“, пък разбираме само семейството си, роднините, комшиите, някои познати от махалата...

— Е, тази дума е твърде прекалена... — засегна се Бяно.

— Прекалена е, вярно. Нарочно стеснявах границите. Но признай, Бяно Абаджи, „български народ“ не са ли за тебе еднородците и едновърците ни, които са, да речем, от Карнобат, Айтос и Бургас на изток, до Казанлък на запад, от Елена или най-много Габрово на север, до Ямбол или подножието на Родопите на юг?

— Е... то е така... ама...

— В това твое „ама“ е скрита нашата, българската беда — разгорещи се другият. — В тесни черупки живеем ние и сме навикнали черупката си да смятаме за граница на Българското. Ето, ти можеш да се почувствуващ еднородец на човека от Габрово, но що ще речеш за човека от Тулча, Видин или Дедеагач?

— Аз... аз... не съм ги чувал... тези места... хаджи Иване... — посрамено засрича Бяно.

— А там живеят все българи като тебе и габровеца. Но няма защо да се срамуваш — българинът от Тулча също като тебе живее свит в своята черупка. И не е чувал за Сливен. Тази е втората голяма причина за неуспеха на Заверата, Бяно Абаджи. Та затова ти думам: вдигне ли се някой път целият, ама наистина *целият* български народ на война не „за вяра“, а „за народност“, тогаз нищо не ще може да го спре.<sup>[2]</sup> И ще победи!

— Чул те господ, хаджи Иване! — въздъхна Бяно.

— Ще победи! — повтори Селимински. — В Пелопонес — това е в най-южния, най-далечния край на Гърция — българите се биха не за своя, за чужда свобода и пак показаха чудеса от храброст, та като се кажеше „българин“, цял свят разбираше „юнак“<sup>[3]</sup>. А какво ли ще бъде, ако българите се бият за собствената си свобода?

На това място коларят бай Спаско се поизкашля, па рече:

— Е, добър беше господ, пристигнахме живи и здрави!...

Бяно, сякаш събуден от дълбок сън, отвори очи и се огледа. Наистина пътуването до Сливен беше завършило — колата навлизаше между първите къщи на Кумлука.

А пред Лазовския хан се видяха заобиколени от тълпа посрещачи. Бяно си припомни думите на коларя, че е проводил предварително хабер за връщането на Селимински, та се наведе и рече на новия си приятел:

— Не се чуди, хаджи Иване. Когато сливналия се връща след дълго отсъствие, така го срещат...

Селимински пъргаво скочи от колата и усмихнат протегна ръце, които тозчас бяха поети от ръцете на посрещачите. А Бяно пак се смая от лекотата, с която този човек умееше да премахва разстоянията между себе си и другите...

---

[1] В цитатите от Рибния буквар на Петър Беров фонетиката и словоредът са отчасти запазени. ↑

[2] За констатациите относно липсата на чувство за обща народност у българите от епохата авторът е използвал мнението на тънкия наблюдател Феликс Петрович Фонтон, руски дипломат от френски произход, заемал дипломатическа служба в Главния щаб на

Дибич през Руско-турската война 1828–1829 г. В книгата си „Хумористични, политически и военни писма из Главната квартира на Дунавската армия в 1828 и 1829 година“ (БИБ, г. IV, 1931, т. II и III), в която могат да се открият много доказателства за доброто му разположение към българското население в Турция (и която неведнъж ще бъде споменавана нататък), той между другото пише, (стр. 303): „... българските племена, разделени едно от друго от естествени прегради и разклонения на планините, нямат общо чувство на обща единна народност, на силата, която дава единството; Българите от Добруджа, Румелия, Софийския и Видинския пашалъци съставляват като че ли отделни общества, нямащи между себе си преки сношения. Даже във всяка отделна част не се е родило още съзнанието, че независимостта може да се придобие само със съвместни сили. Ако попиташ българина за какво му е нужно оръжие, той отговаря, за да защитавам своята къща, дом, жена и деца. Чувството на общо въстание и временните жертви за освобождението от презряното иго още се крие в простодушието им.“. ↑

[3] За героизма на българите, сражавали се за свободата на Гърция, могат да се приведат много доказателства, и то от чужд, небългарски произход. Тук ще дадем място само на едно — от малко известната „История на българите“ от Х. Димопулос, издадена в Браила през 1866 година (цитирана по Н. Трайков, „Една неизвестна гръцка история на българския народ“, сп. Родина, г. I, 1939, кн. III, стр. 165):

„Всички българи, които се числяха в Етерията и които се вдигнаха на крак при повика за вярата и отечеството не сложиха оръжие. Те преминаха в малкия ъгъл, където се съсредоточи въстанието, биха се оттам срещу турчина и ако и да не подобриха участта на собственото си отечество, то поне прославиха българското име, спечелиха признателността на съратниците си и показаха, че всеки поробен има дълга, волята и силата да срази отоманеца.“

На читателя със специален интерес към темата препоръчваме крупното и компетентно научно изследване на Н. Тодоров и В. Трайков „Българи-участници в борбите за освобождението на Гърция“, БАН, София 1971. ↑

Услужливи съседи се притекоха на помощ, та занемареният му дом скоро се върна към живот. И три недели тук се нижеха гости да му кажат своето „добре дошъл“ и безмълвно или най-много с далечен намек да му покажат, че с него чакат да видят в Сливен нещо ново, целебно, обновително, обещаващо по-добри дни. Идеха при него далечни роднини, забравени другари от махленските игри и от школото в килията на поп Никифор, напълно непознати люде, всякакви; единствените, които не пристъпваха прага му и даже тайно се присмиваха на общото оживление, бяха „елините“.

Когато оставаше сам, Селимински се стараеше с хладен разсъдък да огледа от всички страни това отношение на „елините“, да го прецени безпристрастно. И винаги достигаше все до един и същ отговор: те, гърчещите се чорбаджии, с държането си сами му показваха къде, в кои среди трябва да дири съмишленици и ревнители на начинанието, на което се бе посветил — при безпросветните, малоимотните, но честни, трудолюбиви и останали чужди на фанариотската поквара торлаци.

Върнеше ли мисълта си на „начинанието“, в паметта на Селимински винаги оживяваше онази вечер в Брашов, когато той застана пред всички тамошни свободолюбиви българи — между тях личаха такива люде като Антон Иванов, хаджи Йордан хаджи Генович, Анастас Кипиловски (от сливенското село Кипилово, който по-късно щеше да си създаде име на поет и преводач), родолюбивите търговци Начович и Михайлович, Петър Берон, свещовлията Ненович, изоставил търговията, за да се посвети на родополезна книжовност... Тогава Селимински с убедителни думи им доказва защо Заверата донесе само зло за българите, а не мечтаната свобода или даже само облекчение на положението им. С ярки слова той показва на всички, че помощта и жертвите на отделни родолюбци губят своето значение, щом народът български е неединен, невеж, неподготвен за някакво велико дело. И стигна до единственото — нужно е един готов на саможертва мъж да отиде в отечеството, да занесе там свободолюбивите идеи, властващи вече над Европа и света, и факела

на просвещението, та да образува едно всенародно дружество, което да възроди по четирите краища на българската земя удавеното в кръвта на мъчениците и изпепеленото в пламъците на пожарищата народностно чувство. И така чрез просвета, единство, родолюбие и всеобща организация българският народ да превъзмогне и се извиси над своя многовековен застои и да узрее за свободата си. Когато в онази паметна вечер мълкна, в много очи блестяха сълзи. Изправиха се след него и други оратори — с разтреперани от благоговееен трепет гласове признаха правотата на неговото слово и призоваха бога да благослови великото начало, което се раждаше в този час, за възкресението на българския род. А накрая всички погледи се извърнаха с надежда и вяра към него, Селимински, в него виждаха апостола на тази преславна идея.

Стигнаше ли до тази точка в спомените си, върху устните на Иван Селимински кацваше една кротка, мечтателна, но и тъжна усмивка. Същата, която се появи за пръв път на устните му тогава, в онзи час на самообричане. Защото пред очите му — в брашовската вечер и днес — неизменно заставаха миловидната по лик и предана по сърце Тодорица, дъщерята на преуспелия търговец Ангел Ангелович, с която Селимински бе почти сгоден... Когато брашовските родолюбци му предложиха връщане в Българско със същата тази дума „апостол“, то в същност, съзнавайки го или не, поставиха на везна цялата съдба на Селимински. В едното блюдо туриха трагично-високата цел — да посвети себе си на Отечеството, на народното дело; в другото — опасността от мъченическа смърт, ако бъде припознат като участник в пелопонеските битки, отказа от спокойно и богато бъдеще като утрешен наследник на Ангелович и може би по-силното от всичко — необходимостта да пожертвува първия и най-сладък трепет на младото си сърце (той щеше да остане и единствен до края на живота му), като стисне за сетен път крехката ръка на Тодорица и завинаги отдели житейския си друм от нейния. Премислил бе всичко това Селимински, усмихнал се бе, както в днешния ден, пък бе направил единственото, което човек като него можеше да направи — приел бе своя жребий, отричайки се от лично щастие и обричайки се тялом и духом на своя народ...

След като три седмици приема гости, други три — докъм средата на декември — Селимински привидно се шляеше из града, а в действителност внимателно проучваше обстановката. Внимателно, защото знаеше, че е следен; туй следене не приличаше на ходенето по петите на полицейските хрътки от Австрия и Франция с което бе имал случаи да се запознае. Тукашното бе друго, ориенталско: комшия някакъв „случайно“ ще го види, като излиза от къщи и уж да се намери на лаф, ще го попита къде отива, няколко чифта очи на дембели от кафенето на Мустафата ще го подхванат още от края на улицата, ще видят с кого е спрял да поприказва и ще го изпратят до другия край, влезе ли в дюкян, все ще се намери мющерия, който дълго, прекалено дълго ще избира какви ли не стоки и накрая ще купи за пара сол или сира, а по някое време през деня или вечерта всички тези и още много като тях наблюдения ще бъдат надълго и нашироко претегляни и прецеждани в затворения кръг на общинарите или в собата на някой от чорбаджиите. Пък кой го знае — може и в конака...

През тия три седмици Селимински си създаде много познанства — главно из средата на торлаците, на второ място идеха турците, с които той успяваше да завърже лаф-мухабет в кафенето, а едва след тях бяха чорбаджиите, но, боейки се от провокация (думата, липсваща тогава в българския речник, той си казваше по този начин), избягваше да създава приятелства. Най-близък в Сливен му беше онзи, когото сякаш самата съдба бе изпратила на пътя му — Бяно Абаджи. Още в първия ден, а и в дните след това сърцето на Селимински беше спечелено от простодушието на този човек, от безпримерното му преклонение пред Доброто, от странното съчетание в него на Херкулесова сила с Богородична милозливост и състрадателност, от честността и трудолюбието му и от отпечатъка на примирен със съдбата си неудачник, който личеше върху цялото му същество.

Чрез Бяно се бе сдружил и с неговите приятели. Във всеки от тях бе открил по нещо, което да му допадне и да му се стори полезно за времето, когато ще подхване великото дело.

В Добри Желязков — човек докачлив, упорит, извънмерно честолобив, пълен със самочувствие и с жажда за Успех с главна буква

— виждаше черта от онзи порив към новото, към техниката, който наравно със завладяването на колонии въздигна англичани, нидерландци, немци и французи. Наистина зад Успеха, бъдещия и тъй желан успех, Добри виждаше само своето лично тържествуване и своето лично могъщество, но това не означаваше, че е свършено нехаен към тегобите и надеждите на народа, напротив — в неговата не съвсем подредена философия именно икономиката беше един от пътищата, ако не дори най-обещаващият път за изкубване от турската зависимост и в крайна сметка за отървяване от робията.

Двамата братя Топракчиеви, Христодул и Коста, имаха в неговите очи една голяма прилика и една голяма разлика помежду си. Разликата се проявяваше в малко наивното желание за големство на Христодул, в самоизтъкването му в познаването на Европа. А иначе и двамата имаха може би инстинктивно, но благоговейно преклонение пред просвещението и вярваха, че образованието и науката ще дадат на българите връх над затъпялата от леност и простотия турска маса. Вярно, просвещението те прекалено свързваха с чисто търговския си практицизъм (по това се доближаваха до Добри Желязков, но за тях стълбата към възхода беше търговията, а не усъвършенствването на техниката), обаче радеенето им за наука беше един лост, който в бъдещата машина на Селимински би могъл да играе важна роля.

Мавроди Коджакара и неговата млада невеста бяха хора с участта на библейския Йов: едва ли имаше турско издевателство, което те или семействата им да не са изпитали; но ако Йов бе запазил примирението си през всички изпитни, поставени му от бога, злощастията на Мавроди и Неда ги бяха довели до другия библейски закон — „Око за око, зъб за зъб“. Непримирима и жадна за мъст — такава беше тази двойка.

Хаджи Людскан хаджи Нойков, отскоро в тази дружина, имаше по малко от чертите на всички останали: доброта според принципите на християнския морал, вяра в силата на просветата и в могъществото на икономиката, при случай можеше да посегне и към оръжието, но към всичко това прибавяше и една чисто своя черта — уравновесен по природа, той беше враг на всяка прибързаност и можеше да приеме всичко, но само след премисляне в най-тънки подробности. Хаджи Людскан имаше и друга, чисто своя черта — пресметливост, твърде

близка до скъперничеството, — но нея Селимински снизходително отминаваше.

Така Селимински видя Бяно и неговите другари. А как му се стори неговият роден град, това той по-късно щеше да разкаже сам:<sup>[1]</sup>

„Природното местоположение на града е превъзходно, ала всичко е в първобитно състояние: никаква наука и техника, каквито срещнах в Гърция, Италия, Унгария, Австрия и Влахия.

Народът, поради здравия климат, бе добре телосложен, здрав, бодър, трудолюбив, умен, но неук. Първенците-чорбаджии — във висша степен развратени от фанариотите, които им бяха образец за живота. Свещениците приличаха на народа, от който и произхождаха; владиката не изискваше от тях нищо друго, освен да знаят да четат по гръцки литургията, и това бе главното; колкото за разбиране прочетеното — то се считаше второстепенно и дори излишно. Те изразяваха това със следните стихове:

*Молитвеник — хранителник,  
друга книга — губи време.*

Гражданството се състоеше от две племена, турско и българско, първото управляващо, а второто управлявано; първите изповядваха Корана, а вторите Евангелието... — Турците бяха лениви, фанатици и варвари, както ги описва историята от край време, придържайки се о старите понятия и вявания. Те се отдаваха на своите прищевки и страсти спокойно, без гризение на съвестта; убийства, отвличане и изнасилване на български девойки и жени беше в реда на верските им изповедания. Грабежи, присвояване на движими и недвижими имоти на българите ставаше сред бял ден, при пълна свобода, пред очите на самата власт.



Българите се делиха на две класи — благородни и прости. Благородните наричаха себе си «елини», а останалите «торлаци»... Гръцката класа бе покровителствувана от владиката и властта, държеше в ръце общинските работи — беше съществен съучастник в двойната политическа и черковна власт, мразена от народа.

Неблагородните, простият народ или торлаците държаха в ръце промишлеността и търговията. Те бяха честни и със здрави нрави, препитаваха се от труда си и се ползуваха с почитта на народа и на властта...

Властта, ако може да носи това име, имаше за оръдия фенерските владика и архиереи, заедно с гръцката класа, и вършеше най-големите произволи над трудолюбивото мирно население, преследваща главно две неща: да ги ограбва и държи в бездействие чрез заплахата.

Така Селимински оценяваше положението, когато една сутрин си каза, че е време да премине от думи към дела...

\* \* \*

Не чу ткалото и отначало помисли, че Бяно не е у дома си. Но щом се изкачи горе, завари не само него, но и Мавроди Коджакара — навели се бяха над стана и майсторяха нещо.

Като го усетиха, двамата се изправиха и на лицата им разцъфтя искрена радост. После въпреки протестите му зарязаха захванатата работа, избърсаха ръце и тримата насядаха около мангала. Мавроди, единствен пушач от тримата, напълни чибуката си и го запали с едно въгленче.

— Кажу ми едно „хаирлия да е“ — каза засмяно домакинят, като посочи на Селимински към Коджакара. — Рекла ми Неда, че ще става баща и така му подскочи сърцето от драгост, че не го свъртало на едно място и, делник-неделник, дошъл да ми се похвали!...

— Е, стига и ти де!... — сопна му се Мавроди, пък личеше, че задявката на Бяно беше като песен за ушите му. — Да те остави тебе

човек, ще хванеш телялина да...

Новодошлият го поздрави с топли думи и изказа няколко от обичайните пожелания за още неродения син. А че ще бъде син, не се спореше — по този въпрос тримата бяха единодушни. Спорът възникна за друго: Бяно пожелаваше бъдещият син да стане служител на Доброто, докато Мавроди искаше да го направи хайдутин, „турски глави да сече, закрильник на сиромаси да бъде, песни за него момите да пеят“. Послуша глумливата им препирня Селимински, пък заговори:

— Когато идвах насам, спомних си една случка от времето, когато бях ей толчав, колкото един палец. Казвал съм ви вече, че баща си не помня; бил съм на годинка, когато един потурнак от Гогооларите го убил. А баща ми му плащал да му бъде телохранител... Но както и да е. Майка ми сетне се омъжи повторно. Бог да го прости, и вторият ѝ мъж не беше лош към мене, ала все пак аз живеях повече при дядо Георги и баба Драгана, бащата и майката на майка ми. Та от това време е споменът, дето искам да ви разкажа.

— Бях на шест-седем години — продължи той, — когато веднъж посред нощ в къщата на дядо ми влезе един турчин, Хасан Ириазлъ, пиян-залян до безпаметство. Дядо сколаса да се мушне нейде, скри се. Но турчинът пипна мене, дигна ме над земята с една ръка, а с другата размаха ятаган — или да се яви дядо, или моята кръв ще изпие, тъй викаше с цяло гърло. Не се знае как щеше да свърши тази случка, ако точно тогаз в дядовия дом не беше влязъл един българин, цяла канара на ръст. С един поглед той видя какво ставаше в къщи и нехаен към ятагана на Хасан Ириазлъ, спусна се с голи ръце срещу него. Хвана китките на катила и така ги изви, че той пусна и мене, и оръжието. Сетне върза ръцете му на гърба и с един славен ритник го изхвърли през вратата.<sup>[2]</sup>

— Чувал съм тая, случка — обади се Бяно, — но не знаех, че ти си бил момчето. А знаеш ли кой е бил твойт избавител?

— Не. Но ако го открия, ще коленича пред него и ръка ще му целуна.

— Не ще можеш. Както аз съм чувал работата, тоя юначен българин бил по онова време хлебар във вашата махала, сетне натрупал слава като непобедим пехливанин, а завършил живота си като хайдушки войвода.

— Да не е...? — със страхопочитание попита Мавроди и Бяно кимна:

— Същият. Злати Кокарчоолу.

Умълчаха се. Това ставаше почти винаги, колчем се споменеше името на някой от прочутите юнаци.

— Защо разказа тази случка баш сега, хаджи Иване? — попита Мавроди Коджакара.

— Спорът ви ме подсети за нея. Искях да ви покажа, че на българското племе са нужни всякакви люде...

— Виждаш ли бе! — възликува Коджакара. — Да не беше Злати войвода, сега хаджи Иван нямаше да е тук и да хортува с нас!

— Желая аз да бъда полезен, колкото Злати Кокарчоолу — продължи Селимински, — но по друг начин, дето по ще ми приляга.

— Измислил ли си го, този друг начин? — тихо попита Бяно.

— Да. И накъсо казано, решил съм да отворя школо. По новому искам да уча децата, както ги учат сега по Европа.

— Тъй ами! Тъй ами! — светнаха очите на Бяно. — Както в Европата, а не както ние зубрехме азбуката в килията на даскал Тодораки. — Той занарежда онези шеговити рими, които децата тогава, пък и сега, изреждаха, за да запомнят гръцката азбука:

*Алфа — аз ви съм калфа.*

*Вита — главата ти пробита.*

*Гама — главата ти голяма.*

*Делта — главата ти желта...*

Посмяха се, а сетне Селимински каза сериозно:

— Ще отворя школото още веднага след Васильовден. Ще уча младите не само на четмо, писмо и смятане, но и естествознание, земеописание, отечествена история, пък и на... — Той се поколеба една секунда. — Е, да, ще ги запозная и с тези учения, дето сега се ширят по Европа и които поставят над всичко любовта към свободата...

— Е, така може! — успокои се най-после и Мавроди.

— Та минах, Бяно, да ви кажа решението си и да те помоля за една услуга. Онази стаичка в двора на църквата „Свети Никола“ нали

знаете? Там ще бъде школото ми. Пък то, виждаш ли, пада съвсем близо до школото на даскал хаджи Илия...

— Аха, разбирам. Да не помисли, че искаш да му мътиш водата...

— Именно от това ме е страх. Та ще ми се най-напред да се видя с хаджи Илия и да му покажа, че не отварям школо, за да бъркам на неговото. Иди, моля те, го предупреди, че, така и така, Иван Селимински желае да го посети, да му изкаже уважението си...

— И тъй нататък — завърши майтапчийски вместо него Мавроди, — както е наредено по закон божи...

---

[1] „Библиотека д-р Иван Селимински“, 1928, кн. IX, стр. 38–40. Тези свои спомени Селимински е написал в 1855 г. в Кишинев. Цитата препечатваме с известни съкращения. ↑

[2] Случаят е автентичен. ↑

Даскал хаджи Илия го посрещна на външната порта. И още там, на вратата, го поздрави с „добре дошъл в Сливен и в града“ и Селимински тутакси оцени и изискаността на словото, и школовката на гласа му; каза си, че не е било случайност, дето одринският владика лично е ръкоположил хаджи Илия за протопсалт<sup>[1]</sup> и проповедник в църквата. Премисляше това, а гласно произнесе също така подобрани думи на благодарност за гостоприемството и пожелания за по-нататъшна сполука. Стопанинът остана видимо доволен — колкото от думите, толкова и от тона на уважение, с който, бяха изречени. Но беше делник и учениците му бяха горе на урок, та предложи на госта да му покаже къщата и сетне, стига да прояви любопитство, да присъствува и на урока...

В долния кат на дома не влязоха, защото там хаджи Трандафила, жена на хаджи Илия и учителка като него<sup>[2]</sup>, имаше занятие с ученичките, пък не беше прилично мъже, макар и учители, да имат достъп до ученичките.

Азбукарчетата на даскал Илия ги посрещнаха на крака, извикаха в хор „Добре дошъл“, а очичките им гледаха Селимински с неотразимо любопитство.

Гостът се вълнуваше — всичко в тази голяма одая го връщаше към детството му: учениците, насядали по турски на своите донесени от къщи черджета, панакидите и костените плешки<sup>[3]</sup> в ръцете им, усилието, изписано на забодените в буквите личица, отстрани на стената — иконостасчето с няколко икони и кръста, а отсам — издигнатото място за учителя, на което също не липсваше нищо от онова, което Селимински помнеше: дебелият китеник, сандъчето с книги, неизбежната излъскана от употреба пръчка... Сега Селимински седеше с кръстосани крака на това издигнато място, а даскал Илия водеше урока прав, застанал под запаленото кандилце на иконостаса. Само да притвореше очи, гостът щеше да повярва, че ей-сега суровият глас на поп Никифор, тъпия и жесток брат на даскал Илия, ще го призове да прочете определения за днес откъс от Октоиха, Анастасиматариона или Антологията<sup>[4]</sup>, да прегледа упражнението му

по краснописание, или... да изтърпи поредното си наказание: дърпане на уши, бой по дланите или по ходилата, стоене на колене пред съучениците, а понякога и страшната фалага<sup>[5]</sup>... Но не, Селимински не затваря очи, той не желае да се върне в килията на поп Никифора; предпочита сегашното си положение на важен и тачен гост, който благоволява да слуша сричането на тези прощъпалници в науката.

Отначало слушаше с изострено внимание, но еднообразието на урока скоро го умори. Хлъзна поглед до себе си и се запозна с писмовното богатство на даскал Илия. Върху сандъчето видя неизбежните гръцки църковни книги, но също така Псалтир и Часослов на славянско писмо, подвързани с черна кожа, и няколко ръкописа на пергамент, съдържанието на които не му беше възможно да определи, без да ги разгъне. Докато се занимаваше с това, до ушите му достигна гласът на даскал:

— Толкоз за тази сутрин.

Децата, изморени от дългото седене неподвижно<sup>[6]</sup>, скочиха пъргаво на крака, а на лицата им бърже-бърже се изтриха скованата сериозност и напрежението. Наредиха се в една редица срещу иконостаса. Селимински също се изправи и така изслуша обедната молитва.

— Кой е надзирател днес? — попита даскал Илия. — Ти ли, Кочо? Добре. Води момчетата, които ще се хранят у дома си. И внимавай — чуя ли оплакване от безчинство или неблагопристойност, ти ще бъдеш наказан. — Някои ученици поздравиха и се изнизаха през вратата. Сега хаджи Илия се обърна към останалите: — А вие сложете няколко цепеници в баджата и се наобядвайте тихичко и без лудории, както подобава на ученици. Аз след малко ще се върна при вас.

Наметна шубата си с къръмските кожи и показа на госта, че е готов да излезе, та да поприказват по хаета или по двора. Селимински оцени жеста; според реда в килийните училища даскалът следваше сега да обядва и да поспи (останалите в школото ученици също трябваше „да полегнат, докато трае учителевият сън“), а след това да се съберат отново даскал и азбукарчета за второто алакване — тъй по онова време се казваше за „вземане урок“. Като посвещаваеше този час на госта, хаджи Илия в същност се самолишаваше от обета или от почивката си.

— Поздравявам те, хаджи — започна Селимински, когато останаха сами. — Напреднали в науките и примерни в поведението са тези ученици, а това е заслуга на учителя.

Беше и искрен, и неискрен. Истина беше, че децата бяха показали достатъчно способности в сричането, но този им успех беше в рамките на примитивното — в сравнение, да речем, с Кидонийското — преподаване. Тъй че за Селимински похвалата представляваше ни повече, ни по-малко от чисто лицемерие. Ала както се и надяваше, хаджи Илия схвана думите му откъм най-добрата им страна.

— Благодаря за доброто слово, хаджи Иване — каза той уж със скромност, а на дело изпълнен с гордост чак до върха на мустаците си. — Умни и схватливи са децата, това е важното. Е, разбира се, и сред тях има един по-напред, друг по-назад, но...

— Е, всякакви биват — съгласи се гостът. — Видях мнозина будни и възприемчиви ученици, но в един от тях смятам, че прочетох голямо бъдеще. А той невям е най-малък от всички. Или поне — най-ситен и дребен.

Мислеше, че не е казал нищо необикновено, но от думите му даскалът се вдърви, за миг сякаш дъхът му спря, после изрече премаляло:

— Кой е този, който е привлякъл просветеното ти внимание, хаджи?

— Това дребничко момченце със стриганата глава, което седеше до вратата, с лице към иконостаса... Запомни ми думата, това дете ще бъде един ден гордост на българския род.

Лицето на учителя плувна в пурпур. Вече никакво усилие не можеше да му помогне да скрие доволството си.

— Сполай ти за добрата дума, хаджи Иване — произнесе развълнувано. — Той... Е, не го казвам, защото този малчуган ми е син, но така, като учител на учител и мъж на мъж — аз също виждам голяма бъднина за детето. Още е само слушателче в школото, а... Не ми е един, та да помислиш, че го хваля. Имам ги още три момчета и едно момиче, но докато хаджи Никола, Хараламби, Христати и Мария не са глупави, но не са и повече от прилични по ум и надарености, този, Сава, бог е надарил така, че стига да не се разхайти, когато порасне, ще затъмни другите, че и мене. И ще остави име...

(И двамата проявиха прозорливост: малчуганът не се разхайти и не само остави след смъртта си, но още приживе си извоюва уважавано и ценено от българския народ име — името на Сава Илиев Доброплодни...)

— Чувам, хаджи Иване — промени разговора даскалът, — че имаш намерение също да отвориш училище. Тъй поне подразбрах от Бяно Абаджи.

— Така е. Учих доста в Кидония и другаде, много преживях, а това също е едно голямо училище, та искам с помощта на бога да събера ученици и чрез тях да не отиде нахалост събраното от мене знание.

— Хубаво, хубаво — похвали го хаджи Илия, все още под влияние на преживяната бащинска радост. — Богоугодно е начинанието, което си намислил, хаджи.

— Аз си поставям за цел да бъде преди всичко угодно и полезно за народа...

Дори хората, свикнали предварително да обмислят всяка своя дума, понякога грешат. Така се случи този път и със Селимински: прибързано и необмислено беше да смущава убежденията на богобоязливия хаджия, протопсалта и ръкоположения от владиката проповедник.

— Мигар искаш да кажеш, хаджи Иване, че ще възпитаваши учениците си не според каноните на светата наша църква?

Селимински сметна за благоразумно да заобиколи прекия отговор.

— Ще се стремя — каза той — да им дам мъдрост и знания и чрез тях да ги въздигна или поне приближа до висотата, която подобава на земните твари с образ и подобие божие.

Дипломатичността му даде плод: даскал Илия чу за образа и подобие божие, та му убягна, че пътя дотам Селимински виждаше в мъдростта и знанията, а не в смиреността и сляпото придържане към канона. Селимински обаче за втори път допусна грешка, като рече:

— Съдбата пожела да посещавам училище, което е по-напреднало от нашите, хаджи Илия. За полза на народа искам такова...

— Какво значат думите ти, хаджи Иване? — хладно го прекъсна домакинята. — Че училищата като моето и на хаджи Трандафила са вехти, безполезни и за боклука, така ли?



Гостът отново повика на помощ цялата софистика, която бе усвоил от дългогодишното си общуване с гърците, но този път тя не даде плод — както и да го усукваше, той не разсея у даскал хаджи Илия чувството, че е бил подигран не само той, но и делото, на което служеше. И това чувство остана; в този ден се разделиха уж с уверения във взаимно уважение, но докачението се загнезди в сърцето на обидчивия хаджи Илия. А в бъдеще няколко действително изречени от Иван Селимински или съчинени от злонамерени мюзевир хавливи думи доведоха дотам, че той затвори школото си.<sup>[7]</sup>

От същата тази случка, за която впрочем искрено съжаляваше, Селимински извлече поука, че занапред ще може да разчита на някакъв успех сред съгражданите си, само ако щади себелюбието им...

\* \* \*

По същото време, когато Иван Селимински беше в дома на даскал хаджи Илия, неговото име заемаше централно място в един разговор, който се водеше на друго място в града — в метоха на църквата „Свети Димитър“. Той преминаваше изцяло с онова благородно съскане, което галеше ушите на участниците в него, но за улеснение на читателя ще го преведем на български.

Архиерейският наместник Кирияк изчака Замфир прислужника да раздаде кафетата и да излезе, с пъшкане и пуфтене събра криво-ляво крака върху миндера и уморен от усилието, намери сили само да подхвърли:

— Е? Какво прави нашият човек?

„Нашият човек“ беше Селимински. Той толкова често биваше предмет на разговорите им, че вече произнасянето на името му не беше наложително.

— Видяхте ли вчерашното му светотатство? — без друга подкана заговори хаджи Ставраки Драгнев. — Неделно богослужение беше, пък този нечестивец само надникна в черквата, колкото да погледне за приятелите си. Резил! И туй го върши човек, дето се фръцка с алафранга дрехи и иска да минава за много изучен в науките.

— Блазе ти, хаджи, че си видял само това негово кощунство — проточи тънкия си гласец монахът Партений.

— А, само това! Ами гювечите, дето плюскаше сред пости? И поне да го правеше скрито, потулено, а той — на, вижте ме, аз съм човек учен и не...

— Да пикая аз на такава ученост — изръмжа чорбаджи Желязко, — дето ще води душата на човека срещу вярата!

— Така е — допълни Кирияк. — Чувал съм аз от устата на некого да е, а на светейшия владика Герасим, че многото ученост отдалечава човека от бога.

Беше вярно: одринският митрополит Герасим Критски действительно веднъж бе изрекъл тази пълна с истина мисъл. Но иначе споменаването на Герасимовото име не беше случайно — наместникът обичаше да изтъква близостта си с владиката.

— А научихте ли какво е намислил сега? — подхвана чорбаджи Желязко, но спря, защото Замфир влезе да прибере празните филджани. Докато да излезе, общинарите не сваляха пълни с любопитство и нетърпеливо очакване очи от разказвача. — Щял да открива школо...

Останаха разочаровани — бяха свикнали Селимински да ги прави едни „като гръм от ясно небе“, пък то — школо... Пръв се изкиска тихичко брат Партений и това бе знак за всеобщ бурен смях, в който можеха да се доловят и нотки на облекчение. Като се насмяха, захванаха и да се надпреварват в остроумия за сметка на Селимински. После обаче неочаквано забелязаха, че Димитраки чорбаджи не бе взел участие нито в смеха им, нито в наддумването. И гласовете един по един утихнаха.

— Кажи, чорбаджи — наруши настъпилото мълчание Димитраки, като се обръщаше към Желязко, — какво точно си научил.

— Нашият човек е наел стаичката в двора на „Свети Никола“. Платил да му я почистят и измажат и тия дни щял да събира ученици.

— Затуй ли одеде случайно го зърнах да посещава школото на даскал хаджи Илия? — попита Кирияк.

Никой не повярва на това „случайно“, макар че го подчерта. Знаеха, че архиерейският наместник нямаше никаква работа в Клуцохор, още по-малко — край последната къща на Попската махала, току под Хамам баир. Не му повярваха, но и не го поправиха — е, ако го е следил като копой, нали за тяхно общо добро е било...

— Хвалел се — продължи чорбаджи Желязко, — че щял да преподава като в Кидонийското училище. И нямало като другите даскали да набива в главите на децата само гръцко четмо и четирите действия<sup>[8]</sup>, а и с нови науки щял да ги занимава, както било сега по Европата.

— Нови науки ли? — попита с искрено недоверие хаджи Ставраки. — Че какви други науки са нужни човеку, освен алфавитата, за да чете светите евангелия, и смятането, за да си води тефтерите от алъш-вериша?

— Знам ли? — сви рамене Желязко. — Чувах там за някакви си земеописание, естествознание... Пък и история...

— Свещена история? — попита на свой ред таксидиотът.

— Ами, май ставаше реч за отечествена...

Стаята се изпълни с тишина, но този път тя беше смутна, тревожна.

Кирияк смъкна дебелиите си крака от миндера и рече изтежко:

— Абе, ние не правим ли на този човек по-голям ихтибар, отколкото му се полага? Не го ли оставихме много дълго да си развява пояса? — Безпогрешно го разбраха накъде биеше, но и той не се стараеше да остави каквото и да било съмнение: — Дали аянът, ако му подшушнем, няма да сложи край на това подкокоросване на торлаците?

Погледите пак се отправиха към Димитраки: той и само той беше човекът, който следваше да оцени предложението на наместника и да реши съдбата на Селимински. И не се намери нито един в стаята, който да забележи, че именно представителят на църквата бе готов с лека ръка да хвърли един божигробски хаджия под ножа на друговеца.

Димитраки чорбаджи поразмисли, пък поклати глава.

— Не — каза тежко. — Не е такава цаката на нашия човек.

— Цаката, там е всичко — угодливо се съгласи с него хаджи Ставраки Драгнев.

— Туй добре — рече Желязко. — Ама каква е тя, цаката на нашия човек?

— Той не е сторил нищо срещу нас — обясни Димитраки, — с една думичка не ни е засегнал, пък ние гледаме на него като на

душманин. Да го унищожим можем винаги. Но по̀ бива да го привлечем на наша страна.

Колкото и да е невероятно, тази наглед най-проста мисъл за пръв път се изказваше в затворения кръг на сливенските общинари.

— Я виж ти! — изсумтя замислено Кирияк.

— Тъй де — присъедини се хаджи Ставраки. — Мъртъв враг е добре, ама враг, който да ти слугува, е още по-добре...

— И как я виждаш тази работа, Димитраки чорбаджи? — попита Желязко, започнал и той да оценява тънката хитрост на „цаката“.

— Хаджи Иван Селимински — започна Димитраки и това беше един от редките случаи, когато споменаваха името му в тази стая — може да ни бъде от полза. Него торлаците го слушат като пророк. Е, той не бил дошъл при нас — голяма работа. Грехота е ние да не го потърсим. Ръка да му протегнем, пари и имот да му дадем, жена от нашите щерки да му намерим... Такава я виждам аз цаката на хаджи Иван Селимински.

— Тю, да му се не види! — възкликна одобрително Кирияк. — Как не ни е дошло на ума досега...

— Тази работа — продължи мисълта си Димитраки чорбаджи — трябва да я свършиш ти, отче Партение. Както и да погледнеш, на тебе тя най приляга. Богослужител си и изповедник, подхожда ти да напипваш дамара на хората. Още си и грък по род, пък Селимински точно от гърците е получил наука и възпитание...

Партений не възрази, а другите не допълниха нищо към мнението на Димитраки.

---

[1] Протопсалт — пръв певец (гр); почетно звание, което се дава на отличил се църковен певец. ↑

[2] Нашата историческа наука (напр. БАН, „История на България“, т. I, 1954, стр. 333) приема, че първото девическо училище в България е открито в 1840 г. в Плевен и че първата българска учителка е преподавателката в него Анастатсия Димитрова. Това становище може би трябва да претърпи известна корекция. В своите спомени („Кратка автобиография“, София 1893) Сава Доброплодни изрично споменава, че майка му хаджи Трандафила е преподавала — в най-тесни граници между 1815 и 1826 г. — на сливенски момичета. Ето един кратък пасаж от книгата на Доброплодни, който може да

послужи за доказателство: „... както и момичетата, които майка ми учеше на долния кат отделно със строго надзорство, каквото владееше в Сливен между мъже и жени, с честност и целомудрие въобще!“. ↑

[3] Плочите за писане с калем, за които ще си спомнят по-възрастните читатели, и ученическите тетрадки са се появили по-късно. В епохата за писане са се употребявали сандъчета с пясък, панакиди (гладки дъски, намазани с тънък слой восък) или костени плешки. След урока пясъкът и панакидите са се изглаждали, а костените плешки — измивали. ↑

[4] Гръцки църковни книги, служили за учебни помагала през епохата: Октоих — „Осмогласник“, Анастасиматарион — „Възкръсник“, Антология — „Цветосъбрание“. ↑

[5] **Фалага** — най-тежкото наказание в килийните училища: „виновникът“ бивал събарян по гръб, краката му се затягали между две дървета, издигали се високо и им се нанасяли 10–20 удара с пръчки по ходилата. ↑

[6] Тогава междучасията са били непознати в училищата. Уроците се водели без прекъсване около четири часа сутрин и приблизително толкова следобед. ↑

[7] След повече от шестдесет години Сава Доброплодни ще пише в автобиографията си за тези недоразумения с печални последици: „Моят баща, както ми казваше майка ми, не могъл да угоди със словата си на хаджи Юрдана Селимински, който се е бил учил в Атина и тогава, между 1825 и 1828 г., бил се върнал оттам и бил станал учител в Сливен и е преподавал, разбира се, по-систематично..., а като атински възпитаник се е подигравал със светогорските поучения и с постите.“. ↑

[8] Става дума за четирите прости аритметически действия, които след 1800 година някои относително по-подготвени (предимно гръцки) учители са започнали да преподават. ↑

Но съдено било срещата на Партений с Иван Селимински да се отложи много, с цели месеци, когато училището на Селимински не само бе открито, а и вече си бе извоювало име на първо школо в Сливен, що дели мегдан с даскал Райновото в Котел. Причината беше най-напред една тежка простуда на Партений, която го задържа дълго на легло. Втората и по-важна — че тази 1826 година от Христа донесе тежки сътресения в Турция, които намериха отражение и в Сливен; и макар че този път турци трепеха турци, животът в града много напомняше онзи отпреди пет години, когато бяха кланетата и бесилките по Заверата.

\* \* \*

Рибата, както е думата, пак се развали откъм главата — бъркотиите възникнаха и се развихриха в столицата. Султан Махмуд Втори отдавна беше стигнал до горчивия извод, че може да въздигне собствената си власт само ако изтребе еничарите — от сто и петдесет години те бяха само извор на крамоли и безредици, но в последните двадесет (от свалянето на Селим Трети) придобиха мощ, която едва ли не затъмняваше неговата. Те се показаха неспособни да се справят с „Мора кавгасъ“, въстанието на гърците, но се бъркаха в работите на Дивана и даже си издействуваха право на глас в неговите решения. Като подготви някои части — предимно топчии — по европейски образец и си осигури сляпата им вяност, султанът реши, че е дошло времето да си разчисти сметките с оджака и сам предизвика поредния еничарски бунт: с ферман възвести решението си да възстанови онзи „Низам-и джедид“<sup>[1]</sup>, който бе коствал престола и главата на Селим Трети и след него — и на великия везир Мустафа Байрактар. Еничарите отговориха с незапомнен метеж. Гневът им се стовари най-напред върху техните аги и одабашии, за които усетиха, че са преминали на страната на султана. Сипаха неколцина от тях и ги

разкъсаха, ала най-главният, въздигнатият в паша Хюсеин ага, успя да избяга в Стария сарай.

Преследвайки по петите Хюсеин ага, бунтовниците стигнаха до двореца и подпалиха вратите му, проклинайки на висок глас султана като гяур. Сетне се оттеглиха и разположиха стана си на своите обичайни сборища Ат мегдан<sup>[2]</sup> и Ет мегдан<sup>[3]</sup> и прекатурвайки котлите си<sup>[4]</sup>, поискаха отменянето на „новия ред“ и разтурянето на военните части, образувани по чужд терк.

В отговор султанът призова верните си войски, излезе от сарая със свещеното зелено знаме на Пророка и обяви своето решение да унищожи оджака. По негова заповед топчиите обградиха бунтовниците и откриха огън с картеч. Еничарите застлаха Ат мегдан с трупове, пък обърнаха гръб и удариха на бяг. Последва незапомнено преследване и клане. Сякоха ги докато ги изтребиха — няколко хиляди трупа бяха хвърлени в Босфора и Мраморно море. А за другите, дето по някакъв начин се бяха отървали от клането, султанът изпрати илчии по цялата страна, като заповядваше да бъдат избивани без съд и церемонии.

Такъв беше краят на еничарите, „тези преторианци на ислямизма“<sup>[5]</sup>. „Писано било“ оджакът, създаден преди четири столетия и половина и бил главна сила на мюсюлманството в завоевателните войни, да свърши под мюсюлмански нож...

\* \* \*

Тахир ага бе известен за премахването на оджака по нарочен илчия и тази новина го изпълни с радост — той отдавна ненавиждаше еничарите, а в „низам-и джедид“ бе повярвал още от времето на предишния султан. А случи се така, че съдбата му даде възможност и сам да вземе участие във великия прелом. Седмица след минаването на илчията Кула Байрактар донесе на аяна, че сливналията Ергун Балджъ се е върнал усулешката, като довел със себе си и някакъв свой кафадарин; в дрехи на мирни селяни дошли двамата, но Кула хубавичко знаел, че Ергун бил еничарин и даже одабашия.

Аянът ги покани на гости в конака, но ги прие един по един. Късметът на Ергун бил да влезе първи там, откъдето нямаше излизане. Тахир ага го запrikaзва приятелски, предразположи го и малко по

малко му измъкна цялата истина от устата. Но когато Ергун стигна до разкаянията, за пръв път извади захапката на наргилето от устата си.

— Ти — попита, — чувал ли си тази: „Сон пишманлък файда гетирмез“<sup>[6]</sup>?

— Евет, аян ефенди. Може ли да не съм я чувал.

— Е, тогаз всичко ще ти стане ясно — рече Тахир ага и със захапката почука по бакъреното тасче на стената.

Както бе ставало много пъти досега, дюшемето се отвори и одабашията Ергун Балджъ с неотразим вик на ужас полетя в черната бездна на хумбата. Тахир ага почака подът да се върне на мястото си и макар че беше сам, изговори гласно и с нескрито презрение:

— Еничарин!... Одабашия!... Трябва да е пръв воин на Пророка, пък се циври като жена...

И се изплю на чергата.

А с другия фирари и толкова не се церемони. Само че него, преди да го изпрати в хумбата, го хлопна с едно дървено чукче по главата — видял бе да правят така балъкчиите, които продават живи шарани...

---

[1] „Нов ред“ (тур.). ↑

[2] „Конният площад“, Хиподромът. ↑

[3] „Месният площад“. ↑

[4] За еничарите котелът за храна представлявал нещо като знамето за войските в другите държави; изваждането му и обръщането с дъното нагоре било знак за обявяване на бунт. За този странен, чисто ориенталски обичай В. Мутафчиева („Летопис на смутното време“) пише находчиво: „Казаните... Другаде народът има други изрази за бунт — знаме най-вече. А в Стамбул всичко е особено; тук и бунтът не започва, докато не го подемат еничарите, а знаме на бунта е казанът — тенджерата, само че голяма. Когато стои върху дъното си, тя означава, че еничарите ще отиват за чорба или вече са я получили и изсърбали. Но обърнат с дъното нагоре, казанът се превръща в призив за метеж и насилие.“ А съветският историк А. Ф. Миллер („Краткая история Турции“, Москва 1948, стр. 56) го обяснява по следния начин: „Обичаят очевидно бил свързан с представата на владетеля като «хранител» на еничарите и обръщането на котела би трябвало да



означава, че недоволните от своя владетел еничари не желаят да получават от него храна.“. ↑

[5] Изразът е на руския военен историк Н. Епанчин. ↑

[6] „Последното разкаяние полза не носи“ (турска поговорка). ↑

Партений се засрами: Иван Селимински говореше на толкова правилен гръцки език, на какъвто не беше способен дори той самият, гъркът по рождение и възпитаникът на обителта Дохиари.

— Благодаря ти за добрите думи, отче — казваше Селимински. — Когато похвалата иде от един тъй просветен човек като тебе, тя се брои двойно.

Монахът потърси върху лицето на учителя някакъв израз на ирония, но то беше неподвижно, невям издялано от камък.

— Успехите на учениците са успех на учителя — каза той, като в себе си се проклинаше за идиотското си хрумване „да изпита познанията“ на даскала, като го заговори на гръцки.

— Не всякога е вярно — поклати глава Селимински. — От лоша пръчка и най-добрият майстор не може да направи свирка. Но, слава богу, моите пръчки се случиха все добри.

— Е, ако няма лоши, то сигур между добрите има и по-добри...

Думите криеха въпрос. Селимински се запита какво ли толкова се интересува калугерът от по-напредналите ученици, не видя причина да ги премълчи, но за всеки случай спомена само имена на момчета извън Сливен. А такива имаше — когато се разчу за училището му, при него бяха дошли да се учат момчета на по-заможни люде от близки, че и от по-далечни села и градове.

— Има и по-добри, отче, туй се разбира от само себе си — каза. — Ето да речем братята Антон и Коста, ако си ги запомнил. Синове са на хаджи Сава от Шумен. Те по дарования, ум и ревност комай превишават другите. Наблизо до тях е Иван от Карнобат, също Иван, синът на жеравненския поп Мануил, Георги хаджи Стоянов от Ески Заара...

— Е, хаджи — засмя се широко Партений, схванал хитростта му. — То ще излезе, че сливенки раждат само ахмаци!

— А, бива ги и сливналии — с външна готовност отговори Селимински. — Онези две момчета до вратата, дето все се закачаха и боричкаха, видя ли ги?

— Кой? — сви вежди калугерът. — Онези, дребосъчетата? Зная ги, да. Едното е Добри, изтърсакът на абаджията Георги, другото — хаджи Костовият Михаил.

— Те, отче. Добри Георгиев и Михаил хаджи Костов. Ако не ги покоси ранна смърт, те един ден ще прославят имената на рода и града си.

(Подозираше ли Иван Селимински какво ясновидство проявяваше в тази минута?

След много митарства, които трудно ще се съберат в една книга, Добри, но под името Димитър Добрович, ще стане пръв живописец на освободена Гърция, в 1848 година ще се бие в предградията на Рим под личните заповеди на Гарибалди, след това и за дълги години ще бъде — наред с Менарди, Силвани, Агрикола и Фракасини — един от челните художници на Италия, а последните тринадесет години от богатия си и пъстър живот ще прекара във вече свободното си отечество и в родния си Сливен — ценен, уважаван, прочут.

А Михаил хаджи Костов ще остане в историята на своя народ под името Михаил Колони. Подвизавал се предимно във Влашко, той ще бъде студент в Париж точно навреме, за да се сражава на барикадите през Февруарската революция от 1848 година и да прогонва френските крале. Ще бъде по-нататък член на първия Български революционен комитет, от неговата мушия край Гюргево хаджи Димитър ще тръгне към Бузлуджа, ще бъде член на много български делегации при великите сили. След Освобождението той ще остави кости във Варна, където ще е бил един от първите кметове.

Днес художествената галерия в Сливен носи името на Димитър Добрович, а една от централните и най-хубави улици на Варна — на Михаил Колони.<sup>[1]</sup>

Но нека вече затворим тази дълга скоба и да се върнем в стаичката, която служеше на Селимински за училище.)

— Може да е от невежество, хаджи — каза по прежнему ласкателно Партений, — но аз се възхитих не толкова от учениците, колкото от твоето преподаване. Не го казвам, за да ти се понравя, но твоите ученици биха посрамили мнозина диалектици.

— Е, преувеличаваш, отче...

— Не. По земеописание ти говореше на учениците за Италийската земя. Е, хаджи, такъв сладък разказ не съм слушал през

целия си живот! Нищо чудно, че момчетата стояха със зяпнали уста.

— Слушаха, вярно — сви рамене учителят. — Предния час имахме математика, та се бяха поуморили, трябваше им нещо за ободряване.

— А като те чух сетне да започваш прения върху текст от Евангелието на Йоана — продължи таксидиотът, — рекох си, че ще позадрема, нали уж тия деца не са били още родени, когато аз знаех незаписания отговор на Исуса за истината. — Калугерът каза по памет: — „Пилат го попита: Що е истина? И като му отговори, отново излезе при юдеите и им каза: Аз не намирам никаква вина в него.“<sup>[2]</sup> А щом започнаха пренията... Господи боже мой, какви мисли, какви тълкувания! Скука ли? Пожелавам си честичко да имам такава скука...

— Това е нов способ на преподаване, отче — скромно обясни Иван Селимински. — И не е измислен от мене. Задава се една тема на учениците и трябва те, всеки по своему, да развият и докажат съдържащата се в нея мисъл, и то пряко и косвено — чрез самокритика от противно гледище.<sup>[3]</sup> Този способ прави от учениците не прости зубрачи, а тълкуватели на всяка истина, изостря ума им и от грамотни ги прави образовани.

— А често ли говорите за Светото писание, хаджи? — уж покрай другото попита монахът.

Селимински го стрелна с поглед, претегли думите си и отговори:

— Често. Поне толкова често, колкото и за древногръцките писатели. — Ново претегляне на думите. — Нещо повече. Научих ги често да четат Евангелието, да виждат в него висша нравствена храна.

— Наистина ли, хаджи? — не може да скрие изненадата си Партений.

— Наистина. И те го четат, отче. Защото разбраха, че Евангелието е книга свободолюбива, а учението, довело до поробването на ума и сърцето на простодушните християни, е дело на користни хора.<sup>[4]</sup> — Селимински забеляза, че калугерът напруга сили да разтълкува последните му думи и предпочете да не му остави време за това. — Но ние невям прекалено задълбахме в училищните дела...

Думите му подсетиха Партений за задачата, довела го тук.

— А, защо? — рече. — Църквата никога не е оставала безучастна към просвещението. Мигар ти мислиш, хаджи, че ние, богослужителите и църковните настоятели на Сливен, нехаем за твоето

школо? Че като виждаме богонравието на твоето преподаване, не сме готови да ти помогнем, доколкото стигат слабите ни сили?

Аха, ето каква била работата! Стояли са, значи, общинарите, умували са и накрая са решили да го купят. Сега, разкрил зад плиткото витийство на калугера целта на посещението му, Селимински се почувствува спокоен и сигурен.

— Тъй ли? — попита той, като се постара да придаде на двете късички думи звучене на голяма заинтересованост.

— Комай не минава ден, без да се отвори дума за тебе в метоха — побърза да го увери таксидиотът. — Та колцина са сливналиите, които могат да се равнят с тебе по ученост?

— А за каква помощ спомена, отче?

— За всякаква — вдигна тесните си рамене калугерът. — Духовна подкрепа (тя не е излишна и на най-силните люде), уреждане разни дела с агаларите, да ги убие господ дано... А и касата на църквата, пък може би и кесиите на общинарите са отворени за твоите нужди. — Партений се огледа многозначително. — Струва ми се, че за тебе „нужда“ не е непозната дума, хаджи...

— За школото или за мене лично?

— И за школото, и за тебе лично. Платата, която ти дават твоите ученици, надали може да се нарече разточителна...

— Нека, отче, горещата ми благодарност стигне до настоятелите. Трогнат е хаджи Иван Селимински, тъй им кажи, от тяхната грижа, толкова повече, че тя е отправена към човек, когото не познават лично.

— Може би вината за този пропуск не е у тях, хаджи Иване.

Селимински не отрече:

— Но затова пък стара мъдрост е, че най-верен на благодетеля не е непременно този, който се навърта най-често и най-близо около него.

Партений потърка чело — искаше да запамети тази мисъл.

— Настоятелите и аз служим на едно дело, отче — убедително каза учителят. — Те чрез църквата и аз чрез школото. Като уча децата, аз ги подготвям да влязат в живота такива, каквито ги иска църквата... в лицето на настоятелите.

Обяснението му удовлетвори калугера, та той, доволен, продължи:

— Но защо слагаш сам букаи на краката си, хаджи? Защо спираш словото си само до прага на тази стаичка? Учениците ти те слушат,

бащите им ти вярват. А ти отделяш сили само за едните, а пренебрегваш другите...

Сега беше ред на Селимински да се замисли. Заплаха ли криеха тези думи или...?

— Възрастните — каза той предпазливо — са паство на църквата.

— А защо да нямаш ученици и между тях? Не става реч за ученици, дето да им показваш алфавитата, а за люде, които да съветваш в правата вяра и... в богоспасно смирение? Простолюдието на Сливен се нуждае от съвет и поучение.

— Торлаците?

— Торлаците.

Селимински отново напрегна ум да съобрази. Дали пък в своята игра не залагаше главата си? Сега беше подходящият момент да провери. И то преди да е дал отговора си.

— Мъчна задача, отче. — Той намери сили да се усмихне. — Мъчна! Торлаците, доколкото ги опознах, са инат племе: ни се карат, ни се водят. — Последните думи произнесе на български. — От проповеди много-много не ловят. Тях ги учи само тоягата.

— Ти няма да си цапаш ръцете, хаджи Иване. Стигне ли се до тоягата, остави работата на нас.

— Е, рече го и ти! — продължи да се усмихва подкупващо Селимински. — Не те виждам с тояга в ръце, отче...

— Тоягата са гаджалите — обясни спокойно Партений. — А гаджалите слушат нашия Димитраки чорбаджи. Реши ли се в настояществото, Димитраки чорбаджи подшушва на аяна и непокорникът си получава заслуженото.

— И тази тояга действа срещу когото и да е?

— Влиянието на Димитраки чорбаджи е почти безгранично. Но той е човек разумен и не злоупотребява с него.

— Ако решат общинарите, може ли тоягата да парне например и мене?

Партений се засмя като на особено сполучлива шега.

— Е, бива те в майтапите, хаджи.

— Майтап е, вярно. Но искам да видя доколко са истинни думите ти за всемогъществото на чорбаджиите.

— Умен си, че питаш, а не го проверяваш на дело. — Калугерът се изкиска. — Ще ти разкажа и аз един майтап, ама да си остане между нас. По едно време наместникът Кирияк се бе подплашил от тебе, та бе захванал да съветва... — Партений прекъсна рязко думите си, усетил бе, че се увлече. Но за Селимински изреченото беше повече от достатъчно. — Говореше, дали да не бъдеш постреснат де, но туй беше на смях и никой не му обърна внимание...

Учителят даде вид, че също е приел на смях и е оставил без внимание изпуснатото от монаха.

— Да оставим настрана майтапите, отче — каза той сериозно. — Нашите общинари са ми сторили преголяма чест, като са видели в мене човека, способен да влияе не само на деца, но и на възрастни люде, видели и патили. Но те са ме надценили. Възрастните ме слушат, когато им разказвам какво съм видял по света, с какви народности съм живял. Но да ги поучавам, да ги водя — това нито мога, нито имам сили. Просвещение и разум на децата да давам, това е моето призвание и дотам се простират възможностите ми. Не е разумно да искаш от човека повече, отколкото той може да даде — тъй кажи на нашите първенци. Предай им също моите уважения и ги поздрави от мене.

Думите му трябва да са прозвучали твърде решително, понеже калугерът не направи опит да го предумва повече.

\* \* \*

Селимински изпрати таксидиота до улицата, проследи го с поглед чак докато черната му власеница се закри надолу, към брода на Куруча, па замислено поклати глава, върна се в стаичката и отвори вратичката на килерчето. Накуцвайки, отвътре излезе Бяно Абаджи и премига срещу светлината.

— Ох — каза, — кракът ми изтръпна, не го чувствавам. То било тормоз на тормозите да стоиш неподвижно...

— Чу ли? — попита късо Селимински.

— Чух — нехайно отговори другият. — Не обръщай внимание на Партений. Такъв му е адетът, да вре нос навсякъде. Чорбаджиите трябва да са го пратили. Искали са да разберат на какво учиш децата.

— Само толкова ли ще кажеш? — отново запита учителят.

— Не мисли повече за него. Долен човек е Партений, макар да носи расо на богослужител. По Заверата успял да научи кое-що и вместо да помага и нали уж за вяра тръгваха да мрат хората, — той ходел да изнудва пари от завераджиите.

Селимински престана да говори, но не престана да мисли за Партений и за неговото посещение. Не беше глупав Бяно, но беше може би най-простодушният от всички, които учителят бе срещал през дългите си странствувания: на такъв човек беше по-добре да се спестят съмненията, които глождеха самия него.

Седнаха един до друг на миндерчето. Бяно продължаваше да разтрива изтръпналия си крак. Селимински сложи между двамата паничка с емиш, леблебии и стафиди.

— Напусто се крих цяла сутрин в килера, нищо не чух от онова, за което бях дошъл — каза Бяно намусено. — Калугерът обърка цялата работа.

Неговата жажда за знание доставяше искрена радост на Селимински. И го караше да цени все по-високо този мъж, когото съдбата бе избрала да бъде пръв негов познайник при завръщането му в родния град: Бяно бе навярно най-образованият човек в Сливен, без да се изключват от сравнението разните даскали и попове, никой не знаеше колкото него славянското четмо<sup>[5]</sup>, но не смяташе това достатъчно за себе си, та с някакво фанатично настървение ламтеше за дообразоване, за повече знания. И измоли от Селимински да слуша преподаванията му и зарязвайки задълго становеите си, беше пръв в уроците, но скрито — идваше преди малките азбукарчета, скриваше се в килера и оттам слушаше. Селимински бе забелязал в него истинска стръв към естествознанието, българската история, земеописанието и четивата от Бероновия буквар.

Ето, той и сега сумтеше и се сърдеше не за друго, а за пропуснатите уроци...

— Нямаше как — оправда се учителят. — Сам казваш, че Партений е ухо и око на чорбаджиите. Неблагодарно щеше да бъде в негово присъствие да учим по буквара или да говорим за отечествената история.

— А беше ред да завършиш разказа си за цар Крум. Ти стигна до там, дето той отмъстил на гръцкия цар за злочинствата му... А да знаеш само, хаджи Иване, какво е да те слуша човек от килера! Там аз



без страх, че ще те обидя, затварям очи и тутакси всичко оживява пред мене — битката, конете, разветите български байраци... Не давам твоите уроци за никаква приказка!

Селимински приготви уста да доразкаже на приятеля си историята на великия български владетел и за поражението на императора Никифор, но последната дума на Бяно накара мисълта му да хукне в съвсем друга посока. Той няколко пъти прекара пръсти през късата си брада. После, взел решение, срещна погледа на Бяно.

— Знаеш ли какво съм намислил, Бяно Абаджи? Ще събера тебе и другите си приятели и тук ще поиграем на училище — вие ще насядате по местата на учениците, а аз ще ви разкажа най-хубавата приказка от нашата история. Приказката за братята и снопа пръчки.

— И казваш, че е най-хубавата?

— Или поне най-поучителната. Тя изяснява защо българското племе е допуснало да изпадне до днешната си злочестина. И какво може да го спаси от нея.

Бяно поразмисли върху думите му и се усмихна:

— Не съм чувал приказката, но мога да позная поуката ѝ. Нас може да ни спаси само Доброто.

— Какво рече? — слиса се учителят.

— Тъй мисля аз, хаджи Иване — стеснително, сякаш се извиняваше, каза Бяно. — Само Доброто може да победи и изкорени Злото.

Селимински го гледаше изумено. После повтори бавно:

— „Само Доброто може да победи и изкорени Злото“. Я виж ти! — И попита: — Ти чел ли си Библията?

— Нали ме знаеш, аз с гръцкия не съм твърде дост. Разправят, че някъде преди Голямото чумаво тук, в Клуцохор, живял един поп на име Александрия, много учен бил и все пишел. За него съм чувал, е бил превел Евангелието на български и го написал с червени букви. Вярно ли е, не е ли, не мога да ти кажа. Но аз не съм го виждал, това българско Евангелие. — Бяно въздъхна. — Нито виждал, нито чел...

Селимински продължаваше да го гледа смаяно. Прав беше Мавроди Коджакара, като нарече веднъж Бяно „закъснял светец“...

Пресегна се, измъкна от лавицата на стената Библията и се зарови в страниците ѝ. Полута се, намери онова, което търсеше, и вдигна очи към Бяно:

— Тук едно изречение поразително прилича на твоето, пък казваш, че не си го чел. Написано е то преди деветнайсет столетия от свети апостол Павел: „Побеждавай злото чрез доброто“<sup>[6]</sup>...

---

[1] Авторът моли компетентните читатели да не му изпращат възмутени писма: той добре знае, че момчетата и по-специално Димитър Добрович — не са били ученици на Иван Селимински. В този случай летописът направи концесия на романа, а за нуждите на романа авторът прецени, че трябва да срещне Димитър Добрович и Михаил Колони в училището на Селимински, а не, да речем, на Кешиша. ↑

[2] Евангелие от Йоана, 18, 38. ↑

[3] Изразът е цитиран дословно по Селимински, „Библиотека“, IX, стр. 48. ↑

[4] Дословният текст у Селимински (IX, 49) е: „Те разбраха, че Евангелието е свободолюбива книга, а учението на корисни люди поробиха ума и сърцето на простодушните християни.“ Авторът предполага, че тук се касае за лош или поне неясен превод. (Защото всички свои спомени, научни трудове и пр. Селимински е писал на гръцки, независимо от своите елинофобски убеждения.). ↑

[5] В своя „исторически спомен“ Селимински казва, че Бяно Абаджи бил единствен в Сливен, който знаел „старобългарската писменост“. Навярно се касае за грешка. Например в автобиографията си Сава Доброплодни изрично споменава, че баща му между другото е преподавал „... черковно-славянски (Псалтир, Часослов и пр.) и черковно-славянско пение“. Следователно Бяно е могъл да бъде само по-напреднал от другите в познаването на славянската писменост, не и единствен. ↑

[6] Апостол Павел, „Послание към римляните“, 12, 21. Целият израз е: „Не оставяй да те побеждава злото; но ти побеждавай злото чрез доброто“. ↑

Баща си почти не помнеше — беше още много малка, когато благата и медената го отнесе заедно с трите ѝ братчета. В бледия ѝ спомен той беше висок и хубав мъж като чичо ѝ, но не смръщен, а с винаги засмяно лице и с шега или задявка на устата. Онова, което знаеше за баща си, беше по думите, споменавани сегиз-тогиз от другите.

Сега, докато лежеше будна, си припомняше два от тези разказа за него. Едното се случило горе-долу около рождението на Божура. Чорбаджи Стефан (чичо ѝ упорито го наричаше и изискваше и другите да го наричат Стефанаки) се заиграл веднъж на зарове с някакъв цариградски караабджия. Научил го караабджията на играта и докато Стефан да се усети, загубил вече чаирлийския си чифлик. Всеки на негово място би се поболял от мъка, но той поръчал да донесат още вино и така, докато вдигал пахара и си пеел полугласно своята „Кажи, Яно, кажи, либе“, на бърза ръка останал и без лозята в Сотирия. Жечка се разплакала, виждала — сгромолясали са се вече до кръгла сиромашия, та притиснала до себе си децата като квачка пиленцата си. Стефан обаче не се трогнал нито от главоломните загуби, нито от сълзите на жена си. Едва бил стигнал в песента до:

*„... коя вечер да ти дойда,  
на вратника да ти чукна?“*

и проиграл и къщата. Всички ударили на молба да престане, дори караабджията предлагал да му върне къщата и половината лозя. Ала Стефан от дума не разбирал. И все така, без да променя настроението си, последователно загубил бахчата край Куруча, воловете, овцете, собствения си кон, който гледал като писано яйце. Накрая заложил чеиза на Жечка. И тогава късметът се обърнал. След още един пахар вино той си върнал добитъка, бахчата и къщата, сетне

отново загубил къщата, а с последните думи при второто изпяване на песента

*„... малка ми е стаичката,  
само ми е за двамина —  
за либето и за Яна!“*

не само си бил възвърнал всичко, но и бил спечелил цялата аба, купена тук от караабджията. И през цялото време си останал все същият — нито загубите го помрачили, нито печалбите го възторгнали.

Другият спомен, който запълваше безсънието й, можеше да се събере в едно единствено изречение: веднъж заради един загубен бас чорбаджи Стефан обръснал мустаците си. Наглед по-незначителна, тази случка беше в същност къде-къде по-голяма. Защото да загубиш на зарове имота си — това е най-много глупаво лекомислие; но един мъж, и при това чорбаджия, да обръсне мустаците си — а то значеше нещо като да тръгне със сукман, — това е да презреш обичая, да се поставиш над хорските думи и присмех, да поемеш опасността да загубиш или поне да подрониш завинаги честта си.

Премисляше тези неща Божура и в тях търсеше опора. Защото онова, което се готвеше и се бе опитвала да извърши, се равняваше на бащините и постъпки — в Сливен жена да спре на улицата и да заговори мъж, това би могло да й коства афоресване до края на живота; а ако тази жена е още мома и мъжът — ерген, чудо някакво трябва да стане, за да не заплати момата своята дързост с най-тежко опозоряване.

Знаеше всичко това Божура, но наспроти него вече три недели си намираше работа ту сутрин, ту следобед, за да излезе нагоре до Фърчиловата воденица или даже до Гюр чешма с тайната надежда да стори тази крачка отвъд неписания, но железен закон на обичая. Казваше си: Нека да му река (а какво ще му рече — тя в същност не знаеше), пък сетне ако ще и на бесилката. А в тази безсънна нощ самооправданието й звучеше другояче: Какво пък, да не би баща ми да е загубил почитта на хората?

В нощната тишина внезапно се разнесе гласът на майка й:

— Защо не спиш? Едва пропяха втори петли...

Божура не подозираше, че в тревожното си безсъние не е била сама.

— Нищо, мамо. Мислех за тате.

— Трябваше да се досетя — рече майката, а ръката ѝ се пресегна и ласкаво се хлъзна по косите на Божура. — Въздишки като твоите, дете могат разплака и камъните, сигур са за баща ти, царство му небесно. — Сетне добави с незлоблива шеговитост: — Май напоследък честичко ти се случва да мислиш за баща си преди разсъмване, а? — Момичето не отговори, та Жечка рече отново: — Преди трийсетина години и аз така по цели нощи мислех за дядо ти...

— И какво стана после?

— Омъжиха ме за баща ти.

— Но ти бе въздишала не за него, нали?

Ръката застина върху косите ѝ.

— Разбирам — с нескрит страх поде пак майката. — Ти наистина си мислила за баща си. За басовете и комарджилъка му. — Божура не отрече. — Не му подражавай, момичето ми. Животът е устроен така, че онова, дете е позволено или поне допустимо за мъжете, често е гибелно за жените.

Божура мълчеше. Майка ѝ бе вървяла след нейните мисли и сега диреше брод.

— Същият този живот ме е научил — с въздишка продължи майката, — че има два вида хора. В едните бог е заложил веселието, сполуката, леката ръка в начинанията, късмета. Такива хора успяват във всичко — търговия, занаят, комар дори... Не че и на тях не се случва да се препънат, да паднат. Случва им се, но самата им природа им помага не да се изправят след падането, а да рипнат по-високо, отколкото са били преди това. И затуй и препъването, ти изправянето им е все с веселост, все със смях и песен.

— А другите, мамо?

— За другите господ е оставил тъгата и несполуката, те ги носят в себе си. Околните усещат несполуката в тях, както усещат лудия късмет на другите. И докато с едните са готови да тръгнат със завързани очи, отбягват и се боят от вторите и в най-разумното. — Ръката върху косите на Божура стана отпусната, сякаш грохнала. — Баща ти беше от първите, но аз съм от вторите.

— Ами аз? — трепна момичето.

— Ти трябва да се пазиш, много да се пазиш. Защото си се метнала на баща си, ама... твоя майка съм аз. Пък и женско чадло си...

Щеше да мине много време, преди Божура да си спомни майчиното си предупреждение. Сега обаче пред очите и беше само примерът на баща ѝ.

\* \* \*

Когато излизаше с надежда да попадне на пътя му, тя отиваше нагоре към Дели-Балта или даже до Раковската махала — нали именно там бе държала главата му в скута си... Случи се обаче днес, та чу един от ратаите на чичо ѝ да казва: „Отивам на Барите, та ще се отбия в Ново село.“ Трепна от тези думи — Манол имаше долап на Барите и навярно слизаше в града през Ново село, а не през Дели-Балта.

Към обед Божура се нарочи, че непременно ѝ трябвало да си купи цветни конци за гергефа и отиде да ги търси при братя Топракчиеви. Знаеше отнапред, че в техния дюкян няма да намери конци, но той беше на горния край на Машатлъка и от него нататък започваше махалата Ески Намазгях и... улиците към Ново село.

При Нурул Кудус джамия няколко млади турци подметнаха нещо мръсно подир нея. Престори се, че не ги е чула и продължи нататък. Остави Аба пазар и Сарашката чаршия вдясно от себе си, после — молейки бога да не попадне на чичо си — и Църковния метох и излезе на Машатлъка между кулата на Сахатя и Хаджи Юмер джамия. Тук за пръв път вдигна очи от земята. И сърцето ѝ примря: точно в този момент Манол излезе от дюкяна на братя Топракчиеви, приближи до един вързан пред вратата катър и се залови да реди нещо в дисагите му. Искаше да изтича към него, а краката ѝ сякаш бяха сраснати със земята. Навярно усетил погледа ѝ, Манол се извърна и през рамо огледа широкия мегдан на Машатлъка, но очите му не се задържаха върху нея, а продължиха нататък. Девојката събра цялата си сила и успя да отлепи крака. Но измина само десетина крачки и пак спря: за пръв път осъзна, че не знаеше нито как да го заговори, нито що да му каже.

Манол не чака повече. Натоварил катъра, той откачи юздата му и го поведе зад себе си — не срещу Божура, а в другата посока, към

Ново село. Забравила всичко около себе си — хора, гълчава, турци, — виждаща само него, тя с покорност на куче тръгна по стъпките му. Момъкът на два пъти спира и уж оправяйки поводите на добичето, се оглеждаше предпазливо. И двата пъти Божура също спря, премаляла от слабост.

Почти до Бюлбюл Ходжа джамия от дисагите на катъра изпадна един хляб. Божура го вдигна, в състояние на безпаметност някаква измина почти тичешком последните крачки и го повика.

Той се извърна рязко; толкова напрежение имаше в снагата и лицето му, сякаш се готвеше да се бие. Тя му подаде хляба и изхълца:

— Падна... От дисагите...

В този момент Манол приличаше на вълк, обграден от хайка ловци. Избоботи няколко неясни думи, пък не взе, а изтръгна хляба из ръцете ѝ и го натика в дисагите.

— Маноле! — събира сили Божура. — Боли ли те?

Стрелна я поглед, в който се четеше изумление.

— Да ме боли? Какво?

Едва вечерта тя щеше да прецени, че тези са били единствените негови думи, които е успяла да разбере. А сега само каза:

— Оттогава... като падна от коня...

Той махна с ръка, па подкара добичето си нататък към реката, оставяйки момичето да стърчи като самотен камък посред улицата за радост на зяпачите-турци.

Божура гледа подир него, докато и той, и къщите, и целият свят заплуваха пред очите ѝ. Тогава се разрида гласно и като държеше сукмана си в ръка, се втурна да бяга назад.

Отвреме-навреме се улавяше, че се е разнежил и тогава правеше какви ли не усилия ако не да изтръгне от себе си това чувство, то поне да го прикрива. И как можеше да не изпитва нежност, когато Неда изглеждаше така трогателно безпомощна със своята набъбнала и обезформена снага и с тромавата си походка. Насилваше се Мавроди да се прави на безразличен и сега, докато обличаше празничните си дрехи, но когато тя мина покрай него, не се стърпя и грубо-ласкаво я плесна лекичко. Жената се извърна и видя как той, засрамен от тази своя проява на галювност, се преструва, че не мисли за нищо друго, освен за общития си с гайтани елек. И тя го разбра.

— Ей, ти! — уж му се скара. — Не ме закачай, чееее...

Зад мнимата заплаха той чу онази изгаряща близост, в която и двамата забравяха всичко.

— Хайде, хайде! — каза Неда вече по-строго. — Другарите му го чакат за важно дело, пък на него акълът му... — После, за да отвлече мисълта му, попита: — Защо се контиш така, невям за църква?

— Събира ни хаджи Иван Селимински — рече той, — та не може как да е. Пък сама рече — важно дело ще да е...

Когато по-късно прекрачваше в школната стая на Селимински, Мавроди мислеше, че е подранил, но бяха го изпреварили четирима и всичките все пременени, все издокарани като него. Пък и се държаха така, сякаш присъствуваха на великденска литургия. Мавроди смутолеви някакъв поздрав, прекоси стаичката и седна на рогозката до Коста Топракчиев. Огледа се. Освен Коста и Иван Селимински, тук бяха още Добри Желязков, хаджи Нойко хаджи Божилов и Паскал хаджи Кутюв. Той бе очаквал присъствието на Добри, то невям се разбираше от само себе си, можеше да разбере и идването на хаджи Нойко (чувал бе за старото му познанство с даскала), но Паскал го смути — не допускаше, че хаджи Иван се има с този тюфекчия, син на пребития по Заверата хаджи Кутю. Премисляше тези неща, но иначе не отваряше уста — зарази се от другите, които седяха по местата си чинно, съвсем като ученици.



Не мина много, на вратичката се почука и се появи нов гост. Мавроди още веднъж се запита какви ли познанства поддържа даскалът, за които той, Мавроди, и приятелите му дори не подозираха. Защото и Мавроди, кореняк-сливналия, едва познаваше новодошлия; знаеше за него, че се зове Цено Коньов и че беше измежду ония редки късметлии, които през Голямото чумаво благата и медената бе навестила, но не бе изпратила в гроба; чувал бе още да се приказва, че поради отколешната болест външността на Цено Коньов била напълно измамна — приличаше той в снагата на здравеняк, ама в същност бил гевшек извътре и болнав, страдание някакво му останало, та отвреме-навреме го тръшвало и тогаз стенел като добиче, кога го колят. Припомняше си тези неща Мавроди и се питаше: Къде ли се намериха даскал хаджи Иван и Цено Коньов, та и приятелство даже успяха да вържат?

После едновременно пристигнаха още трима, тях очакваше да види: хаджи Христодул Топракчиев, по-голям брат на Коста, Бяно Абаджи и хаджи Людскан — него Мавроди тачеше като същински брат на Неда и свой шурей. Насядаха и тези тримата, сега Мавроди Коджакара сметна, че вече онова, „важното“, ще започне. Ала даскалът продължаваше да чака. И подир малко дойде още един гост — кимна към разположилите се по хасърите мъже, а се здрависа със стопанина. Беше на около трийсет, трийсет и две години и носеше най-хубавите дрехи, които Мавроди бе виждал през живота си.

Побутна с лакът съседа си:

— Ха бе, Коста, кой пък е този?

— Иванчо Куртев се казва. Такваз търговия върти в Цариград, че, думат, и великият везир от него ходел да пазарува.

Даскал Иван Селимински едва дочака да се настани и последният от гостите, изкашля се, за да прочисти гърлото си, и заговори.

\* \* \*

Той едничък си знаеше какво значеше за него да се изправи пред тия мъже и да им заговори. Опитът от годините на скиталчествата му, знанията и себеотричането, онези планове, родени в безметежните

брашовски вечери — всичко, всичко трябваше да събере той, за да направи тази най-важна крачка на живота си.

Селимински още един път огледа десетимата мъже в празнични дрехи. Да, добра беше нивата, в която той, сеячът, се готвеше да хвърли семената, изтръгнати от собственото му сърце. Ако успееше да подчини и обедини умереността на хаджи Людскан и буйната невъздържаност на Мавроди Коджакара, честната добродетелност на Бяно Абаджи и търговската хитрост на Иванчо Куртев, физическата сила на Паскал хаджи Кутъов и болнавестта на Цено Конъов, консерватизма на хаджи Нойко хаджи Божилов и беса за нови машинарии на Добри Желязков, улисаността в ежедневието, но и преклонението към науката на двамата братя Топракчиеви — то ще бъде знак, че е на верен път и че този път ще ги отведе далече. И като призова за последен път силите си, изкашля се както правеше винаги когато му предстоеше да заговори, и издигна глас:

— Братя!

Произнесе тази първа дума и разбра — днес говореше похрипливо и по-зададено, отколкото бе говорил пред брашовските отечестволубци.

— Братя! — повтори. — Обещах на Бяно Абаджи, че ще ви разкажа най-интересната приказка из нашата, българската история. Ще ви я разкажа, а сетне, както правят и моите ученици, вие ще ми кажете каква поука сте видели в нея и какво трябва да сторим, за да съобразим живота си с тази поука.

— Това било много отдавна — заразказва Селимински, — когато българското племе още не било дошло тук, в тези земи, а живеело в далечни места отатък Дунава. Голямо и толкова силно било тяхното царство, че никой не дръзвал да посегне на него. И всеки гледал със скъпи дарове и раболепство да стане угоден на българския цар Кубрат. А Кубрат бил не само пръв воин, но и пръв мъдрец в царството си. Но дошло време и усетил той, че не е далеч часът да се представи пред бога, та решил да даде един хубав урок на синовете си — петима мъжаги, кой от кой по-силен, кой от кой по-буен. Извикал ги, изправил ги пред един сноп пръчки и ги призовал да се изпитат кой може да счупи пръчките. Братята посягали поред към снопа, прегъвали го с все сили, кости и мускули прашцели, ала никой не успял да го пречупи. Когато и петият, най-малкият, плувнал в пот, захвърлил снопа, всички в

един глас казали на баща си, че туй, поисканото от тях, е непосилно и че никой, роден от майка, не може да счупи пръчките. „А, не — рекъл тогаз бащата. — Аз, старецът, мога.“ И като издумал това, развързал снопа и без усилие една по една прекършил пръчките. Тогава вдигнал пръст ей така и казал на децата си: „Тъй ще бъде, синове мои, и с великото ни царство. Единно ли е то и събрано като този сноп, никой, дори лъв, не ще може да сложи лапа даже и върху гол камък от него. Но раздроби ли се, ще стане парче по парче кървава плячка на всякакви чакали.“ Това е, братя, цялата приказка.

— А-а-а — възропта на часа Паскал хаджи Кутъов. — Кажу, даскале, що е станало по-нататък с царя и синовете му.

— Синове не послушали баща си и след смъртта му си поделили царството. И се сбъднали Кубратовите думи — загубили силата, която им давала единството, братята един след друг били надвити от съседни царе, що преди само се умилкваха като кутрета около краката на баща им.

— Ясно! — отсече Мавроди Коджакара. — Разбрах ти приказката, хаджи Иване. Туй, дето го разправи, е за поробването ни от гаджалите.

— Каза го и ти! — смъмри го хаджи Нойко. — Не чу ли какво рече даскал Иван? Туй, случката с пръчките и петимата братя, е станало преди още нашите да дойдат по тия земи. Какви ти гаджали тогава?

Играеха на школо. И както става в школо, никой не бързаше да заговори. После се размърда Иванчо Куртев. За разлика от другите, той не се обади от мястото си, седнал, а се изправи, подръпна оттук-оттам дрехите си, прекара горното на китката по добре поддържаните си мустаци и едва тогава каза:

— Разбрахме приказката, хаджи Иване. Силата на людете е в единството им. Единен и сплотен ли е народът, може да стори чудеса — планина да повдигне, както е думата. Има ли обаче в него разкол, неговорчивост и раздробление, тогаз неговият друм води към гибел.

Дружно одобрително шумолене подсказа на Селимински, че и останалите деветима са разбрали поуката на приказката.

— Така е — кимна той и със заучен учителски жест покани Иванчо Куртев да седне. — Веднага след разкола крачи гибелта. Но не бяха за присмех и одевешните думи на Мавроди. Разкол е имало в

нашето царство и тогава, когато е станало то плячка на турчина. — По тишината, която изпрати думите му, разбра, че приказката е стигнала до сърцата и на десетимата мъже. — Сега, братя, остава да видим как да съобразим живота си с поуката, която ни е завещал цар Кубрат.

Знаеше, сигурен беше, че ще стигнат до идеята, която им подсказваше, но изпитваше любопитство да види кой от десетимата ще я постигне пръв. Защото той, първият, щеше в един миг да прескочи мъртвилото на цели векове. Огледа ги пак. И като даде превес на Бяно — знаеше логиката, последователността и достатъчната бързина на неговата мисъл. Но учителят се излъга. Отговорът не дойде от Бяно. Онзи, който го изпревари, беше хаджи Людскан. Сух и жилест изобщо, той сега съвсем приличаше на върлина, когато избоботи напрегнато:

— Няма два отговора, хаджи Иване. Искаме ли да не сме като синовете на цар Кубрат, трябва да направим пак от пръчките сноп.

Първоначалното школко стъписване изчезна и на негово място рухна поток от думи. Не чакаха вече учителя да ги посочва, а сами бързаха всеки по свой начин, но все в смисъла на Людскановото слово, да тълкуват приказката и да чертаят планове за времето, когато пръчките ще станат отново сноп. Изстъпи се Коста Топракчиев и направо прикани да си подадат ръце, та „да покажат на тиранина що значи българско племе юнашко“. Хаджи Нойко разказа някаква приказка за мравки — какви чудеса извършили ситните мравчици, когато се сдружили, — а сетне до края все си повтаряше с повод и без повод: „Мравката си имала сестра...“ Говориха и другите, само Бяно, неразбираемо мълчалив, се чуждееше от общата възбуда. Селимински го подкачи:

— А ти, Бяно? Как ще разтълкуваш приказката за братята и снопа пръчки?

Бяно се надигна така бавно, че даде време на всички да замлъкнат.

— Добро беше туй, що ни разказа, хаджи Иване. Добро беше и онова, дето в надпревара издумаха и другарите ни. Моето сърце също иска другарство, не, братство да създадем...

— Братство! — усети, че тръпне Селимински. — Чудесно го рече, Бяно. Братство!

— Само че никой не посочи на какъв господ ще служи нашият сговор. Защото, братя, единство има и за добро, и за зло. Хайтите също

се сдружават, ама сдружават се, за да обират и безчестят, за зло се сдружават. В такова сдружаване никой да не ме дири. Виж, ако ще се побратимим, за да бъдем полезни и угодни нам и на другите, тогаз съм пръв между всинца ви...

— Прав си, Бяно Абаджи — на часа̀ се съгласи Селимински. — Не какво да е сдружение, а братство за полезни и добродетелни цели трябва да изградим тази вечер.

— Продължи, хаджи Иване — обади се Добри Желязков. — Кажи как ги виждаш тези полезни и добродетелни цели.

Селимински извади от джоба си листчето с предварително надрасканите си бележки, но не ги зачете, а като само се справяше с тях, заговори убедително. Започна той от нуждата да се пази свята тайна за работите, че и за самото съществуване на Братството. После с примери и предложения очерта бъдещата взаимопомощ между братствените членове — за тях самите и за вдовиците и сираците им, ако се случи бог да призове някого. Прикани ги също да създадат и една своя обща каса, със средствата от която да се подпомагат в нужда и да вършат при съгласие на всички благодееция на други, нечленове.

[1]

Учителят жадно подири очите на десетимата мъже. Пълно одобрение забеляза само у Бяно, хаджи Людскан и донякъде у Цено Коньов и хаджи Нойко. Разочарование прочете по лицата на Мавроди Коджакара и Паскал Кутъов, отчасти и на Добри Желязков. Останалите трима — Иванчо Куртев и братята Топракчиеви — бяха по средата: приемаха предложенията му без недоволство, но и без особен възторг.

Но като поиска съгласието им, всички го дадоха без възражения.

— Сега вече наистина мога да ви нарека със свещената дума братя — каза Селимински. — От този час ние сме обвързани със службата ни към нашето Братство. Тайни и всеотдайни, такива пожелавам да бъдем занапред, братя.

Хаджи Нойко хаджи Божилов, най-старият от тях, зачете „Отче наш“...

\* \* \*

Неда го чакаше и кърпеше нещо под светлината на лампата. Когато влезе при нея, тя вдигна очи от работата си и веднага забеляза неговия израз на недоволство.

— Какво стана? — попита го.

— Нищо — отговори Коджакара, като захвана да съблича празничната си дреха. — Тръгнал съм с голяма кошница. Защото мислех, че яйцето ще излезе с два жълтъка...

— А то излезе запъртък?

— Не. Излезе само яйце.

Тя не го разпитва повече.

---

[1] Ето как тези цели или, според израза на Селимински, „уставни основи“ на Братството са очертани от него самия (IX, 40–41):

1) Да бди за личната безопасност на членовете си в какъвто и да е случай;

2) Да обезпечава и покровителствува вдовиците и малолетните сираци на поминали се братствени членове;

3) Да подкрепя икономически всеки един член от общите братствени средства;

4) Да се образува една обща братствена каса от вноски и помощи от членовете, които постепенно да се увеличават, и която да се управлява поредно от членовете по за една година;

5) Без общо одобрение на Братството никой не може да се приеме за член и

6) Който издаде братствени тайни, се изключва завинаги от Братството и членовете не се сношават с него и не го поздравяват. ↑

Стигна до чаталестото сухо дърво с белия нишан, подвижна на катъра и добичето, заплело крака от умора, спря и веднага клекна, та положи изтощеното си тяло върху сухата трева. Манол не беше на подобър хал от него — вчера по обед натовари хляба и сухоежбината, па като тръгна, не се събираше да е почивал повече от час. Щом загърби Сливен, Манол удари по Ичеренския път, но не влезе в Ичера, а през Енюва булка, Хайдушка поляна и Чуката заобиколи селото — то беше вече по икиндия — и отклонил се от коларския път, хвана по течението на Луда Камчия. Тогава даде половин час отдих на животното и на себе си, колкото да похапне няколко залъка и да натопи туптящите си от усилието нозе в реката. И пак на крака. Беше късна вечер, когато по лая на кучетата и по мученето на добитъка разпозна, че е някъде около Градец, сетне, под прикритието на нощното безлюдие, пресече Котленския път. След полунощ на небето изплува сърпът на месеца и вървенето стана по-малко мъчително. На развиделяване — то беше приблизително по средата между Исуплий и Кадърфаклий<sup>[1]</sup> — Манол си даде втора почивка, но преумората така натегна върху снагата и клепките му, че се уплаши да не заспи непробудно и да пропусне в сън целия ден, та скоро-скоро подкара олюляващото се добиче. Тъй се довякоха дотук, на уречената среща...

Идеше му да се тръшне на земята покрай натовареното животно и да не помръдне чак до утре сутринта. Но отиде до чаталестото дърво и с тоягата си удари точно върху нишана: три бързи удара, два бавни и пак три бързи. На това място дървото трябва да беше изкорубено отвътре, понеже се разнесоха не сухи, а странно звънливи звуци. Манол повтори ударите, пък не седна, а се строполи на земята и дрямката неудържимо замрежи очите му.

— Банг-банг-банг, банг, банг, банг-банг-банг-банг...

Звънките удари достигнаха до неговия слух, но съзнанието му ги възприе като сън. Пак се повториха.

Манол се събуди изведнъж и скочи на крака. На три крачки от него стоеше не друг, а сам Алтънлъ Стоян войвода, удряше лекичко с дръжката на калъча си върху нишана на дървото, а изпод веждите-

стрехи очите му бяха пълни с бащинска милозливост. Сближиха се и се здрависаха. И тогава Манол забеляза необичайния изглед на войводата. Лицето на Алтънлъ Стоян беше позаслабнало, чертите му — издължени и изопнати, очите — потънали по-дълбоко и обградени в черно-сиви кръгове. От последната им среща косата му се бе прошарила още повече, а войводата я носеше по-дълга, спусната почти до раменете.

— Чудиш ми се на хала, нали? — предугади мислите му. — Така е, когато се отдели човек от майчицата Стара планина и тръгне цял месец да трие миндерите по цариградските кръчми и кафенета.

По-късно през този ден войводата обясни на Манол, че цели двайсет и девет дни бил предрешен в Цариград, за да разучи кога ще мине през Балкана тлъстата султанова хазна на път от Шумен за Одрин и Стамбул. Но сега само го отведе настрана, където в един овраг имаше сянка, извор с вкусна вода и свежа тревица за катъра. Там двамата мъже похапнаха и се поизлегнаха и неусетно, сякаш между другото, Алтънлъ Стоян разпита момъка в най-пълни подробности за идването му от Сливен дотук. И Манол му разказа всичко — от хабера, който му донесе нарочен човек на долапа, през купуването на хляб от различни фурни на Сливен<sup>[2]</sup> и на други храни от дюкяна на братя Топракчиеви, излизането му от града и дългото пътуване през Стара планина.

— Коя, казваш, беше девойката, дето те настигна в Ески Намазгях? — попита по едно време войводата.

— Божура й е името, Божура Стефанова. Братаница на Димитраки чорбаджи.

Последните думи, макар и натъртени, не направиха никакво впечатление на войводата. Той извърна глава към Манол и гълъбовосивите му очи се изпълниха с топлина:

— Трябва да те обича много и от все сърце, тази Божура Стефанова.

— А! — възкликна младежът. — Туй пък как го измисли, войводо?

— Да дойде подир тебе посред всичките турчуля на Ески Намазгях, първа да те заговори... — Алтънлъ Стоян помълча малко. — Жената, момче, е такова нещо, дето може с еднаква леснота мъж да въздигне и мъж да затрие. Божура Стефанова комай е от онези, които



въздигат. И не само въздигат, тези като нея. Готови са те като машали да изгорят, само и само да осветят друма на избаника си.

Манол не отговори. Зарови се в паметта си и там видя запечатани отделни картини: девойка, която държи главата му на скута си и бърше кръвта от челото му; големи виолетови очи, които с болка и копнеж се разтварят в неговите; посинели от смут устни, които шепнат сподавено: „Боли ли те още, Маноле?“...

И сигурно видя нещо ново Манол в тия спомени, та, задрямвайки повторно, унесен от сънното жужене на пчелите, върху лицето му остана, едва-едва разцъфтяла, една сладка усмивка...

Когато войводата го събуди, по слънцето прецени, че трябва да е спал около два часа.

— Да тръгваме, Маноле — рече му войводата. — Имаме още бая път.

Алтънлъ Стоян — сега той караше натоварения катър — крачеше отпред, на няколко крачки по-назад вървеше Манол. Вървяха два-три часа, без дума да обелят и без да променят местата си. И Манол се чудеше и дивеше каква стъпка има този мъж пред него, който е надхвърлил вече петдесетте... Крачиха двамата така, докато попаднаха до един изоставен овчарски полугар и там насреща им нетърпеливо наскочиха брадясали възбудени мъжаги — момъкът свари да преброи, че са седемнайсет на брой. Неколцина от тях — байрактара Добри, Нягол, Трайко, Радко и още трима-четирима, имената на които не помнеше — той знаеше още от времето, когато дружината освободи робините на Аледин Безат бей, ала повечето виждаше за пръв път. Новите Алтънлъ Стоян събрал преди месец от различни места, за да укрепи дружината си, довел ги всички при този полугар и ги накарал да го чакат двацет и девет дни — докато той е бил в Цариград.

Драго беше на Манол да бъде отново сред хайдутите. Радваха го благодарностите на изгладнелите мъже и потупванията им по рамото, когато двамата с войводата отвориха дисагите и зараздаваха самуните хляб и сухоежбината. И само едно помрачаваше настроението му — Алтънлъ Стоян го запозна с един от дружината, някой си Пенко от Върбица, който за пръв път излизал хайдутин, а досега служил като чирак при някакъв котленски ханджия; запозна го и им поръча двамата да се държат един за друг. Туй засегна Маноловото честолубие — е, Пенко беше доста по-възрастен от него и видимо по-як, ама беше

хептен аджамия в хайдушкия занаят, дори пушка или пищов още нямаше, докато той, Манол... Нейсе, примири се, нямаше какво друго да прави, ама малко горчилка тъй и остана в душата му.

Като се нахраниха хубаво, войводата ги вдигна и ги заведе до Бюйюк конак — намираше се наблизо до село Риш, на главния път от Цариград за Шумен: на другата сутрин по този път щяла да мине царската хазна с четиридесет катъра, нея трябвало да бастисат. И тъй из основи бе изучил работата, че още отсега им каза кой катър колко жълтици ще носи, кой колко стамбола, юзлуци, екилици и грошове. И за стражата също им рече, и за бостанджията, който ѝ е начело. А сетне ги разпреди на пусия, дето и най-изкусното око не би могло да открие отнапред, заръча им как точно ще ударят кервана и завърши с тези думи:

— Щом аз хвърля на бостанджията, и вие да гърмите и да дърпате катърите навътре в шумата!

Всичко стана точно тъй, както го бе предвидил войводата. Зададе се на другия ден керванът със султановото злато и насреща му се изправи Алтънлъ Стоян, пременен с обшитите със злато одежди. Заповяда той на стражата да се предаде, но като видя, че неколцина посегнаха към сияхлъците, гръмна с пушката си ей така, без да се цели, и бостанджията, улучен между двете вежди, се строполяса от коня си. Стреляха и другите хайдути и повалиха още половин дузина от стражата (Манол удари един арапин-великан, който точно се мъчеше да подгони назад катърите), а сетне се впуснаха бежешком, накълцаха с ножовете или прогониха останалите и повлякоха към гората натоварените със злато и сребро добичета. И само един от дружината зяпаше до разчекване на устата какво ставаше пред очите му, та стана нужда Алтънлъ Стоян пътьом да го свести с една люсница по врата — беше Пенко от Върбица и шамарът, който той изяде, хем достави удоволствие на Манол, хем пак го наскърби, защото с такъв хаплю го бе изравнил войводата.

Отдалечиха се навътре в гората, Алтънлъ Стоян даде знак да спрат и там изсипаха из торбите цялата плячка на няколко грамадни купчини. Подреди тогаз войводата всичките си другари — с Манол бяха станали осемнайсет — и захвана да разпределя нечуваното богатство: на всеки даде по един фес сребърни пари и по една кривача

златни. А на него самия се падна колкото на десетина от другите, че и повече...

Накрая той отдели на една страна своите момчета, а на другата — събраните само за това бастисване момци, между тях бяха и Манол и Пенко. И ги разпусна, като ги напъти да си отидат всеки по местата си, да си гледат своята си работа и да чакат войводата пак да ги призове. И още един съвет им даде: да не бързат да показват от колко злато и сребро пращят кесиите им, зер сега ще плъзнат един бьолюк турски мекерета да слухтят и гледат кой отведнъж е станал паралия...  
[3]

А народът запя нова песен за Алтънлъ Стоян. Отначало тихичко и крадешком, после сред свои по седенки, а накрая песента се ширна навред по цяло Българско:

*Хай гиди Стоян, Стоене,  
хай гиди Стоян, млад юнак,  
млад Стоян, млада войвода,  
Алтънлъ Стоян от Котел,  
от Котел града голяма.*

...

*Сведе се гора, разгърна —  
Стояну път направила.  
А че е Стоян излязъл,  
на Алтън бунар отишел  
с негова вярна дружина  
та си хазната превари;  
самси татари излови,  
самси манафи посече,  
зебеци в огън изгори...*

...

*Че си хазната раздаде  
на хора, на сиромаси...*

---

[1] **Исуплий** и **Кадърфаклий** — днес селата Берово и Везенково в Бургаски окръг. ↑

[2] Една особеност, типична за Сливен: още отдавна преди Освобождението в града е имало обществени фурни със значителни по брой и влияние еснафи на хлебари (фурнаджии, екмекчии) и симитчии, като само по-бедната част от населението си е печала хляба в домашните си пещи. Според д-р Табаков (III, 97) до 1850 г. фурните в града са били 66. ↑

[3] Случаят с обира на хазната е изцяло автентичен — разузнаването на Алтънлъ Стоян в Цариград, местността, броят на хората, нападението и смъртта на бостанджията, товарът и броят на катърите, размерът на дяловете от плячката, репликите на войводата. Описан е по спомена на вече известния на читателя хайдут Пенко, участник в обира (П. З. Груев — „Разказ от хайдут Пенка“, сп. Искра, г. I, т. I, 1888–1889, стр. 226–227). ↑

Сливналии пък и хора от казата се бяха научили да го причакват сутрин, като отиваше в конака. Усетили бяха, че тогава — ободрен от крепкия сън или още под влияние на спомена от вечерта, прекарана с Гюлсума, Юммю или Сеяр — е склонен да се показва великодушен, снизходителен, по-лесно да дава опрощение, правда или подкрепа.

Тъй беше и тази сутрин. Докато крачеше нервно към конака, Тахир ага отдалече зърна как някакъв старец и една невеста с дете на ръце — и двамата гяури — се отлепиха от сянката на сградата и с плаха надежда се упътиха към него. Ала днес аянът носеше в гърдите си не бодрост и радостен спомен, а смес от зимен мраз и опустошителна вихрушка.

Махна им отдалече, да ги отпъди от пътя си. Искаше му се да им извика да не го закачат сега, нали този гарван буквояд хаджи Молла го бе измъкнал от топлината на леглото, за да забодне в сърцето му новината. Не приличаше нему, аян и самовластен господар на Сливен, да споделя с някого своите злополучия, а най-малкото — с гяури. Махна им пак, но те не го разбраха и се повалиха на колене в праха на четири-пет крачки от него. Старецът свали калпак и загъгна нещо, жената протегна насреща му детенцето си и зави жалостиво; Тахир ага не си даде труд да разгадае какво опява, но долови жалба срещу някакъв правовеерен, който намушкал мъжа ѝ и задигнал всичката аба, изтъкана от тях през зимата.

— Оставете ме, хора! — Аянът се канеше да мине между тях и да влезе в конака. — Оставете ме! Днес не ми е до никакви жалби...

Но навляците (така, с тази българска дума ги нарече в себе си агата) се направиха на глухи и даже не помисляха да се отместят. Дъртакът редеше нещо за трето събиране на някакво испенче, а жената, както беше на колене, посегна да прехване с една ръка нозете му.

Аянът се дръпна. Кръвта се надигна в него и го удари в главата. Ръцете му от само себе си се пресегнаха към позлатените дръжки на пищовите.

— Ще се махнете ли? — попита ледено. — Или искате по един куршум в дебелиите си чутури?

— Не ни отпъждай, войводо. — Старецът го каза отчетливо без предишното гъгнене. — Ако ти, наместникът на султана, откажеш да ни чуеш, от кого да потърсим правда?

Ръцете измъкнаха пищовите и запрегнаха кондаците.

— Какво? На мен ли ще дръзнете сметка да дириете?

Съвсем неочаквано за него отговори не старецът, а жената. И това му спомни друга една жена, Силдаровата щерка, която така веднъж запрати в лицето му неразбираеми, но хулни думи.

— Какво пък, стреляй! — рече тя; в гласа ѝ имаше повече презрение, отколкото предизвикателство. — Стреляй! Ти не си подобър от другите читаци. — И добави: — Сетне се чудите защо горите се пълнят с отмъстителите...

Кой знае, ако този намек за хайдутите бе в друг ден, не днес, Тахир ага може би щеше да пощади тези побъркани от злочестината си люде. Но сега червено перде се спусна пред очите му.

— Обърнете се гърбом! — заповяда, смутен от тези лица по на една педя от дулата на пищовите.

Една секунда оглушително мълчание. После старецът каза студено:

— Защо пък, гръмни така.

Полудели от отчаяние ли бяха тези хора? Или вярваха, че с дързостта си пред смъртта ще смекчат сърцето му?

Тахир ага сви рамене:

— Ваша воля...

И дръпна спусъците.

За някое време остана неподвижен. Не от гризене на съвестта — безразличен беше той и към двата трупа с пръснати черепи, и към писъка на повитото в чистички пеленки кърмаче, и към вида на сеймените, изскочили из конака и затичали се към него. Сякаш омагьосан, войводата слушаше как къщи и зидани огради подхванаха неговия двоен гърмеж и си го препращаха насам-нататък като постепенно замиращ екот.

— Тътени! — сами се сетиха устните на агата.

По гръбнака му пролази тръпка. Защото си спомни...

Гълчавата го върна към действителността. Натика в сияхлъка празните пищови, пък заповяда на сеймените:

— Разкарайте ги оттука. — Сетне помисли, че ония, за да се престараят пред него, може нещо да се погаврят с мъртъвците, та допълни: — Издирете кои са близките им и ги предайте на тях, да си ги погребат по своята вяра.

И продължи към конака. Повече изобщо не се сети за тази двойна смърт — не беше юначество, че да го помни с гордост, нито пък нещо, дето да умилява спомените му. Просто нищо особено не беше се случило.

Щеше да проводи за Кула Байрактар, но Кула, изглежда, бе очаквал това повикване, защото отнапред бе дошъл в конака, та влезе в одаята на аяна само две-три крачки зад него. Тахир ага му посочи миндера и оня се запъти нататък; както повечето много високи хора, и той ходеше възтромаво, непохватно.

— Чу ли?

— Чух — потвърди Кула Байрактар. — Туй е работа пак на онзи чапкънин. На Алтънлъ Стоян.

— И го казваш тъй — кипна аянът, — сякаш туй не засяга и тебе?

Друг на негово място би замълчал благоразумно, но Кула Байрактар се бе одързостил напоследък, та не премълча:

— Направил съм, каквото съм можал, войводо. Не се случи да застанем със Стоян един срещу друг. Иначе... отдавна да си го забравил...

Тахир ага също седна на миндера, натъпка един чибук и го запали.

— Туй трябва да се свърши веднъж завинаги, Кула Байрактар — измъкна по едно време ухапката от устата си. — И ще го свършиш ти!

Дълго, много дълго мълчание. И после:

— Ти може би не знаеш, войводо, че аз съм гяурин, българин?

От изненада Тахир ага изпусна чибуката из зъбите си и горещият тютюн се разпиля по чергата.

— Тъй ли? — успя да каже само.

— Тъй. Роден съм гяурин и още съм гяурин. Пет пари не давам аз за Христос и вярата му, ама съм кръстен, а сетне не съм потурчен.

— И защо?...

— Какво защо? Защо не съм потурчен ли?

— Пикая му аз на твоето потурчване. Питам защо като си българин, си на служба при нас. И гониш твоите, българите.

Странна усмивка се хлъзна по месестото лице на Кула и се сгуши някъде под мустаците му.

— Исках да се въздигна, аян ефенди. И пред себе си виждах два пътя: или да хвана гората и да стана хайдутин — с този бой и това вярно око можех да бъда нещо като Злати Кокарчоолу, или да служа на вас. Това избрах. Пък и добри пари ми дадохте на времето, когато се хванах дервентджия, пък и сетне...

Имаше и друга причина, тя беше най-важната, но за нея Кула предпочете да премълчи. Някога в родното му село го опозориха: хванаха го, че честичко навестява хорските курници да краде кокошки, та го оваляха в катран, а после в кокоша перушина и тъй го преведоха през цялото село, е и през къщата на онова девойче, дете отдавна лежеше на сърцето му. Тогаз Кула прокле рода си — целия християнски род — и си даде дума да мъсти. Същата нощ избяга. И на второто утро вече се бе пазарил дервентджия.

— Защо ми казваш това, Кула Байрактар?

— За да разбереш, че познавам българите отвътре, както само те си се познават. И да ми вярваш онуй, което ще ти кажа, войводо. Лесно е да се рече: „Да свършиш с Алтънлъ Стоян“. Потери, пусии, капани — тъй може да се спипа само някой аджамия, аян ефенди, не и стари лисици като Алтънлъ Стоян или Кара Танас. Тях ги закриля всичко: гора, трева, звяр, птица, камък, всичко.

Без да разбере защо, Тахир ага си помисли за стареца и жената преди малко. И си рече, че такива хора като тях, дете не мигват срещу дулото на пищова, също закрилят Алтънлъ Стояновци и Кара Танасовци...

— И какво означават думите ти? — рече гласно с тъжен присмех.  
— Че няма оръжие срещу човек като Алтънлъ Стоян? То ще излезе, както той сам се хвали в песента:

*„Мене ма куршум не фата,  
мене ма сабя не сече,  
че ризата ми ѝ от куршум,*



*елечето ми ѝ от злато,  
пък фесът ми е от алтън,  
от алтън, от махмудии...“*

Сега беше ред на Кула да се изненада — не бе очаквал той, аянтът, да даде ухо и да запомни песен за омразния му хайдушки войвода.

— Не, и срещу Алтънлъ Стоян има оръжие, аян ефенди.

— Аллах керим!<sup>[1]</sup> — разпери ръце към небето Тахир ага, но личеше, че го прави на майтап. — И що може да ни помогне, Кула Байрактар?

— Парите.

— Парите? — вдигна хубавите си вежди Тахир ага. — Парите не са за нас оръжие срещу харамииите. Още Злати Кокарчоолу, оня, с чаталестото сърце<sup>[2]</sup>... Пък и в последните години не съм престанал да...

— Трябват пари, за да купуваме, не да даряваме продажни души, аян ефенди. Трябват толкова пари, че за тях син да се полакоми да продаде майка и майка — син. Времената се промениха, аян ефенди. Работите се извъртяха тъй, че раята се замогна. Виж ги тукашните сливналии. Речеш ли да подкупваш човек измежду тях с някакви мизерни алтъни, ще ти се изсмее в очите. За цената ще ти се изсмее.

Няколко минути Тахир ага съсредоточено смука от отдавна загасналия си чибук.

— Добре — кимна накрая. — Пари ще имаш. Друго?

— Другото е бадява, безплатно — засмя се беззвучно Кула. — Време. Прибързаността е лош ортак, аян ефенди.

— Вярно — кимна повторно аянтът. Изглеждаше така, сякаш приказва едно, а мисли за друго. — Времето е голяма сила. „Заман саман сатар, саман заман сатар“<sup>[3]</sup>. — Най-сетне спря замислени очи върху Кула Байрактар. — Добре — рече. — Ще имаш и време. Пари и време ти давам, без да ги броя. И насреща искам само едно: главата на Стоян...

\* \* \*

Привечер Киро Възела, горският кехая, редеше гюмовете с мляко, когато с крайчеца на окоето си зърна отсреща, сред първите дървета на Равна<sup>[4]</sup>, издайнически да блясва седефен приклад на пушка. В първия миг сърцето му изстина, но Киро бързо се съвзе и като се престори, че не е забелязал нищо, наду бузи и засвирука уговорената „Тодорчо иде отдолу, отдолу откъм Цариград...“ Преструваше се той чак дотогава, докогато хайдутите — седем-осем на брой и разпилени в голям полукръг — почти изминаха разстоянието от гората до него. Тогаз страх сграбчи сърцето му — онова, дето му бе изглеждало просто и лесно, сега му се видя черно като зейнала дупка на ада. Че към него идеше не какво да е, а дружината на Алтънлъ Стоян — чуло ли се не някой да се е опитал да излезе насреща ѝ и да не е получил олово в сърцето? Чак сега се отвориха очите на Киро и разбра той защо такава луда плата му дадоха за такваз проста услуга. Да имаше колай, Киро би се върнал една неделя назад и би бягал през три баира далеч от този кемер, който като жарава гореше кръста му. Но виждал ли е някой да се върне времето? И Киро проумя наведнъж две неща: че вече е късно да се покайва и че за него спасение ще има само ако ония, на които свиркаше сега, свършиха работата си.

Стигна до тази мисъл и пак се уплаши: ами ако те, още замаяни от обедното пиене, не забележеха знака, дето им даваше? И с избила на челото му пот той засвири тъй, че комай и в Котел би се чула свирката му.

— Бре, много си се разсвирукал бе, Киро! — изговори един познат глас на десетина крачки от него. — Като те слуша човек, ще рече, че на султана в Цариград ортак си станал на хазната.

Чак сега горският кехая вдигна очи от гюмовете, престори се на изненадан и повика уж божем усмивка на приятност върху лицето си. Каква ли е излязла тази усмивка, сам не можа да си отговори. Защото онова, което видя, съвсем не го зарадва. И друг път го бяха навестявали хайдутите, но сега не стояха скупчени, а разпръснати като за битка и ръцете им все лежаха върху пушките и пищовите. И друго стресна кехаята — откакто го познаваше, днес за пръв път виждаше войводата окичен в злато, както го пее песента; а знаеше се, че той облича златните дрехи само тогаз, когато турски глави ще сече.

— О, ти ли си, войводо! — насили се да възкликне весело. — Заповядай и добре дошъл. Добре дошли са и юнаците ти. — Па рече да

се ухили. — А туй, за свирнята, си има крушка опашка. Не съм на султана ортак, войводо, ама си имам и аз радост. Снощи ми се отели крава и то с мъжко теле, вакличко.

— Аха — отвърна разсеяно Алтънлъ Стоян, сякаш, думите на кехаята се хлъзнаха покрай ушите му. — Сетне ще ми го покажеш, да му се порадвам и аз.

— А защо сетне, Стоян войводо? Ела още сега, на часа̀ да го видиш.

Съгласеше ли се войводата, кахърите на Киро Възела щяха да свършат и кемерът на кръста щеше да му отвори вратите към всичко. Но Алтънлъ Стоян не бързаше. Оглеждаше се нехайно, като че имаше поне три дни време пред себе си.

— Всяко нещо по реда си — рече. — Искam по-напред един алъш-вериш да направим. Ще продадеш ли едно теле да нагостя момците си?

— Ще ли питане, войводо? Че сефте ли е да нахраня дружината ти?

— Ама този път даваш ли аз да го избира, Киро кехая?

Да го избере, туй значеше да влезне в кошарата.

— Не едно, две телета избери. И не срещу пари, армаган ще ги имаш от мене.

— Хубаво! Тогаз избирам хей това...

Не беше изрекъл последната дума Алтънлъ Стоян и се преобрази. Станал в миг сякаш целият от жили, той измъкна пищов от сияхлъка си и без да се цели, гръмна на посоки в кошарата. Човешки вик отговори на гърмежа му: дали бе видял предателски блясък на очи или оръжие, или, както мълвеше народът, през стени и скали усещаше османлиите, на този въпрос Киро никога не успя да си отговори, ала нямаше съмнение — в кошарата бе останал един сейменин по-малко.

Пушекът от пищова на войводата не се бе разсеял, когато момците му се бяха вече укрили зад дървета и камъни и взеха кошарата на прицел.

Ако досега Киро можеше още да се съмнява, следващите думи на войводата показаха, че той е знаел отнапред за приготвената му пусия:

— Хайде, Кула Байрактар! Какво седиш там при телците? Тъй ли се ловят хайдути?

Защо не стреляха тези ахмаци от кошарата? Гибелта на техния аркадаш ли ги порази? Или войводата ги омагьоса със златната си премяна? Изглежда, и туй беше вярно, понеже след малко, когато подаден от Алтънлъ Стоян знак дружината едновременно се хвърли в кошарата и захвана да пушка и да сече. Киро не чу Кула и сеймените му да отвръщат на ударите с удар и на куршумите с куршум. Само едно чу: „Този не! Оставете го!“ И продължи да се носи само тропотът и мученето на подплашения добитък.

Мина още минута и от кошарата излезе кривокракият Хаккъ Кясимоглу, дето минаваше за пръв ездач в тайфата на Кула Байрактар. В едната ръка Хаккъ носеше главата на Кула, с другата влачеше обезглавения му труп. Още единайсет пъти се върна той в кошарата и скоро на земята покрай Кировите гюмове се строи цялата тайфа: половината сеймени бяха изсечени, другата половина — с дупка от куршум в сърцето или в челото.

— Твоя живот пощадявам — рече му войводата. — Ще отидеш при Тахир ага и ще му кажеш да си намери друг човек за колаузин и байрактар. — Хаккъ Кясимоглу понечи да се хвърли на колене в краката му, но Алтънлъ Стоян го спря с властен жест. — Ще кажеш още на аяна, че златото, дето е платил за кръвта ми, ще стане хляб за сиромасите.

Киро пребледня, па извика:

— Тоз кръст отгоре ми, войводо, никакво злато не съм...

Чак сега Алтънлъ Стоян се обърна към него и спря отгоре му очи, челиченосиви бяха.

— Не ща клетви, Киро, а кемера!

Горският кехая с треперещи пръсти развърза учкура на потурите си, откачи кемера и го подаде на най-близкия до себе си хайдутин.

— Е — каза тогава войводата, — сега можеш да получиш и наградата за предателството си.

И Киро Възела пак видя светкавичното измъкване на пищова, зейналото срещу челото му черно дуло и блъвналата от него огнена струя.

Това беше последното нещо, което той видя през живота си.

Така и падна, със свлечени до коленете потури...<sup>[5]</sup>

Когато Тахир ага научи за гибелта на Кула Байрактар, възкликна: — Аллах, аллах, сламата продаде времето!...

И никой от онези, дето се случиха около него, не го разбра.

---

[1] „Бог е милостив!“ (тур.). ↑

[2] Панайот Хитов („Как станах хайдутин“, ДВИ, София 1978, стр. 124) пише: „Та право си е, когато казват хората: «Той не се бои, четалесто му е сърцето!» Както има пословица, че Златя войвода — Кокарчоолу, като го убили и го разпрали, сърцето му било четалесто.“.

↑

[3] „Времето продава сламата, сламата продава времето“ (турска поговорка). ↑

[4] Равна — местност на три часа път от Котел. Заедно със Зеленич била едно от любимите свърталища на Алтънлъ Стоян войвода. ↑

[5] От всички многобройни подвизи на Алтънлъ Стоян войвода народът е поставил най-високо този — убиването на жестокия и настървен гонител на хайдутите Кула Байрактар, станало при Кировите кошари в местността Равна. В книгата той е описан по три от многото песни, посветени на това събитие: от Котел, Сливен и Лясковец. ↑

— Глумиш се, нали?

— Имам ли вид на човек, който се глуми и задява?

Бяно така се облегна, сякаш във възглавниците на миндера търсеше опора не за гърба, а за духа си.

— Тъй — рече замислено. И направи на глас равносметка на онова, що беше чул: — Питаш ме дали съм съгласен да стана устабашия на нашия еснаф<sup>[1]</sup>. И думаш, че не се майтапиш с мене, не ме вземаш на подбив.

— Точно тъй — потвърди Селимински.

— И не виждам какво толкоз се чудиш — допълни Мавроди Коджакара.

— И ти ли, Добре, не виждаш?

— И аз — каза Добри Желязков, уж прекалено решително, но нещо издаваше, че вътрешно споделя колебанията му.

Разговорът се водеше в одаята на Бяно. Тримата му приятели го бяха споходили и по лицата им той веднага разбра, че ще чуе нещо необикновено. Ала да му предложат да бъде устабашия на сливенския абаджийски еснаф — това, виж, не можеше да подозре отнапред.

— А защо, да речем, да не си ти?

— Майсторите не ме обичат — вдигна рамене Добри, — гледат ме накриво, какво ли не пуснаха за моите чаркове...

— Добри и Мавроди ще влязат в еснафския съвет — обади се Селимински. — Ще са край тебе.

Смутен и объркан, Бяно обходи с безпомощни очи гостите си, пък разпери ръце:

— Ама вие с всичкия си ли сте бе, хора? Че в лонджата само да се чуе моето име и старите майстори ще изпокапят от смях...

— И стари, и млади майстори те уважават — възрази Коджакара. — Имаш ти име на абаджия, който каквото изтъче, сякаш подобава само за царска гърбина. Такъв майстор не може да не се уважава.

— Пък за избора не бери гайле — многозначително добави хаджи Иван. — За него ние ще мислим...

— Я виж какво стана при бакалите и пушкарите — обади се и Добри.

Макар и да беше член-основател на Братството, Бяно Абаджи за пръв път си каза, че може би странните явления напоследък в Сливен не се случваха тъй, от само себе си, а тайно и преднамерено се направляваха от другарите му и преди всичко от Иван Селимински. Ето, да вземем пушкарския еснаф. Там лонджата избра за чаушин Паскал хаджи Кутъов и тъй като устабашия беше престарелият и вече оглушал хаджи Симйон Гюргин, то на дело цялата власт беше в ръцете на Паскал. Бакалската лонджа пък неочаквано си хареса двамата помалки братя Топракчиеви, та Христодул се прибра след събранието като устабашия, а Коста — като онзи член от съвета, който държи и се разпорежда с касата... За тези именно странни явления напомняше сега Добри Желязков.

— Знам, че не ти е по сърце — прекъсна мислите му Селимински. — Но трябва да приемеш, Бяно. Братствена длъжност е за тебе да приемеш.

Последните думи прозвучаха толкова естествено, та Бяно изобщо не съобрази, че в уставните основи на Братството и дума не се бе споменала за някакво намесване в работата на еснафите. Той само помълча, пък накрая се предаде с едно късичко изречение, което прозвуча като въздишка:

— Е, щом като трябва...

За Бяно събитията след тези четири кратки думи се завъртяха главоломно, като насън. В съботата след разговора, когато се събра лонджата и нещата дойдоха до избор, стана някой си Митю Ялбука, абаджия от Кумлука, и предложи да изберат за устабашия него, Бяно Силдаров. И не само го предложи, ами и такива хвалебствия нареди, че Бяно само се червеше и се чудеше къде да се дене от срам. А при това можеше да се закълне, че ако изобщо някога се е срещал с този тъй щедър на хвалби Митю от Кумлука, то ще е било на предишна някоя лонджа...

Станаха и други — някои полупознати, повечето съвсем непознати — и също занареждаха какви ли не бивалици и небивалици за Бяно. И докато той още се чудеше и маеше на това, лонджата го избра за устабашия. Сбъднаха се думите на Селимински и за Мавроди и Добри — и тях избраха в еснафския съвет.

Както беше обичаят, на третия ден след избора при Бяно се явиха предишният устабашия Ночо Хошера, дето минаваше за дясна ръка и сянка на чорбаджи Желязко, общинаря. Дойде и членът на съвета, който бе отговорил за касата. Но обичаят свърши дотук. И до бинлика с размери на малко буре, което Ночо Хошера донесе, пъшкайки под тежестта му. Защото Бяно вместо да извади мезе и да направят един славен зияфет, поблагодари за бинлика вино и го прибра на хладно в избата, а сетне поиска от двамата да проверят тефтерите и касата на еснафа. Напусто Ночо на няколко пъти опита да завърти работите към джумбуши и хлевоустия — като куче-гонче, което упорито се връща на следата, Бяно не се оставяше да го замотаят и все повтаряше своето: тефтерите и парите. Не помогна и другият чалъм на Хошера — да се престори на засегнат и да се измъкне навън с все тефтерите; Бяно се надигна заплашително и двамата гости, като прецениха мускулестата снага на стопанина, си седнаха на задниците. И не само показаха тефтерите и касата, а три дни се ровиха с новия устабашия в хесапите на еснафа, а трийсет пъти по три се обливаха в пот или трепереха от премръзване. Бяно пък набара такива янкеседжийства, че триста пъти по три му се доповръща.

— Що да сториш ли? — рече Селимински, когато Бяно му поиска съвет. — Постъпи така, както ти нарежда сърцето.

И Бяно го послуша: за изумление на цял Сливен свика отново лонджата на абаджийския еснаф само единайсет дни след оная, на която го избраха за устабашия. Вечерта преди събранието в дома му отново довгаса Ночо. Въртя и сука той, пък изплю камъчето: даваше на Бяно двайсет кесии — десет хиляди гроша! — само и само новият устабашия да не го кепазии, да не става името му за резил на Сливен и на казата. Бяно го изхвърли през оградата на хаета, ала след като преди това се бяха случили други неща. Като му отказаха подкупа, Ночо Хошера измъкна изпод кебето си пищов и го насочи към стопанина на дома. Бяно не само не трепна, ами тръгна право срещу пищова. Ночо дръпна тетика, кондакът щракна, ала изстрел не последва. А новият устабашия, макар да имаше име на хрисим и кротък човек, му отвърна с яка плесница. И му издума, че като е некадърен за нещо, по-хубаво е било хич да не се залавя за него, а да си потърси помощ от майстор. Ночо не свари да отговори; истината беше, че той бе потърсил помощ от такъв баш-майстор като Коджа Мюстеджеб, ала прочутият



делибашия отблъсна парите му, като рече: „Ти луд ли си, чорбаджи? Не виждаш аз ли какъв бамбашка вятър духа сега из Сливен, че кара и нас, правоверните, със събрани пети да стоим?“ А не свари Ночо Хошера да отговори, защото Бяно го грабна, отлепи бая пълното му тяло от пода, залюля го и го метна през оградата на хаета да плюсне долу на земята като жаба.

Та на другия ден Бяно се изправи пред лонджата и равно-равно обясни на майсторите, как от касата са откраднати, кажи го, седемдесет хиляди гроша. Каза им още и за рушвета, за негръмналия пищов, всичко им каза, и то все тъй, без да повиши глас. Дали от страх, или от желание да се прикрие зад широкия гръб на общинарите, Ночо взе, че изтърси, защитавайки се, дето чорбаджи Желязко го е подкокоросал да бръкне в касата и че поне половината от тези седемдесет хиляди са отишли в неговия, чорбаджи Желязковия джоб.

И какво последва в края на краищата?

Ночо Хошера и онзи, старият касиерин, върнаха в касата трийсет и пет хиляди гроша, ала въпреки това лонджата ги лиши от право да упражняват занаята и да се зоват сливенски абаджии. А и цял Сливен ги погна с такива подигравки, че за дълго време не смееха носа си извън портата да покажат. Чорбаджи Желязко не дочака да стане за посмешище, а усуланджък събра челяд, покъщина и кемери със злато и замина нанякъде.

— Виждаш ли, Бяно Абаджи? — със смях му рече Селимински, когато другарите от вътрешния кръг на Братството („вътрешния кръг“ — понеже, както личи от изложените тук паметни събития, то бе разпростряло невидими нишки в множество „средни“ и „външни“ кръгове, които обхващаха почти всички християни в Сливен) се събраха да полаят „Бяновата вихрушка“. — Казвах ли ти аз, че да си устабашия е много проста работа?

---

[1] В турско време **еснаф** се е наричало сдружение на майстори от един на същ (напр. кожари) или сродни занаяти (напр. хлебари и симитчии). Членовете на еснафа се събирали всяка година на общо събрание, наричано с думата от италиански произход **лонджа**, на което избирали свой **устабашия** („първомайстор“), нещо като председател на еснафа, негов помощник — **чаушин**, и еснафски съвет от 3–4 членове. Устабашията ръководел заседанията на еснафския съвет и

задължително участвувал в него при приемане на нови **майстори**, **калфи** и **чираци**, изпълнявал ролята на съдия в спорове между майстори от еснафа, имал право да наказва (напр. затваряне дюкяна за няколко дни или налагане глоби в полза на църквата), контролирал общата каса и т.н. Провъзгласяването на нов майстор и член на еснафа ставало с одобрението на всички майстори — най-често на **тестир** (угощение), даван от калфата-кандидат; там устабашията му препасвал една занаятчийска престилка, знак на майсторството, а кандидатът внасял в касата на еснафа сума от около 400–500 гроша.

В Сливен, оживен икономически център, са се сдружавали и дребните търговци, продаващи еднородни стоки — напр. рибари. Еснафите в града са били около петдесет, като най-богатите и най-влиятелните измежду тях били абаджийският, тюфекчийският (т.е. на оръжепроизводителите), месарският, бакалският, кожарският и пр. ↑

Само той си знаеше какво му струва да се показва, че е онзи, предишният Димитраки чорбаджи — човекът с правата снага и властния поглед, могъщият първенец на християнското население на Сливен и приятел на страшния Тахир ага. Всичко правеше, както преди — стъпваше тежко и важно, гледаше отвисоко, па и гласа си отпущаше, ала то не бе истинско, а игра, карагьозчилък някакъв: все едно яка скала, ама не същинска, а само изкусно зографисана върху тънка хартия.

Изкусно ли? Туй, за изкусното, беше втората му голяма неувереност. Страхуваше се той, че цял Сливен — турци и християни, „елини“ и торлаци — знае не по-зле от него как днешният Димитраки е само изкривена и смешновата сянка на по-раншния и че евтините сербезлъци, дето ги продава за щяло и нещяло, не са нищо повече от хвалипръцковщини.

Как стана така? Как се случи, че Димитраки да замяза сам на себе си на вълк с изпилени до венците зъби? Колкото и да напрягаше ум, той не намираше отговор на тези въпроси. Нито бе способен да разтълкува цялата поредица от събития, довели до изтръгването на силата му, още по-малко — двигателя, който се криеше зад тях. Единственото ясно нещо беше, че бъркотиите идеха от торлаците. И че тези торлаци бяха други, нови, не такива, каквито Димитраки ги познаваше от почти половин век. Захванаха се те един по един да превземат еснафите (оставиха настрана само турските еснафи — кожарството, сарачлъка, семерджийството и ковачеството) и го направиха тъй, че от шетнята им изгърмяха половин дузина чорбаджии; после се намесиха в работата на църковните настоятелства, разбишкаха ги, плюха си на ръцете, па като измъкнаха пари от еснафските съвети и настоятелства, хвърлиха ги за поправка и украса на църквите и за укрепване на училищата; не им стигна това, а преди неделя, — раз, два! — лапнаха и общината.

Направиха това последното така. Надигнаха се из Сливен гласове, че трябва да се изберат нови общинари-чорбаджии на мястото на Желязко и другите; сетне работите се извъртяха, та избраха не

хората, дето посочи Димитраки чорбаджи, а съвсем други, които той не бе видял и на сън да са рамо до рамо с него в общината. Е, не бяха баш торлаци, ала и „елини“ не бяха, брояха се за люде от по-първа ръка хаджи Нойко хаджи Божилов, хаджи Людскан или онова болнаво грамадище Цено Конъов, но още на първото събиране на общината се разбра, че ще вървят по торлашка свирка. И Димитраки се видя слаб и безсилен срещу едно мнозинство, което недвусмислено, макар и без предизвикателства, му налагаше волята си.

Тъй бяха нещата — Димитраки получаваше удар след удар като чучело, а нямаше що да стори в ответ... Оставаше му да се перчи и надува, ама и да се ослушва за смехове и глуми подире си.

\* \* \*

Извървя цялата дължина на Тевната чаршия, като само поглеждаше отгоре-отгоре в десетките дюкяни<sup>[1]</sup> и кимаше важно на майсторите в тях. Не бе дошъл да пазарува, а само ей тъй, да се покаже на хората. Но като излезе от горния ѝ край, към Машатлъка, той се чувствуваше така изморен, сякаш идеше пеша от Ямбол... Спря чорбаджията за малко и попремига срещу светлината, пък свърна към метоха — знаеше, че новоизбраните общинари, записани в катадневие то си, не се въртят там по работно време, та се чувствуваше подсигурен срещу разни изненади.

Още като се качваше по стълбите на метоха, отвътре чу глас, който го изуми — не бе допуснал, че тук ще прозвучи (поне за сега) словото на собствения му син Евтим. Напълно смаян, чорбаджията спря и се заслуша.

— Вие, чорбаджиите и обстинарите, сте си виновни, затуй на себе си се сърдете — безмилостно режеше Евтим. И продължи, както и другите също, вече на „елински“: — Вестне ли се в къщи мишка, добрият стопанин залага капани и отрови да я пречука навреме, не чака да му пръкне цяла сюртия мишлета, че тогаз да ги гони и треби. А вие? Като добри стопани ли постъпихте вие?

— Тежичко ни съдиш, Евтиме — обади се виновно владишкият наместник Кирияк. — Кажи къде сме сгрешили.

— Защо не смазахте на часа̀ торлаците? — запита в отговор Евтим. — Още когато пръв път понадигнаха глави?

— Мислиш ли, че не сме го искали? — намеси се и пискливият глас на таксидиота Партентий. — Да бяха двама или дванайсет, да им смажеш главите. Ама на хиляда и двеста души...

Партентий беше прав. Димитраки също не бе стоял през цялото време тъй, със скръстени ръце. Или по-право — искал бе да не стои със скръстени ръце, ала не бяха човек или дузина, какво да прави с цяла торлашка напаст.

— Защо ще смазваш глави? — продължи междувременно синът му отгатък. — Смазвай делата им! Смазвай онуй, дето са си го наумили и хилядата и двеста ще подвият опашки от само себе си.

В сърцето на бащата трепна гордост: „Виж го ти, момчурлякът станал мъж! И как само умно приказва...“ Но веднага го смъдна и малко горчивина: „Това е, одъртяхме. И децата скоро ще захванат да ни дават акъл...“

Отвътре се обади нов глас. Димитраки трябваше да се понапрегне, за да го познае — беше хаджи Никола Койчоолу, един от последните „елини“, останали в съвета на общината.

— Кажи го по-ясно, Евтиме!

— Ето ви го по-ясно — разядоса се Евтим. — Където посегне торлакът — прас! — през лапите. Протегнал ръка към настоятелството на „Света София“? Прас — катинар на църковната порта. Ще укрепява училищата, та пришълци някакви да учат децата по църковнославянски? Прас, край на училището. Ще се вре торлакът тук, в общината, при чорбаджиите? Прас, две думи на аяна и натрапникът — в хумбата...

Вътре се възцари тишина. Димитраки прецени, че е дошъл моментът за неговото появяване. Отвори вратата и почти се сблъска с Евтим — казал, каквото имаше да каже, синът му си бе затръгвал. И двамата се смутиха от срещата: Евтим — защото бе тръгнал да завоюва място сред първенците на града, без да знае баща му; Димитраки — защото виждаше като нов своя син.

Мълчанието, започнало след Евтимовите думи, продължи и когато баща му зае неговото място. Най-сетне го разчупи Кирияк:

— Ех, как лети пустото време! Сякаш вчера Евтимчо беше педя хлапе, пък днес виж го — мъж. И то какъв мъж! Аферим на сина ти,

Димитраки чорбаджи. Помни ми думата: Евтим ще хвъркне толкоз високо, че ще затъмни всичко в Сливен.

— Чух го през вратата — каза Димитраки, когато хаджи Никола Койчоолу понечи да го запознае с думите на Евтим. — Е?

— Момчето е право — не изчака втора покана Партений. — Пропуснахме много време, ама за такава работа никога не е късно.

— Тъй, тъй... — закима одобрително хаджи Никола Койчоолу, а зърната на броеницата му пригласяха: „Трак, трак...“

Наместникът Кирияк поразмести шишкавото си тяло и изпуфтя:

— Що можем стори ние? Общината комай е в техни ръце...

— Тъй, тъй... — обади се отново Койчоолу; все „тъй“ и за предложенията, и за съмненията в тях.

— Чест му прави на Евтим, че ни отвори очите — продължи Партений. — Що можем да сторим ли? Всичко, брате Кирияк, всичко, дето не сме сторили, когато му е било времето.

Димитраки усети как погледите, пълни с въпрос, се кръстосаха в него. И каза тежко:

— Разбира се. Можем да поправим грешките си.

А същевременно се запита каква ли беше истинската, дълбоката причина за внезапната — и тъй непривична — мъжественост на монаха. И не успя да си отговори. Защото още не беше дочул за разобличенията на някои не съвсем чисти Партениеви дела, позачестили напоследък от български свещеници и монаси и люде из народа.

— Евтим, да го поживи Господ, вече ни подсказа пътя — не спираше да се лее словото на таксидиота. — Три са ударите, които без бавене трябва да нанесем: училищата, църквите и общо върху бръснатите глави<sup>[2]</sup>, дето са дръзнали да се надигнат по-високо от позволеното.

— Тъй, тъй... — намери сгода отново да се обади Койчоолу.

— Хубаво го казваш — изпъшка наместникът Кирияк, — ама как ще ги ударим, тези удари?

— За училищата и църквите оставете на мене. Ще отида в Адрианопол и ще разкажа всичко от игла до конец на светиня му Герасим Критски, той няма да ни изостави. А за бръснатите глави трябва да помогне чорбаджи Димитраки. Кой друг, ако не той може да измоли намесата на войводата Тахир ага? Само чорбаджи Димитраки

ще намери колай да му изясни кой и как мъти живота на хубавия Сливен, пък аянтът си знае що да стори нататък.

Димитраки поразмисли, поразмисли, пък изрече тежко:

— Добре. Имайте го от мене.

---

[1] Броят на дюкяните в Тевната (Тъмната) чаршия не е казан произволно. Това особено личи по запазилата се в Сливен песен, посветена на един пожар в нея:

*Запалила са ѝ чаршията,  
чаршията, тъмната,  
открай бакалските дюгени,  
от Нонювата яхана  
до Гоговата табахна.  
Малко са много изгорели  
двайси дюгения бакалски,  
четири сапунджийници,  
четири симитчийници  
и осям папукчийници,  
дванайси рабаджийници,  
пятнайси нови табахни  
и Тодорчовите чардаци...*

За общ брой на дюкяните в Сливен към 1829 година д-р С. Табаков (III, 130) сочи цифрата 462. ↑

[2] Припомняме на читателя, че по онова време мнозина от торлаците си бръснели главите, като само на върха оставяли тъй наречения „чамбас“. ↑

Заедно с Добри през отворената врата нахлу диханието на зимата — мразовито, свирепо, понесло със себе си вълма снежинки. В одаята на Мавроди обаче беше топло, прикътано. Новодошлият хвърли ямурлука, но трябваше да изчака, докато очите му привикнат със здрача — нарочно не бяха запалили лампа.

— Да ви кажа правичката, мене захваща да ме гони страх — рече хаджи Нойко, очевидно в продължение на предишния им разговор.

— Чест ти прави, че го признаваш — каза Иван Селимински. — Само не виждам кое поражда страха ти.

— Тъй де — намеси се и Цено Коньов. — Ако питате мен, не нас, ония трябва да ги е страх.

— Кой са „ония“? — попита Иванчо Куртев; беше дошъл отново от Цариград по своите търговски работи.

— Как кои? Турчулята и преструванковците, дето съскат по гръцки.

— Добре, добре — сложи ред в приказките учителят. — Да чуем хаджи Нойко.

Очите на Добри Желязков посвикнаха със сумрака, та различи в одаята още Бяно, Мавроди Коджакара и хаджи Людскан. Неда я нямаше; погрижила се бе оджакът да е разпален и мъжете да имат мезе и стомна вино, па бе отишла някъде на гости с малкия Иван, шестмесечния им син.

— От какво ме е страх ли? Помилуй, господи, ами че от всичко, което става. Завъртяхме ние една въртележка, пък сега вече тя се върти сама и за нас не пита. И като се върти, докъде ще стигне, един бог знае. Е, може би и Сатанаил...

Както се случваше често напоследък, думите на хаджи Нойко хаджи Божилов подразниха Добри. Той изобщо не гледаше с добро око на този търговец и попски внук, много мекушав му се виждаше, лесно се огъва, па и е готов да угодничи на тия, срещу които ужим се бореха. Като го чу сега, не се стърпя и подметна злъчно:

— Що чиниш тогава сред нас, хаджи? Ние анджак да въртим въртележките сме си дали обет...



— Хайде пък и ти! — смъмри го хаджи Людскан уж полугласно, пък навярно го чува и на Карандила. — Страх го е човека и ако си дадеш малко зор, ще видиш, че има защо да го е страх. Зер въртележката... Де го има това турчинът да се крие като бито псе по кюшетата, а християнският народ да управлява, както си ще и както му е удобно?

— Пък и ония не са кьорави — добави Иванчо Куртев — и не стоят със скръстени ръце.

Разбраха го за какво говореше. Преди неделя кьосавият калугер Партений и шишкото Кирияк се върнаха от Одрин, размахаха името на владиката Герасим и с него на уста разпердушиниха християните в Сливен, закриха училището на Селимински и още едно-две училища в града, дето децата се учеха на църковнославянски. Не спряха дотам, а отлъчиха Селимински от църквата, затвориха храма „Света София“ и отстраниха от богослужение поп Исидор и още неколцина свещеници и монаси от българско коляно.<sup>[1]</sup>

Разговорът се прекъсна от влизането на Христодул и Паскал хаджи Кутъов. Добри използва това, за да подпита:

— Няма ли вече да ни кажеш за какво сме се събрали, хаджи Иване?

— И аз не знам. Събра ни Коста...

— Пък виж — възропта хаджи Людскан, — само него го няма.

— А, и той е тук! — чу се глас от вратата и с него се появи и Коста Топракчиев. Пък като се настани, започна загрижено: — Случи се нещо по пладне, та реших, че е неотложно да го съобщя не само на бате, на хаджи Иван или на друг от вас, а на всинца. — Той изтри разтопените капки сняг от челото си. — На обед в дюкяна дойде Анифе ханъм...

Възрастната кадъна така оглеждаше осолените риби в качето, сякаш избираше пръстен или гривна, а не цариградски турук. Но когато другите мющерии един по един се изнизаха, тя мигом се преобрази.

— Не ме познаваш, нали? — каза го на ясен български език.

Коста Топракчиев вдигна рамене — кой може да познае туркия, когато тя се е забелила с всичките там фереджета и яшмащи?

— Ако си християнин, не издавай, каквото ще ти кажа. Аз съм Анифе, майката на хаджи Молла...

— Хаджи Молла? Писаря на войводата?

— Същия. Слушай, момче, слушай и не ме прекъсвай. Кажи на когото трябва, че чорбаджи Димитраки е ходил да ковлади торлаците пред Тахир ага.

Въпреки предупреждението, Коста Топракчиев я прекъсна:

— Да ги ковлади? За какво, Анифе ханъм?

— Че правели някакъв заговор, че насъсквали раята и я учили на неподчинение, че малко, по малко вземали връх в еснафите, черковните настоятелства и общината, като изхвърлили на буницето старите чорбаджии, доказали своята вяроност към султана и аяна.

— А той, Анифе ханъм, аянтъ?

— Той не клъвнал изведнъж въдицата, казал нещо такова, че е доволен от сегашните управи на еснафи и общини. Такъв ред и такова точно плащане на вергиите, рекъл, не е запомнено в Сливен. Но и друго казал — че ако има заговори, той знае как да ги лекува с нажежено желязо. Тук чорбаджи Димитраки се позапънал, не можал да изрече нито едно име. Но обещал всичко от край до край да изпита и да го донесе на аяна.

Младият мъж поразмисли върху думите й, пък попита тихо:

— Защо ми казваш всичко туй, Анифе ханъм?

— Аз нося шалвари и фередже, ала в жилите ми има само българска кръв. Това, момче, не всеки може да забрави...

И с тези думи си тръгна — имаше болнава, залитаща походка, — но на вратата се обърна и прибави:

— И една молба имам към тебе. Иди в църквата и запали свещ. Нека всеопрощаващият и всеблаг наш бог Исус да се смили и оправдае майката, която за род и вяра може би сторва грях към детето си...

Дълго мълчаха след думите, на Коста. После хаджи Нойко се завайка:

— Казах ли ви аз? Въртележката... Помилуй нас, господи!...

— Майната й на твоята въртележка! — изруга го Добри Желязков. — Ако ще се цивриш, излез на двора или върви по дяволите, ама тук си мълчи!

— Так-а-а — повлече Иван Селимински. — Работата е ясна. Нека кажем по едно „бог да поживи Анифе ханъм“... — Той се усмихна; стори му се чудновато да призовава християнския бог в закрила на една ханъмка. — И да решаваме, каквото има да решаваме.

При важни решения Селимински изчакваше думата на другите, а после, без да дава натрапливи съвети, все постигаше своето. Но този път крачката, която трябваше да се направи, беше такава, че всички, дори способният на безразсъдства Мавроди, се стъписаха пред нея. И обърнаха пълни с очакване погледи към него.

— Да направим една равносметка — поде отново учителят. — И да се видим накъде сме. От ясно по-ясно е, чорбаджиите са си плюли на ръцете да ни задушат. За владишките поразии нека кажем само едно „било, каквото било“ и да не се занимаваме повече с тях. Но с аяна не е същото.

— Как ще е същото? — не се стърпя хаджи Христодул. — Ако Тахир ага се разшета, глави ще падат...

— Така е, глави ще падат. Лошо е, че могат да паднат главите на някои измежду нас. Още по-лошо — че главите може да са и на съвсем невинни хорица.

— Не те разбирам, хаджи Иване — обади се Паскал.

— Пък то не е трудно за разбиране — изпревари отговора хаджи Людскан. — Димитраки ще иде отново при аяна и този път ще му носи имена. Иначе ще излезе, че преди го е излъгал. Ще отиде, казвам, пък ако до тогаз не се е добрал до нашите имена, на братствените членове, ще посочи други люде, които му се случат на мерника.

— Така е — кимна Селимински. — И щом е така, остава да решим как да предвардим злините.

Продължи да му отговаря хаджи Людскан — не беше случайно, дето членовете на Братството го имаха за втори по ум след Иван Селимински.

— Няма чалъм да повлияем на Тахир ага. Остава да запушим устата на Димитраки...

Думите „да запушим устата“ можеха да се разбират по много начини — зависеше от нрава на човека, който ги е учил. Пръв прояви своя нрав Мавроди Коджакара. Той скочи на крака и извика:

— Да го осъдим, братя, този злодей, пък аз се наемам да стана палача!...

— Ти луд ли си! — рипна насреща му Бяно. — Ние сме си дали обет да вършим добро, не да ставаме колачи на хора...

„Ето го снопа на нашите братя — мина през главата на Селимински. — И крехки съчки, и жилави дряновици, и чепати кюскии, нищо не липсва в него...“ А гласно рече:

— Истината най-вероятно е някъде по средата. Нашата и на делото ни безопасност изисква да сторим нещо, за да сплашим клеветниците, но ние ще навредим на самите себе си, ако си позволим крайности.

— Туй щях да река и аз — обади се Иванчо Куртев. — Един хубав къотек комай ще отнеме ищаха на мюзеверджиите...

Никой не възрази, а Добри Желязков на часа скрои плана:

— Работата може да стане така. Парата е всичко за ония чибукчии, чорбаджиите. Ще отида аз една вечер при тях в метоха, ще ги заглавичкам с приказки за печелене на пари с моите прословути чаркове, та да окъснат. А тръгнат ли си по пустите улици...

И този път проявиха съгласие, а седмина побързаха да се препоръчат, когато Селимински попита за доброволци; въздържаха се само хаджи Нойко и Бяно Абаджи, докато Добри Желязков отпаднаше поради простия разум, че той щеше да бъде примамката.

— Четирима, не повече — поклати глава Селимински. — Лоша войска е тая, дето за щяло и нещяло се вдига цялата, до последния човек.

Всеки от седемте взе да изтъква предимствата на своето участие. И се стигна дотам, че Селимински трябваше да решава:

— Ти, Мавроди, сам си ми казвал, че имаш зъб на чорбаджи Димитър и на наместника Кирияк. А ние ще мъстим в името на общото, не поради лична ненавист. Не одобрявам също хаджи Людскан и Цено. Те са общинари, сядали са коляно до коляно с Димитраки и Кирияк — може и да ги познаят. От двамата Топракчиеви ще дойде само единият, по-добре Коста; не е редно да ги възправяме срещу опасността едновременно. Па и Иванчо Куртев не трябва да бъде в групата.

— Че кой остана? — изсмя се с цяло гърло Добри Желязков. — Уж щяха да бъдат четирима, а ти не поряза само Паскал и Коста.

— Не разбрах защо поряза и мене — ухили се Иванчо Куртев.

— Защото трябва да те пазим — отговори Селимински. — Всеки от нас е заменен в делата на Братството, само ти — не. — Той се обърна към останалите. — Може да не е ставало дума, ама Иванчо Куртев редовно ми провожда хабири от Цариград, та да знам какъв вятър духа там из сараите.<sup>[2]</sup>

— Остави тези работи, адаш — махна ръка Иванчо Куртев. — Аз съм от най-подходящите. Никой няма да се усъмни, че един цариградски търговец и личен познат на Тахир ага ще ходи нощем да налага чорбаджийски гърбини.

— Право е — рече хаджи Людскан и с това се реши участието на Иванчо Куртев. — Ама хората пак станаха всичко на всичко трима.

— Четвъртият ще бъда аз — кратко съобщи Иван Селимински.

— Майтапиш се — усмихна се хаджи Христодул.

— Не, не се майтапя. Нали и аз съм братствен член като вас?

Заговориха в един глас — едни се възмущаваха, други се стараеха да го разубедят, трети изтъкваха неразумността на решението му. Дори Бяно и хаджи Нойко предложиха себе си, само и само Селимински да стои настрана. Но той къде с разумни доводи, къде с неотстъпчивост наложи волята си. И остана при изпълнителите на казънта...

Случи се, че когато се разотиваха, Иван Селимински се задържа последен. И Мавроди Коджакара не пропусна възможността да го попита:

— Много я протакаме тая, хаджи Иване. Мотаем се с еснафи и църковни настоятелства, а защо не вдигнем брата българин на бой срещу амуджите? Че ние да не сме по-калпави от гърчулята?

И за пръв път Селимински поразкри далечните си планове:

— Много бързаш, Мавроди. Ти искаш днес да хвърлиш семето и утре да пожънеш плода. Така не става! По-напред семето трябва да избуи и да узрее за жътва...

\* \* \*

Всичко стана така, както го скроиха. След две вечери хаджи Людскан заведе Добри Желязков в метоха и след като изпиха с другите чорбаджии по едно кафе, остави го с чорбаджи Димитър и

архиерейския наместник Кирияк. И Добри така завъртя разговора, че двамата първенци се надпреварваха да го разпитват и да чертаят розови планове за ортачество и общо забогатяване, да предлагат какви ли не кроежи. И тъй отиде до късно...

А когато си затръгваха, на двамината не им провървя. Закрачиха те в мразовитата нощ, унесени в сладките си мисли, и звездиците зиморничаво трепкаха над главите им и снегът хрущеше под краката им, когато... Така и не разбраха много добре какво стана изведнъж, дали земята се отвори под нозете им или къща се стовари отгоре им. Когато можеха да мислят, вече се намираха под два дебели ямурлука и върху тях се сипеше градушка от бая здрави удари. Не стигна това, ами и остриета на ножове надупчиха дебелиите им меса... Викаха, ала виковете им — останаха под гънките на ямурлуците, па и сами занемяха, като чува преправени гласове да им думат, че скоро ще могат да мюзеверджийствуват не пред митрополита и аяна, а само пред свети Петра, но тогава с тях ще бъде и онова дебелодупесто къосе Партений...

Още същата нощ Димитраки чорбаджи натовари на няколко каруци челяд и богатство и се махна нанякъде — по-малко се страхуваше от преспите и вълците, отколкото от торлаците на Сливен. В страха го навести и една друга мисъл: че може би и аянът не е чужд на среднощното бастисване, — щом е подшушнал тук-там за мюзеверджийството на чорбаджията...

Кирияк последва примера му две денонощия по-късно — толкова време беше необходимо, за да се разбере ще оцелее ли от уплахата си или сърцето му ще се пукне от страх.<sup>[3]</sup>

А предупреден от тях, подир месец запраши нейде на юг и Партений...

---

[1] За тези събития Селимински („Библиотека“, I) обвинява таксидиота Партений: „Той (Партений — б.а.) застави владиката да затвори училищата в града, да афореса (т.е. да отлъчи от църквата — б.а.) един учител, да аргоса (т.е. да забрани на духовно лице да извършва богослужение — б.а.) тамкашните български монаси и някои от свещениците на този град, само защото бдяха и изобличаваха неблагочестивите му дела. Това стана на 10 януари 1827 година в Сливен.“. ↑

[2] Факт, който свидетелствува за широката организация на Братството: „Членът на Братството Иванчо Куртев, който е бил доставчик на храна при великия везир, чрез особен бързоходец ни осведомяваше за решенията на Дивана (турското правителство)“ — пише Селимински. ↑

[3] За нападението и раняването на гъркоманските първенци чорбаджи Димитър и владишкия наместник Кирияк, довело до бягството на двамата от Сливен, свидетелствува Селимински в своите спомени („Библиотека“, IX, 50). ↑

След тридесетина години<sup>[1]</sup> Селимински щеше да тегли калема:

„В течение на една година стана цял преврат в обществените работи на града. Всички длъжности се заеха от избраните и препоръчаните от Братството хора. Училищни и черковни настоятели, първомайстори на разните еснафи, пратеници на архиереите и други такива служби се заеха от млади, крепки хора. Дотогава гръцката класа бе турила ръка на всичко това, ползувайки се като своя собственост дълги години, без да дава някому отчет поне за лице, нито смееше някой да ѝ изисква. Младите нови настоятели, като уредиха общите работи, взеха в ръце и управлението им.

Общият приход от черквите и еснафите, дотогава злоупотребявани от предшествениците, вече стигна до 100 000 гроша годишно. Затворите, които преди бяха винаги препълнени, се изпразниха и се преобърнаха на обори и курници на управителя. Народът спокойно си работеше, ползувайки се от плодовете на труда си. Данъците се разхвърляха справедливо, та всеки с готовност ги изплащаше, без да чака бирник да хлопа на вратната му. Никой турчин не смееше да обезпокоява българина за каквото и да е, когато по-преди българинът не беше господар на нищо, дори и на себе си. Тъй народът видя невероятната промяна на нещата, беше доволен, благославяйки виновниците — тайните водачи на народното дело.

Ние, събратята, като гледахме тази организация, просто уредена, ала като силно движеща машина, на която колелата и осите бяха всичките ми събратя, а аз — двигателят, чувствувахме най-големи радости и задоволство. Бог беше с нас и ни покровителствуваше, а



тогава човек се чувства в най-щастливо положение. Мнозина от посещаващите града ни чужденци се удивляваха, и разгласяваха по своите страни за напредъка му.

Самите турци, фанатици и варвари, почнаха да се отнасят с уважение към българските си съграждани, когато преди няколко месеца ги ругаеха с думите «гяур», «къопек», «хандзър» (неверник, куче, свиня). Самата власт почна да се бои, не смеейки както преди да посегне, а не да се нахвърли, направо към най-последния българин, а посредствено, и то след като съобщише постъпката му предварително на българина — първенец на града. Доказа се, че щом народът отне властта от елинската класа, дивите фанатици турци се укротиха като овце и изгубиха дързостта си тутакси, не смеейки да си отмъщават на българите...”

---

[1] „Библиотека д-р Иван Селимински“, кн. IX, стр. 44–45. ↑

## ТРЕТА ЧАСТ

### ВЪЗЗЕМА СЕ НАРОД

*Мама Иванча ѝ люляла,  
тихо му ѝ песенка пяла:  
— Нани, Иванчо, пораста  
майка си от тегло да избавиш,  
майка си от турци на отървеш.*

Народна  
песен

#### 1

— И ти продаде долапа! — изкрещя Бяно.

Манол все още изглеждаше безгрижен:

— Хайде, пък и ти! Викаш така, невям човек съм продал...

— Глупако! — Бяно за пръв път бе загубил дарбата си да се самоконтролира. — Глупако! Забрави ли, че този долап ни е оставен от тате?

— Е, голяма работа — не се предаваше Манол. — Като те слуша човек, ще си рече, че съм продал църква или костите на баща ни...

Бяно се приведе и му плесна един шамар; беше обикновена плесница, но зад нея стоеше безмерната сила на Бяновата мишца, та тя свали брат му от миндера и го изпрати ведно с недовършените му думи в къшето на одаята. Кръвта нахлу в главата на Манол, той пламна, сви юмруци, но после наведе глава и седна на миндера.

— Да почнем отначало. — Гласът на Бяно беше станал по-мек. — Разказвай, сине майчин, да те чуя.

Нямаше какво толкова да се разказва. Зает с всичко друго, само не и с долапчилък, есенес Манол трябваше да се раздели и с коня си (отказа големи цени, предложени му от турци, и го даде бая по-евтино,

но на едно българче, дошло за него чак от Карлово). Тези пари също се изнизаха между пръстите му, та преди една неделя продаде и долапа. Това беше всичкото, което се съдържаше в разказа му. Защото благородно премълча, дето целия си пай от обира на хазната при село Риш и голяма част от парите, получени за своя Вихър и за долапа, Манол раздаде на сиромаси българи и на един турчин — хаджи Рифат.

— На кого продаде долапа? — попита затворено Бяно. Искаше му се да може да каже: „Щом си решил да го продаваш, защо не го предложи първо на мене?“, но и той трудно свързваше двата края, та подобни надути думи щяха да разсмеят преди всичко самия него.

— Купи го хаджи Иван Йовчов, не знам дали го познаваш.

Бяно го познаваше. Хаджи Иван Йовчов (по-нататък пак ще срещнем няколко пъти неговото име) беше от старите общинари, останали от предишното, от Димитракиевото време, които обаче не бяха овълчени като него. Пък и Селимински напоследък бе успял някак си да му влезе под кожата, та той във всичко вървеше с торлаците.

— И сега? Какво смяташ да чиниш сега?

— Вярвах ти да ми помогнеш. Докато стъпя отново на краката си...

— Не мога стори повече от туй, да ти дам възможност сам да си помогнеш — поклати глава Бяно. — Ще турим тука, в тази одая, един стан, пък сядай на него и си вади хляба...

Така и направиха. Но още след първата неделя Бяно разбра, че от брат му абаджия няма да излезе — или станът замлъкваше за дълги часове, а Манол се рееше някъде надалече, или пък Бяно тайничко преглеждаше изтъканото от брат си и тогаз в него избиваха срамът и мъката.

— Вижда се, не ти спори абаджилъкът — подхвана нов разговор Бяно.

— Е, много бързаш! — не се съгласи Манол, но усещаше се, че сам не вярва на думите си. — Никой не е научил занаят за една неделя...

— А бе то е тъй, ама... — Бяно не довърши. Можеше да му рече много неща. Например, че сливналии учат абаджилъка още преди да проhodят, а не за една неделя. Но замълча, искаше да се разбере с

Манол кротко, по братски. И обърна думата: — Чувал ли си за Стойко Раковалъ?

— Стойко Раковалъ? — повтори Манол. — Не е ли от Котел, дето се родеем нещо?

— Същият. Мама, бог да я прости, се падала някаква далечна братовчедка с чичо Стойковата жена Руса или нещо такова. Далечна рода, но тате се имаше с чичо Стойко.

— Спомням си — потвърди Манол. И добави злъчно: — Имаха се, ама след бесилките по Заверата не е дошъл ни веднъж да ни види как преживяваме... — Сетне попита по-меко: — И какво? Да не си намислил борч да правиш при него? Зер той голям човек бил станал, чувах.

— Голям човек ли?

— По Заверата направил достлук с някакъв агаларски големец ги — което си е право, право си е — използвал достлука, за да опази Котел. Та оттогаз досега котленци все го избирали за чорбаджия-общинар.

— Това не знаех. Но аз съм чувал друго. Чичо Стойко бил измислил някакви чаркове за плетене на гайтан. Разбираш ли? Чарковете навиват и пресукват нишката, сплитат гайтана, а ти само седиш отстрана и следиш да сменяш масурите. Таман работа за тебе... — Последните думи, изтървани против волята му, криеха предизвикателство. Но докато брат му да ги усети, Бяно побърза да ги замаже: — Да отидем до Котел, това е приказката ми. Ако чичо Стойко е човек да даде юрнек за чарковете и ако сетне ние сколасаме...

— Какво пък, да отидем — на бърза ръка се съгласи Манол.

Така би се съгласил и на всичко друго, което би му обещало поне три-четири дни да бъде далеч от този стан...

\* \* \*

Беше привечер, когато влязоха в Котел. Нямаха те пари да платят на кираджия, та удариха пеша. Е, Манол наистина го преведе по пътеки, за които Бяно и не подозираше, та скъсиха пътя наполовина, но и тъй както беше наполовина, пак вървяха от сутринта до вечерта. И през цялото това време Бяно, задъхан, хем едва успяваше да не

изостане от брат си, хем не спираше да му се чуди — и за познаването на планинските пътеки, и за неуморността. Че Манол крачеше през планината и превалише хълмовете и като същинско горско пиле...

Щом влязоха в селото, и попаднаха на чудновата сцена. Пред тях крачеше един хубавец мъж на четиридесетина години с дрехи от най-добро сукно и с достолепна походка. Ала зърнаха го някакви жени, дето дотогава кротко си хортуваха до една порта, та на часа подхванаха игрива песен — пееха те и не го изпущаха из очи:

*Ходихме, мамо, ходихме  
на Нириз<sup>[1]</sup> на канарите,  
водихме Райни даскала  
даскала, жсравненина —  
писа се Райни даскала  
с хаджийка, хаджи Марийка...*

Дотук — нищо особено. Но сякаш шибнат от тази песен, мъжът ускори крачките си, невям да избяга от нея. Уви, избяга от жените, но не и от песента. Защото други жени се появиха мигновено на по-нататъшните порти и веднага продължиха:

*Като се, мамо, върнахме  
на път ни, мамо, срещнаха  
на Райна приятелите,  
Марийки любовниците  
и си на Райна рекоха:  
„Райне ле, Райне, даскало,  
даскало, жсерунянино...”*

Мъжът вече престана да се преструва и почти се затича нагоре по калдъръма на улицата. Но песента, подета от други, беше по-бърза от него:

*„... нафиле ходиш по Нириз,  
нафиле драскаш камъка,  
нафиле чупиш калеми,  
нафиле хабиш мастило:  
хаджи Марийка разваля  
и се за други годява.“*

Братята не вярваха на очите и ушите си — не бяха чували те  
такова нещо: песен човека да гони. Пък тя не само го гонеше, но го и  
прогони — не издържал, мъжът запуши уши с две ръце, свърна наляво  
и се загуби между къщите. А песента го изпрати с някаква особена  
ехидност:

*Като му, мамо, рекоха,  
на Райна дамна припадна...*

— Какво беше това? — попита, искрено слисан, Бяно.

— Котленска работа — отрязва брат му. — Та ти не знаеш ли?  
Рече ли се котленец, туй означава човек, дето му хлопа едната...<sup>[2]</sup>

Попитаха за къщата на Раковалъ. Бяха слушали от баща си, че  
била на главния път, но за тяхна изненада никой не можа да ги упъти.  
Едва като попитаха за „чорбаджията, дето има чаркове за гайтани“,  
възкликнаха: „А, за Стойко Попович била думата!“ И ги насочиха.

Отначало помислиха, че пак са сгрешили — тази еднокатна, без  
темели къща с не повече от две-три стаи не им се стори прилична като  
за един мемлекет-чорбаджия и богаташ. Но скоро разбраха, че са  
попаднали където трябва. Защото в човека, който седеше на трикрако  
столче пред къщата, пееше си котленската:

*Майну ле, барим съ иргенъ, мамо, находитх,  
барим съ либи, мамо, налибих,  
барим съ вранъ коня наездих —  
иргенству билу, мамо, визирству!*

и спираше поред всеки минувач от пътя, за да го черпи от бъклицата в краката си, те тозчас познаха червендалестия, висок, пълен и хубав свой „чичо“ Стойко Раковалъ.

— Слушай! — смушка Манол бате си в ребрата. — Да не му се разкриваме веднага. Да видим дали ще ни познае...

Не бяха още приближили, когато чорбаджи Стойко ги повика и им поднесе бъклицата. Двамата братя пийнаха по глътка ракия, а после Манол, по-отвореният, попита защо е било черпенето.

— Как защо, хора българи? — комично вдигна вежди чорбаджията. — Оня момчурляк там виждате ли? Левия, левия, с четинестата косица? Е, туй е моят Съби. За него черпя.

— Да няма празник някакъв?

— Кажи го празник<sup>[3]</sup>, макар че няма да го найдете в календара. Празник е то за мене, зер днес целия ден моят Съби не е сторил нито една пакост...

Засмяха се тримата, пиха по още една глътка от бъклицата, а по едно време Стойко Раковалъ се загледа в лицата им.

— Хей, вие — каза — комай се правите на ябанджии, ама нещо ми намирисвате на познато... — Те не отговориха, а той продължи да изучава лицата им. — Бог да ме убие, ако тез чепати мутри не ми мязат на Георги Силдаря, царство му небесно!

Тези думи бяха същевременно и въпрос. И Бяно отговори:

— Позна, чичо Стойко, синове на Георги Силдаря сме. Боян и Манол.

Лицето на Стойко разцъфтя и той, без да сваля поглед от тях, се развика през затворената врата:

— Русо! Русо ма! Ела да видиш ма, от твоето коляно два юнака са ни дошли...

След малко портата се отвори и се появи жена му. Затворена в лице и държане, тя изглеждаше горделива, че дори и надменна. Е, покани гостите, но не сподели въодушевлението на мъжа си.

— Хайде сега отивай в къщи — нареди ѝ Стойко, — откъсни главите на две пилета и разпали пещта за баница. Зер гости ще са ни не само твои роднини, а синове на човек, живота си дал за вярата...

Час-два по-късно гостите и челядта на чорбаджи Стойко вече седяха около отрупаната софра. Освен момчето Съби, препоръчан вече от баща си, Стойко имаше още две дъщери. Неша, по-голямата, беше

кротка и приветлива като баща си, Нанка обаче, най-малката от трите деца, беше такава, че пред нея Съби изглеждаше хрисим като икона...

Във времето, докато още се печаха баниците и пилетата, Силдаровците и чорбаджи Стойко бяха изкарали приказките за живи и измрели роднини, за „тез чудесии, дето ги вършите в Сливена“ и за други новини, после братята бяха изказали и молбата си и „чичо“ им Стойко сърдечно бе изразил готовност да им покаже всичко, дето ги интересува, та сега, на трапезата, разговорът вървеше по-лековато. Манол разправи как видели жените с песен да гонят един мъж и попита що за история е била тази. Отговори му Руса, чорбаджийката:

— Зарежи ги — рече надменно, — котленска им работа!... — А сетне обясни: — Честен и почтен човек е този даскал Райно Попович от Жеравна. Такъв начетен даскал Котел нито е виждал, нито сънувал. Учил е той в Сливен при даскал Илия, а после и в Хилендарската света обител, и в Солун, и на един остров, забравих името му...

— Хиос — подсказа ѝ чорбаджи Стойко. — И в Букурещ е бил даскал Райно, тамошното гръцко бейско школо е изкарал.

— Тъй — продължи жената. — Върна се той в Котел и години учи децата на четмо и писмо. Ама случи му се на нещастника, че се залови с една тукашна гъска...

— Хаджи Марийка хаджи Ноньова — отново вметна мъжът ѝ. Като чу това име, малката Нанка забрави, че е на трапезата, и запя пискливо:

— ... писа се Райни даскала  
с хаджийка, хаджи Марийка...

При тази неочаквана намеса бащата се разсмя беззвучно, но Руса възнагради дъщеричката си с такава плесница, че песента изведнъж секна.

— Лошо я удари — рече чорбаджи Стойко. — Не е виновно то, глупавичкото. Цял ден слуша тая песен из махалата...

Руса Стойкова с нищо не показва, че изобщо е чула думите му. И продължи разказа си за злополучната любов на даскал Райно:

— Сгодиха се даже, ама наскоро, Марийка му върна годежа.



— И защо, да я питаш! — възмути се Стойко Раковалъ, докато огризваше едно пилешко крилце. — Някакви ергенаши отрязали на хорото сърмените й ръкави и тя не се примирила, дето даскал Райно не тръгнал да се бие с тях. Пфу! За едни ръкави да изпусне такъв човек!...

Ни в клин, ни в ръкав Нанка отново писна:

— ... нафиле хабиш мастило:  
хаджи Марийка разваля  
и се за други годява...

Вярвайки, че отгатва желанието на родителите си, Съби я плесна през устата, Нанка му върна удара и след секунда двамата се търкаляха на пода — сякаш не деца, а котета се боричкаха. Но два шамара на майката отново ги превърнаха в момче и момиче, чинно застанали край софрата.

— И заради този върнат годеж... — подхвана изненадано Манол.

— Отива си даскал Райно, напуска ни. И кой знае дали Котел ще има нявга втори даскал, учен като него. — Чорбаджи Стойко въздъхна горчиво и изми горчилката в устата си с глътка винце. — Вдругиден се премества в родната си Жеруна. И аз съм му обещал да го заведа с каруцата. — Той помълча малко. — Но каквото и да става, не в Жеруна, а на другия край на земята да е, един ден този малчуган — показва с поглед Съби — при него ще учи...

(Това наистина се сбъдна. След години синът на чорбаджи Стойко Раковалъ отиде да учи при Райно Попович. То беше в Карлово — града, в който даскал Райно си спечели име на един от най-просветените български предосвободженски учители, проправил път на такива ученици, като Раковски, Евлоги и Христо Георгиеви, Гаврил Кръстевич, Ботьо Петков...)

На следващата сутрин двамата Силдаровци последваха „чичо“ си, за да се запознаят с неговите чаркове за плетене на гайтани.

Чорбаджи Стойко имаше при „Изворите“ дарак за влачене на вълна и работилничка за гайтани — и двете единствени в Котел, та въртеше с тях голяма и доходна работа; трима измежари и чираци и той самият едва сколасваха да се оправят с поръчките на мющерииите.

Разположен добре към синовете на Георги Силдаря, в този ден Стойко остави работата на помощниците си, та им показва всичките си „тайни“. Гледаха те чарковете за гайтани, слушаха обясненията на чорбаджи Стойко, следяха работата на чираците, че дори и сами се опитаха да вършат това-онова. Но колкото повече се запознаваха с гайтанджийството, толкова по-мрачни ставаха погледите, които час по час си разменяха, и толкова по-пепеляв цвят добиваха лицата им. И надвечер те благодариха на „чичо“ си Стойко за отзивчивостта му, но и тъжно му признаха, че са разбрали, дето не са родени да управляват чаркове... Ала иначе приеха поканата му на другия ден, отвеждайки даскал Райно, той да ги закара с каруцата до Жеравна — Бяно имаше лош спомен от идването до Котел...

\* \* \*

Преди да завършим тази глава, нека да изпреварим събитията и да кажем няколко думи за бъдещето на немирника Съби, с когото се запознахме тук. По-късно той ще изменя няколко пъти името си — ще се нарича Сава Попович, Сава Стойков, Сава Стефанов, че дори и Сава Стефанидис...

За да прекрачи най-сетне в безсмъртието под името Георги Стойков Раковски.

---

[1] **Нириз** — пещера край Котел. Според тогавашния обичай влюбените записвали имената си в пещерата и това имало значението на обявен годеж. ↑

[2] Това неласкаво мнение за котленци действително е било нашироко разпространено. Ще приведем за пример един куриозен цитат от акад. Михаил Арнаудов („Дела и завети на бележити българи“, ОФ, София 1969, стр. 80, бележка под черта). Като говори, че Драган Цанков наричал котленци „ексцентрични, страшливи пред турците и без инициатива“, Арнаудов пише: „Като съобщих това мнение, на Цанков, при един случай, на писателя Йордан Йовков, той ми напомни обявлението на някого си от Добрич във в. «Наш край», дадено преди Балканската война: «Хиляда лева давам на оногова, който ми посочи един свестен котленец.» Цанков не стои, значи, сам

със своята несериозна, анекдотична преценка.“ Лично ние не споделяме това мнение за котленци — днешните и предосвобожденските. Всичко, което сме проучили за тях, свидетелствува за хора задружни, разумни, добродетелни, с будно гражданско и патриотично чувство. И затова смятаме, че съвсем не е случайно, гдето именно тяхната среда е родила цяла редица великани на българщината. ↑

[3] Черпенето и поводът за него са автентични: М. Арнаудов — „Из миналото на Котел“. ГСУ — ИФФ, кн. XXVII, I, София 1981. ↑

Като се разделиха с чорбаджи Стойко и даскал Райно, двамата братя се отбиха в крайпътното ханче на Жеравна. Поръчаха си половин ока вино и извадиха от торбите коматите хляб, бучките сирене и чесъна, дето си го носеха още от къщи — да си подложат яко, тъй казваше Манол, че сетне да не им тежи, като бият пътя до Сливен. В ханчето бяха отседнали и някакви северняци с двойнодънесте потури, дето не оттук, а от Разбойна да ги погледнеш, и ще ги познаеш, че са джелепи. В кьошето седяха двама турци, накамарени с оръжие по за десет души, пиеха забраненото от Пророка питие и се надпреварваха да се покажат кой от кой по-голям бабаит. Докато чакаха поръчаното вино, Манол се приведе към бате си:

— Позна ли ги?

— Не ги загледах — призна Бяно.

— Коджа Мюстеджеб и Февзи Балабан. — Манол предполагаше, че няма християнин в Сливен, който да не е чувал за мрачната слава на тези двама турци, но бате си той имаше за бамбашка човек, та за всеки случай му обясни: — Най-мръсните читаци на Сливен. Чуеш ли за обир, за невинно убит християнин или за обезчестена мома, ще чуеш и за някой от двамата. Или за делиите от тайфите им.

— Е, зулумите в Сливен попрестанаха — забеляза Бяно.

— Истина е. Та затова бабаитите шетат из околността.

Донесоха им виното и братята известно време ядоха мълчаливо. Не се чуеха и джелепите, та в странноприемницата ехтяха само гласовете на двамата кеседжии. Ударили го бяха на хвалби: „Фраснах го по главата, та я разцепих, и врата заедно с нея...“ или „... че като я налегнах, разкъсах ѝ ризата, разчекнах я като ярка и...“, или още: „Ракип Пехливан го стиска за гръцмуля, пък аз дърпам кемера...“ Погнуса се душата на Бяно от тези приказки, та си наложи да не ги слуша, а да си мисли за своите работи. Но по едно време Манол го побутна — онези сега говореха за някакви „миши“ празници, за гръбници дърва, за сами жени в гората... Повикаха ханджията, подхвърлиха му някакъв бешлик, който навярно не покриваше и

десетината част от сторения масраф, и повлякоха крака навън, където ги чакаха конете им.

— Ставай! — каза Манол. — Ставай, бате! — Лицето му беше побледняло и издължено от напрежение.

— Къде хукна? — не го разбра Бяно, но го последва. — Ще ми кажеш ли къде ме водиш?

— Не ги ли чу?

— Кой кого убил и кой кого ограбил ли?

Манол го задърпа по една пътека, която водеше настрана от главния път.

— Върви, върви! Ще ти кажа, докато вървим! Да не губим време!

— Хайде, говори де! — подкани го Бяно, докато подтичваше зад него.

— Тези синковци тръгнаха за Градец. Имали празник там някакъв...

— Миши?

— Миши. И жените щели да ходят за дърва в гората.<sup>[1]</sup> Една-две от жените на Градец ще се върнат озлочестени тази вечер... ако изобщо останат живи... Хайде, няма време за губене — отсече Манол. — Хаирсъзите ще минат по главния път, откъм Медвен, а ние ще ударим на кестирме. Е, има повече нанагорнища, ама минем ли Дойнини могили и Сираков камък, селото вече ще е на един хвърлей място. — Бяно понечи да го прекъсне, искаше ме се да попита къде в този хвърлей място оставаше Катунище, но Манол не му позволи: — Стига толкоз приказки, бате! Досега да сме презполовили пътя!...

И сякаш за да навакса загубеното, не забърза, а затича по пътеката. Брат му го последва.

Бяно загуби представа колко време бяха тичали така по баирите. Опитваше ли се да поспре, този неизтощим Манол го шибваше с остра дума и пак го повличаше подире си. Пот се стичаше от Бяно, в цялата планина въздухът сякаш се бе свършил и не достигаше за гърдите му... И когато вече бе стигнал до някакво безпаметство, Манол го спря:

— Ето!

Селото се виждаше. Но знаеш ли къде жените събират своите гръбници и къде са си избрали да вършат зулум двамата бабаити?

Манол се огледа. Потърси с очи главния път откъм Жеравна, погледът му обходи и околностите на селото, пък вдигна ръка:

— Нататък! Към Плешивица...

Бяха по средата на пътя, когато видяха жени да бягат презглава от Плешивица към селото и да пицят до бога, а като приближиха още малко, в крайнината на гората попаднаха и на два спънати коня — час по-рано ги бяха зърнали пред жеравненското ханче.

— Тъдява ще са! — сниши глас Манол и в ръката му лъсна дълъг двуостър нож. — Имаш ли оръжие? — попита, пък махна пренебрежително: — Ами, ще имаш. Виж там, вземи нещо. Че ония са въоръжени до зъби!...

Бяно го послуша — той през цялото време само му се подчиняваше — и награби една неодялана тояга; беше такава, дето жена или по-слаб мъж не можеха и да повдигнат.

Разделиха се на десетина крачки и тръгнаха през гората, без да вдигат шум. Хайдушкият усет на Манол отново не го измами — след петдесетина крачки подочуха неясна гълчава, забързаха нататък и зад стената от шубраци пред очите им се разкри гледка, която двамата никога нямаше да забравят. Раздърпана и с разрошени коси, една девойка лежеше на земята с вързани ръце и крака. Това все още беше по-малкото. По-нататък един турчин — беше Февзи Балабан — тъкмо ставаше от друга просната по гръб жена, смееше се гъгниво и вдигаше свлечените си до коленете шалвари. Дрехите на жената бяха превърнати в дрипи. По заголените ѝ крака личеше зацапана кръв. Лежеше безчувствено, наглед бездиханна, но очевидно се бе борила не на шега, защото вторият турчин, Коджа Мюстеджеб, бе изоставил избраната за себе си жертва, та бе дошъл да помага на ортака си — с една ръка държеше китките на нещастницата, а с другата затискаше устата ѝ.

Пред тази грозна гледка братята стояха като вкаменени. После от устните им се изтръгна рев и без да се подканват, двамата едновременно прескочиха шубраците. Видът им трябва да е бил ужасен, защото Коджа Мюстеджеб, забравил всичките пищови и калъчи по себе си, пусна ръцете на жената, завъртя се на пети и с всички сили побягна през гората. Февзи Балабан не можа да го последва. Така, както беше със свалени шалвари, той приличаше на кон с букаи на краката; едва свари да се извърне и Манол беше вече до него — мах! — и главата на кеседжията се откъсна, от раменете му.

Манол не загуби време дори да види резултата от своя удар. Прескочи обезглавения труп и се втурна подир Мюстеджеб. Бяно понечи да го последва, но в този момент погледът му попадна на вързаната девойка. И почувствува краката си прималели. Раменете му се отпуснаха, ръката изтърва тежката тояга — пред него лежеше Божура!...

Секунда или цяла вечност — това той никога не можа да определи — Бяно остана неподвижен. Един звук, приличен на скимтене, изтръгнал се от гърдите на окървавената нещастница, го извади от вцепенението му. Той се поколеба, пък приближи до Божура, приклепна и развърза въжетата около ръцете и краката ѝ. И едва сега забеляза, че тя беше се парцал, втикнат между зъбите, и с обляно в сълзи лице.

— Иди — каза ѝ. — Иди при дружката си, помогни ѝ. Аз не бива... мъж съм...

И остана така с гръб към девойките. И към хълцанията, плановете и сподавените думи на отчаяние и утешения.

Мина време и Божура сама се изправи до рамото му.

— Ти си Бяно Силдаров, нали? — Той потвърди мълчаливо. — Благодаря ти, Бяно. Цял живот няма да забравя това, което сторихте за мен... за нас...

Чу се странен пукот — Бяно стискаше пестниците си.

— Божуро — произнесе и сам не позна гласа си. — Божуро, знам, че сега ще кажа най-нелепото като за такъв час. Не съм го избирал, за да те срещна... Божуро, искаш ли... искаш ли... да станеш... моя жена?...

Тя не отговори веднага. И в краткото безмълвие, което се възцари между тях, почувствува с цялото си същество, че е осъден.

— Кажи ми, че *трябва* да се омъжа за тебе, за да ти покажа благодарността си, и аз на часа ще го сторя. Но щом питаш дали *искам*...

Той — планина човек! — се олюля. И прошепна:

— Разбрах...

Прекъсна го пълният с бяс и съжаление глас на Манол:

— Избяга ми, неговата мама... Избяга ми, кучето! Нали не е бяхтал като мене... Ами вие там бе? Какво сте се окумили?

Бяно и Божура се обърнаха. Тя, в един миг променена, стори нетърпелива крачка към Манол, но се осъзна и свърна към другарката си, която, приседнала на земята и захлупила лице в шепите си, хлипаше неудържимо.

— Успокой се, Яне — каза й. — Всичко се свърши вече...

— Свърши се... — задавена в сълзи отговори поруганата Яна. — Животът ми се свърши... — После изпищя отчаяно: — Защо ме наказва, божичко-о-о...

— Хайде — с излишна строгост им подвикна Манол, — стига сте се циврили, ами разкажете кое как се случи.

Отговори му, разбира се, Божура. И не каза нищо, което Силдаровците да не бяха могли да отгатнат сами... После между четиримата легна неловко мълчание. И слава богу, точно тогава в гората се разнесоха гласове и тропот на човешки крака. И след малко към тях приближиха дузина мъже, въоръжени кой с каквото му попаднало — брадва, вила, обикновена цепеница. Пръв от всички тичаше един човек към петдесетте. Когато го видя, Яна зави още по-жалостиво. А мъжът се огледа и този поглед му бе достатъчен, за да разбере всичко. Свлече се на колене, заскуба сребристи коси и възропта срещу небето:

— О, боже!... С какво заслужих този срам, който ми изпрати?...

Ридаеха хората, проклинаха и плачеха, а Бяно стоеше като истукан — нищо не чуваше и нищо не виждаше.

\* \* \*

Три дни след описаните събития — дни, в които не излезе от дома си, не яде, почти не спа, а за тъкане на аба и не помисли, — Бяно се облече по-прилично, пътьом влезе в берберницата на Акиф да се обръсне и малко по-късно вече чукаше на портата на Пею Смеденов, зет си. Пею и Трънка се изненадаха от необичайната му тържественост, но Бяно не остави да се лутат дълго в догадки — помоли ги да отидат до Градец и да му поискат за жена озлочестената от турците Яна. Единственото условие, което поставяше, беше, че не желае никакви зестри и чеизи.



Дадоха му я, но работата не мина чак толкоз претупано, както той си я представяше, и се наложи Пею няколко пъти да бие друма до Градец. Защото Яна се оказа дъщеря на Руско чорбаджи, уважавания от християни и мюсюлмани първенец на селото и сайбия на всички градецки долапи, а Руско чорбаджи настояваше да даде на дъщеря си подобаващ на положението и състоянието му дар: „Бяно ме спасява от един позор — казваше, — защо иска да лепне на челото ми друг?“ Две-три недели се проточиха, докато Бяно се съгласи да приеме Яна с чеиза ѝ и с един от бащините и долапи.

И за още нещо се съгласи Бяно, и то без спор: венчавката да стане в Градец — проумя желанието на бащата да покаже на цялото село, че се е спасил от позора и не възрази. Но пък по негово настояване сватбата мина скромно и без всякакви салтанати. Венча ги старият поп Тодор от Раково, намерил убежище тук, след като кърджалиите разориха селото му. И тъй като в Градец още нямаше храм, отидоха в тяхната „папаз еви“<sup>[2]</sup>. От страна на Бяно присъствуваха Пею Смеденов и Трънка, Манол и приятелите му от Братството, начело със Селимински; семейните измежду тях бяха с жените си. (Тук нека кажем в скоби, че Неда, булката на Мавроди Коджакара, и Яна веднага се харесаха и още от първия ден между тях се роди едно голямо приятелство.) С младоженката дойдоха баща ѝ, по-малкият ѝ брат Димитър и неколцина най-близки роднини и приятели; от семейството на Димитраки чорбаджи не дойде никой.

Сватбената гощавка също беше скромна и тиха. А след нея сливналии — и булката, разбира се, — се натовариха на каруците и керванът с тях и с прикята на Яна потегли към града.

Нека да кажем две думи и за долапа, който Руско чорбаджи даде зестра на дъщеря си. С негово съгласие Бяно го продаде веднага и с парите на ръка същия ден отиде при хаджи Иван Йовчов и откупи бащиния си долап в Новоселския боаз. В него се върна Манол; Бяно го остави да се разпорежда с него за всичко, включително и да събира цялата печалба, само не и да го продава.

---

[1] Един интересен обичай, съществувал на времето в с. Градец, Сливенски окръг. На „суеверни празници“ („миши“, „вълчи“ и пр.) жените не трябвало да се занимават с къщна работа, а отивали в гората за дърва. Отивали и най-богатите — жени, които не ходели, били

таксувани като болни („охтичави“). Сред смях и закачки и помагайки на по-слабите, всички трябвало да съберат и се върнат „с по един гръбник“ дърва — т.е. товар като за един човек. (Срв. Хр. В. Димитров — „Село Градец“, изд. Градецката културна дружба „Съгласие“, 1934.).

↑

[2] „Папаз еви“ — в буквален превод „попска къща“, но в случая означава „къща, в която попове извършват християнско богослужение“. В 1805 г. поп Тодор и неколцина други първенци на Градец откупили къщата на бездетния вдовец дядо Никола и в нея, тъй като местният бей не позволявал строеж на храм, се черкували селяните. Това продължило до 1832 г., когато Руско чорбаджи издействувал от русенския валия буюрнаме („заповед“) „да поправят черквата“. И при „поправянето“ в същност построили църквата „Свети пророк Илия“, която съществува и до днес. ↑

Паскал хаджи Кутъов потри ръце:

— Ох, ох, ох!... Пак ще разтрием нечия гърбина!...

— Ама сега да ги нямаме — по детински нацупено се обади Мавроди Коджакара от ъгъла. — Без мене не ще се размине разтриването, пък ако ще...

Събираха се у Бянови и с предишната строга скритост (поради нея той бе завел жена си у Мавроди, да са двете заедно с Неда), а това им спомняше онова събиране, когато решиха „да разтрият гърбините“ на Димитраки чорбаджи и на наместника Кирияк. Още бяха осмина — липсваха Иванчо Куртев, който по това време беше в Цариград, хаджи Иван Селимински и Добри Желязков. Впрочем точно в този момент безшумен като призрак при тях се появи и Добри.

— Какво ще става тази нощ? — попита той вместо „добър вечер“.

— Колкото ти знаеш, толкова и ние — отговори му Бяно. — Даскал Иван поръчал да се сберем тук и да го чакаме, пък ако ще и цяла нощ.

Добри Желязков зае място на миндера, опасващ стаята от всички страни, извади чибук (в последно време бе пропушил) и захвана бавно и замислено да го пълни с тютюн.

— Не виждам каква бъркотия може още да има — тихичко се обади хаджи Нойко, — която да не сме извършили досега, та тази вечер да я скрояваме...

— Аман от тази твоя бърливост! — озъби се насреща му Мавроди Коджакара. — Щом ще се ослушваш ден и нощ като заек, по-добре стой си в къщи, при фустата на жена си!...

— Хайде, хайде! — сопна се Христодул. После цял час никой не продума, никой не помръдна. Само по едно време Бяно стана да налее масло в лампата и туй бе единственото движение и в стаята, и в цялата къща.

Трябва да приближаваше полунощ, когато по басамаците отвън се разнесоха крадливи стъпки и след секунда в собата се появи Иван Селимински. В меките му кафяви очи грейха неவிждани пламъчета,

косата беше разчорлена, късата брада — настръхнала като четина, устните потрепваха от неовладяно вълнение.

Огледа ги един по един, после произнесе на пресекулки:

— Братя... Скъпи мои братя!... Идва... свободата...

Един миг всички бяха като онемели. После стаята се изпълни с неясната бъркотия на гласовете им, вихрушка от въпроси се изви около Селимински.

— Човек не може да се глуми със святото слово свобода!... — Селимински отново ги огледа, прочете нетърпението в очите им и каза: — Догодина се захваща война. Дядо Иван ще се вдигне пак срещу турчина, за да донесе свобода нам, на своите братя...

Дълга беше бурята, която последва тези думи. Когато най-сетне се поулегна, десетимата мъже насядаха, но вече не по миндерите, а по хасърите в средата на стаята, почувствуваха инстинктивна нужда да бъдат по-близо един до друг.

И тогава Селимински им разказа. Научил той, че някакъв руски офицерин, на царя-християнин пратеник, щял да пренощува в Сливен на път от Стамбул за отечеството си. Поразпитал и разбрал, че знатният гост отседнал в дома на хаджи Иван Йовчов. И си дал дума, каквото и да стане, да се види с него. Турците сложили шпиони да следят какво става около дома на чорбаджията, но Селимински се промъкнал през комшулуци и стобори и успял да стигне до московеца.

Царският пратеник се зовял Александър Йосифович Дюхамел и бил такъв, какъвто си е московецът в сърцето и ума на брата си българин — ласкав, обичлив, грижовен като по-стар брат. Седнали на тъмно един до друг със Селимински и взаимно се разпитвали. Гостът се интересувал за силата на турчина, за състоянието на проходите и пътищата, за храната, за духа на християнското население... Войната била неизбежна, защото султан Махмуд се заловил да хитрува и отказал да подпише някакъв си там от по-напред сключен договор<sup>[1]</sup>. Тая обида цар Николай нямало да понесе, това било тъй сигурно, както е сигурно, че утре пак ще съмне. И едничкият възможен отговор бил...

— Кюския по краставите чутури на гаджалите! — изръмжа Паскал хаджи Кутъов.

— Помилуй, господи! — неопределено каза хаджи Нойко.

— Сигурен ли си, хаджи Иване? — възбудено рече хаджи Людскан. — Чу ли с ушите си светлостта му да изговори думата

„война“?

— Как да не съм! Три пъти го питах и три пъти той ми отвръщаше едно и също: войната е неизбежна, а ние да бъдем предпазливи, ала и готови, та да използваме благоприятните случаи...

— И после? — попита хаджи Христодул Топракчиев.

— После нищо. Измъкнах се и дойдох при вас. А господин Александър Йосифович Дюхамел утре ще продължи на север, към своите.<sup>[2]</sup>

— Господ да бди над пътя му — прекръсти се хаджи Людскан.

Известно време членовете на Братството мълчаха — бяха зашеметени от вестта. „Дядо Иван“, „свобода“ — това бяха слова, за които малцина имаха нещо повече от смътна представа; но те бяха закърмени с тях като слова на надежда и упование, на вяра в светлата звезда на всеки един поотделно и на българското племе в цялост. И сега Селимински казваше: догодина (а за роба, превърнал търпението в свое оръжие, то е все едно утре) дядо Иван ще омете турчина и ще дарува свободата!...

И докато всички в Бяновата соба се отдаваха на сладкото, неизпитвано досега вълнение, чу се отрезвителният глас на Добри Желязков:

— А ние?

— Какво ние? — попита троснато хаджи Нойко. Попита нетърпеливо, бързо, троснато, сякаш загрижен да не би друг да го изпревари. — Какво ние? — повтори. — Ще се бият две царцини, дето всяка е колкото двацет други, та до нас ли ще опре...

— Тоя пък, с неговите шупета — изръмжа Паскал. — Сакън, да не рече някой, че трябва и хаджи Нойко да...

— Довърши си думата, Добре — тихо предложи Селимински.

— Две царцини ще се бият — рече Добри Желязков. — Така е, ние не сме трета царцина. Ако погледнеш цяло Турско, нищо не е нашето Братство. Но то не значи, че трябва да скръстим ръце и да чакаме всичко наготово. Един камък ако можем да преместим и една съчка да вдигнем от земята, пак трябва да го сторим, щом ще подпомогнем дяда Ивана, Московлията.

— Имаше тук един от нас — подметна хаджи Людскан, — дето все разправяше, че и мравката си имала сестра. За дядо Иван ние трябва да сме мравката-сестра, тъй разбирам аз Добревите думи.

Друг път Селимински щеше да остави повече хора и по-дълго да говорят. Сега обаче той също се поддаде на припряността. Стана на крака и като прикова погледите в себе си, заговори:

— Братя, верни са словата и на Добри, и на Хаджи Людскан. Ние ще извършим нечуван грях и пред бога, и пред Отечеството, ако в утрешния час на превелико изпитание останем със скръстени ръце, безучастни към съдбата на бащинията ни. А не е истина, братя, че сме толкова безсилни, че помощта ни към дядо Ивановите синове да бъде моралска помощ. Моралки щяхме да бъдем ние, ако останехме всеки сам за себе си да живурка, всеки сам да помага. Но ние сме сила, защото сме Братство! Спомнете си какво нищожество беше всеки от нас и каква юначна сила станавме, когато сплетохме ръце в едно.

— Тъй ще бъде и утре! — нетърпеливо откъсна думите от устните му Цено Конюв. — Ще се смае турчинът, като види каква хала се е спотайвала зад гърба му.

— Зер ние не сме само десет — добави Христодул. — Много пъти по десет са другите ни братя в Сливен, които ще ни последват, когато ще ги поведем.

Иван Селимински усети, че желязото е достатъчно горещо, та каза:

— Който от вас е съгласен да ме последва във великото дело да се борим за свободата на милото ни Отечество, нека улови ръката ми!

Осем здрави мъжки ръце се протегнаха, струпах се като камара върху неговата. Със само секунда закъснение към тях се присъедини и ръката на хаджи Нойко.

— Благодаря ви, братя! За облазяване ще бъдем ние, когато един ден ще имаме правото да казваме: Не стояхме бездейни, когато се освобождаваше България. — Селимински спря, сякаш внезапно си спомни някаква важна подробност. — Но...

— Какво „но“? — трепна насреща му мургавият Коджакара.

— Когато създавахме Братство за взаимна помощ и за обща каса, нам бе достатъчно да си дадем обещание. Но в тази нощ ние тръгваме на буна, на бран срещу султана и полумесеца, а в една бран човек излага не кесията, а кожата си. За такава бран простото обещание не стига, братя.

— Кажи що трябва да сторим, хаджи Иване! — приканиха го едновременно няколко гласа.

— Трябва да отидем утре скрито при поп Шидер и да дадем клетва пред кръста и Евангелието, че ще бъдем верни на борбата, на която се обричаме сега.

— Поп Шидер ли? — усъмни се Коста Топракчиев. — Че той нали е... Поп Шидер не служи в църквата, хаджи Иване!

— Той си е пак богослужител, нищо че не служи в църквата — рече Селимински. — И е свят човек, понеже служи на господата, но не забравя и народа. Този родолюбец избрах аз като най-достоеен да приеме клетвата ни.

— Няма защо да чакаме до утре — с привичната си прибързаност отсече Мавроди. — Дайте ми половин сахат време и аз ще ви доведа тук поп Шидера. Имаме се ние с него, от една махала сме...

И изскочи навън. Докато го чакаха, разговорът потече пак към онова, което днешното им решение предопределяше като тяхна по-нататъшна работа. Иван Селимински щеше да отиде в Шумен да основе и там Братство, бил посял той семето още когато имал школо и ученици от Шумен; другите трябваше да извършат същото в градовете, където имат сигурни връзки с отечестволюбци; да се засили тайната преписка с Иванчо Куртев, да се потърси такъв човек и в Букурещ, че едновременно да се следи какво става и при турците, и при московците; всички членове на Братството — тези, най-вътрешните, и другите, посветените отпосле — да се запасят с достатъчно храна за себе си и семействата си, а също с оръжие и военни припаси, за да може при случай Братството да посрещне всякаква опасност; да се издирят хора, които познават изтънко балканските пътеки и скривалища (на това място Бяно най-напред помисли за брат си), за да служат за връзка с московците, където и да се намират те, и да бъдат сигурни водачи на дядо Иван през българските земи; които могат — да излязат хайдутите и да бият турчина откъм гърба, за същото да се привлекат и хайдутите, дето и без това са си в Стара планина...

Една след друга подсказваше Иван Селимински задачите, които от днес нататък щяха да ръководят Братството, а мъжете се надпреварваха кой с коя от тези задачи да се захване. И в тази надпревара имаше само една изненада: почудиха се братята, че Бяно пое за себе си връзката с хайдутите в Балкана. А двойно се почудиха, когато на въпросите им той простичко отвърна, че познава кажи-речи

всички прославени войводи по тези места: и Алтънлъ Стоян, и Кара Танас, и дядо Цоню Брадатия от Драгоданово, и Генчо Къргов войвода...

Не бяха се разбрали още за всичко, когато Мавроди Коджакара се върна. Наистина водеше поп Исидора. Свещенослужителят не само не изглеждаше изненадан, че е вдигнат посреднощ, за да закълне участниците в едно тайно събрание, а напротив — гордееше се, че събранието е избрало него, та снагата му стоеше по-напето върху коравите селяшки крака, а брадата и гривата му се полюляваха по-войнствено от друг път. Единствен Бяно не се изненада от това попско делийство — помнеше той от баща си, че преди да се запопи на Исидор (по мирско кръстен Сидер, а по сливенски известен — впрочем както и сега — Шидер) цял Сливен предричал поприще на хайдутин и султанов душманин.

Поп Исидор издума едно „добър вечер“ към всичките, па отиде при Селимински и яката раздруса ръката му. Смаяха се членовете на Братството — не бяха подозирали този достлук между двамата. В едно оживено свойско шепнене Селимински очевидно посвети свещеника в главните цели на съзаклятието; така поне се разбра от неговия заключителен отговор:

— Щом е за таквоз нещо — каза поп Исидор, — заклевам ви в името и на бога, и на дявола, както ще хване по-добре!

И с тези думи пристъпи към работа. Надяна епитрахла си, в ръката му се появи посребрен кръст, но прерови десет пъти джобовите си и не намери Евангелието, беше го забравил. За друг това може би щеше да се окаже непоправимо препятствие, но той се задоволи да измърмори не съвсем приглушено едно „Майната му“, пък запретна расо и от навущата си измъкна една остра кама и я постави пред себе си наред с Христовия кръст.

— Застанете зад мене — не прикани, а заповяда — и повтаряйте, каквото изрека аз!

Прочете свещенослужителят „Отче наш“, като не се загрижваше да даде много-много време за повторение от онези, които в един глас изговаряха молитвата след него. Но като занарежда същинската клетва, той произнасяше по две-три думи и се заслушваше, сякаш следеше да различи всеки глас поотделно. Протегна поп Исидор корава, щедро покрита с черни косъмчета лапа към кръста и ножа и произнесе:



— Кълна се пред бога и пред българския род, че от днес съм войник за свободата на свидното ми Отечество, за което с радост ще дам и живота си. Заклевам се да пазя поверените ми тайни, да слушам моите войводи и начелници, да служа на делото със сърце и душа, със слово и нож, с десница и имане. Ако съм верен, нека светият кръст ме закриля; ако стана издайник, нека от този нож да получа моята казън. Заклех се!

Каза поп Исидор тази на бърза ръка съчинена клетва (хубава беше, не можеше да се отрече — ще кажеш, че той цял живот преди това я е съчинявал вътре в себе си, готвил се е за днешния ден), пък се прекръсти и сам пръв от всички долепи устни най-напред до кръста, сетне и до ножа. Последва го Иван Селимински, а подир него и всички останали. И който минеше през кръста и камата, попадеше в прегръдките на другарите си.

Така добродетелното Братство се превърна в революционна организация!

---

[1] Става дума за Аккерманската конвенция между Русия и Турция, сключена на 25 септември 1826 г. в гр. Аккерман, днес Белгород Днестровски, Одеска област. Конвенцията признавала право на Русия да покровителствува християнските автономни княжества на Балканския полуостров и християнското население в Турция, откривала проливите за търговските кораби на Русия. ↑

[2] В същност Дюхамел е бил на път за Цариград, воден от нарочен правителствен куриер. При срещата си със Селимински той още не е говорил за предстоящата война. Това е казал на Селимински куриерът, когато няколко месеца по-късно се срещнали случайно при обратния път на куриера към Русия. Малкото отклонение от документалната истина е сторено пак в интерес на романа. ↑

— Позакъсняхте — каза Яна, докато крачеха покрай високите дувари на смълчания в нощта Сливен.

— Да — неохотно отговори той, — забавихме се.

И пак потъна в своята унесеност. Не заговори повече — така се прибраха у дома, така се приготвиха за сън и си легнаха — без недружелюбност, но далече един от друг. И никой не заспа.

Зората вече понадникна през намазаните книги на прозорците, когато Бяно протегна ръка и прекара ласкави пръсти по косата на жена си.

— Защо не спиш?

— Не ме хваща сън. Мисля. За тебе мисля.

— И какво толкоз мислиш за мене?

— Сто пъти по сто неща.

— Назови само едно-едничко.

— Питам се например защо се ожени за мене...

— О! — каза той бързо. — То е било късметлийски ден за мене. Идването ти преобрази всичко: запустелият дом оживя, огнището лъха на прясно препечен хляб, пропъди от трапезата ми вечните пържени яйца и на тяхно място заповяда да се появят чудни лакомства, дворът се превърна в градина...

— Там си имаше цветя — вметна Яна тихо. — Твоята леха.

— ... аз самият замязах на човек и престанах да плаша децата от махалата. Късметлия, наистина късметлия ден е бил този!...

— Дано да си искрен — прошепна тя и една сълза опари бузата ѝ. — Хубави неща изреди ти, които ще стоплят душата на коя да е стопанка. Но като ги изреди, ти обходи въпроса ми...

— Защо се ожених за тебе ли? Комай от пръв поглед съм отгатнал, че носиш със себе си всичко онова, което донесе...

— Тогава, там, в гората на Плешивица ли си го отгатнал? — тъжно се присмя жената.

— Сто пъти съм ти запретявал да припомняш този ден! — скара ѝ се той, но в гласа му имаше колкото сърдитост, толкова и ласка.

— Хайде — подкани го тя, — още веднъж се опитай да ми отговориш.

— Ти ми харесваш — след кратко мълчание произнесе Бяно. — Не само като стопанка и въртокъщница. Видят ли те, очите ми се радват...

То беше вярно, ала и не съвсем вярно. Когато отиде в Градец да прави венчило, Бяно нямаше никакъв, дори и най-смътен спомен за външността на бъдещата си жена. После обаче внезапно откри, че тя наистина беше хубава — стройна, напета, с бяло лице и гъсти руси коси, които се събираха в дебела плитка на гърба ѝ. Видя тази хубост Бяно и тя го зарадва. Радваше го и сега. Но хубостта на Яна не го вълнуваше. Не предизвикваше тя в него онова премалвяване, което му бе носила всяка — пък и най-далечната макар — среща с Божура.

Или... кой знае? Дали пък Янината хубост нямаше да кара сърцето му да примира, ако не беше срещал никога Божура? Дали не би примирало то и сега, ако в него не бе тъй жив Божуриният лик?

— Бих дала живота си — рече Яна тихо, — за да получиш онова щастие, което заслужаваш...

Бяно хлъзна ръката си под снагата ѝ и я привлече към себе си.

— Криеш ли нещо от мене, Бяно? — попита тя.

— А ти?

Така въпросите и на двамата останаха без отговор.

\* \* \*

А то стана така, че Янината тайна се разкри за Бяно само десетина дни след тази вечер.

Излязъл бе той с приятелите си уж на теферич, уж един гювеч да изядат горе над Селището и една стомна вино да изпият, пък същинската цел беше да поговорят по своите работи и всеки да каже пред другите какво е изпълнил от задълженията, които е поел. (Нека кажем мимоходом, че на това събиране присъствуваше и поп Исидор — някак си от само себе си го бяха включили в най-вътрешния кръг на Братството — и комай неговата дейтелност се оказа най-примерната: създал бе той истинска въстаническа мрежа между сливенските „свещеници-отечественици“, както сам ги нарече, а после, нали беше

сиктирдосан от Църквата, тъй превеждаше той гръцкото клирско слово аргосване, та разполагаше с бол време, бе яхнал магарето и бе обходил казата, където черната му грива се бе тресла от пламенно слово пред църковници и монаси. Минал бе и втори път поп Исидор, та сега с доволство можеше да каже, че посветените от него попове и калугери не спели, а подготвяли християнското население за бран срещу полумесеца... И много хвалеше той един свещеник, името на когото не говореше нищо за членовете на Братството, но което читателят може би ще си спомни: поп Харалампий от Козосмоде.) Казаха си те, каквото имаха да си кажат и си тръгнаха по прилично време, за да не влизат в очи.

Един час по-късно, някъде на свечеряване, Бяно вече прекрачваше портата на дома си. Едва притвори зад себе си вратата, когато зърна нещо, от което една студена тръпка пролази по гръбнака му — кадъна някаква слезе по басамациите на хаета и се шмугна нататък, към лятната кухня. Бяно се затича подир нея, а тя, като го усети, невям направи опит да скрие нейде вързопа, който носеше в ръце. И може би тъкмо затова мъжът посегна именно към него, вързопа. Посегна и... в един миг смущението му се превърна в грозна уплаха — онова, което кадъната се силеше да прикрие, бяха платнища, напоени в прясна алена кръв!

— Коя си ти ма? — рече по турски Бяно и сам не позна гласа си.

— Не ми сторвай зло, чоджум! — занарежда ужасено жената. — Аман, не ми сторвай зло! Аз съм Нехиря, хаджи Рифатовица. Знаеш какви хора сме, сакън не вдигай ръка върху мене.

— Тази кръв?...

— На Яна е, ама...

— Как? — извика той яростно. — На Яна? Мигар е...

— Аллах, аллах, как можа да го помислиш, чоджум! Нищо и няма на Яна, след два дни ще се вдигне от одъра. Върви, върви при нея, тя ще ти каже всичко.

Макар и приканен по този благ начин от туркинята, Бяно не послуша веднага съвета ѝ, а остана още малко неподвижен и се насили да размисли, доколкото можеше спокойно. Бавно и постепенно истината изпълзя в съзнанието му. Нехиря ханъм прочете, изглежда, лутането на мисълта и откритието му, защото каза вече с по-малко страх:

— Давах ѝ билки в последните дни. Помагат на други жени, ама на твоята Яна не помогнаха. И тя, само тя, аллах ми е свидетел, настоя да направя... — Не довърши и пак го подкани: — Иди, иди при нея, чоджум, тя ще ти каже.

Бяно най-сетне успя да отлепи крака от земята и хукна към къщата, с два скока изкачи стълбата и врхлетя в одаята. Мярна му се там някаква друга жена; без дори да погледне коя е (по-късно се оказа, че била сестра му Трънка), той я избута навън и затвори вратата подир нея. Очите му бавно привикнаха с дрезгавата светлина, която се оцеждаше през наблажнените хартии. И най-сетне я видя — бледа, със слепени от пот косми и с изражение на гузност върху лицето, Яна лежеше на менсофата и протягаше разголена ръка към него.

Той остана до вратата и попита хрипливо:

— Защо, защо го извърши?

Яна полека свали ръка, изхълца, после произнесе задавено:

— Защото ти си светец, Бяно. А светец като тебе не можех да направя баща на дете, заченато може би от един гнусен читак...

Авторът положи много старание да открие повече сведения за споменатия Александър Йосифович Дюхамел, човека, който чрез Селимински предупреди българите за предстоящата война и ги призова: „Гответе се!“ Всички негови усилия обаче останаха напразни — ако изключим фамилното име, което издава, че Александър Йосифович е бил имигрант от френски произход или по-вероятно потомък на някой от многобройните такива имигранти от последното десетилетие на ХVІІІ в. по име Дюамел (Duhamel), не се намериха сведения нито за личността му, нито за неговата длъжност, нито за по-нататъшната му съдба. Но ако фигурата на Дюхамел остава скрита и неясна зад преградата на изминалите сто и петдесет години, а името му дължим единствено на спомените на Селимински, то безспорна истина е, че неговото прозрение, очевидно почиващо на добра осведоменост, и предупрежденията му към българите са били повече от основателни.

Ето как са се развили събитията.

Както вече знаем, под влияние на растящата в Европа загриженост за съдбата на въстаналите гърци, които вече пет години водели героична борба за свободата си, Русия предизвикала продължителни преговори с Турция и в тях упражнила такъв натиск, че се стигнало до сключването на Аккерманската конвенция от 25 септември 1826 година. Султан Махмуд II обаче не можал да се примири с отстъпките, намерили място в конвенцията, и докато за подписването прилагал традиционната турска политика на протакане, енергично се готвел за един бъдещ военен конфликт: каза се, че той разтурил и унищожил еничарския корпус и реорганизирал войската, въвеждайки военната реформа „низам-и джедид“ — „нов ред“, — като хвърлил баснословни средства за превъоръжаване и привлякъл голям брой чужди, в същност само западни, военни специалисти. Междувременно турците засилили натиска си в Гърция, където Ибрахим паша със своите египетски войски нанесъл няколко тежки удара на въстаниците и около юни 1827 г. изтръгнал из ръцете им и техния последен опорен пункт в Атика — гр. Атина; гръцките въстанически войски държали още само Евбея и островите на

Архипелага. В тази обстановка през юли 1827 г. в Лондон било подписано съглашение между Англия, Франция и Русия, с което се предлагало на турското правителство незабавното уреждане на гръцкия въпрос при посредничеството на трите сили. Те се задължили при отказ да принудят със сила турско-египетския флот да напусне гръцките води.

Султан Махмуд II отхвърлил предложението на трите държави и съединената англо-френско-руска флота под общото командване на английския адмирал Кодрингтън проникнала в Наваринския залив и в завързалото се на 20 октомври 1827 г. сражение унищожила турско-египетската ескадра, а малко по-късно французите, командувани от генерал Мезон, извършили десант в Морея. Всичко това принудило Ибрахим паша да изтегли своите войски обратно в Египет, но не научило султана на смирение: на 8 декември 1827 г. той издал хати-шериф (възвание) към турския народ, в който призовал мюсюлманите към джихад — свещена война — срещу Русия. В него Русия била наречена „вечен, неукротим враг на мюсюлманството, замислящ разрушаването на Османската империя“ и султанът откровено признавал, че „той само с цел да спечели време постъпвал досега дружески с неверниците, които са природен враг на всеки мюсюлманин“. След хати-шерифа последвали и различни притеснителни разпореждания срещу руската търговия в Черно море и били нанесени оскърбления на руското държавно знаме.

Отговорът на Русия не последвал веднага. Руското правителство изчакало края на войната с Иран, сключвайки Туркманчайския мирен договор, та императорският манифест за война срещу Турция бил обнародван едва на 14 април 1828 година.

Но има нещо, което Селимински, членовете на Братството, пък и изобщо всички българи не знаели: според манифеста причината за войната с Турция е изключително само несъблюдаването на условията на Букурещкия договор и насилствените и оскърбителни действия на Портата по отношение на Русия; за насилията над християните в Балканския полуостров и за освобождаването им от турско робство в този манифест не е казана нито една дума...

\* \* \*

Цялата огромна Турска империя изпитваше тежестите на подготовката за тази нова „свещена“ война, но повече от всякъде те се усетиха по българските земи. Та нали оттук минаваха пътищата към Дунава, където потомъкът на Мохамеда се готвеше да срази московеца? Както във всички предишни войни, българското население беше обречено да изпита най-големите терзания: разорение на плодородна земя, грабежи, непосилни ангарии, убийства, обезчестявания, насилия...

И най-вече това се отнасяше за Сливен и Сливенския край — самото местоположение, заемащо средищно място на пътищата към север, определяха тази незавидна участ. За страхотиите, изпитани от сливенци, нека пак дадем думата на Селимински, свидетел-очевидец на събитията:

„Ордите на отоманските войски — пише той<sup>[1]</sup> — започнаха да минават през родния ни град. Хиляди отиваха всеки ден към бреговете на Дунава да възпрепятствуват преминаването на руските войски. Данъците се умножаваха. Ангариите се увеличиха дотолкова, че властта си служеше накрая с народа като с впрегатен добитък: мъже, жени, деца, стари и млади без разлика пренасяха на рамо отвсякъде в лагера на турците през зимата храни и бойни припаси. Това беше многохиляден народ, понеже липсваха товарни животни. Всички шивачи шиеха ангария дрехи за войската. Обущарите работеха обуща и всичко със срок, а във веки веков не се плащаше. Зидарите, работниците и тези, които имаха работен добитък, се изпращаха насила във военния лагер, за да работят там без заплата. Богатите биваха принуждавани да подпомагат властта със заеми, които не им се връщаха. Семействата бяха задължени да хранят добре минаващите всеки ден орди. Вън от това градът беше задължен да даде като дар за войската брашно, ечемик, масло и сухи бобови храни. При това всеки ден започнаха да стават убийства, така че християните не намираха никъде другаде утеха и прибежище освен в църквата и в милостта господня,



понасяйки с геройство и стоическа търпеливост тези неописуеми нещастия.“

Но злощастията идеха не само от османлиите — дошло беше времето и на гърчещите се родоотстъпници, които презираха и ненавиждаха простата българска маса. Да дадем отново думата на Селимински:

„Тъй наречената гръцка класа, вместо да съжалява и съчувствува на народното нещастие, използва случая да вдигне глава — както се казва в поговорката: «вълкът чака мъгливо време», — та се съюзи най-здро̀во с безмилостните варвари. Доведе, изпъдения из града чорбаджи Димитър, съчиняваше ежедневно нови сплетни против най-добрите граждани и властта с нейно съдействие побърза да си набави загубите от по-преди. Най-голяма жестокост упражняваха към всички, особено спроти бедните граждани като ги затваряха, изнудваха и изтезаваха. А едного от по-видните граждани, хаджи Иван Йовчов, умъртвиха от бой чрез фаланга, вследствие на което имотът и семейството му пропаднаха и се погубиха. Това накара мнозина граждани да бягат и се спасяват кой където може.

А най-обикновената клевета беше, че българите били тайно в сношение с московците; тогава на законно основание (понеже такъв вид престъпление се обхващаше от закона) властта вършеше каквото си щеше с обвинените. Никой не беше уверен дали сутрин, след като е излязъл от къщи, ще се завърне жив, или пък нощувайки в дома си, ще осъмне. Ругатни, насилия, побоища се упражняваха над българите; тълпи от турци пиянствуваха и се веселяха в българските къщи. Обезчестяване на жени, момичета и момчета пред самите родители бяха обикновено нещо. Никой не смееше да се оплаче“.

Тази обстановка на насилие, шпионство и клевети стана голямо изпитание за Братството. Един да станеше издайник, чорапът би се разплел и турците щяха да разкрият цялата мрежа, много по-широка и много по-добре организирана от онази, завераджийската. Селимински, най-изложен на любопитни погледи, денем почти не се мяркаше из улиците, а нощем гостуваше у приятели. За щастие предателство не стана и чорапът не се разплете. Като се разбра, че тайната ще остане запазена, посветените в съзаклатието люде заработиха още по-трескаво: всеки приготви и укри храна за себе си и за семейството си, попритегнаха оръжията, познаващите Балкана планинци се стягаха да станат водачи на дядо Иван, нарочни куриери донасяха вести от Цариград и Букурещ, други поддържаха връзка с хайдутите в Стара планина...

Въззел се бе народът, не беше той предишното стадо за колене, та влачеше нечовешкото тегло, но и дебнеше своя час...

\* \* \*

... Чу изплющяването и след миг тасмата на бича опари гърдите му и се усука около разголения врат. Последва и тежък ритник в хълбока.

— Ставай, гяур! Ставай и тръгвай, че ти изпивам кръвчицата!

Бяно полека извърна глава. Ударил го бе някакъв онбашия от тези, зебеците, дето бяха надошли бог знае откъде. Узун Шерифаа наблюдаваше отстрана случката; познаваше той Бяно, не можеше да не познава устабашията на сливенския абаджийски еснаф, но дори и не помисли да се намеси, да го защити.

— Защо ме биеш, аго? — тихо, но и достатъчно ясно произнесе Бяно. — Добиче да бях, пак щеше да ми дадеш почивка, пък аз...

— Сус бе, хандзър! — Бичът отново се усука около врата на Бяно. — Добичето аз ще щадя, зер пари струва, а тебе, не станеш ли веднага, ще очистя и аллах ще ме възхвали, дето съм оставил един неверник по-малко. Сус! — изрева повторно зебекът. — Отвориш ли уста за още една дума, тук, на снега ще те просна с куршум в главата. Ставай!

Бяно намести ремъците на раменете си, напрегна сили, изпъна врат, гръбнакът му изпука и товарът от осемдесет оки на гърба му бавно се отлепи от снега.

— Аферим! — измърмори някой полугласно, анадолец някакъв, от тези, дето охраняваха преносвачите, се бе възхитил от рядката сила на българина.

Като устабашия на еснаф (тези длъжности се признаваха и по своеобразен начин почитаха от турците) Бяно бе освободен от ангариите. Но той като ден виждаше смазаните от умора люде — мъже и жени, старци и голобради юноши, — та сърцето не му позволи да си стои у дома, докато те издъхваха от умора по друмищата. И доброволно се присъедини към тях. Не беше глупак и съзнаваше, че постъпката му е безполезна — той само получаваше равен на другите товар, а не намаляваше техния, — но въпреки това всяка сутрин се нареждаше при своите: правеше го, за да се чувства с чиста съвест, а не за да облекчи едновременно си. И винаги се товареше повече от тях.

Така и днес. Товарачите слагаха по четиридесет оки на мъжете и по двайсет и пет на жените и юношите; Бяно се изстъпи напред и поиска да сложат на плещите му целия пай, отреден на една непозната жена преди него. Не възразиха турците-товарачи и метнаха на гърба му нейните двайсет и пет оки, а нея пуснаха да си върви. Изпъшка Бяно под тази тежест, но сърцето му се възрадва — трудна беше жената, щеше да се повреди под тези навосъчени чувалчета с барут. А когато пълзяха по хлъзгавите нанагорница на Ичеренския път, той взе и петнайсет от двайсет и петте оки на някакъв старец, който едва задържаше душата си зад зъбите.

А когато в два часа след пладне седна да почине бичът и ритниците не му позволяваха да поеме дъх...

„Честен ли си бил, Бяно, когато цял живот си пял хвалебствия на Доброто и си го поставял наравно с Господа Саваота? — попита се той сам, докато се изправяше. И веднага се възмути от съмнението си: — Не, не честен, не е тази думата. Честен ти си бил, но прав бил ли си? Кое и какво е това Добро, което ти въздигаше до твоята вяра? И заради което си затваряше очите за ширналите се навред злодейства и безчинства на агаларите?“

Ходилото му попадна на някакво хлъзгаво място, огромният му товар го повлече настрана, Бяно залитна, но успя да се задържи на

крака. И мисълта му се върна към прекъснатия разговор със самия себе си.

Да, той бе намирал сили да оправдае турците. Пред другите и пред себе си представяше зверствата им като изключения, плод на люде с болна, изкълчена и извратена душа, а племето в цялостта му бе виждал — или поне се бе насилвал да вижда — като съставено от хора с мъдростта на хаджи Рифат, с търпимостта и учеността на хаджи Молла, та дори с жестоката праволинейност на Тахир ага. А сега...

„Не! Не! — уплашено заспори със себе си Бяно, видял се да руши основите на житейската философия, в която бе вярвал цял живот. — Тези са някакви оскотени анадолци, родени и отраснали като вълци сред вълци. Турците от моя Сливен...“

Мислите му секнаха отведнъж — прекъсна ги една случка пред него.

Два поизпосталели коня бяха изтеглили как да е дотук една каруца с топовни гюллета, но дали се бе подхлъзнал или силите му бяха привършили, единият бе рухнал, другият не можеше да удържи тежестта и каруцата полека се бе плъзнала назад по нанадолнището, затисвайки падналия кон. Около каруцата се суетяха няколко жени и старци; жените пицяха и се вайкаха, силите на старците стигаха, колкото да позабавят свличането на колата, не и да го спрат. Въртяха се там и двама-трима низами, здрави и жилави анадолци; ако се заловяха за колата, навярно щяха да я удържат, а може би и избутат нагоре, но те се задоволяваха да кръжат наоколо, да попържат мръсно и да раздават удари с бичовете си по гърбовете на беззащитните роби.

Без да се колебае, Бяно приклепна до една пряспа и се освободи от товара си, после изтича и подложи гръб под свличащата се кола. Краката му се вкопаха в снега, жилите на врата му изпъкнаха, лицето му се изчерви... Усетили до себе си страшната сила на помагача, старците, кой знае защо, вместо да се заловят по-здраво за каруцата, се отдръпнаха. Конят и той поотслаби дърпането. И Бяно остана почти сам срещу огромната тежест.

Беше борба на човек срещу природните закони. Въз основа на всичко онова, което се знаеше за човешките възможности, човекът трябваше да бъде победен, да се преклони пред мъртвата, но стихийно силна природа. Но Бяно беше човек с душа на посветил себе си на бога постник, ала и със снага на чутовен юнак — вместо да размишлява

върху природните закони, той безстрашно се вкопчи в борба на смърт срещу тях. Пращяха кости и мускули, дъхът от гърдите свиреше като зимен вятър, ручей пот се стичаха по лицето и замръзваха в ледени шушулки по дрехите му... Цяла безкрайна минута каруцата сякаш се колебаеше дали да спре или да продължи свличането си, като повлече и смаже под себе си тази нелепа човешка преграда. После от много гърди се откъсна възклик на изумление и възхищение: човекът победи и каруцата спря неподвижно.

— Освободете коня! — намери сили да издума Бяно.

Спуснаха се хора, вдигнаха добичето и двата коня, подпомагани от напирания откъм нанадолнището човек, полека изтеглиха каруцата. Пурпурни кръгове се завъртяха пред очите на Бяно, краката му се подгънаха и той рухна на снега.

— Твой ли е този юк? — смушка го някой в ребрата.

Бяно полека отвори очи. Един низам го подритваше и същевременно му сочеше навосъчените торбички с барут в пряспата отсреща. Не можа да отговори, само кимна утвърдително.

— Хайде — продължи низамът, — ставай, товари се и продължавай!

— Хей, вие хора ли сте бе! — затрепери гласът на един старец. — Звяр да беше, и той щеше да остави този юнак да събере душа. А вие? Сърце в гърдите си вие нямате ли и не ви ли е майка...

Кухо изтрещя изстрел, сякаш се пречупи изсъхнало дърво. Старецът се завъртя на пета и с раздробен череп се сгромоляса в снега. Проехтя женски писък и всичко пак заглъхна. Бяно хлъзна поглед. Онзи, който издуха дима от цевта на пищова си и го натика с отегчен жест в силяхлъка, беше Узун Шерифаа. Не, нямаше грешка — старецът бе убит от векилина Узун Шерифаа, един от онези, за които Бяно преди малко си бе казвал: „Турците от моя Сливен не са такива!“...

„Какво излиза, боже мой! — мислеше трескаво Бяно, докато отново се впрягаше в своите осемдесет оки. — Всичките ми славословия към Доброто не са били нищо друго освен подкрепа на катилите като Узун Шерифаа и останалите като него...“

Сепна се той така, че без малко да падне ничком под товара си. Защото друга мисъл блясна в мозъка му и сякаш го изгори: щом той е грешил, то прави са били онези, привържениците на „око за око...“ —

Алтънлъ Стояновци, Кара Танасовци, Генчо Кърговци, Мавроди Коджакаравци, Паскаловци, които не дават пробит грош за Бяновото умиление пред мъглявото Добро...

Тази вечер Бяно Абаджи се прибра като болен. Не от нечовешките усилия, които бе трябвало да изтръгне от тялото си. Болен беше той от страшната бездна, която се откри в душата му. Не стана в един ден човек като Мавроди Коджакара, като Алтънлъ Стоян войвода или като хаджи Иван Селимински. Но и никога вече нямаше да бъде предишният Бяно...

---

[1] „Библиотека д-р Иван Селимински“, кн. IX, стр. 57–58 и 58–60. ↑

Не беше чак толкова необходимо да вкарва водата в нов дървен улей, пък и да беше — то можеше да стане просто и лесно, стига да спреше горе вадата. Манол обаче не само смени улея, но и го направи, без да отбива водата — приличаше на онези пехливани, които надяват каспетите, обливат се в шарлан и излизат на алая срещу много по-силни противници не подмамани от коча или даже чифта волове, а ей така, да проверят сами себе си. Тежка беше тази борба, но когато надви и вкара вадата по новия улей, Манол не сещаше умора — изпитваше мъжка радост от победата. Погледа, порадва се на делото си, пък засвирука с уста и се спусна надолу към вира да смъкне от себе си калта и тази кисела миризма на пот.

Малко по-късно, когато, съблечен по долна риза и гащи, щедро блискаше шепи вода на лицето си, Манол изведнъж усети нещо студено да се допира до тила му и един още по-студен глас изсъска на турски в ушите му:

— Мръднеш ли, ще ти пръсна мозъка!...

Момъкът остана неподвижен; туй беше отколешно правило на роба — подчини се отначало, пък сетне гледай как, с молби или по друг начин, ще се оправиш. Стоеше така, надвесен над водата, а в същото време трескаво мислеше. Трябва да е сам, този читак — казваше си. Ако бяха повече, те нямаше срещу един човек пицов да вадят — и нужда нямаше, и бабаитлъкът, дето си го продават един на друг, нямаше да им го позволи.

— Кой си ти? — попита оня.

— Долапчия съм — отговори Манол. И благоразумно прибави: — Измежарин съм на този долап, за залък хляб работя.

Каза го и едва забележимо изнесе тялото си напред и се загледа в успокоената повърхност на вира. Човекът зад него има-нямаше двайсет и пет, трийсет години. Облечен беше в турско джубе, на главата носеше килната над ухото гъжва. Лицето му, слабо и жилесто, комай не носеше белег на жестокост и настървение.

— Не увъртай! — скара му се турчинът. — За името ти те питам.

— Името ли? То е... Ето ми името!

Манол рязко замахна и удари ръката, която държеше пищова. Едновременно с това се завъртя и с все сила стовари пестник там, където беше преценил, че е главата на турчина. Не беше объркал в преценката си, но и пестникът му си прелетя тъй, в празното — турчинът бе сварил да се наведе. Манол политна, оня само го побутна, продължавайки движението му, та долапчията не се удържа и се просна възник върху крайречните камъни. Сега вече можеше да очаква обещания куршум, но турчинът невям не мислеше да се възползува от предимството си; гледаше го с глумливи кафяви очи, подхилваше се под засукан мустак, пък прибра пищова в сияхлъка и изрече на чист български:

— Виж го ти! Прави се на божа кравичка, пък има орлови нокти!...

Не бяха заглъхнали тези думи, когато изпод земята се появиха още десетина мъже, все ухилени, кой от кой по-различно облечени, въоръжени, както е думата, от глава до пети. За Манол не беше трудно да се досети, че бяха хайдути и че бабаджанката с черната и рошава, покрила половината му гърди брада, беше войводата им.

— Този ще да е — рече чернобрадият, като продължаваше да се подхилва. — Чувал съм, че Силдаровите синове били такива, на турчин много-много, басма не цепели. — И се обърна към него: — Кажи бе, юнак, не си ли син на Георги Силдаря?

— Негов син съм — рече Манол и се понадигна от камъните. — Ама да ме зърнеш старият, щеше да се обърне в гроба от яд.

— Че защо?

— Не видя ли? — сви рамене Манол, пък показва с очи към нападателя си. — Надви ме. Пък ако беше наистина читак, сега реката щеше да ме влачи към Ново село...

Засмя се войводата, изхихикаха подир него и другите хайдути.

— Не се срами, сине. Срецу себе си ти имаше не читак някакъв, а Бойчо от Цеперанските колиби<sup>[1]</sup>. Не го хваля, ама нему комай няма кой да му се опре в тази наша Стара планина — такъв човек да те надвие не е срамотно. Бойчо Цеперански, хубавичко запомни това име. Един ден людете ще го поменуват сред най-славните войводи.

— Хайде, хайде, бай Цоньо — прекъсна го Бойчо, но личеше, че думите са погалили ушите му.



— Ти ме позна оде, ама и аз те познах — рече Манол, като се обръщаше към чернобрадия. — Ти си войводата Цоню Брадатия, драгодановския<sup>[2]</sup> юнак.

— Същият съм — кимна войводата, — а тези са моите момчета. Дошли сме работа да вършим. Получихме хабера и довтасавме.

Манол не разбра за какъв хабер и за каква работа ставаше дума, но и не полюбопитствува да узнае. Такъв си беше той — отнасяше ли се за хайдути, за „горски пилета“ — а Цоню Брадатия беше един от най-личните, — той от друга препоръка не се нуждаеше.

— Заповядайте — рече, като посочи нагоре към долапа. — Все ще се намери с какво да ви посрещна.

— Чакай! — спря го Цоню войвода. — Не сме сами. Потрай да повикам другарите ни.

Той сви шепи около устата и между пръстите му се проточи глух вик на бухал. Повтори и потрети, после свали ръце и се послуша. Някъде откъм леса долетя също такъв вик.

— Ей-сега ще дойдат — кимна Брадатия.

Не минаха пет минутки и наистина при тях се изсипа втора дружина. Манол веднага позна, че я водеше Кара Танас. Позастарял беше войводата, туй личеше по сивите му кичури, но иначе си бе все същият висок и жилест мъж, с правите рамене и с тънко изрязаните черти на лицето, по което се четеше странен за такъв прочут войвода израз на тиха печал. Кара Танас приближи, кимна за поздрав, пък спря и поклати глава:

— Този не е нашият човек...

След по-малко от едно мигване на окото Цоню Брадатия вече държеше пищов, насочен право срещу Маноловото чело, сколасал бе дори да запрегне кондака му.

— Стой, Цоньо! Стой! — развика се Кара Танас. — Чакай да разясним тая работа. — И като видя, че Цоню свали пищова, макар че не го прибра съвсем, обърна се към Манол: — Ти си син на Силдаря, нали? Тази чепата муцуна не може да я имаш от комшията.

— Негов син съм, войводо — отговори Манол с пресъхнало гърло, но погледът му си оставаше отправен към пищова.

— Големият ли, малкият ли, кой си?

— Средният. Манол.

Чу се една звучна псувня, драгодановска — Цоню се сърдеше на себе си, дето не е изпитал работата докрай. Като се разбра, че Манол не е лъгал, „брадатият войвода“ най-сетне се успокои и прибра оръжието, макар че не престана да се ядосва:

— Тю, да се не види макар! За едното чудо щеше да си отиде момчето, и то тъй, по донове...

Манол се облече и отидоха горе, в долапа. И тук му било писано да чуе нещо, което за него беше равносилно на библейските чудеса: двамата прославени войводи бяха дошли, за да се срещнат със светеца Бяно! Помисли Манол, че е станала някаква грешка и леко-леко подсказа, че брат му Бяно май не е човек, който ще има вземане-даване с хайдути, сетне подпита да разбере каква ще да е тази работа на войводите с бате му, но Кара Танас и Цоню Брадатия държаха на своето — търсеха Бяно и само с Бяно щяха да си кажат това, за което са дошли.

Тегли Манол ножа на агнето, което гледаше за Гергьовден, извади брашното, за да омесят хайдутите хляб, и докато войводите разставяха стражи из околността, той пое към града, за да прати Бяно горе...

... Такъв си беше Манол: работеше ли — мисълта му скиташе по едно-друго; забавляваше ли се — мислеше за работата. Тъй стана и днес.

Извървя махалата Ески Намазгях и таман да свърне надясно към Кафтанджийската и на Машатлъка, някъде откъм Сахатя, видя Божура чорбаджи Стефанова да ситни към дюкяна на братя Топракчиеви. Гръм сякаш тресна Манол, та той мигом забрави и необичайната среща с Бойчо Цеперански, и поръчката на войводите, и Бяно — гледаше момичето, дивеше се и се чудеше на себе си как е могъл досега да не го забележи, па и в ушите му звъннаха думите на един друг войвода, Алтънлъ Стоян: „Трябва да те обича много и от все сърце, тази Божура Стефанова...“

Да го обича? Него? Именно тя?

Стройна беше Божура, стройна и напета като никоя друга, а гиздавата ѝ дреха я правеше още по-хубава. Имаше права, с подръпнати назад рамене снага, та гръдта ѝ напираше и повдигаше кафтана и капладисаното и джубе. Тюлбенът на главата ѝ, уж бял и колосан като на коя да е сливенска мома, изглеждаше като пухкаво

облаче, кацнало върху къдравите ѝ кестеняви коси. А лицето ѝ, светло и румено, навяваше мисли, дете само в сънищата се отприщват... Е, можеше ли същество, което притежаваше всички тези прелести, да питае обич към него, Манол Силдаря?

Манол не изчака да съобрази и прецени, не си даде и труд да помисли дали не сторва непоправима вреда на девойката, а последва внезапния порив на сърцето си и се изстъпи срещу ѝ. Спря на крачка от него момичето и лицето му пламна като цветето, чието име носеше.

— Божуро — задавено рече той, докато я поглъщаше с очи. — Божуро! Помниш ли, тук наблизо ти ме спря и ме пита...

— Питам те — произнесе девойката тихо, — а ти ме изпъди...

— Не можех другояче, Божуро, кълна ти се. Страшен товар карах аз тогава, от барут по-страшен, та ако ме пипнеха, мигом на бесилото щях да се залюлея. Как да спра сред онези гаджали и да ти кажа...

— Какво щеше да ми кажеш, ако не носеше този страшен товар?

Наблизо минаха някакви момчетии и пуснаха по тях дебелашки шегии. Друг път би ги пребил, но сега преглътна.

— Виждаш, и тук не мога. Божуро, не можем ли се срещна някъде? Две думи да си кажем?... Тоз кръст отгоре ми, никакъв лош помисъл нямам, когато те моля...

„Лош помисъл? От тебе ли, Маноле. Че ти хиляда години да се опитваш, пак не можеш ми стори зло. Понеже каквото и да дойде от тебе...”

— Знаеш ли градината на Ганка Увичката, нашата комшийка, вдовицата? — тихо рече девойката. — Нощес влез там и не се страхувай, кучето на Увичката умря преди няколко дни. Прескочи дувара и ме чакай. Ще дойда...

---

[1] **Цеперанските колиби** — днес с. Цепераните, Тревненско. ↑

[2] **Драгоданово** — село в Сливенски окръг, днес със същото име. ↑

Срещите на Братството не само не се разрешиха, а напротив — зачестиха. Е, не винаги присъстваха всички братя от вътрешния кръг (при тези ангарии и слухтене на шпиони това беше невъзможно), но и никога не липсваха хора за работа. Пък и много неща имаха да си кажат — в Сливен ставаха все такива работи, които изискваха решение на Братството...

Днешното им събиране бе станало съвсем под носа на турците в задната стаичка на Топракчиевия дюкян. Решаваха, каквото решаваха, събирането клонеше към своя край, когато хаджи Нойко хаджи Божилов някак си ни в клин, ни в ръкав изтърси, че цялата каза била проплакала — да му се не надееш макар! — от векилина Узун Шерифаа. Селимински се смая как това име подействува като искра в буре с барут — духовете в миг се възбуниха, гласовете се повишиха. Мавроди научил как с грозна заплаха Узун Шерифаа измъкнал цялото злато на сотирци до драм, други разправиха за негови безобразия в Катунисце, за скубане на тукашни църкви и на общината, Бяно пък присъствувал, когато векилинът за нищо и никакво пръснал главата на един старец...

— Сега му е паднало — рече Селимински, като се опитваше да сложи край на този разговор. — Да даде бог скоро да се затрие, заедно с всичките амуджи.

Но се обади Паскал хаджи Кутъов и с думите си сякаш отприщи бента на всеобщата жажда за действие и мъст:

— А, не! — каза той. — Далеч ще е, ако чакаме бог да го затрие. Трябва да подпомогнем дяда господата, тъй мисля аз!

— Не ще и дума — подкрепи го Мавроди. — Оставим ли тоя вампир, още на много свят ще изгори душата. Да го пречукаме, туй е моето мнение. Да го причакаме на улицата и да го пречукаме.

Селимински се смути — за пръв път в Братството се обсъждаше насилствената смърт на враг и този враг не беше какъв да е, а вторият човек в казата след Тахир ага. Опита се да отклони назряващото решение с убедителни думи, че „да мъстят на отделни единици е работа на хайдутите“ и прочее, но всички останали (неопределено

мълчеше само Бяно) единодушно отхвърлиха внушенията му: и Добри, и Паскал, и Коста, че дори и колебливецът хаджи Нойко.

— Братя! — скочи на крака Цено Коньов. — Една превелика милост искам от вас. Нека аз да бъда онзи, който ще тегли куршума на Узун Шерифаа!

Заспориха, някои се усъмниха в пригодността на Цено, други — Мавроди и Паскал — предложиха себе си. Цено не замоли, а проплака:

— Боже и света Богородице, слепи ли сте? Или нарочно ме измъчвате?

— За какво да сме слепи? — тихо попита Селимински.

— Знаете, че съм болен. Знаете, че съм обречен и че часовете ми са преброени... — Цено Коньов с мъка преглъщаше сълзите си. — Е, сигурно ме разбирате, братя. Вие ще имате време и да живеете за свободата, и да умрете за нея, за всичко ще имате време. А аз... си отивам. Не ми ли дадете да очистя тоя крастав читак, ще си отида ей така, гложган от мъката, че и животът, и смъртта ми са отишли мърцина...

Той не седна, а се стовари безсилен върху един чувал. На приятелите му беше страшно да срещнат погледа си с неговия — знаеха, че той бе казал истината за себе си. Селимински събра сили да каже:

— Бошлаф са тези Ценови приказки, ама щом толкова се натиска, нека пък да го оставим да изпълни казънта над Узун Шерифаа. — Одобрително прощумяване изпрати тези негови думи. — Само че умната, Цено. Помни, че ние не сме янкеседжии, а войници на свободата. Помни още, че каквото и да стане, гаджалите не трябва да разкрият Братството.

Цено Коньов възсия:

— Благодаря ви, братя, от всичкото си сърце ви благодаря. Аз... — Не довърши, а вместо това едновременно и разплакан, и ухилен до уши, се пошегува: — Хайде, кажете сега едно „огурлар олсун“<sup>[1]</sup> на брат ви Цено. И поръчайте при поп Шидер една панихида за Узун Шерифаа!...

... Стана така, че Селимински и Бяно последни напуснаха склада на Топракчиеви. Когато останаха сами, Бяно продума тихо:

— Одеве рече, че сме войници на свободата, хаджи Иване.

Другият го погледна подозрително — вече знаеше, че с Бяно Абаджи трябва да е готов за какви ли не изненади.

— Рекох го, а сега го повтарям.

— Що значи свобода?

Селимински изруга на ум. Има ли човек под слънцето да не знае що е свободата? И не знае ли това десет пъти по-добре робът? Но кой може да я определи — нея, свободата — с думи? Той се изкашля ненужно:

— Свобода означава всички люде да са равни, законът по един и същ начин да ги закриля и наказва, да няма миропомазани — („Отгде пък го изсмуках това миропомазване?“) — и отнапред безправни. Ето, това е то свободата!

Говореше той, а мислено се проклинаше за това несръчно съчинителство. Защото знаеше, че с всичките си думи бе опипвал около великото слово „свобода“, ала не бе улучил в същността му. (Следната нощ той щеше да изкара в безсъние над същия Бянов въпрос, но пак нямаше да стигне до задоволителен отговор: чувствуваше съдържанието на „свобода“ и „робство“ с цялото си същество, обаче не успяваше да го облече в думи.) Но за щастие Бяно остана доволен от отговора му.

— Сполай ти — каза той просто. — Аз пък все се страхувах да не би да разбираме свободата като възможност да вършим на турците онова, което те сега вършат на нас...

\* \* \*

Яна го чакаше на двора — до онова място, което тя и до днес наричаше „Бяновата леха“. Личеше, че едва удържа нетърпението си.

— Хайде, изпразвай торбата — засмя се той насреща ѝ. И забърка в джобовете на потурите: — Ето, приготвям мюждето...

Тя приближи до него.

— Трънка...

— Какво Трънка? — трепна Бяно. Времената бяха такива, че всеки първо помисляше най-лошото. — Кажи какво е станало с Трънка?

— Не се плаши, хубаво е. Трънка... Трънка ще си има детенце...

Той въздъхна с облекчение. Добър е бил господ, не е повредил завинаги сестра му — нито тя, нито Пею заслужаваха такава черна участ.

— Изпразвай, докрай изпразвай торбата. — В гласа на Яна той бе усетил и някаква приглушена покруса. — Какво друго има?

Тя не вдигна поглед от земята, когато изрече тихо:

— Ти повече от всеки друг заслужаваш такава радост, Бяно. Но нали аз, пусто да опустее...

— А, това ли било! — Бяно се засмя шумно, но смехът му прозвуча неискрено. — Не се бъркай в работата на бога, туй ще ти кажа аз. Ще дойде и нашият ред да ни благослови, както е благословил Трънка и Пею.

Яна пристъпи още по-близо до него и с плаха нежност сложи глава на рамото му.

— Я ги виж ти! — разнесе се един закачлив глас зад тях. — От година женени, пък се прегръщат като севди зад плетищата...

Извърнаха се бързо. Неусетно в двора при тях бе влязъл хаджи Рифат.

— Тъй, тъй — продължи старецът. — Дошъл съм таман навреме. Аз съм дошъл борч да правя, пък от стар опит зная, че най-лесно ще закърпиш някого, ако го свариш с размекната душа.

Поканиха го горе и двамата мъже поседнаха на хаета. Яна остана права до тях с ръце, мушнати под престилката.

— А, не, благодаря, добри люде — рече хаджи Рифат, когато Бяно предложи да пийнат по ракия. — Пиенето не е измежду греховете ми...

— Е, дядо хаджи — засмя се Бяно, — ще изкараш, че си запазил за себе си от по-тънките грехове...

— Сакън! — майтапчийски вдигна ръце старецът. — Да не кажеш тази дума пред моята султанка Нехиря, зер ще ми натроши дъртите кокали. И то, аллах ми е свидетел, хептен нахакере. — После подмигна: — Че то от вас, Силдаровците, може ли се вреди човек?

— Я кажи, я кажи! — подкани го Яна.

— А, не е за мъжа ти, ако туй си помислила. Бяно по тази част пада малко будала. Ама брат му, виж, като таласъм скита нощем. Няколко вечери го зървах да минава усуланджък покрай нас. А веднъж го видях край бахчата на Ганка Увичката — сякаш в земята потъна.

Ама почакайте, то ще стане белли. Нали е казано: „Гизли шеи мейдана чакър.“<sup>[2]</sup>

— И ние имаме една, която не е по-лоша — каза Бяно. — „Любов, кашлица и бременност не могат да се скрият.“

Яна отиде да приготви и поднесе нещо сладко на госта, а сетне също насипа в няколко паници това-онова, което се намираще в къщи — да го вземе за у дома. Когато се върна пак при мъжете, те отдавана бяха престанали да се занимават с нощните похождения на Манол.

— Това е то войната, Бяно Силдароглу — казваше хаджи Рифат, — може и най-„свещена“ да е, тя пак винаги вади на повърхността най-долното, най-проклетото, най-калпавото. И все пак аз ще река: „Аллах бедтеринден сакласън.“<sup>[3]</sup>

— Така — подхвърли Бяно. — Свестните го виждате, ама си траете, мълчите. Никой не се и опитва да дръпне юздите на долното, проклетото и калпавото...

Старецът подмина упрека и подмятането, спокойно дръпна няколко пъти от луличката си и каза:

— Ако поразмислиш, то и вие, християните, не сте твърде стока. Вземи например първенците ви и баш-първенеца — Димитраки чорбаджи. Знаеш ли що прави Димитраки, откакто се е върнал? Скубе, че пушек се вдига. Где с рушвети, где със заплахи — поток от махмудии тече в джобовите му. Това чилияк за пример ли е?

— Стадо без мърша не може — мрачно каза Бяно.

— Право е — кимна старецът и пусна още няколко кълбета дим към тавана. — А както чувам, вашата мърша ще стане такава сила, че и ние, правоверните ще трябва на неговото благоволение да разчитаме.

— Какво искаш да кажеш, дядо хаджи?

— Парите са сила, пред която навремени се прекланя и силата на властта, на девлета. Чрез парите си Димитраки чорбаджи е всесилен и сега. А представи си каква сила ще стане той, когато синът му вземе Шинка, чорбаджи Тотевата щерка, а Божура, братаницата му, се омъжи за хаджи Анастасиади...

— Що? — не възкликна, а простена Бяно. Нещо съвсем необикновено трябва да е имало в гласа, с който изрече тази кратка дума, понеже и хаджи Рифат, и Яна впериха учудени погледи в лицето му. А то беше бледо, удължено, по-ъглесто от всякога.

Объркан и смутен, хаджи Рифат на бърза ръка замаза работата:



— Остави ги ти, дъртешките ми брътвежи. Нали знаеш, „ак сакалль — емнийетли адам“<sup>[4]</sup>... — Той изчука недоизпушената си лула, стана и се размърда. — Хайде, да си вървя, че леля ви Нехиря пак ще мисли, че съм до скута на някоя млада ханъмка.

Яна се разшета около него, подаде му, каквото беше приготвила и завила в чиста бохчичка, а Бяно все още занесен, отиде до собата и донесе на стария човек искания заем — две бели махмудии. Размениха обикновените за такива случаи поздравии, сбогувания и „Башка вакът даха татль гел“<sup>[5]</sup>, изпратиха го до дворната порта и там се разделиха.

Когато затвори вратата зад госта и постави джугата<sup>[6]</sup>, Яна се облегна на дуvara и потърси погледа на мъжа си.

— Бяно — произнесе приглушено, но без злост в гласа, — тя ли ти е на сърцето?

Той помълча и дълго, дълго избира думите си.

— Не зная как да ти отговоря — рече най-сетне. — Харесвах я, имах я на сърце, туй е вярно. Но то е стара работа. — Ново продължително мълчание. — Такава е истината. А оттук нататък не отваряй повече дума за това, такваз е молбата ми към тебе.

Той лъжеше несръчно, но и сръчно да лъжеше, Яна пак нямаше да се заблуди. Така престана да съществува и Бяновата тайна.

Яна наистина никога повече не заговори за Божура.

---

[1] „На добър час“ (тур.). ↑

[2] „Тайното нещо наяве излиза?“ (турска поговорка). ↑

[3] „Бог да пази от по-лошото“ (турска поговорка; сравни с българската „Ела зло, че без тебе по-зло“). ↑

[4] „Бяла брада — доверчив човек“ (турска поговорка). ↑

[5] „Друг път по-сладък ела“ (тур.). Казва се на скъп гост, когато го изпращат. ↑

[6] **Джуга** — желязото, с което се запречва мандалото на вратата, за да не може да се отваря (диал.). ↑

Всичко трябваше да свърши днес, сега, тази вечер: болестта му бе пламнала отново, цялото му тяло се тресеше в огън и един вътрешен глас му казваше, че този път страданието ще го надвие и ще го прати в гроба — не разчистеше ли сметката на Братството с векилина, отложеше ли макар с един ден казънта, Цено щеше да се яви пред свети Петър с един голям грях повече. Греха на неизпълнения дълг.

Цено вдигна длан и притисна ченето си. Знаеше, че е невидим в сянката на дувара, сеймени да минеха на крачка от него, нямаше да го угадят, но ченето му играеше от треската и зъбите му така тракаха в топлата пролетна нощ, че той се страхуваше сухото им чаткане да не се чуе чак в конака. Колко време беше дебнал така? Един сахат, два, три? Когато проследи Узун Шерифаа, Цено Конъов си пожела жертвата му да се забави в конака по-дълго; имаше повече изгледи да се спаси, ако изпълнеше присъдата по-късно, когато няма да се мяркат минувачи и дори заптиетата ще дремят по миндерлиците на конака. Но когато умората се съюзи с болестта, за да изсмучат и последните капки силища от него, готов бе да даде всичко, каквото притежаваше, ама най-сетне векилинът да излезе и да сложи край на мъчението му. Краката отдавна вече не го държаха — подпираше снага на дувара, защото иначе можеше да се срине. Не смееше и да поседне; познаваше пристъпите на болестта: седне ли, не ще може повече да стане — жестоката болка в кръста и огънят, дето го гореше извътре, щяха да го повалят. И Цено правеше единственото, което часът и опитът му с болестта повеляваха — криеше се в сянката на оградата, спираше с ръка издайническото тракане на челюстите и чакаше.

Мина още час и сеймените във входа на конака се разшаваха като за среща с началник, после между тях се появи познатата фигура на Узун Шерифаа. Беше със запален фенер в ръка. Цено се зарадва — векилинът се готвеше да си отиде към къщи, и то без придружител.

Младият мъж предварително бе обмислил всички свои действия, по дневна светлина бе обходил сокаците, та сега не се мая. Заднишком, без да изпуска из очи конака, извървя десетина крачки, сетне, когато се

увери, че векилинът наистина тръгна по обичайния си път към дома, и върна се и тичешком отиде до онова място в Ески Намазгях, което отнапред бе избрал за засада. Само едно не бе предвидил Цено Коньов: че поради изтощението от новия пристъп на болестта дойде до мястото с напълно изчерпани сили — задъхан, замаян, трескав, заливан ту от огън, ту от лед.

От долния край на соака, откъм Машатлъка, се мярна разлюляно пламъче — Узун Шерифаа идваше! Цено Коньов направи последно усилие да надвие лудешкото биене на сърцето си и треперенето, ала не успя, те бяха по-силни от заповедите му. Тогаз долепи снага о портата, в сянката на която бе намерил укритие, извади пищова, целуна го по дулото и запрегна кондака.

Векилинът беше вече на не повече от трийсетина крачки. И още оттам се разбра какво бе правил толкова дълго в конака — клатушкането на фенера издаваше, че Узун Шерифаа плете крака, а гласът му, прекъсван от чести хълцания, редеше с надебелял език:

*Бана сарахош, аман, дийорлар,  
нечин бу къзъ бана вермийолар,  
нечин бу къзъ бана вермийолар...*<sup>[1]</sup>

Разстоянието намаля на двацет крачки, на петнадесет... Болестта и непреодолимата слабост връхлетяха Цено. Случвало се бе и друг път, та знаеше белезите — помътняването на разума, омекването на краката, чувството, че сърцето му спира... Но преди той бе изпитвал всичко това на одъра, завит под топъл китеник; сега обаче беше сам в тъмното и с пищов в ръка, причакващ за убийство...

Той стисна зъби, а пръстите на свободната му ръка се впиха в дървото на портата. Още малко! Господи, да издържи още малко, пък сетне...

Още пет крачки, четири... три...

В полусвяст Цено се отлепи от портата, улови дръжката на пищова в две ръце и сложи и двата си показалеца върху дъгата на спусъка. Тялото му, загубило опората си, политна напред. Точно както беше в предварителните му кроежи, Узун Шерифаа се стъписа, спря и песента му секна. Не повече от две педи делияха дулото на пищова от

жертвата, когато Цено с два показалеца дръпна тетика. Чу се сухо щракване. „Велики боже, не хвана!“ — беше светкавичната мисъл, която проряза съзнанието му и после всичко потъна под синкаво-черно покривало...

Узун Шерифаа беше толкова пиян, че дори не успя да се уплаши. Той също чу яловото щракване на пищова, сетне видя едно дълго тяло да се строполява почти в нозете му. Единствената мисъл, която успя да изплува над, спиртните пари, беше, че е срещнал и за малко не е станал жертва на някой по-пиян от него. Наведе фенера. Нападателят лежеше по очи, та не можа да го огледа. Векилинът го обърна с крак. Беше сух и дълъг, дингил-ахмак някакъв, с опушено от барут лице, което Узун Шерифаа не позна. Но позна дрехите — сукнения кафтан до бедрата, тъмните торбести шалвари, червения пояс на кръста и шарената капа без козирка.

— Хайванларъ<sup>[2]</sup>! — рече с презрение векилинът.

Защото това беше униформата на новата, за пръв път сформирана, и то по западен образец пехота. Повтори:

— Хайванларъ!

И бавно продължи нататък.

Изминаха минута-две. От тъмнината се отделиха две сенки и с котешки стъпки приближиха до падналия на земята мъж. Бяха Коджакара и Паскал хаджи Кутюв. Първият го опипа по врата и рече полугласно:

— Жив е, ама е в несвяст. И гори — уф! — ще ми опърли ръката. Разумяваш ли, болестта го е повалила...

— И вярно сме чули — каза другият, след като с опитна ръка провери падналия настрана пищов. — Стрелял е, ама оръжието е засякло.

— Пфу, да му се не види макар! За нищо и никакво щяхме да загубим такъв другар! Хубаво, че хаджи Иван ни прати да го следим и пазим. За едното чудо го загубвахме... Ами сега? Какво ще го правим сега?

— Ако слушаш мене — каза Паскал, — да му смъкнем тези низамски дрехи, да му измием лицето от пушеците и да го занесем у тях. Неговите хора най-добре знаят какво да му правят, когато го свие болестта, какъв илач да му дадат.

И с това спасиха другаря си. Цено Конъов една нощ и един ден остана в несвоят, после още цяла неделя се мята между живота и смъртта, но и този път устиска, оцеля...

\* \* \*

Почти по същото време, когато Паскал и Мавроди понасяха другаря си, в дома на чорбаджи Димитраки се водеше един разговор, който щеше да има не по-малки последствия за Братството. Или поне за един от неговите членове.

След вечеря Димитраки и синът му запалиха чибуците.

— Не ми мандзосвай толкоз за тази женитба — с добре измерена дързост рече Евтим. — Не съм казал още, че изобщо ще се женя. Най-сетне ще се женя аз, не ти.

От смайване бащата щеше да изпусне чибука из устата си.

— Какво? Какво? — присви очи той. — Не си решил да се жениш ли?

— Не съм — потвърди нехайно синът. — И ако погледнеш, твоя съвет следвам. Нали тук, в тази одая ме учеше, че умният човек се налюбва още като ерген, пък сетне си взема жена да му ражда деца? Е, аз не съм се още налюбил, това е.

— Ти си луд! — Димитраки сякаш се колебаеше дали да кипне или да се въздържи. Сетне като че ли миролюбие то му надделя, защото се засмя съучастнически хитро: — Или не можеш да преживееш загубата на Султана, а? — Говореше за вдовицата Султана, която бе учила сина му на любов. По времето, когато се бяха изселили в Градец, тя си бе намерила някакъв вдовец в Ени Заара, омъжила се бе и се бе преместила да живее при него и при четирите му деца. — Е, Донка не те ли утешава?

Беше време, когато с такива подмятания Димитраки вземаше акъла на сина си. Но сега те изобщо не подеждуваша на Евтим. Дори нещо повече — когато отговори, в гласа му се четеше снизходително съжаление:

— Ако за тебе „налюбване“ означава прескачането до измежарката Донка или, хм, до Куна Стръгучката, ще рече, че ние изобщо няма какво да говорим. И тъй и тъй няма да се разберем.

Бащата преглътна шумно. Евтим го изгледа продължително, остави настрана недоизпушения чибук и приведе напред пълното си тяло.

— Защото не е разумно, тате, затуй няма да бързам с тази женитба. Помисли сам — ако нещата се задържат, както са сега, имаме ли някаква файда да се сродяваме с чорбаджи Тотю? Не си ли ти и сега пръв измежду всички християни в Сливен? Кой е по-богат от тебе? Кой е с повече тежест? По-властен? Е, какво излиза? — Евтим си отговори сам: — Че ако не настъпи промяна, едно сватосване с Тотю няма да ни служи за нищо.

— Ами ако се промени? — замислено попита Димитраки.

— Туй беше второто, което исках да ти кажа — вдигна пухкав показалец синът. — Сега е война и никой не знае какво ще донесе тя. Такива като Тотю и неговата Шина войната може да въздигне, ама може и да тръшне, та да ги забие пет аршина дълбоко в земята.

— Аха, разбирам те — бавно отговори бащата, като също остави настрана чибук си. — Искаш да кажеш, че ако войната въздигне...

— Точно така. Ако войната въздигне други люде, една женитба може да бъде много полезна. И на мене, и на тебе...

Остарял ли беше Димитраки чорбаджи? Или изглупял? Защо тези тъй смислени съждения бяха дошли в Евтимовата глава, не в неговата?

Огорчи се бащата, но и си каза с гордост: „Виж го ти, момчето! Пък аз доскоро го имах за развей-прах!...“ Порови се по-назад и сякаш откри в спомените си онзи ден, когато Евтим прекрачи от безделието към хитростта: то беше тогава, когато Тахир ага уж между другото спомена, че знае кой е наброил жълтиците в шепата на Февзи Баланбан, та двама души, турчинът Лютви Елханоглу и българинът Хаджи Нойко, загубиха душите си...

Бащата разтърси глава — сега не му се мислеше за такива работи.

— Добре — каза гласно, — ще почакаме. То в края на краищата за венчило винаги има време. Истината си е истина, голяма сила е в ръката ми. Но комай не е чак и такава безмерна. Идват сливналии да ми хленчат, ама те все пак са единици. Усещам аз нещо, други са станали хората, скрити и тайни, все едно в подмол натикани, та като

гледаш отгоре в бистрия иначе вир, нищо не можеш да видиш... И пак торлаците са на дъното, туй от мен да го знаеш.

— Защо не направиш нещо да им превиеш гръбнаците?

— Че какво да им направя, дето аскерът и нашите, сливенските хаирсъзи още не са им направили?

— Ами да нахлопаш някой от първенците им пред аяна, а той да го тръшне в хумбата. Тогаз всички ще замъркат като котенца. Ето, Добрито Желязков например, абаджийчето. То невям най-много вири нос.

Бащата го изгледа изпод полузатворени клепки.

— Защо го мразиш толкова, този Добри Желязков? — И превари Евтимовите възражения: — Хайде холан, хайде холан, не ме кандърдисвай, че го имаш като брат...

— Обиди ме — мрачно призна след късо колебание синът. — Още преди години ме обиди, като към куче се отнесе с мене. Туй, аз няма да му го простя нито тук, нито на оня свят.

— Добре — кимна бащата, — синът на Димитраки чорбаджи трябва да е такъв, да не прощава, когато не му се дава уважението, което му се полага. Ама сега е война, не е време за оправяне на гарези. Ти ми кажи друго. Не ти ли понамирисва, че зад торлаците стои човек, дето тука — той се почука по челото — струва колкото всички тях?

Евтим му хвърли бърз поглед, пълен с изненада и уважение.

— Разбирам те. Тук в Сливен има само един, дето е от тази кройка. Хаджи Иван, даскала.

— За него ми е думата. На времето се опитахме да го привлечем — не рачи, отдръпна се. Затворихме му школото, остана си курназ. И сигурно той подкочоросва торлаците да...

— Като мисля, комай ще излезеш прав — съгласи се Евтим. — На хаджи Иван Селимински ще да е торлашкото...

— Няма да е за дълго — отсече Димитраки. И това прозвуча като присъда. — А сега да лягаме, окъсняхме с тия мухабети.

Двамата бавно се надигнаха. Евтим взе свещта от масата и заосветява пътя на баща си.

— А бе какво става с Божура? — попита пътем Димитраки. — Хем е разцъфтяла, хем е посърнала — хич не мога да я разбера...

— Кой я знае — вдигна дебелиите си рамене синът. — Може да се е заплеснала по някого. Нали знаеш, женски акъл...

— Че по кого ще се заплесне толкоз? Не съм видял свестен човек да се завърти около нея.

— То не е казано, че трябва да е непременно свестен. Сигур си чувал турската: „Гьонюл бу я — ота да конар, бока да конар.“<sup>[3]</sup>

— Нищо — не се закахъри Димитраки чорбаджи, — в леглото на хаджи Анастасиади ще се оправи...

И това беше последното, което двамата си казаха тази вечер.

---

[1] „Мене пияница, аман, ме наричат, защото това момиче на мен не го дават...“ (2). ↑

[2] „Говеда“ (тур). ↑

[3] „Нали е сърце (в смисъл: любов) — и на трева (цвете) кацва, и на лайно кацва.“. ↑



Отдавна не се бе чувствувал в толкова добро настроение. И причината за него можеше да назове по име — Станка, внучката на дядо Рангел Гюмюша от Керменлий<sup>[1]</sup>. Сега, докато яздеше към Сливен, той все още усещаше радостната възбуда да пъпли по жилите му; усещаше я, изглежда, и атът му, та не стъпваше като друг път, а играеше и пръхтеше, сякаш беше пред кушия.

А работата беше станала така.

Вчера сутринта, когато идваше в Керменлий да навести чифлика и харема си, на влизане в селото той я зърна. И от този миг Тахир ага забрави всичко друго: чифлигарите си изобщо не пожела да изслуша, а за харема не се и сети. Аянът проводи „Патриката“ Ахмед и още трима чифлишки пазванти, които му доведоха момата.

Започна с шербети и баклави, със сладък лаф, обещания и кандърми, но те не пресушиха сълзите на Станка. А сам все повече и повече се разпалваше. И когато го обзе едно от онези неудържими, бесни желания, които не бе сещал от четвърт век насам, той заряза приказките и се нахвърли върху девойката. Тогава, в това грубо и хищно обладаване, плътта му, уж обръгнала вече на всякаква женска близост, изпита онази сладост, която още — почти едно денонощие по-късно — галеше душата му. Не отнетото целомъдрие на момичето — Тахир ага отдавна се бе отърсил от суетната гордост да бъде пръв за една жена и в това виждаше по-скоро досада и нечистоплътност. Създаде му бе радост внучката на Гюмюша с настървената си съпротива: още щом посегна на нея със сила, сълзите на Станка престанаха, устните ѝ се свиха в решителна гънка и тя се бранеше с мишци, зъби и нокти... и не престана да ги използва чак докато Тахир ага, наситил страстта си, се отдръпна от нея; тази непресторена борба на девойката му създаде хиляда пъти повече сладост от изтънчените умения на която и да е най-първа възпитаница на Стамбулското халаик тербие мектеби<sup>[2]</sup>. Така се бори Станка и следобед, когато аянът я облада повторно. И вечерта...

Доволен, безмерно доволен остана от тази малка преживелица Тахир ага, та на утрото изпрати Станка при дядо ѝ с пребогати дарове,

каквито комай нивга не бе давал на жена.

(... А след една неделя искрено се нажали, когато научи, че Станка си прерязала жилите и една сутрин я намерили бездиханна сред локва съсирена кръв...)

Та с такива радостни чувства Тахир ага измина пътя от Керменлий, не го бяха оставили те и когато навлезе в своя Сливен. И затова, слизайки от коня си пред конака, се подразни, като зърна Димитраки чорбаджи да приближава към него, ужким случайно попаднал на пътя му. Добре де, Тахир ага не е изкуфял и си знае, дето днес трябва да прати в хумбата този даскал, който скиторил нагоре-надолу по света, а сега дошъл да размирява раята на Сливен — защо трябва Димитраки все да се вре между краката му? Да не му е началник, че ще го проверява?

Аянът мина, без да спре, край чорбаджията, като с вдигане на ръка не му позволи да отвори уста за съскането си, задоволи се да му рече едно: „Иш йолундадър“<sup>[3]</sup>.

Хвърли юздите на коня в ръцете на сеизите и с пъргави стъпки влезе в конака. И тъй и тъй настроението му се развали, ами да свършва, каквото има за свършване. И в ходника рече на хаджи Молла, кятибина:

— Тук ли е даскалът-размирник?

— Евет, аян-ефенди. От снощи е задържан.

— Доведи го горе. И ела с него — ще го разпиташ ти, зер днес мен не ми се занимава с гяури.

— Да го разпитам? — облещи очи хаджи Молла. — За какво да го разпитвам? Каквото съм чувал, то е все такова, че да му сториш темане и да му се поклониш доземи. А не да...

— Бре, бре, бре! — прекъсна го Тахир ага. — И какво е това, дето си го чул?

— Учен човек, аян ефенди, най-ученият от... — Хаджи Молла щеше да каже „от сливналии“, но си спомни, че сам имаше славата на най-учен и си печелеше хляба от тази слава, та съумя навреме да се поправи: — От сливенската рая. В Стамбул и Анадола ходил, християнските и нашите свети места видял, турски и арабски знаел по-добре от софта...

— И арабски ли знае? — изненада се аянът.

— И арабски, че и още два-три езика на френк-гяури. Ходил по техните мемлекети, изучил и хората, и езиците им.

— И накрая дошъл тук — смръщи вежди Тахир ага, — да прави от покорната рая девлет-душмани. Като е скитал толкоз, трябва и в Московията да е стъпвал, там да се е учил на размирство. Хайде!

Хаджи Молла не помръдна.

— Аз тъй и не разбрах какво ще го питам, аян ефенди.

— Бунел раята този даскал, срещу нас и насъсквал. За това го разпитай, пък останалото — той направи движение, сякаш сваля дюшемето под краката си — ще е моя работа.

Докато Тахир ага отиде в одаята и запали наргилето, което един слуга побърза да му поднесе, хаджи Молла вече въведе затворника. След всичкото, което бе чул преди малко за този даскал, аянът впери в него очи, пълни с любопитство. И си каза: „Виж ти, виж ти! Пък аз да не чуя, че в Сливен имало такива...“ Аянът не намери подходящата дума. Защото сам не знаеше как да определи външността на задържания. Този хаджи Иван, за когото Димитраки му бе наговорил кое от кое по-опасни неща беше висок и представителен човек с изпъчена стойка и с дрехи алафранга (аянът не бе виждал други такива в Сливен), та внушаваше уважение още преди да е заговорил. А лицето му, кръгло и възшироко, украсено от къса брадичка, беше лице на учен и преживял човек.

Тахир ага показва с ръка на даскала столчето пред себе си. Затворникът се поколеба една секунда, като втрещено гледаше столчето и пода около него — явно, че и нему не беше тайна съществуването на хумбата, пълна с човешки кости! — но надви страха си, пристъпи и седна. Седна също и хаджи Молла, но по-далече от онази част на пода, която след минута или половин час щеше да пропадне и на нейно място да зейне дупката на хумбата. Аянът смукна от ароматния пушек и кимна към своя кятибин — разпитът можеше да започне.

— Кой си ти? — подхвана хаджи Молла гъгнещо. — Аян ефенди иска да знае името и мемлекета ти.

— Хаджи Иван е името ми — каза гяуринът; въпреки напрежението, което го владееше, гласът му бе звучен и плътен. — Тъдявашен съм, от Сливен. От памтивека родът ми е живял все тук, в Клуцохор.

— Къде си ходил по света и що си чинил там?

— На много места съм ходил — от Арабиستان на изток, до земята на френките на запад и от Виена на север, до Александрия на юг.

През годините не един и не двама души бяха седели на това столче, та аянът се бе научил да разпознава бързо кой как ще се държи: мекерешки или с ербаплък, ще моли и хленчи или ще показва нахална дързост, ще трепери от страх или с тъпо равнодушие ще върви към гибелта си. Този човек беше от по-бамбашка сорт — личеше, че е изпълнен със страх, но съумяваше да го овладее, да подчини сърцето си на ума, та отговаряше не с дързостта на отчаяния, а със сигурността на човек, който много знае и много има да каже.

— И защо си скитосвал толкоз? — продължаваше разпитът.

— За да уча. По света има много милети и много девлети — от всички тях любознателният може много да научи.

Тези думи изненадаха аяна — ако се изключат въшки разни като Сръбско, Влашко и Гръцко, той знаеше само два големи девлета — Турция и Московията — и чат-пат бе дочувал нещо за Аустрията, но без да е сигурен дали тя е от големите или от въшките. Пък сега този говореше... Тахир ага извади ухапката на наргилето из устата си, приведе се настрана и подшушна нещо на кятибина си.

— Аян ефенди иска да знае право ли говориш — рече след това хаджи Молла. — Големите девлети ли има по света или са по една плюнка място като Влашко и Богданско?

— Големите и преголеме, силни и пресилни. Аз самият съм видял четири такива: французката земя, италианската земя, Аустрията и Германията.

— И Московията? — хитро подпита кятибинът.

— Там не съм ходил — отговори хаджи Иван и виждаше се, че казва истината. — Но не е само Московията, има и други от големите девлети, дето пътят ми не ме е отвеждал.

Какви ги приказваше този човек? Ако го слушаш, ще излезе, че Османската държава съвсем не е единствената и най-силната в света, с която криво-ляво само Московията можеше да се мери, както бяха учили Тахир в мектебето. Това го засегна и той посегна да чукне тасчето на стената, но се разколеба — за чукуване винаги имаше време,

а нему се искаше да чуе какво друго ще каже този необикновен човек, какъвто Тахир ага за пръв път срещаше.

Без да се усети, той се намеси в разпита:

— И като си изучил толкоз много милети и девлети, за какъв дявол си дошъл пак тука?

Даскалът спокойно срещна погледа му.

— За да уча своите, войводо — отвърна. — Не правят ли същото и вашите молли, ходжи и шейхове? Години наред те трупат знания в медресетата, на далечен път чак до Мека и Медина стигат, много мъдрост събират, пък сетне се връщат по своите места, за да раздават на други познанията си. Същото сторих и аз, когато се върнах в Сливен.

Захапката на наргилето пак беше близо до тасчето, когато Тахир ага запита:

— За да ги учиш на неподчинение, на бунтарство да ги учиш, нали?

Бледостта върху лицето на даскала се замени от гъста червенина.

— Не зная кой ти е подшушнал думите неподчинение и бунтарство, войводо, но не си сторил добре, като си се вслушал в тях. Помисли сам. Кога друг път раята на Сливен си е плащала вергиите по-навреме? Кога хапусите са били празни, както са празни в последните две-три години?

— Искаш да речеш, че плащането на вергиите и празните хапуси са твое дело? — попита аянтът, който иначе не би могъл да отрече истинността на хаджи Ивановите твърдения за настъпилия в Сливен ред.

— Моите едновеерци ме слушат — скромно отговори даскалът. Сетне, навярно досетил се за Димитраки и за други чорбаджии, добави с нещо като усмивка: — Поне повечето от тях.

Добавката се понрави на аяна. И усмивката също. Разбра той и тъничкото подмятане, че когато хаджи Иван не е бил още тук да съветва раята, а с нея са се оправяли Димитраки и другите, дето сега гледаха да се отърват от него с ковладене и мюзевеверджийства, тогаз и данъците не са се събирали редовно, и затворите са били пълни с безчинници. „Съумява, гиди хитрецът му с хитрец, уж нищо да не каже, пък много да разбереш!... Я да видим докъде ли ще стигне с тези окумуш приказки.“

— Щом раята те слуша — подхвърли Тахир ага, — то ще рече, че си неин първенец. Пък никой не те е признал за чорбаджия...

Според житейския опит на аяна, в този момент даскалът трябваше да отрече — капанът не беше кой знае колко хитро скроен. Но вместо това хаджи Иван рече:

— Не съм си го мислил, но то така ще излезе, че без да съм прогласен за чорбаджия, аз съм първенец на сливенската рая.

Туй вече понамязваше на безочливост. Ръката с кехлибарената захапка пак се приближи към тасчето на стената.

— Ще излезе ли, думаш, даскале? — попита аянът. — Откъде ще излезе?

И получи неочаквания отговор:

— От самия тебе, войводо. — Младият човек се поприведе напред и заговори убедително: — Защо си ме повикал? Защо точно мене? Защото съм учил християните на — как го рече одева? — непокорство и бунтарство ли? Че какво непокорство и бунтарство съм причинил аз, щом раята си е изплатила даждието до последното акче и вратите на тюрмите са хванали паяжини? Това ли се зове непокорство, това ли се зове бунтарство? — И отговори сам на въпросите си: — Не, никакво неподчинение в Сливен няма, измислици са това на мюзевири, и ти, аянът, който ден и нощ бдиш за реда и правдата в града, най-добре го знаеш. Е, щом е така, мисля си аз, защо все пак си ме повикал? Затуй, защото си прозорлив и си видял, че не признатите чорбаджии, а аз, който уча людете да се подчиняват и да изпълняват обязаностите си, съм истинският първенец на раята.

Тахир ага слушаше това гладко слово и си говореше на ум: „Аллах, аллах, какъв човек си сътворил, пък си пожелал да го родиш неверник! И хвала ти, дето поне си го родил тук, в моя град. Защото такъв мъж трябва и на гяури, и на турци!...“ Каза си „и на турци“ и изведнъж си даде сметка, че целият разговор досега се бе водил само на турски. И се смая — какъв беше този даскал, дето лееше такава реч на най-чист турски език, че да се случеше, с него комай би омагьосал и сам шейх-юл-исляма?

И се запита: А дали е вярно, че даскалът говорел и арабски?

Кимна на хаджи Молла и му подшушна да заговори по арабски на гяурина. Всичката кръв се оттегли от лицето на кятибина — уплаши се той, че ще се орезали със своя арабски. Тази мисъл развесели аяна

— рече си че за арабския език на хаджи Молла бе дошло времето, когато „Ак гъот, кара гъот — гечитте белли олур“<sup>[4]</sup>. Хайде да видим сега, буквоядецо, какъв ще е задникът ти на брода!

А „задникът“ излезе нито черен, нито бял — сричайки и препъвайки се, хаджи Молла тъй или иначе върза няколко думи на арабски; е, не можеше да се рече, че го говори, но и че хич не го знае също не можеше да се каже. А от устата на хаджи Иван в същия миг рукна поток от пърхаци и хъхрещи звуци; невям изобщо не усетил преминаването от един език към друг (и двата чужди нему, не родни!), той продължи да говори с предишното буйно и същевременно гладко красноречие.

— „Акълдан акъла фарк вар“<sup>[5]</sup> — произнесе Тахир ага гласно, следвайки собствените си мисли.

Двамата се сепнаха, млъкнаха, обърнаха неразбиращи очи към него — за тях тази позната пословица бе дошла ни в клин, ни в ръкав. Това подсказа на Тахир ага, че е време да сложи край на този безсмислен разпит. Здравият разум (а може би и малко под влияние на доброто настроение, с което дойде от Керменлий) му бе подсказал правилното решение: Димитраки и другите чорбаджии да имат да вземат — той няма да лиши Сливен от такъв човек!

— Върви — рече на кятибина си, — кажи да сложат трапезата като за двама души. Хаджи Иван ще бъде мой гост. Нали, хаджи Иване? Нали не ще откажеш да сториш чест на моята трапеза? — И добави: — Разгеле ще разкажеш какво друго си видял по белия свят...<sup>[6]</sup>

---

[1] **Керменлий** — днес гр. Кермен, Сливенски окръг, на пътя и жп линията Нова Загора — Ямбол. В това село е бил един от чифлиците на Тахир ага. ↑

[2] **Халаик тербие мектеби** — дворцово женско възпиталище в Цариград, където прочути красавици, предназначени за харема на султана, преминавали специално обучение, преди да станат халайкини — звучен и сладострастен говор, изпълнен с метафори, чувствено пеене, харемски обноски, движения и танци, различни сръчности за интимно общуване със султана и пр. ↑

[3] „Работата е наред (наредена, уредена)“ (тур.). ↑

[4] „Бял ли е задникът, черен ли е — на брода се познава“ (турска поговорка). ↑

[5] „От ум до ум има разлика“ (турска поговорка). ↑

[6] Някои изследователи изразяват съмнение в достоверността на тази паметна среща между Тахир ага и Селимински, като се обосновават главно с липсата на изрично споменаване в мемоарите на видния наш възрожденски деец. Тук ние обаче приехме, че срещата наистина се е състояла — така както тя е описана от д-р Табаков. При това смятаме, че доказателство за достоверността съществува, и то именно у Селимински (IX, 60), който пише дословно:

„И аз бях наклеветен и животът ми висеше на косъм, та няколко седмици бях принуден да се крия. В това време, по божие благоволение, бях поканен от Пловдивската община за учител, където отидох и тъй се спасих от грозящата ме смъртна опасност...“

Един човек със скромността на д-р Иван Селимински надали би казал за срещата с Тахир ага, състояла се върху капака на известната хумба, повече от това „... животът ми висеше на косъм“.

За читателя, който се интересува от документалната истина, тук ще приведем онзи откъс от д-р С. Табаков (II, 99), който се отнася до срещата и разговора на Тахир ага със Селимински:

„В Сливен е боравил тогава всесилният и умен аянин Тахир ага. Казало му се, че Селимински е «опасен човек» и че трябвало някак си да се затрие. Тахир ага, без да познава жертвата си, съгласил се. Един ден накарва да му го доведат и за да го изпита, почва с разговори. Тахир ага скоро се намерил в чудо, тъй като «отпреде му стоял човек, какъвто той не е срещал през целия си живот», още повече, че чул от устата му какво, въвн от Турция, Анадол и Московията имало и други «ябани» и «мемлекети» Тахир ага останал тъй възхитен от Селимински, че го задържал на обед у себе си, за да чуе от него какво има по света, а



особено се удивил, че Селимински излязъл по-«баскър» (надминал) по арабския език от писаря му х. Молла... Тахир ага... намерил, че предложението на чорбаджиите е глупаво и с думите, че «такъв човек трябва и на българи, и на турци» пуснал го на свобода.“

↑

Когато някъде към полунощ чу познатото пролайване на куче, Божура не разбра как се е измъкнала от одъра, как се е облякла и е излязла от стаята и къщата — беше в някакво състояние на зашеметеност. През протката на комшулука, още от свечеряване нарочно оставена само притворена, премина в градината на Увичката и тозчас от сянката на черешата се отдели една позната фигура и протегна ръце към нея. В други нощи тя едва бе възпирала нозете си да не изприпкат нататък; сега ѝ се стори, че се подкосяват.

Ръкуваха се — впрочем ръкуването бе най-голямата физическа близост, която досега те си бяха позволили в тайните си срещи — и Манол веднага ѝ заразказва някаква случка. Като идвал насам, срещнал хаджи Рифат и между двамата се подел шеговит разговор с подмятаници и недомлъвки; старецът казвал, че се досеща по каква работа се е разбързал нощя Манол и се глумял, че завиждал, загдето не е на негово място. Момъкът нито отрекъл, нито потвърдил, а само по същия глумлив начин поискал благословията му. Тогаз хаджи Рифат сложил костелива ръка на рамото му и изрекъл „В името на нощта, която покрива всички неща с мрак...“ А на Маноловото възражение, че туй не е никаква благословия и свята дума, обяснил, че, напротив, това било слово на техния Пророк, записано в Корана.<sup>[1]</sup> И с това се разделили.

Божура го изслуша, но не се присъедини към бурния му, макар и приглушен смях, както негли би сторила всеки друг път. Тя остана сериозна, замислена, с отпечатък на дълбока грижа върху удълженото си лице. И Манол най-сетне усети затвореността ѝ:

— Божуро, какво ти е?

— Да седнем — каза тя безжизнено.

Обикновено сядаха на двата камъка, нарочно изтъркали от Манол близо до дуvara и зад прикритието на няколкото трендафилови храста на Увичката. Сега обаче седнаха направо на тревата, там, където бяха — изглеждаха тъй, сякаш им липсваха сили за десетината крачки до камъните.

Девојката помълча, после, забила поглед в земята, рече глухо:

— Ще ме женят...

Поразен и объркан, Манол изговори първото — и най-нелепото — нещо, което дойде на устните му:

— За кого?

— За хаджи Анастасиади.

— Ами, този старец...

— Мен ме женят за парите му, не за него.

Дълго мълчание. И после Манол каза пресипнало:

— Ти знаеш, че туй няма да стане, нали?

— Кое ще ги спре? — „Ги“ бяха Димитраки чорбаджи и синът му. — Що мога да сторя срещу волята им? Пък и мама — и тя гледа с добро око на тази женитба. Богат бил, дума, уважаван бил...

— Ще го заколя.

— Кого?

— Този, Анастасиади.

Божура за пръв път вдигна глава. Лицето ѝ беше строго и сърдито.

— И сетне няма да те погледна — натърти. — Какво ти е сторил човекът?

— Аха — озъби се Манол, — май и на тебе се е понравил... — Той повтори думите ѝ със злостна ирония: — „Богат бил, уважаван бил..."

— Не те е срам! — изрече тя тихо, но с такъв глас, сякаш удряше плесница. — Мен ми иде да се пробода в сърцето, пък ти...

Ново смълчаване. И в него гневът, породен от понесения удар, отстъпи място на печал, примесена с отчаяние.

— Разкажи — предложи Манол, — разкажи повече.

Нямаше много за разказване. Димитраки и Евтим решили, изглежда, по-отдавна тази женитба, та чрез роднини и познати подпитали отдалече как гледа на нея хаджи Анастасиади. Като разбрали, че той е склонен да вземе Божура за жена, преди няколко дни посветили в плановете си и майка ѝ Жечка. Тя поразмислила, одобрила избора им и вчера ѝ казала...

— А ти?

— Какво аз? — въздъхна девойката. — Замълчах. Мигар ако обявях, че отивам против волята на всички, нещо щеше да се измени?

— Аз знам едно — каза Манол. — Това, дето цицо ти чорбаджията го е измислил, няма да го бъде.

— Говори, Маноле, говори, за бога! — проплака тя. — Говори, ако си намерил изход!

— Не съм намерил — призна младият мъж мрачно. — Както и да го мисля, все нищо не излиза. Миналата неделя ти сама ми каза, че ако проводя сватовници, чичо ти ще ги изгони с ритници.

— Така е — потвърди Божура. — Не зная защо, но като чуе името Силдаровци, чичо сякаш дамла го удря. — Прошепна: — Да ти пристана, Маноле? Кажу само една дума и аз като слепец ще тръгна подире ти!

— Мислиш ли, че не го искам? — поклати глава той. — Не, не е това изходът, Божуро. Сама разбираш, Димитраки чорбаджи мене мразел, тебе едва понасял. Е, пристанеш ли ми, таман ще му паднем на сгода да ни подгони и смачка. Да, да, заради мене чичо ти няма да се поколебае да затрие и тебе!...

— Тогаз да се махнем някъде далеч от Сливен...

— Ти луда ли си?! Да се махнем сега, когато друмищата гъмжат от низами и башибозук? — Той протегна ръка и улови нейната, невям искаше да е сигурен, че девойката няма да тръгне на своя глава. — Божуро! Не ме ли разбираш? Една жена сега не е сигурна за честта си под собствения си покрив, а...

Маноле, Маноле, защо придружи думите си с това улавяне за ръката! Ако самата Божура не разбираше, то поне ти не прозря ли, че съдбоносното решение е узряло в нея и само чака мъничко подкрепа, за да се превърне в дело? Не предположи ли, че това просто докосване до ръката ще накара девойката да прекрачи и последните непреминати прегради на хилядолетните правила за моминското благонравие?

Премаляла, цяла превърната в копнеж, Божура повика на помощ спомените за играта на зарове и за обръснатите мустаци на баща си, пък притегли към себе си тази топла и ласкава мъжка ръка и устните и произнесоха:

— Има още един изход, Маноле. Ние все пак можем да заставим хората да не ни пречат да се свържем в едно и да станем мъж и жена пред бога.

Тя усещаше, че снагата му е като вкочанена и че кръвта му се е разлудувала тъй, че тупането ѝ невям оглася смълчаната нощ, когато я

попита с пресъхнало гърло:

— И как... Божуро... можем...?

Божура продължи да го тегли към себе си, докато мустаците му погалиха бузата и:

— Ако станем... мъж и жена... по земно...

Устните му притиснаха нейните устни и сякаш пурпурна завеса, обшита с хиляди скъпоценни камъни, обви съзнанието ѝ. Усети нетърпеливите му пръсти да докосват и изгарят снагата ѝ, като сладка тежест тялото му я притисна под себе си. За миг я раздра жестока болка и веднага се разтопи в топла нежност, която се разля по жилите ѝ...

... След малко, когато се опомни, Божура за пръв път днес можа да възприеме света около себе си — топлата майска нощ, уханието на цвят, на ранен плод и на свежа зеленина, златните потоци на лунната светлина, милувката на тревата, заплела се в косите ѝ...

Извършила се бе великата магия на съзряването.

„В името на нощта, която покрива всички неща с мрак...“

---

[1] Автентично — начални думи на сура (глава) „Нощта“. ↑

Иван Селимински не се довери на великодушието, проявено от Тахир ага. Още вечерта след богатото угощение, когато разказа на аяна къде е скитал по света и що е видял, той благоразумно прибра скромното си имущество и изчезна от дома си. Няколко седмици той се кри поред у приятелите си и продължи да направлява работата на Братството; пощади само безмерната боязън на хаджи Нойко и болестта на Цено Коньов.

Случи се, че когато се укриваше у Бяно Абаджи, пристигна покана от общината на Филибе да поеме там училището, което щеше да се отвори за пръв път от времето на Заверата. Колеба се няколко дни, но накрая прие — в Сливен животът му бе изложен на опасност, а с една безсмислена смърт той с нищо нямаше да помогне на Братството.

Бяно му намери кат дрехи на родопски помак, пазарѝ и кираджия, та една сутрин Селимински се сбогува с любезната Бянова стопанка и хвърли чемодана и бохчата си в каруцата. Бяно настоя да го изпрати чак до Ени Заара.

И когато там се разделяха, в очите и на двамата имаше сълзи. Защото не знаеха дали животът ще пожелае да ги срещне отново...

\* \* \*

Бяно се върна от Ени Заара късно следобед, по здрачевина. Очакваше, че Яна ще го чака в двора или на хаета. И когато не я видя, сърцето му изстина, най-страшни мисли преминаха през главата му...

Повика я няколко пъти, но не получи отговор. Втурна се в къщата. Не я намери и там, ала — слава на бога! — не намери и никакви белези на насилие. Само гдето къщата беше оставена пуста и със зейнали врати. Сега пък захвана да мисли за отвличане. Ей така, похлопал е някой читак, Яна е отворила, той я уловил за ръката и...

Напълно объркан, Бяно стоеше на двора и се чудеше какво да предприеме, когато портата хлопна и се появи Яна, придружена от

двама непознати българи. Докато отиде до тях, тя се сбогува с придружниците си и те си отидоха.

— Къде беше? — заговори Бяно трескаво. — Акъла ми изкара... И кои бяха тия?

— Комшии на Смеденови. Бате Пею ги изпрати да ме съпроводят.

— У Пеюви ли беше? — продължи да пита той. — За какво?

— За Трънка. Извикаха ме да помагам.

— Че за каква помощ си й потрябвала на Трънка?

— Не се ли сецаш? — ласкаво му се скара Яна. — Днес ти стана вуйчо. Вуйчо Бяно...

И се засмя — това може би беше първият ѝ смях, идещ направо от сърцето, от онази случка при Плешивица насам.

Щастливо изненадан, Бяно все още се раздвояваше между предишната тревога и сегашната радост.

— Какво е? — успя да попита най-сетне.

— Мигар се съмняваш? Георги, на дядо си Силдаря на името.

Той отвърна с усмивка на нейната усмивка. После попита отново:

— Е, до тебе ли остана да...?

— А, не, там бяха и Нехиря ханъм, и други опитни жени. Ама в такова време нито един чифт ръце не е излишен. И знаеш ли какво? — Яна се изчерви като вишна и отмести поглед. — Уговорих се с добрата баба Нехиря. Обеща да не остави и нас без помощ...

Бяно отново сбърчи вежди, както правеше винаги когато нещо не проумяваше.

— Помощ ли? Че каква помощ ще...?

— Не разбираш ли, глупчо? След четири-пет месеца и аз ще имам нужда от помощта на Нехиря ханъм...

Цяла минута той стоя неподвижно — ако беше в един миг оглушал или изгубил разсъдък, нямаше да изглежда другояче. Когато най-сетне схвана истината, издаде един неопределен вик на радост, притисна Яна до себе си и каза само:

— Янке!

Дълго, много дълго останаха двамата така, прегърнати до портата. После нещо топло опари китката на Бяно. Той полека отдалечи жената от себе си.

— Защо плачеш? — Гласът му трепереше. — Защо?

Тя се разрида.

— Защото... Защото... Ти не знаеш... но сега... за пръв път... ме назова... с името ми...

Бяно мислено се върна назад в изминалите две години. Яна бе казала истината — той просто не бе придобил навик да изрича името ѝ.

Притисна отново Яна към себе си и ѝ каза гальовно:

— Хайде, Янке, да не стоим тук като изпъдени. Да се приберем, че ни чака една много важна работа.

— Работа?

— Да — кимна той. — Да измислим име на детето...

... Но времената бяха свидливи към робите, не им позволяваха да се отдават на радостите си. Двамата едва се бяха изкачили на хаета, когато дворната порта се разтрепери от думкане на юмруци и един глас извика на турски:

— Бяно Абаджи, отвори вратата бре!

Бяно бутна жена си в собата, после отиде към портата, но за всеки случай взе и остави наблизко брадвата. Щом освободи джугата, вратата се отвори рязко и в двора нахлуха няколко турци. Позна в тях сеймени от конака и помежду им Кара Смаил от Градец, когото Тахир ага въздигна в началник след смъртта на Кула Байрактар.

— Добър вечер, Кара Смаил — поздрави той главния сейменин. — Какво така по късните вечери?

— Служба, Бяно Абаджи — отговори турчинът, омекнал от поздрава на Бяно. — Афедерсън<sup>[1]</sup>, че ти нарушавам кефа, ама заповядано ми е да претърся къщата ти.

— И защо, аго? Да не съм крадец или разбойник?

— Не ме питай — каза сейменинът, — служба! — И се обърна към хората си. — Хайде бе, стига сте се потривали! Залавяйте се за работа и претършвайте всичко отгоре додолу!

— И на мен ли няма да кажеш защо е туй претърсване, Кара Смаил? — попита Бяновата стопанка, която неусетно се бе появила на хаета.

— А! — възкликна турчинът. — Ами че туй е Янка, чорбаджи Русковата щерка! Що щеш тука бе, къзъм?



— Аз съм в къщата си — рече Яна, докато приближаваше към тях. — На Бяно жена съм, ти не знаеше ли?

Кара Смаил изпадна в затруднение. Някога, когато още живееше в Градец, той бе видял много добрини от бащата на Яна, та сега не идеше нито да се отплати на тези добрини с грубост, нито да не изпълни получената заповед. Сеймените усетиха колебанието му и чакаха да видят какво в края на краищата ще реши.

— Слушайте — каза той на стопаните, след като поразмисли. — Ще ви попитам нещо, ама право ще ми кажете.

— Питай, Кара Смаил — подкани го Бяно. — Ние нямаме какво да крием.

— Има ли чужд човек в къщата?

Бяно мигом разбра кого диреха сеймените и поблагодари богу за щастливото хрумване на филибелийци да потърсят на децата си учител от Сливен. Помисли го, пък каза на турчина:

— У нас чужд човек няма, Кара Смаил. Само двамата сме. Ама аз ще ти река друго. Дружбата си е дружба и службата — служба. В моята дума няма причини да се съмняваш, ала за да ти е мирна главата, прати хората си да се уверят сами. Нека сетне никой да не може да каже, че Кара Смаил гледа през пръсти на работата си.

Главният сейменин се отпусна и натири хората си към къщата, като не пропусна да ги предупреди, че ще строши ръцете на оня, който открадне дори само един стрък чесън. А когато остана насаме с Бяно и Яна, каза им извинително:

— Оня даскал с алафрангата дрехи ме пратиха да търся, Бяно Абаджи. Научили са кои сте другарували с него, та сега поред претърсвам къщите им. Твоята е четвъртата...

Говореше приятелски, но Бяно все пак пусна една бяла махмудия в ръката му, преди да попита:

— И защо го търсят този даскал с алафрангата, Кара Смаил? Що е извършил?

Турчинът прибра лъскавата монета и сви рамене:

— Аллах ми е свидетел, не зная. Аянът лично ми заповяда да го търся. А стиска ли някому да иска сметка на Тахир ага?

\* \* \*

Коя беше причината, накарала Тахир ага да забрави възхищението си към Селимински и да заповяда задържането му?

Днес по нарочен улак той бе получил важна заповед: да държи войската от казата в готовност за тръгване и да заптиса онези люде от раята, за които се съмнява, че може да причинят ядове на властта.

Защото преди няколко дни московците преминали Дунава...

---

[1] „Извинявай“ (тур.). ↑

**ТРЕТА КНИГА**  
**ИЗГРЕВЪТ НА НАДЕЖДАТА**

## ПЪРВА ЧАСТ

### ДЯДО ИВАН ПРЕГАЗИ ДУНАВА

*Изгряло е ясно слънце,  
ясно слънце до бял Дунав,  
та е гряло, та ѝ блестяло,  
та ѝ трептяло по бял Дунав,  
та е гряло денем-нощем,  
цели три дни и три нощи.  
Не е било ясно слънце,  
най са били казаците,  
казаците бре, донските!  
Блестели са сабите им,  
сабите им, маждраците...*

Народна  
песен

## 1

(ВМЕСТО ПРЕДГОВОР)

Руско-турската война от 1828–1829 година, останала в паметта на русите като „Дибичов поход“, на турците — „Шумла кавгасъ“ и „Исливне мурабеси“ (Сливенската война) и на българите — „Първото московско“, е причинила огромни за тогавашните военни представи човешки загуби. Руското командване изчислява жертвите в армията на 139,579 убити и умрели от рани, измръзвания и болести (треска, диария, преминаваща в дизентерия, скорбут и най-вече чума). Турците нямат точните данни, но загубите им се пресмятат между 138,000 и 174,000 души. За жертвите между българското население никой не се е погрижил да води сметка, ала те положително не са по-малки от

руските или турските. Но когато започваха кампанията, цар Николай и неговият дворец и военен антураж не подозираха, че правят крачка, зад която ще останат половин милион трупа — те си представяха предстоящата война едва ли не като кратък церемониалмарш на юг, та затова на Европейския фронт съсредоточиха само Втора армия (Първа воюваше на Кавказкия фронт, където Русия търсеше териториални придобивки).

Погледнато от разкошните петербургски кабинети и дворецовите салони, тези представи сякаш не бяха неоснователни. Успехите на въстанията най-напред на сърбите, а сетне и на гърците и гръмката победа на съюзниците в Наваринския залив свидетелствуваха за чувствително отслабване на турската военна мощ. Знаеше се още за изстреблението на еничарския корпус, представлявал цели столетия главна ударна сила на исляма, а за реформата „низам-и джедид“ беше известно, че като всяка реформа и реорганизация е довела само до пълен хаос: „... в резултат — смееха се в салоните и банкетните зали — се появила армия, устроена по европейски образец, с руски куртки и турски шалвари, с татарски седла и белгийски стремена, с английски саби и френски устави и с инструктори от всички страни на света“. Също и командуването им будеше снизходителна насмешка. Главнокомандуващ (сераскир) на войските северно от Балкана беше Хюсеин паша; за него се знаеше, че докато се наричал само Хюсеин ага и бил началник на еничарите, бе показал сляпа вярънност към падишаха, изменил бе на войските си и бе предизвикал пълния им разгром — тези бяха неговите пълководчески качества. За началник на артилерията беше назначен Кара-Джегенем Ибрахим, едно военно нищожество, но също със заслуги при изстреблението на еничарите. За началник на кавалерията султанът беше поставил някой си Кара-узлу-Шагин султан — напълно неизвестно във военните среди име, факт, който сам по себе си беше твърде многозначителен. И най-сетне началник на всички придунавски крепости беше престарелият и изкуфял силистренски валия Хаджи Ахмед паша — толкова овехтял и изхабен, че от него не можеха да се очакват нито бляскави стратегически решения, нито дори сериозна съпротива.

В същото време руската армия беше превъзходно обмундирана, а прегледите и парадите показваха великолепната ѝ организация и дисциплина. Поверена беше тя на опитни командири,

доказали своите качества в Наполеоновите войни и дори по-преди, в Суворовите. А генералният план за войната беше изработен в най-големи подробности още в 1821 година, после на два пъти ревизиран през 1826 и 1827 година; негов автор беше генерал-адютант, генерал от пехотата, граф Иван Иванович Дибич, който сега беше началник на Главния щаб на действаща армия — съвпадение, в което мнозина съзираха знак за сигурен и бърз успех.

Първоначалните военни действия като че ли потвърждаваха предположенията — руските войски нахлуха в Молдова и Влашко, васални на султана княжества, на бърза ръка сметоха хилавата съпротива на слабите турски гарнизони и — посрещнати като освободители от населението, все още пазещо свеж спомен за кланетата през 1821 — излязоха на Дунава и обсадиха силната крепост Браила. Дворцовата камарила побърза да изръкопляска, военните проявиха по-голяма сдържаност — не беше необходима голяма прозорливост, за да се разбере, че турският план за войната е да се отбраняват на Дунава и на станалия вече традиционен за тях защитен четириъгълник, опиращ се на крепостите Варна, Шумен, Силистра и Русчук. А това означаваше, че ако не скромността, то поне благодарумието налагаше все още да не се говори за успехи.

\* \* \*

Същинските бойни действия започнаха на 27 май в четири часа сутринта, когато руските войски форсираха Дунава. Почти по същото време — началото на юни — войските на левия бряг атакуваха Браила. Лошо планирана и лошо подготвена — щурмуващият 7 корпус се командуваше от великия княз и бездарен военачалник Михаил Павлович, най-младия от братята на царя, — атаката не доведе до нищо. Огромният брой жертви показва, че турците се бият с неочаквана упоритост, та можеше да се извлече поука, че ако продължеха да се бият така, церемониалмаршът на юг щеше да се превърне в мираж. Случи се обаче и един щастлив обрат: поразени от храбростта и жертвоготовността на руските воители, защитниците на Браила на 5 юни сами предложиха да предадат крепостта срещу известни условия и когато тези условия бяха приети от руското командване, действително

опразниха града, като се изтеглиха с оръжието и боеприпасите си към Силистра.

С усилен походи — все сляпо следвайки плана — руските войски на юг от Дунава се разделиха в три големи колони, които обсадиха съответно Силистра, Шумен и Варна. И всичко спря дотук — щурмовете се редуваха, растяха загубите в убити, ранени и умрели (най-много от чумата, която досегът с населението и войската на Турция бързо разпространи в цялата Втора армия), а очакваните успехи така и не последваха. Особено безплодни бяха усилията при Шумен. Турският гарнизон в този град очевидно никак не се впечатляваше, че начело на тридесетхилядния корпус, който го обсаждаше, бе застанал лично прославеният император Николай I, пожелал да украси пооплешивялото си чело с лавровия венец на герой от бойното поле. Падна единствено Варна (29 септември), където нечуваната смелост на руския войник взе връх както над фанатичната отбрана на турците, така и над дългата поредица грешки на собствените му командири.

Когато стана ясно, че с това в същност ще се приключи кампанията за 1828 година, онези в Петербург, които умееха не само да гледат, но и да виждат, започнаха да си дават сметка, че почти всичките им предварителни представи не са били нищо повече от кули върху пясък. Да, войската наистина е била много добре подготвена, но — от Наполеоновите войни насам — това е била подготовка единствено за паради и церемониалмаршове и че шагистиката<sup>[1]</sup>, която в последните десетина години бе поизместила ученията в Суворовски и Кутузовски дух, на бойното поле няма по-голяма стойност от сапунени мехури. Командирите ѝ бяха, казано направо, посредствени; видният военен изследовател на епохата Епанчин<sup>[2]</sup>, комуто, заедно с Лукьянович<sup>[3]</sup>, дължим най-доброто описание на войната, след три четвърти век щеше да произнесе следната тежка присъда:

„.... където на своето време Суворов учил войските да не спират пред неприятеля, а да го прегазват, където Суворов ги е учил да не пресмятат броя на баталионите, ескадроните и т.н. у неприятеля, а да го бият, без да се взират в неговата численост, сега на войската внушавали,

че «за успеха трябва да имат сила двойна или в краен случай превъзходяща, та да принудят неприятеля към отстъпление.»“

За съжаление некадърността на командването далеч не се простираше само между низшия и средния офицерски състав — сред висшия то бе даже по-ярко изразено. Изведнъж пролича, че войската е поверена на хора, които по качества — или поне по принципи на подбора малко се отличават от така охотно осмиваните доскоро турски висши началници. Една част от тях бяха получили своите постове заради твърде отдавнашни свои успехи на бойното поле (едва сега се осъзна, че Наполеоновите войни приключиха преди петнадесет години, а Суворовите — преди точно тридесет) или направо по милост: „Что за несчастная богодельня сделалась из 2-й армии!“<sup>[4]</sup> — възкликнал пред списъка на генералитета ѝ нейният началник щаб. Представител на тази твърде значителна група беше и самият главнокомандуващ Втора армия фелдмаршал граф Пьотр Христианович Витгенщайн. Наистина той беше герой от войната в 1812-а; отличи се и през войните в 1813 и 1814 години и беше начело на Втора армия още от 1818 година, минаваше и за човек с доверчив, добър и благороден характер (да не говорим за представителната му външност на потомствен аристократ), съжаляваха го, защото беше беден и с осем деца, които можеше да въведе в живота само със заплатата си и поради всичко това — впрочем и по инерция — не видяха колко е вече стар, изхабен и несамостоятелен, та му повериха прякото ръководство на войските на Европейския фронт.

Друга група военачалници — поразително сходство с унищожителите на еничарството в Турция! — дължаха висшите си постове на проявеното от тях усърдие при смазването на бунта на декабристите и изстреблението им след това. Достатъчно е да споменем генерала от пехотата, командир на 6 пехотен корпус Л. Рот; през войната (включително през 1829 година, защото естествено него не го смениха) той направи твърде много и твърде груби грешки, а по характер беше такъв, че сам императорът, неговият изпълнен с благодарност закрилник, веднъж го определи „qu’il est généralement détesté“<sup>[5]</sup>, но същевременно се помнеше, че той имаше такива заслуги



към короната, които му отредиха името на „палач на декабристите потисник на героите от Черниговския полк“<sup>[6]</sup>.

В третата група, с която кажи-речи се запълваха останалите места във върховното командване, бяха хората от стари дворянски фамилии или с такова богатство, изразено в неизбродими земи и неизчислим брой крепостници, че на тях не можеше да се откаже да прибавят и ореол на войнска слава към всичките си други притежания. Дори и да се премълчат изпълнените със суетни амбиции членове на царското семейство, списъкът на представителите на тази категория пак би имал внушителна дължина, но за всички тях нека споменем само граф Ф. П. Пален, който заради своята фанатична привързаност към режима на крепостничеството преди войната бе заслужил да управлява Новоросийската губерния и областта Бесарабия, а в началото ѝ получи пагоните на генерал адютант и поста командир на 2 пехотен корпус.

Разбира се, ще бъде погрешно да се състави впечатлението, че абсолютно всички висши командири в Руската армия бяха некадърници. Достатъчно е да споменем имената само на главния командир на Черноморския флот адмирал Алексей Самуилович Грейг или на началник-щаба на Втора армия генерал-адютант Павел Дмитриевич Кисельов<sup>[7]</sup>, понижен през 1829 година в началник на оставения във Влашко — резервен кавалерийски корпус (неговите качества и изумително трудолюбие не отричаше никой, но му приписваха излишна любов към канцеларщината, увлечение по дреболиите и недостатъчно практически поглед към военното дело), за да покажем, че и в тази война не липсваха представители на най-добрата руска военна традиция. Те обаче бяха толкова малко, че не изменяха облика на цялото и не можеха да диктуват хода на войната. Естествено техният процент — и резултатите от военните действия заедно с него — би бил съвсем по-различен, ако две години по-рано император Николай I и дворцовата камарила не се бяха погрижили да изпратят на бесилката или на каторга всички офицери-декабристи, които успяха да изловят след несполучливия им бунт. Защото всепризнато е, че именно те, офицерите-декабристи, бяха „гордостта на руската военна мисъл“.

Но да се върнем на бойните театри.

През октомври времето рязко се влоши, застудя необичайно като за този месец. В руската армия се бяха погрижили всеки солдат да носи със себе си белите парадни панталони и кивера<sup>[8]</sup>, но никой не се бе замислил за зимно облекло, та на хирурзите се отвори доста работа да ампутират измръзнали крайници. Предварително разколебан от убягващата му бърза победа и неудобствата на лагерния живот, цар Николай не прояви никаква охота да търпи и този неочакван студ, та се отказа от военачалничеството си и отпътува. Въздъхвайки облекчено, съпроводи го неговата безбройна свита, известна под името „златна орда“ — военни съветници, щатски сановници, чиновници, адютанти, ординарци и изобщо хора, чиято главна грижа беше да бъдат забелязани от очите на господаря-император. Възползувало се от това, командуването скоро сне обсадата на Шумен и изтегли мръзнещите войски към Силистра. Видял толкова много войска под заповедите си, „проклетият Рот“, както го наричаха съвременниците му, който командуваше обсадата на Силистра, имаше желание да заповяда щурм на крепостта от три страни. Другите висши офицери обаче се възпротивиха: беше толкова студено, че по Дунава имаше ледоход — време, съвсем неподходящо за действия на открито. Като компромис генерал Рот нареди двудневна бомбардировка на Силистра с всички налични оръдия, след която (на 23 октомври) предложи на крепостта да се предаде. Отговорът на 70-годишния Серт-Махмуд паша, упорития защитник на Силистра, беше един от онези цветисти изрази, които изобилствуват в турския език. И на Рот остана само едно — да преглътне обидата и на 27 октомври да заповяда снемане на обсадата и прехвърляне на войските на левия бряг на Дунава. С това завършиха бойните действия за 1828 година.

Ето как споменатият вече Епанчин обобщава кампанията от първата половина на войната<sup>[9]</sup>:

„Нашите успехи в Европейска Турция през 1828 година се свеждаха към овладяване (на две големи крепости, Браила и Варна, и няколко по-малки, в заемането на Молдавия и Влашко. Зад Дунава ние овладяхме само тънка полоса покрай морето с ширина не повече от 50 версти<sup>[10]</sup> и се задържахме в Провадия и Варна. Турците ни

оказаха много упорита съпротива, тяхната енергия не беше сломена и затова изходът на войната трябваше да се реши с нова кампания.

... Така завърши походът в 1828 година. В същност — неудачно.“

\* \* \*

Още когато генерал Дибич съставяше първия план за войната против Турция, вече се постави въпросът за участието на българите. И не можеше да бъде другояче — тогава (1821 г.) времето от последната война с турците не бе особено отдавнашно и мнозина си спомняха как точно преди десет години техни братя по кръв и вяра напуснаха родните си огнища, преминаха на руска страна и под крилото и началството на Русия съставиха своя българска земска войска и в нейните редове се биха с епична храброст срещу поробителите си, та не беше необходима особена прозорливост, за да се предскаже, че в една следваща война българите пак няма да останат безучастни. Ако не други, то поне бившите участници в земската войска — за тях се знаеше, че след мира с Турция не са се върнали по своите места, някои са участвували в Наполеоновите войни, едните и другите са се заселили в Русия и само чакат нов знак, за да тръгнат срещу полумесеца.

В шестте години до обявяването на войната запитвания и предложения за участието на българите дойдоха от много лица — от полковника от Главния щаб Чуйкович, от началника на Втора армия граф Витгенщайн, от неговия началник-щаб Кисельов (той като че ли беше от най-настойчивите), от полковник Л. Серистори, от генерал А. Ланжерон... Тези въпроси и мнения достигаха до граф Дибич и от него нататък сякаш потъваха в земята. Защото Дибич, човек извънредно гъвкав, с хладен и проникателен разум в преценките си, напълно чужд на славянската „мекошавост“, си даваше сметка доколко неблагоприятно и неизгодно (поне за собствената му кариера) е да даде път на тези запитвания и проекти. Защото имаше две повече от очевидни неща: една българска войска по самата своя същност не

можеше да бъде друго освен освободителна, революционна, а на света имаше двама души, които повече от всички други не можеха да понасят думите „революция“, „въстание“, „освобождение“, независимо за кой народ и за кое кътче на Земята става дума — до 1825 година това беше царят-император Александър Павлович, а след смъртта му — неговият брат, наследник и настоящ господар на Русия Николай Павлович. Под натиска на намерените събития и на многобройните предложения в края на 1827 г. Дибич най-сетне разисква с царя въпроса за българското участие, но го направи по такъв начин, че в рескрипта на Николай I до Витгенщайн на българския народ недвусмислено се отреждаше напълно пасивна роля, пък и изобщо за придунавските княжества се съветваше „опазване на спокойствие“.

Обаче обявяването на войната извади „българския въпрос“ от архива и отново го направи актуален. Особена тежест имаше мнението на генерал-майор С. Тучков, когото в началото на 1828 година Николай I назначи за бъдещ земски комисар на северните части на България. Тучков препоръчваше в България да се създаде временно управление от депутати, избирани „от всички съсловия във всички окръзи“, впоследствие „от числото на благонадеждните тамошни жители“ да се състави малък доброволчески отряд за борба с турските разбойнически шайки, който по-нататък да прерасне в земска войска от лека пехота, лека артилерия и конница; за осъществяването на тази своя програма Тучков предлагаше и проект за възвание към българския народ, което да се разпространи веднага след преминаването на Дунава. Предложението на бъдещия земски комисар беше много пъти обмисляно и много пъти преправяно в духа на царската политика, докато от него не остана абсолютно нищо. А в министерството на външните работи преработиха съставеното от Тучков възвание по такъв начин, че с него фактически на българите се определяше роля на пасивни наблюдатели и снабдител с храна на армията. То започваше така:

„Българи от всякаква имотност! Не се отдалечавайте от вашите жилища, поминък и занаяти. Снабдявайте

армията според възможностите си с необходимото ѝ за движение и продоволствие по всички краища!“

Думата на царя беше закон за Русия. Но още първите дни на войната показаха, че българите, своенравни и особняци, не проявяват желание този закон да се разпростира и върху тях — те не се поколебаваха да действуват на своя глава и по свои разбирания. И когато в хода на войната думата на царя и техните действия се сблъскваха, почти винаги думата трябваше да се съобразява с действията. Докато... Но сега е още рано да се говори за това „докато“.

... Едва-що руските войски влязоха в Букурещ, и във Влашко вече възникнаха два отряда на българи, които — изопачавайки руската дума „волонтер“ (валантьор), доброволец — наричаха себе си волентири и се насочиха на юг. Единият, съставен от по-бедни емигранти, имаше за началник котленеца Георги Мамарчев Буюклията<sup>[11]</sup>, воювал срещу турците още със земската войска от 1811–1812 година и зовящ себе си и изискващ другите да го зоват капитан — звание, което никой никога не беше му давал. Във втория отряд имаше по-подбрани хора, та затова те почти всички бяха конници и имаха по-добро оръжие. Дължаха го главно на своя главатар, българина от Сливен<sup>[12]</sup> Панайот Фокиано, брат на загиналия по Заверата началник на българските доброволци на румънска земя Сава Бинбаши; воден от сляпата си жажда да отмъсти на турците за смъртта на своя брат, той бе продал богатата си къща и всички пари от нея бе превърнал в коне и снаряжение за своите волентири.

И ето, когато дивизиите от 6 пехотен корпус се готвеха да прегазят Дунава, внезапно се оказа, че командирът на корпуса генерал от пехотата Рот е предвидил всичко, само не и съоръжения за създаване на переправа. Всички, от командуващия до последния обозен, се вайкаха как ще се оправят с великата река. Точно тогава към руския лагер се проточи непознат и неочакван отряд, който отдалече поздравяваше с радостни възгласи. Бяха български волентири, конници и пешаци, тръгнали да сричат полумесеца. Те бяха „въоръжени с оръжия от най-разнообразни системи, сякаш взети под наем от военноисторическия музей, и облечени в най-разнообразни дрехи, от богато украсените до дрипите на бедняка“<sup>[13]</sup>, но заявяваха — и то

изглеждаше вярно, — че за тях нямало нищо невъзможно, да не говорим за някакво си там прехвърляне на няколко дивизии през вада като Дунава. За „проклетия Рот“, вече видял своя провал още в началото на бойните действия, тези българи се сториха буквално пратени от небето. И въпреки височайшата забрана потърси помощта им. За забраната си спомни отново едва тогава, когато дивизиите му започнаха да преминават Дунава при Хърсово. Там, Л. Рот повика двамата живописни главатари на волентирите, Панайот Фокиано с отмъстителните, налети с кръв очи, и „капитан“ Георги Мамарчев с приличните на къдели мустаци, и с най-строг глас и заплахи за кървави наказания им запрети да следват войската на отсрещния бряг. Двамата самопроизведени началници не възразиха, дори имаха твърде почтителен изглед. Ала когато Рот премина понтонния мост с ариергарда на корпуса, на българския бряг го посрещна, все със същия почтителен изглед, целият отряд волентери — българите се бяха изхитрили да прекосят реката върху малки лодки на местни селяни, а конете си да преведат с плуване. Генералът се поколеба, но размисли, че едно започване на похода с окови и разстрели ще действа крайно деморализиращо на войската, та стори единственото, което му оставаше — престори се, че не ги е забелязал. И още в най-близките дни Рот неведнъж можа да се поздрави за решението си. Когато корпусът му се отправи към Силистра (на него беше възложена обсадата на крепостта), „конниците-българи ходеха заедно с казаците на разузнаване, носеха аванпостова служба, пехотинците правеха пътища и пристани, отиваха с авангарда на руските войски като водачи, участваха в схватките с турските войски“<sup>[14]</sup>. А на 9 юни, когато корпусът приближи Силистра, той бе пресрещнат от излезлия из крепостта турски гарнизон; разигра се тежка, упорита, кървава битка, в която българите не само се намесиха, но и проявиха удивителна храброст, „завоювайки със своята кръв право на съществуване на отделен български отряд в редовете на руската армия“<sup>[15]</sup>.

Като научи от доклада на Рот за участие на българи в сраженията, главнокомандущият граф Витгенщайн се улови за главата и тръгна да пита сътрудниците си от главната квартира откъде, по дяволите, се взе този български отряд. И като не намери отговор, изпрати на корпусния командир разпореждане да прехвърли българите във Влашко и да разтури отряда им. Генерал Рот обаче отговори с

втори доклад в който — колкото от признателност за 9 юни, толкова и за действията на българите след тази дата настоятелно помоли „в уважение на изнесените причини да позволите те да останат при корпуса“. И това беше първият случай, когато думата трябваше да се преклони пред действията — затруднен от липсата на войски, фелдмаршал Витгенщайн стигна до отстъпки: „Българите — писа той — могат временно да останат“...

По-нататък българите пак се държаха така, че никому не мина през ум да укори Витгенщайн или да оспори решението му. Напротив, за тях продължиха да ваят възхвали: от командира на казашкия полк генерал майор Бегидов, от генерал адютант Кисельов, отново от Рот...

И ето за какво.

Конниците на Панайот Фокиано действаха с казашките части, охранявайки корпуса от юг, преследваха шайки башибозук и водеха сражения с редовни и нередовни турски части, попаднали в този район. Особено се отличиха те на 20 юли, когато в тежка битка разбиха и прогониха турска кавалерийска част, прекъснала пътя Силистра — Шумен. Придобили име на специалисти в този род сражения, по-късно ги прехвърлиха в Малка Влахия, където им възложиха да ликвидират турските части, действащи в тила на Втора армия. Във всички боеве пръв от българите бе неизменно Панайот Фокиано. И когато в една жестока схватка, неговият конен отряд успя да плени няколко турски оръдия, той — нов реверанс на думата пред действията! — бе награден с високия орден „Св. Владимир“ IV степен с лента.

По същото време не стояха със скръстени ръце и пешаците на Мамарчев. Още след сражението на 9 юни на тях бе възложена специална служба по Дунава: не бе дошла още руската Дунавска флотилия, а турците разполагаха в Силистра с бойни плавателни съдове, та за да се сношават с отсрещния бряг, руските войски трябваше да правят дълъг обход чак през преправата при Хърсово; тази именно задача — да установи и поддържа връзка с левия бряг на Дунава и влашкия град Калараш — генерал Рот възложи на Мамарчевите пехотинци и те я приеха със свойствената им безгрижна самоувереност. Ден-два по-късно те вече владееха няколко турски лодки от различна големина — никой никога не разбра дали са ги взели с битка или чрез сръчна кражба — и с тази чудновата флотилия захванаха да се държат, като че реката беше тяхна бащиния. Връзката с

Калараш беше най-малкото, което вършеха. Като следваха хрумванията си — чисто хайдушки по характер, — те самоволно се нагърбваха с дела, които далеч надхвърляха и задачата, и силите им. Така се стигна до оня дързък десант на трите острова, лежащи между Силистра и Калараш, редовни източници на дърва и сено за турския гарнизон, прегазиха турската охрана там и ги завладяха. Но и това, изглежда, им се видя малко, та със същата своя „флотилия“ няколко пъти проникваха зад стените на Силистренската крепост. При един от тези невероятни набези те запалиха складовете за дърва, сено и други припаси на гарнизона. При някои от другите отмъкнаха цели стада добитък и ги доставиха за храна на руския корпус, като само господ от небето видя и разбра как съумяха да ги преведат незабележимо през бойната линия. А като завладяха на абордаж няколко по-големи турски лодки, те построиха от тях салове и започнаха редовно да превозват между двата бряга продоволствие, офицери и куриери с конете им, пехотни части...

Ала най-големите си успехи постигнаха между Силистра и Русчук и то беше във времето, когато руската Дунавска флотилия вече бе пристигнала. От Русчук силистренският гарнизон непрекъснато получаваше подкрепления в хора, боеприпаси и провизии — връзка, която трябваше да се прекъсне на всяка цена. Беше извънредно трудна задача, защото освен със значителен флот, турците разполагаха и със силен гарнизон на големия остров срещу устието на р. Бота (Борча), който контролираше целия този участък от реката. Да се превземе островът със сила означаваше да се дадат неоправдано много жертви. И командването потърси пак помощта на новоизлюпените моряци на Мамарчев.

Като се придържаха към своите чисто хайдушки прийоми, волентирите в пълна тайна промъкнаха лодките си отчасти по Каларашкото езеро, отчасти на рамене по сушата и отчасти по р. Бота и съвсем ненадейно за турците една нощ се стовариха на острова и тихо, като вълци нападнаха нищо неподозиращата турска част, от която оцеляха само осем души — нали бяха необходими „езици“ за щаба на корпуса. От тази нощ нататък връзката между Силистра и Русчук престана да съществува; не помагаша нито сила, нито хитрост, та всички турски плавателни съдове с войници, куриери или припаси



неизменно ставаха плячка на българите. Така през септември те завладяха на абордаж и един голям военен кораб...

И вече нямаше как да не им бъде отдадено признание — като награди Георги Мамарчев с големия орден „Св. Ана“ III степен с лента, командуването фактически публично обяви, че български отряд не само съществува, но има и своите големи заслуги към руската армия.

Когато Втора армия приключи кампанията за 1828 година, отрядът на капитан Мамарчев също премина на левия бряг на Дунава и презимува във влашкото селище Чукуреци...

---

[1] От руската дума „шаг“ — крака, стъпка. Неофициалното, но широко разпространено през епохата понятие „шагистика“ се е отнасяло за въздигането на парадната маршировка в главна цел на руската казарма. ↑

[2] Н. Епанчин — „Очеркъ похода 1829 г. в Европейской Турции“, т. I — III, С. Петербургъ 1905, 1906 г. Цитатът е от том I „Подготовка къ походу“, стр. 93. ↑

[3] Н. А. Лукьянович — „Описание турецкой войны 1828 и 1829 годов“, ч. 1–4, С. Петербургъ 1844–1847. ↑

[4] В. Д. Конобеев — „Национально-освободительное движение“ — писмо на ген. Кисельов до Закревски от 13 юли 1819 година. ↑

[5] „Че той е изобщо отвратителен“ (фр.) — Писмо до Дибич от 19 април 1830 година. ↑

[6] В. Д. Конобеев — „Национально-освободительное движение в Болгарии в 1828–1830 г.“. Ученые записки института славяноведения, том XX, 1960 г. ↑

[7] През войната и след нея и двамата са се проявили като отявлени българофили и сторонници за освобождението или поне подобряването на положението на поробените българи. Авторът държи да подчертае, че при оценката си за пълководческите им качества не се е влиял от тази тяхна любов към българския народ. ↑

[8] **Кивер** — висока шапка предимно за участие в паради. ↑

[9] Цитираното съчинение, т. I, стр. 380 и 384. ↑

[10] Верста, верст — стара руска мярка за дължина, равна на 1070 м. ↑

[11] В книгата го наричаме Мамарчев, както е запазено името му в народната памет, макар че по-правилно е Мамарчов. В руските документи той фигурира като Георгий Буюкли. ↑

[12] Някои историци изказват съмнения относно сливения произход на Сава Бинбаши и следователно и на брат му Панайот Фокиано. Тук се позоваваме на мнението на цитирания вече виден съветски познавач на българското националноосвободително движение от XIX в. В. Д. Конобеев, който пише (стр. 237): „... Панайот Фокиано, роден брат на ръководителя на българските доброволци в гръцкото въстание в Румъния в 1821 г. сливенеца Сава Бинбаши...“. ↑

[13] Конобеев. ↑

[14] Конобеев. ↑

[15] Конобеев. ↑

Българинът, пратен му от дивизията за проводник<sup>[1]</sup>, вече два часа повтаряше неизменно: „Дойдохме, твоя милост, ей туканцък е!“, но и сега, както и преди два часа, Корзухин не виждаше нито крепостта, нито някакъв белег за нейната близост. Когато от преправата при Хърсово (на руски този град се зовеше Гирсово) започна походът към Силистра, той водеше някаква сметка на око за изминатите версти, но после умората и еднообразието го объркаха, пък и този живописен хайдутин със своите педя-мустаци на лицето и камара оръжия в кожения пояс, който му служеше за водач, му вдъхна толкова доверие, че майорът от 31 егерски полк я заряза и остави всичко на неговото познаване на местността. Сега обаче, след поредното „Ей туканцък е“, се запита дали доверието му не е било прекалено или пък това чудновато „туканцък“ на българина да не е мярка, която отговаря на всички разстояния между сто крачки и петдесет версти...

Корзухин лениво търкаляше тези мисли из главата си, когато изведнъж забеляза, че казациите от разезда в челото на авангарда заковаха конете си, дадоха няколко предупредителни изстрела и препуснаха назад. За баталионния командир това можеше да означава само едно — кавалерийският отряд се е натъкнал на турска част, и то такава, че да тръгне на сеч срещу нея би било безразсъдство дори и за казаци... Корзухин не дочака доклада на разезда, а веднага с няколко бързи заповеди разпореди баталионът да премине в боен ред и да се укрие, доколкото позволяваше местността, докато се изяснеше обстановката. Следващите минути показаха, че и действията му са били правилни, и онова „туканцък“ на проводника е отговаряло на истината — отсреща петнадесетина оръдия грохотно избълваха огън и желязо. Гюлетата падаха и се разбиваха в опасна близост до баталиона, когато майорът написа на коляно и изпрати до командира на полка своето донесение: „9 юни 1828 г., 11 часът 09 мин. На около 8 версти пред Силистра...“ Вестоносецът препусна назад, а Корзухин отново огледа местността и не повярва на очите си — по някакъв чудодееен начин, сякаш излезли изпод земята, тук се бяха появили

стотина българи в шарено облекло и допотопно въоръжение и се бяха смесили с неговите егери. Чувал бе от другите офицери най-невероятни истории за тези подобаващи на привидения появи и изчезвания на „волентирите“ и се бе смял искрено на повечето от тях, но това, което виждаше сега, наистина приличаше на приказка — волентирите бяха тук, на първата бойна линия, след като само до преди пет минути изобщо не се намираха в околността...

Ако турците действително разполагаха със значителни сили, те, по мнението на Корзухин, пропиляха своя шанс с тази артилерийска подготовка, която почти не нанесе загуби на руския авангард, а само забави атаката им. Когато най-сетне им дойде на ум да я проведат, баталионът, подсилен от волентирите, бе вече готов да я посрещне, а и няколко сполучливи залпа на една бързо изнесена напред батарея му дойде на помощ, та до удар „щиком“ изобщо не се стигна и атакуващите се върнаха от средата на пътя. Наглед това беше идеалният момент за преминаване в контраатака. Баталионът чакаше само сигнал за нея, а българите на три пъти пратиха хора със сладкодумни увещания при него: „Така и така, поведи ни, твоя милост...“ (Тук му е мястото да споменем, че те — почти всички — до края на войната не свикнаха да говорят на „вие“ и не се научиха кога следва да се казва ваше благородие, високоблагородие, превъзходителство и високопревъзходителство, а стигаха най-много до „твоя милост“.) Корзухин не беше от страхливите, миризмата на барут и кръв възпламени и него, но благоразумието и военните знания надделяха. Не трябваше да чакат дълго и се оказа, че е действувал правилно — пред тях лежеше не отделна позиция, а само част от разгърнали се нашироко турски сили, та контраатаката или щеше да бъде смазана още преди, да стигне позицията, или, ако я стигнеше и пробиеше, щеше да откъсне баталиона от главните сили...

В сражението постепенно се намесиха и двете дивизии на корпуса, разгоря се мощен артилерийски дуел, тук-там се стигна и до сблъсъци „на нож“ (после се говореше, че в тях се отличили българските волентери), но едва късно следобед везните видимо наклониха към руска страна. Беше някъде към шест часът, когато майор Корзухин получи нареждане да атакува. Той вдигна баталиона (и българите заедно с него — кой би могъл да ги отстрани от предстоящата атака?), построи и изравни бойния ред и след няколко

залпа в движение с извадена сабя го поведе в атака. Пътъом изтласкаха няколко съвсем дребни турски части и това се стори подозрително на Корзухин, навя му мисъл за някакъв капан — след шестчасова битка на един изстрел разстояние не е оправдано да се държат такива предни постове, — но вестовой след вестовой му носеха все по-настойчиви заповеди за „атака в дълбочина“, та майорът не се осмели да спре на своя глава.

Когато баталионът почти безпрепятствено измина ската на хълмчето, Корзухин се увери, че опасенията му са били основателни: турците незабелязано се бяха изтеглили на друго, близко и по-високо възвишение и оттам го чакаха с всичките цеви на пушките и оръдията си. А ротите вече бяха превалили върха и подтичваха надолу, идеално изложени на турските залпове. Да ги спре, то би значило да ги осъди на пълно унищожение. На Корзухин оставаше една възможност — да продължи и ускори атаката — и той не се поколеба да я осъществи. Изскочи пред всички и с вдигната над главата сабя и „Вперед, богатыри!“ на уста затича към противника. Гърмежи и тропот, руско „ура“ и непонятен за ушите му български вик му подсказаха, че баталионът не изостава зад него. Посрещна ги залп, втори, трети... Призивните викове се примесиха с предсмъртни, но устремът не намаля. И Корзухин продължаваше да лети пред всички, глух и сляп за всичко, освен за целта отсреща.

Бяха точно в долчинката между двата хълма, когато някой съвсем близо до него произнесе на един дъх:

— Варди се бре, твоя милост!...

Офицерът не разбра думите, но инстинктивно отгатна съдържанието им. За част от секундата се извърна, видя до себе си един „волентир“ — очевидно същия, който му бе извикал, — проследи погледа му и се вцепени: на шест-седем крачки от него нелепо-весело се търкаляше и подскачаше турска граната; беше толкова близо, че Корзухин, въпреки целия хаос на вилнеещата наоколо битка, чу съскането на догарящия ѝ фитил, ала смаян и поразен от близостта на смъртта, той само я гледаше с широко отворени зеници и загубил контрол над тялото си, беше неспособен да предприеме каквото и да било. Всичко останало продължи колкото едно мигване на окото — някой се стовари върху него и го повали под себе си, съвсем наблизо се чу адски трясък, земята под Корзухин се разлюля, после върху него и

непознатия заваляха камъни и буци пръст и съзнанието на майора потъна в мрак.

Съвзе се от остра болка в главата. Попипа се и пръстите му се обагриха в кръв. Разбра — ударил го бе някой, от летящите камъни. Огледа се с потъмнели очи. Непознатият му спасител, мърморейки богохулно, разчистваше с пръсти купчината пръст и камъни, която ги покриваше. Корзухин отмести поглед нагоре, към хълма, и сърцето му се обля в радост — атаката бе продължила и без него (по-късно той щеше да представи заместника си Боголюбов за награда по този повод) и сега битката се водеше „щиком“ отвъд турската позиция.

Успя да се измъкне от пръстта, седна и огледа спасителя си. Беше един от тези чудновати български „волентири“. Мъж на неговата възраст, ще рече някъде между двайсет и пет и трийсет, с яко телосложение на селяк, русоляв, с правоъгълно ръбесто лице, което би изглеждало сурово, строго и дори малко свирепо, ако не беше смекчено от един постоянен израз на хлапашка закачливост, безгрижие, безобидна хитрина и някаква неизразима с думи смес от вироглавство и почит.

— Кто ты?<sup>[2]</sup> — попита го.

Онзи го погледна бързо, сякаш размисли върху двете къси думички, и отговори с подкупваща усмивка:

— Свой човек съм аз, твоя милост, българин. Не се бой, от мен лошо няма да видиш.

Сега беше ред на Корзухин да си разтълкува отговора. После продължи да пита:

— Как тебя зовут?<sup>[3]</sup>

Българинът продължи да се смее, сякаш този разговор неудържимо го забавляваше.

— Васил.

Без сам да знае защо, сега се засмя и Корзухин.

— Ну что, Василий, жить будем?<sup>[4]</sup>

Волентирът, изглежда, го разбра, защото закима окуражително и се разкиска тъй, че разкри всичките си зъби.

— Жит, жит! — каза. Дотолкова стигаха познанията му по руски език.

Притичаха санитарии, но той ги накара да останат настрана. Имаше да говори още със спасителя си.

— Слушай, Василий — произнесе бавно, като се стараеше да направи думите си по-отчетливи, по-лесно разбираеми, — искаш ли да станеш мой денщик<sup>[5]</sup>?

Настъпи мълчание и в него веселостта на българина отстъпи място на незлобиво лукавство.

— Бива — рече. — Бива, ама трябва да питаме капитана, твоя милост.

— Капитана? — учуди се Корзухин. — Боголюбов, моя заместник?

— А, не — Другият подсили своето „не“ със звучно цъкане с език. — За нашия капитан ми е думата, Мамарчев. Дето вие го зовете Буюкли.

— Добре — кимна майорът. — Остани сега при мене, а довечера ще ме заведеш да искам разрешение от вашия, хм, капитан.

Срещата в същност се състоя още по видело. След този паметен бой на 9 юни турците се затвориха в крепостта, а русите, като се страхуваха от клопка, се въздържаха да осъществят пълната обсада вечерта, та се отдръпнаха малко, разположиха се на временен бивак и се погрижиха за раните и празните от сутринта стомаси на войниците. Като се оправиха с вечерята, Корзухин (превързан по такъв начин, че изглеждаше с чалма) напомни на волентира за разговора с капитан Буюкли.

Мамарчев беше човек едър, даже прекалено едър — на това той дължеше прякора си<sup>[6]</sup>, — с дебели мустаци, късо подстригана настръхнала коса и остри проникателни очи, които сякаш никога не се бяха усмихвали. Мълчаливо изслуша той разказа на майора за подвига на „неговия човек“ и молбата да му го отстъпи за денщик. А накрая отговори на пълен с грешки, но разбираем руски език:

— Излишно го хвалите, ваше благородие. — Той сви могъщите си рамене. — Момчето просто е изпълнило дълга си.

Корзухин предпочете да не спори.

— А вашето мнение за молбата ми... капитане?

— Давам ви го на драго сърце, че и малко със завист, Роман Алексеевич.

Майорът се смая. Не от свойското обръщение — от краткия си досег с българите бе започнал да привиква на техния безподобен демократизъм.

— Откъде знаете името ми? — попита слисано.

— Всеки в корпуса ви познава, ваше благородие. И мечтае да служи под вашите заповеди.

Корзухин се смути от тази груба похвала и не знаеше какво да предприеме нататък. За щастие капитанът на волентирите му помогна.

— Хайде — каза той на Васил, — отивай! — И Добави застрашително: — И мисли му! Ушите ще ти откъсна, ако чуя, че си се окепазил нещо.

Това беше цялата церемония около командироването на българина Васил в баталиона на Корзухин в 31 егерски полк. Впрочем имаше още нещо. Едва двамата, началник и подчинен, изминаха две-три крачки и новопроизведеният денщик измърмори някакво неясно обяснение, остави майора и се върна назад. От мястото си офицерът го чу да пита полугласно:

— Ха бе, капитане, що ще рече туй деншчик?

— Таквоз! — рече Мамарчев, видимо затруднен да обясни съдържанието на думата с едно изречение. — Ще служиш лично на майора.

— Да служа ли? — помръкна Васил. — Не искам и никъде не отивам, така му кажи. Аз слуга не съм бил и няма да стана. Дори и на него!...

— Глупак! — скара му се „капитанът“. — Кой ти говори да ставаш слуга? Тези полковници и генерали, дето са в свитата на руския цар, мигар са слуги? Не, хлапако, не. Помощници са му те, и то от най-доверените. Таквиз помощници има всеки началник във войската, такъв ще бъдеш и ти за майор Корзухин. — Замълча за малко, очевидно колебаейки се дали да пусне и капка катран в току-що нарисуваната каца с мед. — Е, че може да му лъснеш ботушите някой път или да изтичаш за манджата му, туй няма чак толкоз да ти повреди...

— Е, щом е така... — без ентузиазъм реши Васил и повлече крака подир новия си началник.

Късно вечерта, след като обходи разположението на баталиона и нагледа войниците си (не разпънаха палатки и щяха да спят направо на земята), майор Корзухин най-сетне приближи и до „своя огън“. Отдалеч го лъхна миризма на прясно сготвено месо, на силни и непознати, но привлекателни — подправки и той изведнъж разбра



колко в същност е бил гладен и уморен. Зърна и наръч сено, върху който бе застлан шинелът му. Грижовността на новия деншчик сгря сърцето му, но той се постара да заговори, без да издава чувствата си:

— Престарал си се, Василий. Аз не съм особено претенциозен човек. — После подхвърли полушеговито, полусериозно: — При това деншчик и слуга не е едно и също нещо...

— Охо! — ухили се пак с всичките си зъби българинът. — Твоя милост си чул какво говорих с капитана...

Корзухин се отпусна на сеното, разкопча яката си, протегна крака към огъня и попипа „чалмата“ на главата си. После погледа деншчика, който в същото време сръчно сваляше котлето от огъня и отсипваше от гозбата в походното канче на майора.

— Не ти се служеше при мене, нали?

— Ами... — провлече Васил. — Отначало се уплаших, че твоя милост ще ме държи нейде назад, където са кашаварите и писарушките...

— Пък на тебе ти се иска да се биеш с турците? — прекъсна го офицерът.

— Затуй съм тръгнал. Да бия турчина, не да се тъпча с манджа...

— И после?

— После се сетих, че като бастисвахме турските топове, твоя милост търчеше пред всички. Та си рекох тогаз, че да си деншчик при такъв човек няма да е гоене далеч от куршумите... — Той постави канчето в краката на майора. — Пък туй — имаше преди вид сготвянето на чорбата, — то си е в реда на нещата. При нас е така: работа ли е, кепазе човека тя не прави.

— Сипи и на себе си — покани го Корзухин.

Това беше своеобразно изпитание — нито мужик би седнал да яде като равен с равен с човек от по-висше съсловие, нито солдат — до офицер и командир. Но българинът не чака втора подкана — в ръцете му се появи пръстена паница, пресипа в нея остатъка от чорбата с парливата миризма и бързо-бързо натопи лъжица. „И ние казваме — тъжно помисли майорът, — че нашите мужици и солдати са свободни люде, а българите...“

Опита от чорбата и се задави до смърт — толкова люто нещо той за пръв път слагаше в уста. Това не беше ядене, а течен огън! Деншчикът го почака да се успокои, пък му рече наставнически:

— Ще прощаваш, твоя милост, но тъй не се яде. Опитай с голям залък хляб и тогаз ще видиш, че лютивината не е чак толкова...

Съветът се оказа добър. Е, лютивото пак си беше лютиво, ала вече не приличаше на отрова. А накрая офицерът дори призна пред себе си, че така апетитно ястие май не беше ял и в най-изтънчените ресторанти. Опразни канчето и с изненада видя, че покрай чорбата бе унищожил кажи-речи и цял самун хляб.

— Хубаво — каза, като се опита да измие остатъка от лютивината в устата си с глътка вода. — Но друг път поикономисвай малко лютото.

— Люто ли? — сериозно запитва Васил. — Ако на това викаш люто, какво ли ще речеш, като опиташ гозба, сготвена в моя край?

Корзухин натъпка лулата си и я запали с едно въгленче от огъня.

— От кой край си, Василий?

— Балканджия човек съм аз, твоя милост. Осем години вече се влача по разни чужбини, но съм си балканджия. — В гласа на българина затрептя неподозирана нежност. — Да даде бог да стигнем до моя град, ще видиш какво значи хубост и прелест, твоя милост. Че Балканът е ей така, започва от последната къща на града. — Той помълча замечтано. В нея, Стара планина, е силата ни, твоя милост, закрилница за нас е тя. Каквото и да сториш, турчин даже да пречукаш, опази ли те господ да не те убият двеста крачки място и стъпи ли ти веднъж кракът на планинската пътека — спасен си. Защото планината си е наша, българска... Турци колкото са звездите в небето да запъплят по нея, тя пак си е българска — камъкът и тревата й, поточето и на дървесата шумата... Е — заключи Васил, — не може да имаш такъв другар и покровител до себе си и да не се чувствуваш силен и в мишците, и в сърцето.

Роман Алексеевич Корзухин не каза нищо повече. Изпитваше лека завист към българина, а сам не разбираше защо.

---

[1] **Проводник** — който сочи пътя, водач (рус.). ↑

[2] „Кой си ти?“ (рус.). ↑

[3] „Как се казваш?“ (рус.). ↑

[4] В свободна, разговорна форма, както е произнесен на руски, изразът може да се преведе: „Е какво, Василий, ще ни бъде ли?“. ↑

[5] **Денщик** — ординарец (рус.). ↑

[6] Буюк (по-правилно **бюйюк**) — голям, едър (тур.). ↑

„... турчин даже да пречукаш, пази ли те господ да не те убият двеста крачки място и стъпи ли ти веднъж кракът на планинската пътека — спасен си!“ Съвсем наскоро далеч от Силистра, в Сливен, тези думи на денщика отново получиха потвърждение...

Чу гласовете на пияната турска тайфа Манол и се долепи до близкия дувар. Когато тайфата отмина и светлината на фенерите ѝ се стопи нагоре по сокака, той отново излезе, поотърси прахоляка, от дрехите си и продължи към Мангърската махала.

Вече толкова време той по два-три пъти на неделата се бе промъквал нощем дотук и прескачаше оградата на Ганка Увичката. Седмиците се бяха изнизали неусетно, а двамата с Божура изобщо не отваряха уста за предишните си намерения — замаяни от щастието, което им даряваха откраднатите нощни часове, те живееха в състояние на полусън, на опиянение като от младо вино. После дните минаваха в премаляло очакване на следващия миг на пълно сливане, на тази изгаряща телата им тайна, която нито един от двамата не искаше да засенчи с угрозите, които вещаеха планове на Димитраки чорбаджи или желанието да се опълчат срещу тях. В редките часове на опомняне (по-чести при Манол, отколкото при Божура) те си даваха сметка, че щастието им е взето назаем, несигурно, обречено, но и тогава бързаха да пропъдят тези невесели мисли и със затворени очи се хвърляха пак в прегръдките си.

С тяло, вцепенено и изтръпнало от нетърпение, Манол чакаше под дърветата и всяка минута му се струваше безкрайна. Най-сетне крадливи стъпки про шумяха през градината. Беше Божура. Притисна я до себе си и усети, че този път беше различна — нещо в нея беше заключено като във възел. Отпусна малко тялото ѝ и я попита със същите думи като в онази, майската нощ:

— Божуро, какво ти е?

— А, нищо — рече тя, ала гласът и беше угаснал.

— Кажи! — настоя Манол. — Какво, да не са тръгнали пак сватовници на оня дъртак хаджи Анастасиади?

— Не, не е това.

— Тогава?

Тя помълча, после устните ѝ едва доловимо прошепнаха:

— Маноле, ще имаме дете...

Радост и грижа едновременно врхлетяха върху му, притиснаха го, сборичкаха се в него. И постепенно грижата взе връх.

— Аз съм с тебе — каза. — Тъй да знаеш, аз съм с тебе, пък ако ще светът да се събори около нас. — Искаше му се тези думи да прозвучат бодро, но те бяха някак си кухи, невям неискрени. Попита: — Как го разбра?

— Ех и ти! — скара му се тя. И въздъхна: — Аз съм жена, пък жените знаят как да го разбират...

Друг път времето винаги бе недостатъчно за ласките им, а сега те само лежаха един до друг на тревата и дори да се помилват не се сецяха. Първа наруши тишината Божура:

— За какво мислиш?

— За нищо. Главата ми е сякаш празна и изстъргана отвътре като диня за фенер. А ти?

— И аз. Рекох да ти кажа, а нататък оставям на тебе, ти да решаваш.

— Добре — прие Манол. — Ще го реша. Сега знам само, че аз ще бъда с тебе. Ама кое и как да направим, туй в петък ще ти го кажа.

— Тъй ще бъде, Маноле — произнесе тя безжизнено и примирено. — Каквото решиш, то и ще бъде.

Постояха още малко така в тихия мрак на нощта, после Божура се надигна, прошепна някаква дума за сбогом и бавно изчезна към къщата на Димитраки чорбаджи. Зад нея Манол остана още дълго така, вкочанен и неподвижен, скован от бездействие, неспособен да мисли. В такова състояние — същински лунатик — той най-сетне се изправи и сковано се отправи към дуvara.

Всеки друг път той беше по хайдушки предпазлив, а и нищо, съвсем нищичко тревожно не се бе случвало по обратния му път. Сега, още замаян, той скочи от дуvara на пътя точно пред носа на трима сеймени от нощната стража. И се свести едва от техните викове: „Хайдутин, дръжте го!“, когато се нахвърлиха върху му. Да имаше

само миг за спокойно разсъждение, Манол положително щеше да реши, че най-разумното е да се остави в ръцете им — ще го отведат в конака, той ще скрои някаква лъжа, уж че е бил в градината на Увичката да краде плодове и след един бой, загдето носи калъч, щяха да го изгонят. Но къде беше мигът спокойствие? Пък и такъв си беше Манол Силдаря, та се развъртя, отскубна се от трите чифта ръце, измъкна калъч от навуцата си и го заби до дръжката в гърдите на най-близкия сейменин. Удареният изхърка предсмъртно, друг от сеймените изкрещя:

— Силдароглу Манол, познах го! Удри бе, удри, неговата мама...

Манол с всички сили хукна нагоре по улицата. Подир него гръмнаха пищови, продължиха крясъците и виковете, но нито куршум го застигна, нито човек се изпречи на пътя му. И така неговият господ го опази, та стигна невредим до Бармук баир.

А три дни по-късно Алтънлъ Стоян войвода и неговите хайдути вече го приемаха в дружината си.

\* \* \*

— Разберете, каквото ви думам — повтори Манол. — Не ме ли вземете в дружината, за мене остава само едно: да се ръгна с ножа ей тука...

— Е, чак пък толкоз! — рече на подбив един от хайдутите; трябва да беше някой нов, защото Манол не го познаваше.

— Толкоз! — каза той натъртено. — Рекох ви: убих турчин, познах ме. За мене сега два друма има: или при вас, или в гроба.

— Право е момчето — обади се Пенко от Върбица. — За него трети друм няма.

Подкрепи го, пък подкрепата му ядоса Манола. „Момчето...“ Още тогава, в Буйюк конак при село Риш, додето Пенко се кръщаваше в хайдушкия занаят, „момчето“ беше хем по-голям на години, хем с повече вземане-даване с Алтънлъстояновата дружина.

Седнал разкراчен върху един камък и подпрял тежки пестници на бедрата си, войводата слушаше мълчаливо и изпод белите си вежди, увиснали като снежни купи над стрехи, ги оглеждаше един по един. Макар прехвърлил петдесетте, Алтънлъ Стоян бе запазил предишната

сила и пъргавина на снагата си, само бръчките на лицето му се бяха умножили и по-бяла беше станала спуснатата до раменете коса.

— Какво ще кажеш, Добре? — попита той байрактаря си, втория човек в дружината след него.

— Ами че какво да кажа, войводо. Знаем го отколе момчето. И соя му знаем. Бива го за нашия занаят.

— Право е — кимна войводата. После се обърна към цялата дружина: — От здраво коляно е Манол, побратими. Юнак беше баща му, трепа той гаджали навред между Стара планина и Странджа. Пък и Манол си го бива...

Никой за нищо не попита повече, та войводата отсече:

— Тъй, Маноле. От този час си в дружината ни — с нас ще делиш и несгодите, и турските кемери. — От чантата си, прехвърлена през рамото, той извади нещо, което приличаше на плик от щавена кожа. Грижливо, едва ли не със страхопочитание развърза сиджимката му и извади отвътре няколко листа хартия, гъсто изписани с равен, красив почерк. — Грамотен ли си — попита — да прочетеш закона?

— Не съм.

— Тю! — изръмжа под носа си Алтънлъ Стоян. — И той неграмотен! Язык, дето броих толкоз алтъни на оня килифаревски чернокапец да го изпише, пък то един в дружината да не се случи... — Сетне, докато прибираще закона обратно в плика и в торбата, повиши глас: — Нейсе, аз ще ти го кажа наизуст, пък ти ще слушаш внимателно, ще гледаш думичка да не изпуснеш. Защото клетва ще дадеш и куршум ще има за тебе, ако волно или неволно го престъпиш. Готов ли си?

— Готов съм — рече Манол.

— Слушай тогаз хайдушкия закон.

Говореше се в тоя закон за вярност към дружината, за това, че от днеска трябва да стои настрана от пиене и жени, говореше се за дялове от ягмата, за подчинение на войводата, за всичко, което хайдутинът трябва да носи като оръжие и други пособия, а наказанието беше само едно — смърт...<sup>[1]</sup> Когато изреди всичко това Алтънлъ Стоян войвода попита:

— Чу ли всичко?

— Чух.

— Заклевах ли се да изпълниш закона?

— Заклевам се.

— Тогаз прекръсти се по християнски и сетне целуни тоя нож.

Изпълни и това Манол, пък попадна в прегръдките на войводата, който го разцелува звучно. Това повториха после всички от дружината.

— Ей така — каза му Алтънлъ Стоян, — нека усетиш, че си станал брат на всинца ни. А сега върви при Нягол. Той ще ти даде каквото се полага на нов другар от горската дружина.

Един час по-късно войводата го огледа изпитателно, пък като не намери пропуски в облеклото и въоръжението му, вдигна дружината на поход. Най-отпред крачеше той сам, след него — байрактарят Добри, а третото място в редицата хайдутите този път отстъпиха на Манол. Най-отзад вървеше Пенко от Върбица и полугласно пееше хлевоустата-песен, която сам бе съчинил за себе си:

*Арапче реве,  
Пенко го дере...*<sup>[2]</sup>

---

[1] В същност хайдушкият закон, с който читателят ще бъде запознат тук, е известен като „Закон на Бойчо войвода“ — онзи Бойчо Цеперански, когото още съвсем млад, в началото на хайдушкия му път, читателят вече познава. Този документ дължим на Филип Тотю — намерил е място за него в спомените си (Филип Симидов (Ф. Стоянов С.) — „Прочутият Филип Тотю войвода (наречен «хвърковатия Тотю»)“, Русе 1900). За „хайдушки закони“ свидетелствуват и много народни песни, а може да се предполага, че законът в дружината на Алтънлъ Стоян войвода е бил подобен или близък на Бойчовия, тъй като хайдутуването на двамата се застъпва по време. Понеже е любопитен като документ и като предполагаме, че ще представлява интерес за любознателния читател тук ще го цитираме изцяло:

„Новият другар, преди да се приеме в горската дружина, трябва да го познава добре някой от нея и тогаз да се пусне да я види. След това той трябва да положи клетва пред войводата и цялата дружина:



1. Че ще бъде верен на другарите си и точен юнак на работата.

2. Докато е с дружината, той няма да има среща ни със своя, ни с коя да било друга жена, нито пък ще има каква и да било работа с жени.

3. Няма да пие вино или ракия или друго упоително питие.

4. Няма никога да скрива нещо от другарите си: било пари, било друго, защото всичко е общо до раздялата му от цялата дружина.

5. Длъжен е да слуша войводата, който е гласът и челото на дружината.

6. За новия другар войводата се грижи да му набави оръжие, ако няма, и да му даде пушка, нож, чифт пищови, силяхлък, чифт цървули, навуца и върви, фишеклици, барут и куршуми; като го научи да бие добре с пушката и да владей ножа си сръчно и да му набавя нужния хляб, както и отгдето се падне.

7. Войникът ще дава от дела си десетата част на войводата си.

8. Войводата не трябва да обажда ятаците си на новия другар, докато не служи безукорно поне 6 месеца в дружината.

9. Войводата трябва нощно време никога да не си води четата по пътя в гората, а денем да гледа да осъмва на високи места, от които да може да разгледва и измерва през къде ще мине нощес, със или без път, както му се падне.

Той трябва добре да познава местата, пътищата и пътеките, кладенците и пр.

Трябва да знай от забелязаните в народа звезди нощно време коя къде изгрява, къде бива в полунощ, след полунощ и къде призори, защото по тях звезди той често пъти ще налучква пътя си.

Войводата никога да не си води дружината два пъти на едно място да пие вода.

Никой от момците му да не пуши тютюн сутрин рано, докато не изгрей слънцето и докато не слети росата,

защото сутрин, ако мине близо край тях дебнешком някоя потеря, лесно може по росата да угади дружината по миризмата на тютюня.

Никога войводата не трябва да си ляга, преди да провери поставени ли са стражите по двама на 5–10 крачки един от друг, от които едина спи, а след  $\frac{1}{4}$ ,  $\frac{1}{2}$  час събужда другаря си за смяна, ако четата е уморена, а на 1, 2 часа става смяната, ако си е починала.

Всеки от дружината трябва да носи в чантата си сюнгер в едно тенеке, вързан о него, с връвчица, който да попива до  $\frac{1}{2}$  ока вода и който сюнгер да бъде винаги напоен в тенеке, за да служи войнику да си кваси устата, когато се случи да няма никъде вода. В случай че няма вода да го напои, сутрин го повлича с връвта по росата, докато се напои, и си го прибира в тенеке.

Освен това всеки да си носи куршум или оловно топче и ако се случи да се източи сюнгера му от вода и да няма такава, тогаз да вардаля куршума в устата си и няма да усеща толкова голяма жажда.

Всеки да има в чашата си малко сладък мехлем, тефтик и няколко парцала за спиране на кръвта и вързване на раните. Освен това всеки да има в чантата си от хайдушкия корен. Когато раната е лека (без да е строшен кокал) и не може да се извади куршума от нея, обвива се в ленен парцал този корен и се турва в раната, която се усладява от него и я прави да не дава оток. После три часове ще извади кореня, ще го натопа в мляко, ако намери, ще го завие в тефтика и последния като намаже с мехлема, ще намести тъй кореня в раната до куршума.

Щом се рани някой, трябва веднага да си изсмучи раната, докато потече кръв; ако не може да стори това, да накара другаря си.

За първото спиране на кръвта трябва да се има поне една суха гъба «пърхавица», която забира кръвта лесно и после, като се отвлече настрана, да работи, както е казано по-горе.

Като се тури «пърхавицата», трябва яко да се притегне раната.

От непоправимия курварин, пияница и раздорник се спасява четата, както от издайника — със смърт. Да се освобождават живи не трябва, защото са клетвопрестъпници и стават опасни за четата. Всеки да има котки (железа с шипове за под цървулите) да не се хлъзга човек по тревата.“

↑

[2] Песента не е измислена от автора — хайдут Пенко наистина е обичал да си я пее. ↑

Прехвърлил бе петдесетте Тахир ага, но не бе загубил ищах за плътските радости. Тая сутрин обаче излезе от харема си тъй, както бе влязъл снощи — безразличен остана и към танците, и към възбудните песни, че и към прелестите на Дургадън, дето наскоро я получи армаган от един стамбулски дост; петнайсетгодишна само беше тази Дургадън, пък владееше изтънко всичките мурафети на изкусна в чародействата и в изтънчените любовни игри халайкиня. Да, безучастен остана към всичко и цялата вечер само гали големия зелен камък на пръстена си, та Зюлфие, овехтялата, но опитна във всичко Зюлфие напъди по-младите жени — угадила бе, че тази вечер при тях бе дошъл не мъжът, а аянът и той се нуждаеше не от женска плът, а от спокойствие и тишина.

И както винаги напоследък, когато оставаше сам със себе си, Тахир ага се бе потопил в своите грижи и разочарования. За войната естествено. Защото вестите, дето идеха от другата страна на Балкана, наистина не говореха за никакви кой знае какви успехи на московците, но още по-постни бяха те за победите на полумесеца. Стари другари думаха: Нищо не била московската сила, не както в предишните войни. Хубаво, казваше си на това аяньт, ами тогаз къде е нашата сила, за да сграбчим московеца за гушата и да не го пуснем, докато не изстине в ръцете ни?

Ровеше ли се в тези мисли Тахир ага, неволно захващаше да сравнява сегашния турчин и оня, който под знамето на Мурад, Баязид Светкавицата, Мехмед Завоевателя или Сюлейман Великолепния бе завладял за исляма почти целия тогавашен свят. Не, нямаше го вече оня турчин, готов на всичко за правата вяра и дирещ върховното щастие в смъртта на бойното поле. Днешният беше кеседжията от гората, дето дебне да обере чужди или свои, или затыпелия от безделие дембелин, излъскал потури от седене в кафенето — с такъв човек не Махмуд хан (да даде аллах да живее сто години!), но и Мурад, Баязид, Мехмед и Сюлейман, взети заедно, нищо не можеха да сторят.

Казваше си после и така: добре де, станали сме племе на кеседжии и дембели, ами защо тогаз не офукаряваме, защо, да речем,

моят Сливен пращи от стока и богатство? И като задълба, стигна до отговора — богатството и разцвета носеха не правоверните, а гяурите. Гяурите държаха земята, търговията, занаятите и като работеха денем и нощем, за едно кафе отдох като не си даваха, с ръцете си правеха богатството.

Спомни си Тахир ага какво му разказа напоследък един стар дост. Ранен в битките при Силистра и измъкнал се през Русчук, той мина през Сливен на път за Стамбул, където отиваше да се цери. Та той му рече: „Не са само московците, Тахир. С тях са и наши гяури, българи, бият се като зли кучета... Да има чалъм, със зъби ще ни разкъсат!“ Вай, аллах, какво излиза тогава? Ако българите са направили свои не само труда и богатството, но и воинската сила...

През тези метежни размисли Тахир ага неволно стигна до спомена за някогашния си приятел, може би единствения, който бе имал между гяурите. По-точно — за последния разговор с него, преди да го прати на бесилото. Тогава Георги Силдаря изрече оная проклета дума — тътени. Тътени? Ами че ако тогава са били тътените, мигар вече е дошло времето на вихрушките и светкавиците?

Тази вечер Тахир ага мразеше нявгашния си приятел, мразеше го така, както не го бе мразил по онова време, когато го прашаше на бесилката. Защото Георги Силдаря бе запратил в лицето му едно предсказание, което години вече го тровеше. Случеше ли се да сети упадък — както сега например, — споменът за оная дума мигом възкръсваше в него. И винаги придружена с въпрос: дали Силдаровите тътени са били предвестник на днешната буря, или и днешната буря е само тътен на утрешна, още по-гибелна...

... С тези мисли в главата и с омраза в сърцето Тахир ага снощи най-сетне бе оборен от съня и пак тях носеше сега, на утрото, когато, мълчалив и затворен в себе си, напущаше харемлъка.

Като влизаше в конака, налетя на векилина Узун Шерифаа, а она разчекна уста в усмивка:

— Чака те посетител, аян ефенди. Правоверен. Носи ти хабер. От Генчо Къргов.

— Не виждам за какво се смееш — намусено каза Тахир ага.

— Ще се засмееш и ти, аян ефенди. Зер хаберът е записан на дирника на посетителя. С тояга. Така хубаво го е изписал Генчо, че ако има в сърцето ти капчица милост, няма да караш човека да сяде.

Аянът понечи да отмине, но спря и попита:

— Къде го е хванал Генчо Къргов?

— В гората, къде. Май за Катъгово ставаше дума. Нали го знаеш Катъгово? Над село Сотиря...

— Що е дирил този хубостник там, че е паднал в ръцете на хайдутина?

— Усуква и не обажда. Ама чини ми се, че е от новоизлюпените бабаити, дето си наумиха, че да си обирник по друмищата, е за всяка уста лъжица.

— Ще видим — продължи пътя си аянът. И нареди през рамо: — Кажи там, нека ми го доведат.

Беше вече запушил обичното си наргиле, когато въведоха човека. Хашлак някакъв двайсет-двайсет и пет годишен, от тия, дето бащите им ги хрантутят, докато ги поемат децата; ако бяха мирни години, щял е да си наляга парцалите, ама сега нали е война, всеки серсемин си наумява, че водата се е размътила за него, да лови риба в нея.

— Приближи! — заповяда късо Тахир ага.

Оня направи няколко крачки. Ходеше с кривата походка на човек, дето не умее да язди, а е бил принуден да мине дълъг път на седлото.

— Седни! — все така сухо нареди аянът и показва закованото о пода столче. — Седни ти казвам! — повтори по-високо, като видя, че оня не проявява охота да изпълни заповедта му.

Седна. Видя се, Генчо Къргов добре си бе свършил работата — разпалени въглени да имаше на столчето, посетителят нямаше да изкриви лице по-страдалчески.

— Разправяй сега! — продължи да нарежда Тахир ага. — Разправяй от игла до конец. И направо, без уйдурми!

Такава излезе работата, както Узун Шерифаа я мислеше. Юнуз Бекироглу, тъй се викаше бабаитът, беше син на среден чифликчия от Аладагли<sup>[1]</sup>. Не бил нито хаймана, нито побойник, ама нали напоследък все се приказвало как този или онзи натрупал бая сухи пари ей така, от два пицова в ръцете и малко клечане край друмищата, та на Юнуз и трима негови кафадари им се дощяло също да си изпитат късмета. Отначало им провървяло — де кемер ще пипнат, де добиче ще отмъкнат, де човек ще отвлечат, та сетне откуп да искат...

— Гяури ли нападахте? — прекъсна го на това място аянът. — Или и правоверни?

— А, само гяури — с подозрителна бързина отговори Юнуз Бекироглу.

Та альш-веришът провървял, но то било само до вчера. Защото както си стояли на пусия и безгрижно си лафели, изведнъж седем-осем души наскочили около тях с касатури в ръце, разнесли се: „Силяхларънъзъ атън!“<sup>[2]</sup> и глухи удари и докато се усетят, четиримата бабаити се видели без оръжие, без пари (ония им отмъкнали цялата ягма) и вече наредени един до друг на земята като кебапчета. Тогаз излязъл един от нападателите, явно им бил сердар. Нито висок, нито нисък, дълголик, избръснат тъй, сякаш ей-сегичка е бил в ръцете на берберина, с подстригани мустаци и леко гърбав нос.

— Каза ли си името? — попита Тахир ага.

— Каза го. Генчо Къргов войвода. — Юнуз Бекироглу го произнесе с нещо средно между страх и уважение. И прокле: — Намъ нишанъ калмасън!<sup>[3]</sup>

Та Генчо Къргов ги разпитал кои са и що са, после подвикнал на едного от хората си — Колю Папареца се викал, който минал и с по един замах на касатурата си оставил първите трима с по едно ухо помалко. Случило се, че Юнуз бил четвърти и пред него войводата спрял ръката на Папареца. „Искаш ли и ти да носиш саде едно ухо на главата си?“ — попитал. Какво да отговори Юнуз, кой иска таквоз нещо! Тогаз Генчо Къргов рекъл, че ще кандиса да му остави ушите, ала срещу един хубав пердах и срещу дума, че Юнуз ще дойде да предаде на аяна хабера на войводата. Така и станало. Пачата, друг от хайдутите, тъй добросъвестно свършил първата работа, че задникът на Юнуз станал само синини и кръв.

„Ще съжеляваш, че не си избрал да ти отрежат ухото — помисли Тахир ага. — Ония, едноухите, барем ще живеят...“ А гласно каза:

— Уплаши ли се от войводата?

— Уплаших се.

— А не те ли беше страх, че от мене може да изпатиш повече, отколкото от Генчо Къргов?

Мълчеше оня, но и потъмня. „Ясна е работата — помисли аянтъ. — От Генчо Къргов, Кара Танас, Цоню Брадатия или Алтънлъ Стоян се плашат повече, отколкото от цяла дузина аяни.“ Запита се: „Аджеба вярно ли е, че хайдутите са по-опасни от мене?“ И сам си отговори: „Ба, поне за Юнуз Бекироглу хич не е вярно...“

— Какъв е хаберът, дето ми прати по тебе войводата?

— Да не си го гонел повече, тъй поръча да ти кажа. Да не си го гонел, зер отивал на север, при московците. И наскоро щял да дойде с тях, сам да те потърси.<sup>[4]</sup>

„Доживяхме го — каза си Тахир ага, като си спомни снощните си размишления. — ПравOVERните крещят: «Москов гелийор!»<sup>[5]</sup> и презглава бягат на юг, далеч от войната, а гяурите зарязват всичко и отиват на север, за да се съединят с московците и в най-лютите боеве да се бият като зли кучета... Аллах, аллах, къде отиваме?“

Изглежда, се бе унесъл по-дълго в мислите си, защото когато се опомни, тютюнът в тюмбекето отдавна беше изгорял, а Юнуз въртеше очи неспокойно. Тахир ага понечи да остави кехлибарената захапка на наргилето, но се отказа, задържа я — щеше да има нужда от нея.

— Слушай сега, Бекироглу Юнуз — каза той и гласът му беше почти ласкав. — За несклопното ти кеседжийство мога да ти простя — не е то проста работа и за един ден не се учи. Мога да ти простя и туй, дето вместо да останеш без ухо, си избрал на хайдушкия главатар улак да станеш. И само за едно прошка няма: дето си се показал кръгъл серсемин.

— Защо, аян ефенди? — простодушно попита Юнуз. — В кое виждаш серсемлъка ми?

— Дето си дошъл при мене. Като те е пуснал Генчо Къргов, трябвало е да си плюеш на петите и право в Аладагли да се озовеш.

— Ами ако Генчо Къргов...?

— Какво Генчо Къргов? — повиши глас Тахир ага. — И от сянката му ли се плашиш бре? Ами че нали той сам ти е рекъл, че заминава далеч от тука? Ей това е, дето няма да ти простя. Сега разбра ли ме?

— Разбрах — произнесе с безкръвни устни Юнуз Бекироглу.

— Е, щом си разбрал, тогаз за всичко ще се сърдиш на себе си — рече Тахир ага и с кехлибарената захапка чукна тасчето на стената.

Пропадане на пода, зловещ вик, глухо тупване, скриптеж на връщащия се капак — вече до втръсване познати неща. Тахир ага остана на мястото си и дълго дълго гледа с разсеяни очи столчето, изправило се отново пред него, но вече празно. Кой знае, може би не трябваше да затрива младия Юнуз. Че ако реши да трепе всички правOVERни, дето продават бабаитлък на дребно, а треперят пред



московците — и пред българите заедно с тях, — аянът комай ще има нужда от хумба, колкото целия Балкан. Но като размисли, той не изпита никакво съжаление. Защото честно призна пред себе си, че бе убил Юнуз не заради евтиния му бабаитлък, а понеже чрез страха си негласно бе поставил Генчо Къргов много по-високо от него, войводата на Сливен и казата.

Ех, стисна юмруци аянът, няма ли да дойде най-сетне буюрултия за него, че да отиде там, на войната, и да покаже на тия бързливи чакали как се воюва за исляма. И ако трябва — и как се мре за него!...

— Тътени ли, Силдар? — закани се той гласно. — Ще покажа аз за кого са тътените!...

---

[1] **Аладагли** — днес с. Гергевец, Сливенски окръг. ↑

[2] „Хвърли оръжията!“ (тур.). ↑

[3] „Нито името му, нито следа от него да остане!“ (тур.). ↑

[4] Исторически вярно — когато научил за войната, Генчо Къргов с цялата си дружина действително напуснал Стара планина и се отправил на север при русите. „Нам сочеха Силистра — казва той в спомените си, — та без да дириш водачи и пътища, в надежда на бога и нашето оръжие се упътихме към Дунава.“ И те наистина скоро се присъединили към една казашка част, в която ги използвали като проводници. ↑

[5] „Московецът иде!“ (тур.). ↑

У Васил се бореха две противоположни чувства.

Едното, разумява се, беше войнствеността; носеше я той в кръвта си, тази войнственост, иначе, ако не беше тя и примесената с нея омраза към гаджалите, никаква причина нямаше да си зареже хубавата работа в мошията<sup>[1]</sup> на домнул<sup>[2]</sup> Щефан Радукану и да тръгне подир капитан Мамарчев. Не че търсеше никакви прослави, ами ей така, просто го пареха ръцете да пердашат турчина, където и колкото му падне. То, ако погледнеш, войната не предлагаше кой знае колко възможности за пердах — ето, обсадата на Силистра се затегна и лека-полека се превърна в едно досадно клечане — амуджите си клечат в града и по табиите, русите клечат по окопите и землянките, да ти баялдиса душата от бездействие. Само българите все си намираха работа. За конниците на Панайот Фокиано се чуваше, че шарели навред между Дунава и Шумен и къде по заповед на голямото началство, къде на своя глава, ала ден покой не давали на своите пали. А за хората на капитан Мамарчев да не говорим. Заговореше ли се за тях (а капитан Мамарчев се грижеше да не остави ден без повод за говорене), от сърцето на денщика капеше кръв — анджак за такива битки бе избягал той от мошията, пък на, наложи му се да си кротува настрана от тях...

Второто чувство беше непрекъснато растящата му привързаност към майор Корзухин. Човек можеше да се чуди и мае на тази негова привързаност. Защото Васил бе измесен от такова тесто, че не търпеше чужда власт и чуждо господство — ни на турчин, ни на чифликчия, ни на офицер. Нямаше нужда да са зли по нрав или да са извършили нещо лошо, за да чувствува Васил неприязън към тях; достатъчно беше, че имаха власт над него. И като дойде на служба при Роман Алексеевич Корзухин, той, както се познаваше, беше убеден, че туй ще трае от ден до пладне. Но минаха дни, сетне недели и месеци, а той не можеше да изостави майора.

Всичко у руснака му харесваше! Първо — външността. Корзухин не беше, от изписаните красавци; беше хубав, за това не можеше да се спори, но тази беше здрава, мъжка хубост — рус, та даже малко

червеникав, дълголик, с пълни устни и чип нос, които му придаваха изглед на веселяк и майтапчия, а със сини, но с някакъв тъмен и уморен син цвят очи, в които се таеше славянската склонност към тиха и необяснима печал, силно и яко, но иначе тънко („индже“ — определяше го Васил) и гъвкаво тяло — такъв беше Роман Алексеевич в погледа на своя денщик. Към външността следваше да се прибави и подчертаната въздържаност на майора към натруфените мундири. Като повечето българи, Васил се отнасяше с крайни резерви към всички мъже с любов към гизденето, декорациите и финтифлюшките, а те съвсем не липсваха всред руското офицерство.

Но може би повече от всичко друго на Васил се нравеше характерът на „неговия“ майор. И душата. В една армия, където истинска пропаст делеше офицера от войника, Роман Алексеевич оставяше своите войници да се чувствуват хора. Не че беше мекошав, далеч от тази мисъл; имаше ли нередност, той не си затваряше очите и хич не си поплюваше в наказанията (например един унтерофицер при атака бе изпратил солдатите напред, вместо да ги води, та майорът го хока до премаляване, а сетне го предаде на военен съд, че и ходатайствува за смъртна казън), но иначе нямаше случай да вдигне ръка или да каже обидна дума на войника. За храбростта му пък да не говорим — нали в същност тя стана повод да се пресекат пътищата на офицера и българския волентирин!

Та тия две чувства, войнствеността и привързаността към майора, се боричкаха в душата на простодушния Васил. И с времето привързаността като че надделяваше, та го изпълваше с желание да бъде истински полезен на своя началник. Реши, да речем, Васил от кирпич и дъски да измайстори на брега на Дунава, зад позицията и землянките, нещо за батальонния командир, което се наричаше на турски ялъ или ялия (като го разпита, Корзухин разбра, че се касаеше за вила на речен или морски бряг — понятие, за което в българския език още нямаше наименование), но когато началникът му не се съгласи, той си плю на ръцете и така преобрази землянката, че тя стана по-удобна и от къща. Отличи се и в готварството, та Корзухин често предпочиташе неговите гозби пред деликатесите в дивизионния офицерски стол; е, случваше се на трапезата си да види и такива работи, дето ги нямаше в складовете на интендантските служби, но

тогава офицерът замълчаваше и не задаваше много-много въпроси за снабдителните набези на деншчика из околността.

А когато във войската се появи чумата, Васил наистина смая Корзухин с прости наглед неща, които може да знае само народ, имащ зад гърба си „голямо чумаво“ — обилно измиване на продуктите, изваряване на дрехите, опушване на землянката или потапяне на ръце и предмети в съдле с много силен оцет...

Роман Алексеевич беше благодарен на деншчика си и за още две неща, за които той, простодушният, изобщо не помисляше. Васил знаеше турски, та помагаше на майора да разпитва пленници, дезертьори или хора от селата. А вечер на чаша вино (то също не се доставяше от интендантските служби) прекарваха дълги часове в разговор на онзи невероятен руско-български език, който бяха установили помежду си. И деншчикът изобщо не подозираше каква радост доставя на своя началник с непристореността си и с пълното отсъствие на раболепие в държането си и с разказите си за своя народ, който Корзухин обичаше, но твърде слабо познаваше.

\* \* \*

Тая сутрин, беше към края на август, Васил едва-що откачи котлето с чорбата над огъня, когато зяпна удивено — майор Корзухин идеше към землянката по никое време. През трите месеца, в които бяха заедно, това му се случваше за първи път. Загледа го Васил и още отдалече забеляза — Роман Алексеевич не беше в ред, походката му не мязаше на неговата, залитаща и патрава беше сегашната, че и отпуснатата снага със свлечените рамене не приличаше на Корзухиновата.

— Не съм добре, Василий — каза майорът и трепереше тъй, че се чуваше чаткането на зъбите му. — Уж имам огън, пък умирам от студ...

Помогна му Васил да слезе в землянката. Майорът с несигурни пръсти разкопча яката на китела си и не седна, а се строполи върху одъра.

— Нищо страшно не е това, твоя милост — разчевръсти се около него деншчикът, но избягваше да срещне погледа му. — Настинка ще

да е. Ей-сегичка ще ти запаря чаец. Един горещ чаец и една черга отгоре, ще се препотиш и утре няма и да помниш, че те е тресло.

Но когато поднесе канчето с чая, видя как очите на офицера са размътени — мътилка имаше в тях, каквато не се явява от проста простуда. А също и посинелите уши, нос и устни... Корзухин не можеше да държи канчето в ръце, та Васил се захвана да му налива с лъжица парещата течност в устата, както се храни пеленаче. И пак като на пеленаче му говореше утешително:

— Недей да имаш страх, твоя милост. Нищо и никаква настинка е туй, ще видиш — за един ден ще й видим сметката. Сам Цар Николай ще те хареса, като те види утре...

Какво ли му стана на този Роман Алексеевич? Щом чу последните думи на денщика си, той отблъсна канчето с чая и запrikaзва с трескава възбуда на болен и навремени с налудничав кикот:

— Тъй, тъй, цар Николай, императорът всерусийски и бащица наш... — Неочаквано запя, като извиваше гласа си по попки: — „И сохраниии благовернаго царя нашего Николаааяя...“ — После клюмна отново. — Що знаеш ти, Василий, щастливо дете на природата, що знаеш ти за света? Роб си ти на турчина и имаш една едничка мисъл „Дядо Иван ще ме отърве, ще ми донесе свободата.“ Така ли е?

— Така е. — Васил хем казваше истината, хем бързаше да се отърве от мътния въпросителен поглед на офицера.

— И кой е дядо Иван? Цар Николай?

— И той. И ти. И цялата войска. Всички сте дядо Иван.

Корзухин отново се заля в нездраво, хихикане.

— Тъй, всички ние. И мужикът в солдашката униформа, дето е десет пъти по-роб от тебе. И царят, който разстреля на Сенатския площад... — Той скочи на крака и вдигна ръка за почест. — Бестужев Александър, Бестужев Михаил, Шчелин Растовский... Пооолк, смирно! Построй карре! Пли!... — От очите му рукоуха сълзи. — Братя, да смъкнем позора от лицето... Русия не заслужава, братя... Доу крепостничеството, доу строят на съсловията, равенство на... Не! — размаха юмрук нанякъде. — Не! Трябва да почнем от царя, Луцифера на мракобес... Доу царят, да живее републиката, братя!...

Васил постепенно се съвземаше от първоначалната уплаха. Чуваше той страшните слова на майора, па отиде и затвори капака на землянката, после се върна, седна и спря замислен и пълен с грижа поглед върху размахващия ръце Корзухин.

— Московският полк? Да се разстреля с картеч! Черниговският полк? Да се разстреля с картеч! Вятският полк? Картеч!...

— Добре, твоя милост, добре, успокой се!...

— Пестел? Да се обеси... Муравъов-Апостол? На бесилото... Каховски? Бесилка... Бестужев-Ромин? Бесилка... Рилеев? Ооо — изплака офицерът, — Рилеев... — Корзухин произнесе няколко стиха на руски<sup>[3]</sup>, които Васил не разбра. Тук силите на болния се изчерпаха и той падна като подкосен на одъра. Прошепна с горчив присмех — Батюшка цар... — И това бяха последните думи, които може да изрече.

Васил го понагласи на одъра, метна отгоре му шинела, пак седна срещу него и се замисли. Час по-късно, когато дойде някакъв вестовой и попита за майор Корзухин, Васил, без да трепне го излъга в очите, че майорът от сутринта е излязъл на позицията и не се е връщал никакъв.

А вечерта, когато мракът и сънят притиснаха бивака, довлече отнякъде една каручка, натовари в нея безчувствения Корзухин и като се впрегна на мястото на кончето, изчезна в тъмнината.

---

[1] **Мошия** — чифлик, голямо земеделско стопанство (рум.). ↑

[2] **Домнул** — прозвище на румънец (рум.). ↑

[3] **Кондратий Фьодорович Рилеев** (1795–1826) — бележит руски поет, представител на революционния романтизъм. Виден деец на декабристкото движение, след погрома на въстанието в 1825 г. бил осъден на смърт и обесен. ↑

Двамата, баща и син, седяха един до друг в тесния посрещник на къщата и с грижа в очите проверяваха тефтерите: войната си искаше своето и не само го искаше, но и го вземаше — на този чифлик уж събирали юшура, а то омели хамбарите до последно зърно, на другия отмъкнали добитъка, на третия лозята останали непрекопани, та не родили, търговията и тя бере душа... Така нерадостни ги завари Малама.

Щеше да я изхока Димитраки чорбаджи и да я прати да си гледа работата, но се прекъсна — спря го необикновеното изражение върху тантурестото лице на жена му.

— Хайде! — подкани я. — Казвай, каквото имас да казвас!

И за днешния ден това бяха последните му думи на „елински“. Защото Малама носеше такава вест, че...

— За болестта на братаницата ти — рече жената.

В последните дни Божура беше легнала болна, та в къщата се извървяха един бюлюк знахарки, билкарки и баячки.

— Е, хубаво де — каза Евтим. — Ще й познаят ли най-сетне болестта?

— Тя се е знаела още отначало — тържествено обяви Малама. — Знаела се е, ама чак днес можах — тя потри многозначително пръсти — да развържа езика на баба ви Дона Басанката. — После не каза, а избълва: — Никаква болест няма Божура, ами е трудна.

— Що? — подскочи Димитраки. — Що рече?

— Таквоз, някой бащин-майчин й направил дете.

Мина минута в пълно мълчание.

— Сигурно ли е? Ама *съвсем* сигурно?

— Сигурно. И Жечка най-сетне го призна.

— А тая курва Божура?

— Нея не съм виждала. Майка й стои като куче до вратата и не дава да се влезе.

Пак минута мълчание. Димитраки мислеше. И нищо не измисли.

— Иди — заповяда на жена си — и кажи на Божура да дойде. — Не знаеше, не беше решил какво ще прави, когато дойде Божура, та се

сопна: — Хайде де, върви, не зяпай!...

Все още не беше измислил нищо Димитраки, когато вратата се отвори. Но влезе не Божура, а Жечка. Чорбаджията едва позна снаха си — да, беше позастаряла, знаеше го, но сега в посрещника влезе истинска старица.

Влезе и остана до вратата. Съсухрена и изпита, със свалени рамене и празен поглед, тя напомняше иконен образ на светица.

— Е, честито! — с безжалостен присмех ѝ рече Димитраки. — Честито! Щяла си да ставаш баба...

Жечка не отговори.

— Кой е хубостникът, дето е сторил тоя маскарлък? — попита той.

— Не знам — едва изрече жената. — Божура мълчи, думичка не казва.

— Що думат бабите — продължи да пита Димитраки, — могат ли стори нещо, че да ни отърват от копелето?

— Можели, казват. Но Божура не дава и да се издума. Щяла да го ражда, тъй си била решила.

— Иска да окепази и себе си, че и нас, така ли? — кресна той. — Върви я повикай. Аз ще поприказвам с нея.

Жечка вече отваряше вратата, но спря и го помоли:

— Бъди строг, но не ставай жесток, бате Димитре. Не забравяй, твоя кръв е, на брат ти чедо...

Не мина много и Божура влезе и затвори вратата зад гърба си, но за разлика от Жечка не остана до нея, а спокойно прекрачи напред и застана срещу двамата мъже. Както я наблюдаваше, Димитраки изведнъж зърна нещо, което друг път не беше забелязвал — една трапчинка на брадичката ѝ. О, познаваше тази трапчинка, помнеше я от лицето на брат си! Обикновено тя се губеше във вечната безгрижна усмивка на Стефанаки, но дойдеше ли час, когато всичко се поставя „или-или“, тогава тя цъфваше на брадата му и беше сигурен знак, че и земята да се сринеше пред неговите крака, Стефанаки нямаше да стори крачка назад.

В този миг Димитраки разбра, че, наспроти молбата на Жечка, ще бъде безжалостен към племенницата си. Не заради позора на зачеването ѝ. Трапчинката му напомни, че тогава, в миналото, все той излизаше по-слабия. Сега обаче...



Разговорът се оказа много по-кратък, отколкото той очакваше. И най-странното — никой в него не повиши глас.

— Вярно ли е, че си непразна?

— Вярно е.

— Кой те... — Димитраки потърси някоя по-оскърбителна, по-нараняваща дума. — Кой те заплоди?

— Това няма да кажа.

— Един копелдак е резил не само за курвата, която го е пръкнала — (Божура дори не мигна, когато една след друга изхрачи в лицето й тези грозни думи), — но и за цялата къща. Да намерим знахарки и баби да те освободят от...

Тя не дочака да довърши:

— Не, ще го родя — отсече.

— Тогаз обирай си партакешите и се махай. Още сега! Върви при този, дето ти е надул шкембето.

Божура сякаш го бе очаквала, та каза просто:

— И бездруго щях да сторя точно това.

Тези бяха последните думи, които тя размени не само с Димитраки, но и с роднините си изобщо. Без да каже „сбогом“, Божура излезе. От стаята и от къщата.

\* \* \*

Прещастлив беше този ден за хаджи Рифат. Започна той още тогава, когато старецът, въпреки късния сутрешен час, лениво се излежаваше по донове на чергата, а навън се чу тупурдия; той не полюбопитствува и дори не се надигна да погледне, но Нехире ханъм връхлетя в стаята като цял табор дяволи и мърморейки си своите ругатни и клетви (хаджи Рифат бе оглушал за тях), го изрита от одъра и не го остави, докато не го принуди да намъкне шалварите си и да излезе. Било за добро: стар дост от Ямбол рекъл на един нещастник, че болното му момче ще оздравее само ако той, хаджи Рифат, му чете за здраве. И човекът се молеше и даваше алтън, че и два, че и до пет стигна, само и само старецът да кандиса да прочете на детето му, което чакаше в каруцата пред вратата — едничко момче след осем дъщери. Хаджи Рифат отблъскваше парите и прашаше човечеца в някоя от

двайсет и едната джамии на Сливен. Бащата обаче настояваше с молбите си, а когато и Нехире ханъм го смушка в ребрата, старецът най-сетне склони, предаде се. Но като не знаеше какво се чете за оздравяване, отвори Корана на една от онези страници, които най-много обичаше:

„Всичко, каквото е на небето и земята, пее хвала на бога. Той е мощен и добър. Негово е царството на небето и земята. Той дава живот и праща смърт. Той е всемогъщ. Той е първият и последният. Явният и скритият. Той знае всичко. Той е, който е сътворил небесата и земята в шест дни и тогава се е изкачил на своя престол. Той знае онова, което влиза в земята, и онова, което излиза от нея; онова, което слиза от небето, и онова, което се изкачва към него. И той е с вас, където и да бъдете. Защото бог вижда онова, което вие вършите. Негово е царството на небето и земята. При бога всичко ще се върне. Той прави нощта да наследява деня и денят — нощта. И знае най-скритите кътчета на човешките гърди...“<sup>[1]</sup>

Като изчете това, очакваше, че човекът ще го почне да го налага, но напротив — освен алтъните, получи и благодарност. А работата не свърши дотук — пак след дълги молби, клетви, увещания и още пет алтъна („Аллах, аллах, какъв беректелия занаят било да си ходжа!...“) старецът прие да изпълни и другата молба на ямболлията; да направи муска за болното момче. Прие, но рече, че ще стане към пладне; знаеше, че в муските се зашива хартийка с някакво свято изречение, та смяташе да прескочи до някой познат ходжа или имам за съвет. Но не щеш ли, човекът разпрегна точно пред портата му, та му отрязва пътя.

Дълго мисли хаджи Рифат и безброй пъти посегна към Корана, а най-сетне седна и надраска, със ситни знаци заклинанието. Измисли го сам и за него беше поне сигурен, че и да не е лековито, положително е, пълно с истина „Дюзелирсе яшаджак, дюзелмезесе йоледжек“<sup>[2]</sup>...

Заминаха си хората, а той се видя господар на цели десет алтъна — такова богатство не само не бе държал в ръка, но и не беше зървал

от памтивека! Толкова се развесели, че запя, улови смаяната Нехиря ханъм и като щракаше с пръсти, заигра кючек около нея. Таман тя щеше да се съвземе и да го удави в нов порой от мърморениците си, той я изпревари, изскочи навън и бързо хлопна портата подир себе си.

Тръгна тогава из града хаджи Рифат и се разплати с всички, за които помнеше, че им е борчлия. Обходи после чаршията и накупи толкова неща, че се наложи да наеме две чирачета, за да ги отнесе до къщата си в Ески Намазгях. А когато жена му изригна кош ругатни, че е хвърлил толкоз пари, той неочаквано ѝ отговори с възторг и завист:

— Щастлива, прещастлива си ти, о, жено!

Объркана от този негов отговор, Нехиря го погледна подозрително.

— Щастлива? Аз? — Той кимна утвърдително. — И защо?

— Защото Пророкът е посветил на тебе цяла сура от Корана.

— На мене? — Нехире се смая окончателно. — И коя е тая сура?

— Казва се „Жената, която се препира“<sup>[3]</sup>.

На деветата секунда, след като рече това, хаджи Рифат бе отново на улицата. Защото дългият брачен опит го бе научил, че в подобни случаи на жена му са нужни десет секунди, за да се съвземе.

До вечерта не се прибра у дома си. Заръча по едно кафе за всички в кафенето на Мустафата, пусна тлъст дар за джамията Ямалъ оглу, когато влезе в нея за следобеден намаз, пазари се надълго и нашироко по Тевната чаршия и Туз пазар за такива работи, дето хич не го интересуваха, купи си и яде каквото му попадна пред очи, докато изпита тежест в непривикналия си стомах...

... А когато в гъстия здрач на припадащата лятна вечер се прибираше по пустите улици отново към къщи, зърна някаква жена, приседнала с гръб до един дувар. Отмина я — помисли я за просякия, а той комай никога не бе имал възможност да спуща милостиня в паничката на божек, та му липсваше привичка за това. Отмина я, но тогава се сети, че днес не е ден като другите дни, извади две лъскави акчета и се върна назад по стъпките си. И тогаз я позна. Беше братаницата на Димитраки чорбаджи, първенеца на сливенските християни, и дъщеря на оня чорбаджи Стефан, с когото на времето хаджи Рифат се имаше.

— Божуро! — ахна той. — Ти ли си, къзъм? Или старческият ми акъл съвсем е изфирясал?

— Аз съм, дядо хаджи — отвърна Божура уморено, но спокойно.

— И за какъв дявол клечиш тука?

— Ами така, каталясах, та седнах да си почина.

— Друго те питам аз. Защо не си си у дома?

— Скарах се с чичо и...

— И той те изпъди? — ядоса се старецът. — Бисмиллях! И защо?

— Колкото той ме изпъди, толкова и аз сама си отидох. — Тя се поколеба. — Мома съм, дядо хаджи, пък съм трудна. И не се съгласих да пометна.

— И стигна дотук?

— Мислех, че имам много приятелки. — Божура направи неопределено движение. — На доста врати почуках днес, никой не ме прие. Едни не искат невенчана жена да роди под покрива им, други направо ги е страх от чичо Димитър...

Едва сега старецът осъзна, че през цялото време бе говорил на момичето така, отгоре надолу, като че тя наистина беше сетна просякиня.

— Стани! — каза ѝ с нещо като строгост в гласа. — Стани!

Тя бавно се изправи. Висока и стройна, почти с една глава надвишаваше стария човек.

— Какво искаш от мене, дядо хаджи?

— Искам отговор, къзъм. Слушай, ти си родена и отраснала в господарска къща. Можеш ли живя и в сиромашка?

Истинският смисъл на думите му някак бавно, прекалено бавно достигна до умореното ѝ съзнание. А когато го проумя, той стопи твърдостта, която я бе крепила през целия ден. От очите на младата жена бликнаха сълзи. Тя се хвърли на колене пред стареца и притисна глава до слабото му тяло.

— О, хаджи Рифат... — изплака. — О, хаджи Рифат!...

Той прекара ласкава длан по косите ѝ.

— Стани, къзъм, стани, изправи се. — Беше трогнат не по-малко от нея. — Паднала си — майната му, ще се вдигнеш отново. Запомни от мене „Дюшмез-калкмаз би-р аллахдър“<sup>[4]</sup>.

Старият човек я прегърна с костелива ръка и като продължаваше да ѝ шепне утешителни думи, поведе я към дома си. А там Нехиря ханъм я посрещна така, сякаш цял живот я е чакала...

Тази беше първата нощ на Божура в новото ѝ семейство.

\* \* \*

На сутринта в Сливен се разчу: нощес Жечка чорбаджи Стефанова се обесила на гредата в стаята си.

На погребението ѝ — потулено и безшумно, както се погребват самоубийците — Димитраки чорбаджи заръча на верни ратаи да не допуснат Божура да се прости с мъртвата си майка. Но ратаите останаха без работа — ключката за Жечкината смърт стигна до прага на хаджи Рифатовата къща, но не можа да го прескочи; старецът се погрижи да спре до там. И доста по-късно каза лошата вест на Божура, смотолевяйки майчиното ѝ име и нещо като: „Бог пожела да я прибере при себе си...“

---

[1] Сура (глава) „Желязото“. ↑

[2] „Ако оздравее — ще оживее, ако не оздравее — ще умре“ (тур.). Това „мъдро“ изречение действително е бивало използвано като текст на муски. ↑

[3] Заглавие на петдесет и осма сура (глава) на Корана. ↑

[4] „Само бог не пада и не се вдига“ (турска поговорка). ↑

— Няма ли в тая къща кой да почерпи по една ракия бе? — провикна се по едно време Мавроди Коджакара.

Пею Смеденов щеше да издума нещо от рода на: „Не е дошло още време за черпене“, но Трънка го срязва с поглед.

— Тъй ами! — отговори вместо мъжа си и тръгна да намери ракията. — Ракиено време е...

Цялата работа беше в това, че както по-късно Мавроди се шегуваше, Бяно беше съвсем сдрефил. Шетнята в къщата го бе напълно объркала — тайнствената и по своему тържествена шетня на жените, важните им лица, когато влизаха и излизаха от собата, хараниите с вода, къкрещи над огньовете в двора, тефтикът и другите кърпи, които се появяваха в ръцете на жените и пак изчезваха, всичко това създаваше една обстановка, сред която той, уж корав и силен мъж, изглеждаше безпомощен и (пак израз на Мавроди) сащисан. А когато от собата започнаха да се чуват провлечените викове на Яна, Бяно вече окончателно изпадна в това свое състояние на безпаметен смут.

Трънка внесе ракията и мезетата и със себе си въведе и хаджи Людскан — и той водеше жена си да помага при бабуването. Сигурно Трънка му бе подшушнала нещо навън, та той се престори на сляп за объркването на стопанина, нито изрази изненада от тази ракия по никое време.

Пийнаха по глътка и хаджи Людскан, уж да разсее Бяно, рече:

— Чухте ли тоя маскара, Димитраки чорбаджи, що е сторил?

— Маскарлъкът не е само негов — каза Коджакара. — А и на всички лицемери и бълзливци, дето са й отказали подслон...

Трънка видя, че брат й, още замаян от онова, което ставаше в къщата, не даваше ухо за разговорите на мъжете. Напрягна се да намери как да промени о време разговора, но умът й не роди нищо. А в същото време мъжът й, както е думата, наля масло в огъня:

— За какво хортувате бе, хора? Нищичко не ви разбирам. Какъв е тоя маскарлък, дето го е сторил Димитраки чорбаджи?

— Какъв ли? — отговори хаджи Людскан. — Напъдил вчера братовата си дъщеря. А нощес майка й, Жечка Стефанова, се обесила.

— Коя бе? — продължи да пита Пею Смеденов. — Да не е Божура?

— Коя? — събуди се Бяно. — Коя рече?

Трънка така сплете пръсти, че ставите й изпукаха.

— Болките на Янка зачестиха. Гаче ли скоро ще се освободи...

Бяно остана глух за това нейно вметване.

— Коя рече, хаджи? — сега не говореше, а крещеше.

— Божура Стефанова. Тоя мръсник Димитраки я натирил.

— Я разкажи, я разкажи! — подкани Пею, който не разбираше отчаяните знаци на жена си.

Хаджи Людскан разказа, каквото знаеше. И завърши:

— Това е. Димитраки я изгонил. И оттук захваща една, дето да се чудиш за корене ли е Божура, за оплакване ли.

— За корене ли? — попита Бяно; личеше, че е съвсем искрен в почудата си.

— А, как щяло да е за корене! — отвърна му Пею. — Това в корема й да не е дошло така, от Светия дух, както на Богородица?

— Срамна, срамна е тя — обади се Мавроди.

— Ти бе! — сопна му се неочаквано Трънка. — Ти пък от кога стана такъв добронравник?

— Не ма, Трънке. Думата ми беше за друго. Момичето отишло при всичките си дружки подслон и закрила да дири. И при вашата братовчедка Зафирка отишла, внучката на дядо Танас Нишанлията. Никой не намерил в къщата си две крачки място за прокуденицата. И Зафирка също.

— Аз турски много-много не отбирам...

Силен вик долетя откъм собата и прекъсна изречението на Пею по средата. Бяно извади шарена кърпа и избърса челото си. И само Трънка разбра откъде се бе намерила тази пот в хладната одая...

— Та какво с твоя турски? — попита хаджи Людскан.

— Едва го ломотя с мливарите, думам — продължи Пею, — ама една тяхна приказка зная: „Кенди дюшен агламаз“.<sup>[1]</sup>

— Що искаш да кажеш? — озъби се насреща жена му.

— Ясно е какво иска да каже — рече вместо него хаджи Людскан. — Можеше и да не си трошиш езика на турски, нашата „Кой каквото е дробил, това сърба“ не е по-лоша. Тъй ли е, Пейо?

— Точно тъй.

— Точно тъй ли? — повиши глас Мавроди Коджакара. — Мигар искаш да кажеш, че ако Божура Стефанова беше почукала на твоята порта, ти също щеше да я изпъдиш като куче?

Пею Смеденов опули очи, сякаш не проумяваше как се е намерил човек, който да гледа снизходително на така опозорена жена.

— Че моят дом да не е бардак бе, та да става подслон на разни гювендии?

Бяно се наведе застрашително напред. Ала за разлика от преди, Трънка този път успя да предвари бурята:

— Я си събирай езика зад зъбите! — изхока тя мъжа си. — Когато било да оплюеш човека, не си бил чак толкоз бос в турския, а? Бардак, гювендия... Когато ще си отваряш устата, първо помисляй за кого ще изпадне дума от нея. Нито нашият дом е бардак, нито Божурка Стефанова е гювендия, тъй да знаеш.

Навярно нямаше втора жена в Сливен, която да би дръзнала така да среже мъжа си. Но Трънка всички я познаваха, та нейното репчене не направи впечатление никому.

— Аз съм на Трънкиния акъл — каза Мавроди Коджакара. — А ти, хаджи? Ти как я виждаш тази?

Хаджи Людскан изчака да заглъхне поредният вик от собата.

— Не знам — сви рамене той. — Не мога да отсека така, с едно слово. От една страна си думам, че за всяка грешка трябва да има и прошка и че не е редно млада жена да се изхвърля като парцал на улицата, да се осъди на несрета. Ами че тя можеше да стане играчка в ръцете на първия катил, който я срещнеше...

— А другата страна, хаджи? — попита Пею Смеденов, който се бе видял да остава сам срещу всички.

— Има и друга страна — въздъхна непресторено хаджи Людскан. — Баща съм на момчета, ама и на момичета. Божура Стефанова аз не познавам. Но и да я познавах, и близка да ми беше, щях много да се размисля. Защото не ми е все едно дали под един покрив с моите момичета ще се приютява и пример, който не би ми се щяло те да следват.

И пак сториха място в разговора за едно стенание на Яна.

— И какво е станало с братаницата на Димитраки? — попита Бяно. — Знае ли се участи й?



— Как не — отговори Трънка и за пръв път показа, че мълвата не е отминала и нея. — Един турчин се е показал по-християнин от всички сливенски християни. И я прибрал от улицата.

— Хаджи Рифат — добави с добродушна усмивка хаджи Людскан. — И сабахлен разправял в кафенето: Където двама гладуват, все ще се намери залък за трети...

— Шшшшт! — сложи пръст до устните си Трънка. — Тихо! Оттатък май е...

Оттатък наистина бе минутата на великото тайнство на начеващия се живот. Зачестиха викове, изпъшквания, неразбираема тупурдия и най-сетне Силдаровият дом се огласи от врясък на новородено.

— Честито, бате! — първа в одаята се опомни Трънка. — Честито? Баща си вече!...

След нея всички заговориха в един глас. И още се надприказваха, когато на вратата цъфна Неда, ухилена до ушите.

— Пею и Мавроди да не вирят нос! — извика. — И Бяно е мъжки баща!

Нова гълчава, още по-весела, изпрати думите й. Мавроди даже извиси глас и запя:

*— Добре ни дойде, юначе!  
Юначе, море, юначе,  
убаво ръка целувай  
да не посрамиш татка си,  
татка си, со все майка си...*

Трънка побутна брат си по рамото:

— Хайде. Не се пули такъв — оттатък ще те водят. Да си видиш рожбата. Че и Янка да видиш.

Когато се появиха в другата стая, четири-петте жени, които се суетяха там, се отстраниха. Бяно видя най-напред Нехиря ханъм. Тя правеше нещо в едно корито и като го забеляза, вдигна ръце. Почти закрито в шепите й, толкова дребно беше, се червенееше и приплакваше детето. Бяно го погледа, после премести очи на

менсофата. Яна, завита с чаршафи, със залепнали върху челото потни коси, му се усмихваше безсилна.

— Бяно — прошепна тя, — кажи, че си радостен, Бяно!...

Все така вдървен (на другия ден из Сливен щеше да се приказва, че си бил глътнал езика от мъжка гордост), той пристъпи до менсофата и прекара длан по мокрите коси на Яна.

— Хайърлъсъ олсун<sup>[2]</sup>, Бяно Абаджи — провикна се през яшмака Нехиря ханъм. — Да е жив и здрав новият Георги Силдаря!

— Георги ли? — попита все още унесен Бяно. — Че защо Георги?

— Как защо? — рече една от жените. — Да продължи името на дядо си.

Замълчаха. Другаде бащите презглава бързаха да дадат име на сина си, пък този тук... Трънка се опита да му помогне:

— Че нали нашият Георги вече го продължи?

— Руско тогаз, Руско — рече друга от жените. — На бабалъка...

Бяно погледна объркан жена си.

— Боян ще го наречем — с неочаквана твърдост каза Яна. — Не на дядовците — на баща си името нека да носи. — На най-добрия баща на земята...

Беше необичайно — рядко се случваше да кръстят дете на името на жив баща, — но това решение внесе облекчение, а заедно с него и оживление в собата. Заваляха поздравии и пожелания. Трънка отново смушка брат си и му посочи коритото. Като не я разбра, тя излезе навън, върна се и хвърли във водата една златна махмудия.

— За тебе, бабо Нехиря! — рече бодро и радостно. — За тебе, че донесе мъжка рожба в този дом!

Това беше повече от достатъчен, „царски“ бакшиш, та затова всички се почудиха, когато видяха Бяно да вади още една махмудия.

— Вземи, Нехиря ханъм, вземи! И човешката доброта може да се превърне в злочестина, ако върви ръка за ръка с немотия...

Другите щяха да припишат и щедростта, и това объркано слово пак на Бяновата гордост, че е станал баща на мъжко дете.

Единствената, която го разбра, беше Трънка.

---

[1] „Който сам падне, не плаче“ (турска поговорка). ↑

[2] „Да е честито!“ (тур.). ↑

— Отваряй си зъркелите бе! — скара му се полугласно Нягол, който крачеше зад него. — И туй ми било твой вилает... Ще се хързулнеш надолу по урвите, та сабахлен няма да намерим и едно копче от тебе...

Три месеца вече, всичкото време, откакто Манол беше в дружината, из главата му не излизаше мисълта за Божура. И с всеки изминат ден тази мисъл толкова по-силно го завладяваше, че напоследък — както при този поход например — честичко заприличваше на ония, дето ставали нощем и ходели по покривите. И не виждаше твърде къде стъпва...

Цели три месеца нито получи, нито успя да прати хабер на Божура. Пътят на дружината не го отведе към Сливен, пък и не се случи сливналия, християнин или турчин, да му се препречи, та от него, подпитвайки издалеко, да измъкне вест. А и неопитен като всеки неженен мъж, той не знаеше дали трите месеца, заедно с неизвестното време преди това, са достатъчен срок, за да проличи на една жена, че е бременна. И се губеше в догадки. Първо по това — бременността дали е проличала. Второ — какво ли се е стропило върху главата на Божура след бягството му. Трето... Четвърто... Пето... Имаше още много въпроси — не намираше Манол отговор за тях, та затова те денем го държаха като в сън, а нощем гонеха съня от клепките му.

Не веднъж и не дважд той решаваше да сподели всичко с войводата и да потърси от него съвет. Понечваше да го стори и все се отказваше — възпираше го клетвата. Как да говори на Алтънлъ Стоян за Божура, когато хайдушкият закон въздигаше до най-грозно престъпление всякаквите връзки с жени? Така се и остави да бъде влачен от събитията, да се носи като треска, подмятана от вълните, и да прехвърля от ден на ден и от днес за утре въпросите, дето чакаха отговор от него.

Имаше и друга причина да не заприказва войводата за кахърите си — сам виждаше, че Алтънлъ Стоян не му беше до лаф-мухабети за жени и неродени деца. Какво ги прихвана агаларите, не можа да се разбере (причината в същност беше една буюрултия на Високата порта

до всички санджакбейове и аяни за прочистване Балкана от хайдутите, дето пречат на редовната връзка и подвоза на храни и снаряжение за войските), но Тахир ага комай бе пощурял напоследък, та бе напълнил Сливенския балкан с потери. Такова чудо нито старите хайдути, нито сам Алтънлъ Стоян помнеха — хайките и пусиите така зачестиха, че и за опитните „горски пилета“ стана трудно да се проврат между тях. Наистина дружината оцеля, опази се, ала загуби някои от най-сигурните си убежища: башибозукът на Тахир ага удари Зеленич и държеше там постоянно до стотина души, при Равна дружината едва се изплъзна от хитра пусия, сега я прогониха и от Сайганското изворче<sup>[1]</sup>... За разпръсване по селата и дума не можеше да става — такова дебнене беше, че щяха да ги изловят като зайци. И войводата се чудеше как да спаси людете си...

Така и днеска. Разбра се, че голяма сила, събрана от Сливен и селата в триъгълника между Юренджик, Мокрен и Сърталан<sup>[2]</sup> ще удари на Сайганското изворче, а войводата първо изпсува, пък после за всеобща изненада каза: „Щом е тъй, ние да отидем там, дето не ни чакат — в Сливен.“ А сетне поясни, че нямал на ум да правят нещо като Индже Стоян и неговите хайдути, които...

*„... триння и три ноци са пили,  
трийси агънца изели,  
на Сливен през средата минали  
и никой не ги угадил...“*

Неговото намерение беше по-просто — да приюти дружината в Сливен или толкова наблизко до него, та никому да не хрумне, че дирените под дърво и камък хайдути ще са дошли под носа на преследвачите си. Тогава Манол, най-вещ по околностите на Сливен, предложи няколко хубави места за укриване в близост до града и цялата дружина начело с Алтънлъ Стоян войвода единодушно избра Бабин дол<sup>[3]</sup>.

Ето как стана, че в тази нощ Алтънлъстояновата дружина слизаше от Балкана по стръмнините под Каракютюк и я водеше Манол Силдаря...

Още преди полунощ бяха на Бабин дол. Нямаше белег тук да е стъпвал наскоро крак на козар, камо ли на башибозук. Алтънлъ Стоян постави стражи — двама души надолу към Аблановската кория и други двама горе, по средата между Узун баир и Каракютюк, а останалите се натъркаляха на една поляна край рекичката и на часа я огласиха с юнашкото си хъркане.

Случи се така, че за стражи надолу към Сливен войводата определи Радко и Манол. Първата стража пое Манол, а Радко щеше да го смени, когато Манол го разбуди преди развиделяване.

Стоеше Манол на определената стражница — подпрян на пушката си и уж спокоен, а вътре в него пак го чоплеа ония въпроси, които вече месеци държаха съня настрана от очите му. Така го завари при огледа си войводата и дори го възхвали — де ще се досети, че младият хайдутин се вира надолу по продължението на боаза и му се привиждат не само светлинките на родния Сливен, а и онази светлинка, за която беше сигурен, че иде от Божуриния прозорец...

Подмамен от миражните светлини на Сливен, Манол без много мислене реши — колко му е, ще прескочи до града да види жена си (така помисли той за Божура: жена си) и ще се върне навреме да вдигне Радко за втората стража. А опасността за дружината? Е, години е живял тук, по тези места, и нищичко не се е случвало, че таман сега ли... И всичко това той не размисли, а просто почувствува, когато краката му вече сами крачеха надолу по пътеката...

Преди да влезе в града, той благоразумно укри пушката си — не искаше да носи нещо, което отдалеч бие на очи. Ала слава богу, не срещна жива душа, докато минаваше през смълчания и тъмен град, и стигна до познатите дувари на Димитраки чорбаджи.

Всичко си беше тъй, както го помнеше отпреди три месеца, та реши да обади на Божура, че е тук. Опита с лай на куче, с писък на сова, с чукане на два камъка — никой не му отговори. Прехвърли се в градината на Ганка Увичката и оттук повтори призивните звуци, ала и този път те останаха без ответ.

Излезе отново на улицата, а в душата му се сборичкаха съжаление, загдето не можа да види жена си, но и малко яд към

Божура, че си спи, докато той заради нея наруши хайдушкия закон. И вече се чудеше дали да опита пак с джафкането и пискането, когато сърцето му в един миг сякаш се превърна в ледена буца — някъде далеч, много далеч на север проехтяха чести гърмежи. Обзет от мисъл за най-страшното, Манол дотолкова се ужаси, че заспори със себе си на глас:

— Не, не е там. Може ли гърмеж да проехти от Узун баир чак дотук?

„Не, не! — продължи вече на ум Манол. — Туй ще е някаква пияна тайфа в Ески Намазгях или Ново село, дето пее и пушка в таваните...“

И уж трябваше от тези думи да се успокои, а подлудял от уплаха, припна през Сливен, така, като че го гонеха всичките сеймени на конака. Стори му се, че догоре е стигнал на един дъх, но в същност дойде едновременно с първата дрезгава сивота на сипващата се зора. Трополящ и задъхан, той стигна до стражницата, където Алтънлъ Стоян бе изрекъл похвалните думи за ревността му на вардянин. Огледа се, не видя нищо особено и сякаш цялата Стара планина се свали от плещите му. Изчака минутка, за да събере дъха си, и отиде да вдигне Радко.

... И завари само трупа на Радко, трупа без главата — шията, която бе носила тази глава, беше прерязана и главата липсваше.

Вик на наранено животно се изтръгна от гърдите на Манол. Загубил разум, той се втурна нагоре. Първо ноздрите му доловиха стипчив мирис на барутен пушек, после видя изпотъпканата трева и начупените клони на шубраците, а още по-късно — и няколко локвички кръв там, дето дружината бе налягала за сън.

Тогава Манол се строполи на един камък, улови глава с две ръце и горко заплака...

\* \* \*

Прав и с незавързани ръце, но разоръжен и с клюмнала глава, на осмия ден след описаните събития Манол стоеше пред друг от прочутите войводи — Кара Танас. Не беше разговор това, което се водеше край чудните скали и пещери на Злостен<sup>[4]</sup>, а съд. Кара Танас,

седнал отпуснато върху един камък и подпрял широки мазолести длани на дръжките на оръжията, които стърчаха от сияхлъка му, и неговите хайдути, сключили мълчалив и зловещо неподвижен полукръг, съдеха гибелната постъпка на застаналия сред тях Манол.

Говореше само Манол — равно, глухо, ще кажеш безучастно. Всички го слушаха, зяпнали в устата му, само войводата упорито наблюдаваше някаква плоска червеникава буболечка, която лазеше по навуцата му. Гледаше буболечицата, ала не изпускаше дума от разказа на Манол — затуй на сухото му жилесто лице бяха изписани напрежение и строгост.

Шепот на гняв и погнуса мина по редицата на хайдутите, когато Манол свърши. Само Кара Танас успя — поне външно — да запази самообладание. И все така с очи към земята започна да задава въпроси:

— Защо слезе в Сливен?

Кратко колебание.

— Трябваше да срещна един човек.

— Мъж или жена?

— Жена.

Пак зашумяха хайдутите, а войводата все не вдигаше глава.

— Коя?

Манол стискаше устни.

— Коя? — повтори Кара Танас.

— Не ме питайте. Не ща моят резил да ляга и върху нея. Стига й, че...

— Какво й стига? — попита Иванчо байрактар.

— Не сме венчани. А носи мое дете в утробата си...

— Нехранимайко! — процеди се през нечии мустаци. — Във всичко е нехранимайко.

— Срещна ли се с тази жена? — продължи да пита войводата.

— Не. Не можах.

— И после, като се върна горе?...

— Казах ви вече. Радко беше заклан, друг човек, жив или мъртъв, там нямаше. Видях само петна кръв и следи от куршуми.

— Никого ли не срещна след това?

— От дружината — никого. Иначе хванах един турчин от Сливен, отиваше към Сотирия. От него научих, че Радковата глава била побита пред конака.

За дълго замълча войводата, а сетне зададе нов въпрос:

— Защо дойде при нас?

— За да получа съд и от съда — прошка или казън.

— Мигар си некадърен сам да прецениш деянията си?

Манол отговори нещо, което никой от околните не бе очаквал:

— Не мога да ги погледна отстрана — каза. — Съзнавам вината си, пък онова, дето тогаз повлече краката ми към Сливен...

— То е друга твоя вина. Към онази жена. — Кара Танас продължаваше да гледа червената буболечка. — Да си чувал какво е станало с войводата ти? — И натърти: — С Алтънлъ Стоян, един от най-личните войводи, дето нявга са водили дружина в Стара планина?

— Нищо не зная. Не знаеше и оня турчин, който ми разправи за Радковата глава.

— Никола!

— Тук съм, войводо. — Никола направи крачка напред.

— Кажи му!

Нататък гласът на Никола звучеше неузнаваемо:

— Убили Радко, а трима от дружината били ранени. И най-тежко от всички — Алтънлъ Стоян войвода. Здравите успели да измъкнат ранените. Войводата пренесли у Караянкови, в Котел. Най-опитните знахари на Котел не могли да спрат кръвта му. И оня ден Алтънлъ Стоян издъхнал, кръвта му изтекла. Опели го и го заровили там, у Караянкови.<sup>[5]</sup>

— О, боже!... — проплака Манол. А сетне преглътна сълзите си и рече: — Да знаех, нямаше да губя една неделя да ви търся. Сам щях да си прочета присъдата.

За пръв път, откакто почна съденето, Кара Танас вдигна глава.

— Хайдушкия закон знаеш ли?

— Знам.

— Клетва давал ли си?

— Дал съм.

— Е, тогаз невям разбираш каква ще бъде съдбата ти. — Помълча така неподвижен, без дори да мигват очите му. — Маноле Силдар — каза след това, — сецаш ли се защо гледах в земята, докато те разпитвах?

— Не се сецам — каза онзи чистосърдечно. — Рекох си, такъв ще да е обичаят ти.



— Не е такъв обичаят ми. В земята гледах, а не в тебе, защото в твоето лице виждах лицето на баща ти, Георги Силдаря.

Сега никой вече не смееше и да шукне. И погледите към Манол се смекчиха, не бяха тъй кръвнишки. А сам той сви рамене.

— Не знаех...

— А ако знаеше?

— Сигурно нямаше да дойда от тебе да търся съд. Не искам приятелството ти към него да се превърне в състрадание и милост към мене.

— Не! — поклати глава Кара Танас. — Не може човек да е познавал баща ти и да е способен на милост и състрадание към... — към един предател. — Лицето на Манол се сгърчи. — Баща ти беше голям човек, един от най-големите, които съм срещал в дългия си друм. Той, Георги Силдаря, ако седеше сега на моето място, нямаше да произнесе дума на пощада. Веднъж за това, че — макар от лекомислие — си станал предател и втори път, защото си негов син.

— Не диря пощада — изговори спокойно Манол.

Кара Танас се изправи, подръпна и оправи дрехите си и хлъзна поглед по редицата на своите хайдутите.

— Момчета — каза им, — чухте го. Той не е дал клетва пред нас, но сам е пожелал ние да отсъдим делата му. Говорете!

— Смърт! — избоботиха единодушно хайдутите.

— Маноле Силдар, и аз ти определям смъртна казън, ще бъдеш посечен като предател. — Манол не трепна. — Ала загдето намери мъжество да дойдеш и да разкажеш за грозния си грях и съд да потърсиш за него, давам ти една милост: ако имаш някакво сетно желание, кажи го, ще го изпълним.

Помисли Манол, пък вдигна ризата си и разкопча кемера, стегнат на голо под нея. Подаде го на Кара Танас.

— Когато се случи да идете в Сливен, подирете... — Спря. Искаше да прати парите на Божура, ала не можеше да го стори, без да назове името й. Колеба се дълго, пък най-сетне се отметна: — Не. Раздайте златото и среброто на сиромасите и на църквите. Нека помолят бога да опрости мен, грешника. — После отпусна ръце. — Това е.

Кара Танас още веднъж спря продължителен, скръбен и суров поглед върху лицето на осъдения. После му рече:

— Щом даряваш за църквите, значи, християнин си. Тогаз прочети си молитвата, както подобава на истински християнин.

Манол отиде няколко крачки настрана, прекръсти се и зашепна молитвата си. Беше толкова тихо, че се чуваше движението на устните му. Прекръсти се отново и се върна на предишното си място.

— Готов съм...

Войводата кимна на един от хайдутите:

— Води го!

Хайдутинът, когото зовяха Коливрат Грозьо, сложи тежка ръка върху рамото на Манол и го поведе. Другите разкъсаха своя полукръг и без да щат, застанаха чинно и тържествено.

Грозьо заведе младежа до една от многобройните пещери на Злостен; избра такава, която пробождаше земята почти отвесно надолу, и му заповяда да коленичи. Манол с нетрепващи ръце запретна ризата около врата си и коленичи с глава на дупката. Докато хайдутинът вадеше и вдигаше над него тежкия си калъч, устните му произнесоха с унесено копнение:

— Божура!... Божура!... Божу...

---

[1] Изворът на Сайганската река, който се намира западно от Котел, между Котел и с. Стара река. ↑

[2] **Сърталан** — днес с. Братан, северозападно от Котел. ↑

[3] **Бабин дол** — река и местност, северно от Сливен: Аблановската река, която влива водите си в Селишката, над Аблановската кория носи името Бабин дол, като дава същото име и на местността през която тече. ↑

[4] **Злостен** — местност на десетина километра източно от Котел (и наблизко до известните хайдушки сборища Равно буче и Царски извор), характерна със своите пещери и пропасти. ↑

[5] Краят на Алтънлъ Стоян, войвода е предаден по „Дорде е Стара планина“, сборник за хайдушкото движение в Сливенски окръг, съставител Васил Дечев, „Наука и изкуство“, София 1968.

Авторът използва случая да изрази гореща благодарност на Васил Дечев, завеждащ отдел „Възраждане и националноосвободителни борби“ при Окръжния исторически музей — Сливен, за неоценимото и многообразно съдействие, което му е оказвал през цялото време на работата върху настоящата книга. ↑

Туй беше негова катадневна обиколка. Започваше тя в някое от околните села — никога два дни наред в едно и също, — купуваше хляб, понякога още и някое пиленце, но то се случваше рядко — най-често пилетата ставаха жертва на бързите му крака и сръчните ръце. После Васил се отбиваше до бахчите за пиперки, домати и друг зарзават, а на път към мандрите торбата му се пълнеше с ябълки, круши, чепка грозде, праскови... Веднъж в седмицата удължаваше този път, та се отбиваше до една хралупа в гората, която диви пчели бяха превърнали в свой кошер — е, понадупчваха го, пущините, но за това удоволствие заплащаха с едно гърненце мед. Мандраджиите му бяха станали приятели, та не му вземаха пари за стомничката мляко и лъжицата бито масло — досетили се бяха хората за какво му е на здрав мъжага като Васил мляко, а веднъж той ги избави с пищовите си от двама читаци, кой знае как се опазили насам след бягството на турчулята на юг, та така, от милост и благодарност, не им тежеше да дадат оката мляко, бучката сирене и черпака масло. На връщане момъкът се отбиваше да види дали нощес се е хванало нещо в заложените капани и да ги подреди за утре. И така, натоварен като попско магаре по задушница, се прибираше в изоставения турски къошк.

Този септемврийски ден беше берекетлия, та товарът му дотежа. Какво ли нямаше в дисагите на Васил? Пръхкав самун хляб, пиле, бъклица вино (подариха му я селяни-българи от Кадъкьой), зеленчук, плодове, стомна мляко, а към тях господ пожела да прибави и два заяка и четири тлъсти яребици — с тези неща Васил се наемваше да изхрани не един болник, а цяло отделение гладни волентири... Макар че товарът му тежеше, той не си спести още малко време и труд — да огледа пясъка, разхвърлен от него по пътеките. И чак като се увери, че неканен гост не се е мярнал насам, разтовари се и се залови да готви гозбата на майора.

Ако някой го попиташе, той би рекъл, че тази гозба е негово собствено изобретение. Но не беше — от детството си бе запомнил стари люде да говорят, че с такива манджици са върнали към живота

хора, дето вече аха-аха са били прекрачили в дупката. А тя, тази гозба за Корзухин, се правеше така. В една паница Васил слагаше сирене и го размачкваше добре, прибавяше масло и мед, разреждаше го с подварено мляко, накрая слагаше и няколко хапчици хляб, взети само от средата на хляба. Такова беше главното ядене на майора, а за допълнение деншчикът му приготвяше направени на каша печени зеленчуци, обелени и смачкани плодове, чорбици от варено пиле или дивеч. Веднъж-дваж Васил опитва „главното ядене“ и побърза да го изплюе, но за Корзухин, вече почти цял месец в нещо средно между сваяст и безсъзнание, буламачът очевидно или носеше живот, или поне беше преграда за пълната победа на болестта. И затова момъкът по няколко пъти на ден го наливаше с лъжица, тъпчеше го в гърлото на болния офицер.

Докато още се приготвяше, от одъра се чу неясен говор. Той не направи впечатление на Васил — изминалият месец го бе научил, че Корзухин, ако не лежи безчувствен като умрял, бълнува, и то все едно и също: ругае царя и царедворците или през ридания изрежда онези имена на полкове и хора, които деншчикът бе научил наизуст — Черниговски полк, Московски полк, Муравъов-Апостол, Пестел, Бестужев, Рилеев, Каховски... Но когато приближи до одъра, посрещнаха го очите на Корзухин. И го поразиха така, че за малко не изпусна паницата — тези очи не само го следяха, но се бяха и поизбистрили, поизчистили се бяха от мъртвешката мътилка.

— О, господи!... — възкликна Васил повече с недоверие, отколкото с радост. Някаква буца се събра в гърдите му, издигна се нагоре и спря на гърлото.

Изпод завивките се разнесе едва доловим, но ясен глас:

— Ну что, Василий, жить будем?

Буцата се изкачи още по-нагоре и се разтопи в две вадички сълзи — първите сълзи върху лицето на Васил може би от петнайсет години насам.

— Жит... жит... — каза той, пък остави паницата на пръстения под, клекна, улови лице с вонящите си на чесън шепи и се разрида неудържимо. Когато се наплака хубаво, приседна до болния и натика в устата му първата лъжица. Тънката безкръвна кожица, която бе останала от бузите на русина, се сбърчи в комично-недоволна гримаса:

— Ох — изрече с усилие, — що ли не бих дал...

— Кажи, душице, кажи! Кажи какво ти се е доцяло. Само кажи! От цариградските сараи, ако трябва, твойт Василий пак ще го...

— Кусочек сочно месо — мечтателно рече Корзухин. — Ох, да... кусочек месо... и — той се облиза — стакан... вино...

Васил запокити паницата в ъгъла и се разбърза:

— Сега, твоя милост, ей-сега-сегичка...

Излезе. А когато се върна с друг поднос в ръце, руснакът бе намерил сили да се поиздигне на лакти.

— Уф, каква миризма!... — рече. Но преди да поеме първата хапка, спря тъмните си сини очи, сега хлътнали дълбоко в орбитите, върху лицето на българина. — Отдавна ли... съм тъй... Василий?...

— Е, комай няма кръгъл месец, твоя милост.

— И какво... каква е... болестта ми?... Чума?

— Тя не е — засмя се деншчикът. — Беше. Да, богатата и медената беше, ама вече си отиде. Ти я изрита зад гърба си...

Корзухин дълго размисля върху думите му. После въздъхна и отвори уста за първата хапка бяло пилешко месо.

\* \* \*

Мина още една седмица и Васил прецени, че Корзухин е закрепнал достатъчно, за да остане един ден сам. Снабди го в стаичката му с храна, водица, па и оръжие му остави, а сам загърби кьошка и хвана друма към Силистра.

Мамарчев изслуша дългия му разказ, без да го прекъсне, но и без да изчезне дълбоката бразда между веждите му. Само от време-навреме дебелиите му мустаци помръдваха, сякаш под тях беззвучно се отронваше ругатня, възклицание или неизречен въпрос. Чак когато Васил млъкна, капитанът произнесе първите си думи:

— Трябваше да се досетя — рече. — Всички помислиха, че туй изчезване на Роман Алексеевич и на неговия деншчик е дело на гаджалите, ама аз трябваше да се досетя, че когато деншчикът е таквоз магаре като тебе, нито може то самото да се затрие, нито ще остави началникът му да се затрие, а ще измисли такваз магария, дето ще обърка и русин, и гаджалин, и българин, че и дядо господ на небето.

Каза всичко това, без да смекчи суровото си лице, но Васил се ухили — отвъд думите за магарето и магариите усети похвала.

— Ама не стана белли — продължи Мамарчев — за какъв дявол тръгна да криеш майора, вместо да повикаш врач от полка.

— Предадох ли го на врачовете им, щяха да го бутнат в тия яхъри, дето им викат... дето им викат...

— Карантини — подсказа капитанът.

— Ъхъ, в такова. А оттам излизане няма. И да оздравееш, пак те държат вътре. И така, дорде пукнеш...

— Силни ги редиш — кимна Мамарчев, — ама да пукна, ако преувеличаваш.

— Имаше и друго. Налегне ли го треската, майорът такива ги приказва, дето могат да докарат до главата му нещо по-зло и от чумата.

— Какви са тия приказки?

Васил се поколеба, па ги повтори, знаеше ги.

— Аха! — вдигна рунтави вежди Мамарчев. — Декабрист. Изплъзнал им се е по-лани и...

— К'во значи туй?

— Остави, не ги разбираш тия работи. И какво? За туй ли го укри?

— Затуй. Знаеш, капитане, тук, в руския корпус, гъмжи от черни души, на които туй им е работата — да слацасват людете, които...

— Що да правят, рече? — трепна Мамарчев. И преди да дочака отговора, добави: — А бе, момче, ти да не си нейде из Сливенската каза?

— Как го позна?

— От слацасването. Само сливналия ще дума слацасване вместо следене.

— Позна, капитане. Сливналия съм, и то баш от Кафтанджийската махала.

— Виж ти, виж ти!... От кое коляно си?

— Син съм на Георги Силдаря, не ми се вярва да си чувал за него.

— На Георги Силдаря?! — викна Мамарчев. — Не само съм чувал, момче, и не само достове сме били с баща ти, ама бир парче<sup>[1]</sup> роднина падаме. Ти името Стойко Раковалъ да си чувал? — Васил кимна. — А жена му да знаеш?

— Върти ми се из главата, че се зовеше леля Руса. Била много курназ жена, тъй разправяха.

— Тъй, тъй — нетърпеливо изрече капитанът. — Тя ми е родна сестра. От един баща и една майка деца сме с Руса. Или що? Не съм ли и аз курназ като нея? Или падам по-долу? — Посмяха се, зарадвали се на това случайно открито роднинство. После Мамарчев запита: — А баща ти, Василе? Жив ли е тоя стар делия Георги Силдаря?

— Знам ли? — сведе очи Васил. — Седем-осем години ни съм виждал нашите, ни съм ги чувал. Ама както го зная стария, не ще да е жив. Много надълбоко се беше забъркал по Заверата... Пък и той не беше човек, дето в опасен час да се спотай, като бръмбар да се престори на умрял.

— Така е — въздъхна и Мамарчев. — С юнашко сърце беше Силдаря, не ще да се е свивал той по ония страшни времена. А ти? — попита подир малко. — Тебе какъв вятър те отвя млад-зелен по чужбина?

— Пак завераджийските работи, капитане.

— Хайде, посмали Манго. Когато беше Заверата, ти под носа си и жълт мъх на пиле си нямал.

— Нямал съм, ама така е.

И Васил заразказва как го проводили с хаджи Михал при княз Ипсиланти, пък как на връщане хаджи Михал легнал болен в Зимнич, та тази болест спасила и него, и Васил.<sup>[2]</sup> Защото другите загинали до крак...

— Като чухме що е станало с другите пратеници — завърши момъкът, — с хаджи Михал побързахме за Букурещ и оттам — в Брашов. След година-две хаджията съумял тихомълком да прибере при себе си от Сливен и жена си, и сина си. Тъй чух, понеже по това време вече не бях с него.

— А къде? Ти пък къде се запиля?

— Стягаше ми се душата, та хванах пътя накъдето ми видят очите. На много места ходих, много занаяти опитах, само в Българско не ми стискаше да се върна — там сигур ме чака въжето. И тъй накрая стигнах до своята дружина. — Васил попита на свой ред: — Е, сега, като ме разбра кой съм и що съм, ще решиш ли да ми кажеш онуй, премълчаното?

— Какво съм премълчал пред тебе?

— Онова, за моя майор. Какъв бил, че бълнувал таквиз приказки.

Мамарчев се поколеба за минута и прикри колебанието си зад вторачено виране към Дунава и крепостта. После каза:

— Декабрист, тази беше думата, която ми се изплъзна одева. — И обясни: — Преди три години висши военни и образовани люде вдигнаха бунт срещу царя и царедворците. Баш в средата на декември беше, та затуй им викат декабристи. Не успяха. Много свят из тях разстреляха, много избесиха, много пратиха на каторга в Сибир. Само малцина от заговорниците се отърваха. Корзухин трябва да е един измежду тях.

— Преди три години той изкарал някаква тежка болест...

— Е, това е — и него го спасила болестта, както твоя хаджи Михал.

— Какво са искали бунтовниците?

— Да няма крепостници, царят да не е с безгранична власт на господ, големците да се избират по кадърност, а не по бащини и дядови заслуги и изобщо все такива работи. — Капитанът поклати глава. — Много хубав свят пострада тогаз. И най-умните глави от висшето офицерство. Затуй сега тъпчем на едно място.

— И моят майор псува за същото. Шагистика, казва, церемониалмаршове, пък никой не знае война да води.

Няколко турски оръдия изгърмяха от крепостта, но гюлетата им паднаха и вдигнаха пръст нейде доста пред руските позиции. Отговориха им руски батареи, но и техните снаряди не достигнаха табиите на Силистра. Мамарчев погледа стрелбата с безразличието на човек, който е привикнал на тази празна шумотевица. И се върна на разговора:

— Не те ли беше страх да не пипнеш от майора благата и медената?

— Страх ме беше и още как! Ама аз съм карал Голямото чумаво, капитане, та помня какво правеха людете за опазване. Съдлето с оцет, чесъна и тъй нататък. Пък и тогаз, по Голямото чумаво, тя тръшна и мене, ама се смили, пощади ме. Пък стари хора разправят, че когото е пощадила веднъж благата и медената, пощадила го е завинаги, не го повтаря.

— Че ако е тъй, защо са ти трябвали оцетът и чесънът?

Васил се засмя хитро:



— Не я ли знаеш тази: „Бай ми, бабо, да не ме срещне мечка, а не като ме срещне, да не се уплаша.“

— Какво ще правиш нататък с Корзухин?

— Затуй съм при тебе, капитане. Дошъл съм съвет да взема. Той, завалията, не е още оздравял, ще вземат да го бутнат при чумавите и там ще си свърши. Пък и от приказките му ме е страх. Отвреме-навреме пак го хваща бълнуването и тогаз все си кара наред...

— А можеш ли го изгледа цялата зима? Видиш, тази година рано-рано застудява. Ще минат още седмици-две и русите ще се върнат оттатък Дунава. И турчулята, дето сега се крият като язовци, ще плъзнат и ще бесуват като вампири.

— Трудничко, ама мога да го изгледам. Наспроти турчулята.

Георги Мамарчев извади една кожена кесия, развърза възела на тасмата и от нея отброи десет златни махмудии.

— Вземи — каза. — Няма да са ти излишни. — Васил без усукваници и предвземки прибра парите. — Хайде върви, момче. И нека славянският господ да ви пази, Корзухин и... тебе. Ако напролет ви срещна живи и здрави, ще се нарежа като казак от радост.

Разделиха се без повече церемонии. Само Мамарчев се сети да подвикне подир отминаващия Васил:

— И кажи на твоя човек да си измисли някаква хубава история за пред началството. Иначе догодина или него ще съдят, или тебе...

---

[1] По-правилно: „бир парча“ — буквално „едно парче, един къс“: преносно — „малко“ (тур.). ↑

[2] Действително от всички пратеници при Ипсиланти се е спасил поради заболяване в Зимнич само един и той е бил именно хаджи Михал от Сливен. И по-късно е станал родоначалник на видна фамилия в Брашов. За това чудно избавление вж. Табаков, т. II, стр. 69, също Николай Тодоров — „Филики Етерия и българите“, БАН, София 1965, стр. 81. ↑

Тук като че се налагаше ща турим точка и да затворим страниците на тази част от нашия летописен разказ — настъпваха есента и жестоко студената зима, в която сякаш нямаше нищо по-важно. Преди всичко по фронтовете: по черноморското крайбрежие до Варна и в дълбочина до Провадия русите се укрепваха, за да преминат в отбрана до пролетта; при Силистра обаче те трябваше безславно да свият знамената и да обърнат гръб на крепостта, изпратени от високомерно и присмехулно развяващия се туг<sup>[1]</sup> на Серт-Махмуд паша. Цели шест месеца оттук нататък два народа — руският и турският — щяха да набират сили за следващата схватка.

Също и за героите на тази книга като че няма какво да се разкаже. Някъде в лозята между Силистра и Тутракан Васил и майор Корзухин ще се измъчват от небивалия студ, но и ще му бъдат благодарни, защото той ще държи турските шайки по-далеч от убежището им. Същият студ ще подгони хайдутите, та те няма да успеят да презимуват в планината, а ще се разпилеят до пролетта в домовете на своите верни ятаци. В планината ще остане само трупът на Манол, запазен от вълци и лешояди под купчина камъни, а в Сливен една бременна жена ден и нощ ще го чака. Къщата пък на Бяно ще се оглася от вече дошлия нов живот, самият Бяно ще се преструва на твърд и равнодушен, но вътрешно ще примира от радост когато, ще чува първите звуци на малкия Боян. Също и приятелите му ще прекарат есента и зимата със своите грижи и радости, но няма да забравят и Братството. Ще си има своите грижи и радости и Димитраки чорбаджи, че и Тахир ага — той все ще чака кога ще дойде време зурлите и тъпаните да гръмнат „кестермето“ и той да тръгне към бойното поле начело на войските си...

И ако все пак не затворихме тази част от летописа то е, защото искаме да разкажем за някои важни събития, станали през шестте месеца в руския царски двор и в щабовете, които щяха да имат решително значение за по-нататъшния ход на войната.

В Русия „мъртвият сезон“ започна с една печална равностетка, която обаче никой не се престара да отнесе тичешком на „батюшка-цар“. Става дума за загубите — на фона на анемичните успехи те се оказаха потресаещо големи: общо убити, излезли от строя поради тежки рани или умрели от болести 29 658 души: ако се прибавеха към тях убитите, умрелите, изчезналите и замръзналите през зимата, цифрата нарастваше до 40 000 човека. Междувременно в конницата, артилерията и обоза бяха умрели до 16 000 коня... Състоянието на духа на оцелелите войници — в една армия моралните фактори също подлежат на много строга преценка — беше крайно лошо, колебаеше се някъде между апатия и отчаяние.

Но ако тази тъжна равностетка можеше по някакъв начин да се премълчи или поне да се спомене мимоходом, не беше така с плановите за по-нататъшното водене на войната — веднъж започната, тя волю-неволю щеше да продължи, а за продължението ѝ се изискваше поне донякъде ясен и поне донякъде изчерпателен предварителен план. В това отношение цареше пълно объркване. Началникът на Главния щаб Дибич, който във всички свои планове за война с Турция бе предвиждал преминаване на Балкана и слизване до Цариград, сега не криеше, че се колебае да замени прехвърлянето през голямата планина с един поход на запад по Дунава до съединяване със сърбите; какво щеше да се прави след това съединяване, той нито споменаваше, нито имаше представа. Възрастният генерал-адютант Жомини, ползущ се с признанието на виден теоретик, съветваше императора „да не преминава Балкана до ликвидирането на Шуменската крепост“. И докато генералитетът и безчислените съветници се люшкаха в двусмислени предложения (за да не се окаже после, че именно те са дали фаталния съвет), царят-император формулира решението си на върховен главнокомандуващ: „Достатъчно е онова, което е овладяно. Благодарумието изисква да се изостави всяка мисъл за преминаването на Балкана.“ Всички побързаха не само да изръкопляскат на това височайше решение, но и да изтъкват, че в същност, видите ли, винаги са били привърженици именно на такъв стратегически план. Дори граф Дибич прибра пети и одобри

становището на царя, „не намерил в себе си достатъчно мъжество, за да изкаже откровено на господаря своето мнение“, както ще го осъди по-късно Епанчин.

И когато всичко изглеждаше окончателно решено, намери се един стар войник — генерал-адютант Иларион Василевич Василчиков, — който в писмо до царя направи на пух и прах кампанията от 1828 година, като с примери и анализи доказа пълната некадърност на военачалниците, не одобри и твърде лесния отказ от генералния план за войната и накрая посъветва императора да се ограда със способни хора, които заедно с него да решат по-нататъшните действия. Този пряк войнишки съвет шокира Николай I и той реши да го послуша. И на 19 ноември 1828 година свика на заседание комитет, в състава на който бяха граф Кочубей, граф Чернишъов и генерал-адютантите барон Тол и Василчиков. След бурно разискване, в което тон на прямота и суворовска настъпателност даваше все Василчиков, комитетът реши: войната да продължи с енергични действия и с неочаквано нападение на Шумен; да не се преследват едновременно няколко цели, а да се използват по-големи съединения за отделните операции; флотът да се използва повече и по-рационално; ако не се превземе, Шумен да се парализира, а войската да премине Балкана като се овладеят Бургас, Айтос и Карнобат; да се създаде нов резерв от 25 000–30 000 души и да се съдействува за създаване на отряд сърби, в състав 12 000–15 000 души. Че трябваше да настъпят промени и в командването на Втора армия не беше писано черно на бяло в решенията на комитета, но то се разбираше от само себе си. И те настъпиха.

На 9 февруари 1829 година фелдмаршал граф Витгенщайн бе уволнен от командването на Втора армия „поради съвършено разстроеното му от изминалия труд здраве“, а началник-щаба Киселъов бе преназначен — фактически понижен — в командир на 4 резервен кавалерийски корпус. За главнокомандуващ Втора армия царят назначи генерал-адютант граф Иван Иванович Дибич, като се уповаваше на предишните му бойни успехи, на широките му военни познания и на енергичността на неговите ненавършени четиридесет и четири години, а за негов началник щаб — барон Тол. Това последно назначение за малко не обърка цялата работа: Дибич ревнив към всичко, което може да засенчи личността или успехите му, в безспорните пълководчески качества на К. Ф. Тол видя не предимство за воденето на война, а

опасност лично за себе си. Защото барон Тол не само беше по-старши от Дибич и по възраст, и по служба и беше произведен генерал от пехотата в един ден с него (22 август 1826), но имаше в своето минало много славни спомени и огромен боен опит. Той се опита да предотврати назначението, но като не успя, имаше с Тол един пренеприятен разговор, в който му постави две условия: никога да не пише без негово (на Дибич) знание на императора и да спори с него колкото иска, когато са насаме в кабинета, но пред другите да му отдава безпрекословно подчинение. Тези не съвсем достойни за един военачалник условия възмутиха войнишката душа на барон Тол и той реагира бурно, после обаче пожертвува личното си честолюбие в името на войната и отечеството и ги прие. Нека прескочим малко в събитията и да кажем, че барон Тол изпълни обещанието си, служи до края на войната с голямо усърдие и отношенията между двамата бяха добри. Доволен от лоялността му, Дибич често го хвалеше в донесенията си до императора, за боя и победата при Кюлевча му издействува графска титла, а при сключването на мира — високия орден „Свети Георги“ II степен.

Времето до началото на втората кампания беше малко и в него командувачият и началникът на щаба на Втора армия имаха да извършат действително огромна работа. За състоянието на противника и за понесените от него загуби те знаеха малко — като хора с опит не се съмняваха, че по-голямата част от информацията им е, както се казваше тогава, „по суворовски донесения“<sup>[2]</sup>, Бяха им известни само някои промени във висшето командване и сведения за придвижване на резерви към Европейския боен театър (по време на военните действия и след това щеше да стане ясно, че Турция е събрала около 60 000 души между Бургас и Цариград, корпус от 4000 души е бил изпратен във Видин, а освен това командването е разполагало и с около 60 000 души нередовна войска). Недоволен от действията на Хюсеин паша през 1828 година, султанът го освободи като сераскир (главнокомандуващ) на войските, но, продължавайки да цени неговата популярност сред войската, му даде началството над войските в Русчук. За сераскир бе повикан Решид Мехмед, паша с три туга, който по това време се намирал в Епир. Беше известен с твърдостта на характера си, строгостта, справедливостта и личната си храброст.

Бяха извършени известни промени в командването на Втора армия. Тук не можем да изредим всички началници на възлови служби в Главната квартира, нито дори командирите на дивизиите. Ще споменем — колкото и това да е отегчително — имената на командирите на пехотните корпуси, за да улесним читателя, когато по-нататък той ще трябва да се ориентира в бойната обстановка. Втори корпус бе поверен пак на генерал-адютант граф Пален, но към този виден помещник бе придаден за началник-щаб способният офицер майор Герман. Командир на Трети корпус бе, талантливият и обичан от войниците генерал-майор Красовски, със също така талантлив началник-щаб генерал-майор княз Горчаков. Споменатият вече генерал от пехотата Рот остана командир на Шести корпус, но за понамаляване броя на грешките му за началник-щаб на корпуса бе назначен генерал-майор Вахтен. За командир на Седми корпус бе повишен (в предишната кампания той командуваше 3 хусарска дивизия) генерал-лейтенант Ридигер, известен във войската със своята храброст; с добра репутация се ползуваше и неговият началник-щаб генерал-майор Делингсгаузен.

Като преценяваха причините за неблагополучията през 1828 година, Дибич и Тол не затвориха очи и пред окаяното положение на войниците. И доколкото беше възможно в царската армия, положили известни усилия да го подобрят. След години военният историк Епанчин ще ги похвали така:

„Преди всичко обръщението с войниците станало по-снизходително; непоносимият гнет и неестественият стоеж били донякъде смекчени.“

Справедливостта изисква на Дибич да се признае вярна оценка за боеспособността на армията, а също усилията за частично поправяне на неблагополучията, заповядвайки да се проведат зимни учения в разпръснат строй и стрелба по цел. Нека си позволим отново да цитираме Епанчин:

„Ако се вземе под внимание времето, когато е дадено това нареждане — време на шагистиката и на церемониалния марш, — то не може да не се оцени рационалното изискване на Дибича да се премине към обучение в особеностите на разпръснатия строй и стрелбата в цел.“

И така, идваше време отново да загърмят оръдията.

---

[1] **Туг** — конска опашка (тур.). Също — пискюл от конски косми, поставен на шапката на паша, като броят на туговете определял ранга на пашата. През епохата, която описваме, пашите са носели своите тугове — конски опашки — не на шапките, а окачени на прът като знаме: санджакбейовете имали по един туг, бейлербейовете — по два, везирите — по три. ↑

[2] Става дума за един известен анекдот, свързан със Суворов. Преписваме го дословно от цитираните „Писма...“ на Фонтон, стр. 233–4:

„Великият Суворов всички свои донесения е диктувал самичък на първия срещнат адютант. Веднъж капитан Черевин писал под негова диктовка описанието на някаква битка срещу турците. Донесението било завършено, когато капитан Черевин забелязал на Суворов, че не е отбелязан броят на ранените и убити турци.

— А какво мислиш ти — попитал Суворов, — колко са техните ранени и убити?

Черевин, знаейки, че Суворов обича положителните отговори, отвърнал направо:

— Три хиляди сто деветдесет и девет.

— Обърни твоите цифри. Колко ще излезе?

— Девет хиляди деветстотин и тринадесет.

— Тогава така и пиши! Голяма работа — бива ли да жалим турците?“





## ВТОРА ЧАСТ ОПИЯНЕНИЕТО

*Йорги мама си думаше:  
— Майно ле, стара и мила,  
я подай, мамо, я ми дай  
рубата, мамо, юнашка,*

*...*

*пушката багдаткинята,  
сабята дамаскинята,  
силефа сирменлията  
и сребърни чифте пищови.  
Аз ще се, мамо, пременя,  
млад волентирун ще ида,  
царството да си отървем  
от тези турци проклети!*

Народна  
песен

*Гръцкото и сръбското въстание са  
докоснали само периферията на нашата  
народност, а Дибичовият поход, е минал като  
гръмотевица, която оставя след себе си само  
разрушения.*

Михаил Маджаров  
(„Спомени“)

Откакто научи българската поговорка „Кучето скача според тоягата“, Роман Алексеевич Корзухин започна да гледа философски на края на две от своите илюзии.

Първата — четенето. В двадесет и пет от всичките си тридесет години той смяташе за невъзможно да прекара — е, нека не бъде един, но цели три дни, без да прочете поне една страница. Когато се върна от оня свят (изразът принадлежеше на денщика Василий), той остана няколко дни в онова състояние, което по късно сам уподобяваше на сутрешния полусън — не спиш, но не си и буден и възприемаш околния свят от някаква неизмеримо далечна дистанция. Като се събуди окончателно, Корзухин наред с постоянния си глад почувствува и нужда да чете. Ала докато с физическия глад Василий се справяше с поредица от гастрономически чудеса, то за духовния, четенето, нямаше никакъв изход. И не за ден, два или три — така продължи повече от полугодие.

Като се увери в това, Корзухин започна да запълва времето си не само със занимания от „духовната сфера“ в случая изучаване на българския език и опознаване на българския народ, — но и с физическа дейност, която бе напълно нова за него. Той бе имал само смътна и донякъде фантастична представа за труда на селянина, ратая, слугата; сега доброволно и с удоволствие се включи в този труд и не само не се срамуваше и не изпитваше досада, но изживяваше и нещо като радостта на откривател. Да сече дърва, да насолява сланина и опушва месо, да преработва зеленчуци за зимнина, да пере, да кърпи, да готви и прочее, и прочее — това бяха все човешки деятельности, които той бе познавал като глаголи, а едва сега откриваше значението им.

Като помагаше на Василий, дойде крахът и на втората му илюзия. Корзухин бе получил възпитанието си в семейство, в което честността бе върховен закон. Кражбата — това беше една от големите форми на безчестието, а тук той не само се научи да краде, но дори и изпитваше някакво тайно удоволствие от кражбите си: правеше го и не толкова за обогатяването, колкото за риска, усилието и емоциите, свързани с кражбите.

Крадяха по правило само от турски села, от турски къшли и мандри — това беше категорично условие, поставено от Василий и възприето с ентузиазъм от майора: като наричаше плячката

„контрибуции“, той имаше все пак някакво, макар и съмнително по стойност оправдание пред себе си. А иначе кражбата даже му се услаждаше. И ако му се случваше да измине петнадесетина версти с една овца на раменете, той не само не се чувствуваше гузен, ами дори се гордееше с „подвига“ си.

Ако към описаните занимания прибавим и лова, приблизително ще изчерпим нещата, които запълниха тази първа зима на Корзухин върху българска земя. Ловуваха двамата с Василий много, по-близо и по-далеч от укритието си и с всякакви оръжия — с хитроумни капани, с пушки, че и с обикновен нож. За два от ловните си подвизи Корзухин след това обичаше да разказва до края на живота си. Определи гръб до гръб, въоръжени само с ножове, веднъж през зимата те се справиха с цяла глутница вълци, та жилището им после бе застлано с осем вълчи кожи. При друг случай пак през зимата Корзухин уби един глиган, поне осем пуда<sup>[1]</sup> тежък, като за оръжие използва обикновен топор; следвайки съветите на своя ментор<sup>[2]</sup>, той причака глигана зад едно дърво край горската пътека и го повали с един единствен удар, разцепил черепа на животното.

Благодарение на всичко това, когато оръдейната канонада призова него и Василий отново под стените на Силистра, майорът не само се бе отърсил от всички следи на жестоката болест, но бе както никога досега силен, пъргав, издръжлив. Да не говорим, че покрай това бе усвоил съвсем задоволително български, научил се бе да уважава труда на всяка слугиня или мужик и във възпитанието му в духа на крал Артур<sup>[3]</sup> се бяха появили съвсем нови черти...

Но преди да го видим през пролетта да се сражава отново срещу турците, трябва непременно да споменем един негов разговор с денщика му Василий. Наскоро след като бе излязъл от своето състояние на полусън, Корзухин извика денщика при одъра си и с думи и жестове му изрази благодарността си за своето спасение. Непривикнал на такъв род отношения, Васил дълго се чуди къде да дене ръцете си, пък неочаквано изтърси:

— Слушай, твоя милост, толкоз ли е тая благодарност, че да мога и аз да поискам нещичко от тебе?

— Разбира се — каза офицерът и се постара някак си да поскрие разочарованието си — не му беше приятно да узнае, че е бил спасен поради очакване на някаква отплата.

— Щом е тъй, ето какво искам от твоя милост: дорде сме живи, нивга втори път да не отваряш уста за благодарности. Кой каквото могъл — сторил. И го е сторил от сърце, не за благодарности.

Русинът бе поопознал българите, па и своя Василий, та не заговори повече на тази тема, макар че благодарността никога не напусна сърцето му. Както ще видим, те се върнаха към нея още веднъж, но тогава го поиска вече денщикът.

\* \* \*

Обсадата още не беше завършена, та докато се водеха артилерийските двубои, полковете още маршируваха с развети знамена към отредените им места. Ако ги гледаше, лековерен човек би могъл да помисли, за някакво предварително споразумение със Серт-Махмуд паша двете войски да не си пречат, докато дойде времето за същинските сражения. Ала своеобразната военна идилия не продължи дълго. Неочаквано турците извършиха енергичен излаз от крепостта и създадоха паника в авангарда. На помощ на обърканите предни части се притече 12 егерски полк начело със своя храбър командир генерал майор княз Прозоровски. Излазът, както се казва по военному, беше подавен и дори егерският полк премина в преследване на излезлия от Силистра неприятел. Тогава обаче се оказа, че старецът Серт-Махмуд бил по-хитър, отколкото го смяташе руското командване — изтегляйки частите си, той в същност преднамерено бе увлякъл полка в предварително простреляно от артилерията на крепостта пространство и сега откри унищожителен огън с няколко батареи. Един от първите, които станаха жертва на турския огън, беше намиращият се до княза подполковник от Генералния щаб Ладиженски, който получи тежко нараняване. Княз Прозоровски лично вдигна ранения на ръце, пренесе го по-назад и заповяда да го отнесат в лазарета. И тъкмо се връщаше отново към командното си място, турско гюлле го удари в хълбока и разпиля вътрешностите му.<sup>[4]</sup>

Смъртта на генерала предизвика суматоха; мнозина побягнаха в различни посоки, баталионите и ротите се объркаха и войниците започнаха да стават лесна плячка за падащите гранати. Противникът разбра това и уж изтеглящите се турски части повторно се обърнаха и

нападнаха. Някои от егерите побягнаха; офицерите, поразени от гибелта на своя командир, губеха ценни минути в бездействие. И точно когато настъпи онзи миг на сражението, в който капризната Белона<sup>[5]</sup> оставя на участниците в битката сами да я превърнат в победа или поражение, пред разколебаните солдати от 12 егерски полк изскочи непознат офицер, с мощен глас събра вниманието върху себе си, подчини на волята си войниците и офицерите (включително и по-старшите от себе си) и от тълпа създаде отново войска. По-късно егерите щяха да си спомнят много любопитни подробности — отшелническата му брада, тънката лятна униформа, видяла и по-добри дни, липсата на сабя в ръцете му, странната и живописна фигура на мъжа, който го следваше неотлъчно като сянка, — но това щеше да бъде по-късно, в часовете на спокойно връщане към миналото. В критичния миг те само чувстваха волята му, способна да възвърне силата им, и се вкопчиха в нея.

С няколко бързи заповеди майорът (защото непознатият беше с пагони на майор) построи полка в боен ред, с два-три залпа накара турците да загубят желание за ръкопашен бой, после заповяда отстъпление, за да извади егерите от поражаемото пространство на силистренските батареи.

Последните от изтеглящите се роти все още ставаха жертва на гюлетата, когато някъде от фронта се подаде гръмогласна команда „На краааа-ул“<sup>[6]</sup> и пред отстъпващия полк се появи конна група, чиято златна украса издаваше представители на най-висшето началство. Изглежда, че бяха наблюдавали краткотрайната битка през далекогледите си, та не спряха пред изстъпващите се напред малки и големи командири от полка, а се насочиха към онзи, непознатия. И като стигнаха до него, спряха и чинно оставиха един от тях — беше главнокомандувачият граф Иван Иванович Дибич — да бъде на един кон разстояние пред другите.

— Вие ли, господин майор, организирахте полка за посрещане на повторната турска вилазка<sup>[7]</sup>? — попита Дибич, като се мъчеше да прикрие изненадата си от необичайния външен вид на офицера.

— Преувеличавате заслугите ми, ваше високопревъзходителство — скромно отговори запитаният. — Само гласът ми се оказа по-силен.

— Оставете преценките на мене — каза главнокомандувачият по такъв начин, че не се разбра дали това беше смъмряне или похвала. —

Представете се!

— Майор Корзухин Роман Алексеевич от 31 егерски полк.

Граф Дибич имаше валчесто бръснато лице, което, според мнозина, по грозота отговаряло само на грозотата на фигурата му.<sup>[8]</sup> А когато гримасничеше — нещо често за него, — това лице ставаше направо отвратително. Тъй беше то и сега, когато той само сви вежди в почуда:

— 31 егерски? От Шести корпус? Та вие сега би трябвало да сте на път някъде между Шумен и Провадия! Обяснете се, господин майор.

С няколко сдържани изречения Корзухин описа събитията в живота си от есента до преди два часа, когато случайността пожела да се върне в армията точно при смъртта на генерал княз Прозоровски.

— Този ли? — попита Дибич, като посочи с поглед човека, свойски застанал до рамото на майора, окичен с цяла колекция от допотопни оръжия.

— Тъй вярно, ваше високопревъзходителство, този е българинът Василий, мой денщик и двукратен спасител.

Негово високопревъзходителство пригответи уста да зададе нов въпрос, ала едно ново нещастие спря думите му — турско гюлле, очевидно изстреляно от далекобойно оръдие, отнесе главата на един от солдатите, тълпящи се зад Корзухин и след това се търколи в опасна близост до бляскавата свита и до самия Дибич. С любопитство, но без никаква следа от страх Дибич проследи гюллето, съскащо и премятащо се преди взрива, и не само не побягна, но не направи даже крачка встрани, когато то избухна и вдигна гейзер от пръст и камъни. Смелостта на главнокомандувания бе посрещната с гръмотевично „ура“ от егерите. Дибич го изчака да заглъхне, безучастно изчуквайки с пръст прашинките от китела си, а после каза:

— Любопитен съм да чуя в подробности вашите преживелици, господин майор, но това ще стане друг път, при по-щастливи обстоятелства. За сега по-неотложно е да се явите при генерал-лейтенант княз Любомирски и да му предадете следните мои заповеди. Да ви зачисли на подходяща длъжност в дивизията, може би именно в осиротелия 12 полк. Да ви снабди с всичко необходимо, включително, хм, с една по-благоприлична физиономия. Апропо, същото се отнася

естествено и за вашия денщик. И най-сетне — да ви представи за подходящо награждаване. Разбрахте ли?

— Тъй вярно, ваше високопревъзходителство.

Дибич козирува за сбогуване и смушка коня си, но после нещо в майора, изглежда, го усъмни, та дръпна отново поводите и попита:

— Ще предадете ли на княз Любомирски нарежданията ми?

— Само първите две — призна Корзухин.

— Неоправдана стеснителност? Излишна скромност?

— Истината е много по-проста, ваше високопревъзходителство.

Българите в лицето на моя денщик ме научиха да преоценявам всички форми на почест и слава, които досега съм приемал на доверие.

Нова гримаса — този път тя изразяваше колебание между гняв и разбиране — „украси“ лицето на главнокомандувания.

— Установеният и утвърден от опита и традициите ред в една армия е по-важен от личните предпочитания на чиновете в нея. — След тези думи можеше да последва заповед или поне заплахата, но Дибич притежаваше достатъчно вътрешно благородство, за да не прибегне до тях. Той се задоволи да потърси с очи и да се обърне към един офицер от егерите, който стоеше наблизо: — Подполковник, вашето име?

— Павлов Дмитрий Викентиевич.

— Чухте ли преди малко моите нареждания?

— Тъй вярно, ваше високопревъзходителство.

— Е добре. Заповядвам да заведете майор Корзухин при княз Любомирски и вие лично да предадете нарежданията ми.

— Разбрано, ваше високопревъзходителство — козирува подполковникът. — Ще бъде изпълнено, ваше високопревъзходителство.

Дибич се отдалечи, последван от позлатената си свита. Един съвсем млад, голобрад офицер, прапорщик<sup>[9]</sup> някакъв от тези, които се тълпяха наоколо, възкликна подир него:

— Гледай го ти, малкия Наполеон! Очи в очи със смъртта и пак не трепва...

Корзухин също имаше на какво да се учуди, та попита подполковник Павлов:

— В същност какво прави граф Дибич тук?

— Как? И това ли не знаете, човече? Граф Дибич е сега главнокомандуващ Втора армия. На мястото на Витгенщайн...

---

[1] **Пуд** — руска мярка за тежест, равна на 16.39 кг. ↑

[2] **Ментор** — наставник, възпитател, ръководител; Наричателно по името на Ментор, мъдрия наставник на Одисеевия син Телемах. ↑

[3] **Крал Артур** — полулегендарен крал (VI в. от н.е.) на Галия (на английски Уелс), приключенията на когото са станали основа на големия цикъл рицарски романи на Кръглата маса. Синоним на благородство и рицарски добродетели. ↑

[4] Всички обстоятелства около смъртта на генерал-майор княз Прозоровски са автентични. ↑

[5] **Белона** (лат. Bellona) е римска богиня на войната, жена на Марс. ↑

[6] Стара руска команда „За почест“. ↑

[7] **Вылазка** — руски военен термин, означаващ внезапно нападение, извършено от обсадени войски; като **вилазка** е възприет със същото съдържание и в нашата военна терминология. ↑

[8] Личността на граф Дибич е сравнително малко позната у нас (впрочем и в СССР също). Чувствайки тази празнота, авторът пожела да я запълни, като за целта след многомесечен труд издири всичко, казано за този пълководец от неговите съвременници и от покъсните изследователи. В резултат абсолютно всяка физическа и духовна черта на Дибич, предадена в книгата (напр. грозотата му, достигаща до уродливост, изключителната му лична храброст, безмерната му амбиция и суета, прозвището „малкия Наполеон“, та дори и растящото му пристрастяване към алкохола, което, казано между другото, година след похода на Балканите ще доведе до смъртта му), е взета съвсем точно от документите. А за читателя със специализирани интереси ще изредим само имената на авторите, от трудовете и мемоарите на които е извлечен физическият и духовен образ на Дибич: А. Ф. Орлов, принц Евгени Виртембергски, Молоствов, Д. В. Давидов, А. И. Михайловски-Данилевски, Бернгарди, Закревски, Ф. П. Фонтон, Н. Епанчин, Н. А. Лукьянович, д-р С. Табаков, а също и от писмата и докладите на самия Дибич. ↑

[9] **Прапорщик** (рус.) — най-низшият офицерски чин в руската царска армия. ↑



През цялото време на обиколката си Дибич се усмихваше, усмихнат влезе и в просторната си палатка. И причината за доброто му настроение беше онова подметнато „малкия Наполеон“. За това прозвище, което честичко вървеше с името му, знаеше отдавна. Преструваше се на надменно безразличен, но противно на онова, което приятели и врагове вероятно очакваха, то му доставяше тайно задоволство — да бъдеш един Наполеон, пък дори и малък, то вече означава да си постигнал огромна висота. Другото, по-същественото, беше ясната и германски студена преценка на Дибич, че съдбата поначало е изключила за него възможността да стане „втори Наполеон“ и следователно като „малък Наполеон“ той бляскаво бе изчерпал възможностите си. Защото корсиканецът бе имал шанса да даде простор на гения си в една Франция и сред един народ като френския, докато него съдбата е запокитила тук, в тъмния хаос на тъй наречената широка славянска душа, във владенията на богоравния батюшка-цар, където и истинският Наполеон не би успял да бъде друго, освен малък.

Отпуснал се в мекото си кресло — то го следваше навсякъде — и опънал крака, Дибич почувствува, че му липсва още нещо съвсем малко, за да превърне удобното в приятно. Пресегна се и дръпна камбанката върху масичката. В същия миг сякаш през цялото време бе чел мислите му, влезе камердинерът Степан с чаша димящ пунш<sup>[1]</sup> в ръце.

При втората чаша пунш днешното подмятане го върна към честите му размишления за истинския Наполеон. Сложно, извънредно сложно — заплетено и криволичещо — беше отношението на граф Дибич към корсиканеца. Още съвсем млад той се бе сражавал срещу него от Аустерлиц през Березина до Париж (там именно, в Париж, едва 29-годишен той бе получил своя орден „Свети Александър Невски“!) и го бе мразил — като враг и като човек, удавил цяла Европа в кръв. Същевременно обаче бе изпитвал към него и благодарност — ако не бяха безкрайните Наполеоновы войни, Дибич никога не би могъл така бързо да разкрие качествата си на войник и пълководец, извели го до

върха на руската армия, а щеше да крета някъде по гарнизоните, улисан в бумажничество, дребни интриги, игра на карти, може би в дуели и правене на деца.

— Ала Наполеон се е сражавал за собствена сметка, а не като генерал на еди кого си!... — произнесе той гласно. — Дори когато е бил само генерал!...

Тези думи му напомниха, че би трябвало да изостави своето *dolce far niente*<sup>[2]</sup> и да напише поредния си доклад до императора. Поколеба се — пуншът му се услаждаше, — но събра воля и си наложи да прекара неизбежните час и половина — два с перо в ръка до масата. Наложил си, защото вече се познаваше: след втория пунш още можеше да пише, след четвъртия волята не му достигаше, та удоволствието вземаше връх над дълга, а след шестия и да искаше, не беше в състояние...

Навън вече се здрачаваше, когато изпълни и това. Той звънна на камердинера и Степан все така мигновено се появи с чаша пунш — третата — в ръка. Питието отново хареса на Дибич, но не му възвърна предишното щастливо разположение на духа. Мислите му сега се завъртяха около враговете и съперниците му — една глутница, вечно гладна и търсеца мърша. О, те не се спираха пред нищо, тези човешки кучета! Подлост, клевета, интрига, отровна ирония, удар „из-за угла“<sup>[3]</sup> — нищо не липсваше в техния арсенал. Пътят на Дибич до графското достойнство и до сегашната му длъжност беше в същност неговият личен път от Тулон до Ваграм. Но докато Наполеон бе имал насреща си войници и щикове, той бе трябвало да се бори с кучета и кучешки синове и с техните разнасящи бяс лиги.

Погледът му попадна върху последния лист от писмото до царя.

— Ето, дори само това! — каза гласно. — Мигар на тях може да се угоди?

Мислеше за последните редове на писмото. Както обикновено<sup>[4]</sup>, той го бе завършил с:

„Удостойте, Госуданрь, принять выраженІя вѣрности и глубочайшей признательности, с которыми имѣю счастье быть, Государь, Вашего Императорского Величества вѣрноподданный и всенижайшій слуга И. Дибичъ“

Като го прочетяха (защото писмата му нямаха личен характер, а представляваха официалните му доклади за хода на войната, които достигаха до повече ръце и очи), ония щяха да лавнат „Раболепие!“, „Безгръбначество!“, „Угодливост!“. Но ако завършеше накъсо, например „Главнокомандуващ Втора армия Дибич“, същите тези кучешки морди щяха да ревнат „Високомерен!“, „Тщеславен!“, „Алчен да затъмни и батюшка-цар!“

Дибич пресуши на един дъх пунша и се обърна с висок глас към ония, които се тулеха из сенките тук наоколо и на хиляди версти на север:

— Е добре, лайте, песове! Лайте! Наричайте ме безгръбначен и раболепник! Наричайте ме както щете, аз пак съм по-високо от вас...

Той звънна и винаги готовият Степан веднага замени чашата.

Беше плащал, Дибич. Беше скърцал със зъби и беше плащал. Плащал бе от първия час, когато, още почти момче, кракът му стъпи в Русия. Връстниците му, същите, които днес виеха срещу неговите успехи, бяха превръщали живота си в едно неспирно удоволствие тогава, когато Иван Дибич, довчерашният прусак Johan Karl-Friedrich-Ant Diebtsch, — невзрачният имигрант, бе имал едно единствено, и то твърде съмнително богатство — диплома на завършил Берлинския кадетски корпус и една единствена храна — амбицията да се наложи, да преуспее. По онова време той плащаше в лишения, които си налагаше сам. Колко получаваше един прапоршчик, какъвто бе назначен след идването си в Русия? Не беше ли заплатата му достатъчна само за едно жалко съществуване и чаша водка в неделя вечер? Е добре, той се бе лишавал и от чашата водка, и бе пестил жалките си копейки не за друго, а за да плаща на учител и да черпи военни знания.

За успеха, за днешния си и утрешен успех, той бе плащал с парите си, с кръвта си, когато се е налагало — и със самоунижението си: малко ли са били некадърниците, пред които е трябвало да превива гръб... Нямаше крачка в живота и попрището му, които да не беше заплатил. Унизяваха го. И той преглъщаше — крачка напред. Поругаваха го и преглъщаше — крачка напред. Дори прехвърлянето му от Семьоновския полк в щаба — не беше ли и то в резултат на едно жестоко поругание?<sup>[5]</sup>

Под влияние на чашите пунш, чийто брой вече обърка, Дибич стана опасно откровен пред своите отсъстващи и винаги присъстващи противници:

— И не се срамя да ви кажа — размаха заканително ръка, — че съм плащал и с други, много по-тежки цени. Интригувал съм. Злепоставял съм. Крал съм, да, дори съм крал, господа.<sup>[6]</sup>

Постепенно в съзнанието му се смесиха спомени, мисли за настоящето, видения от сладкото бъдеще. Не разбра колко време бе изминало, когато един тих и почтителен глас го накара да се събуди от съновиденията си. Беше камердинерът — Степан:

— Господарю! Пратеник, господарю...

През мъглата, предизвикана от пунша, Дибич разбра погрешно:

— Фелдегерът<sup>[7]</sup> ли е, Степан? Ей-сега ще запечатам писмото...  
— После се изненада. — Мигар ще тръгне сега, в тъмното?

— Фелдегер, но от негово Превъзходителство генерал Рот. Носи донесение. Бързо било, казва...

— Добре, щом е толкова бързо, нека влезе.

— Не е ли по-добре аз да ви предам писмото, господарю?

Златен е, този Степан — съобразителен и тактичен. Виждаше той, че неговият господар не е за пред хора и внимателно подсказваше...

— Да, донеси го ти, Степан!

След малко писмото на Рот беше в ръцете му. Дибич разчупи печата и разгъна свитъка. Онова, което прочете, го накара в един миг да изтрезнее — Рот донасяше, че великият везир Решид Мехмед паша настъпвал с четиридесетхилядна армия към Провадия и че положението на самия Рот е „повече от критично“.

— Поврага проклетия Рот! — изруга високо Дибич. — Такива са тези „командири по заслуги“... Степан!

— Заповядайте, господарю.

— Намери барон Тол и го повикай незабавно при мене. — И за всеки случай добави: — Но преди това прибери тези чаши... — Не му се искаше Тол да разбере в какво е удавил времето си тази вечер.

— А фелдегера, господарю?

— Нека се нахрани и отпочине, но да бъде готов. Може би ще тръгне обратно още тази нощ... — Камердинерът излезе, а Дибич

измърмори недоволно под носа си: — Наполеон е имал за помощници Ней, Мюра и Бернадот, пък на мен са дали некадърници като Рот...

Барон Тол влезе, поздрави учтиво, но сдържано. Мъж със среден ръст, той в сравнение с графа изглеждаше почти висок. Руменото му възпълно лице с подстригани, добре сресани мустаци изразяваше спокойна съсредоточеност.

— Четете, господин барон! — Дибич му подхвърли донесението на Рот. — Четете и ругайте заедно с мене!

Началник-щаба прочете писмото, ала нито изруга, нито с нещо измени физиономията си. Изобщо прояви онова свое държане, което по-късно щеше да накара един съвременник<sup>[8]</sup> по друг повод да го охарактеризира със следните думи: „Аз не знам какви бяха вътрешните чувства на Толя. Той е железен прът. Не е възможно да го превиеш, но затова пък човек може да се опре на него.“ Прочете втори път донесението, остави го на масата и произнесе с равен глас:

— Както обикновено, генерал Рот замазва положението, но мен ми се струва, че истината прозира и през замазването.

— Продължете, господин барон. Продължете!

— В основата очевидно е нова поредна грешка на Рот. А иначе събитията са се развили така. Везирът е излязъл от Шумен и...

— Забележете, активни турски действия! — вметна командувачият. — Това е пръв случай в тази война!

Той щеше да остане и последен, но двамата, разбира се, не знаеха това.

— ... и североизточно от Провадия — Тол направи справка в писмото, — при Ески Арнаутлар<sup>[9]</sup> попаднал на корпуса на Рот. След незначителна схватка везирът се изтеглил към Провадия. Вместо да го преследва с всичките си сили, този, хм, стратег Рот изпратил подир него само кавалерийския Охотски полк и две оръдия. Но на две версти от Ески Арнаутлар полкът попаднал на засада и турците започнали изстребването му. Рот обаче не извлякъл поука и от това. И се задоволил да изпрати на помощ 31 егерски полк на генерал Риндин с още две оръдия.

31 егерски полк? Къде беше чувал Дибич да се споменава за него? Ах, да, от онзи брадясал майор в лятната униформа, който днес спаси от разстрел 12 егерски. И се запита: дали вече се е представил на

княз Любомирски? Когато се отърси от тези мисли, беше пропуснал част от разбора на началник-щаба.

— Егерите и остатъците от Охотския полк се построили в каре, но неприятелският огън е бил много силен, фасовете на карето са били разстреляни в няколко минути и турците проникнали в карето, като започнали страшна сеч. Тогава ще да е паднал Риндин заедно с другите двадесет и двама офицери.

— От всичко колко?

— Тридесет и един, господин графе.

— Та това е почти пълно изстребление!

— За да не се стигне до пълно изстребление, заслугата е на — Тол отново се справи с писмото — полковник Лишин, който с един баталион на Якутския полк решително атакувал на щик и спасил остатъците на полка.<sup>[10]</sup>

— И сега този... този... — Дибич не намери подходящата дума — този Рот иска да го спасяваме.

— Лошото е...

— Какво е лошото? — сприхаво попита Дибич.

— Че не само той иска, но ние наистина ще трябва да го спасяваме. — Командуваният го стрелна с поглед и Тол се принуди да обясни. — Ако не го направим, този енергичен паша може да смаже Купреянов в Провадия и после остатъците от корпуса на Рот. Това са двадесет хиляди души, за които сме длъжни да мислим.

— Но рискуваме да повторим грешката на граф Витгенщайн — замисли се Дибич. — Ще разпръснем войските си на много страни, вместо да подготвим крупни удари с големи съсредоточения.

— Позволявам си да не споделям вашето мнение — спокойно възрази Тол. — Тази вечер обсадата на Силистра е окончателно изградена. Разполагаме действително с огромни сили. Ако решим да щурмуваме, трябва да очакваме падането на крепостта в близки дни. Ако пък решим да не щурмуваме, неоправдано ще бъде да осъдим на бездействие толкова много хора. И в единия, и в другия случай ще можем, смятам, в следващите три-четири дни да отделим поне един корпус, за да помогнем на Рот. — Той поразмисли върху собствените си думи. — При това на мнение съм, господин графе, че вашето присъствие — впрочем и моето също ще бъде по-необходимо там, край Шумен, отколкото тук.

— Смятате ли, че имаме човек, комуто да гласуваме доверие за обсадата? Спомнете си неудачите миналата година...

— Бих препоръчал генерал-лейтенант Красовски. — Тънка усмивка се хлъзна по устните на барона. — Той е войник<sup>[11]</sup>, господин графе, не е като...

Не довърши, но и не беше необходимо — Дибич разбра, че намекуваше за „проклетия Рот“, който миналата година бе командувал обсадата.

— Тогава назначете, моля, за утре съвещание с всички корпусни и дивизионни командири. Щом ще решаваме, нека решаваме без отлагане.

Барон Тол поздрави сдържано и се оттегли.

Дибич се поколеба, пък отново посегна към звънчето на масата...

---

[1] **Пунш** (англ.) — питие, приготвено от алкохолен концентрат (най-често ром), чай, лимон и други подправки; сервира се горещо. ↑

[2] „Приятно бездействие“ (итал.). ↑

[3] От засада, скришно, тайно, откъм гърба (рус.). ↑

[4] Граф Дибич действително най-често така е завършвал писмата си до императора (цитирано е по тогавашния руски правопис). В превод обръщението гласи:

„Удостойте, Господарю, да приемете изразите на вярност и дълбока признателност, с които имам щастието да бъда, Господарю, на Ваше императорско величество верноподанен и най-долен слуга И. Дибич.“

↑

[5] В спомените си (в „Русская Старина“, юли 1893, стр. 384) А. И. Михайловски-Данилевски разказва тази любопитна подробност от живота на Дибич. При гостуването на пруския император в Петербург през 1809 г. следвало на караул при него да застъпи тогава още младшият офицер Дибич със своята рота от състава на Семьоновския полк. Поради отблъскващата му външност обаче той бил заменен с

друг, красив офицер. Дълбоко огорчен, Дибич си издействувал преместване от гвардията в Генералния щаб и това се оказало щастлив обрат за него, защото в последвалата наскоро война с французите той, като генералщабен офицер, имал по-голяма възможност да покаже дарбите си и с това да постави начало на шеметната си кариера. ↑

[6] Става дума, разбира се, за кражба на идеи. Според дневника на съвременника му Бернгарди (публикуван в „Русская Старина“, юли 1893, стр. 47) в оперативния си план за войната с турците Дибич представил за свои идеите на принц Евгени Виртембергски с една единствена разлика — заменил Бургас със Созопол. ↑

[7] **Фелдъегеръ** — военен, по-рядко правителствен куриер (рус. остар.) Дибич е изпращал своите писма-донесения до царя по фелдегери, които изминавали разстоянието от българските земи до Петербург за 12–14 дни. ↑

[8] Феликс Петрович Фонтон — цитираните негови „Писма“, стр. 287. ↑

[9] **Ески Арнаутлар** — днес с. Староселец община Ветрино, Варненски окръг. ↑

[10] Събитията, достоверно предадени, се отнасят към 5 май 1829 г. ↑

[11] Ето мнението на Фонтон (стр. 229) за командира на 3 пехотен корпус: „... храбрия и предприемчив, израснал с духа на руския войник генерал Красовски“. ↑



— Чу ли телялина?

Бяно изчака да се разминат с една тайфа анадолци и едва тогава отговори:

— Не съм. Ей-сега за пръв път показах нос извън къщи. Какво е?

— Свикват редифа. Пешаците събират в понеделник, но конницата Тахир ага я иска още днес. — Мавроди Коджакара спря, подръпна приятеля си и двамата се заслушаха. — Чуваш ли?

— Чувам. По махалите думкат даули и квичат зурни.

— Това е, изпращат войниците. — Те продължиха надолу към Таш хана. — За да са толкоз припрени, трябва дядо Иван да им е пуснал по едно въгленче в потурите... Да се позавъртим нататък, а?

И двамата знаеха, че сега в Сливен за раята нямаше по-опасно място от сокаците и стъгдата около конака, но се отправиха нататък. Половината Сливен — турската половина — беше пред конака и изпращаше своите войскари, та никой не обърна внимание на неколцината гяури, дошли също на изпращането.

Те чакаха дълго, комай прекалено дълго. Най-сетне сейменбашии и чауши се разтичаха, прогониха тълпата изпращачи и как да е подредиха войската — чалгаджиите най-вдясно, а до тях конниците, криво-ляво разделени „онар“<sup>[1]</sup>. Тогава буриите гръмнаха тържествено и във вратата на конака се появи Тахир ага — целият в сърмени дрехи и със сиях, който светеше от злато.

— Туй за въгленчетата ще излезе бошлаф — измърмори Мавроди Коджакара. — Я го виж, сияе като месечина...

— Вярно — кимна му Бяно Абаджи. — Туй не е лице на човек, получил лош хабер.

Сеизи доведоха черен като гарваново крило ат и държаха стремената му, докато Тахир ага яхна животното. Като се намести удобно на седлото — така се наглася човек, който се стяга за дълъг сефер, — аянът измъкна из сияхлъка тежкия си ятаган, вдигна го над главата и изрече нещо, то не стигна до ушите на Бяно и Мавроди, ала конниците ревнаха с кръвнишко въодушевление. Тахир ага кимна на чалгаджиите и те подхванаха „Кестермето“. Все така ликуващ, аянът

смушка коня си и потегли към Ново село. След него се разтегна шарената върволица на войскарите, сподирена от още по-шарената тълпа на изпращачите.

Останаха почти сами на мегдана и Бяно каза угрижено:

— Ще правим, ще струваме, трябва да научим какво е станало.

— Има само един чалъм — отговори Мавроди. — Да отидем в кафенето на Мустафата и да заседнем като за дълъг лаф-мухабет. Агаларите все ще изтърват някоя приказка.

Отидоха при Мустафата, заръчаха две кафета, ала не им провървя: дембелите разменяха по пет лафа на сахат време, но все за друго — за изпращането на войската не заговориха. При третото кафе Бяно погледна въпросително приятеля си, но оня поклати отрицателно глава:

— Ще чакаме. Рано или късно ще докарат лафа си и за това.

По едно време в кафенето влезе хаджи Рифат. Лицето му грееше като априлско слънце, когато се развика от вратата:

— Мустафа! Хей, Мустафа! На всички по кафе... Черпнята е от мен!

— Да не си намерил на улицата кемер, фрашкан с алтъни, хаджи? — подвижна му един.

— Намери се, но друго, яху, по-добро. Внуче, внуче ми се намери. Хайде бе, Мустафа! Докога ще чакат хората?...

Бяно изтръпна, кръвта слезе от лицето му.

— Хаирлия да е, хаджи — рече друг от дембелите. — Какво е, какво е?

— Мъжко, какво друго ще е? — с неподправена гордост заяви старецът, сякаш наистина новороденото беше негово истинско внуче. — Станахме двама мъже в моята къща...

Мустафата тръгна да раздава кафетата, хората се поразбъркаха, та Бяно използва това, за да приближи до щастливия хаджи Рифат и да го попита тихичко:

— А тя как е, дядо хаджи? За Божура Стефанова те питам.

— Че как ще е? — не спираше да се радва турчинът. — Какво й е на една млада жена да роди? Крещи, вика, дере се, умира, пък щом се освободи, в същия миг забравя всичко. И плувва в радост, че е станала майка...

Залисаха се с кафетата и лафовете хората, та не забелязаха как объркан и не на себе си беше Бяно. С част от душата си искрено доволен беше, че Божура е прескочила премеждието, пък с друга част... Мина доста време, а той сякаш все не можеше да намери земята под краката си. Тъй беше още, когато Мавроди го смушка.

— Що? — трепна той и едва сега осъзна, че вече от много отдавна стои вцепенено и гледа черното дъно на филджана си. — Що, Мавроди? — повтори, връщайки се от някъде много далече.

— Да ставаме — нетърпеливо го подкани Мавроди Коджакара.

— Защо?

— Тръгвай ти казвам!

Излязоха и се отдалечиха на петнайсетина крачки от кафенето. Там Мавроди спря и разцъфтял като череша, попита:

— Мигар не чу? Дядо Иван хвърлил грозен пердах на турчулята нейде към Шумен. Грозен! И затуй сераскирът вдигнал редифа.

— Ами Тахир ага? — все още не можеше да се възрадва истински Бяно. — Той не мязаше на човек, получил хабер за поражение...

— Ех и ти! Не го ли знаеш Тахир ага? Лош е той, такъв и онакъв е, ама си е мъж и половина. Човек като него така тръгва на война. Хайде — задърпа го. — Ще трябва да вървим и ние. Такава вест да имаме и да не зарадваме братята на часа, туй не е човешко.

— Върви сам — рече Бяно. — Върви, върви...

Мавроди знаеше, че отвреме-навреме приятелят му нявга по-често, напоследък по-рядко — изпада в такъв захлас, полусън — полупомрачение. — Ама точно днес?...

— Слушай — попита го загрижено, — що става с тебе?

— Нищо не става — тросна му се Бяно. — Сетих се, че имам и друго за вършене...

И го остави.

За да тръгне да скита безцелно по улиците на Сливен...

... Завари Яна надвесена над люлката на детето. Друг път тя оставяше всичко, за да го посрещне с обикновения си израз на радост и благодарност в очите, но днес не помръдна, даже не извърна глава, само отговори на неговия поздрав. Бяно мина с вцепенени крачки покрай нея, отиде до фиридката, където пазеше вещите, останали от баща му, напълни чибучето му и го запали. Беше първият тютюнев

пушек в живота му. Яна го стрелна с поглед, но нито го смъмри, нито даже подхвърли дума на изненада от това неочаквано пропушване. Само се задоволи да каже:

— Излез на хаета, Бяно. Пушекът е вреден за детето...

И докато той излизаше, пак избягна да срещне очите му.

Тя никога не му каза, че също бе научила за раждането на Божура...

---

[1] „По десет“ (тур.). ↑

Неблагополучното за турците сражение, което стана причина Тахир ага да напусне мирния Сливен и да тръгне към бойното поле, а членовете на Братството — да пламнат от надежда за близко избавление, във военната история е известно като „Боят при Кюлевча“ и може да се смята като един от преломните моменти в Руско-турската война от 1829 година. Но преди да запознаем читателя с него, нека да се върнем малко назад и да сложим известен ред в изложението ни за войната.

Последното, което знаем за хода на бойните действия, беше завършената обсада на Силистра и отчаяната молба за помощ, изпратена от „проклетия Рот“ след гибелната му неудача при Ески Арнаутлар. На военния съвет, свикан от Дибич на следния ден, се разгоряха остри спорове за по-нататъшния ход на военните действия и в края на краищата се възприе мнението на генерал-майор Шилдер — да не се щурмува крепостта. Тогава Дибич назначи генерал-лейтенант Красовски за началник на обсадата, а за „старши по обсадните работи“ остави Шилдер, човек със специализирани инженерни знания, а три дни по-късно се отправи на югоизток през историческото село Кючуккайнарджа<sup>[1]</sup> да спасява Рот, като водеше със себе си двадесет от всичко четиридесет и четирите хиляди души, съсредоточени при Силистра.

При Силистра не остана никой от героите на нашата книга (Корзухин и Васил Силдаря заминаха към Кючуккайнарджа с корпуса на граф Пален), та нека ни бъде позволено да прескочим хронологията на събитията и да проследим развоя на действията там.

Организирано от генерал Шилдер, от 6 юни започна взривяването на мини откъм западната страна на крепостта — срещу 5 и 6 бастиони. Опитите на турците да внесат обрат в действията чрез вилазки, предимно нощни, не дадоха резултат — в отбиването им особено се отличи отново отрядът на Георги Мамарчев, та името Буюкли пак намери място във военните донесения. Атаките с мини продължиха до 18 юни, когато турците не издържах и поискаха да водят преговори. От руска страна преговорите водеше началник-щаба

на Трети пехотен корпус генерал-майор княз Горчаков, но докато траеха те, Шилдер не прекъсна взривяването на мините. И още в 21 часа същата вечер актът на капитулацията беше подписан, а в 22 часа в руския лагер дойде като заложник 70-годишният Серт-Махмуд паша. До вечерта на следния ден русите окончателно завзеха крепостта, като завладяха в нея повече от 250 оръдия, 23 540 снаряда, 4600 сандъчета с патрони, 16 канонерски лодки, 46 други плавателни съда и тъй нататък. На 21 юни в Силистра бе отслужен благодарствен молебен и се състоя тържествен парад.

След падането на Силистра Дибич заповяда Красовски да остави там част от войската, а с останалите да тръгне към Шумен. Заедно с частите на Красовски към Шумен се отправиха и отрядите на българските волентири. Приблизително по това време върховното командване, уплашено, че по-нататъшното съществуване на българските отряди може да подтикне българското население към всеобщо въстание (нещо, което цар Николай и камарилата в никакъв случай не желяеха), реши да се избави от тях. И го стори по твърде хитър начин — призна ги, организира ги като редовни руски части и ги подчини на един общ началник от средата на руските офицери. А нему — полковник И. Липранди — постави задачата така: „Набирането на доброволци да се ограничи само в княжествата (б.а. — Влашко и Молдава), за да не се подтикнат славянските племена към общо въстание.“<sup>[2]</sup> И полковник Липранди се придържаше към тези наставления така, че ограничи действията на своите 610 пешаци и 147 конника в Делиормана (Лудогорието) и своевременно удържа няколкото опита на волентирите да вдигнат българското население на въстание. Тези действия на върховното командване станаха причина капитан Мамарчев да стигне до своя роден край едва след сключването на мира.

След това отклонение нека отново се върнем към Дибич, който с кабриолета си пътуваше на юг.

След като нанесе поражение на Рот, Решид Мехмед паша поведе войските си (тогава те бяха 15 000–20 000 — не повече от корпуса на Рот!) и скоро развя своите три туга на височините, надвиснали над Провадия. Наистина градът беше добре укрепен, но защитникът му генерал Купреянов разполагаше само с 6000 души, та един юруш можеше да донесе на турците важни успехи. Но кой знае по какви

съображения пашата не се реши да щурмува и се задоволи да обсажда и бомбардира града от 17 до 29 май; рано сутринта на 29 май той заповяда отстъпление към Шумен, понеже научи, че Дибич приближава линията Провадия — Шумен, като заплашва да отреже връзката на везира с голямата крепост. И така на тази дата разположението на двете противникови войски беше приблизително такова: граф Пален с около 15 000 души се намираше в Мадара, Рот също с 15 000 — в Козлуджа<sup>[3]</sup> и Купреянов близо до Провадия със своите 6000 войника; в същото време Решид Мехмед паша с около 40 000 души беше при Марковча<sup>[4]</sup>, а в Шумен под командата на своя син Вели бей разполагаше с още 12 000–15 000.

Не е необходимо човек да е специалист, за да види, че при това разположение и при тази численост на двете войски предимството беше на страната на везира. Най-елементарната от всички негови възможности беше на 30 май да мине през Черковна<sup>[5]</sup>, да смаже или отхвърли корпуса на граф Пален и да влезе в Шумен, като остави между себе си и русите отлично изградената отбранителна система. Но с първоначалното си излизане от Шумен Решид Мехмед паша навярно бе изчерпал възможностите си за активни бойни действия, та не предприе абсолютно нищо и изпусна инициативата. В същия този ден Дибич, за да разузнае силата на противника, нареди авангардът, воден от генерал Отрошченко, да атакува турците. Но войските на везира не само отразиха атаката, ала и нанесоха сериозни загуби на русите и преследвайки ги по петите, превзеха Черковна и Кюлевча<sup>[6]</sup>.

Тук, в Кюлевча, те бяха пресрещнати от половината от корпуса на граф Пален — около 8000 души. Това беше последният шанс, който Белона даваше на пашата да поправи грешката си — той можеше да разбие Пален (най-близките руски войски — на Рот — се намираха на четири версти!) и през Керемедин<sup>[7]</sup> да се прибере в Шумен. Но везирът пропиля и тази възможност — забави се във второстепенни сражения, в които не заангажира всичките си сили (нека кажем мимоходом, че в тях подполковник Корзухин — нему прибавиха една звезда на пагоните за онази битка под стените на Силистра — показва изключителна твърдост и упоритост, които после бяха възнаградени с орден „Света Ана“ II степен с лента), после по никое време свика военен съвет и така даде възможност на русите да подсилят отряда на граф Пален.

Обективно погледнато, в последвалото паметно сражение Дибич не прояви много повече инициативност от пашата, нито показва някаква особена дарба за маневриране. Реши да атакува, без да вземе предвид лошото съсредоточение на войските си: за провеждане на атаката изпрати барон Тол (формулира решението си по следния чудноват начин: „На Тол е планът за боя, нека той да командува“) с отряд, който се състоеше всичко на всичко от 6429 души или 14 баталиона от намиращите се общо на бойното поле 46 — тоест в атаката вкара само 1/3 от силите, с които разполагаше. И нещо още по-странно — „малкият Наполеон“, комуто никой никога не е отричал личната храброст, в този ден прояви всичко друго, но не и мъжество: сякаш измил си ръцете с назначението на барон Тол, той се задоволи да стои безучастно далеч от битката и да я наблюдава през далекоглед...

Събитията междувременно следваха своя ход. Барон Тол разпредели силите за атака и даде съответните разпореждания до частите на граф Пален и Рот. Но до атака не се стигна. Още при силната артилерийска престрелка, с която и двете страни едновременно се подготвяха да атакуват, един щастлив изстрел на 19 конна батарея попадна в зарядните сандъци на част от турската артилерия и предизвика нечуван и невиджан взрив, който някои очевидци по-късно оприличиха на изригване на вулкан. Този взрив има поразително въздействие върху турците. Сражавали се до този момент с храброст и упорство, те преминаха в поголовно бягство. И зад себе си оставиха 2000 пленници, 50 оръдия и цялото имущество и на армията, и лично на везира.

На 31 май русите започнаха преследване — неефикасно организирано и лошо проведено, то даде сравнително малки резултати. Както в цялата война, сведения за противника донесоха пак българи, които с риск на живота си преминаваха през турските линии, за да се явят в руските лагери. „По сведения, доставени от българи — доложи граф Дибич на императора, — везирът на 31 май пристигнал в Шумен през Баулар (западно от Шумен).“

След като войските обсадиха Шуменската крепост, на 2 юни Дибич изпрати писмо на везира в Шумен — с учтив тон предлагаше преговори за капитулация „с цел да се прекратят ужасите на войната и да се възвърне спокойствието и мирът на двата народа.“



А в същото време към него препускаше фелдегер (той щеше да пристигне на 9 юни). В писмото, което се друсаше в чантата на седлото му императорът потвърждаваше на Дибич решението си за преминаване на Балкана.

\* \* \*

— Ако си говорим откровено, твоя милост, ще ми се да вляза и аз при голямото началство.

Корзухин се засмя и хвърли поводите в ръцете на денщика.

— И защо толкоз мерак?

— Искам като одъртея, да се хваля пред внуците как съм бил коляно до коляно с един жив граф...

Адютантът пред вратата на палатката изчезна за малко, върна се и покани Корзухин да влезе.

— Видя ли, твоя милост — подвикна му отдалече Васил, — повикаха те.

— Не мене, а писмото — отговори му по същия начин подполковникът. И беше прав — в чантата му беше отговорът на Решид Мехмед паша.

Корзухин влезе в палатката, по размери колкото средно голям манеж, и първото, което привлече вниманието му, беше някаква машинка на стената, която съскаше и изпущаше ако не приятен, то поне не дразнещ дим. Докато я разглеждаше, някой произнесе до него:

— Не сте ли виждали това, подполковник? Тези са те, пушилните апарати на Гютон де Морво...

Думите бяха изречени от главнокомандувания граф Дибич. Корзухин се поколеба — уставът изискваше да се представи, — но подхвърли многозначително:

— Само бях чувал за тях, ваше високопревъзходителство. До нашата дивизия не са стигнали още. Може би интендантите не се страхуват от чумата<sup>[8]</sup>, когато се касае за по-низшите чинове.

Дързостта му бе толкова неочаквана, че Дибич не успя да се разгневи. Само го изгледа ококорено и промени темата:

— Носите отговора на везира, нали?

— Нося писмо от везира, ваше високопревъзходителство — поправи го подполковникът. — Нямам удоволствието да зная, че то е в отговор на друго някое писмо.

— Заповядайте!

Двамата влязоха в онази част на огромната палатка, която служеше за кабинет. Там Корзухин тракна токовете и подаде писмото. Докато го разпечатваше, Дибич сякаш между другото попита:

— Откъде ви познавам, господин подполковник? Струва ми се, че не за пръв път ви срещам...

— Имал съм честта — с непроницаемо лице отговори подполковникът — да бъда представен на ваше високопревъзходителство в Главната квартира на Негово величество.

— Аха, пак скромничите! — махна с ръка Дибич, който междувременно го беше познал. — Вие сте онзи майор, който... Е, — похвали се, — не съм толкова лош физиономист, щом можах да ви открия в тази човешка външност и под пагоните на подполковник.

— Последното дължа на вас — каза Корзухин, като се поклони; каза го по такъв начин, че не се разбра дали зад думите имаше благодарност, упрек или проста констатация.

— А „Света Ана“? — попита графът, като посочи с поглед лентичката на гърдите му.

— За Кюлевча. Отбивахме юруша на везира.

Дибич му показва един стол и се вдълбочи в четене на писмото. Като го свърши, захвърли го ядосано на масата, стана и с нервни стъпки се заразхожда. По едно време грабна пак писмото и го подаде на Корзухин.

— Четете! — каза. — Прочетете какво сте ми донесли.

Писмото, написано на твърде странен френски език — правилен граматически, но с несвойствено за френския ориенталско звучене, все едно симфония на Хайдн, изпълнена на зурни, сазове, дайрета и тарабуки, — отхвърляше с достоен тон предложената капитулация и завършваше така:

„Вие ми пишете, че в последното сражение победата се оказала на ваша страна. Победата и поражението зависят само от волята божия. Неизменните предопределения на

Всемогъщия даряваха при Провадия (б.а. — по-точно при Ески Арнаутлар) и при Кюлевча победата ту на едната, ту на другата страна. Взривът на зарядните сандъци не може да бъде обяснен иначе, освен като случайност, настъпила по волята божия. Така че ще бъде напълно в реда на нещата и съгласно волята на провидението, ако на наша страна бъде ту победа, ту поражение.“<sup>[9]</sup>

— Какво ще кажете? — попита графът, когато Корзухин остави писмото на масата.

Подполковникът го порази за втори път през този ден:

— Не зная дали обичате откровените отговори, ваше високопревъзходителство.

На Дибиш беше необходимо време, за да осъзнае тези думи и да отговори подходящо.

— Шест дни в седмицата не съм безразличен към ласкателствата, но днес ми е седмият ден, в който, подобно на дядо господ, си почивам от тях. Говорете спокойно, господине.

— Ако бях на мястото на везира, щях да ви отговоря същото. Е, може би без тези увъртания за капризите на бога. Не може да се отрече, че отговорът е образец на войнишко достойнство. А ако...

— Да, да, продължете. А ако бяхте на мое място?

— Щях да бъда благодарен за този отговор.

— И защо? — вдигна вежди Дибиш.

— Защото ако войната свърши дотук, ще ви донесе твърде малко слава. В същност само една Кюлевча със съмнителна стойност и нищо друго. — (Припомняме, че към този ден, 3 юни, Силистра не само не беше паднала, но дори бомбардирането ѝ с мини не беше започнало.) — Съвсем различно би било, ако войната продължи и ние диктуваме условията си от другата страна на Балкана, например нейде около Айтос...

Този път мълчанието на Дибиш продължи много повече. После се отпусна в любимото си кресло и дрънна камбанката на масичката. И когато Степан влезе, попита подполковника:

— Чаша пунш?

— Благодаря.

— Благодаря да или благодаря не?

— Благодаря да.

— Като че ли се поколебахте?

— През изминалата зима свикнах с едно местно питие, ваше високопревъзходителство. Ракия от сини сливи. Но предполагам, че то не може да се намери сред запасите на вашия камердинер. И затова с удоволствие ще взема чаша пунш. Особено ако е с по-малко канела.

Безшумен като сянка, камердинерът изчезна, след малко влезе повторно и им сервира пунша. Двамата отпиха и когато останаха отново сами, Дибич се върна към прекъснатия разговор:

— Вече научих какво бихте мислили за това писмо, ако бяхте на *мое* място. А ако *вие* сам бяхте главнокомандуващ? Искам да кажа — ако го преценявате не от *моя* гледна точка, а от *ваша*?

— Днес е седмият ден, нали, ваше високопревъзходителство?

— Казах ви го вече.

— Щях да се радвам, че отказът на везира ми дава възможност да стигна някъде наблизо до Константинопол.

— Или не ви разбирам, подполковник, или вие очевидно си противоречите.

— Във всеки случай не си противореча, ваше високопревъзходителство. Виждате ли, изминалата зима ме научи на някои нови неща.

— Да, спомням си — кимна Дибич. — Преоценка, безразличие към славата... Да, започвам да ви разбирам. За ваше здраве!

— За ваше — вдигна чашата си и Корзухин, — то е по-важно от моето.

— Върнете се към казаното — подкани го графът, след като пресушиха чашите и той позвъни за нови. — Щом като сте безразличен към славата, защо бихте искали да стигнете до стените на Константинопол?

— За да диктувам на турците условия, които ще бъдат полезни за българите.

— За българите? — смръщи чело Дибич. — Откъде го измислихте, подполковник? Не ви разбирам...

— Моля, не се обиждайте от това, което ще кажа, ваше високопревъзходителство. Вие не можете да ме разберете по простата причина, че не сте славянин. Ние, руси и българи, сме братя и нас ни

свързват неща, които не могат да се предадат с думи и... и които може би са непонятни за хора от друга националност.

Иронична усмивка сгърчи червендалестото лице на командувачия.

— Спомням си, вие имате причини да бъдете благодарен на българите. Или ще ми кажете, че сте тръгнали на война именно за да им бъдете полезен?

— Преди три години прекарах тежко заболяване, ваше високопревъзходителство, и временно бях причислен към запаса. Върнах се в армията доброволно точно поради съображенията, които преди малко изтъкнахте.

Дибич продължи да го иронизира:

— Смятате ли, че в армията са мнозина тези, които споделят вашите чувства?

И получи оглушителния отговор:

— В армията има славяни и кариеристи. И славяните ги споделят напълно, ваше високопревъзходителство. Във всеки случай между простата войнишка маса няма кариеристи.

Когато се опомни, графът прецеди през зъби:

— Е добре, аз съм немец и затова не мога да разбера чувствата на славяните. А негово величество, подполковник? Мигар и той е немец?

Корзухин замълча. Беше едно от тези красноречиви замълчавания, които говорят повече от много думи. Този път Дибич го разбра и не настоя да получи отговор. А при третата чаша пунш прояви деликатността да изведе разговора на по-безопасна тема:

— Съжалявам, че апаратите на Гютон де Морво не са стигнали до палатката и на най-последния войник от армията, подполковник. Откровено казано — той се засмя, — откровено, разбира се, нали днес е седмият ден... За какво говорех? А, да. Откровено казано, аз не знам дали тези пушилки наистина предпазват от чумата, но затова пък съм сигурен, че тази болест се превръща вече в кошмар за армията.

— Излишно е да го изтъквате именно на мене — отвърна на усмивката му Корзухин. — Българите казват, че „в къщата на обесения не се говори за въже“.

— Сега пък аз не искам да ви обидя, но трябва да ви призная, че като човек би ми било тъжно, ако чумата ви беше пратила в гроба, но като главнокомандуващ бих останал напълно безразличен към смъртта

на един подполковник. И пак като главнокомандуващ аз не мога да не съм загрижен, че чумата, този бич, нанася на армията повече поражения, отколкото оръдията на султана. — Той извади един лист. — Вижте това донесение. То е от етапния комендант на Кюстенджа, където има... — поправи се: — имало силна етапна команда и население около две хиляди души. Четете, четете!

Корзухин прочете:

„Имам чест да донеса, че сега излязох от Кюстенджа и заключих вратата. В крепостта няма повече ни жива душа. Поселих се в редута близо до града; сам съм заразен от чума и писарят, който пише писмото, също има вече признаци на болестта. Вследствие на това изпращам приложен ключа на крепостта.“

— Потресен съм! — тихо произнесе подполковникът. — Ако имах власт, бих издигнал паметник на този комендант и на пиедестала бих заповядал да гравират това едновременно страшно и велико писмо!

— А! — сви рамене Дибич. — Чумата ни сервира не само герои, но и шутове. Вижте и този любопитен документ. Преписа ми подари Маевски<sup>[10]</sup>. Получил го от някакъв млад лекар, който е трябвало да смени свой умрял колега във Варненския чумен хоспитал.

Корзухин прочете и този лист. И не удържа усмивката си. Защото писмото на младшия лекар гласеше:

„Имайки предвид, че във Варненския хоспитал ме очаква сигурна смърт, аз реших да бягам. Вярно, ако ме хванат, ще заслужи наказанието на дезертъорите. Но аз предпочитам несигурното пред сигурното. Поради което имам чест да ви уведомя, ваше превъзходителство, за зависещи от вас разпореждания относно замяната ми с друг доктор.“<sup>[11]</sup>

— Благодаря ви много за днешния разговор, подполковник, и в частност за вашата откровеност в него — многозначително се понадигна Дибич. — Ако някой ден, дай боже, стигнете върховете, големите върхове, ще видите, че онова, което най-много липсва там, е откровеността. Специално аз я срещам твърде рядко, може би само в лицето на барон Тол... — А когато се ръкуваха, подхвърли почти приятелски: — И така, довиждане в Айтос, подполковник...

---

[1] Наричаме селото историческо, тъй като то е дало името на сключения на 10 юли 1774 г. в него тъй наречен Кючуккайнарджийски мирен договор, с който завършила Руско-турската война 1768–1774 г. ↑

[2] И. П. Липранди — „Особенности войн с турками“, С. — Петербургъ 1877. ↑

[3] **Козлуджа** — доскоро Новградец — сега с. Суворово, Варненски окръг. ↑

[4] **Марковча** — днес с. Марково, Шуменски окръг. ↑

[5] **Черковна** — село във Варненски окръг, днес със същото име.

↑

[6] **Кюлевча** — село в Шуменски окръг, днес със същото име. ↑

[7] **Керемедин** — днес с. Благово, Шуменски окръг. В някои руски източници погрешно е наречено Чемердин. ↑

[8] Апаратите На Гютон де Морво, изобретени скоро преди това, са служели за предпазване от чумата посредством дезинфекция чрез опушване на помещенията. ↑

[9] Текстът на писмото — автентичен. ↑

[10] Генерал-майор Маевски, генерален директор на армейските хоспитали по време на войната. ↑

[11] Двата цитирани документа, отнасящи се за разпространението на чумата в руската армия, са автентични. ↑

Пожеланието на Дибич за скорошна среща в Айтос, сиреч южно от Балкана, беше проста проява на любезност. В най-добър случай — великодушно признание на правотата, съдържаща се в прямите думи на подполковника. Така го каза графът, така го прие и Корзухин. Защото тогава и двамата не подозираха колко скоро и — сравнително колко лесно пожеланието ще се превърне в действителност.

Но преди да разкажем накратко за похода, станал причина Дибич да получи титлата Забалкански, справедливостта изисква да споменем, че половин година преди него русите не само бяха стъпили южно от Стара планина, но имаха там и една сигурна крепост. Още на 11 февруари корабният отряд на контраадмирал Кумани, подсилен с четири баталиона от корпуса на генерал Рот и няколко полеви и крепостни оръдия, напусна Варна, рано сутринта на 15 февруари започна атака срещу Созопол и на следния ден го овладя, като плени един турски паша със свитата му, част от турския гарнизон и голямо количество оръдия, барут, патрони, сухар и т.н. При овладяването на Созопол и после при превръщането му във важна крепост и в основна база на руските морски сили съществена роля изиграха многобройните български доброволци<sup>[1]</sup>, на които българофилът А. С. Грейг, след като на 19 април пристигна тук с главните сили на Черноморския флот, спокойно гласуваше доверие, раздаваше оръжие и възлагаше отговорни разузнавателни и бойни задачи. От Созопол военноморските сили на Русия не само блокираха Босфора, като не пропуснаха турския флот в Черно море, но също участваха в освободението на Месемврия<sup>[2]</sup> и Бургас и самостоятелно освободиха градовете Анхиало<sup>[3]</sup>, Василико<sup>[4]</sup>, Ахтопол и укрепените пунктове Ениада и Мидия<sup>[5]</sup>.

Всички изследователи на войната са единодушни, че преминаването на Балкана от Дибич е образец на решителност и осторожност. Стара планина тогава бе непозната за русите, те изпитваха респект пред нейните висоти и на предстоящото ѝ преминаване гледаха едва ли не като на героичния преход на Суворов през Алпите в 1799 г. И трябва да отдадем, заслуженото на граф Дибич



— той осъществи със замах на голям военачалник това преминаване, в което очакваше срещу него да бъдат и турските войски, и самата планина, и природните сили.

Преди всичко не прояви прибързаност. Макар че получи благословията на императора още на 9 юни, той изчака при Шумен падането на Силистра (припомняме — 18–19 юни) и след това пристигането на генерал Красовски с част от силистренските войски, които замениха обсаждащите Шумен. Своите сили Дибич изтегли напълно незабелязано за Решид Мехмед паша и ги прегрупира в три отряда: лява колона на генерал Рот с около 13 500 души, дясна колона на генерал Ридигер с около 9000 и резерв от 15 000 души, командуван от граф Пален (с резерва беше и Главната квартира). Проводници на двете колони бяха пак българи; на едната войводата Тодор Попов от Варна със своите 23-ма хайдути (неговата дружина първа се прехвърли на десния бряг на Камчия и с вълча стръв нападна турския лагер при село Ески Дервиш Йован<sup>[6]</sup>), на другата — някакъв останал безимен „старец българин, знаещ от детство всички места около Камчия и подалеч от нея с всички подробности за пътя към Анхиало, Месемврия, Бургас и Адрианопол“.

Началото на похода бе предвидено за 5 юли, но закъсня с един ден. При долното и средното течение на Камчия турците оказаха твърде слаба съпротива, та Ридигер осъществи переправа на 6 юли през нощта, а Рот — на 7 също през нощта. Планината не се отказа така негостоприемна, както я мислеха, та войските достигнаха линията Келелер — Монастир-къой, още на 10 юли, два дни преди очакванията. „Вследствие слабата съпротива на неприятеля — ще четем в един документ от епохата — главното затруднение, което нашите войски срещат по време на прехода, са лошите пътища и горещината.“

И така на 10 юли войските преваляха билото на Стара планина и отрядът на Рот видя обширния Бургаски залив и в него — част от флота на адмирал Грейг; още същия ден Рот обсади Месемврия и след кратко сражение комендантът на крепостта Осман паша я предаде с 2000 пленници, 19 оръдия и голям запас продоволствие. Малко по-късно, на 13 юли, Ридигер след сравнително слаба съпротива овладя Айтос; в този град Дибич и Корзухин влязоха по едно и също време, но не можаха да се срещнат, за да си припомнят пожеланието на главнокомандувачия. На 16 юли Ридигер освободи Карнобат, а в

същия ден след едно кратко сражение между Айтос и Русокастро граф Пален граф Пален завладя Карабунар...

\* \* \*

Историята се пише точно така, както направихме ние: „... а в същия ден след едно кратко сражение между Айтос и Русокастро граф Пален завладя Карабунар.“ Изобщо тя обича да прекрачва на едро през времето и разстоянията, като не се заглежда много-много в отделните човешки съдби, които прегазва по пътя си. А точно това стори тя и там, в краткото сражение между Айтос и Русокастро.

Проводникът, който се присъедини към тях от Айтос, им каза, че това отсреща се нарича Капубаир. Когато го наближиха, посрещна ги честа и резултатна стрелба, та полкът се принуди да отстъпи малко и да се подреди за отбрана. Нито егерите, нито останалите части на 6 пехотна дивизия, които дойдоха малко по-късно, можаха да разберат кой точно и с какви войски е заел Капубаир; някои подхвърляха, че това са малки ариергардни части, вкопчили се с рядко срещана твърдост във височината, други споменаваха името на Ибрахим паша, който според сведенията сега би трябвало да се намира в Одрин — лично той излязъл с бьолюците си, за да отреже пътя на корпуса към юг.

Докато още се колебаеха, дойде заповед от генерал-адютанта граф Пален: дивизията да заеме боен ред и да атакува, за да се разузният силите на противника. Така и направиха. Полковете напреднаха с развети бойни знамена, редът им се огъна като подкова с изпъкналото назад. И тогава стана ясно, че никакъв Ибрахим паша не е срещу тях, а всичко на всичко стотина-двеста конника се бяха спешили и окопали на баира и с огъня си спираха и дивизията, и корпуса. И още нещо се видя тогава — тъй, както се бе извил бойният ред, храбрите конници се оказаха обкръжени от три страни: само да се открие пушечен и оръдеен огън, и след час не ще остане жива душа на хълма.

— Това няма да е сражение, а разстрел, масово убийство!... — каза дивизионният командир княз Любомирски, като се обръщаше към събраните при него командири на полкове. — Ще им предложи да се

предадат. Не искам на съвестта ми да тежи безсмислената гибел на толкова хора. Дайте ми човек за парламентъор!

— Трудничко ще бъде, ваше високоблагородие — обади се Лебедев, командирът на 46-и пехотен. — Видях ги добре. Това са ирегуларни части, а сред тях няма да се намери човек да разбира френски поне що-годе.

— Алтернативата е ясна — намеси се друг от командирите. — Или да загубим време, докато повикаме турски преводач от щаба на корпуса, или да командуваме огън.

— Съществува и трета възможност — рече Любомирски. — Да намерим в дивизията човек, който да свърши тази работа.

И неочаквано в този момент се обади непознат глас, който на невъобразим руски език се вмеси в разговора на висшите началници на дивизията:

— Имате такъв, ваши милости. И то съвсем подръка...

Генерал княз Любомирски го изгледа изумено и попита:

— Този пък кой е?

Лебедев се изкиска:

— Не го ли знаете, ваше високоблагородие? Денщикът на Корзухин. Ще се отдели от своя шеф само ако цялата артилерия на султана съсредоточи огъня си между двамата... И както виждате, не му мигва окото, когато реши да каже нещо...

— Не придиряйте много на човека, господа — застъпи се Корзухин за денщика си. — Възпитанието си той е получил по тези баири, а не в петербургските салони.

— А, спомням си — кимна генералът. — Това е вашият българин, нали, господин подполковник? — Командирът на 12 егерски потвърди. — Вие сте прав, сега не е време да се занимаваме с неговото възпитание. Но той в такъв случай вероятно владее турски и може да ни послужи за парламентъор?

Роман Алексеевич не искаше да излъже, а в същото време някакво лошо предчувствие го караше да търси начин да заобиколи двойното предложение на Василий и княза.

— Не ми се вижда подходящ — рече. — В края на краищата той е един съвсем необразован човек, азбуката дори не знае. Е добре, такъв ли ще пратим да представлява армията на Негово величество?

— Защо не? Защо не? — махна с ръка Любомирски. — Онези, при които ще отиде, също не са завършили Сорбоната. И така, подгответе вашия човек, господин подполковник...

Когато Корзухин, на път към разположението на своя полк, остана насаме с денщика, опита се да прикрие мрачното чувство, загнездило се в сърцето му, зад порой от строги забележки. Васил не го прекъсваше, но едно по-наблюдателно око би открило, че не го и слушаше.

— Спомняш ли си, твоя милост — рече той, ни в клин ни в ръкав, — когато есенес бяхме в нашия къшк?

Този невероятен преход за миг обърка Корзухин.

— Е? — попита предпазливо. — Ние бяхме осем месеца в къшката, кое по-точно да си спомня?

— Дето веднъж беше захванал да ме хвалиш и да ми благодариш. Тогаз те прекъснах, пък сега аз ти го припомням. И знаеш ли защо? Ако наистина си ми бил благодарен тогава, изпълни днес една моя молба. Позволи ми да отида при гаджалите в униформата на някой от нашите прапоршчици.

Повторно поразен, Корзухин спря и застана пред денщика си. За пръв път, откакто съдбата ги бе събрала, Васил избягваше погледа му.

— Защо, за бога, толкова се натискаш да отидеш?

— Няма да ме разбереш, твоя милост — тихо отговори Васил. — Не само откакто аз се помня — от цели векове турчинът заповядва, а българинът е длъжен да превива врат: Сега искам аз да им заповядам, и то не какво да е, а: „Предай се!“ Разбираш ли ме, твоя милост?

Русинът се извърна — не искаше другият да види, че очите му са засмъдели...

След половин час от позицията на 12 егерски размахаха едно голямо, набързо сковано бяло знаме. Стрелбата от Капубаир престана, после и там някой развя бяла кърпа — споразумението за примирие беше постигнато. Нетърпелив, новопроизведеният прапорщик Василий Георгиевич Силдаров скочи на крака, понагласи фуражката си и направи знак да му подадат знамето.

— Върви, Василий! — изпрати го Роман Алексеевич. Произнесе го така, че думите му прозвучаха като благослов.

Васил Силдаря грабна бялото знаме и като стъпваше весело, го размахваше над главата си тъй, както някога бе виждал да правят по сватбите.

Корзухин остана на мястото си, но не снемаше поглед от него. Василий продължаваше да крачи игриво и огласяше смълчаната „ничия земя“ с произнесени високо изрази на турски език. Русинът не разбираше съдържанието, но отлично схващаше тона им — господарски, присмехулен, надменен, самонадеян. Когато деншчикът стигна около средата на наклона, стана нещо, което Корзухин не проумя. Горе, иззад камънаците на Капубаир, се изправи един турчин в скъпи, извезани със сърма дрехи и оръжия с позлатени дръжки. Щом го видя, Василий спря и двамата останаха за малко така един срещу друг — неподвижни, мълчаливи, настръхнали. После парламентьорът направи крачка-две и отново извика нещо; колкото и да не говореше турски, Корзухин отгатна, че то съдържаше и някакво име. Тогава турчинът извади от кожения си пояс пищов, прицели се бързо и гръмна. Куршумът така тласна деншчика, че той разпери ръце, изпусна знамето и се свлече надолу по склона.

— Василии-и-и-й!... — изкрещя Корзухин.

И забравил всяко чувство за самосъхранение, забравил задълженията си на командир, затича се с всички сили към падналия парламентьор. От другите полкове започна безредна стрелба — солдатите стреляха без заповед, за отмъщение. Но до битка не се стигна: след този единствен изстрел турците обърнаха гръб, метнаха се на конете си и побягнаха далече от Капубаир.

Когато стигна до подножието на хълма, Корзухин завари деншчика си да лежи с лице към земята. Като викаше с безумен глас името му, той го обърна по гръб. Върху куртката се аленееше прясно петно кръв. Прихванал ранения като дете, офицерът проплака:

— Василий... Отговори ми, Василий!...

Българинът уморено отвори очи, позна надвесения над него подполковник и на устните му се появи нещо като усмивка.

Корзухин изговори през сълзи:

— Ну что, Василий, жить будем?

Раненият намери сили да кимне:

— Жит... жит... твоя...

Не можа да завърши. Главата му се свлече като подкосена върху ръката на русина, а тялото му неестествено натежа.

„В същия ден след едно кратко сражение между Айтос и Русокастро...“

\* \* \*

През изминалите десетина години Тахир ага безброй пъти се бе връщал към нявгашния разговор с Георги Силдаря. И никога не бе откривал смисъла на оная дума — тътени. Усещаше, че зад нея се криеше нещо заплашително, ала каква бе същинската мисъл на Силдаря — това аянът никога не проумя. През годините Тахир ага последователно бе допускал и отхвърлял много предположения, люшкар се бе в догадки, търсил бе да строши черупката на думата „тътени“ и да открие нейната ядка, ала винаги бе удрял на камък.

Първият път, когато му се стори, че съзира някаква светлинка да мъждука в мрака, беше, когато получи онзи дързък хабер от Генчо Къргов. Предишното, онова в 1237 година от Хеджира, беше нищо и половина, дупка в морето. Е, съзаклятничили, събирали барут и оръжие и... толкоз. Голяма работа, че двайсетина души на акъла на Силдаря решили да катурнат падишаха и целия девлет. Но когато човек като Генчо Къргов, дето признава над себе си само бога тръгне да отива при московците, за да им се подчини доброволно, това вече значеше нещо. Да, светлинка беше този хабер, но аянът и тогава не повярва много: хайде холан, ще се надигнат две дузини генчокърговци, че ще надвият синовете на Пророка, които, кажи го, са завладели половината Европа...

После обаче, когато се изпълни меракът на Тахир ага и той, начело на конницата си, отиде на бойното поле, съвсем ясно видя, че днешните синове на Пророка хептен, ама хептен не приличат на ония, които са развявали знамето с полумесеца по Европата; сегашните някак прекалено умеят да обръщат гръб на врага, да бягат, замислени само за имането си. Това обръщане на гръб Тахир видя, уви, много пъти. Още от Бургас. С колко табора разполагаше пашата при Бургас, това аянът не знаеше. Но че по брой хората не бяха под пет хиляди, в това можеше да се закълне и да заложи честта си. И какво стана? Щом

се появиха корабите на московците, всички, от пашата до последния келяв зебек, захванаха да се оглеждат като зайци, вместо да се втурнат, както подобава на войници на Пророка, да посрещнат неверниците с огън и желязо. Сетне резултът стана още по-голям. Оня московски ганералин с мъчното име<sup>[7]</sup> слезе на брега с — да има, да има — хиляда войника. Какво са хиляда войника срещу пет хиляди? Да, ама петте хиляди се задоволиха да гръмнат веднъж-дваж срещу неверниците и офейкаха, като им оставиха в ръцете хубавия Бургас...

Горе-долу същото стана и при Камчията. Такъв пашалък, какъвто караха тогава, Тахир ага май не помнеше през живота си. Не бяха малко народ, от един алай не падаха по-долу. И време имаха предостатъчно. Ала вместо да си плюят на ръцете и да строят табии и беклемета, да вдигат стени и мазгали, войските разпънаха чадъри, над огньовете цвърнаха чевермета и пилафи, вместо заповеди и изстрели, чуеха се само дайрета и гласове, очевидно смазани със забраненото от Корана питие, удариха на маанета... И лекомислие: „Лафдър, Москов геледжек имиш...“<sup>[8]</sup>

Лафдър, лафдър, пък когато изгърмяха топовете на генералина с още по-шантавото име<sup>[9]</sup>, унищожителите на кебапите съвсем забравиха, че трябваше да бъдат и унищожители на неверниците и хукнаха...

Потрети се същото и при Айтос. Уж отрано построени позиции, уж това, уж онова, а щом се появиха конниците с дългите саръци<sup>[10]</sup>, воините на правата вяра пак си плюха на петите и запрашиха на юг...

След всеки позор, на който ставаше свидетел, Тахир ага неволно прецеждаше през зъби все оная проклета дума — „тъ-те-ни“. Тук, сред войната, той най-сетне проумя смисъла, който Силдаря бе влагал в това слово. „Тътени“ значеше предвестници — предвестници на една назряваща буря, в която могъщата ислямска държава ще се скапе от само себе си и от вътрешни и външни удари, а на нейно място, като филиз от уж мъртъв пън, ще се възроди царството на тукашната рая, на българите.

Стигнаше ли до такава мисъл аянът, кръвта се качваше в главата му и като чукове удряше в слепите очи. И дива омраза сграбчваше душата му — омраза към Георги Силдаря. Защото за рухването на своя свят Тахир ага — такова беше неговото мюсюлманско виждане на нещата — стоварваше вината върху Георги Силдаря и злата му

прокоба. С тази омраза живееше агата в последните месеци, тя крепеше ръката му, когато хвърляше своите куршуми срещу неверниците, пак тя го възпираше да не налага дулото на пицова при вида на всяко поредно бягство...

Като изоставиха и Айтос, аянът вече не може да понесе срама и със своите стотина — сто и петдесет конника се отклони от сганта на бегълците, изведе ги на един баир и им каза: тук ще умрат до крак, но ще спрат неверниците. Бяха сливналии, познаваха нрава му, та и да не бяха на неговия акъл, никой не посмя да гъкне. Окопаха се как да е и си сториха укрития и току след йойле намазъ<sup>[11]</sup> първите московци се зададоха откъм север. Със студени очи Тахир ага ги гледаше как приближават, тъпчейки земята на падишаха, и мрачната решителност растеше в гърдите му. „Почакай, Силдар — говореше мислено, — сега ще видиш какви са твоите тътени!...“ Изчака московците да приближат до сигурен изстрел и едва тогава изрева:

— Атеш!<sup>[12]</sup>

Видя как неколцина се повалиха, а останалите търтиха назад, та сърцето му възликува: „Тътени, а? Туй ли са те, твоите тътени, Силдар? С тях ли ме заплашваше?“ А на своите извика:

— Ето ги московските аслани, кардашлар! Гледайте ги хубавичко, гледайте туй, което те ви показват — червена е кръвта и бели са петите им. Така е, когато насреща си имат истински мъже и воини на Пророка!...

Започна честа стрелба от двете страни, после московците удариха на юруш — толкова неравни бяха силите на двете войски, че приличаха на безбрежно море и на самотен камък срещу него. „Толкоз по-добре — реши Тахир ага. — Нека видят що значи войник на правата вяра!“

Полковете напреднаха и скоро обхванаха баира от три страни. Вече можеше да се очаква развръзката, когато тия шашави московци спряха там, докъдето бяха стигнали, и отново загубиха близо един сахат време.

— Аян ефенди — рече някой, — виж, вдигат бял байрак.

— Галиба ще провождат илчия — обади се друг.

— Вдигнете и вие някакъв бял пешкир — изсмя се Тахир ага. — Да ги чуем, тези бабаити. Погледнеш, че са решили да се предадат...



Развяха и те бяла кърпа и точно отсреща изскочи един забитин — дори от толкова далече личеше, че е млад и че е пременен в нововеничка дреха. Пристъпваше леко и размахваше над главата си белия байрак. Не чакаха много, за да разберат, каквото имаше да им казва — щом дойде на разстояние, от което можеха да чуят думите му, той захвана да вика по турски, че са обкръжени и че московският паша им предлага да се предадат, та да не се пролива излишно кръв.

Чу се, как някой от Тахираговите хора въздъхна примирително:

— Няма как, май ще трябва да послушаме момчето. — И добави философски: — Кесилмейен ел упулмейе гйерек<sup>[13]</sup>...

Аянът се постара да пропусне тези думи покрай ушите си, а в същото време със скръстени на гърдите ръце и с надменна усмивка на устните гледаше приближаващия московски илчия. Щеше да го дочака тук и да му каже, каквото подобаваше да се каже. Но изведнъж усмивката му се стопи и изчезна — нещо в този кръшен забитин му се стори познато. Развърза ръце, потърси пипнешком и намери бича си и вдигна дръжката му пред очи; имаше на дръжката една малка дупчица и Тахир ага бе открил, че ако гледа през нея, вижда по-добре и по-ясно.

Погледна и всичката кръв се изтегли от сърцето му. Не се беше измамил: към него жив, подмладен, гиздав, дръзко ухилен пристъпваше не друг, а Георги Силдаря!

Илчията на московците дойде толкова близо, че вече се виждаше ясно и с просто око. Нямаше грешка, туй наистина беше силдаровската мутра, както на езика му беше силдаровската насмешлива дързост. Тахир ага се изправи. Оня, обесеният преди десет години, го видя, също го позна и спря неподвижен. Дълго се гледаха един друг в очите — никой не мигваше и никой не отместваше поглед. Пръв се опомни илчията и с господарски повелителен глас запокити в лицето му:

— Давранма, Тахир ага! Давранма, теслим ол!<sup>[14]</sup>

Впи зъби в устната си аянът, докато две пурпурани вадички обагриха брадата му. После изрече нещо, дето нито един от хората му не разбра:

— Тъ-те-ни!... — И повтори: — Тъ-те-ни!...

Сетне измъкна пищов и го изпразни в гърдите на илчията. И докато вестоносецът се търкаляше надолу по баира, заповяда на своите:

— След мен!...

Като обезумял затича назад към конете. Не се помая да намери своя кон, а се метна на първия, който попадна пред погледа му, заби махмузи в слабините на животното и полетя в луд бяг.

Хората му го последваха.

---

[1] На онези, които се интересуват от участието на българите в тези действия, препоръчваме извънредно интересното изследване на Ради Боев — „Антитурското движение на населението от Българското черноморско крайбрежие през Руско-турската война 1828–1829 г.“ във Военноисторическия-сборник, год. XXXIX, 5, 1970. ↑

[2] **Месемврия** — днес гр. Несебър. ↑

[3] **Анхиало** — Поморие. ↑

[4] **Василико** — гр. Мичурин. ↑

[5] Днес на турска територия. ↑

[6] **Ески Дервиш Йован** — днес с. Старо Оряхово, Варненски окръг. ↑

[7] Понсет. ↑

[8] „Приказка е то, че московецът ще дойде“ (тур.). ↑

[9] Ридигер. ↑

[10] Очевидно става дума за частите от руската кавалерия, въоръжени с пики (сарък — прът, върлина). ↑

[11] „Обедна молитва“. Мюсюлманската религия изисква от вярващите пет задължителни молитви: сутрешна (сабах намазъ), обедна, следобедна (икинди намазъ), вечерна (акшам намазъ) и нощна (йатсъ намазъ). ↑

[12] „Огън!“ (тур.). Думата се използва и като военна команда. ↑

[13] „Трябва да целуваш ръката, която не можеш да отсечеш“ (турска поговорка). ↑

[14] „Не се брани, Тахир ага! Не се брани, предай се!“ (тур.). ↑

— Аз знам едно — със свойствената му рязкост каза Паскал хаджи Кутъов. — Ако ние сега подвием опашки и се спотаим в дупките си, ще покажем, че през цялото време сме били само дърдорковци.

Излишно беше да говори по такъв начин. Нито имаше с кого да спори, нито кого да убеждава — всички бяха единодушни, че трябва час по-скоро да пратят човек в Карнобат при московците и да обадят на големите началници за идването на Халил паша от Шумен, за струпването на тази голяма конница тук, в Сливен, и изобщо за всичко, което знаеха. Спореше се в същност за друго: кого от всичките да проводят и как той да се провере през турските постове, нагъсто завардили пътищата към изток. За първото всеки предлагаше себе си, за второто никой не съумяваше да даде разумен или поне приемлив съвет.

Спориха, що спориха, а укорните думи на Паскал направиха само едно — върнаха спора в началната му точка. Спорът обаче не се възобнови. Едва млъкна Паскал и хаджи Нойко хаджи Божилов, като облиза засъхналите си устни, каза с истинско или поне с добре изиграно спокойствие:

— При дядо Иван ще ида аз. — И с предупредително вдигане на ръка изпревари онези, които вече бяха готови да му възразят. — Така е, братя, аз съм най-подходящият, затуй не се напъвайте да изсмуквате из пръстите си разни кусури. — Усмихна се криво: — Разбирам онуй, дето езиците ви не го казват. „Шупелия е Нойко, не е за таквоз мъчно дело“, тъй си думате всички. И да ви пита човек защо го премълчавате. Друг път сте ми го изричали право в очите. И не сте се лъгали — Нойко си е от страхливите.

Упорито и тягостно мълчание изпрати думите му. После хаджи Людскан въздъхна, па произнесе мъдро:

— И ние сме се лъгали, и ти се лъжеш, хаджи. Не е страхлив онзи, който има мъжеството да назове сам себе си страхлив.

— Хубаво го рече — каза с признателност хаджи Нойко. — Макар че... — За пръв път се засмя истински. — Е, няма защо да си

кривим душите. Моето сърце наистина не е от най-юначните...

Засмяха се и останалите. Беше трескав и пресилен този смях, но и очистителен — от него се разпръскват мъглите.

След малко се обади Добри Желязков:

— Как смяташ да стигнеш до Карнобат, хаджи?

— Ами че по закон божи, тъй мисля аз. Чувах, че Узун Шерифаа давал каквото и да е тескере, стига да му се помолиш, както трябва. — И той показва, че трябва да се молиш, като бръкнеш в кесията си. — Скубел яко, тъй думат хората, ама давал тескеретата. А пуснат ли ме с негово тескере през турските беклемета, с дядо Иван лесно ще се разберам...

— Виж го ти! — искрено го възхвали Коста Топракчиев. — Ние търсехме чалъм да сложим крила на пратеника, пък той...

— То отколе е речено — присъедини се и хаджи Людскан, — че най-умното нещо е и най-просто.

Сетне хаджи Нойко отвори дума за „смазването“ на Узун Шерифаа.

— Откакто почна тая пуста война — рече, — работата ми тръгна назад, та не съм дип много добре с парите. Пък и няма защо да крия, вие ще ме разберете — знаете на какъв път тръгвам, не ми се ще да оставя жената и децата тъй, без нищо в ръцете. То че няма да ги оставите на улицата вярвам, ама все пак...

Думата за парите оклюма всички — до един бяха закъсали, а Коста допълни, че и братствената каса е празна: оръжието, джепането, барутът и храната, които по общо решение накупиха, бяха глътнали всичките спестявания на Братството.

— Ще продам долапа — невесело, но твърдо каза Бяно. — Ще го продам и парите ще бъдат за тескерето.

— Докато го продадеш — напомни му Добри Желязков, — Халил паша вече ще е ударил московците откъм гърба. Суха паря трябва, братчета, суха паря!

— Снощи броихме с Неда — каза Мавроди. — За хоп и за гроб хемен можем събра махмудия и половина. Давам всичко.

— Не съм броил, но комай толкоз имам и аз — не остана назад Бяно.

— Капка в морето е туй, братя — обади се отново хаджи Нойко. — Казах ви вече, че Узун Шерифаа скубел, че чак кожата от гърба

смъквал.

Хаджи Людскан, който през цялото време се бе борил със себе си, сега скокна на крака:

— Оставете! Не бройте грошовете и гологаните си! Рушвета на векилина ще платя аз. — Говореше припряно, да превари и себе си. — Ще отидем двамата с Нойко и колкото поиска кучето, толкоз ще му дам. Дори кожата от гърба ако смъква...

Познаваха го, та всички разбраха жертвата му. Ала не беше час като за нови заделки, дори когато те са като похвала.

— Тогаз най-добре е да похлопаме още сега на портата на векилина — каза хаджи Нойко. — Ако ще се мре — да се мре, ако ще се върши работа — да се върши навреме. — Той се изправи, обърна се към изток и се прекръсти. — Помилуй, господи! Помилуй и мен, и дечицата ми...

Другите последваха примера му и с искрена молитва призоваха бог да закриля другаря им в неговото трудно начинание.

\* \* \*

Точно едно денонощие след като замина, бахчеванджия някакъв, тръгнал да продаде в Сливен краставиците и първите си пиперки, донесе насечения му труп. Много малко можаха да разберат братята за гибелта на хаджи Нойко — само това, че не бе стигнал по-далече от Каваклий, кажи го на два часа път от града. Всичко друго остана тайна — за грабеж ли е бил убит или някой се е досетил за истинската цел на пътуването му, редовен аскер ли (такъв имаше в Каваклий, макар че предните им табори бяха далеч нататък, по-близо до Карнобат, отколкото до Сливен) се бе позабавлявал да изпита ятаганите си или туй бе дело на някоя от многобройните тайфи, дето скитаха за плячка из околността...

Но те не загубиха време да се вайкат — имаха да свършат по-важна работа. И като натовариха поп Исидор да подготви покойника за погребението („В края на краищата това му е занаятът — рече Паскал. — Ние ще отидем направо на опелото!“), те се събраха да решават пак онова, което онзи ден вече решаваха.

Същите люде бяха, но людетe вече не бяха същите. И не само загдето лицата им бяха по-строги и дълбока бразда разделяше веждите им. Смъртта на хаджи Нойко невям бе отнела охотата им за приказки и спорове, та в думите си режеха по-изкъсо.

— Не знам какво ще решим — рече хаджи Людскан със своя глас, приличен на планински грохот, — но отсега ще ви кажа едно: стигне ли се пак до вадене на тескере, хич не бройте акчетата и грошовете. С векилина ще се разправам пак аз.

Но Бяно Абаджи отсече:

— Никакво тескере. Този път ще отида аз и ще мина през Балкана. Там се иска късмет, не тескере.

Паскал обаче се опъна:

— Тъй трябва да бъде, през Балкана. Ама не е речено, че ти си най-подходящият.

— Бяно е подходящ — възрази му Коста. — Не отстъпва никому измежду нас по сила, пък не се пали за щяло и не щяло.

Други не се обадиха.

— Сполай ви — рече Бяно. — Ще тръгна нощес, да прехвърля голямата част от пътя по тъмно. Пък ако не се върна, братя...

— Защо млъкна? — попита Добри.

— Щях да ви се примоля да се грижите за Яна и детето. Ама си рекох, че ще заръчам на Яна да се върне в Градец при баща си. Ако остане вдовица, искам да кажа.

Рече го уж майтапчийски, ала никой не се засмя.

Хаджи Людскан попита:

— Ако нещо ти трябва за по пътя?...

— А, трябва ми, не съм казал, че не ми трябва — засмя се Бяно. — Чифт котешки очи. Ако ги имаш, дай ми ги назаем.

И пак никой не отговори на шегата му. Тогаз се обади Паскал:

— Е, като че си казахме всичко. Да ставаме, а?

— Станете — прикани ги Бяно Абаджи. — Станете! Сега, когато се разбрахме за другото, нека прочетем една молитва за хаджи Нойко.

Изправиха се и хаджи Людскан, най-възрастният, прочете „Отче наш“. И кой знае защо, всички гледаха към едно трикрако столче, което през цялото време бе останало празно.

— И като си помисля — с горчиво разкаяние произнесе Мавроди, — че съм го хулил и страхливец съм го наричал...

Това беше надгробното слово за хаджи Нойко хаджи Божилов.

\* \* \*

Бяно се наведе над люлката, несръчно прекара пръсти по пухкавата косица на детето, па взе приготвения силяхлък и така, както беше с втикнатите пищови и калъча, го уви около пояса си и затегна преждилата. Като направи и това, застана пред жена си.

— Е, времето дойде — рече, — да се сбогуваме.

— Не ми каза къде отиваш и няма да те питам — продума тихо Яна. — Знам има неща, които един мъж и на жена си не трябва...

Той направи крачка към нея и я погали по лицето.

— Не се бой за мене — каза й, — ще се върна. Ще видиш, няма да минат три-четири дена и ще бъда пак тука...

Направи крачка към него и тя и сложи глава на гърдите му.

— Върви, Бяно. Върви, където те тегли твоят мъжки дълг. Искам да знаеш само едно. То е таквоз, дето нейде по света невям се издумва, но тук в Сливен — не. Помни, Бяно, че те обичам...

— Силдаров! — извика някой отдире му.

Изненадан да чуе името си в стана на московците, Бяно се извърна. Обърнаха глава и двамата солдати, дето го придружаваха, па изпънаха снаги и сториха крачка назад. Онзи, който го бе повикал и сега приближаваше към него, беше трийсетинагодишен мъж, хубавеляк, светъл и дълголик, с червеникаво-руси коси; Бяно дип не разпознаваше пагоните, но все пак разбра, че човекът е офицер, „забитин“, и то от по-главните.

— Кой си ти? — попита офицерът на български, когато приближи. Гласът му трепереше от нескривано вълнение. — Манол ли си или Бяно?

— Бяно.

— Какво има на лицето ти?

Бяно свали кърпата, която притискаше на бузата си. Една прясна рана, дълга около половин педя, се проточваше малко над ръба на челюстта му.

— Нож?

— Не, куршум. Одраскаха ме турчолята...

Искаше му се да каже нещо свойско, име да назове, но не знаеше какво. Другият, изглежда, го разбра, защото се представи:

— Името ми е Корзухин. Роман Алексеевич Корзухин. Но можеш да ми казваш... „твоя милост“.

— Най-предните турски стражи ме погнаха с куршуми, твоя милост. И един ме парна така през бузата. Ама... — Бяно тромаво се прехвърли от крак на крак. — Учудих се, твоя милост, че ме знаеш...

— Познавам те от брат ти — обясни офицерът. — Разказвал ми е за тебе, за цялото ви семейство. Познах в тебе лицето на брат ти.

— Виж го ти Манол! Мислехме го, че е станал хайдутин, пък той...

— Не Манол — глухо произнесе Корзухин. — Васил. Остави, после ще ти обясня всичко.

Бяно обаче не го остави:

— Васил? — извика той. — Мигар братчето ми е при вас?



— Беше при нас. — Офицерът заби поглед в земята. — Преди една неделя турците го убиха. Убиха го подло и безчестно, ала Васил падна като истински воин, храбро и с презрение към смъртта. — Той махна с ръка. — Остави, Бяно. После ще научиш всичко. Ще отидем и да се поклоним на гроба на Васил. — И сякаш, за да избегне нов въпрос, побърза да се обърне към двамата войници. — Къде водите българина?

— В щаба на дивизията, ваше превъзходителство.

— И така, с щикове в ръце?

— Заповядано ни е, докато го предадем в щаба, да се отнасяме с него като с пленник.

— Кой ви заповяда?

Обясниха му. Бяха от един полк на 5 пехотна дивизия, на генерал-лейтенант Сулима, която, както дивизията на княз Любомирски, се числеше към корпуса на граф Пален.

— Познавате ли ме? — попита офицерът.

— Как да не ви познаваме, ваше превъзходителство! — в един глас викнаха солдатите. — Има ли човек в корпуса да не познава подполковник Корзухин? Ами че нали при Кюлевча вие ни поведохте в...

— Добре, добре — прекъсна ги той. — Щом ме познавате, върнете се при полковник Прозуменшчиков и кажете на кого сте предали българина.

Двамата солдати се смутиха, объркаха се.

— Заповядано ни беше да го отведем незабавно в щаба, ваше превъзходителство. Човекът казал, че има да съобщи важни сведения за турците...

— Хайде, хайде — ласкаво ги смъмра Корзухин. — В щаба ще го заведем аз, но по-напред ще се отбия с него в лазарета. Вървете и не се безпокойте, Прозуменшчиков няма да ви се сърди. — И докато войниците му отдаваха почест, каза пак на български: — Да вървим, Бяно.

\* \* \*

В щаба на дивизията се случи генерал-майор Герман, началник-щаба на корпуса. След като изслуша разказа на Бяно и дълго изучава разгънатата върху набързо скованата маса карта, обърна се на френски към Корзухин:

— Гарантирате ли, господин подполковник, за сведенията на този човек? Виждате ли, те са от изключителна важност...

— Гарантирам за него като за себе си. Той може да е сбъркал в числеността на войските или в броя на оръдията — в края на краищата тези неща се преценяват трудно дори от опитен офицер, но за добросъвестността му отговарям с главата си.

Както беше надвесен над картата, генерал Герман извърна лице и го стрелна с поглед.

— Не рискувате ли твърде лекомислено главата си? Сам казахте, че днес го срещате за пръв път...

— Но познавам семейството му, ваше превъзходителство. Той е брат на моя денщик, който преди една седмица загина като наш, руски парламентьор. Братът на моя денщик не може да е турски шпионин.

— Добре, добре — прекъсна го генерал Герман, усетил, че Корзухин е прекалено чувствителен, когато се говори за това българско семейство. — Щом можем да му гласуваме доверие, неговите сведения ще ни обяснят много неща, които досега ни изглеждаха просто тайнствени. Съгласете се, че звучи просто невероятно Халил паша да се е измъкнал от Шумен с десет хиляди души и това да е останало незабелязано за Красовски...

Този път княз Любомирски изпревари възражението на Корзухин:

— Позволявам си да ви припомня, че Красовски разполага само с някакви си петнадесет хиляди щика. И с тях сключва пръстен с обща дължина...

— Добре, добре — не дочака края на съображенията му Герман. — Щом вярвате на българина, толкова по-добре — тайнственостите ще престанат да бъдат тайнствености. Заповядайте, господа. Елате и вие, подполковник. Ето, ние сме тук, в Карнобат — той показва с пръст на картата. — Тук е Ямбол, а тук — Сливен е добре, господа. На 18 юли ние изпратихме към Ямбол генерал-майор Шереметев с неговите казаци. Но Шереметев се натъкна на силни турски части, по негово

впечатление около 18,000 души, и се принуди да се върне. Три дни по-късно ние го изпратихме повторно нататък, този път начело на значителна войска. И какво, мислите, стана? На 22-ри Шереметев е завладял този стратегически важен град, без да гръмне пушка. Местното население не е могло да даде никакви сведения. Става дума за християнското население, защото турското въобще отказвало да говори. Казаците не успели да разузнаят нищо, въпреки старанието си. Е, господа? Как бихте погледнали вие на всичко това?

Беше в същност чисто риторичен въпрос. Хората от щаба замълчаха угодливо, ала Корзухин прекъсна прекалено прямо, за да бъде прекалено благовъзпитано, ораторските прийоми на началник-щаба на корпуса:

— Лично на мен ми се вижда излишно да гадаем оттук нататък, ваше превъзходителство. Защото българинът Бяно Силдаров е пролял кръвта си именно за да ни избави от гадаенето.<sup>[1]</sup>

Генерал-майор Герман направи гримаса на недоволство — беше чувал добри думи за този подполковник, пък виж, той се държи просто като слон във фарфоров магазин, както е думата.

— Добре — каза кисело. — Но да повторим още веднъж. Моля, превеждайте, подполковник.

Разпитът се повтори и този път беше кръстосан, защото в него се включиха всички присъстващи. Бяно не се обърка, нито веднъж не изпадна в противоречие — каквото знаеше, той го знаеше твърдо, а за останалото отговаряше простишко: „Не знам“ или „Нямаме сведения“.

Предаден накратко, разказът му, след като вместо встъпление запознаваше русите със съществуващото в Сливен Братство, съдържаеше следното: на 14 юли Халил паша, идвайки от Шумен, преминал през Сливен начело на десетхилядна войска и продължил към Ямбол; на 18 юли се разчуло, че заедно с другите войски, разположени в Ямбол, пашата отблъснал силна московска войска; на 20-и вечерта в Сливен пристигнала от Ямбол многобройна турска конница, можело да има до четири хиляди души; членовете на Братството успели да напият неколцина от тези конници и от тях научили, че — неизвестно защо — Халил паша безшумно извел войската си от Ямбол и я разделил, като пешаците проводил към Одрин, а конниците довел в Сливен, където те се съединили с

пешаците на Ибрахим паша и башибозука на Хюсеин Кьосе бей; общ началник станал Халил паша.

— Не е глупаво, никак не е глупаво, дявол да го вземе — обади се генерал княз Любомирски. — Този Халил паша е достоен ученик на везира Решид Мехмед. Разбирате ме, нали? — Той също показва на картата. — Естественото, което се очаква от нас, е като заобиколим тази планина с непроизносимото име — князът говореше за Бакаджиците, — да се спуснем по течението на Тунджа към Адрианопол. И щом обърнем лице на юг, конницата от Сливен ще ни удари в тил...

— ... а откъм Адрианопол ще ни посрещне пехота, сама по себе си по-многобройна от нас — завърши вместо него един от щабните.

— Няма да сме по-добре и ако останем в Ямбол — загрижено рече генерал Герман. — Одрин от юг и Сливен от север — ами че това е чиста проба да си между чука и наковалнята. — Той се изправи. — Отивам да доложа на граф Пален. Но мисля, че при тази ситуация решението не може да произлезе от него. По всяка вероятност ще трябва да докладваме най-горе, лично на главнокомандуващия.

И с тези думи напусна палатката, в която се помещаваше щабът на княз Любомирски. Корзухин поиска разрешение и двамата с Бяно също излязоха. Имаха да си говорят за толкова много неща...

\* \* \*

Върху дъсчица, прикована на кръста, Корзухни бе написал с черна боя: „Васил Георгиевич Силдаров, + 16 юли 1829“, а горе бе закачил един кивер на прапоршчик — малък спомен за последното желание на покойника. Сега двамата с Бяно по един и същ начин коленичиха от двете страни на гроба, по един и същ начин шепнеха молитвите си, един и същ православен кръст направиха, преди да станат на крака. А като тръгнаха назад, където един вестовой държеше конете за поводите им, Роман Алексеевич несприлюдено прегърна раменете на Бяно.

— Никому не пожелавам онова, което се случи на тебе. Да си смятал своя брат за мъртъв, пък той да е бил жив, а когато го откриеш, той преди седмица да...

Бяно въздъхна и произнесе тихо:

— Има една хубава турска поговорка: „Аллахън хикмети буюнуктюр; кимсе билмез сонуну — кадер не исе, о олур.“ Ще рече: „Божата тайна е велика; никой не знае края — каквото е писано, то става.“

Корзухин вървеше, вдълбочен в себе си. Разсъждаваше и върху поговорката, и за това, че я чу от Бяно.

— Учудва ме — призна, — че тук, пред гроба на брат си, си припомни турска поговорка.

— Защо? — недоумя Бяно. — Турците са старо племе и като са господарували дълго време, научили са се да гледат мъдро на света и на хората.

Руснакът отново се замисли. Приликата между Васил и Бяно беше само външна — в чертите на лицето, в тялото, донякъде в походката, но в сърцето се различаваха напълно.

— Васил не признаваше нищичко добро на турците — каза. — Мразеше ги и не си позволяваше нито педя настрана от тази омраза.

— Бил е, значи, като Манол — поклати глава Бяно. — А не може да се живее само с омраза. Да плуваш непрекъснато в злъч, пък била тя и твоя собствена, рано или късно ще се удавиш в нея. — Той помълча. — Трябва животът му по чужбината да го е направил такъв. Като тръгваше с хаджи Михал, беше като всяко друго петнайсетгодишно момче...

— Петнайсетгодишен ли е тръгнал? — изненада се офицерът. — Че той е бил само на двацет и три, а аз все го мислех мой връстник, на двацет и осем... Какво излиза? Животът му...

Не довърши, но Бяно го разбра.

Стигнаха до конете, метнаха се на седлата и потеглиха един до друг; вестовоят ги следваше малко по-назад.

— Дали можеш да яздиш малко по-бързичко? — попита Корзухин. — Но кажи, ако се умориш. — И се извини: — Ще бъде серсемлик — така рече русинът: „серсемлик“, — ако се приберем в Айтос, а началството вече е отпрашило към Карнобат.

За малко, но все пак не се случи — влязоха в Айтос точно когато свитата и щабът се товареха на кабриолетите и яхваха конете. Корзухин сметна за благоразумно да се мерне пред очите на

началството, но за зла слава попадна на самия граф Дибич. И нещо повече: Дибич го повика.

— Не знаех, че сте тук, подполковник. Пред ново голямо сражение сме. Това, вярвам, ви радва.

— Радва ме, ваше високопревъзходителство. Защото ако бог отново бъде благосклонен към нашето оръжие, ще дарим свободата на нови братя по род и вяра.

Думите за свободата и братята не бяха по вкуса на графа, обещаваха му продължение на онзи разговор между двамата пред Шумен, от който той пазеше по-скоро неприятен спомен. И предпочете да забележи само първата част от изречението на подполковника.

— Дано бог да е благосклонен — каза. — Защото ако това мрачно време ни донесе седмица дъждове...

— Не, ваше високопревъзходителство, ще имаме хубаво време.

— От какво съдите, подполковник?

— Сутринта по тревата имаше много роса. Вижте и комарите, събрали са се на рояци. Това са все белези на настъпващо хубаво време.

— Откъде тези познания? — учуди се граф Дибич. Не знаех, че в нашите военни академии са въвели метеорологията като дисциплина...

— Съществуват и други академии, ваше високопревъзходителство. Който подобно на мене прекара осем месеца сред българите, не само ще обикне народа и отечеството им, но и ще се научи да познава времето над тяхната земя.

Разговорът пак се извъртя по начин, неугоден за графа, та той махна неопределено ръка и го прекъсна.

На Корзухин не беше приятно да се движи сред кавалкадата на „пажовете и креатурите“, та взе позволение от генерал Герман и с Бяно и с охрана от двама души препусна напред. И пристигнаха в Карнобат повече от два часа преди „голямото началство“.

— Какво смяташ да правиш сега? — попита Корзухин.

— Ще се върна в Сливен, своя...

— Не ме наричай с това глупаво „твоя милост“!

— Но нали... Нали сам?...

— Казах го само така. Василий ме наричаше „твоя милост“, та... Можеш да ми казваш само Роман. И без това си по-стар, от мене, редно е аз да се обръщам почтително към тебе, не обратното. — Бяно не каза

нищо, та не се разбра дали възприема новото в техните отношения. — Защо не останеш с мене, с войската? Сигурен съм, че ще разбием Халил паша и ще влезем в Сливен. Ще бъде по-безопасно...

— Предпочитам да те посрещна там. В Сливен са семейството, приятелите ми... Да, има люде в Сливен, за които моето завръщане е необходимо.

— На хората от Братството кажи, че трябва да стоите мирни. Слаби сте, за да ни окажете някаква помощ в сражението и напразно ще пожертвувате живота си. Постарайте се да останете живи — това ще е по-полезно и за вас, и за нас. — Русинът помълча. — Кога смяташ да потеглиш?

— Още сега. През нощта по-лесно ще се промъкна...

Тръгнаха към предните постове. Пътем се нахраниха в полка на Прозуменшчиков и взеха торбичка с храна — най-добрите лакомства, които се намериха в складовете на полка — за Бяно. И когато лятната нощ изпълзя из дебрите на Балкана и се разля над равнината, Корзухин каза:

— Ти загуби своя брат, Бяно, а аз човека, комуто многократно дължах живота си и го обичах повече от брат. Имайте ме за брат и вие, и ти, и Манол, и Трънка...

Бяно обладаваше силата на мечка, но при тези думи се изчерви като момиче. И в отговор рече:

— Ние сме прости хора, не ти подхождаме, ала къщата на Георги Силдаря ще бъде бащин покрив и за тебе. Мястото на Ваисилчо ще бъде винаги твое. — И с усилие завърши с думата: — Побратиме...

\* \* \*

Връщането в Сливен се оказа много по-лесно и премина почти без премеждия. Летният ден бе вече щедро блиснал светлината си, когато Бяно, придавайки си вид на човек, излязъл за малко до лозята, стигна до бащиния си дом. Портата беше отключена и той влезе. Отсреща, седнала на трикрако столче на хаeta с люлката до себе си, беше Яна; личеше — дълго се бе взирала към портата...

Тя се втурна към него, притисна до гърдите му разриданото си лице. Той несръчно-ласкаво избърса, бузите й. И се засмя:

— Казвах ли ти аз, че скоро-скоро ще се върна!...

Подаде ѝ торбата си (той не бе вкусил нито хапка от чудесиите, с които го обдари онзи руски голедец; не че не бе огладнял, но ги бе запазил за в къщи) и понечи да изтича към хаета, откъдето се носеше плачът на малкия Боян. Но Яна му подхвърли с глас, зад който прозираше някаква тайна:

— Надникни и в херодаята...

Любопитството накара Бяно да свърне първо по стъпалата надолу.

И там, в херодаята, в миналото давала убежище на Алтънлъ Стоян войвода и на много още прославени хайдути, насреща му, засмян до уши, се изстъпи Мавроди, а зад рамото му надничаше... хаджи Иван Селимински...

---

[1] Странните военни действия около Ямбол са предадени напълно автентично, включително недоумението на руското командване и факта, че обяснението е получено от българин. За последното цитираме отново Н. Епанчин — „Очеркъ похода 1829 г. в Европейской Турции“, ч. III — „Переход через Балканы“, С. Петербургъ 1906, стр. 100:

„Сведения за това (б.а. — тайнственото изтегляне на турците от Ямбол) ние получихме не от казаците, намиращи се в Ованлъ, а от промъкнал се в Карнобат българин.“

↑



Прие го така, сякаш цял живот го бе очаквал. И пратеникът на Халил паша се обърка от този прием. Не е лесно да идваш като палач, а да те посрещат като приятел. Младият строен и гиздав юзбашия толкова се чудеше къде да си дене ръцете, та трябваше Тахир ага дълго да го предразполага, за да успее най-сетне да изпълни мисията си. Московците вдигнали много голяма патърдия, задето аянът някъде около Айтос теглил куршума на някакъв техен илчия — тъй започна забитинът, — чак до Едирне проводили свои офицери да искат да им бъде предаден човекът, който е нарушил законите на войната и е стрелял срещу пратеник, защитен от бяло знаме.

Тахир ага го чуваше само наполовина. Кой знае защо, в този момент той искрено се забавляваше. Забавляваха го бледоватите, повече жълти, отколкото кафяви очи на юзбашията, които му приличаха на избелели бадемови черупки, смущението и несръчността му, онова което щеше да каже след малко — всичко, всичко го забавляваше, освен една проклета мисъл, която натрапливо не излизаше из главата му: по време на Мехмед, Баязид и Сюлейман неверниците са отваряли уста само за да просят милост, не и да искат обяснения от победителите... Люшкаше се Тахир ага между досадата от тази мисъл и безпричинното удоволствие, та за известно време дори престана да следи приказките на забитина. И се стресна едва, когато в стаята се бе възцарила тишина. Извини се:

— Афедерсин, юзбаши ефенди, ти като че ли попита?...

— Попитах те дали е вярно, аян ефенди. Дали е вярно, че ти си застрелял пратеника с бялото знаме.

— Нали вашите големци са разпитвали половината от хората, с които бях на Капубаир? Или мислят, че аз ще се закрия зад някаква лъжа? Не, юзбаши ефенди, не! Речи на пашата така: Тахир ага не е човекът, който ще ближе онова, дето е плюл... Дори когато над главата му е секирата на джелатина. Но това са си мои работи. Ти продължавай, чоджум.

Аян ефенди галиба виждал, че работите вървят на лошо, продължи забитинът. Ако силите на падишаха не спрат московците

тук, в Сливен, ще им дадат отпор при Едрине; не ги ли спрат и там... Изобщо аян ефенди разбирал, че може скоро да започнат преговори за мир, стигне ли се дотам, падишахът и девлетът ще плащат за всяко нещо, което московците...

— Например смъртта на илчията с белия байрак — каза Тахир ага. — Ясно!

— Халил паша, като признава заслугите, твоите и на джинса ти, и като те има за уважаван бостанджи-баши и кара-кулак...

— И тъй нататък, и тъй нататък — прикани го към краткост аянът.

— ... оставя на тебе да решиш дали да бъдеш предаден на московците и да загинеш от техните джелати. — Юзбашията гузно остави на миндера до себе си една добре сгъната бохчичка. — Вярвам, че ще ме разбереш, аян ефенди.

Какво ставаше днес с Тахир ага? Смъртта — собствената му смърт! — беше на две крачки от него, а той се държеше така, сякаш бе отворил вратата си за най-славния от славните джумбуши.

— Я подай — рече ухилен, — я подай насам бохчичката! Искам да видя Халил паша, като признава заслугите ми и така нататък, дали се е посвидял... — И като отвори пратката, додаде доволно: — А, не, не му се е досвидяло. Копринено е.

Говореше за въжето, което Халил паша му бе изпратил.

Юзбашията се изправи:

— А на мене не се сърди, аян ефенди. Войник съм и изпълнявам заповеди...

— Знам, чоджум, знам, всичко знам — успокои го Тахир ага. — А на пашата предай, че московците няма да изпитат радостта да осъдят един аян на падишаха. Утре по това време той вече ще може да съобщи и на тях, и в Едирне, че убиецът на илчията се е преселил в рая на правоверните.

Когато остана сам, Тахир ага поиска наргиле и бавно го изпуши до последната глътка. Нито страх, нито кахър, нито някаква особена мисъл го занимаваха — мюсюлманската му вяра го бе научила да приема всичко с примирение, а животът многократно му бе показвал, че специално за него най-не заслужава да се кахъриш — никой на този свят не е останал безсмъртен.

Престоя така в бездействие до икиндия, тогава прати да предупредят в харемлъка за него и по-късно, вече по здрач, се премести там. Яде с охота всичко, което обичаше, наслади и очите и ушите си със сладните песни и танци на халайкините си, но не притегли нито една от тях към себе си. Махна им с ръка да се отстранят, а задържа само старата Зюлфие. Не ставаше за любов Зюлфие, вехта беше, за да събуди мъжка страст, и това тя го съзнаваше, та кротичко го насочи към чаровете на другите му жени. Тахир поклати глава — решил бе да остави при себе си анджак Зюлфие; тази вечер нямаше желание за любов, а искаше да поприказва. Това смая Зюлфие:

— Какво знае една халайкиня, господарю мой, прекарала целия си живот между четирите стени на харемлъка, за да отговори на въпросите ти или да ти даде съвет?

— Може би ще те питам нещо, което не се отнася до света навън — ръката му сякаш събори стените и посочи всичко, което беше отвъд тях, — а до света вътре в нас.

— Но това никой не го прави!

— Никой правоверен, искаш да кажеш. Но не забравяй, че аз съм дин-дъонме и че половината кръв в жилите ми е гяурска. Гяурите имат жените си за приятели и първия съвет търсят от тях.

Зюлфие отвърна с учудване и страх:

— Ти винаги си се срамувал от тази своя гяурска кръв, господарю.

— Срамувам се и сега. Срамувам се, макар че, както вървят нещата — думата му бе за войната и Зюлфие го разбра, — скоро май ще е хубаво да се родееш с християните. — Тахир ага въздъхна, но замаза въздишката си с една усмивка. — Ето какво исках да те питам, Зюлфие. Що трябва да извърши човек, ако краят му е вече близо?

Тя го стрелна с очи и забави отговора си.

— Нещо лошо за себе си ли ще ми кажеш, господарю мой?

— Нищо, което аз смятам за лошо — извъртя по витийски Тахир ага.

— Преди смъртта си един мъж трябва да уреди земните си работи — след известен размисъл каза Зюлфие ханъм. — Да се погрижи за близките си, които ще го преживеят, и да оправи сметките си със своите врагове.

— Моите близки — рече аянт — са обезпечени до девето коляно...

Жената си позволи да го прекъсне — също необикновено събитие в една мюсюлманска къща:

— Казваше, че въпросите ти не се отнасят за тебе, господарю мой!

Умът му прекалено бе погълнат от онова, за което говореха, за да го отклони за хатъра на една жена. И завърши думата си:

— ... а като че не останаха хора, които хем да са ми врагове, хем да са живи.

Някаква нова мисъл трепна в мозъка на Тахир ага, изпревари останалите. Чакай — възпря се сам, — нека първо внесе ред в главата си. Що е враг? Псето, скърцащо със зъби тайно по кьошетата, загдето някога е отнесло ритник, враг ли е? И заслужава ли да му се гони гарез?

— Не! — произнесе Тахир ага гласно. — Псето не е враг.

— Що рече, господарю мой?

Но мъжът бе загубил случайния си и тъй необикновен порив да говори като равен с една жена. И се задоволи да изръмжи неопределено — „жабата да си знае гъола“, туй означаваше този звук и жената, разбрала го, се сви като безсловесна твар, както го изискваше законът на харема.

Враг, на когото трябва да се отмъщава, е само онзи, който е успял да те засегне, да те нарани. За такъв човек няма прошка, не бива да има и забрава — той, децата и внуците му трябва да плащат извършеното. Това е ясно! Ясно е и друго — по тая линия Тахир ага можеше да бъде спокоен: ще си отиде от света без такива неразплатени сметки.

И в този миг аянт усети студена вълна да плисва сърцето му. Защото отново си спомни за Георги Силдаря и оная една единствена дума, която отрови живота му.

Вълната, която владееше сърцето му, сега се изкачи нагоре и удари и главата. Със Силдаря Тахир ага се бе разплатил на два пъти — веднъж го обеси и веднъж простреля. Но за раната, нанесена му на времето от приятеля му гяурин с неговите „тътени“, това все още не можеше да се смята окончателно разчистване на сметката. Или поне не му даваше право да каже като за своите близки и наследници: разчистване до девето коляно...

Аянът плесна три пъти с ръце. Юсуф, главният евнух в харема, се появи веднага.

— Върви в селямлъка — заповяда му аянът. — Узун Шерифаа и Златю — ставаше дума за Златю от Кумлука, сеизина на Тахир ага — да ме чакат. Ако пък са си отишли, да се проводят хора да ги повикат.

Евнухът излезе заднишком.

— Ти беше права, Зюлфие — рече Тахир ага, — бях забравил една сметка. Но, иншаллах, ще поправа тази грешка.

— Ти пак говориш тъй, господарю мой, сякаш...

— А не, а не! — Той беше възвърнал предишното си добро настроение. — Не се готвя за умирачка, Зюлфие. Но сега е война. Войникът трябва винаги да има на ум, че куршумът, предназначен за него, вече може да е излят... — Той се поусмихна доволно. — Кажи на жените да изпеят онази, моята. — И подсказа с плътния си глас: — „Пенджеремде бир бейаз...”

Зюлфие излезе, побави се навън, а когато се върна и седна на предишното си място, през завесата долетяха нежни звуци, изтръгнати от струните на саз, сетне един глас, сякаш задъхан от любов — в него Тахир ага позна гласа на Дургадън — поде песента:

*На прозореца ми нещо бяло  
се показва за миг,  
после пак се отдръпна —  
това сигурно е самодива.*

*Някоя вечер луната изгрява  
и като че ли ме пита:  
— Светът е голям гроб —  
без любов какво има в живота?*

*Любовта ти нека обвие цялата ми душа!  
Нека да изгние плътта ми —  
може и ти да се превърнеш в дух  
и някой ден да ме потърсиш...*

Той изслуша разнежено обичната песен на младините си.

— Благодаря, Зюлфие. И на тебе, и на жените отгатък благодаря. Ще ми бъде приятно, ако утре чуя да пеете отвреме-навреме същата песен... — Той бавно се надигна. И кой знае защо му скимна да завърши с една поговорка: — „Бу дюня сонсуз бир шаркъдър — ашколсун беджерене.“<sup>[1]</sup>

Нито векилинът, нито сеизинът бяха в конака, но скоро пристигнаха, задъхани. Тахир ага се оправи първо със Златю — заповяда му още тази нощ да отиде до баните, да му донесе оттам един бинлик вода и да се погрижи до сутринта да бъде хубаво изстудена. А когато сеизинът излезе, обърна се към Узун Шерифаа:

— Помниш ли един гяурин и девлет-душманин, Георги Силдаря на име?

— Как да не помня! Нали го обесихме на собствената му порта?

— Що стана с децата му?

— Кажи го, че се запиляха. Четири ги имаше, две останаха. Една дъщеря като луда крава и един син, който май не е съвсем с всичкия си.

— Да не е Бяно Абаджи?

— Същият. Ама ако го наречеш Ая Бяно, комай повече ще улучиш.

От паметта на Тахир ага изплува образът на един мъж, силен като мечка, пък с приказки на светец. Или на безобидна мравка.

— Какво пък, такъв му бил късметът — каза си.

— Що, аян ефенди? — не дочу векилинът. — Ая Бяно ти допада, а?

— Допада ми. И ще го докажа. „Табак севдиги дерийи дувардан дувара вурур.“<sup>[2]</sup> Вдигни колкото хора ти трябва и върви го доведи. Бутни го в кауша, аз утре сабахлен ще се позанимая с него.

— А жената, аян ефенди? Перушан Силдаровката?

— Нея остави! Не сме стигнали дотам с жени мегдан да делим.

Някъде изгърмяха топове, планината подхвана ехото, препрати го от чука на чука, за да го изхвърли накрая над смълчания Сливен.

— Върви — каза Тахир ага. — Каквото е писано, ще стане...

Отиде в другата стая, легна си и на часа заспа. Никакви сънища не смутиха неговата последна нощ.

---

<sup>[1]</sup> „Този свят е една песен без край; браво на този, който може (умее) да я свири.“. ↑

[2] „Която кожа допадне на кожаря, нея блъска в стената“ (турска поговорка). ↑

Колкото и да мислеше, не можа да измисли повече от две причини: или бяха научили за отиването му в стана на московците, или са разбрали, че в дома си дава подслон на хаджи Иван Селимински. Едва призори умореният му разсъдък съобрази, че второто не би могло да бъде — ако заптисването му беше заради хаджи Иван, все щяха да надникнат тук-там да потърсят и гостенина. Оставаше другото — отиването до Карнобат...

Така прекара Бяно тази нощ, в люшкане от мисъл към мисъл, докато тялото му се мяташе в душния, миришещ на пикоч и гнила слама кауш. А на сутринта чаушът отвори вратата и заповяда:

— Тръгвай! — И добави със зъл присмех: — Голям ихтибар те чака, Бяно Абаджи. Не кой да е, а сам аянтът ще говори с тебе...

\* \* \*

— Защо се забавихте? — смръщено попита Тахир ага.

Бяно изпревари чаушина:

— Аз съм виновен, войводо. Помолих да се поизмия, преди да се явя при тебе.

„Гледай ги ти? — помисли аянтът. — Старият пожела да умре с бяла риза, синът се закахърлил да е чист и умит...“ С махване на ръката отпрати чауша и каза:

— Седни!

И пак като бащата преди десет години Бяно рече:

— За това столче ли се приказва, войводо, че е врата към хумбата?

Ясно — недостойна се виждаше на Силдаровците такава смърт. Само че старият отиваше към последния си час с майтап и сладка лакърдия, а този, синът, не успяваше да скрие страха си. Защо ли беше така?

— Ти май се страхуваш?

— Не го крия, страхувам се.



— А баща ти в твоето положение плюеше и на живота, и на смъртта.

— Той знаеше за какво умира. Мен ти ме измъкваш от къщи и веднага ме слагаш на столчето, дето...

— Добре, седни там, на миндера.

Седна Бяно и обърна поглед към Тахир ага.

— Защо съм тук, войводо?

— За да умреш — беше краткият отговор.

— Това разбрах и сам. Но защо?

— Защото съм твой господар и мога да правя с тебе каквото си искам. Дори да отнема живота ти.

— Господар не на човек, а на добиче или на мъртва вещь не ги унищожавя, без да вижда някакъв смисъл...

Тахир ага се почувствува неудобно. Не е лесно да признаеш, че те преследват призраци...

В сърцето му се промъкна съмнение: дали пък не греши, като се е подвел по акъла на една жена, която трийсет години зад стените на харема е трупала в сърцето си злост и отрова? Помисли си това, но го задуши в себе си — един Тахир ага не се предава така лесно.

Поиска да се измъкне с чест:

— Ти не се озоваваш за пръв път в кауша, нали?

— Не.

— За какво беше тогава?

— Ударих един турчин, който се готвеше да убие мой приятел.

— Удари или прие чужда вина? — Бяно отклони поглед. — Ето — рече Тахир ага, — нека кажем, че сега ще платиш за тогавашната си лъжа.

И пак се случи нещо неприятно за аяна: Бяно се надигна от миндера и с бавни, но твърди крачки отиде, та седна на столчето, под което беше хумбата с изгнилите и недогнили човешки трупове.

— Готов съм, войводо — рече. — Щом е тъй, готов съм да понеса, каквото съм заслужил.

Пребледнял беше, но куражът не се мери само с кръв.

— А думаше, че те е страх...

— Страх ме е и сега. Страх ме е от умирането, не и от смъртта.

— Е, все по-приятно е тази смърт да е някак си по-късничко... — силеше се да се усмихне аянтът.

— Не ранната, а безмислената ме плаши. В края на краищата никой не е останал вечно на тази земя.

— И каква утеха, какъв смисъл ще намериш, ако сега подът се провали под краката ти и ти изгниеш в хумбата? — диреше вече отговор и на своите въпроси Тахир ага.

— Хумбата — отговори Бяно — е изкопана в наша земя и затова на нашата земя тор, ще стане прахът ми.

— Хайде холан! — прекъсна го аянът. — Говориш ги и ти едни... Пукнал си тук, в Московията или в Арабистан — все тая. Масали са това за тор на своята земя и прочее.

— Казах го иносказателно — спокойно срещна погледа му Бяно. — Думата ми беше, че умрем ли и оставим ли праха си тук, за децата ни тази земя става бащина, отечество.

„Крушата не пада далеч от корена си — върна се към предишните си мисли Тахир ага. — Тоя тук не само е одрал кожата на баща си, но е наследил и табиета му. Само че там, дето беше буйността на Георги Силдаря, този има мъдрост...“

Като спомена в себе си думата мъдрост, аянът се вдълбочи в чутото от Бяно. Това ли липсваше на аяна: отечество? Когато дядо му Жеко кехая се е потурчил и е взел името Тахир, той е осигурил за себе си и за своите потомци власт и богатство, но не беше ли ги осъдил да бъдат пришълци на земята, върху която стъпват? Дали през цялото време не е мязал на дъб-великан, корените на който са били прерязани?

И точно в този миг на откровение и на закъсняла среща със самия себе си до ушите му пак достигна ехо на топовни гърмежи. Скимна му да попита:

— Чуваш ли, Бяно Абаджи?

— Чувам.

— Що е това?

И сякаш гръм трясна в собата:

— Тътени.

Замаян, оглушал от тази дума, Тахир ага остана така без дъх, примаял. После рипна, отиде до Бяно и разтърси раменете му:

— Що рече? — кресна. — Що рече? Я повтори?

— Тътени са това, войводо.

Светът се завъртя пред очите на аяна. С оловно тежки крака той се върна на мястото си и плесна с ръце. Появи се хаджи Молла и със скръстени на гърдите ръце наведе украсената си с безупречна гътва глава. Тахир ага облиза засъхналите си устни и каза с неузнаваем глас:

— Изведи го! — И отново се разkreщя: — Изведи го, ти казвам! Изведи го и го изпъди! А сетне отново се върни...

\* \* \*

— Каква беше пък тази? — попита хаджи Молла, докато вървяха към изхода на конака.

— Нищичко не разбрах — още не се беше отпуснал Бяно. — Аянт не скри, че беше решил да ме утрепе. Бях вече на столчето и с думи си играеше с мене като котка с мишка... А после изведнъж ме попита за тези гърмежи. И като му отговорих, разфуча се като бесен, вика и кряска, а накрая ме изгони.

Хаджи Молла замислено поклати глава:

— Поради гърмежите ще да е, Бяно Абаджи. За вас, християните, тези гърмежи са сладка песен, но за нас... Това, дето го чуваме, предвещава леене на кръв, на мюсюлманска кръв.

— От никого не съм чувал московците да предават на сеч мюсюлманите. Напротив, хаджи Молла. Чувах, че московският везир — тъй по онова време говореха за руския главнокомандуващ, тъй го рече и Бяно — разпратил хабер на мюсюлманските народи навред отсам планината, че няма да посяга нито на живота, нито на семействата, нито на имота им.<sup>[1]</sup>

За този хабер Бяно бе научил в Карнобат, та не се знае как би отговарял, ако на хаджи Молла хрумнеше да го разпита по-подробно. Но турчинът продължаваше да следва собствените си мисли.

— Туй може да е вярно за чифчиите и занаятчиите, може да е вярно още за някой забитин или за прост аскер, но за служител от конака... Даже московците да не посегнат на него, вие, българите, ще го разкъсате...

Бяха стигнали до външната порта, там Бяно спря и двамата застанаха един срещу друг.

— Имаш ли вяра в мене, хаджи? Ако имаш вяра в мене, запомни едно. Случи ли се да сметнеш, че си в опасност от християни, домът ми е отворен за тебе. За тебе и за семейството ти... особено Анифе ханъм. Закрилата ми ще имате така, както ще я има и собствената ми жена...

Хаджи Молла премисли, пък кимна:

— Приемам. — И като се послуша, додаде: — И ми се струва, че скоро, съвсем скоро ще се възползвам от гостоприемството ти...

Те се поздравиха сдържано и се разделиха.

Когато беше отново пред вратата на Тахираговата соба, хаджи Молла се сблъска с един слуга с кърчаг в ръце.

— Вода от баните — обясни слугата. — Снощи я донесоха и цяла нощ я изстудявахме. Защо ли? Ами че питай аяна ти, хаджи, аз не смея.

Двамата влязоха заедно. По Тахир ага нямаше и следа от скорошния необуздан гняв — беше странно, нечовешки спокоен, зает да наблюдава с лека усмивка върху устните зелените пламъчета, които играеха по ръбовете на големия камък на пръстена му.

— Напълни оня стакан — рече той на слугата, без да вдига очи от пръстена... — Тъй. Подай ми го и си отивай!

Мина време, а Тахир ага не помръдваше и с нищо не показваше, че е забелязал присъствието на още един човек в стаята. Хаджи Молла, след като се почуди, сметна за необходимо да се изкашля.

— Знам те, че си тук, хаджи — каза му аянът. И попита: — Чуваш ли?

Кятибинът се заслуша. Откъм харемлъка нежен глас редеше:

*Светът е голям гроб —  
без любов какво има в живота?*

Но някъде от много далече долиташе един грохот, който съвсем не навяваше мисъл за любовта в живота. За кое от двете говореше Тахир ага?

Поразмисли хаджи Молла и като реши да не търси отговор, каза:

— Ще заповядаш ли нещо, аян ефенди?

— Времето на заповедите свърши, яху. Сега е ред на молбите.

— Молба към мен ли, аян ефенди? — смая се кятибинът. Тахир ага кимна. — Ще я изпълня със същото старание, както ако беше заповед.

— Не се съмнявам, не се съмнявам — рече аянтът. Произнесе го така, че не се разбра дали тези думи бяха израз на благодарност или на подигравка. — Ето за какво се отнася, яху. Искам да отвориш очи и да гледаш какво ще се случи сега. Сетне да отидеш при Халил паша и да му го разкажеш.

— Ще бъде направено, аян ефенди.

За пръв път Тахир ага вдигна очи и ги спря върху своя кятибин.

— Не сме за завиждане ние с тебе, хаджи — каза, поклащайки глава. — Изобщо не е лесно да си дин-дъонме — не те обичат ни свои, ни чужди. Пришълци и натрапници сме ние върху земята, хаджи.

Тахир ага притегли стакана с водата към себе си, после обърна зеления камък на пръстена си и изсипа скрития зад него пращец във водата. Стори това и с царствено спокойствие вдигна чашата.

Ужасен, хаджи Молла протегна ръце към него и извика:

— Аллах ашкъна, япмайин бьойле, Тахир ага! Гюнахтър!<sup>[2]</sup>

Тахир ага му отговори с усмивка:

— Хошча калън, хаджи. — И показва многозначително нагоре, към небето: — Гене гьорюшюрюз...<sup>[3]</sup>

И все така спокоен и с усмивка на чувствените устни гаврътна чашата.

Хаджи Молла изскочи из стаята и закрещя като луд:

— Помощ!... Помооош!...

Узун Шерифаа и неколцина други се отзоваха на повика му. Но когато след малко влязоха в собата, Тахир ага вече се бе разделил завинаги с живота. Тялото му, неестествено прегънато, лежеше безчувствено върху онова място от пода, където беше подвижният капак към хумбата; едната му ръка не се виждаше, а другата при катурването бе попаднала върху трикракото столче, та сега то се крепеше от зелените пламъчета на пръстена...<sup>[4]</sup>

В стаята отново проникна песен:

*Нека да изгние плътта ми —  
може и ти да се превърнеш в дух*

*и някой ден да ме потърсиш...*

---

[1] Става дума за издадената на 19 юли от граф Дибич в Айтос „Прокламация към мохамеданските жители на Румелия“. Нейните главни точки са: приканване да се върнат по домовете си и да запазят спокойствие, като предадат само оръжията си; гарантира се свободата на вероизповеданията; храна няма да им се иззема, а ще се изкупува по установените цени; на личната собственост няма да се посяга от окупационните сили, само ще се иззема всичко държавно — пушки, оръдия, снаряди, боеприпаси и пр. ↑

[2] „За бога, недей прави така, Тахир ага! Грехота е!“ (тур.). ↑

[3] „Сбогом, хаджи. Ще се срещнем отново...“ (тур.). ↑

[4] Краят на Тахир ага — автентичен. ↑

В страниците дотук може би бе създадена погрешна представа за Дибич като военачалник; може би читателят е останал с впечатление, че той е бил некадърен или посредствен. Ако е така, бързае да се поправим: граф Дибич в никакъв случай не може да се причисли към бездарните, неспособните, незначителните пълководци. Неговото нещастие е, че е живял в епоха на велики майстори на военното изкуство, като Суворов, Кутузов и неговите генерали, Наполеон и неговите маршали, ерцхерцога Карл... — такова съзвездие от ярки светили, на фона на които той просто остава звезда от втора или трета величина. Оттук произлиза неговият голям конфликт — разминаването на възможностите и амбициите със суетата му, защото както и да се е самозалъгвал, той в същност не е могъл да се примири с мястото на втори след Наполеон, след Кутузов или след рано починалия Карл, а на съдбата ѝ се е досвидяло да му даде онзи живец, който от таланта прави гений.

Но като не признаваме на Дибич гениалност, ще бъде несправедливо да му откажем изобщо дарби ли качества на голям военачалник. Да бъдеш на второ стъпало след Суворов, Наполеон, Кутузов или Карл, това значи все пак да си на изключителна висота. Но ако Дибич не постигна дори славата на втори след великаните, причината е, че завоюва успехите си срещу некадърни противници, а наскоро след това — впрочем там го намери и смъртта му — се окървави и като палач на въстаналия полски народ.

За способностите на Дибич съществуват много доказателства. Едно от тях е сражението при Сливен на 31 юли 1829 година.

\* \* \*

Далечното начало като че не предвещаваше този ярък успех. Защото както много от документите, произлизащи от щаба на Втора армия, диспозицията за настъплението към Сливен, издадена на 27 юли в Айтос, се отличаваше с обширност и дребнави подробности, но

в нея липсваше най-същественото — целта на придвижването. Прекалената ѝ сложност предизвика и доста бъркотии, особено на 28 юли, когато 6 и 7 пехотни корпуси така се сбутаха и измесиха при дислоцирането, че се наложи цяла нощ да ги разделят. Наложиха се също на 29 юли да издават нова диспозиция... Но така или иначе на 30-ти авангардът беше вече в Есирлий (Блатец), а главните сили — край Драгоданово и Трапоклово. И в този ден войската получи онази почивка, която се дава обикновено пред голямо сражение. Оттук нататък в действията и решенията на граф Дибич не може да се намери никаква слабост, никаква пукнатина.

Частите започнаха да заемат определените им за битката места още на 30 вечерта. В 6 часа сутринта на 31 юли главнокомандущият пристигна при войските на генерал Ридигер (7 корпус), до с. Калояново и един час по-късно започна паметното настъпление срещу добре укрепения Сливен. Начело, разбира се, тръгнаха казашките полкове на Илин и Чернушкин под общото командване на генерал Жиров. След набег напред и наляво, те пресякоха Краставо поле и излязоха чак на възвишението Бършен и оттам видяха Ямболския път и по него — настъпващия отряд на Шереметев (нека припомним, че седмица преди това Шереметев без съпротива бе заел Ямбол). На освободеното от казаците място настъпи пехотата: вдясно корпусът на Ридигер, вляво — на Рот (6 корпус), а половината от корпуса на граф Пален (другата половина заедно със самия него още от Айтос бе отправена на юг към Факия) се придвижваше зад частите на Ридигер като резерв.

При Балдаранския мост стана първият сблъсък с турците. Отхвърлиха ги лесно, но сведенията, които получиха от заловените пленници, бяха тревожни — великият везир бил излязъл от Шумен и предния ден бил вече в Котел начело на значителни войскови части. За да запази фланга си, Ридигер заповяда 6 Черноморски казашки полк да тръгне през с. Сотиря и да отиде няколко версти на север, а Дибич допълнително изпрати 13 егерски полк по пътя през Ичера за Котел с разпореждане да заеме позиция в планината. Осигурил се така срещу неприятни изненади, граф Дибич заповяда атака на Сливен.

Турската отбрана беше развита ветрилообразно с център Сливен, а полуокръжността на основната защитна линия започваше при Ичеренския път около лозята на Айвалъ дере, спущаше се на юг, като



обхващаше възвишението Япабаир, по-нататък в лек завой на юг минаваше през гъстата дъбова гора източно от града (отдавна вече несъществуваща), образуваше голям военен лагер около пътя за Ямбол и завършваше южно от града при разклона на пътищата за Ени Заара (Нова Загора) и Казанлък, като опираше на височината Гюнюзя. Като знаеше това разположение на отбранителната линия от сведенията, донесени от Бяно Абаджи<sup>[1]</sup>, и като очакваше — това се налагаше от здравия разум, — че основните турски сили ще са съсредоточени по пътя Сливен — Карнобат, граф Дибич започна основната атака срещу града откъм изток. Придвижването на Ридигер бе много затруднено от гъстата гора, докато по пътя между Балдаранския мост и града кавалерията настъпи по значително по-благоприятен терен и там стремителният ѝ удар предизвика веднага масово отстъпление на намиращата се срещу нея турска конница и пехота в направление към Ени Заара.

Очертаваше се възможност турците без особени усилия да бъдат изтласкани от Сливен. За мнозина пълководци това би се видял достатъчен резултат, но Дибич не се задоволи с подобен лек успех; не само защото той не удовлетворяваше амбициите му, а и защото през цялото време гледаше и към бъдещето — ако всички турски сили, около 15 000 души, се изтегляха на юг, те щяха утре да бъдат отново срещу него заедно с и без това мощния одрински гарнизон в боя за старата османска столица.

Оттук нататък Дибич се прояви действително като „малък Наполеон“. Гъвкав в маневрирането и бърз и оперативен в решенията си, той веднага измени първоначалния си план за сражението. От 7 корпус остави на десния фланг само 18 пехотна дивизия на генерал-майор княз Горчаков, а Ридигер, стария и опитен кавалерист (припомняме, че до миналата година той бе командувал 3 хусарска дивизия), с всички конни сили и малко лекоподвижна артилерия хвърли на юг, в участъка, където приближаваше Шереметев. Ридигер бързо се озова под Бършен, смете от движение предните турски постове и заповяда на придадената му артилерия да открие честа стрелба към главната турска позиция. Противникът им отговори само с два залпа и започна да се изтегля към добре укрепения си лагер. Междувременно Курландският улански полк напредна по крайния ляв

фланг на руските сили, зае височината Гюнюзя и прекъсна пътищата към Ени Заара и Казанлък.

Успехът обаче все още беше само временен. Това най-добре разбраха двата ескадрона, които — по петите на отстъпващите от Бършен противници — на три пъти атакуваха турския лагер и три пъти бяха принудени да се върнат. Изобщо тук, при главните турски сили, боят „се затегна“ и продължи пълни три часа — това беше най-тежкото и най-упорито сражение от Кюлевча насам.

Докато траеше то, по останалите части на фронта не бездействуваха. Генерал княз Горчаков остави пехотната дивизия да напредва пълзешком през гората, а поведе придадения му малък казашки отряд<sup>[2]</sup> и със стремителна атака зае Япабаир и от височината му пръв от русите видя плувналия в зеленина голям и красив град Сливен. Но Горчаков не беше авантюрист по дух. И съумя да обуздае и себе си, и своите казаци, така че дочака 36-и егерски полк и заедно с него се отправи в боен ред към града, за да бъде заедно с егерите пръв от влезлите в Сливен.

Но още преди да влезе в града, той срещна сливенци. Беше една процесия от сливенски първенци начело със свещеници, издигнали свещения кръст в разтрепераните си от вълнение десници. Князът не се смая нито от процесията, нито от кръстовете, нито от хляба и солта — минал бе той през много български селища, та, без да престава да се трогва, бе привикнал на това. Смая го друго. Това бяха няколко мъртви или умиращи старци в ръцете на пратениците; старейшините на Сливен му казаха, че те умрели от радост...<sup>[3]</sup> И още че в процесията, рамо до рамо с българските първенци, крачеше и един турчин на средна възраст, по-скоро висок, отколкото нисък, с безкръвно лице и сини очи и с дрехи и чалма, по които нямаше нито една случайна гънчица. Читателят лесно ще се досети, че става дума за хаджи Молла<sup>[4]</sup> — него бяха избрали хората от конака да изрази покорство пред „московския везир“; впрочем той беше и единственият от конашките турци, когото в такъв ден българите биха допуснали помежду си.

Княз Горчаков се постара да прикрие смайването си, а после придаде към делегацията едно отделение войници и я отпрати по-нататък, между края на гората и Балдаранския мост, където Дибич бе разположил командния пункт и щаба си.

Докато пратениците на Сливен бързаха по Карнобатския път, в южния участък на бойната линия вече бе настъпила развръзката. Ожесточени от трите си последователни неуспеха и получили в подкрепа един ескадрон казаци, кавалеристите на Ридигер се хвърлиха в яростен щурм. Около турския лагер<sup>[5]</sup> се разгоря тежко сражение, в което русите загубиха един офицер и дванадесет кавалеристи, но пробиха отбраната на противника и го обърнаха, в паническо бягство. Очевидци разказваха след това, че „Хамамбаир, Урум Тарла и Бармука почернели от гъмжилото на бягащите турци“, но те в същност бяха посинели и почервенели, защото такава бе новата униформа на войските след „низам-и джедид“<sup>[6]</sup>.

Сливенската делегация пристигна при главнокомандувания малко след вестносеца, който съобщи за пълната победа, та го завари в превъзходно настроение. Всички пратеници плачеха като деца и се задавяха в сълзите си, та едва сполучиха да изразят щастieto си за донесената свобода, свещениците с кръстове в ръце поръсиха военачалниците със светена вода, поднесоха на Дибич хляб и сол, а хаджи Молла му предаде ключа на града<sup>[7]</sup> като знак за покорство на турското население.

Хората от щаба се разпоредиха за превоза на пратениците, та да може те да се върнат в Сливен едновременно с Дибич; бяха очаквали съгражданите им да посрещнат московците с радост, но се смаяха от безпаметния възторг, който владееше в града — хилядно множество посрещаше с неописуем глъч полковете на победителите, поднасяше на солдатите плодове и бакъри с вино, разстилаше пред краката им шарени черги и килими от цветя, жени и девойки украсяваха гърдите им с китки, мъже плачеха и ги целуваха... С ръка до фуражката, Дибич поздравяваше наляво и надясно, но в същност твърде малко забелязваше океана от въодушевление, разлян около него<sup>[8]</sup>; чужд на славянските разнежвания, той вече бе отново „на Негово императорско величество верноподанен и най-верен слуга“ и пътем обмисляше писмото, което щеше да отнесе в Петербург вестта за новия му успех. (Той остана глух и за овациите, които сливенци му устройваха цялата нощ; Дибич се затвори в определената за него къща и като пресушаваше чашите пунш, съчиняваше писмото си до царя.) По-наблюдателните членове на свитата му обаче забелязаха една странна особеност — между посрещачите му почти не се съзираха млади

мъже. По-късно тайната се разкри: веднага след бягството на турците младите българи бяха нахлули в изоставения им лагер, награбили бяха всичкото оръжие, което намериха там и което съвсем не беше малко, и с него в ръце се бяха втурнали да преследват и секат и разстрелват гъмжилото бягаща турска войска...

Оръжието послужи и в самия град. Наред с радостта, в сърцата на сливенските българи бушуваше и желание за разплата — за всичко, причинено от поробителите на тях самите, на бащите и дедите им... Във всеобщото ликуване, достигащо само на стъпка от лудостта, отначало много-много не правеше впечатление, че тук или там, в задънените сокаци или в дворовете и избите на турските къщи, някой се разправяше с кръв за сторените издевателства, неправди или поругания, макар че броят на турците, изпатели в бъркотията, не беше чак толкова незначителен.<sup>[9]</sup>

Веселията и буйствата вървяха така ръка за ръка. Българи и руси пируваха денем и нощем в целия град на черги и рогозки, застлани направо на улиците, а мнозина не пропускаха да си направят „джумбуши“ от рода на побоища над турци, грабежи на къщите им, гаври с джамии. Така в неколкодневния гуляй до забрава и безумие възмездие то беше част от веселбата и веселбата — част от възмездие то... Тъй сливенци отпразнуваха настъпването на свободата си, в която през тези дни на луда радост никой не се съмняваше...<sup>[10]</sup>

---

[1] Тук заслужава да цитираме д-р Табаков, т. II, стр. 110:

„Дибич е разчитал на българските донесения... Живо участие са взели някои членове на сливенското Братство като куриери между Сливен и руските лагери...”

↑

[2] Една любопитна подробност: от руска страна цялото сражение за Сливен е изнесено изключително от кавалерията; случило се е така, че пехотата не е дала нито един изстрел. ↑

[3] Автентично. ↑

[4] Малко отклонение от истината — според Панайот Хитов („Как станах хайдутин“, ДВИ, София 1973, стр. 42) в делегацията е бил „един турчин по име Бириджи Алиа, който живеел добре с българите и е имал смелостта да не се бои от тях“. ↑

[5] Турският лагер се е намирал приблизително около мястото на днешния електролампов завод „Елпром“. ↑

[6] Пехотата е била със сини потури и червени рубашки и фесове, артилеристите — целите в синьо и със сини високи калпаци с червени дъна. ↑

[7] През 1958 г. съветска делегация тържествено върна ключовете на град Сливен. ↑

[8] Действително в писмото на Дибич до императора, носещо дата 1 август, в което се описват съображенията на командването за предприемането на похода към Сливен и сражението за този град, не се съдържа нито една дума за българското население и за посрещането, устроено от него на руската войска. ↑

[9] Табаков (т. II, стр. 118), позовавайки се на англичанина очевидец Слейд, определя броя на убитите на „стотина“. ↑

[10] Главата е написана въз основа на много наши и чужди източници, но специално за сражението при Сливен основен източник бе неиздадената брошура „Първото московско“ на Стефан Георгиев и Васил Дечев, които предоставиха на автора за ползуване не само ръкописа, но и чудесните карти, съставени от тях. Авторът използва случая, за да им изкаже горещата си признателност. ↑

Той не познаваше механизма на войската, но все пак имаше някаква смътна представа за неговата сложност, та го оприличаваше на провидение, което се разпорежда самоволно със съдбата на всяка човешка душа в безкрайното униформено множество — от най-големия началник до последния конегледач. Подчинен ли си на това провидение, ти не можеш да избираш пътищата си, колкото и понякога да се стремиш нанякъде. Тези мисли дойдоха при Бяно в първото денонощие, след като дядо Иван донесе свободата на родния му Сливен, за да оправдае своя побратим Корзухин, че още не се е появил. Но когато вече много се притесни, той излезе сам да го потърси.

По светло и тъмно бе слушал гайдите, гърмежите и провикванията, та знаеше, че Сливен пирува и се весели, но все пак се смая от онова, което видя. Целият град представляваше едно огромно празненство, улиците — една непрекъсната трапеза. Всяко българско семейство бе наизвадило там черги и хасъри, докопало се бе до някой от братушките — тук двама, там пет, още по-нататък петнайсет — и вадеше всичко, каквото притежаваше, месо, овошки, вино, топли хлябове, сирене или проста тархана... Да нямаш в този ден гост московец — туй бе най-голямото възможно нещастие. И руси и българи седяха едни до други, еднакво очаровани, еднакво заплениени от откритието на общата вяра и почти общия език, еднакво допаднали си по нрав — вдигаха пълните чаши, пееха, прегръщаха се, побратимяваха се...

— Бяно, ей, Бяно! — викна го един комшия. — Идвай по-скоро! Ще те запозная с братушката. — Той потупа по гърба седящия до него руснак със сините добродушни очи. — Знаеш ли, с него излязохме адаши. Е, неговото име е Афанасий, ама то ще рече Атанас, също като моето.

И Бяно трябваше да пие по стакан вино с двамата Атанасовци, после попадна на трима Ивановци, на Павловци, Борисовци, Петровци, Василовци... И постепенно опиянението, което царуваше в Сливен, проникна и под неговата кожа, като топла течност се разли по жилите му, разлудува сърцето, зашемети главата и изпълни с радостна

влага очите му. Пиянство беше това, ала не пиянство от леещите се като река вино и ракия, а от сбъдването на една мечта, дето всеки българин бе приел още с млякото и люлчините песни на майка си, лелеял я бе в гърдите си през теготите на робията, жадувал я бе и бе страдал по нея, та сега, когато я виждаше пред себе си и я усещаше в себе си, тя го замайваше като младо вино или като пролетно слънце. Какво щеше да донесе утрешният ден и какъв щеше да бъде истинският лик на свободата, Бяно, както и всички полудели от възторг сливенци, не знаеше. Но пак кат тях и не търсеше да узнае — сега бе мигът на една безмерна радост и той се оставяше да се потопи цял в нея...

Изведнъж усети сърцето си да примира — на петдесетина крачки от себе си зърна познатата фигура на Корзухин; побратимът му стоеше сред тъпна българина и заедно с тях гледаше някъде нагоре. Бяно не отиде, а изтича нататък, разблъска купчината и прегърна по войнишки правите рамене. Руснакът се обърна и... Бяно засмотолеви някакви оправдания. Непознатият московец не го остави да довърши — приел препоръката му като ласка на брат, той му отвърна с едно здраво и мъжествено притисване до гърдите, а после, като му сочеше нагоре, му каза на своя наглед чужд, пък в същност толкова лесно разбираем език:

— Ничего, ничего, батенька! Взгляни что они творят!...<sup>[1]</sup>

Неусетно Бяно бе стигнал до Нурул Кудус джамия, а тълпата сеирджии гледаше към минарето ѝ и се превиваше от смях — някой бе покачил на викалото ѝ една средно голяма свиня, украсил бе главата ѝ с нещо като чалма и сега, като се криеше зад нея, я бодеше и ръгаше, за да я накара да квичи.<sup>[2]</sup>

Кръвта удари в слепоочията на Бяно. Нищо от обичайната милозливост не се задържа на лицето му и то се изопна заплашително.

— Безсрамник!... — произнесе високо. — Мина само един ден и виж, вече се намериха безобразници да петнят хубавата ни свобода!...

Не любобопитствува да види дали другите споделят възмущението му, а с широки крачки се отправи към входа на мюсюлманския храм. За пръв път прекриваше прага на джамия; ако това се бе случило в друго време, той щеше да си спомни и поне да се запита дали не трябва да се събуе, влизайки, както бе виждал да правят, но сега гневът прогони тези и всички други мисли от съзнанието му. Като влезе в джамията, лъхна го миризма на

нечистотии, на боклуци, на изпражнения<sup>[3]</sup> — още една причина за срам и ярост, за желание да даде урок на безобразника.

А той, безобразникът, сам попадна в ръцете му. Навярно зяпачите от улицата го бяха предупредили затуй, дето го очакваше, та бе решил благоразумно да офейка, защото Бяно още прекосяваше просторното помещение на джамията, когато от стълбището на минарето изскочи някакъв момък и се опита да се шмугне покрай него към вратата. Опита се, но не успя — Бяно разпери ръка и докопа дрехата му. Въпреки отчаяните опити на злосторника да се отскубне, той без усилие го притегли към себе си и го обърна, за да види лицето му. Пред него бяха русолявата муцуна, дяволито-кръвнишките очи и редките, но оперено засукани мустачки на Юрданчо поп Димитров.

— Ти ли си бре! Ти ли се намери най-бабаит в Сливен, да вършиш такива безчинства! — В гласа на Бяно имаше и изумление, и удвоен гняв, защото с Юрданчо бяха нещо роднини. — Твоята глава ли трябва да откъсна сега?

Момчето — то беше в същност момче само в очите на Бяно, а иначе бе станало мъж на двайсет и една-две години — се мятеше отчаяно в ръцете му и се стараеше да го умилостиви с жалостиви хленчове.

Бяно прекъсна потока от думи с една плесница, която повали пакостника върху омърсения килим и му даде тласък за едно хубаво изпързалване по нечистотиите. Отиде до него и го изправи — Юрдан поп Димитров едва намери сили да издигне глава и да прекара ръка по бузата си, която бе захванала да се подува.

— Чуваш ли ме? — кресна Бяно и оня кимна. — Тогаз слушай ме хубавичко и гледай да ми запомниш думите. Давам ти два часа време да почистиш джамията и една неделя — да се започиш. След една неделя не те ли видя под попска власеница, ще те пипна и жив от ръцете ми няма да излезеш, тъй да знаеш. — И го разтърси: — Чу ли ме? Ще бъде ли?

Юрдан едва отговори с изкривената си уста:

— Ще бъде, бате Бяно.

Пусна го и младежът побърза да се измъкне от джамията. Бяно бавно се изкачи по витата стълба на минарето и излезе на викалото. Там още бяха свинята и месалите, завити около главата ѝ. Той не се



колеба — вдигна я и въпреки нейните петдесет — петдесет и пет оки<sup>[4]</sup>, я изхвърли от височината на минарето.

Когато малко по-късно излезе от джамията, сеирджиите със страхопочитание се отдръпнаха пред крачките му. А когато Нурул Кудус джамия остана доста зад гърба му, някой го докосна по рамото. Бяно се извърна. Непознат възрастен турчин го поздравяваше с почиттелно темане:

— Евалла, Бяно Абаджи...

\* \* \*

(Нека отворим скоба и в нея да прескочим напред в събитията, за да разкажем какво стана с Юрдан поп Димитров и неговото обещание.

Плесницата, видът и гласът на Бяно трябва да са го изплашили не на шега, та той наистина изпълни думата си. И нека веднага добавим: за безкрайна радост на баща му, стария поп Димитър, който вече бе вдигнал ръце от непрокопсания си син. Е, запопването не стана за една неделя, дори и месец не стигна за него; Юрдан първо го задомиха на бърза ръка, сетне дядо поп се разтича, занесе тлъст рушвет на владиката Герасим в Одрин и тъй или иначе някъде към средата на септември Сливен се сдоби с нов свещеник — поп Юрдан.

Не може обаче да се каже, че с вмешателството си Бяно стори кой знае каква услуга на църквата. Защото, подобно на поговорката „вълк в овча кожа“ поп Юрдан цял живот щеше да остане хайдутин в попско расо. Никой никога няма да говори за църковното му пеене или богословските му знания, но мнозина ще го наричат „вещ по заговорите, съзаклятията и бунтовете“; ще другарува с хайдути и революционери; в къщата си и в олтара на храма винаги ще крие оръжие като за цяла дружина; ще осветява хайдушки знамена и ще благославя кървави саморазправи; ще заклева отиващи на смърт въстаници и изобщо ще има малко постъпки в битието си, за които църквата би дала своя благослов, а още по-трудно би определила като „богоспасни“ или „праведни“. Такъв свещенослужител ще бъде човекът, когото една Бянова плесница изпрати в лоното на църквата. А когато ще го майтапят за хайдушките му наклонности, той, премълчавайки шамара, неизменно ще отговаря:

— Какво друго искате от човек, който в джамия се е обрекъл да стане поп?...) )

\* \* \*

Писано било неприятната случка с Юрданчо поп Димитров да не бъде единственото, дето ще отрови за Бяно този най-слънчев ден.

По обратния път към къщи той видя и лудешките хора, и трапезите с по двеста и повече люде, и изпращането на Генчо Къргов и неговите юнаци (войводата бе слязъл в Сливен заедно с московците и бе търсил Тахир ага за разплата, но като не го намери, тръгна да гони турците на юг към Одрин с набъбналата си от сливенски „волентири“ дружина); видя и тържественото изгаряне на тефтерите за вергиите... А вече на портата на бащиния си дом се сблъска лице срещу лице с войводата Кара Танас...

Прегърнаха се, но това не беше прегръдка на хора, току-що вкусили сладостта на свободата. Особено за Кара Танас, който гузно хлъзгаше поглед настрана от погледа на събеседника си. Бяно го покани да влязат, но войводата отказа — бил вече у тях и го търсил, пък иначе имал много работа. В Катунице? А, не, сега не било време за разкисване сред роднини и другари от детинство; братушките определили един генерал, дето можеш да си строшиш езика, докато кажеш името му...

— Научих — кимна Бяно. — Монт-ре-зор.

Та този генерал щял да бъде нещо като аян на Сливен и събирал опитни мъже, които заедно с русите да изчистят казата от читашки тайфи.

— Там ли ще се пишеш, войводо? — засмя се Бяно. — Не се ли наскита и не ти ли стигнаха битките?...

— Че няма да клекна край огнището я! Виж Генчо Къргов — още от Силистра е с братушките и сега пак не се застоя. Та аз да не съм станал за боклука?

Мълчание, изпълнено с неловкост, последва думите му.

— Търсил си ме, казваш? — помогна му Бяно.

— За лоша вест, Бяно Силдар. За брат ти лоша вест. За Манол...

Бяно залитна, опря се на дуvara до себе си. Когато малко се посъвзе от първия удар, промълви:

— Поне дано да е било в честен бой с поробителя...

— От ръката на свои загина — поклати глава Кара Танас. На лицето му сега бе отпечатана не обичайната тиха печал, а израз на повторно изживян кошмар. — Аз го убих, Бяно Силдар.

— Ти?! — Бяно направи крачка назад и вдигна ръка, невям да се защити от зловещото видение. — Ти?

— Аз. Е, не с моята ръка, но аз заповядах да го погубят, а то е едно и също. — Очите на Кара Танас помръкнаха. — Знаеш, с баща ти бяхме първи другари. Досещай се тогаз какво ми е било, когато е трябвало да повеля смъртта му...

— Разкажи ми всичко!

Кара Танас му разказа. Не преувеличи, но и не смекчи нищо. Изслуша го Бяно, прекръсти се и с още потрепваща долна устна произнесе:

— Не те коря, войводо. Мъчно ми е — брат е това! — ала не те коря. За такваз тежка постъпка Манол нямаше да получи пощада и от баща ми, ако беше жив.

— Сполай ти за тия думи. — Войводата също се прекръсти. — Много зло съм видял и не една човешка душа съм погубил, турска и християнска, но за Манол... — И повтори: — Сполай ти, Бяно Силдар! Същото рекох и аз на брат ти, когато го осъдих, но друго е, че ти...

— Не научи ли името на оная нещастница? Нали разбираш — трудна била и... Сега може да съм чичо, пък да не знам на кое дете... То за нищо не е виновно, та...

— Не рачи да ми каже — поклати глава войводата. — Пари даже искаше да й прати, ала си замълча, не каза. Моят човек, който го посече, разправяше, че накрая бил изговорил някакво по-особено име, но тъй и не... Кара Танас се плесна по челото. — Ей, знаеш ли, тя ще да е!

— Коя, войводо!

— Случи се, че сабахлен слязохме от планината заедно с дружината на Цоню Брадатия. Една невеста придърпа Цоню настрана и нещо го заприказва. После се отдръпна от него и право при мене дойде. Млада жена, хубава, бедничко, но чисто облечена, с пеленаче на

ръце. Попита и мен: „Много си скитал по тази планина, войводо. Не си ли виждал един мъж на име Манол? Манол, сина на Георги Силдаря?“

— И ти?

— Само като чух името на Манол, смъдна ме ей тук, в сърцето — виновно каза Кара Танас. — И я излъгах... Пък чак сега се сетих, че тази ще да е била Маноловата изгора. Попитай Цоню Брадатия, Бяно. Може той да познава невестата...

— Къде е Цоню войвода?

— След ден-два го потърси при генерала с мъчното име. Казваше ми Цоню, че ще прескочи до Драгоданово да види своите, а след туй се връща да се пише волентирин заедно с момчетата си...

Какво друго можеха да си кажат? Сбогуваха се как да е и всеки пое пътя си. Когато прекрачи портата на своя дом, срещу Бяно припна Яна с детето на ръце. Лицето ѝ сияеше:

— Гост имаме, твойт побратим. — И като видя, че Бяно все още стои като истукан, допълни: — Ама не разбираш ли, московецът е тук, Роман Корзухин, и те чака!...

Бяно отново се прекръсти. И рече:

— Права си, побратим... Зер друг брат вече нямам...

Яна се дръпна назад като ужилена:

— И Манол ли?

Той кимна.

— И Манол. Бог да го прости...

\* \* \*

Вече щяха да седат на трапезата, когато на дворната порта се потропа и в очертанията ѝ се появи един мъж, който, речи го, я запълни цялата; по дрехи приличаше на чобанин-северняк, но мустаците му, дебели като повесма, и кривнатият над едното ухо калпак като че ли повече подхождаха на волен старопланински хайдутин.

— Хееей, има ли тук хора бе? — провикна се новодошлият от двора.

Колкото и да е странно, пръв го позна Корзухин:

— Я! — възкликна. — Ами че това е Буюкли!

— Кой? Кой? — проточи врат Мавроди Коджакара. Следобед той бе прескочил да се види с Бяно и Селимински и бе останал тук, омагьосан от присъствието и личността на руснака.

— Георги Буюкли, така е известен в Русия. А по вашему се казва капитан Мамарчев. — И добави с променен глас: — Той беше началник на Васил, преди да постъпи денщик при мене...

Бяно слезе от хаета да посрещне госта. Знаеше той, че по майка е роднина с Мамарците, но никога не бе виждал легендарния капитан.

— Слушай — рече му капитанът, след като се прегърнаха. — С мене са двама другари. Ще има ли и за тях по лъжица боб?

Когато Бяно въведе в двора и другите гости (те бяха трийсетинагодишни яки мъже, по дрехи и изглед лика-прилика на Мамарчев), капитанът бе вече горе, на хаета.

— Виж ти каква среща, ваше превъзходителство... — започна Мамарчев, но Корзухин го прекъсна:

— Под този покрив са само братя славяни, капитане. И сред тях — Роман Алексеевич.

— Чувам това с радост, Роман Алексеевич — засмя се капитанът. — Иначе, кой знае, може да викнете двама стражи и да тикнете мене и моите юнаци в дранголника.

Яна вече бе пренесла и на новодошлите, та на хаета се образува цяла мъжка дружина.

— Как попаднахте тук, капитане? — попита Корзухин. — Чувах, че вашите доброволчески команди са нейде към Делиормана...

— Затова казвах, че може да поугоим тахтабите в дранголника. Господин полковник Липранди<sup>[5]</sup> навярно още се чуди къде изведнъж пропаднаха повече от половината от подчинените му български волентири.

— Избягахте?

— Просто си отидохме. Намерихме си нашенски дрехи и една нощ се изнизахме...

Тук Бяно прекъсна разговора им, като се изправи и заяви на всички, че иска да доведе още един мъж на празничната им трапеза.

— Щом аз съм му дал подслон — каза, — вие бъдете добри да му дадете място между вас. И такова отношение, че да не се почувствува нежелан, натрапен.

След тези думи изчезна някъде долу, в избата на къщата. С изключение на Селимински — той очевидно знаеше кого ще доведе, — останалите с любопитство очакваха да видят тайнствения гост. Предвкусваха нещо необикновено и не се измамеха: в тези дни на опиянение от свободата, когато всеки българин повече или по-малко виждаше във всеки турчин един многовековен угнетител, към трапезата, заета от членове на бунтовното Братство, един руски подполковник и неколцина от прославили се край Силистра волентери, Бяно водеше... един турчин.

— Как?... Ама?... — Слисан, един от хората на Мамарчев сякаш бе загубил дарбата си да говори. — Кой е този?

— А, не се безпокойте — с безгрижие, което на някои прозвуча нелепо, отговори Селимински. — Хаджи Молла, добър човек.

— Беше кятибин на аяна — поясни със същия тон Мавроди Коджакара.

— Кятибин на Тахир ага! — възкликна Мамарчев. — И вие...?

Корзухин беше смаян не по-малко от него, но се въздържа, нищо не каза. А Бяно доведе турчина до трапезата и рече просто:

— Това е хаджи Молла. Мохамеданин е, но е по-човек от мнозина християни. Ако имате доверие в мене, имайте и в него.

— Несправедливо е да не споменеш и Анифе ханъм — подсети го Селимински.

— Кого? — попита вторият от Мамарчевите люде. — Кого да спомене?

— Майката на хаджи Молла. Тя е потурчена християнка и се казва Анифе, но не е забравила рода си и времето, когато е била българка, Ана на име. Много пъти хаджи Молла ѝ е казвал, когато нас ни е заплашвала опасност, и тя винаги намираше начин да ни предупреди.

— И къде е сега тази чудесна жена? — обади се на свой ред Корзухин с глас, изпълнен с възхита.

— Как къде? Долу, разумява се. Нейната религия не ѝ позволява да се показва пред чужди мъже...

Докато хаджи Молла, притеснен и донякъде уплашен, заемаше място между Селимински и Мавроди, Роман Алексеевич, обзет от онова странно вълнение, което го завладяваше винаги когато

откриваше ново неподозирано богатство в духовния мир на българите, си говореше безгласно:

„Какво благородство, свети боже! Какво велико чувство на толерантност! И колко много могат да се поучат от довчерашните роби мнозина наши благородници по произход и звание, а по битие дребни и нищожни душици!...“ После в него се пробуди декабристът, та умът му се втурна да сравнява робството на българите със „свободата“ на крепостниците и това сравнение го накара тъжно да клати глава...

Когато се откъсна от своите мисли, бе изпуснал част от разговора на трапезата. Вдигнатите чаши го върнаха към действителността — всички очакваха да каже и той нещо за поздрав, та Корзухин рече:

— За онези, които сега щяха да бъдат между нас, ако не бяха загинали в борбата със смъртта на герои. За Васил и Манол...

— И за хаджи Нойко — каза Мавроди, като ливна на пода няколко капки от стакана си. — Обиждахме го, че е страхливец, пък той...

Пиха. И затова не забелязаха как Бяно се смути, когато чу името на брат си Манол, изречено наред с юнаците, паднали за славното дело.

За да прикрие смущението си, Бяно заговори припряно първото, което дойде на езика му:

— Рече одеде — той се обръщаше към Мамарчев, — че си избягал от войската на московците. Исках да те попитам...

— Можеш да ми викаш „капитане“ — усмихна се другият окуражително. — Или по-добре „бате Георги“. Полага ми се — нали божем сме нещо рода...

— Та исках да те попитам, бате Георги, защо го стори? Умори се да се биеш или що?

Усмивката изчезна от лицето на капитана:

— Хич даже не съм се уморил. Но искам като се бия, да бъде не за мъст — за мъст можех да хвана Балкана като хайдутин, — а за свобода.

— Мигар ти и твоите волентири досега не воювахте за свобода? Мигар и Василчо?...

Мамарчев замълча и погледна недоверчиво към хаджи Молла, все така навел очи към скута си. Селимински улови погледа му и го успокои:

— Говори открито, капитане. Хаджи Молла не е човек от когото можеш да очакваш пакост.

Капитанът продължаваше да се колебае.

— Говорете спокойно, капитан Буюкли — окуражи го и Корзухин. — Познавате ме достатъчно добре, за да не се страхувате от мене.

— Когато събрах волентирите и тръгнахме на бран — започна Мамарчев, — ние си мислехме, че с дядо Иван отиваме да занесем свободата на братята си на юг от Дунава. И бая се чудихме, и то неведнъж, защо голямото началство на русите гледа някак си побамбашка на нас. Какво ли не правиха! Разтурваха ни, заплашваха ни със съд, уж ни награждаваха, пък сетне пак ни пъдеха като кучета от биваците си...

— Не мога да повярвам! — прекъсна го Мавроди. — Дядо Иван, тоя, дето тук по сливенските улици плаче и се радва заедно с нас, да ви е...

— Рекох „голямото началство“, приятелю, туй не е обикновеният солдатин. Той, солдатинът, и в огъня ще влезе, за да ни отърве от игото.

— Недей така, джанъм! — не се предаваше Коджакара. — Да не вземеш да изкараш, че царят и големците около него ни обичат помалко, отколкото солдатинът с пушката?

— Анджак това искам да кажа. — Дебелите вежди на Мамарчев още повече се свъсиха. — Голямото началство няма никакъв ищак да ни дарува свобода. Затуй държеше нас, волентирите, настрана, затуй ни вързаха в Делиормана — сакън, да не би покрай нас да се вдигне целият ни народ.

Иван Селимински, обикновено обдарен с чудно самообладание, сега пребледня като платно. И едва продума със засъхналите си устни:

— Не може да бъде, капитане!

— Капитан Буюкли е прав — горчиво призна Роман Алексеевич. — Политиката на цар Николай и царедворците е такава, че... С една дума, не бива да очаквате от техните ръце да получите свободата си. Рядко се случва политиката на царете и възжеланията на народа да са близнаци...

Отдавна никой не посягаше към трапезата.



— Е, вече трябва да сте се догадили защо избягах от Липранди — каза Мамарчев. — Докато има таквоз началство над главата си, не бива да разчитаме на дядо Иван. На солдата дядо Иван, искам да кажа. И трябва сами да си извоюваме онова, което той няма да ни даде.

— Буна? — спря загрижени очи в него Селимински.

— А защо пък не? — обади се един от двамата придружници на Мамарчев, чиито имена тъй и не се запомниха. — Че ние да не сме от по-лошо тесто измесени, по-калпави от сърби и гърци?

— Право е! — Мавроди Коджакара плю в шепите си. — Да се хванем с агаларите, пък тогаз ще се види кой кум, кой сват!

Никой не последва неговото лесно въодушевление. Изненадан, Мамарчев обходи с поглед мъжете, събрани около трапезата.

— Какво? — попита с невесел присмех. — Комай се уплашихте, а?

— Не е до страх — поклати глава Селимински. — Ние живяхме тук, капитане, работихме според силите си и... залагахме главите си в тази работа. Това не са дела на страхливци.

— А тогаз? Тогаз защо се омърлушихте? Защо си глътнахте езиците?

— Мога да отговоря само за себе си. Омърлуших се, защото не съм сигурен колкото този приятел, че едно наше въстание ще успее подобно на гръцкото или сръбското. И не защото сме от по-калпаво тесто измесени. Нашият народ даде и на сърби, и на гърци такива воители, които с храбростта си стигнаха да им бъдат вождове и генерали. Не, не е това. Не е и близостта ни до Цариград, която няма да е без значение за турците, нито многобройността на турското население върху нашите земи. Друга е причината за кахърите ми. Просто народът ни не е готов за въстание. Сливен и Сливенската каза ще се вдигнат, туй го зная. Но ще се вдигне ли Карнобат? А Варна? А Средец? А Охрид? А не се ли вдигнат всички, въстанието е осъдено на неуспех, на гибел.

Гневните очи на Мамарчев срещнаха мъдрия гледец на Селимински и нито единият отстъпи, нито другият. Даде ли си някой от присъстващите сметка, че с този поглед започна една битка, която щеше да доведе много злини на Сливен, и не само на Сливен?

— Не познаваш нашия народ, даскале — с пренебрежение и снизходителност каза Мамарчев, — та затуй нямаш вяра в него. Ако

беше повоювал заедно с моите юнаци под стените на Силистра и бе видял какви лъвове са, другояче щеше да мислиш.

— Лъжеш се, капитане, познавам българина като солдатин. Бил съм се срещу турчина в Морей, ведно с други българи съм се бил, та туй, дето ми го разправяш, не ми пада от небето.

— Тогаз трябва да знаеш, че ако развеем знамето на бунта, в Търново например ако го развеем, в старата ни преславна столица, от четирите краища на земята ще се стекат българи-юнаци под него.

— Пак ще река: лъжеш се, капитане. Само шепа хора ще се стекат. Голямото множество на народа ни не е узряло за всеобщо въстание. И туй го казвам като човек, който, преди да стигне до сливенското Братство, изтънко изучи хала на българина и българщината.

— Но нали нашата цел, на Братството де, беше пак битката за свобода, хаджи? — обърка се Мавроди Коджакара.

— Беше и още е — потвърди Селимински. — Но трябва най-напред да разбудим от робския сън толкоз люде, че да разчитаме на победа срещу османските пълчища. Не преди това.

— Прав е хаджи Иван — неочаквано се обади хаджи Молла. И сякаш изведнъж осъзнал с какви хора и за какво заговаряше, придоби толкова объркан и подплашен изглед, че, както думаше по-късно Мавроди, „жив да го оплачеш“. Бяно го разбра и му помогна:

— Изкажи се докрай, хаджи. Тук не сме християни и мохамедани, а само мъже. Всеки има право на свой възглед и своя дума.

— Да, да — поощри го и Корзухин. — Любопитно е да чуем и такова мнение...

— Исках да кажа само едно — реши се да проговори отново бившият писар на аяна, но погледът му остана забит в земята. — Московците ще надвият в тази война, туй вече и слепите видяха. Още един път полумесецът ще се преклони пред кръста. Ала хич не се залъгвайте, Турция не е нито хилав, нито охтичав девлет, много сила има още в нея.

— Видяхме тя, колко ѝ е силата — изсумтя другият от придружниците на капитан Мамарчев.

— Кажи, хаджи Молла, кажи всичко, що си премислял! — Бяно се уплаши, че това обаждане ще заключи устатата на турчина.

— Да кажем, че е сбор и двама пехливани се борят. Те и двамата са яки като бикове, ала вече пак единият е по-силен и по-чалъмлия и надвива. Но туй не значи, че победеният е слабак и че като се надигне от земята, всяко момче ще може също да го победи.

— Е, нямаш много добро мнение за нас, турчине — кисело се засмя Мамарчев и засука дебелиите си мустаци.

— Не е лошо — намери сили да възрази хаджи Молла. — Искам само да ви предвардя от лекомислие. Турция не е сила за подценяване, агалар, не е такваз кекава, каквато човек ще я помисли, като я види на земята, надвита. Случи се да чуя от Халил паша, че за таз война султанът е събрал до двеста и петдесет хиляди души. Туй е много нещо, агалар, голяма сила? И всички с пушки от Франза. А колко топове, колко ятагани!... Трябва да ги премислите тия работи, агалар, преди да...

Не довърши. Но не беше и нужно — всички го разбраха. И млъкнаха.

За да строши мълчанието, Корзухин се обърна към Мамарчев и каза със смях:

— Като си представя каква мутра — (тази дума употреби изтънченият иначе офицер, защото така го бе изучил преподавателят му по български език Васил Силдаров) — е направил Липранди, когато е видял, че сте офейкали, иде ми да се пръсна от смях. — После стана по-сериозен. — Но работата не е чак толкова смешна, капитан Буюкли. Като ви прати за началник Липранди, командуването ви призна, че сте на руска служба. И сега, ако ви пипнат, може да ви съдят като дезертьори.

— Какви, какви им рече, че били? — попита Мавроди Коджакара.

— Фирари — преведе Селимински. — Бегълци от войската.

— Не ме е страх — отговори Мамарчев. После се ухили: — Имам си аз един хитър кроеж. Изпълня ли го, тогаз пет пари не давам и за Липранди, и за Дибич, и за...

— Хайде, хайде — прекъсна го със съучастническа шеговитост руснакът. — И аз не давам пет пари за тях, но не го казвам гласно. Правете и вие като мене, такъв е моят съвет. А сега да вдигнем чашите, приятели. И да кажем като мюсюлманите: каквото е писано, то ще стане...

---

[1] „Няма нищо, няма нищо, драги мой! Погледни какво правят!...“ (рус.). ↑

[2] Автентично — описано, е от д-р Табаков по разкази на стари сливенци, очевидци на събитието. Припомняме, че за мюсюлманската религия свинята е мръсно и светотатствено животно, на мюсюлманите е забранено да ядат свинско месо, думата „свиня“ е най-голяма обида и т.н. ↑

[3] Автентично (пак там). ↑

[4] Т.е. между шестдесет и седемдесет килограма. ↑

[5] Припомняме, че полковник И. Липранди бе назначен командир на българските доброволчески части, с които остана да действа около Шумен, Разград и Дунава. ↑

Скоро се разбра какъв е бил строежът на Мамарчев. Не мина много време и в Сливен се разчу: станал капитанът сливналия, зер „отгдето е жената, оттам е и мъжът“, пък той на бърза ръка се оженил за Радка Караделева, Деляновото девойче. Хората я разправяха така: много скитал Георги Мамарчев по света, ала не искал чуждоземка, българка искал за жена, та останал ерген до тези години<sup>[1]</sup>; пък като зърнал Радка, прочутата хубавица... Всичко туй беше вярно, ала имаше и още една истина — с тази женитба Мамарчев скъсваше със службата си при русите.

Но людската мълва не се задържа много-много около венчилото на Мамарчев, едно ли, две ли бяха събитията през тези паметни дни, че да се задържи приказката за една женитба! Чаршията гъмжеше от новини, коя от коя по-прясна, коя от коя по-важна — чуеш я при единия край на чаршията, а докато стигнеш до другия, тя вече овехтяла, пуснала брада до пояса. Имаше и таквиз неща, дето трябваше да се решават от цял Сливен, — и жените барабар с мъжете!, — та сливналии свикнаха кажи-речи през ден да се събират в двора на църквата „Свети Никола“; там обсъждаха, там се караха, там решаваха... В такъв въртоп колко трае един хабер за венчило?

Народът непрестанно се люшкаше между покруса и безумен възторг. Разчу се, че генерал някакъв, поляк по род и Монтрезор по име, с един полк казаци освободил Котел<sup>[2]</sup> и съраждането стана повод за нови буйства и зияфети; после обаче се чу, че същият този Монтрезор образувал чета от волентири, раздал и оръжие и им поверил цялата грижа за опазването на реда, за старшина на селото оставил пак българин, някой си Стефан (московците му викали Степан) Савов, а за представител на войската (нему пък котленци викали консул) един майор, зовял се Крилов, и — колкото да не е без хич — шестима казаци... Тогаз сливналии едва-що не умряха от завист, че котленци излязоха по-ачигъоз и имат пред дядо Иван по-голямо доверие.

Или друго. Когато „московският везир“ Дибич тръгна с войските си към юг, сърцата на сливенските мъже се съкрушиха; но като се

разбра, че на постоянна стоянка в Сливен е оставен цял един полк<sup>[3]</sup> и същият онзи генерал Монтрезор — за управител на града и казата, избухна пак онази буйна радост, с която преди няколко дни посрещнаха братята-освободители и пред къщата на чорбаджи Иванчо, която Монтрезор бе избрал за себе си и своя брат, ден и нощ пицяха гайди, виеха се хора, трещяха гърмежи на пищови и шишанета... Генералът и капитаните Понятовски и Ланевски от неговата свита (за Ланевски се говореше, че бил също поляк и още поет — дума, за която никой нямаше сносна представа) няколко пъти съветваха сливналии да проведат свои пратеници с „московския везир“ и никой не обърна внимание на тези приказки, но едва Монтрезор спомена, че за прочистване на казата от турски шайки и башибозук има нужда от волентери („улинтири“, както тази дума се преиначи по сливенски) и мигновено на негово разположение се озоваха до 600 души „все отбор мъжаги“, въоръжени от глава до пети...

И юрнаха се хабери за подвизите на улинтирите — ония, дето бяха под началството на генерала, и другите, които шетаха на своя глава. Чу се например, че казаци и сливенски улинтири стигнали на юг чак до Малък Самоков<sup>[4]</sup> и там разрушили железодобивниците. При Оризари<sup>[5]</sup> пък сто и двацет казаци и двеста улинтири направили на пух и прах пет стотици низами, всичките на коне, всичките въоръжени до зъби. Четири дни по-късно други седемдесет казаци и деветдесет улинтири спипали на тясно край Твърдица един турски бьолюк, видели му сметката и взели толкоз оръжие, джепане и храна, че трябвало да направят цял керван, за да ги пренесат в Сливен. Пък за дружината на Генчо Къргов войвода дойде вест, че край Мустафа паша имала голям бой с турчулята, трима души от нея паднали убити и други трима — и Генчо Къргов между тях — били ранени, ала надвили и хвърлили голям пердах на низама. А сетне едновременно с московците влезли в Одрин и присъствували, когато паши и везири на колене и със сълзи на очи просели мир и пощада...

Не оставаха по-долу и другите, които не бяха под руско началство. От тях най-се прочуха четридесетимата улинтири на Петър Бояджиолу, когото московците не знаеха как да нахвалят, та взеха да му викат галено на свой език Петрушек. Този именно Петрушек сгащи при село Сотиря орда гъжвалии и с голямо юначество ги победи, като улови стотина от тях; трийсетте, които се знаеха за мъчители на

беззащитната рая, още там предаде на смъртна казън, другите седемдесет отведе в Сливен и ги построи на един ачиклък — да ги видят българи и московци. Дойде да ги види и сам генералът. И толкова се възхити от подвига на четата, сразила далеч по-многоброен враг, че потупа Петрушек по рамото и му наговори какви ли не хвалби.

Не липсваха и майтапски случки. Хаджи Александрия например взе, че завидя на Петрушековата слава и реши да я затъмни. Събра петдесет души и удари на Челтакчий<sup>[6]</sup>, в което живееха само турци; мислеше, че с един юруш ще ги пръсне като пилци, но те не само му се опряха, ами като повикаха помощ от другите села, хвърлиха здрав къотек на дружината му, убиха неколцина от нея, а останалите и самия хаджи Александрия гониха чак до Сливен. Там злощастният улинтирски началник се оплака на московците, че „челтакчийци се готвят да се вдигат на война“ и ги прелъга да му дадат в помощ казаци и два топа. Ала истината лъсна наяве и хаджи Александрия трябваше посрамено да подвие опашка. Трябваше, ама той не я подвиг, та реши да удари турците в Чаирлий. И уж хубаво подготви юруша, пък през нощта улинтирите му за едното чудо дете не се избиха помежду си в тъмнината, „та сам хаджи Александрия е трябвало да се върне през Хамамбаир «по калцуни» сред нощта...”

Но злощастници като хаджи Александрия бяха общо взето малко. Чети на сливенските улинтири шетаха с успех по Ескизаарско, към Казанлъшко и на юг чак до Одрин. И отвред пристигаха хабири за техни победи. Хабири пристигаха още, че — практични като всички сливналии — от тези победи те не излизали с празни ръце... Най-много пострадаха имотите на Тахир ага, сетне на разни бабаити, натрупали имане от потта и кръвта на българите, но същата участ не отмина и някои невинни хорица — понякога „покрай сухото гори и мокрото“, както е приказката. Тъй или иначе мнозина от улинтирите разбогатяха така, че и внуците и на внуците им внуците още имаха да ядат и да благославят дядо си улинтирина.

Тез чудесии съвсем разбъркваха акъла на сливналии. А един от най-обърканите измежду тях беше Бяно Абаджи. Той не беше правил кой знае какви тъкмежи за времето, когато свободата с камбанен звън ще озари отечеството му, но все пак си бе представял, че тогаз най-голяма роля ще се падне на Братството. А то какво се случи? Свободата извади напред нови, съвсем непознати, нечувани до вчера

люде, и то предимно люде на калъча, не на спокойния разум, такива като „Петрушек“ Бояджиолу например. В устата на хората сега не бяха имената на нямащия равен на себе си по образованост хаджи Иван Селимински, на братята Топракчиеви, на разсъдливия хаджи Людскан или на обиграния Иванчо Куртев; прославиха се в кръв и насилия улинтири като Хамура Вълю, Злати Бакърджиолу, Нено Улинтирина, Тодор Кършоолу, Кюркчи Тодор Христодулов, хаджи Димо Улинтиря...

Пък и със самото Братство ставаше нещо необяснимо. Сега, когато то трябваше да излезе от сянката на кьошетата и от миришещите на плесен изби, за да стане вожд, знаме и бойна тръба на народа, Братството крееше, рушеше се като къща с проядени темели. Паскал и Мавроди Коджакара се писаха улинтири и хукнаха заедно с казаците да секат турски глави навред из Загорето; с тях отначало отиде и Цено Конъов, но още първата по-продължителна езда, го свали болен, върнаха го в каруца със сено и сега техните го тъпчеха пак с илачи, билки и отвари. Селимински напусна дома му и оттогаз почти не се срещаха — от онова, което стигаше до ушите на Бяно, личеше, че се е заплел в дразги и дреболии и в тях прахосваше разум и сили. За Христодул Топракчиев се чу, че се наел да бъде снабдител на полка, който остана в Сливен, та непрекъснато скитал по търговски работи, не се свъртал в града. Пък хаджи Людскан, нали уж божем бе станал чорбаджия, губеше времето си в съвета на общинарите, дето в това объркано време нямаше никакъв глас и никой не го слушаше. С Добри Желязков Бяно се срещна само веднъж, и то всред множеството в двора на църквата „Свети Никола“; тълпата ги изхвърли един до друг, Добри му подхвърли едно шеговито-укорно: „Какво гледаш като обран поп?“ и човешкият поток отново ги раздели. Това ли, господи боже, беше преминалото през огън Братство? Онова, което поп Исидор кле пред кръста и меча?

Както обикновено, когато беше в настроение като днешното, краката му сами го поведоха по обиколката, която му бе станала привична — от къщи Бяно тръгваше нагоре и стигаше до Фърчиловата воденица, после свърваше надясно и през Ески Намазгях слизаше до Двата аслана, продължаваше през покрайнините, отминаваше Татар мезар на юг и някъде до Хамам джами и Кон баня излизаше до Куруча; само рядко се спущаше по течението на реката до воденицата на зет си



Пею, най-често тръгваше нагоре по левия ѝ бряг и някъде около Туз пазар или решаваше да отскочи до „Свети Никола“ да послуша пренията на човешкото гъмжило, или пък през Тевната чаршия и Машатлъка се прибираше у дома. Тази разходка той отдавна правеше съвсем механично; истината обаче е, че когато си я избра и я минаваше първите няколко пъти, Бяно имаше и едно тайно, свое си съображение — между Фърчиловата воденица и Двата аслана беше и улицата, дето живееше хаджи Рифат...

И случи се, че точно днес срещна Божура.

То стана на тесния и дълъг мегдан пред Бюлбюл ходжа джамия. Видя я пръв и примаял — не беше я виждал толкова отдавна! — спря неподвижен. Дали защото беше поотслабнала или поради, тъмните дрехи, Божура му се видя по-висока от преди. И посърнала, загубила предишната си свежест. Държеше някаква бохча — трябва да е пазарувала от дюкяна при Двата аслана — и свела към земята поглед, крачеше нагоре към дома на хаджи Рифат. Извървя така десетина стъпки, сетне, усетила настойчивия му поглед, вдигна очи...

Онова, което последва, Бяно никога не разбра, не успя да разтълкува. Когато го съзря, Божура остана неподвижна и като че се олюля — така биват хората, когато са пред припадък. Но тя не припадна. Само изпусна из ръце бохчата и понечи да се втурне към него. Но после червенина блисна върху лицето ѝ, жената грабна бохчата си и се втурна, но не към него, а към дома на хаджи Рифат...

Кого видя Божура в неговото лице? Какво отначало я подтикна към него, а сетне я подгони към къщи? Кое предизвика небивалия ѝ смут?

Улисан в тези въпроси, Бяно не забеляза как е извървял своята обиколка, кога е пресякъл Куруча и се е озовал сред навалищата в двора на църквата „Свети Никола“. Върна се към действителността едва когато чу собственото си име.

— Бяно Абаджи нека да каже! — извиси се гласът на Коста Топракчиев. — Той е устабашия на най-големия наш еснаф, няма човек, който да не го уважава. Нека той си каже думата!...

Бяно се обърка, изобщо не знаеше за какво спореха хората. И едва се измъкна с нещо като: „Не знам, не съм мислил още...“ Слава богу, не го молиха много-много. На камъка пред входа на храма скочи един човек и заговори високо, нервно, пресекливо. Бяно позна в него

един от своите гости, дето бяха дошли с капитан Мамарчев. Заслуша се. Оня хвалеше капитана, напомняше подвизите му и изтъкваше, че Мамарчев и само Мамарчев най-подхожда за илчия в Едирнето. Не го дочакаха да свърши и отново извиси глас Коста Топракчиев, той пък припомняше учеността и разума на хаджи Иван Селимински. След него се обади Евтим чорбаджи Димитров. Спокойно и без крясъци Евтим каза, че когато през тези дни в Одрин ще се сключва мир между Московията и Турция, наистина трябва там да присъствува — както много пъти ги бе съветвал и генерал Монтрезор — представителство на Сливен, за да иска узаконяване на даруваната свобода; за това представителство Евтим предлагаше трима от общинарите („те отколе ръководят народните работи, умееха да ги изтръгват правдини дори от гъжвалиите, камо ли сега от братята-московци“), та затуй предлагаше баща си, хаджи Атанас хаджи Паскалев и — „за да не мисли някой (хвърли поглед към Селимински), че правят или искат нещо тайно от народа и народната поръка“ — хаджи Людскан хаджи Нойков, също чорбаджия и член на общината.

Одобрително шумолене изпрати Евтимовите думи, ала никой не свари нито да ги подкрепи, нито да ги оспори — откъм Ямболския път се чу бесен тропот на коне и след малко в двора на църквата влетяха двама ездачи. Единия (беше Радой Караколев от Кортен) малцина познаха, но затова пък никой не сбърка втория, с превързаната ръка — войводата Генчо Къргов.

Грижовни ръце отведоха Генчо Къргов до камъка и го поканиха. Войводата изгледа струпаната около него навалица и произнесе глухо:

— Братя! Мили братя... Мирът се подписа!...

Каза тези думи така, че ничие сърце не възликува.

Сети се някой, та попита:

— А ние, войводо? За нашите съдбини що пише в него?

Гръклянът на коравия хайдутин подскочи няколко пъти, опакото на ръката му избърса очите.

— Нищичко, мили братя, нито едно слово. Оставаме си роби, каквито си бяхме...

Цяла минута никой не издаде звук. После един женски глас изпищя неистово. И отпуши всеобщата жалост...

[1] Мамарчев е роден в Котел през 1786 г., следователно към времето на описваните събития е 43-годишен. ↑

[2] Котел е освободен на 2 август (П. Цончев), според други изследователи (Георгиев и Дечев) на 3 август 1829 година. ↑

[3] 37 егерски полк. ↑

[4] **Малък Самоков** — днес Демиркьой в Турция. ↑

[5] **Оризари** — днес село със същото име в Сливенски окръг. ↑

[6] **Челтакчий** (Челтикчий, Чилтикчий) — днес с. Оризово, Старозагорски окръг. ↑

Никой не знаеше по-добре от него, че не е редно лентата на Георгиевския орден да се опасва върху мундира, но въпреки това Дибич реши да я постави. Стоеше прав пред огледалото и се остави да бъде гизден от опитните ръце на камердинера Степан. Не само не се подразни, че с лентата нарушаваше уставите — нейният вид върху изпъчените му войнишки гърди дори го възторгваше.

Днес никой не можеше да помрачи настроението му — той, фелдмаршал Дибич-Забалкански (титлата Забалкански получи няколко дни, след като на 8 август влезе победоносно в Одрин, старата столица на султаните, а фелдмаршалският чин пристигна, едновременно с целия списък на наградите<sup>[1]</sup>, заедно с ратификацията на мира), „малкият Наполеон“ на руската армия, извърши великото дело на своя живот и сега му оставаше само „да сложи точката над и-то“: да произнесе речта на триумфатор, да премести в Бургас главната си квартира и да се върне в Русия, за да приеме с пълни шепи радостите, които се полагаха на победител като него.

Да, днес е неговият ден, на Дибич-Забалкански, и никой и нищо не може да го принизи. Злобата на завистниците, одумките на клеветниците, подмятанията на съперниците — всичко днес е прашинки под стъпките на човека, който прекрачва в историята. Той самият ще се погрижи да забрави онези неща, които могат да хвърлят сянка върху неговия триумф. Некадърността на противника прекалено безцветното за да бъде славно превземане на Одрин<sup>[2]</sup>, онези турски войници, брулещи орехи, гледката на които го бе накарала да изпитва желание да повръща<sup>[3]</sup> — всичко това Дибич-Забалкански ще забрави, ще захвърли зад себе си, ще го изличи от ума си. И ще остане само съзнанието, че е единственият пълководец на Русия за всички времена, достигнал предишната столица на Османската империя и спрял само на две нищожни крачки от сегашната, ще си спомня изучавания дълго и тайно пред огледалото жест, с който върна сабите на тримата пленени паши Ибрахим, Халил и Шефик-Али-Мехмед, ще се опива от съзнанието, че е диктувал и подписал „Адрианополския мир, най-славния от сключените когато и да е“, и то в същия дворец, от който

султаните на Турция са изпращали пълчищата си, за да завоюват половината Европа.

Докато гледаше с премрежени очи как светлината на многобройните свещи играе върху скъпоценните камъни на ордена му „Свети Андрей Първозвани“, той рече на застаналия крачка зад него камердинер:

— Добре е, Степан, всичко е *comme il faut*<sup>[4]</sup>. И все пак...

— Какво ще заповядате, господарю?

— Струва ми се, че няма да бъде излишна една глътка за смазване на езика.

— Пуншът е готов, господарю.

Фелдмаршалът изпи на един дъх приятното топло питие, хвърли последен поглед в огледалото и останал доволен от своята външност, тръгна към величието си.

Слизаше по стълбите, за да отиде в големия салон на приземния етаж, където бе събрано цялото висше офицерство на похода, и си повтаряше главните точки на словото, което щеше да произнесе, но изведнъж умът му се отплесна по съвсем друго. Погледът му спря върху позлатените дъсчици, на които длетото на майстор-резбар бе изписало с релефни арабски букви стихове от Корана — единствената украса на двореца. Те не го дразнеха, но все пак съжаляваше, че наред с тях няма картини или други произведения на изкуството; от всеки свой поход той бе донасял по някакъв сувенир, не непременно скъпоценен, но почти винаги характерен за страните и народите, през които бе минавал, и напоследък, особено отсам Балкана, все си бе представял как венец на неговата колекция би бил например един портрет на Баязид Светкавицата или на Сюлейман Великолепния...<sup>[5]</sup>

Не беше се още освободил от тези мисли, когато влезе в големия салон. Облечените в разкошни мундири офицери удариха токовете, дипломатите във фракове сведоха глави, само нововъздигнатият в графско достойнство Тол (така сам Дибич бе продиктувал церемонията) отиде да го посрещне до вратата и на крака зад него го съпроводи до отсрещния край на салона. Сухотата на руския дворецов церемониал, обикновено твърде допадащ на строгата му прусашка природа, сега го подразни: друго би било, ако тежката тишина в салона се заменеше със стройното римско „Ave!“, с разпуснатото, но бурно

френско „Viva!“, че дори и с панаирджийското „Bravo!“ на халтавите италианци...

Сред шпалира на бляскавото множество Дибич стигна до подиума, където някога бе стоял тронът на османските завоеватели, изкачи няколкото стъпала и се обърна. Стотината погледи, събрани в него, поласкаха суетата му, дадоха му онова чувство на крилатост, което обикновено получаваше само от алкохола. И като направи измерена до секунда драматична пауза, фелдмаршал граф Дибич-Забалкански заговори.

Знаеше, че е превъзходен оратор, способен със силата на думите да изтръгне сълзи от очите на слушателите или да ги доведе до екзалтация, но въпреки това дълго бе премислял днешното си слово, зазубрял бе особено сполучливи изрази, репетирал бе пред огледалото интонацията и жестовете си. Защото този ден бе *неговият* ден и днешните му думи от устните му отиваха направо в историята...

Но още преди средата на речта си забеляза, че аудиторията не само не се възпламеняваше от нея, а или се отегчаваше, или даже тайничко му се присмиваше. Удвои патоса и повиши глас, ала зърна усмивки, при това лошо прикрити. Разбира се, той нито за миг не допусна истината — че хората се присмиват на словесните му напъни, тъй като неговото ораторско изкуство съществуваше само в собственото му въображение. И трескаво затърси възможната причина за този присмех. Единственото, което му се видя правдоподобно, беше, че Тол, останал в подножието на подиума с лице към аудиторията, разсмива офицерите с някакви гримаси. Няколко пъти хвърли уж случайни погледи към своя началник-щаб, ала държането на граф Тол беше повече от образцово.<sup>[6]</sup>

Дибич претупа останалата половина от тъй грижливо подготвената си реч, после, противно на първоначалния си план, не остана в салона, а се оттегли в апартаментите си. Отключи чантата с най-важните документи и извади трите писма, които стояха най-отгоре, та да са му винаги под ръка. Бяха писма на императора. Дибич не ги зачете от начало до край, а направо потърси пасажите, които му бяха необходими в този момент. Да, да, ето това: „Мой драги приятелю, с радост Ви казвам БЛАГОДАРЯ, ЗАБАЛКАНСКИ; това наименование Ви принадлежи по право и Аз Ви го давам от все сърце. Но преди всичко да бъде хиляди и хиляди пъти благословен бог за

помощта, оказана Ви по толкова ясен начин; да признаем неговото покровителство във всичко, преминало при нас щастливо.“ Остави настрана това писмо и потърси сред другото: „Днес ние отслужихме молебен в новата Преображенска църква и Вашето ново наименование беше произнесено първо в божия храм; нека това да Ви донесе щастие! След литургията и молебена Кавалергардският и Конният полкове донесоха в църквата трофеите от двата похода, на брой 562; това беше прекрасно и внушително зрелище!“ От третото писмо, което бе получил преди няколко дни, препрочете само пасажа: „Адрианополският мир е най-славният от сключените когато и да е и Вие съумяхте да му придадете характер, какъвто подобава на мир, сключен след такава война; нашата умереност ще запуши устите на всички наши клеветници, а нас самите помирява със съвестта. Още веднъж благодаря за цял живот. Фелдмаршалският чин, с който сте награден днес, Ви принадлежи по право...“<sup>[7]</sup> Напрегнатостта изчезна от лицето му, той прибра писмата и посегна към чашата. А един час по-късно Обручев, дежурният генерал, го завари приятно отпуснат в любимото му кресло и усмихнат на собствения си образ в огледалото.

— Неприятна новина, ваше високопревъзходителство — започна още от вратата генералът.

— Неприятна ли генерале? — попита в отговор Дибич, без да отмества поглед от огледалото. — В ден като днешния?

— От Сливен, ваше високопревъзходителство. — Обручев приближи, но запази почтителното си държане. — Получи се съобщение, че сливенските българи са недоволни от клаузите на сключения от ваше високопревъзходителство мир и се готвят да вдигнат въстание.

Дибич отлепи поглед от огледалото. Обручев очакваше да срещне в него раздражение или поне неприятна изненада, а видя само присмехулна недоверчивост.

— Монтрезор ли съобщи това, генерале? Откога поляците започнаха да се тревожат, когато нещо обещава да обърка нашите планове?

— Съобщението не е от генерал Монтрезор. Някакъв чорбаджия, преди войната бил първенец на християнското население в Сливен, съобщил за готвеното въстание на тукашния митрополит Герасим Критски, а той ни го предаде по доверен човек тази вечер. При това —

добави дежурният генерал — митрополитът напълно гарантира за сигурността на информацията и за личността на информатора.

— А, това е вече друго нещо — каза Дибич. — Но не си заслужава да гледате толкова трагично на вестта, генерале. Българите нямат хора, които да оглавят едно въстание...

— Позволявам си да не се съглася с вас, ваше високопревъзходителство. Съобщението съдържаеше името на капитан Буюкли...

— Капитан Буюкли? Не е ли онзи, който при Силистра...?

— Същият. Напуснал войската, установил се в Сливен и посветил силите си за подготовка на въстание. — Обручев помълча малко. — Капитан Буюкли не е фигура, която да бъде подценявана, ваше високопревъзходителство. Достатъчно е да си го спомним при Силистра...

Дибич вдигна чашата си и цяла минута наблюдава играта на кехлибарените отблясъци на искрометната течност в нея.

— И това не е за тревога, генерале. Заповядайте арестуването на Буюкли. Изпратете в Сливен някой по-безцеремонен майор с двеста казаци. Това е достатъчно. Да отведат Буюкли в Бургас. Нали вдругиден всички се отправяме нататък? — Обручев тракна токовете и се запъти към вратата, когато Дибич допълни лениво: — Впрочем подгответе още една заповед, генерале. Монтрезор да се завърне в полка си.

— А за комендант на Сливен? Кого ще благоволите да оставите за комендант на този важен център, ваше високопревъзходителство?

Негово високопревъзходителство помисли малко, после изпразни чашата си и се изкиска:

— На сливенци ще сторя голяма чест. Ще им изпратя един истински княз. Княз Дабиджа... — Дибич се престори, че не вижда усмивката на Обручев. — Но това не е така бързо, генерале, ще го уредим по обикновения служебен ред. Докато казаците трябва да заминат още тази нощ!

Генералът поздрави и излезе. Графът се намести по-удобно в креслото и отново спря размътен поглед върху образа си в огледалото. Но не можеше да се върне към предишната приятна унесеност — един шум му подсказа, че не е сам в стаята. Извърна се. Беше камердинерът Степан.



— Какво? — вдигна вежди. — Друг посетител ли?

— Не, господарю.

— Тогава?

— Мога ли аз, вашият слуга, да запитам нещо, господарю?

Откакто го бе прибрал, обучил и произвел свой камердинер, Степан пръв път отваряше уста, без да е бил питан. Заинтригуван, фелдмаршалът го подкани:

— Говори, Степан!

Обикновено слугата имаше безизразното лице на слепец; сега то издаваше огромно вътрешно напрежение.

— Вярно ли е, господарю, че в мира, който подписахте, българите си остават роби, както досега?

Това бе последното, което Дибич бе могъл да очаква — Степан задаваше въпроси из областта на дипломатията!

— И ако е така? — попита. — Мигар те засяга? — Слугата помръдна по начин, който би трябвало да се разбира като: „А мигар смятате, че може да не ме засяга?“ — Аха, разбирам — снизходително рече Дибич. — Православие и така нататък.

— Вярно, православие и така нататък, господарю. Но не само това.

— Виж ти! Има, значи, и друго?

— Страх ме е, че него вече може да не разберете, господарю.

— Поне ще се опитам — кисело се засмя графът.

— Послушайте: нашите слова хлеб, воздух, вода, свобода, брат, бог, на български се изговарят хляб, въздух, вода, свобода, брат, бог... Малко ли е, господарю?

Наглед не беше нищо — езиковедски напъни на Степан и... толкоз. А в същност зад това „наглед нищо“ Дибич долови добре измерен намек за неговия неславянски произход. И усети как вълната от гняв и смут отново удари в слепоочията му.

— И после? — попита сухо. — И после, Степан?

— Мисля, че е грях пред православния бог да бъдат изоставени под ботуша и ножа на езичника и антихриста люде, наши братя по вяра и говор.

Дибич направи последен опит да удържи избухването си:

— Говориш от свое име или...?

— От свое. Но зная, сигурен съм, че то е мнение и на още мнозина.

— Например?

— Например на стоте хиляди православни солдати, които са под вашите заповеди, господарю. Онези, които във всеки град и село бяха посрещани по православно и с думи като хляб, въздух, вода, свобода, брат, бог.

Графът може би и сега нямаше да избухне, ако политиканствуването на слугата му, наивно и славянски-сентиментално, останеше само за себе си. Но в съзнанието му то се покри с по-дипломатичните, но също тъй укорни думи на един висш офицер, казани му край Шумен, за славяните и кариеристите в армията, та придоби окраска на всеобщо неодобрение. Кой са те, тази славянска паплач, че дръзват да съдят него, един Дибич-Забалкански?

Той не се стърпя, кипна. И като се наклони напред, изкрещя с необуздана ярост:

— Raus!<sup>[8]</sup> — И тъй беше ядосан, че изобщо не забеляза, дето говори не като фелдмаршал, граф и главнокомандуващ, а с речника на един обикновен пруски фелдфебел: — Raus, der Teufel soll dich holen!<sup>[9]</sup>

Степан, по всичко изглежда, бе очаквал именно такава развръзка, та не прояви изненада. Но до вратата го настигна гласът на Дибич:

— Заповядвам ти на часа да отидеш при дежурния офицер в щаба на Рот и да му кажеш, че съм наредил да получиш порция от десет дни карцер, после да бъдеш разжалван — (преди време графът го бе произвел унтерофицер) — и зачислен в някоя от пешите роти.

— Разбрано, ваше високопревъзходителство — без следа от покаяние каза Степан и излезе от стаята. За пръв път не употреби унизителното „господарю“.

Когато остана сам, фелдмаршалът направи усилие да се овладее, да отърси от себе си слюнките на това кучешко ухапване. Каза си: „Какво в същност се случи?“ Но веднага разтърси глава и не пожела да си отговори; да си отговори, то би означавало да продължи спора със слугата си, а именно това той не желаше. Помисли и разбра: онова, от което се нуждаеше сега, бе не човъркане в славянските чувства на войници и офицери, а една хубава глътка алкохол. Погледна към масата; чашата му беше там, но празна. Изруга на ум: може би не

трябваше да стига до такава крайност, той вече добре знаеше колко трудно е да превърнеш един мужик в камердинер... Поколеба се, пък отиде в другата стая. Купата, в която Степан разбъркваше пунша, беше празна, но до нея стърчеше една начената бутилка ром. Дибич отново се колеба, после грабна бутилката, надигна я с маниерите на берлински кадет и когато я постави пак на масата, течността в нея бе спаднала с четири-пет пръста.

— Я виж ти — каза си, — то и така не било лошо!...

И в този миг отведнъж възвърна доброто си настроение — помогнаха му неосъзнатият спомен от кадетските години и топлината на алкохола, разляла се по тялото му. Сипа си в една чаша още няколко пръста ром и с нея в ръка се заразхожда; не се върна нито в своя апартамент, нито в Големия салон нявгашната тронна зала на султаните, а заскита по другите части на сарая. Краката му не го държаха особено сигурно, но затова пък бързо-бързо забрави избухването си и отново усети онази лекота и подема които го бяха изпълвали до проклетата среща с генералите и дипломатите. Да, той беше Дибич-Забалкански. Великият победоносец на руската армия. Фелдмаршалът, достигнал почти до стените на Константинопол — заветната мечта на руските царе. Човекът, който — на два пъти се видя в последния час — си играеше със съдбините на другите човечи. Могъщата личност, думата на която въздига или сгромолясва хора и цели народи...

И както се разхождаше, Дибич внезапно и за самия себе си последва едно свое напълно случайно хрумване. Откърти от стената една от позлатените дъсчици с изречения от Корана и грижливо я отнесе при багажа си в своите апартаменти.

— Himmelherrgottdonnerwetter!<sup>[10]</sup> — Както в моменти на гняв, в доброто си настроение той също често се връщаше към речника си от Берлинския кадетски корпус. — Как не съм се сетил? Ами че именно това най-ще подхожда за стената с трофеите...

Той наистина отнесе в Петербург дъсчицата.

Не подозираше, че на нея пишеше на арабски: „Всичко в света е суета.“<sup>[11]</sup>

---

[1] За победоносното приключване на войната цар Николай I е наградил предимно с ордени и повишения в чин всички по-главни

участници в похода в Европейска Турция. Тук ще изредим наградите само на двама:

**Дибич** — за Кюлевча орден „Св. Георги“ II ст., за Силистра — назначен „шеф на Черниговския пехотен полк“, за прехода през Балкана — титлата Забалкански, за завземането на Одрин — елмазени знаци на ордена „Св. Андрей Първозвани“, при сключването на мира — орден „Св. Георги“ I ст. и чин фелдмаршал; освен това получил един милион златни рубли.

**Барон Тол** — графско достойнство, орден „Св. Георги“ II ст. и „Св. Владимир“ I ст., „шеф на 20 егерски полк“ и 300 000 рубли. ↑

[2] Походът от Сливен до Одрин е минал безпрепятствено и в нощта срещу 8 август руските войски са били пред града. Дибич и Тол излезли с малък конвой да огледат подстъпите към крепостта, с намерение да атакуват на разсъмване — преди силният турски гарнизон да открие колко слаби са в същност техните сили. Но като се върнали в лагера, там вече заварили турска делегация, дошла да преговаря за предаването на града. Уговорили условията и в 10 часа сутринта руските войски заели Одрин. ↑

[3] Случаят е разказан от Фонтон в неговите „Писма“, стр. 265. При превземането на Одрин русите очаквали събуждането на турския фанатизъм заради това, че „неверници“ влизат като победители в сарая на най-славните им султани. Но вместо това „... ще повярваш ли — пише Фонтон, — че когато ние минавахме през градината, двама турски войници хвърляха тояги в едно орехово дърво, без дори да се обърнат да видят минаващите чужденци?“. ↑

[4] „Както трябва“ (фр.). ↑

[5] Ислямът забранява възпроизвеждането на човешки образи, портретите. ↑

[6] Сцената е изцяло автентична, заимствувана пак от „Писмата“ на Фонтон. Ето съответния откъс (стр. 287): „Дибич, макар това да не е съгласно със статутите, бе поставил Георгиевската лента върху мундира и ужасно се гордееше с това си украшение, като си придаваше вид на древен герой. Сетне той стана и почна да държи реч. Великите мъже често имат манията да се отличават с това, което не могат... Също така и Дибич, грешен човек, се смята за велик оратор. Той говори с жар, с чувство, но съвсем неразбрано... Трогателно беше да се види близо до главнокомандувачия генерал Тол, който наистина

също е удостоен с графска титла, но не е Забалкански, а освен това не е украсен с фелдмаршалски жезъл и не е обогатен с милион, макар, между другото, в много отношения, касателно военното изкуство, да превъзхожда Дибич. Аз не знам какви бяха вътрешните чувства на Толя... Той и тук съдържа дадената на царя дума и се радваше на щастието на Дибича.“. ↑

[7] Цитатите са из писмата на Николай I до Дибич съответно от 4 август, 6 август и 22 септември 1829 година. ↑

[8] „Вън!“ (нем.). Вулгаризъм от литературното „Heraus!“ ↑

[9] „Вън, дявол да те вземе!“ (нем.). ↑

[10] Непреводима немска ругатня. ↑

[11] Случаят с вземането на дъсчицата за спомен и съдържанието на нейния надпис — автентични. ↑

## ТРЕТА ЧАСТ

### ОСЛАНЕНИ НАДЕЖДИ

*Дона майчи си думъши:  
— Мамо мо, да са прували  
тос цар, цар Никулая,  
дету зимята размири,  
дету хората раздили,  
куйо (кого) ут майка, ут баща,  
куйо ут братя, ут систри,  
меня ут Стефчу раздили...*

**Народна  
песен**

*Мнозина проклинаха идването на Русия,  
казвайки, че императорът можеше да прокара  
някой член в мирния договор и за съдбата на  
България, както бе сторил за Молдова, Влахия,  
Сърбия и че са се лъгали в надеждите си,  
уповавайки се само на неговото усмотрение.*

Д-р Иван  
Селимински  
(„Библиотека“, IX)

*Завалъ клетки българи,  
чи Московеца ги преднел —  
сидял, що сидял,  
станал да си отива.  
Българи му се моляха:  
— Недейте ни оставя*

в турски ръце да бъдем,  
чи ща ни турци исколят!

Народна  
песен

## 1

Гостът се огледа смаян — нищо в този дом не подсказваше, че извън прага му бушуват незапомнени бури. Горе, на хаета, се мяркаха улисани в катадневна работа жени, сред цветната леха в двора със здраво и хубаво детенце в ръцете се смееше и подпяваше стопанинът, като подръпваше малките крачета:

— *Хайде, крачо, за уда.*  
*Тоз рекъл: Ти иди!*  
*Онзи рекъл: Ти иди!*  
*Тек, тек, тек, тек —*  
*и двечките отишли...*

Погледа човекът, погледа, пък се провикна:

— Хееей! Няма ли в тази къща живи люде бе? Никой ли не ще се намери да забележи, че гост е пристъпил прага й?

Вниманието на целия дом се насочи към портата. Пръв се опомни стопанинът:

— Чичо Стойко! — Той остави детето и затича към входа. — Благословен да си, боже, че прати такъв гост в дома ми!... — И докато се здрависваше с него, викна към къщата: — Идвайте всички тука! Идвайте! Янке, хаджи Молла, Анифе ханъм... Елате всички да ви запозная с моя драг роднина, чорбаджи Стойко Раковалъ из Котел!...

Гостът се запозна с всички, постара се да не покаже изненадата си, че тук е срещнал известния по цялата каза кятибин на аяна, а в малките пръстчета на Бяновото момченце остави скъп подарък — лъскава златна пендара...

По-късно, докато пиеше на къошка кафето си с Бяно и хаджи Молла, Стойко Раковалъ разказа какво го бе довело тук. Само минавал през Сливен с двама другари — утре рано сабахлен продължавали към Бургас да подават писмено прошение до „московския везир“ за освобождаването на своя виден съселянин Георги Мамарчев. Туй прошение било съчинено в собствения му дом от всички по-видни котленци, а го написал Атанас хаджи Беров — „невям ще се досетиш, Атанас е брат на оня Петър Берович, по чийто буквар сега се учат на четмо и писмо по-будните българчета“. Да, Стойко на драго сърце щял да преспи у Бянови, но той прекрачил прага му и за друго — къде-къде по-голяма тежест щяло да има пратеничеството им, ако към него се присъединят и сливенски първенци: „зер нали Мамареца сега се писа сливналия, че и със сливналийка отиде под венчило...“

— Всичко разбрах и ти давам право, чичо Стойко — рече Бяно. — Че ти отиваш при московските големци туй е понятно, нали капитанът ти е рода...

— Роден брат на моята Руса — потвърди Стойко Раковалъ. — Туй ако не е рода, здраве му кажи.

— ... но защо не дойде и най-първият ви първенец Стефан Савов? Друга тежест щеше да има пратеничеството ви пред московците, ако...

— Ти майтапиш ли се с мене, момче? — строго го прекъсна гостът. — Мигар искаш да кажеш, че не знаеш?... — Заклати глава, пък изтърси: — Ами че Стефан Савов цял целеничък е пред очите ти.

— Не може да бъде! — рече Бяно. — Нерде Шам, нерде Багдад<sup>[1]</sup>: — къде е Стойко Раковалъ, къде — Стефан Савов...

— За Савов не си прав — усмихна се другият. — Баща ми се зовеше Съби, ама всички му викаха Сава. Пък братушките нямат име Стойко, та за улеснение го преименуваха на Стефан<sup>[2]</sup>. Те пък го правят на Степан...

Посмяха се всички, дори хаджи Молла, а после котленецът върна разговора на предишната си дума:

— Та си приказвахме в Котел, голяма полза би била да дойде вашият учен мъж, даскал Селимински... Ама какво, момче? Нещо объркан ми се виждаш?

— Позна, чичо Стойко. Объркан съм. Говорехме си някога: тъй свободата, иначе свободата... Пък на, свободата дойде и си отиде, а в



нея и след нея всичко стана съвсем наопаки. Ето виж хаджи Иван Селимински, когото калесваш за Бургас. Какви мъже са те, хаджи Иван и бате Георги, чичо Стойко! Да коленичиш и да се кръстиш пред тях. Да, ама какво излезе, като се срещнаха те двамата? Не само не си подадоха ръце за дружба, а се смразиха. И всеки насъсква народа срещу другия.

— Дотам ли я докарахте бе, хора! — възкликна гостът.

— Дотам и още докъде! Разкапахме се ние, чичо Стойко, и то баш тогаз, когато най-много трябваше да сме дружни. Уж всички една цел имаме, пък сме се хванали за гушите — не можем да изберем пътя, по който се стига до тази цел.

Стойко Раковалъ дълго търка палец по сбръчканото си чело, после произнесе тихичко, като на себе си:

— Що пък, комай ще излезе, че не сме узрели за...

Нито той довърши думата си, нито Бяно свари да му отговори. Защото дворната врата се отвори и пропусна още двама гости: Роман Алексеевич Корзухин и хаджи Людскан хаджи Нойков.

То бяха прегръдки и запознанства, сетне, докато Яна се разчевръсти да слага трапеза за гостите, Бяно разказа на новодошлите за предстоящата мисия на чорбаджи Стойко.

— Ще извиняваш, твоя милост — завърши вместо него Стойко Раковалъ, като се обръщаше към руснака, — ама да се чуди и мае човек какви времена дойдоха. Както ходехме да плачем и рушвети да даваме на гаджалите, така сега... Лани да ми беше рекъл някой, че ще дойдат таквиз времена, убивах го за едното чудо, твоя милост.

Корзухин не само не се засегна, но и добави мрачно:

— И по-лошо идва. — Той се обърна към турчина срещу себе си: — Вече е излишно да се криеш, тук, Хаджи Молла. Вие, мюсюлманите, отново вземате властта, пак ставате господари над тази рая...

— Не те разбирам, твоя милост — хаджи Молла плахо вдигна очи от земята и ги спря на руския офицер. — Нищичко не разбирам.

— Княз Димитрий Дабиджа... — започна Корзухин, но се прекъсна сам и попита: — Да познаваш някоя си кадъна Дургадън?

— Дургадън ханъм? — ококори се турчинът. — Жената на Тахир ага? Най-младата?

— Същата. Със своите чарове и любовните си умения тя сега разтушава княз Дабиджа, този прочут развратник. Доцяло му се на княза да опита любов с ханъма и угодливи турци пратили тази Дургадън в леглото му. И тя толкова се отличила с ненасита и любовна изобретателност...

— Тя е била в училище за халайкини! — вметна хаджи Молла.

— ... че оня пръч се е разтопил като восък в ръцете ѝ и прави всичко, което тази жена иска от него. А тя, разбира се, иска онова, дето ѝ нашепват хората, които са я пратили.

Стойко Раковалъ се прекръсти:

— Не може да бъде, твоя милост!

— Може, и още как — възрази Корзухин. — За тази Дургадън се разчу чак при нас, в Каранобат — (неговият полк бе разквартируван в Карнобат, но той все намираше повод да прескочи до своя побратим в Сливен), — а и не само за нея. Цялата тайфа мръсници, която е в свитата на Дабиджа, са си намерили по някоя кадъна, та да опитат магиите на харемите. Не се засягай, хаджи Молла, ала не всички са получили вдовици като тази Дургадън; някои твои едновременно са пратили собствените си жени...

— Сега разбирам — плесна се по челото хаджи Людскан — защо руската управа взе да ни обръща гръб, а да котка и любезничи с агаларите!

— Мигар ще излезе, че чорбаджи Стоян и даскал Никола Екзарха... — поде, потресен, Бяно, а хаджи Людскан завърши вместо него:

— И двамата умряха от душевна мъка, обидени от московците. „Нараниха ме в сърцето със слово“, тъй повтарял до последния си дъх Стоян Йовчов. И друго проумявам сега, братя — защо турците се одързостиха дотам, че взеха отново да убиват християни, и то посред града, а никой не им подирва сметка.<sup>[3]</sup>

— Разбираш ли накъде отиват работите, хаджи Молла? — тъжно се пошегува Бяно. — Невям скоро ти ще трябва да ме закриляш...

Беше една от онези шеги, които предизвикват печал, а не усмивка.

— Ако е вярно туй, дето го разправя московският забитин — рече хаджи Молла, — ще си взема семейството и ще се върна в Жеравна. Наситих се тук и на конашки живот, и на власт, и на

мюзевеверджийства, на всичко се наситих. Ще съжалявам само за люде като вас...

Разговорът се прехвърли на друго — за мисията на котленци, за изгледите им за успех, за несъгласията между Мамарчев и Селимински...

— Спомням си — кимна Корзухин. — Още като се срещнаха тук...

— Нещата отидоха по-далеч, Роман Алексеевич — угрижено поде хаджи Людскан. — Откакто се разбра, че вие, московците, ще си отидете и ще ни оставите да робуваме както преди, тук целият народ се раздели на три. Едните, най-буйните, с капитан Георги Мамарчев начело...

— Мога да си представя — вметна Корзухин. — Навярно искат да последват примера на сърби и гърци, да вдигнат въстание и в битка на живот и смърт да умират до един или да извоюват свободата си.

— Така е — потвърди хаджи Людскан. — Позна.

— Има ли последователи този тъкмеж на Буюкли?

— Много. Лудите глави, младите, чираците, беднотията — всички са зад него. Хаджи Иван Селимински оглавява втората група, дето е за изселване. Ето как мисли хаджи Иван: Не сме подготвени и нямаме сили за едно въстание; докато вярвахме, че сме смъкнали робските вериги, много зулуми сторихме на агаларите и те ще ни го върнат тъпкано, каквито и сладки приказки да хортуват султанът, везирите и пашите; тогаз остава ни само да се изселим във Влашко или в Московията, за да се спасим от турския ятаган и да оцелеем, пък един ден, ако се завъртят работите на хубаво, може и да се върнем.

— Вие сте луди! — възкликна чорбаджи Стойко. — Да се преселите всеки с челядта си да стъкмите къщи и съберете имот по чуждите земи и да вярвате, че ще останете по сърце наши, българи — туй е вятър работа, тъй да го знаете!

— Ние от столетия сме под турско, чичо Стойко — кротко му възрази Бяно, — че не се затрихме като род и вяра, та там, сред братя християни ли?...

— А третите хаджи Людскане? — попита Корзухин. — Третите кои са и какво искат?

— Те са предимно от старите чорбаджии и богаташи, на които хич не им беше зле като рая на султана. И затуй са против изселването,

пък за въстание и да не чуят. Да пратим хора при султана, така съветват те, да молим всеопрощението му, пък като го получим, всичко да си остане, както си е било преди войната. Та таквиз са работите при нас, Роман Алексеевич. И тази е причината, поради която никой от нас, дето сме около тази трапеза, не вярва, че хаджи Иван ще стори нещо, за да подпомогне Георги Мамарчев.

Като стана дума за това, та Стойко Раковалъ пак се върна на молбата си да дойдат и сливналии при „московския везир“ в Бургас. Пръв даде съгласието си да тръгне хаджи Людскан — като представител на българската община. След много умуване решиха да поканят още отец Исидор от името на духовенството и хаджи Христодул Топракчиев — нали по своите търговски работни той бе обходил много свят и бе имал случай да приказва с богаташи и големци, та всички вярваха, че ще е полезен и в Бургас!

— Хубава работа! — разнесе се изведнъж гласът на Яна. — Толкоз ли не харесвате манджите ми бе, хора?

Едва сега петимата мъже забелязаха, че никой от тях не бе посегнал към сложената трапеза. Нито към храната, нито към виното...

---

[1] „Къде е Шам (Дамаск), къде е Багдад“ (турска поговорка). Употребява се за неща, несвойствени или несходни едно на друго. ↑

[2] Автентично. Поради тази временна промяна на бащиното му име в известен период от живота си (в Куручешме) Раковски се е наричал Сава Стефанидис. ↑

[3] Всичко изложено е исторически достоверно, за него свидетелствува като очевидец Селимински („Библиотека“, IX, стр. 69–70). Ще цитираме редове от неговия „Исторически спомен“:

„Рязката промяна в обноските на русите към българите не вярвам толкова да е била заповядана от главнокомандувания, колкото да е превишена от преките началници в града вследствие развратността и алчността им. За една туркиня те потъпкваха съвестта, клетвата и вярата си. Отначало при възвръщането си турците ги избягваха, но като узнаха слабостта им към женския пол и користолюбието им, се възползуваха както политически,

тъй и икономически, когато българите нямаха такива похвати, още повече че очакваха само добро от русите като едновърци и едноплеменници... И турците ги използвана, толкоз повече че това за тях не бе против вярата им — гледайки на жените като на оръдия за удовлетворение страстите и за раждане. Сега чак народът разбра, че и християни, които проливат кръвта си за православието, могат да бъдат също тъй зловни, както и турците.“

От същия източник са също имената на умрелите в резултат на лоши обноси от страна на руската управа, случаите на турски издевателства, убийства и пр. през време на руската окупация и по-специално — през времето, когато комендант на града е бил княз Дабиджа. ↑

По някакво съвпадение точно в деня, когато му известиха, е българска делегация от Котел и Сливен моли да се яви пред него, граф Дибич бе числил, че ето, пред завръщане в Русия е, а почти не познава българите, през чиито земи бе извършил своя паметен поход. И това откритие бе предизвикало у него съжаление. Не поради любов или съчувствие към българския славянски народ, тези чувства бяха непознати за него; съжалението му произлизаше от съзнанието, че в Русия се понамерваха хора, които, водени от сълзливата си славянска сантименталност, парадирала с действителни или измислени чувства на братство към българите.

Такива и подобни мисли бяха занимавали Дибич през този ден, та той поради тях пожела веднага да приеме пратеничеството.

Те бяха живописни, тези българи, това бе първото впечатление на Дибич, докато ги гледаше да приближават, кланяйки му се доземи. Дрехите на трима от тях бяха сини, на двама — бели<sup>[1]</sup>, и едните и другите богато украсени с шнурове (по тези места наричани гайтани), някои и с лисичи кожички, но и петимата опасани с червени пояси. Шестият член на делегацията беше свещеник в черно расо и със сребърен кръст в ръце; той не само не разваляше живописната група, а ѝ придаваше особена окраска — със здравата си снага, войнствено разрошените коси и брада и мъжествения и донякъде див огън в черните си очи той твърде малко имаше изглед на смирен божи служител и като че вместо този кръст на селяшката му лапа много повече би приличал добре наточен ятаган...

Делегатите извадиха написано прошение и Дибич кимна — да, могат да го прочетат. Очакваше, че ще го зачете свещеникът, но напред се изстъпи един от синьодрешковците. Преводачът се приведе към седналия Дибич, но фелдмаршалът го отстрани. Знаеше вече — думите му бяха понятни, звучаха особено, като слова на православна литургия, но съдържанието им разбираше спокойно.

— И така — обобща той, когато изслуша прощението докрай, — вие молите да освободя задържания за провинения срещу законите тъй наречен капитан Георги Буюкли, а по вашему — Мамарчев.

Дибич смяташе, че в подобно положение един единствен човек под слънцето — цар Николай I — би си позволил да го поправи или да му възрази. Но се бе излъгал — четецът не сподели неговото заключение.

— Не може Георги Мамарчев да е нарушил закона, господарю. Той е българин и на българска земя. И не е сторил нищо, което да е престъпване на закона на дедите му.

— Той е поданик на руския цар и е престъпил неговия, царския закон.

— Георги е българин от Котел, господарю, и сестра му е стопанка на ей тоя човек до мене. Баща им Стойко беше българин от Котел. Дядо им Ради се пресели нявга от Еркеч в Котел. Човек с такъвот потекло е само българин, господарю, тъй мисля аз. Пък и е женен за сливенка, а нашият народ казва: от където е жената, оттам съм и аз.

Разбира се, тези държавно-правни разсъждения на четеца — той беше Атанас хаджи Беров, братът на Петър Берон — нямаха абсолютно никаква стойност. Дибич знаеше и от собствен опит, че човек може да е роден в една държава, а да е поданик на друга. Можеше да им натрие носа, но предпочете да не се впуска в глупави спорове. Още повече че тайно в себе си той не беше докрай сигурен в правилността на онази непремислена заповед за арестуването на Георги Буюкли, па и не му бе особено ясно как трябва да постъпи с него по-нататък. Сега му се видя много по-лесно да удовлетвори желанието на молителите — щеше да оправи една бъркотия, пък и полезно е човек като него от време-навреме да показва малко, великодушие.

— Добре, нека бъде вашето — рече. И даде знак на един от присъстващите адютанти: — Напишете заповед за освобождаването на капитан Буюкли. — И пак се обърна към делегатите: — Е, доволни ли сте?

— Благодарим от сърце — каза свещеникът и се прекръсти широко. А четецът добави:

— Твоята отзивчивост, господарю, ни вдъхва вяра, че ще изпълниш и друга наша молба. — „Московският везир“ го погледна невям окуражително, та той продължи: — Твоята войска, закрилница наша, се готви да се прибере в Московията, господарю. Изпълни ли се

това, без да ни е дарена свободата, както това стана с братята во Христе сърби и елини, за нас живот повече не ще има.

Фелдмаршалът се почувствува гузен. Защото дълбоко в себе си признаваше, че този простоват посланик в същност говореше истината — славянското население отсам Дунава щеше да бъде обречено на османските ятагани.

— Мирът е вече подписан — произнесе гласно, докато на ум се проклинаше, че той, Дибич-Забалкански, не смее да срещне погледа на този котленски потуран. — Разбирате ли? Мирът е подписан и вече нищо не може да се направи. — Чувството му за виновност го накара да се опита да ги утеши: — Такива неща не стават изведнъж. Сега беше ред на власите, на сърбите, на гърците. Почакайте, ще дойде и вашият ред.

Каза го ей така, колкото да се измъкне от неловкото положение. И не подозираше, че след петдесет години тези негови думи, съхранени в народната памет като свято обещание на Русия, на дядо Иван ще бъдат припомнени от един просълзен сляп учител, когато ще приветствува влизащите в Сливен освободителни войски.

Дибич смяташе, че неговото мъгляво обещание е достатъчно, за да бъде приключен разговорът. Но просителят не разбираше от дипломация, та като размени поглед с другите пратеници, додаде:

— Е точно за туй е молбата ни, господарю. Щом работите са тъй, както ги казваш, благоволи да оставиш нас, бедните, свободни, та и ние да изпитаме нашето щастие срещу турците.

За пръв път днес Дибич потърси помощта на преводача — стори му се невероятно да е разбрал правилно думите на българина. Но преводачът само потвърди: българите искаха неговото разрешение да потърсят с оръжие в ръка своята независимост. Поразен и разгневен от тази дързост, Дибич почти кресна:

— Слушайте, българи! Стойте си мирни, защото иначе ще обърна топовете да ви избия аз! Ние имаме договор с Европа нито един народ, подвластен на Турция, да не се вдигне на оръжие...

Думите и гласът, с който ги произнесе, бяха такива, че би трябвало да смажат всеки, към когото са отправени. Но Дибич наистина не е познавал българите — делегатите се огънаха, но не отстъпиха. А един от тях — той беше чорбаджи Стойко Раковалъ от



Котел — даже пристъпи напред и рече с онази смелост, която отчаянието понякога дава на силните натури:

— Стори го, господарю. По-добре вие, нашите едновременни и еднородни братя, да ни избие, нежели и занапред турците да ни убиват и децата ни да турчат и обезчестяват!<sup>[2]</sup>

Фелдмаршалът се отпусна в креслото си точно така, както ако бе получил юмручен удар в корема. Какво можеше да направи той, Дибич? Да изпълни нелепата си закана? Или да наруши волята на царя, която никой не знаеше по-добре от него? Как, дявол да го вземе, да се измъкне от този капан, в който го тикнаха българите?

Като поразмисли, графът произнесе с глас, в който нямаше и помен от предишната яростна неотстъпчивост:

— Прекланям се пред вашата готовност да умрете за свободата си. Но аз ви приканвам да обсъдим заедно всичко — трезво и спокойно, както подобава на възрастни мъже.

И той се впусна в дълга и предълга реч — за противоречието на интересите на големите европейски държави, за обвързаността на държавите помежду им с договори, за невъзможността тези договори да бъдат нарушавани произволно, повтори им съдържанието на Одринския мир...

— Ако сте ме изслушали внимателно — завърши най-сетне, — не може да не сте разбрали, че за мен е невъзможно да съдействувам на вашето пагубно намерение, нито да остана безучастен, ако го осъществите на своя глава.

— А ние, господарю? — обади се чорбаджи Стойко. — За нашата участ не помисляте ли?

— Ние си знаем турците — обади се и хаджи Людскан. — Ще плюят на всички договори и ще ни изколят като пилци в същия миг, когато московската войска се отпрати към Дунава. Ще гледате ли спокойно, господарю, когато сто хиляди християни ще минат под османски нож?

— Не мога да ви дам съвет — избърза да каже Дибич, за да прекъсне потока на укорните въпроси. Но той знаеше за желанието на правителството и на обеднелите помещици да населят Бесарабия, обезлюдена след татарското изселване в 1812 година, та подхвърли:

— Но като размислям, виждам, че за вас няма голям избор. Онези, които се страхуват от отмъщението на турците, могат да се

преселят в Русия, тях царската власт ще подпомогне с каруци и кораби ще им даде земя за обработване. Които пък не желаят да сторят това, трябва да останат мирни и покорни по своите места в Турция.<sup>[3]</sup>

— Всичко е свършено! — изпъшка горестно един от българите.

— Ще се затрие родът български! — простена друг.

— Осланени надежди, това е тя нашата...

— Господарю, — заговори отново Атанас хаджи Беров, — изслушахме словото ти и го разбрахме. Мнозина сигурно ще постъпят по твоя съвет и ще поемат пътя на прокудничеството. Други, аз например...

— И аз! — заяви Стойко Раковалъ.

— ... Ще останем по родните си места да чакаме милостта на поробителя. Едно искаме още, господарю. Не можеш ли да сториш нещо, че да закриляш нас, които оставаме, и след заминаването на войската ти?

Дибич въздъхна облекчено и побърза да обещае:

— Това мога. Ще назнача един руски консул за Сливен и Котел.

И се изправи.

За щастие простоватите български пратеници разбраха какво означаваше това изправяне и се оттеглиха, кланяйки се.

---

[1] Табаков (т. III, стр. 337) изрично изтъква, че до около 1834 година предпочитаното от сливенци облекло било „с ясно бял цвят“. За котленската носия характерният цвят е синият. ↑

[2] Спорът на Дибич с делегацията на Котел и Сливен е автентичен и предаден почти дословно. Записан от Раковски (бележките към „Горски пътник“) по разкази на баща му и на други участници в пратеничеството, той се приема от редица изследователи на епохата, като д-р Табаков, академик М. Арnaudов и др. като напълно достоверен. ↑

[3] Авторът се чувства задължен да предупреди, че тук е допуснал отклонение от историческите факти. Притиснат от заявлението на делегацията, че българите са готови да умрат от руските топове, Дибич я задържал 40 дни при себе си, като препратил жалбата ѝ в Петербург. Тук в неговата уста поставяме отговора, който е получен от царското правителство. ↑

Срещнаха се в дома на хаджи Рифат — за пръв път от Плешивица. И всяка забеляза промяната, настъпила у другата. За изминалите две години и половина Яна се бе позакръглила, станала бе по-женствена и наглед бе разцъфтяла като жена, майка и стопанка, но един подранил бял кичур, който започваше от челото над лявата ѝ вежда и се губеше някъде назад под забрадката, разделяйки на две тъмнорусите ѝ коси, и сянката на непредизвикана с нищо уплаха, която отвреме-навреме помътваше зениците ѝ, показваха, че споменът за насилието е още жив и кървящ в нея. Напротив, Божура, бе поотслабнала и позавяхнала, посърнала, чертите на лицето ѝ се бяха изопнали в някакво постоянно изражение на борбеност, очите ѝ, някога теменужени, сега бяха придобили сив оттенък — цвета на нерадосното ежедневие, на постоянното душевно терзание, на студената решителност.

— Искам да видя детето ти — каза Яна. — Донесла съм му нещичко.

Божура я поведе към одаята и скоро двете жени сведоха глави над люлката на детето.

— Боже, какво е сладко! — непристорено възкликна Яна. — Истинско ангелче! Момчурляк е, Божурке, нали?

— Да, момче е.

Яна го заигра, после внимателно го вдигна на ръце.

— Как се казва?

— Няма още име — отговори Божура с прибързаността на хората, които са се готвили да посрещнат неудобен въпрос. — Не съм го кръстила още.

Гостенката поразлюля детето, после все така внимателно го остави в люлката му и развърза бохчата си. От нея извади елече и терлички, плетени от най-мека снежнобяла вълна, юрганче, няколко ризки и половин топче тънка като сукно аба и ги постави покрай люлката.

— Приемам ги от сърце — каза без предвземки Божура. — То, горкичкото, не е от най-богатите...

Каквато и промяна да бе станала с външността ѝ, по дух Божура си бе останала същата. Ето — прие милостиня и не скри, че това е една нужна милостиня, но съумя да я приеме без хленчене, с достойнство.

Двете млади жени седнаха една до друга на миндера и сплетоха пръсти върху скутовете си. Изведнъж се разбра, че в същност нямаха какво да си казват. Мълчанието заплашваше да се настани между тях, но за щастие влезе Нехиря ханъм, та го прогони навреме. Тя донесе поднос с курабии, емиш и пръстена паница се рачел и го остави на миндера. Поздрави гостенката със сърдечно „Хош гелдин“<sup>[1]</sup>, а Яна почтително целуна лъскавата кожа на десницата ѝ. Както повеляваше обичаят, Нехиря ханъм приседна за малко при тях, разпита Яна за самата нея и за малкия Боян, подкани ги да опитат сладките неща, които бе донесла за почерпване, после отиде да поиграе с детето в люлката и тактично се оттегли, за да остави двете приятелки да си поприказват.

— Как му вика баба Нехиря? — попита Яна. — Манчо ли, как? Не можах да чуя хубаво.

— Остави — махна с ръка Божура. — Нали не съм му измислила име, всеки го зове, както му падне на езика. — И след малко: — Чух те да се хвалиш с живота си, Янке.

— Не излъгах. Просто не ми подобава щастиято, което господ в безкрайната си милост отреди за мене. Знаеш ли, понякога даже се плаша. Не съм го заслужила, това щастие... Какво говоря? След онази злочестина трябваше да бъда последната, на която животът да се завърти към хубаво, пък аз черпя от щастиято, и как още черпя — не с шепи, а с кривача... — Яна се сепна, пламна от смущение. — Прощавай рече тихо, — може би не трябваше да приказвам така пред тебе...

— Защо? — с учудване, което не можеше да не бъде искрено, попита Божура. — Аха, разбирам, ти мислиш, че ти завиждам...

— Не. Знам, че не си завистливка. Но така, както ти потръгна...

Божура се изсмя презглава.

— В къщата на обесения не се говори за въже, така ли? О, боже, на колко неправи път си!

— Искаш да кажеш?...

— Казвам го, и още как! Аз не се оплаквам от ориста си. И съм щастлива. Не, тази е слаба дума. Аз съм толкова щастлива, че за нищо

не бих се съгласила да сменя ориста си с друга.

— Но ти... — объркано рече Яна. — Детето...

— Разбирам те, разбирам те — помогна ѝ Божура. — Напомняш, че съм самотна, че съм прибрана тук по милост и че детето ми няма баща. А, да, и другото — че ме сочат с пръст и хвърлят върху мене всичките си мръсни думи. — Тя стори такъв жест, сякаш с ръка изтри всички тези злочестини. — На този свят комай щастieto бива поне два вида, Яне: твоето щастие и моето. Твоето е щастieto на тихото спокойствие и на дълговечността. От сърце ти пожелавам да го имаш още сто години. Но за себе си — не. За себе си искам моето.

— И какво е то, Божурке?

— Онова щастие, в което цялата изгаряш. Дето се изпепеляваш в пламъците му за един едничък миг, но в това тъй късо време си получила толкоз много, че си обогатена за този и за още десет живота.

Почти не говориха повече — разминали се бяха във всичко, в житейски път и в светоглед, та просто нямаха какво да си кажат.

И се разделиха след малко.

Не допускаха, че се бяха видели за последен път...

---

[1] „Добре дошъл (дошла)“ (тур). ↑

Както в „доброто старо време“, бяха се събрали в църковния метох. Напоследък се чувствуваха спокойни и сигурни в него — от както важните въпроси захванаха да се обсъждат по мегданите, новоизлюпените чорбаджии като Цено Коньов и хаджи Людскан хаджи Нойков престанаха да се мярват в съвета на общинарите. Изчакаха прислужника бай Замфир да изнесе таблата с празните филджани и едва тогава се отпуснаха в приказките си. Излишно е да казваме, че говореха по „елински“.

— Само едно зло остана — хаджи Иван Селимински — подхвана чорбаджи Пашо. — Отстраним ли него, всичко ще е наред.

— А не е ли по-просто да речем едно „майната му“ — подхвърли хаджи Никола Койчоолу — и да го оставим да си чупи главата? Щял да изселва хората? Нека да ги изсели и да се пръждоса заедно с тях, та да мирясаме, както едно време.

— Това — не! — отсече Евтим. Той още не беше избран за общинар, но напоследък неговата дума тежеше наравно с бащината му, ако не и повече. — Да те послушаме, хаджи, туй ще бъде все едно да отсечем клона, на който седим.

Но Койчоолу си знаеше своето:

— Хайде де, не те знаех, че толкоз милееш за торлаците, Евтиме.

— Милея ли? Да останеше на мене, не само щях да ги пусна да вървят по дяволите, ами щях да ги поръся с барут и да им ударя чакмака, толкоз милея за тях. Щях, ала не бива, не можем. Имаме нужда от тях. Какво ще правите вие, чорбаджиите, ако ги няма простаците, за да работят? Ще тръгнете да орете? Да копаете лозята? Ще седнете зад станове абата да тъчете? Ще станете налбанти, чобани, фурнаджии? — Евтим започна кротко, но постепенно се разпали. — Торлаците са ни нужни, разберете го. Точно както чифчията има нужда от волове, за да оре земята...

— Както воловете!... — благосклонно се изкиска чорбаджи Желязко. — Ей, голям син си отчувал, Димитраки чорбаджи. Да ти е жив и здрав...

— Не е сега време за похвали — рече Димитраки, но личеше, че похвалата стигна до сърцето му.

— Та нали и аз казвах като Евтимовото — обади се отново чорбаджи Пашо. — Торлаците трябва да останат и единствената пречка за това е хаджи Иван Селимински, той ги подкокоросва за заминаване.

— Единствената ли? — изпъшка наместникът Кирияк. — Иди някой път в двора на „Свети Никола“, ще видиш, че мнозина са на неговия акъл.

— Прав е Кирияк — потвърди и Никола Койчоолу. — Хаджи Иван Селимински е главатар на тия, които теглят към изселването, ама има още много, дето му държат исо.

— Ами че щом е толкоз напечена работата — обади се отново чорбаджи Желязко, — да поискаме помощ от консула Вашенко. Той се вслушва в думата на...

— Зарежи го този какавин — отсече Димитраки. — Не виждаш ли какво лайно ни прати московският везир — до каквото се докосне, пакост излиза.<sup>[1]</sup>

— Ами тогаз? — затюхка се чорбаджи Пашо. — Тогаз не сме ли нагазили в кърсокак?

Размислиха. И май че наистина се видяха в кърсокак — трябваше да повлияят на простолудиято, а простолудиято не искаше и да знае за тях. И както досега чакаха съвет от Димитраки, така днес погледите се отправиха към Евтим.

Поласкан, Евтим не побърза да отговори. Извади чибук и грижливо го напълни, чорбаджи Пашо угодливо му поднесе запалена прахан...

— Два пътя има и трябва да ги извървим и двата — каза найсетне Евтим. — Доведат ли ни до успеха, добре; не ни ли доведат, трябва да си кажем, че такава е била волята божия и да се примирим с нея.

Другите мълчаха, вторачени в устата му.

— Два пътя — повтори тежко Евтим. — Чорбаджи Пашо беше прав, торлаците нас не ни слушат. Двата пътя, за които ми е думата, са за това — как да им повлияем, без да се усетят, че съветът иде от нас.

— Говори, Евтиме, говори! — подкани го баща му.

— Изпърво трябва да си послужим с маша. Да намерим такъв човек, дето хем торлаците да му вярват, хем той да има уши за нашия разум...

— Няма защо да търсим далече — не дочака края на думите му Димитраки. — Зная такъв човек. Даскал хаджи Илия е за тая работа.

— Клуцохорчанинът?

— Клуцохорчанинът. Той цял живот е бил нейде между торлака и елина. Изучил е на четмо и писмо и наши синове, и техни. Каяфетът му е винаги такъв, че внушава уважение всекому. Ръкоположен е от нашия пастир Герасим за протопсалт, та няма християнин в Сливен да не е слушал проповедите му. А най-важното сигур го помните — не друг, а хаджи Иван Селимински стана причина да затвори школото си. Е, светец от календара да е даскал Илия, пак няма да изпусне случая да си го върне...

— Няма какво да умуваме повече — рече чорбаджи Пашо. — Само да решим кой ще говори с даскала, кой ще го кандърдиса.

— Комай аз съм най-пригоден — обади се хаджи Никола. — Комшии сме с даскала, имаме се — все ще го ашладисам с нашия акъл.

— Решено — рече Димитраки, — да не умуваме повече. — Сетне се обърна към сина си: — Ти говореше за два пътя, Евтиме. Кой е вторият?

— Да призовем на помощ дяда господа, такъв е вторият път — не чака да го молят Евтим. — Ама нали господ няма ищах да се занимава много-много с гайлетата на смъртните, трябва да почукаме на вратата на неговия пълномощник — светиня му Герасим Критски, владиката.

— Да пукна, ако момчето не е право! — възхити се чорбаджи Желязко и с това изрази всеобщото мнение.

---

[1] Тъй като повече няма да споменем името на злополучния руски консул в Сливен (където му е било седалището) и Котел, трябва още тук да се съгласим с оценката на Димитраки чорбаджи. Вашенко, издействуваният от Дибич и назначен от руското министерство на външните работи консул, действително е бил човек без каквито и да е качества, най-малко качества на дипломат, който, след изселването, вместо да защитава останалото по местата си българско население, с цялото си поведение и несръчност е допринасял за жестокото



отношение на турците. Докато най-сетне по настояване на българите е бил отзован.

Като изясняваме това, длъжни сме в същото време да изтъкнем следната важна подробност: „Сливен е първият български град и едничък във вътрешността на полуострова, който е имал руски консул в тия ранни години“ (д-р Табаков, т. II, стр. 166). [↑](#)

Вятърът гонеше редки и ситни, но остри като игли снежинки. Дъхът излизаше на бели повесма от устата и замръзваше по мустаците. Лед беше сковал Куруча, само по средата на реката се виеше още незамръзнала вадичка, но от гълчавата, която се чуваше отдалече, се разбираше, че мразовитото време не бе успяло да разгони тълпата, изпълнила двора на „Свети Никола“, не бе изстудило страстите на нейните спорове.

При брода срещу Аба пазар Бяно срещна зет си Пею Смеденов. По-право настигна го — трябва Пею да е бил по някаква работа в Сливен, понеже също отиваше към Клуцохор. Двамата извадиха ръце изпод ямурлуците, здрависаха се, после заподскачаха по заледените камъни през реката. Едва на клуцохорския бряг тръгнаха един до друг.

— И ти ли нататък? — попита Бяно, па посочи с глава към гюрултията пред тях.

— Ами! — сухо отсече Пею. — Сборище на бърбивци.

— Приказват много, вярно, ама не е за празни работи. — Тежката присъда засегна Бяно. — Важни работи решават.

— Нека решават. Аз за себе си съм ги решил. Ние оставаме.

Бяно спря неподвижен.

— Решил си го, думаш? — Зет му потвърди. — Поне речи защо...

— Заради Трънка. Сестра ти не е до Ямбол да отиде, камо ли да се запъти през девет царства в десето, както се казва в приказките.

— Защо да не е, Пейо? Трънка не е от най-крехките...

В топлите кафяви очи на Пею мина сянка на укор.

— Ех, Бяно, Бяно — рече порицателно, сам съди по въпроса си от колко време не си прескочил до Овчарската махала — ако не за друго, сестра си да нагледаш... Трънка е трудна. Някъде напролет, да е живот и здраве, ще чакаме нова радост у дома.

— Боже, в какво болно време живеем! — изпъшка Бяно, след като премисли новината. — Уж за радост и задружност се надахме, пък тревогите съвсем ни разпиляха...

Наблизо до църковния двор се разделиха — Пею пак не пожела да го последва, та продължи нататък, към подножието на Хамамбаир.

\* \* \*

От камъка пред входа на църквата разпалено говореше един четиридесетинагодишен мъж. Бяно го позна, позна и приказките му — беше Васил хаджи Михайлов, един от най-горещите привърженици на Селимински в пренията за бъдещето на сливналии. Словата му, слушани безброй пъти, бяха все за преселението в Московията. Бяно разблъска тълпата и се запромъква в нея, докато попадна на хаджи Людскан и Добри Желязков.

След Васил хаджи Михайлов на камъка се възкачи друг, трябва да беше на Бяновите години, строен и гъвкав, от глава до пети окичен с пищови и калъчи; нямаше богато и красиво слово, но личеше, че думите му извират направо из сърцето.

— Кой е този? — попита Бяно. Струваше му се, че го е виждал нейде...

— Бойчо Цеперански — отговори му хаджи Людскан. — Бил хайдутин при Цоню Брадатия, сега е сянка на Мамареца.

Сети се, знаеше го от дружината на Цоню войвода. Беше един от онези, с които се уговаряха на долапа...

Бойчо Цеперански припомняше всички теглила и унижения, препатени от османлиите, и приканваше народа да грабне оръжието и в „горда бран“, както подобава на „български левове“, „или да извоюваме сладката си свобода, или до един да положим кости“... Да, не отказваше, че могат да положат кости, но той самият вярваше в победата, — обходил много от българските земи и навред народът бил готов да се вдигне като един, стига да има кой да му даде пример и да го поведе. „Не е ли туй дело предопределено за вас, синовете на Сливен? — питаше той множеството. — Градът, който роди Христо войвода и Кара Съби, Злати Кокарчоолу и Конда войвода, Добри войвода и Индже Стоян, не трябва ли този град да бъде челник и тогаз, когато ще се трошат веригите на черната робия?...“ По разум и природна нагласа Бяно Абаджи беше по-близо до Селимински, ала сега искреното слово на Бойчо сякаш проникваше през порите на

кожата му и го завладяваше. Като че същото ставаше и с още мнозина от слушателите. И точно тогава — много добре измерено, за да бъде неподготвено — се провикна един глас, за да развали магията:

— А дядо Иван? Защо не казваш нищо за дядо Иван, за царя? Защо премълчаваш, че ако народът се вдигне срещу султана, ще се вдигне и срещу Московията?

Тези умело подхвърлени забележки станаха повод всички да заговорят едновременно. Чуха се гласове на преданост към дядо Иван, но чу се и: „Бог да убие Цар Никулая!...“ Бойчо Цеперански се опита да продължи словото си, ала няколко ръце го смъкнаха от камъка. И дворът на църквата отново потъна в хаоса от ругатни, проклетия, закани, увещания, па и мръсни псувни...

Евтим се приведе към ухото на хаджи Никола Койчоолу:

— Узряха. Сега е часът да ги уловим за носа и да ги поведем по наше желание.

Той проследи как Койчоолу отиде до изправения на десетина крачки от тях даскал хаджи Илия, как му пошушна нещо и как с окуражително потупване по рамото го изпрати към входа на църквата.

— Сигурен ли си в даскала? — попита, когато вестоносецът се върна.

— Сигурен — потвърди хаджи Никола. — Не мозес си представи каква омраза храни към хадзи Ивана Селимински. Пък и аз се погризих да го, доподкокоросам...

Народът на Сливен наистина тачеше и почиташе стария учител хаджи Илия. И сега, като видяха достолепната му фигура, облечена в сукнено джубе и шуба от каръмски кожи, да приближава към камъка, гласовете утихнаха от само себе си.

Помогнаха му да се качи на камъка. Когато се извърна към тълпата, вече всички кавги и гюрултии бяха стихнали.

— Братия християни! — Така хаджи Илия започваше проповедите си в църквата. — Събрали сме се да решим крачката, която вкупом ще сторим след ден или месец. Дали тази крачка ще роди всеобщо добруване или всеобща гибел — то ще зависи от разума и трезвостта ни. Ала твърде много говорим ние братия християни, и много се свадим; слуша ли някои крамолите ни отстрана, ще рече, че имаме да избираме между хиляда друма. А отворим ли очите си за истината, ще видим, че друмовете са всичко на всичко само три.

Единия, пътя на буната, най-хубаво го изрисува младият човек преди малко: всички да се вдигнем на горда бран или всички да умрем в нея, или завинаги да смъкнем веригите на робията. Вторият друм води към прокуденичеството: да зарежем родна стряха, с пот събиран имот, гробовете на майките и бащите си и да поемем към неизвестността на далечната чужбина.

— Цувац ли го? — прошепна Койчоолу на Евтим. — Говори, сякас по книга цете...

— А третият път — продължи даскалът — е най-краткият: оттук до домовете ни. Да останем в свещената земя на дедите си, да измолим пощада от султана и да изчакаме деня, когато камбаните ще известят, че свободата е изгряла и за отечеството ни — спомнете си, че такъв е бил съветът и на московския началник. — Хаджи Илия потърси с очи. — Има ли тук някой, който да е бил с онова пратеничество в Бургас?

— Има!... — обади се някой. — Хаджи Людскан беше там.

Погледите се обърнаха към хаджи Людскан.

— Право е — каза той неохотно. — Московският началник наистина рече да чакаме, защото ще дойде и нашият ред.

— Комай тя вече свърси — потри доволно ръце хаджи Никола.

— Казах ви — отново извиси глас учителят — кои са трите пътя. Нека обаче сега да ви кажа и какво мисля аз за тях. Не съм за буната. Скланям глава пред юнаците, готови да отидат на смърт, ала народът ни не е готов за такова славно, но и трудно дело. Идваха люде при мене да ми шушнат, че трябва да ви съветвам за третия път. Ще рече — да си останем тук. Користни бяха тия люде, братия християни, таквиз мислят само за себе си и за своите ползи и изгоди, а забравят или не видят отмъстителния турски ятаган. А за втория път, преселничеството, ви съветва човек, когото аз недолюбвам. Досещате се, думата ми е за хаджи Ивана Селимински. Но като недолюбвам човека, не мога да си изкривя душата и да не призная, че от трите съвета неговият е най-мъдър, най-здравосмислен, най-полезен за всинца ни. Да го послушаме, братия християни. Тъй мисля аз, тъй ви го и казвам.

Даскалът се поклони и несръчно слезе от камъка. Множеството помълча, сетне отново избухна предишната гълчава.

— Да си отиваме — рече Евтим на посрамения хаджи Никола Койчоолу; каза го спокойно, без упрек, като човек, който с еднаква

душевна сила приема и успеха, и поражението. — Нямаме повече работа тука. — И даже се засмя: — Сега ни остава само упованието в бога... чрез неговия наместник в Адрианополската митрополия...

Селимински не беше човек, който ще пропусне да използва тази колкото неочаквана, толкова и навременна помощ. Той разблъска тълпата, скочи на камъка и с пламенни думи прикани народа най-сетне да превърне предложението в решение. Наистина никой, свършено никой не възрази повече срещу изселването, но възникна друг спор, не по-малко настървен и разпален — къде, в кой край на земята да се изселят сливенци. Самият Селимински съветваше за Русия. Други обаче бяха за по-близо, нейде към Влахия да речем, та при щастлива сгода да могат лесно да се върнат. Спореха и се караха всички с всички, независимо че до вчера или до преди час са били като братя помежду си. Стигна се дори дотам, че един Добри Желязков издигна пестник и с глас, който надделя над всеобщата глъч, се закани не другиму, а на хаджи Иван Селимински:

— Казано е и в Евангелието: „Един трябва да умре за народа“!<sup>[1]</sup>

Потърсен, Бяно Абаджи се измъкна от разбуненото множество и с натежали крака се отправи към къщи. До брода на Куруча някой го настигна и една ръка раздруса рамото му. Беше капитан Георги Мамарчев.

— Какво, отиваш ли си? И ти ли се отврати?

— Чувствувам рана тук. — Бяно посочи гърдите си. — Жалка рая трябва да сме били, щом уж божем сме свободни, а не знаем що искаме.

— А ти, Бяно? — попита Мамарчев. — Какво си решил ти за себе си?

— Ще се преселя.

— Сега ли го реши? Като чу масалите на оня сладкодугмен даскал?

— Не, отдавна го бях решил.

— Защо?

Преди да отговори, Бяно се заслуша в гласовете, които излитаха от църковния двор и ги догонваха по пътя им. Те говореха за ново пратеничество, което да отиде отново при „московския везир“ и да попита къде царят на Московията ще определи да се заселят бегълците из Сливен.

— Цял живот съм търсил Доброто — рече — и съм ненавиждал насилието. Да не беше така, невям щях да те последвам... — После попита: — А ти, бате Георги? Ти какво смяташ да правиш нататък?

— Не зная — въздъхна капитанът. — Тук ме следят и дебнат всички: и наши, и турци, и руси. В Котел е същото. С вързани ръце съм. Също и петстотинте души, с които сме се заклели да умрем за свободата. Липсва ни всичко. Дори една поляна ни липсва, за да се съберем и да си кажем, каквото имаме да си кажем.

— Мога да ти дам един съвет. Иди в село Градец. Там ще си в безопасност. Пък и ще те пратя при човек, дето ще те закриля.

— Кой е той?

— Бабалъкът ми Руско чорбаджи. Добър човек е, пък и смъртно мрази турчолята. Кажи му, че аз съм те пратил. Пък там наблизо са и Катунище, Жеравна и Медвен, все села на здрави българи. Те няма да оставят хората ти без подслон и къшей хляб.

— Ще те послушам, Бяно — след кратко размишление рече Мамарчев. — Но все пак зависи и от Дибича, трябва той да ми даде разрешение за поселване.<sup>[2]</sup> Ще му го искам за малцина, пък ако ми го даде...

И двамата продължиха един до друг срещу мразовития вятър.

---

[1] Случката и заканата са автентични. Ето как са описани те от самия Селимински:

„Дори един от старите ми верни приятели, член на Братството, Добри Желязков, в едно събрание се провикна с думите, казани за Исуса Христа: «Един трябва да умре за народа!» (Йоан, гл. I, 59). Като викаше тъй, той разбираше мене.“

↑

[2] В. Д. Конобеев в монографията си „Национално-освободително движение в България в 1828–1830 г.“ въз основа на архивни документи пише (стр. 273):

„... Г. Мамарчев се обърнал към И. Дибич «да му позволи да презимува с намиращите се при него 20 души в Балкана в незаетите от никого селища Градец, Катунце, Жеравна и Медвен». Това бил районът на най-активното селско движение.“

↑



Различни неща станаха причина новото пратеничество<sup>[1]</sup> при „московския везир“ да пътува по-дълго от очакваното. Най-напред ги спънаха снеговете; такива преспи имаше навети по пътищата, че за чудене беше не дето закъснях, а дето изобщо можах да стигнат до Бургас. Там пък се разбра, че големецът, думата на когото отиваха да чуят, не бил вече в Бургас, а се преместил в Анхиало. Не стигаше и това, ами и на три пъти трябваше да спират да дават почивка на Цено Конъов, когото поваляше старата му болест. Като се прибави и голямата заобиколка, която сториха около Айтос, за да избегнат благата и медената — то чума имаше навсякъде, ама в Айтос сякаш беше престолнината й!, — нищо чудно, че пътуването им се проточи толкова.

В Анхиало ги чакаха нови несполуки. Най-напред ги затвориха в една къща извън града — московците й викаха карантина — и в нея ги държаха цяла неделя. А когато уж най-сетне дойде ред за голямата и важна приказка, те не можах да се срещнат с Дибич, а ги прие един генерал, Вахтен<sup>[2]</sup> на име.

— Не настоявайте, българи — рече им той, като забележа недоволството им. — Голямо нещастие сполетя нашия началник, вест дойде, че съпругата му се е поминала в Петербург, та нему сега не е до разговори.

Това за лошата вест из Петербург и за мъката на граф Дибич беше вярно, но генерал Вахтен премълчаваше другото — че през тези дни главнокомандуваният беше все така пиян, та не беше като за показване пред външни хора.

Та генерал Вахтен отговори на всички въпроси на пратеничеството. Да — каза той на въпроса на Селимински, — правителството на Негово императорско величество било склонно да приюти бежанците от Сливенския край, като им е определило установеното още преди години българско преселище Болград в Бесарабия; тази страна била най-подходяща поради природата, климата и като добро тържище за произведенията на сливенци. Да — допълни в същия дух, — то е взело мерки за настаняване и

задоволяване на преселниците, като предвидило и особени привилегии за благоденствието им и за да забравят по-скоро робството. А на въпроса на Цено Коньов, поръчан му от неговите приятели и бивши събратя, генерал Вахтен, макар и не със същата охота и красноречие, даде също утвърдителен отговор: Да, заселването в Бесарабия не е задължително, които желаят, могат да се установят на други места.<sup>[3]</sup>

Уговориха после и подробностите по преселването: сроковете, пътя, групирането, необходимите документи, размера на товарите, правното положение, което ще имат преселниците, след като се установят в Бесарабия. Накрая генерал Вахтен се съгласи и на последното им желание: отговорите му бяха записани — на сливенско наречие, но с гръцки букви, както най-често се правеше тогава, и то съставени като отговори на главнокомандувачия, и това писмо бе предадено на пратениците, за да го прочетат и разгласят широко в Сливен и казата.

И въоръжени с този „джовап“ на „московския везир“, пратениците забързаха назад през преспите към родния край.

\* \* \*

Три дни сутрин и следобед отговорите на Русия се четяха в двора най-църквата „Свети Никола“, после някой от пратениците се покачваше на камъка и разказваше как са говорили с генерала и какво им е рекъл той за Болград, за улесненията, за климата, за всичко.

На четвъртия ден, когато бързаше по някаква си своя работа към Машатлъка, Бяно чу някой да вика името му. Извърна се и видя хаджи Рифат, който го зовеше с глас и ръкомахане откъм кафенето на Мустафата. Българинът веднага се отправи нататък.

Кафенето беше почти празно — такива бяха времената, че дори и свикналите на лаф-мухабети агалари не ги свърташе дълго на едно място.

Пиха кафе, поприказваха и хаджи Рифат постепенно дойде на думата си:

— Послушах оня ден каква кавга си дръпвахте в двора на клуцохорската черква. Решили сте били да се преселвате, а?

— Така е, дядо хаджи. Няма да минат и два месеца и ще си стягаме пъртушините, нататък клонят работите.

— Хазър сме отворили дума за това, кажи барем защо дойдохте на такъв акъл.

— От страх, дядо хаджи — без заобикалки рече Бяно. — Бая зулуми извършихме ние от лятото насам, сега ни е страх за времето, когато вие ще се разплащате. Както съветва вашата приказка „Коркулу дюш гьормектен кушкулу ятмак даха ийъдир.“<sup>[4]</sup>

Поговорката не разсмя стареца. Той остана сериозен, гладеше редките си, жълти от тютюна мустаци и смесеният израз на неодобрение и безпокойство, не слизаше от сухото му кокалесто лице.

— Не сте ли научили, че падишахът разпрати ираде, с което опрощава християните, провинили се през войната, и забранява на правоверните всякакви отмъщения?

— Научихме. Но султанът е далеко. Дорде да наложи думата си, дорде настане управия, много християнски глави ще се търкулнат от раменете.

— Че в началото ще станат бастисвания и маскарлъци, туй го вярвам — не се поколеба да признае старецът. — Мигар вие, раята, не бастисвахте и не маскарувахте, хем докато цялата московска войска се мъчеше да ви озапти? Ама ето на — оцеляхме и пак сме си в нашия Сливен, не хукнахме към Анадола. — Бяно не се готвеше да му отговори, та той продължи: — А ти, Бяно Абаджи? Какво си решил ти за себе си?

— Ще бягам и аз — въздъхна българинът. — Жена и дете имам, за тях трябва да мисля.

— Мислиш ли добро за детето си, като ще го отведеш надалече? Голяма грешка правиш, чоджум. Преселникът в чужбина е като дърво без корен. — Старецът помълча. — Пък и ти страх няма защо да имаш. Всички мюсюлмани в Сливен знаят, че ти запази от осквернение молитвения ни дом, вратата ни. Такваз постъпка не се забравя. И благодарността за нея не се изличава.

— Не знаех, че ми било излязло такова име... — смути се Бяно.

— Е, като го научи сега, ще промениш ли решението си?

— Не, дядо хаджи. Не мисля да седеля от своите. Остана ли, туй ще стане да съм ябанджия върху бащината си земя.

Старецът така ядосано бутна филджана си, та чак го катурна на масата и гъстото от кафето му се разля.

— Бошлаф е туй, дето го каза, Бяно. Бащината земя — на умрелия баща земята — е нищо. Земята не е на мъртвите, а на живите. Вие имате Сливен за ваш, християнски и български, нали? Заради умрелите ли? Не, чоджум, не. Ако Сливен е български, то е, понеже тук от петима души четирима са българи.<sup>[5]</sup> Махнете ли се оттука, свършва се с *вашия* Сливен... пък ако ще оттук до Карандила да е гроб до гроб на ваши бащи. Хайде де, защо не отговаряш?

— Нямам какво да отговоря, хаджи Рифат. Сигурно си прав. И хвала ти, че ти, турчинът, можеш да ни говориш с такива думи. Ала народът реши. Не съм аз този, дето може да обърне решението му.

— Народът, народът... — продължи да се гневи турчинът. — И Божура е от вашия народ, пък не се подчинява така сляпо, като... — Той видя как се пробуди интерес в очите на Бяно, та продължи: — Тъй е, както ти го казвам. Божура и дума не дава да се издума за изселване. И не искам да те обидя, но нарича тия, дето са решили да заминат, предатели.

Бяно преглътна шумно.

— Може би щеше да е на друг акъл — рече тихо, — ако не живееше под твоята закрила...

Старецът усети, че го е наранил. И се постара да замаже тежкото впечатление под една шега:

— А, не, вие ще дойдете на друг акъл, чоджум, вие, дето бягате. Знае се то, че „гяурун акълъ я сичаркен гелир, я качаркен“<sup>[6]</sup>...

Сега беше ред на Бяно да остане безучастен към майтапа.

---

[1] Имало е в същност не едно, а две нови пратеничества: първото на 9 януари (в състав Васил хаджи Михайлов, Атанас хаджи Паскалев и чорбаджи Цено Конъов) и второто на 2 февруари 1830 г., в което участвувал и Селимински (другите членове не са известни). Тъй като и двете пратеничества са имали за цел да проучат възможностите и реда за преселване в Русия, тук ги обединяваме в едно. ↑

[2] В спомените си Селимински („Библиотека“, IX, 77) погрешно е записал, че са били приети „от началник-щаба генерал Вахт“. Тази грешка механично е влязла и в трудовете на някои изследователи. В същност читателят вече знае, че началник-щаб при Дибич е бил Тол.

Генерал-майор Вахтен (а не Вахт) е бил началник-щаб на 6 пехотен корпус (с командир „проклетия Рот“), в разположението на който Дибич се е прехвърлил с Главната си квартира да презимува. ↑

[3] Отговорите са почти дословно предадени по „Историческия спомен“ на д-р Иван Селимински. ↑

[4] „Вместо да сънуваш страшни сънища, по-добре спи нащрек.“. ↑

[5] Думите, които влагаме в устата на хаджи Рифат, не са произволни. За тях се облягаме на сведенията на видния английски учен и пътешественик Ричард Уолш (Walsh), който преминал през Сливен малко преди войната и в книгата си „Narrative of a journey from Constantinople to England“, London 1829 пише за него (като го нарича Селимния):

„Градът има 20 000 жители и *повечето са българи.*“

Табаков (т. II, стр. 140 и 145) определя общия брой на сливенското население от епохата на 25 000, от които българи около 18 000. ↑

[6] „На гяура (роба) умът идва или когато ходи по нужда, или когато бяга“ (турска поговорка). Обикновено се казва в обратен ред „... я качаркен, я сичаркен...“ — „... или когато бяга, или когато...“ и пр. ↑

То беше страшно време — време, ще речеш, на всеобщо бавно умиране. Ден не минаваше да не се сбогуваш с нещо — вещ, гледка, скъпо място, все едно че го откъсваш с нокти от сърцето си. И толкова *последни* неща, господи: последна Нова година у дома, последно сядане до стана, последно ловене на кръста във вира под Крайчова канара, последно жалостиво изскърцване на караджейката... И толкова обичаи, завещани от вековете и опазени през вековете, за които плакаха, но вече не изпълниха — на Свети Четиридесет не ловиха прилепи в Змееви дупки, за да задомяват старите моми<sup>[1]</sup>, не зарязаха лозята на Трифоновден, нямаше и кушия в деня на свети Тодор, не прекадиха къщите и не сложиха късмети на васильовденската баница — кой кади къща, дето изоставя, и какви ти късмети, когато тръгваш към неизвестното?

Имоти, събирани с труда на много поколения, се разпиляваха пред просълзените очи на стопаните им. Станове, занаятчийски алеати, покъщина и сечива се продаваха на безценица, а като не се намираше кой да ги купи, просто се зарязваха или изхвърляха. Цената на бакъра спадна до трийсет пари оката — кажи го, че бадева ти го дават. Напразно се предлагаха на продан къщи, лозя, градини и други имоти: когато се изоставя град с 5 000 къщи, 100 воденични камъка, също толкова тепавици, 30 000 дюлюма лозя, обработени овощни и зеленчукови градини<sup>[2]</sup>, кой ще даде грешни пари да купува имот? Болката караше някои да предлагат „да запалят града от четирите края“<sup>[3]</sup>, за да не оставят поробителите да се разполагат под бащините им стрехи, но повечето не се съгласяваха — сливналии живееха с надеждата, че прокудата им ще бъде само „до някое време“ и че скоро щяха да се върнат.

Покрусата владееше града, а хората му се люшкаха между душевната сломеност и жаждата за рушение, родена от отчаянието; една детска сълза стигаше да хвърли цяла махала в безнадежден гнет, един лудешки повик за мъст — в жестоки изстъпления. И не можеше да се разбере кой към коя крайност повече клонеше: мъжете, уж корави и силни, уж твърди духом, комай по-често се разнежваха, а жените,

дето все минават за по-сълзливи, повече от тях налитаха да търсят възмездие за теглилата си, сегашни и утрешни.

Такъв беше Сливен, когато наместникът божи в Одринската митрополия, владиката Герасим Критски, реши да го посети по великденските празници, та с помощта на бога да обърне жителите му в онзи път, който искаха чорбаджиите. И през Страстната седмица пристигна, придружен от преславския протосингел в Търново и архидякона на патриарха, за да служат на Великата събота и на първия и втория ден на Възкресение; а като знаеше що за хора са сливналии, беше взел със себе си всичките си пандури, че и едно отделение едирненски сеймени.

Съботната служба мина без никакви сътресения. Но в неделя на Възкресение след литургията на амвона се изстъпи архидяконът и с наставнически глас зачете нарочно писмо до сливенци от негово светейшество цариградския патриарх. Не беше от наблюдателните хора архидяконът и сметна възцарилото се мълчание за смиреност и покорство на паството пред думите на своя духовен глава, та с висок глас прочете и онова, дето патриархът съветваше народа да не напуска родината си, а да си остане вярна рая на султана; не стига това, ами подхвана и заплахи, че ще бъде анатемосан всеки, който последва московската войска... Дотук успя да стигне в четенето архидяконът. Защото на това място някъде отгоре, откъм женската черква<sup>[4]</sup> проехтя един сух и грапав глас, който изпълни божия храм:

— Млък, гръцко куче краставо!... Още една дума ако изречеш, и ще ти изтръгна гръцмуля!...

Бяно и Пею се спогледаха — бяха познали гласа на Трънка.

Множеството онемя. На амвона архидяконът объркано въртеше очи, та владиката се понадигна от трона си да му помогне, каканижейки:

— Братя християни... скъпи братя християни...

И нему не потръгна в словото — същия глас го прекъсна:

— Какво го слушате бе, хора!... Защо не му оскубете козята брада, дето е дошъл тук, в Христовия храм, да ни проповядва исляма!...

— Вярно е — поде от устата ѝ Паскал хаджи Кутъов. — Тоя подкупен грък е дошъл да ни прави турци, и то на най-светлия Христов празник!...

— У-у-у-у!... — гневно и весело се развикаха мнозина.

И настана такава бъркотия, дето никой не може да опише. Наред с крясъците се вдигнаха и юмруци, майтапът и сеирът прекипяха в обща ярост. Когато най-разпалените захванаха да си пробиват път напред, Селимински се обади на гръцки и посъветва първосвещениците, ако не държат да се представят още днеска пред светата Троица на небето, да се измитат час по-скоро от храма и от Сливен. Те не чакаха друга подкана, а като повдигаха полите на сукнените си раса, побягнаха с всички сили навън. Е, отърваха се, макар че не им се размина без някой и друг юмрук в гърба или ритник в задника...

Подир тримата висши църковници побягнаха двамата гръцки попа от църквата „Свети Никола“, които бяха участвували в литургията, а след тях се втурнаха богомолците, мъже и жени. При изхода те се вкупчиха, заклешиха се и това даде време на петимата бегълци, развели бради и епитрахили, да вземат преднина. Сетне обаче затвореното крило на вратата рухна под напора на множеството и преследвачите хукнаха пак след свещенослужителите.

Тълпата се бе почти изнизала, когато при изхода се срещнаха Пею и Трънка.

— Ами ти бе? — погна го тя веднага. — Не те ли е срам да стоиш на опашката, когато ще се скубят гръцки бради?

— Е, слава богу — рече й той вместо отговор. — Аз пък помислих, че така, както си — той посочи към подутата й утроба, — може да ти скимне и да тичаш първа пред тия, дето ги подлуди с приказките си...

В това време църковниците вече бяха сколасали да стигнат до метоха. Имаха късмет — кочиите им бяха впрегнати (готвили се бяха след литургия да отидат до баните на зияфет). Наскачаха един върху друг в тях, коларите подкараха, а пандурите и сеймените им се затичаха подир тях, като донавиваха пояси и дозакопчаваха сияхлъци. Тълпата продължи да ги гони по Ямболския път, като ги обсипваше с камъни... [5]

В покрайнините на града онбашията на сеймените най-сетне въдвори ред във владишката охрана. Заповяда й да спре и да запрегне пищовите и шишанетата.



— Сто-о-ой! — викна към приближаващата тълпа. — Стой или стреляме!

Мъжете благоразумно позадържаха крачките си. Но жените продължиха — в разправата с владиката те виждаха отдушник на цялата мъка, която бяха насъбрали в последните месеци. Последваха нови предупреждения, прогърмяха и няколко редки изстрела, последвани от един предсмъртен вик. Тълпата се поколеба, разлюля се, някои побягнаха назад, другите се скупчиха около простреляната жертва.

— Убиха жената, поганците му с поганци — минаваше от уста на уста.

Един попита високо:

— Познава ли я някой, завалийката? Кажете, хора, познава ли я някой?

— Аз я познавам — с нечовешки леден глас каза Мавроди Коджакара. — Убиха жена ми Неда...

\* \* \*

По обед в понеделник погребяха Неда, а привечер Мавроди отиде у Бянови. С една ръка водеше сина си Иван, в другата носеше обемиста бохча. Яна се разплака и побягна към собата.

— Учудвам се на коравината ти — каза Бяно, след като се настаниха и размениха първите приказки. — Нито сълза не пророни...

— Не е време за плач, а за разплата — свъси се Мавроди. — Пък и... Знаеш целия ми живот, Бяно. От майчината кърма до днес всичко е било мъка след мъка, удар след удар. Е, човек свиква и със злочестината... Туй е орисия, братко, отдавна съм го разбрал. Орисията ми е такава и тези четири години, дето изкарахме с Неда, то беше откраднато, с измама отмъкнато от предопределеното. Сега просто се прибрах в улея си.

Бяно не каза нищо, не намери какво да каже.

— Няма ли да ме запиташ защо съм дошъл? — попита Мавроди.

— Няма защо да питам. Ти тук си като у дома си.

— Повикай Яна, искам и тя да ме чуе.

Бяно доведе жена си, но тя не седна, права остана.

— Ще почна с просба — заговори безизразно Мавроди Коджакара. — Може ли да оставя детето за някое време при вас?

— Не ще и питане — отговори за двамата Яна. — Ще го гледаме като наше. — И попита: — В бохчата невям са дрешките му?

— Дрешките му са — потвърди бащата. И извади кесия: — А тук...

— Стой! — спря го Бяно. — Не съм заслужил такава обида.

— Благодаря ти, братко — рече простиичко Мавроди и не настоя повече. — А сега да ви кажа що съм намислил.

— Сега вече мога да ти го кажа и аз — въздъхна домакинът. — И даже да те упътя.

— Хайде де!

— Иди в Градец и потърси Руско чорбаджи, Янкиния баща. Кажи му, че аз те пращам. Той ще те свърже с бате Георги Мамарчев. Нали при него искаш да стигнеш?

Мавроди Коджакара ги изгледа продължително.

— Е, щом сте се сетили, простете одевешната лъжа. За малкия де, дето казах, че така, само за някое време. Нали знаете, капитанът не тръгва...

Погледна детето и млъкна. Бяно кимна с разбиране:

— Щом си избрал тоя път, върви и не се кахъри за Иванчо. Каза ти Янка, ще го имаме за свой.

Мавроди Коджакара отвори уста, но премълча, преглътна думите си. Изправи се. Искаше му се докрай да запази твърдостта си, но не се удържа и с внезапен порив прегърна едновременно и двамата съпрузи. После вдигна нависоко сина си, звучно го разцелува.

И изтича навън...

---

[1] Възрастният архитект М. Х., сливенец по рождение, разказа на автора следния любопитен обичай от неговото детство, днес несъществуващ и забравен в Сливен. В ранното утро срещу деня на „Св. Четиридесет мъченици“ момчетата от града отивали в пещерата „Змееви дупки“ и налавяли прилепи, които подарявали или продавали на старите моми. Имало поверие, че ако в този ден стара мома заколи прилеп със златна пара на прага на къщата си, до края на годината ще се омъжи. ↑

[2] Цифрите са по данни на пътешественици от епохата — Лийвс (1826) и Енехолм (1829). Селимински (IX, 79) посочва по-високи цифри: 8000 къщи, 200 воденични камъка, 300 тепавици, 200 000 дюлюма лозя; те вероятно са преувеличени или се отнасят не само за града, но и за цялата каза. ↑

[3] Идеята за изгарянето на града Селимински (IX, 89) приписва на „по-опитните и по-далновидните граждани“. В любопитната повест на руския лекар, писател и етнограф Владимир Дал, който по това време се е намирал там с руските войски („Сливенка“, София 1901), след заминаването на изселниците „Сливен се запали, задими и купчини прах и пепел показваха мястото, гдето недавна се намирал цял град“ (стр. 47). Това драматично описание не може да се приеме за правдоподобно — показателно е, че още от пътя или в следващите години някои са се връщали „по домовете си“. Навярно е имало отделни случаи на палежи, но те не са имали масов характер. ↑

[4] До Освобождението жените са се черкували отделно от мъжете, като са разполагали с женско отделение („женска черква“) в църквите — обикновено на балкона, където сега при богослужение се разполагат хорове. ↑

[5] Случаят с изгонването на одринския владика Герасим Критски е исторически факт. Заслужава да се отбележи една подробност. По време на църковните борби, започнали точно десет години след описваните събития (1840), не един фанариотски владика е бивал прогонван от българското население на различни градове на поробеното ни отечество; не са останали назад и сливенци, които в 1859 г. изгонили и едва не пребили владиката Кирил. Но първият и най-ранен случай на прогонване на гръцки владика е описаният в страниците на тази книга. ↑

Подпитали го бяха издалече и той се съгласи, та точно на първия ден на месец април дойдоха и го намериха в онази стаичка, дето преди две години се бе помещавало школото му.

Бяха четирима. Хаджи Рифат, Илханоглу Кязим, устабашия на табациите, най-големият от турските еснафи на града, един непознат, за когото в разговора научи, че е Мухаррем Халид, ходжа в кумлушката Енимахле джамиси, и берберина Акиф. Още докато правеха обичайните теманета, Селимински прецени защо сливенските турци са избрали именно тия четиримата. За хаджи Рифат се знаеше, че със своята мъдрост, добросърдечие и веротърпимост повече от всички други турци, взети заедно, можеше да влияе на българите; Илханоглу Кязим представляваше занаятчиите, а ходжата — исляма; Акиф вероятно бе попаднал между тях само защото Селимински се подстригваше и подбръсваше брадата си при него и бяха, тъй да се рече, в приятелски отношения, та някой акъллия ще да е подхвърлил, че щом даскалът оставя бръснача на Акиф да шари по шията му; кабил е да му има доверие и в разговорите.

Насядаха. Селимински, бекарин човек, нямаше с какво да почерпи, та поиска да проводи някое момче от махалата за четири тежки-сладки кафета. На това възрази Мухаррем Халид ходжа, че те го уважават като хемшерия и учен човек, а не за черпенето, а Акиф берберина се изпусна да каже, че откакто се е заговорило за гъоча на християните, никому не е до черпене. Тази именно дума „гъоч“<sup>[1]</sup> стана причина да се премине по-набързо към същината на разговора.

— Знай още отначало, даскал хаджи Иване — поде ходжата, — че от нас днеска ще чуеш не само онуй, дето го мислим ние четиримата, а което всички правоверни в Сливен мислят.

— Вярвам ти, ама... — Селимински поспря. Пратеничеството го забавляваше. — Карай нататък по турски или на арабие, ще се разберем.

Четиримата се спогледаха, но продължиха на български. Селимински отгатна причината: искаха да подчертаят близостта на двете народности, да намекнат за търпимостта на турците.

Думата подхвана устабашията Кязим, който в слово, твърде цветисто за един кожар, за да не е много пъти упражнявано, изтъкна какво непоправимо зло ще бъде гьочът на българите за този техен общ цъфтящ Сливен; не скри миналите злини, които неразумни правоверни са стоварвали на раята, но се закле, че стига българите да се откажат от изселването, занаятът всичко лошо, което двете народности са си причинявали, ще бъде веднъж завинаги забравено. И тъй нататък, и тъй нататък.

Селимински не го прекъсна — това беше в правилата на ориенталския разговор, — ала не можа да удържи леката подигравателна усмивка, която клетвите и обещанията на Илханоглу Кязим докарваха на устните му. А накрая обобщи с тънък присмех:

— И така, вие сте дошли да ме съветвате...

— А защо не? — рече му веднага хаджи Рифат. — Кърк насихат бир серемджемдем ейидир.<sup>[2]</sup>

Тези думи подеждоуваха отрезвително на българина — те му напомниха, че не всички пред него бяха на умственото ниво на бербери.

— Хубаво говорите — каза той все по-сериозно. — Искан ми се да узная само едно: наистина ли вярвате в това мирно и чисто бъдеще, както го описвате, или е според лафа: „Хава уймазъса сана, сен хавая уяжан“<sup>[3]</sup>? Или пък най-сетне че само прах в очите, колкото да, изпуснем закрилата на московците и да не тръгнем с тях, а сетне...

— Ако не ни вярваш, по-добре ще е веднага да ни изгониш! — рече с достойнство хаджи Рифат. — За нито едно от нас не можеш каза, че е човек на уйдурмите и лъжата.

— Аз ще повярвам и на казаното, и на падишаховото ираде, но не вярвам, че казаното и написаното ще се изпълни. За добро или за лошо, моите едновърци ме слушат, агалар, и аз не мога, нямам право да ги подведа...

— Прощавай, хаджи Иване — обади се несмело Мухаррем Халид ходжа, — ама ти се чудя. Ще повярваш, думаш, пък...

— Между думите и делата ще стои процеп от време. Ден ли ще е, три дни ли, неделя ли, но време ще има. И тогава главите ще се разделят от раменете. Ето, дойдоха лани московците и забраниха всякакво насилие, всякакъв грабеж на турски имот. Е, по-нататък наистина се въдвори ред, но по-нататък. А докато да настъпи това „по-

нататък“... Та затова ми е думата, агалар. Тогаз пострадаха не само виновните. Даже виновните пострадаха по-малко, понеже, като знаеха какво са вършили, те се изпокриха по миши дупки. А за другите, невинните, остана вашата пословица: „Тутулан късърак харманъ дювер.“<sup>[4]</sup>

— И ти предполагаш?... — започна хаджи Рифат, но Селимински този път не се стърпя и го прекъсна:

— Не предполагам, знам го. И вие, като честни хора, каквито сте, трябва да признаете, че съм прав. Не може да не сте чували, че в Дебелата кория се крият поне три шайки, въоръжени до зъби, които с четири очи чакат московците да си тръгнат. Шайки се крият още в Каваклий, в горите покрай Тунджа, в боазите по Ичеренския път, в Чаирлий... Е, кажете, агалар, за намаз ли са се събрали тези мъже? За донанма ли вият фищеци? И за благослов ли точат ятагани? Кажете, агалар!

Мълчаха гостите и личеше, че още дълго ще мълчат, та Селимински поде отново:

— Ще ви разкажа една приказка, агалар. Човекът и змията си живеели добре, той в къщата, тя — сред камъните на дувара. Случило се обаче веднъж, че змията ухапала детето на човека. Хукнал той с брадвата подире ѝ — е, не можал да я убие, но сколасал да отсече опашката ѝ. Минало време, поотлежала скръбта на човека и той един ден рекъл на змията да турят пепел на миналото и да заживеят в предишния сговор. А тя, мъдрата змия, подала глава между камъните и му отговорила: „Не се лъжи, човече. Докато ти гледаш гроба на детето си и аз — отрязаната си опашка, между нас приятелство не може да има“. Това е приказката, агалар. — Сега и Селимински на свой ред помълча малко. — Та вече, вярвам, ще ме разберете, агалар. Аз съм на ума на змията. И ако изселя моите едноверци, то ще е по същата причина, поради която нявга Мойсей е извел евреите из Египет: те са щели да погинат от египетски нож, моите братя — от турски.

— Попадна в капана на собствените си думи, хаджи Иване — каза хаджи Рифат. — Като споменаващ нашия общ пророк Мойсей<sup>[5]</sup>, ти пропускаш най-важното: той извел евреите из Египет, за да ги върне в бащината им земя, докато ти ги извеждаш от бащината им земя, за да ги заведеш в някакъв нов Египет. Не измъчва ли сънищата ти страх, че

ти не само не ще станеш Мойсей за българите, но и ще заслужиш вечното им проклятие?

Този път думите на стария турчин улучиха в една кървяща рана. Наистина не една безсънна нощ бе изкарал Селимински, хиляди и хиляди пъти поставяйки на везната съдбоносното начинание, в което повеждаше съгражданите си. И ако все пак бе стигнал до решението за едно всеобщо преселване, то беше, защото вярваше в полезността му. Но същевременно и никога не се освободи докрай от гризящото го съмнение.

— Във всеки случай там, където ще ги отведе — защити се неубедително, — няма да са изложени на неправди и беззакония.

— А ще патят от самия закон? — присмя се хаджи Рифат, усетил неговото разколебаване. — Като Мамареца?

— Да, точно този пример го показва — озъби се Селимински. — Е, не харесаха на московците някои приумици на Георги Мамареца (впрочем лично аз също не ги харесах) и го заптисаха. Но когато отиде пратеничество и се примоли... Няма какво да ви го повтарям, знаете го, агалар.

Старецът го изгледа продължително и настойчиво.

— Ти говориш стари работи, хаджи Иване — произнесе тихо. — Мигар не си чул...? Кажи му, Кязим.

— Сабахлен дойде мой роднина от Градец — рече Илханоглу Кязим. — Вчера там довтасал един московски забитин<sup>[6]</sup> с неколцина казаци, та заптисали Мамареца и неколцина други и ги повели на север. Рекли, че ще ги водят в Букурещ, а може би и още по-нататък...

Иван Селимински не се обичаше с капитан Мамарчев и осъждаше начинанията му, но тази новина го потресе, та той вдигна ръка и се прекръсти. За Мамареца и за другарите му.

— Тази ли е законността, която обещавах на едновременците си, хаджи Иване? — многозначително попита хаджи Рифат.

Българинът прекара език по устните си, внезапно пресъхнали.

— Няма да изменя решението си, агалар — каза. И добави с глас, който издаваше, че се насилваше да убеждава сам себе си: — И все пак аз се моля и вярвам, че за моите братя изселването ще е отиване в обетованата земя...

— „Олмаяджак дуая амин денмез“<sup>[7]</sup> — вдигна рамене хаджи Рифат. — За всичките богатства на света не бих сменил мястото си с

твоего, хаджи Иване. Само като си помисля, че в паметта на твоя народ ще останеш с името на човек, който е обезлюдил земята на дедите ви...

— А що? — кресна невъздържано Селимински. — Да оставя хората под вашия нож?

— Искаш ли да ти кажа една горчива истина? — полугласно продума старецът в отговор. — Даже да се случи всичко онова, от което се боиш. Да нахлуят в Сливен разните кеседжии. Да безчестят. Да колят. Половината от християните да изтрепят... Разбери ме, хаджи Иване. Всичко това е по-малка злина, отколкото да преселиш хората нейде надалече. Защото половината българи ще загинат, но другите, дето ще оцелеят, ще се намножат и Сливен пак ще бъде един от онези градове в Османския девлет, в които правоверните, ако искат да преживеят, трябва да учат езика на гяурите, да зависят във всичко от тях.

Сгърчен под тежестта на обвиненията, в чиято справедливост не вярваше, но и не можеше да отрече, Селимински успя да каже само:

— Приемам, хаджи Рифат, приемам съда на бъдните поколения. Те може да решат, че съм сгрешил, но никой не ще ме обвини, че съм сгрешил от корист. Мислил съм, че правя добро, а съм сгрешил. Е, имало е само един безгрешен и той е умрял на кръста преди деветнайсет века...

Хаджи Рифат полека се изправи. Надигнаха се и другите.

— Ти грешиш не от корист, а от много ученост, хаджи Иване — каза, преди да излезе от стаичката. — „Чокбилен чок янълър“<sup>[8]</sup> — сякаш баш за тебе е речена тази приказка...

---

[1] **Гъоч** (тур.) означава и изселване, и вещите, имуществото, което се взема при изселване. В сливения говор от епохата гъоч (или гйоч) се е употребявало за изселване си „гъочове“ за имуществото. ↑

[2] „Четиридесет съвета са по-добри от едно нещастие“ (турска поговорка). ↑

[3] „Ако времето не ти подхожда, ти подхождай на времето“ (турска поговорка). ↑

[4] „Която кобила се хване, тя вършее хармана.“. ↑

[5] Еврейският патриарх Мойсей се признава и от християнството, и от исляма. Християните признават неговите „Десет



божи заповеди“, а мохамеданите го тачат като един от своите четирима главни пророци (заедно с Адам, Исус и Мохамед). ↑

[6] По заповед на Главната квартира, до която са стигнали донесения за подготвяното въстание, арестуването на капитан Мамарчев е извършено от майор Крилов, руски комендант на Котел. ↑

[7] „На молитва, която няма да се сбъдне, амин не се казва“ (турска поговорка). ↑

[8] „Който много знае, много греши“. ↑

Коста Топракчиев се зарови из раклите, извади нещо плоско и четвъртито, грижливо загънато в чиста кърпа, и го подаде на Бяно.

— Приготвил съм ти го дар...

Бяно разгъна кърпата. Вътре беше онази безценна книга с надпис отгоре „Кириакодромион, сиреч Неделник“, която преди години бе многократно чел и препрочитал.

— Защо ми я даваш? Да я изчета още веднъж? Ами че някои от беседите аз навярно още помня наизуст... — Той порови из паметта си и изговори напевно:

„Понеже кой люби ближний братия свой, той у светлост живеи, и у него соблазн не има. А кой ненавиди ближний братия свой, у темнота ходи и не знай камо ходит, понеже лукавая темнота ослепила очи его. Заповед имами от бога да любим друг друга, да не имами лукавство в сердца наша...“<sup>[1]</sup>

— Добре, добре, вярвам ти. Но пак ти казвам, давам ти я в дар. Нека колчем ръката ти попадане на „Софронието“<sup>[2]</sup>, да си спомняш за мене.

— Какви са тия думи? — сви вежди Бяно. — Приказваш тъй, сякаш...

— Сякаш, да, сякаш... — Коста помълча малко. — Реших да остана, Бяно. — Той вдигна предупредително ръка: — Знам, знам всичко, дето сега ще ми кажеш. Знам, че е неразумно и опасно. Знам, че катилите, дето се трупат по горите, вече захванаха да режат глави...

— Тъй е — натърти гостът. — Оня ден са заклали трима мирни пътници от Нейково, вчера същата участ сполетяла и едно дванайсетгодишно момче, излязло към лозята.

— Знам. Знам още, че всеки разумен човек ще ме нарече балама. И то си е така, балама съм, моят разум също ми го казва. Но сърцето

ми повелява да остана. Него не мога да надвия. Каквото и да му приказвам.

— Разбирам — кимна Бяно. — Разбирам те по-добре, отколкото предполагаш. — Сетне се усмихна горчиво. — Съвсем се скапа нашето скъпо Братство, Коста. Излиза, не сме били узрели за собствените си стремления. — Той нежно помилва книгата, но личеше, че умът му не е в нея. — Помниш ли приказката за братята и снопа пръчки? Е, тъничко и слабо излезе ликото, дето е свързвало нашия сноп! Разединихме се, изпокарахме се, а утре вятърът съвсем ще ни разпилее. Ти оставащ тук, някои ще кондисат във Влашко, други ще продължат още по-нататък... — Предишната невесела усмивка отново сви устните му. — И до какви чудноватости стигаме, откакто се скъса ликото! Помниш ли, че веднъж Добри заплаши пред целия град хаджи Иван със смърт, защото хаджи Иван съветваше преселване в Русия, пък Добри теглеше към Влашко? Сега хаджи Иван е решил да не отива по-далеч от Влашко, пък Добри се е писал за поселване в Русия... Да се смееш ли, да плачеш ли...

— Във всеки случай мен ме избива на плач. — Коста наистина едва удържаше сълзите си. — За нашето Братство приказваш и жалиш, дето тъй или иначе свързваше неистински братя. Ами какво ще кажеш за нас, братята Топракчиеви? Никога за нищо не сме се делили и, както е думата, все от една паница сме яли, пък сега и ние се разпиляваме.

— Христодул? — попита бързо Бяно; най-напред за него, члена на Братството, беше мисълта му.

— Заминава — въздъхна Коста. — Не смее да остане, зер турците знаят, че се бе хванал да снабдява московската войска. С него отива и Недялко. Пък Андрей като мене... О, господи, какво нещастно време! Брат от брата да се разделя... — Той приближи до Бяно и го притисна в прегръдките си. — Да се сбогуваме — рече. — Каквото е писано, нека стане!...

Бяно не отговори на прегръдката му.

— Е, можехме и да не бързаме толкоз — каза. — Има още цяла неделя до заминаването, все ще се случи да се видим...

— Цяла неделя? Ти... какво? Не чу ли телялина днеска?

Смъртна бледост покри лицето на Бяно.

— Кажи! — изговори с мъка. — Нищо не съм...

— Нали уж гъочът бе насрочен за двайсети? Телялинът извести, че московският везир изменил думата си. И ще тръгвате една неделя по-рано, на тринадесети...

— Че то е... Че то е след три дена...

— Даже пълни три няма. Та затова...

\* \* \*

Когато се прибираше към къщи, Бяно разбра, че очевидно е бил единственият човек в Сливен, който не е знаел за променения ден на заминаването — от всяка християнска къща долиташе шум на смутна шетня, примесена начесто с плач на деца и вайкане като на умряло. Улиците пък бяха препълнени с конски каруци със сандъци и волски коли с ритли — стопаните невям изведнъж се бяха уплашили да не изостанат в товаренето на „гъочовете“. Такава една кола, даже с отсега запрегнати волове, във всеобщата бъркотия някой бе спрял пред неговата, Бяновата къща...

Бяно бутна портата. Преди още да прекрачи в двора, зърна някакъв мъж да стои на хаета и да държи на ръце детето. Измина половината двор и чак тогава го позна.

— Добре си дошъл, тате! — каза сърдечно, като го приближи. — Кахърях се, дете Янка ще замине, без да се сбогува със своите...

Здрависа се с Руско чорбаджи, даже се приведе да целуне ръката му, но тъстът не позволи, изтегли десницата си.

— Хубаво, че не ти е скимнало да ни я доведеш — рече. — Пътищата, сега не са за пътуване. Гъмжи от читаци. Дорде дойда днес, не веднъж и не дважд, четири пъти съм се крил по шумаците, да не попадна в ръцете на разните кеседжии...

Влязоха, в одаята и седнаха край оджака. Времето беше топло като за април, но много влажно, та беше приятно да усещаш топлината на огъня. Особено ако си помислиш за седмиците и месеците, които те очакват и в които за нищо няма да мечтаеш така, както за прикътана одая с пламтящи главни в огнището...

Разположиха се двамата мъже, Яна поднесе мезе и бърдуче с ракия, малкият Боян пълзеше по чергата около тях и току се мъчеше да

се изправи на още несигурните си крачета, а чуваше се как Иванчо, синът на Мавроди Коджакара, си играеше на двора.

Разговорът някак си не потръгваше. Мъжете отваряха дума ту за едно, ту за друго, ала тя скоро-скоро се затваряше от само себе си. Докато траеше този дълъг период на вдигане на невидимите прегради помежду им. Бяно тайничко изучаваше бабалъка си. Руско чорбаджи беше някъде между петдесетте и шестдесетте, ще рече — бая възрастен за тогавашните разбирания, но още държелив; доброто му здраве, пословично за Градец, изглежда се съюзяваше с чорбаджийското му самочувствие, та по външен вид и обноска трудно можеше да му се даде повече от четиридесет, най-много четиридесет и пет. Имаше среден ръст, плещест, белокоп, а върху широкото му лице, разделено на две от гъсти прошарени мустаци, се смесваха или по-скоро се редуваха добродушие и решителност. Върху това лице Бяно сега откриваше честа сянка на притеснение и се чудеше с какво ли той или домът му причиняват това чувство у бащата на Яна.

Най-сетне Руско чорбаджи се престраши, па подхвана отдалече:

— Голяма бъркотия цари във вашия Сливен. От пет-десет години го знаа, такъв не съм го виждал. То шетня, то коли, то денкове, то вайканици...

— Не може да бъде другояче, тате. От шест семейства петте се стягат за път.<sup>[3]</sup> А като не ти дават повече от една кола товар да вземеш?... Пък за плачовете — ех; да оставиш родно място, то е все едно част от себе си да погребеш...

Руско чорбаджи не остави разговора да се отклони по пътя на душевните терзания на изселниците.

— Още в Градец научих, че вие с Янка също се готвите за път. Онзи злощастник, твойт приятел Мавроди, ми го каза.

— Така е, тате. Наистина се каним да тръгнем.

Гостът се поколеба още един последен миг, после каза:

— Ще тръгнете, думаш, но как? С какво? Не можете носи на гръб и дете, и покъщина, и храна...

— Не знам — помрачня Бяно. — Два дена остават до тръгването, а нищо не можах да уредя. Уж беше казано, че московците ще дадат кола на такива като нас...

— Ами че те ангели-разпоредители да имат, пак няма да сколасат в тия два дни да доведат кола и добитък на всички като вас, дето си

нямате! — Бяно мълчеше. — Та като научих всички тия работи от приятеля ти, рекох си тъй: А бе аз не съм им чужд на тия хора, баща на Янка съм и дядо на Боянчо, та... та доведох една кола за вас, Бяно. — Гласът на чорбаджията бе станал тих и невям умолителен. — Ще я приемеш ли?

Едва сега Бяно проумя цялото странно поведение на бабалъка си. Той бе рискувал своя живот, за да доведе и им подари една кола за дългия път, а като си бе спомнил опъванията на Бяно около сватбата, дето едва склони да приеме някакъв дар от бащата на жена си, чудел се е човекът как да отвори дума за новото си добронамерение.

Бяно се разсмя:

— Дали ще приема ли? Не само ще приема, ами ще река като амуджите: „Курбан текейе гелмиш“<sup>[4]</sup>...

Гостът така се зарадва, че просто рипна от столчето си и се втурна да прегръща поред и дъщерята, и зет си.

— Тъй кажи бе, момче! — повтаряше, задавен от хихикане. — Тъй кажи бе! Пък аз се гърча толкоз време като настъпана змия... — И реши да кове желязото, докато е горещо: — Идвай по-скоро навън, че да не мъчим добичетата с вратове в хомота...

— Колата с ритлите пред вратата ли? — почуди се Бяно. — Тая, с охранените волове?

— Идвай, идвай и не питай повече! — разбърза се тъстът.

Излязоха, разпегнаха и прибраха воловете, после се оказа, че под сеното в колата имало и някой и друг чувал с храна, но Руско чорбаджи съумя за нея да говори като за нещо ей така, покрай другото. Когато се прибраха пак в къщата, нощта беше почти настъпила. Нахранила, измила и турила да спят децата, Яна беше сложила трапеза за възрастните. Вечерята започна весело и оживено. Докато лапаше с охотата на човек, пътувал целия ден, и честичко посягаше към чашата със сливенското „черно огнено вино“<sup>[5]</sup>, Руско чорбаджи разказваше за Градец, където, противно на Сливен, разчитаха на закрилата на своя добър Ведат бей<sup>[6]</sup>, та само на брой семейства се канели да се преселват.

— Пък останалите сме решили да си изпитаме късмета — продължаваше той. — Нали сега султанът, думат, щял да ни прикотква с разни правдини. Е, ще изчакаме малко да се уталожат хавата и ще се вдигнем да просим буюрнаме — църква да градим. Срамота е бе,

знаете! Такова богато село като нашия Градец, пък да се черкуваме в „папаз еви“... Тук в Сливен, в Едирнето, в Русчук, ако трябва — в Цариград ще отидем, но ще вземем буюрнамето, тъй сме решили.<sup>[7]</sup>

Разговорът продължи все тъй приятен и лековат, докато Бяно не попита за онова, дето отдавна пареше на езика му:

— Как стана така, тате, че в Градец не опазихте Георги Мамареца?

— Остави, не ме питай — свъси вежди гостът. — Като се сетя, и в гърлото буца ми застава.

— Чу се тук, че някакъв московски забитин и неколцина казаци го вдигнали и го повели на север.

Лицето на Руско чорбаджи стана неподвижно, ще речеш — от камък.

— Само това ли чухте? — попита.

— Мигар има и друго?

— Ех, деца, деца... Прибраха Мамареца, да. Ама заедно с него прибраха и още десетина от най-верните му юнаци. Между тях имаше един, за когото, да не беше тази орис, един ден щяха песни да се пеят. Бойчо, така се казваше. Бойчо от Тревненските колиби Цепераните. Ех, какъв момък! Вместо да го обсипят с награди и похвали, московците го заптисаха. Него, че и двамата му братя... А за вашия Мавроди сигур получихте хабер?

Бяно изтърва бонелата<sup>[8]</sup>.

— Какво е станало с Мавроди?

— И той барабар с другите злощастници. — Руско чорбаджи също остави бонелата. — Хванахме двама от казаците, напоихме ги с ракия — ех, добри момчета и не са виновни за нищо... Та те, като направиха главите, казаха каква е работата. Получили били буюрултия от московския везир из Анхиало да заптисат Мамареца и още тези и тези от неговите юнаци, списък имало с имената на десетина завалии. И те — солдати хора — няма как, подчинили се.

— Рекоха ли нещо за по-нататъшната им участ?

— Мамареца, като подаден на московския цар, щели да оставят в Букурещ. А нашите момчета щели да отпратят много по-далече, в някаква местност Сибир, която била отвъд Московията.

Яна и Бяно се спогледаха многозначително и тя кимна утвърдително:

— Каквото сме обещали — рече, — ще го изпълним.  
— Какво си приказвате вие там? — попита баща ѝ.  
— Преди да тръгне за Градец — отговори за двамата Бяно, — Мавроди Коджакара ни остави да му гледаме детето.  
— Това, дето играеше на двора?  
— Същото.  
— Дайте го на мене — предложи веднага Руско чорбаджи. — Аз ще го отгледам, ще го направя човек...  
— Не бива, тате — поклати глава Бяно. — Обещахме на Мавроди да го гледаме ние, като собствено дете да го имаме. И така и ще направим. — Минута-две всички мълчаха, погълнати от мислите си. После Бяно възкликна горчиво: — Ех, каква орис на Мавроди! Няма ни една злочестина, която да го е отминала. Ако има съвременен Йов, туй е Мавроди Коджакара!... Разликата е само тая, че Мавроди не се примирява и не рухва, а след всеки удар става все по-жаден за борба, по-серт.  
Руско чорбаджи се прекръсти.

---

[1] Цитатът е от раздела „Поучение на памет светого великомученика Димитрия Мироточиваго“. ↑

[2] Популярно и, тъй да се рече, интимно название на книгата, дадено ѝ от народа по името на нейния автор — Софроний Врачански.  
↑

[3] Така д-р Табаков (II, 145) определя броя на сливенските преселници:

„Броят на изселените само от града сливенци е бил около 15 000 души. В Сливен са останали от 2 до 3 000 жители българи.“

Селимински (IX, 85) твърди, че от 4 000 български семейства в Сливен са останали само 65, но това съотношение трудно може да се приеме за вярно. ↑

[4] „Курбанът (сам) дошъл в текето“ (турска пословица). „Курбан“ означава добиче, заклано и сготвено за обредна гощавка



(думата се употребява и на български); „теке“ е мохамедански манастир. ↑

[5] Четиридесет години след описваните събития този израз ще бъде употребен от видния етнограф, археолог и географ от унгарски произход Феликс Филип Каниц в съчинението му „Дунавска България и Балканът“. ↑

[6] До Освобождението село Градец се е управлявало от потомствени владетели — бейове. С изключение на един, живял в началото на XIX век, всички са оставили добри спомени у населението със своята почтеност, с доброто си отношение към раята и с многото случаи, когато са спасявали селото от изстъпленията на свои сънародници. ↑

[7] Както читателят вече знае (срв. бележка 42 към втора книга), намерението наистина е било изпълнено. В 1832 г. първенците на Градец, начело с Руско чорбаджи, успели да издействуват буюрнаме от русенския валия Мехмед Саид до сливенския аян Садък ага (да не се смесва с прочутия Садък паша Чайковски) „да поправят черковата си“ — каквато те в същност са нямали, — при условие да не е „нито с един пръст повече от старите размери“. И на мястото на „папаз еви“ жителите на Градец вдигнали църквата „Свети пророк Илия“. ↑

[8] **Бонела** — вилица (на сливенски диалект). Думата се употребява и днес. ↑

Яна, вредна стопанка, отдалече се бе погрижила малко по малко да задели всичко, та отначало мислеха, че няма да имат работа и за един час. Ала когато изядоха сутрешната тархана и се хванаха да приготвят „гъоحوвете“, видяха, че въпреки Янината подготовка пак със зор ще се оправят с всичко до пладне. Дори изпаднаха до едно положение, когато не знаеха нито какво, нито откъде да подхванат. И тогава Руско чорбаджи, много преживял и много препатил, улови цялата работа в ръцете си.

В единия край на хаета той захвана да трупа две купчини: „Туй са нещата — казваше, — дето като ги свиете тук в денкове, чак в новата си къща пак ще извадите на бял свят.“ Едната купчина беше само дрехи, другата — покъщина: черги, китеници, съдини за готвене и ядене, лъжици и бонели...

— Има ли нещо тук, което да е свиден спомен от баща ти или майка ти? — попита, когато купчините бяха готови.

— Не — каза Бяно, — нищо.

Тогава Руско чорбаджи остави в купчините само онова, което беше от необходимо по-необходимо, другото, въпреки горчивите сълзи на дъщеря си, накара я „да го прибере или хвърли, както иска“. Яна не изхвърли тези неща, разбира се, а като грижовна домакиня ги прибра по местата им, но много пъти ги обля в сълзи.

В другия край на хаета баща ѝ направи не две, а четири купчини — там бяха нещата, които трябваше да ги имат под ръка по пътя. Първата беше с храната: брашно, пексимет, солено месо и сланина, мед, туршия, тулум сирене, рачел, маслини, ошав за варене през почивките... Втората — завивки. Третата — зимни и летни дрехи за двамата възрастни и за децата. И четвъртата — съдини и сечива: паници и лъжици, една тенджерка, един тиган, кратуни за вода, брадва... И то пак най-необходимото!

Вързаха бохчите и денковете и разбраха колко е бил прав Руско чорбаджи — така, както бяха изоставили всичко излишно, пак понасяха толкова товар, че в колата с мъка щеше да се намери място за хората.

— А за дъжд? — попита бащата.

— Ами че нали ямурлуците...

— Остави, джанъм ямурлуците са за деня на каруцата, не можеш спа на земята и да чакаш само ямурлук да те опази от дъжда. И ако ти и Янка можете, децата...

Той излезе из града и след час се върна. Носеше, купено от някъде, едно голямо гърне восък. Накладе огън и в една харания стопи восъка, после взе от платното, осъдено на изоставяне, и захвана да го топи във восъка и да го простира да съхне.

— Нали разумявате, деца? — каза, като свърши и тази работа. — Бяно ще извие жилави пръчки над колата. Завали ли, ще връзвате туй платно и пет пари няма да давате за дъжда. Нощем пък ще си правите с него колиба, за да се подслонявате на сушина...

За Руско чорбаджи оставаше най-мъчното — да подпомогне изселниците с пари. Познаваше вече зет си, та прибегна до хитрина — не кой знае колко дълбока, но резултатна: върза в две кърпи по пет алтъна и ги подари на децата. Така Бяно нямаше накъде да шава...

Свършил всичко, Руско чорбаджи посвети времето, което оставаше до обед за да поиграе с внучето си — занимание най-приятно за всеки дядо, камо ли за такъв, който след малко ще се раздели с внучето си и никога повече не ще го види.

Яна призова семейството на прощалната трапеза и четиримата насядаха, а Бяно още се маеше някъде. Руско чорбаджи излезе да го потърси и с искрено смайване го видя да сече с брадва дворната порта. Отиде при него и го попита за причината.

— Сетне ще ти обясня — отговори му Бяно, улисан в работата си. — Сега помогни да сваля тази греда!

Свалиха я — беше горната, напречната. Бяно я взе на ръце и я пренесе в колата.

— Не можех да я оставя, тате. Ще надойдат тук разни турчуля, ще се разпищолят и ще безчинствуват из къщата и двора... Е, за другото както и да е. Но на тази греда... На тази греда беше обесен баща ми...

— Господи Саваоте! — не каза, а изстена Руско чорбаджи и се прекръсти. — Велик и страшен е споменът, който вземаш оттука, Бяно!... — Помълча така, във вцепенение някакво, после се обади

отново: — Слушай — рече, — разгеле сме настрана от Яна. Кажу, имаш ли силиах някакъв, пищов или пушка?

— За какво са ми? — учуди се зетят. — Ние няма да сме сами, оставени тъй, на произвола. Нас ще ни пази московската войска...

— Нали знаеш защо на вълка му е дебел вратът, чоджум? Бъди ти готов сам да се справиш, пък ако московците ви пазят — толкоз по-добре. — Руско чорбаджи го дръпна настрана до дувара и му даде пищов и две торбички — с барут и олово. — Пълен е — каза. — И не го показвай пред Янка. Нали знаеш, жените като видят оръжие...

... Един час по-късно Бянови се разделиха с него. Когато го изпращаха, всички имаха желание да покажат бодрост, макар и неискрена, но не успяха. Първа не се удържа Яна — разхлипа се и се хвърли върху гърдите на баща си. Сълзите ѝ се предадоха на двамата мъже, после и на децата, макар че те не разбираха онова, което ставаше. И така с ридания се сбогуваха — сякаш не жалеаха разлъка между живи хора, а всеки оплакваше кончината на другия.

Прибраха се в къщи и пустотата, останала незабелязана покрай шетнята около госта, сега изведнъж врѣхлетя върху тях. Нямаха какво да правят и, щат не щат, трябваше да седнат в опразнения дом и да скръстят ръце. Заедно със свързването на денковете сякаш бяха приключили с досегашния си живот, а пълното с неизвестности бъдеще още не беше започнало; в синора между своите два живота те се чувствуваха като сред мъртвило на някакво безкрайно голямо пепелище. Казваха по нещо, а се засрамваха от думите си, понеже си даваха сметка, че то е вече много пъти говорено; млъкнеха ли, страхът от утрешния ден и мъката на раздялата изпълзяваха от мрачината на къшетата, плъзваха към тях, проникваха през кожата и се разливаха като пареща яд по жилите им.

И когато се похлопа на външната порта, двамата изпитаха искрено облекчение, защото щяха да се спасят от теготата на безнадеждната си самотност. А облекчението се превърна в изблик на радост, когато видяха, че влиза не кой да е, а Роман Алексеевич Корзухин.

Както винаги при идване, Корзухин ги прегърна и разцелува. Порано това целуване — непривично за българите — им се виждаше прекалено, но вече бяха свикнали с него, а в ден като днешния то дори им се стори като светъл лъч в тъмнината.

— Охо, вие вече сте стегнали товарите! — каза руснакът; каза го така, че не се разбра дали с тази дума ги хвалеше или кореше. — Кога ще тръгвате?

— Вдругиден.

— Така научих и аз. И имах намерение да прескоча дотук утре, но се оказа, че моето тръгване ще изпревари вашето. Получи се заповед утре рано сутринта нашият полк да се вдигне от Карнобат и да се отправи към Бургас. Казват, ще ни товарят на кораби и — назад в Русия.

Те влязоха в одаята. Корзухин седна на онова столче, на което снощи и днес на обед бе седял Руско чорбаджи.

— Ще остана много малко — рече офицерът, сякаш да предвари обичайните въпроси за почерпване и слагане на трапеза. — Препусках тези петдесет версти, за да се сбогувам с вас, побратимите ми, и веднага хуквам пак назад. Още тази вечер трябва да съм в полка.

— Тези дни са някакво проклятие за нас — пресилено се усмихна Бяно Абаджи. — Прощаваме се с всичко и всекиго — с тези, които оставяме, и с другите, които поемат по нашия път.

Радостта някак си бързо и от само себе си угасна. Или по-скоро — заприлича на лодчица на корабокрушенец, загубена сред морето от печал.

От маншета на шинела си Корзухин извади някакво предварително написано листче и го подаде на Бяно.

— Запази го — каза. — Това е адресът ми.

— Какво значи адрес?

— Губерния, град, улица... Изобщо мястото, където живея. Моята къща. Нейната врата ще бъде винаги отворена за вас. Пък ако сте далече, пишете ми и върху писмото препишете съдържанието на това листче. То ще отведе писмото до мене.

— Нали и ти, и ние отиваме в едно и също царство? — попита Яна.

— Русия е голяма, много голяма, просто не зная как да ви я опиша. Когато в северните ѝ краища ледовете са още нестопени, в южните жътвата е преминала; когато на източната ѝ граница е пладне, на западната още не се е развиделило.

Бяно, който бе започнал да разчита адреса, вдигна глава.

— А Сибир? Къде в това царство е Сибир, побратиме?

Корзухин го стрелна с изненадани очи:

— Откъде си чувал за Сибир?

— Ваши солдати са заптисали капитан Мамарчев. И с него десетина другари. Между тези десетина е и Мавроди Коджакара, сигурно го помниш.

— Защо са ги задържали?

— Искали да вдигнат въстание за свобода.

— И са ги пратили в Сибир?

— Така научихме.

Светлото лице на Корзухин посърна, сините му очи, винаги със сянка на тиха необяснима скръб, съвсем угаснаха.

— Лошо място е Сибир — каза. — Необятно, едва-едва населено, студено. Но хората и там преживяват и се връщат. Особено когато са млади и силни като твой приятел. — Той се облегна. Направи го прекалено бавно, за да не е целял да печели време. — Сега би трябвало да ти кажа, че ще сторя нещо, за да се отмени наказанието на вашите хора. Няма да го кажа, Бяно. Защото нямам такава власт, нито такива връзки, за да повлияя на големците, пък не искам да те лъжа с обещания, които не мога да изпълня. Ще ти кажа нещо съвсем друго. Да си заточеник в Сибир е тежко, но не е позорно. Много от най-добрите синове на моя народ са минали през там, са там или утре ще бъдат там. Вие ме познавате. Смятате ли ме човек, способен на долно, на позорно деяние?

— Да му отговоря ли аз, Бяно? — непривично се намеси Яна.

Мъжът потвърди само с кимване.

— С Бяно не една вечер сме си приказвали, че би ни се щяло синът ни един ден да прилича на тебе. Не по лице, тази прилика няма значение. Пожелаваме му да прилича на тебе по сърце и ум.

— Благодаря ви, приятели — затрогнато рече Корзухин. — Е, хубаво. Сега научете за мене нещо, което малцина знаят. Ако не беше една съвсем дребна случайност, сега аз нямаше да бъда тук, у вас и изобщо в българските земи, а щях да съм заточеник в Сибир. Вече пет години там са неколцина от най-добрите ми другари.

Бяно понечи да му зададе нови въпроси, но усети, че подробностите ще бъдат неприятни за побратима му. И обърна разговора:

— На листчето не пише нищо за войската, към която се числиш...

— Не, не пише. Това е адресът на родителската ми къща. Много неща в нашата войска ме разочароваха, отблъснаха ме. И като се приберем в родината, ще напусна. Стига ми службата, която имам зад гърба си. Ще се върна и ще се прибера у дома... Ако ме освободят, разбира се.

Но Яна не беше толкова деликатна:

— Щом в Московията е така, както Роман разправя, ние накъде сме затръгвали, Бяно?

— Между другото и затова съм дошъл, приятели. Да се сбогуваме и да ви поговоря за утрешната ви родина. За живота си в Русия помнете главно едно: каквото и да стане, както и — не дай боже! — да изпаднете, никога не се съгласявайте, разбирате ли, никога не се съгласявайте да се продадете крепостници на някой помещик.

— Крепостници, помещик... Какво значат тези думи, побратиме?

— Крепостниците са нещо като вашите чифлигари, помещикът — чифликчия. Ще разберете всичко, когато отидете там. Вие само помнете, че никога не трябва да се съгласите да станете крепостници. *Никога!* Ако лошо потръгнат работите ви, вие винаги имате мене. Не можете да дойдете направо у нас. Такава е разпоредбата — трябва да се заселите там, където властта ви посочи. Но завъртят ли се работите към лошо, драснете ми само една дума и аз ще пристигна където и да се намирате и ще ви изведа от бедата.

— Благодарим ти, братко. Хубаво е човек да знае, че отива някъде, където все пак не е съвсем сам под слънцето.

— Опазите ли се от крепостничеството, иначе ще бъдете по-добре от тука. Все пак ще бъдете в по-напреднало царство...

Бяно отново го прекъсна:

— Днес все употребяваш думи, които не разбирам. Какво ще рече „по-напреднало царство“?

— Остави — махна с ръка Корзухин. — Това също ще го разберете сами. Никой няма да ви ненавижда, загдето сте от христовата вяра, езикът е почти същият, писмеността — и тя... И все пак...

— Какво „и все пак“?

— Помнете завѣта ми, приятели. Никога не се отказвайте от днешното си намерение да се преселите само временно, докато правдата възтържествува и по вашите земи. Никога не се отказвайте да се върнете.

— Думите ти ме плашат, Роман — тихо рече Яна. — Крие се в тях някаква неизказана заплаха...

— Няма заплаха — каза Корзухин. — Повтарям ви, в Русия ще бъдете по-добре, отколкото тука.

— А твоето „и все пак“? — попита Бяно.

— И все пак колкото и да сте добре, вие никога няма докрай да се почувствувате в своя родина. Като дърво без корен ще бъдете, както е всеки човек в чужда земя и сред чужд народ... пък бил той и най-братския по кръв и вяра.

— Знаеш ли — замислено прошепна Бяно, — хаджи Рифат веднъж ми казваше същото.

— Кой е хаджи Рифат?

— Не го познаваш. И жалко, че не го познаваш. Защото хаджи Рифат е най-добрият и най-мъдрият из турците. Говореше ми почти същото, което ми говориш ти сега. И една от техните поговорки ми казваше: „Таш еринде агърдър“. То ще рече: „Камъкът на мястото си тежи“.

— „Таш еринде агърдър“ — повтори бавно Корзухин. — Ще се потруда да запомня тази поговорка.

Замълчаха. Бяно помисли, че Роман Алексеевич им е казал всичко, което си е бил намислил да каже, и че сега остава най-мъчното — сбогуването. Но се излъга. Корзухин, вперил очи в забравените и затова тлеещи главни в огнището, подхвърли полугласно:

— Знам, вие, българите, ни проклинате. Песен даже чух, песен с клетви... Няма защо да крия, мъчно ми е от тези клетви. Макар да признавам, че са справедливи. Голямо зло сторихме ние на българите, Бяно. Двойно по-голямо, защото е като удар с кинжал откъм гърба. Оставихме ви да повярвате, че сме ви донесли свободата, пък сега... — Той показа с ръка денковете и чувалите. — И утрешната нерадостна участ на изгнаници...

— Не си прав — по същия начин му отговори Бяно. — Вие наистина не ни донесохте желаната свобода, както бяхме повярвали. Но ти грешиш, вашето идване не беше съвсем безполезно.



— Защо? Какво добро ви донесе то?

— Ние научихме що е надежда. А то е велико благо. Да научиш роба да се надява, то е да го доведеш до средата на пътя към свободата.

Корзухин продължително премисли думите му и неопределено поклати глава. После се надигна от столчето си.

Беше дошъл часът и на тази раздяла.

Оставаше още една раздяла, може би най-гнетящата — с покойниците.

Още на утрото народът се събра в трите църкви — клуцохорската „Свети Никола“, малката новоселска „Света София“ и в двора на опожарената „Свети Димитър“. Свещениците отслужиха литургии, после от главните махали на Сливен се проточиха три тъжни процесии, за да се съединят в една при входа на гробищата. Никое погребение в града не бе събирало толкова народ, никое не бе предизвиквало такава всеобща покруса. Нямаше очи, в които да не намира влагата на сълзите, нямаше гръд, от която да не се откъснат горестни въздишки...

При гроба на Георги Силдаря Бяно Абаджи и Яна се срещнаха с Пею и Трънка. Плачеха и четиримата; Яна не познаваше свекъра си, но не оставаше безучастна към скръбта на своите най-близки. Двете жени приклекнаха да изчистят сухите листа от гроба. Рекоха на Трънка, наедряла от напреднала бременност, да остави тази грижа на снаха си, но тя така ги сръза, та никой не се осмели да я увещава по-нататък. После запалиха четири вощеници и ги забиха в подножието на потъмнелия и прояден от времето дървен кръст — там, където беше главата на покойника. Огледа се Бяно за свещеник, когото да повика за заупокойката. Не зърна свещеник, но остана поразен от изгледа на уж познатото му гробище — покрито бе то сега от истински човешки мравуняк. Цял един град се прощаваше със своите мъртви.

— Почакайте тук! — каза Трънка, забелязала погледа на брат си. — Аз ще доведа поп...

Докато я чакаха, Бяно попита зет си:

— Защо няма никой от хаджи Нойковите? Виж, само на неговия гроб не се е намерило кой да запали вощеница...

— Не знаеш ли? — учудено го изгледа Пею. — Благата и медената спипала Стефан хаджи Нойков, брата на хаджи Людскан. От онази нощ бил в треска, храчел кръв, лицето му, казват, било синьо-черно, като патладжан!...

— Господ да му е на помощ! — прекръсти се Бяно. После попита: — И що ще стане сега с Людсканови?

— Сам хаджи Людскан не знае що да прави. Ако бог прибере набързо брат му, щял да изгори, каквото е за изгаряне, другото да накисне в оцет и да тръгне с вас. Но ако болестта се проточи... — Пею вдигна рамене. — Уж беше попреминала, дяволската му чума, пък виж каква поразия и в какъв час направи!

Бяно повика жена си и заедно с нея се заловиха да почистят гроба на хаджи Нойко като за последна молитва. Бяха почти привършили, когато някой го повика:

— Бате Бяно!

Обърна се. Непознат млад свещеник стоеше прав до него и чинно се кланяше със сплетени на гърдите пръсти. Трябва да се знаеха, щом оня го назова така свойски, пък Бяно не успяваше да разпознае човека, скрит под калимавката и меките руси мустаци и брада. Попът му помогна:

— Не се чуди, бате Бяно. Нали ти ме запопи. И то в джамия...

— Юрданчо! — възкликна Бяно и се изправи.

— Не Юрданчо, а поп Юрдане — поправи го с пресилена, надута кротост свещеникът. — Или, ако предпочиташ, дядо попе. — Лицето му не се измени, но в очите блясна огнец, който недвусмислено напомняше за нявгашния пакостник на Кафтанджийската махала. — Този ли е вашият гроб?

— Нашият е ей там — рече Бяно, докато си мислеше за смешката, която му устройваше съдбата, пращайки именно такъв поп да опее покойник като баща му. — Този е на хаджи Нойко.

— Дето се беше писал луд?

— Същият. Прочети първо нему една молитва, че ги няма близките му да се погрижат.

Поп Юрдан приближи съвсем близо до него и прошепна в ухото му:

— Молитва ли да прочита, бате Бяно, или „Адикала, гвадикала, двата царя, царафина...“

Не дочака отговор, а размахвайки кандилницата, запя. Имаше хубав глас, добре познаваше църковната песен, а и безупречно произнасяше словата на заупокойката. Когато малко по-късно отиваха към гроба на Георги Силдаря, Бяно похвали тези му способности.

— Нали съм учил азбукето при хаджи Илия<sup>[1]</sup> — обясни попчето.  
— Той беше колкото даскал, толкоз и протопсалт. Е, даскалът не само ни изучи на Псалтиря, Часослова и черковнославянското пеене, но и всяка събота и неделя ни водеше на църква и ни караше да пеем с анагностетата<sup>[2]</sup>, та сега ми е лесно, знаеш...

Прочетоха предвидената от каноните молитва и върху гроба на Георги Силдаря. Уж всичко беше по реда си, но Бяно тайно недоволствуваше — участието на поп Юрдан бе развалило магията на мистичното общуване с покойника, в която бе изпаднала дотогава душата му, но същевременно си и казваше: „Кой знае, ако можеше да се чуе волята на тате, невям той точно такъв поп щеше да си поиска...“  
На раздяла попита поп Юрдан какъв път е избрал за себе си.

— Оставам — отговори онзи кратко.

— Не те ли е страх, че ще платиш за зулумите си?

— Хич даже не ме е страх, бате Бяно. — Предишният лукав огън отново светна в очите на свещеника. — Ще ме пазят моят господар дядо господ и слугите ми.

— И слуги ли имаш? Че много ти порасна работата...

— Ей ги виж.

Поп Юрдан поразгъна полите на расото си. Под него се видя юнашки червен пояс, в който бяха втикнати два пицова с посребрени дръжки.

— Да се сбогуваме тук — предложи Бяно на Пею и Трънка, когато младият поп ги остави сами при гроба.

— Мислехме следобед... — започна Трънка.

— И да помогнем нещо — добави мъжът ѝ.

— Всичко ни е събрано — рече Бяно. — Драго ще ни е да ни навестите, но то ще е пак за сълзи...

Застанаха един срещу други. И изведнъж разбраха, че в същност нямат какво да си кажат: преди малко бяха изплакали сълзите си, а всякаквите поръки са празни и глупави, когато хората се разделят не за ден, за месец или за година, а за до края на живота.

И само Трънка успя да намери смислена дума, когато на прощаване целуваше ръка на бате си:

— За две неща недей нивга да спастряш кахър в сърцето си — дорде съм жива, този гроб няма, да познае що е плевел или бурен и

бащината ни къща, стига да не я заграбят читаците, няма да се съсипе изоставена...

---

[1] В „Кратка автобиография“ на Сава Илиев Доброплодни, София, 1893 са останали следните любопитни редове:

„Помня, че майка ми ми е разказвала за по-възрастните бащини ми ученици, които отсетне станали попове, певци и пр., че бил и поп Юрдан поп Димитров, наш роднина (който, като учителствувах в Сливен 1859–1860, ми разказваше, че като бил бащин ми ученик, ме е носил на ръце и че в 1828 г., когато Русия превзе Сливена (б.а. — очевидно се касае за грешка с една година), е бил от най-големите панти и страшен мъчител на останалите в Сливен турци...).“

↑

[2] **Анагност** — църковен четец и певец (гр.). ↑

## ЕПИЛОГ

### ПРЕД ПРАГА НА НЕИЗВЕСТНОТО

*Тилянин вика из Сливен,  
из Сливен града голяма:  
— Който ша седи, да седи,  
който ша бяга, да бяга...*

Народна  
песен

*Тая година много заминаха през Бабадай  
сливенски жители и ямболски във Влахиъ, некой  
си в Бесарабиъ.*

Летопис на даскал  
Хр.                      Никович,  
Разград

*Хаосът от дим, виковете и плачовете е бил  
неописуем. Някои едва стигали до Балдарамския  
мост (на един час разстояние от Сливен) и се  
върждали назад...*

Табаков

## 1

Настъпи тринадесети април — чакаха този ден щяха да го  
запомнят...

Не можа да разбере дали се е събудил, па и не беше сигурен дали е заспивал тази нощ. Отвори широко очи. В стаята още цареше черен мрак, също и през наблажнената хартия на прозореца не проникваше никаква светлинка.

— Буден ли си? — прошепна Яна до него.

— Буден.

— Виковете ли те събудиха?

— Какви викове?

— Заслушай се.

Бяно наостри слух. И го побиха тръпки — тъмата над Сливен се раздираше от нечовешки вопли, на които пригласяше зловецко нареждане на оплаквачки. Ще речеш — във всяка къща имаше погребение...

— А ти? — попита Бяно. — Ти поспа ли? — Една неопределена въздишка беше единственият отговор. — Кое ли време е?

— Да беше ден като другите, щях да река — рано е.

— А днес?

Нова въздишка.

— Ти полежи още, ще има да се мориш днеска. Аз ще стана да стъкна огъня и да приготвя попара за децата. Ех...

След това „ех“ идеше „за последен път под този покрив...“ Жената го преглътна, но Бяно я разбра.

— И аз ще стана — рече той, като отмести чергата и се изправи. — Уж всичко ни е готово, пък нали знаеш...

Яна раздуха тлеещите въглени в огнището, прибави сухи съчки и скоро одаята се оживи от трепкащите отблясъци на лумналия огън. Бяно се облече набързо.

— Да не забравим да вземем няколко борини — каза. — Ще ни трябват из пътя.

— Не съм забравила. Мушнала съм едно снопче при паниците...

Говореха си спокойно и уж разумно, а съзнаваха, че всяка тяхна дума е една лъжа, която скриваше истинските чувства. Но, изглежда, скоро изчерпаха възможностите си да се заблуждават един друг по

този начин, защото млъкнаха гузно и умът на всеки хукна подир собствените си мисли.

Изведнъж „хайвер-кеята“ на прозореца се обагри в пурпурно и оранжево. По калдъръма на улицата се разтрополяха подковани кундури, чуха се подвиквания.

— Ще изляза да видя какво става — каза Бяно уж със загриженост, пък в гласа му прозвуча облекчение. — Може някой да има нужда от помощ.

Още като се подаде на хаета и разбра — надолу по улицата към Машатлъка гореше къща и от нея ту лумваха дълги огнени езици, ту се разнасяше сгромолясване и тогава избухваше истински шадраван от искри. Бяно прекоси двора и излезе навън. Сотир Чамура, който живееше отсреща, стоеше на сред улицата с ръце в дълбоките джобове на потурите, гледаше към пожара, ала не помръдваше.

— Какво гори?

— Къщата на Терзи Ноню — безизразно каза Чамура. — Сам я запалил. И други неколцина не са удържали тази нощ... — Той изреди няколко имена; от тях Бяно познаваше само Паскал хаджи Кутъов. — Нали разбираш, да не оставят имота си на гаджалите...

— Защо стоим така?

— Стой си! — обади се дрезгаво Сотир Чамура. — Бъди рахат, Сливен няма да пламне. Сега не ние — агаларите размърдват тежките си задници да гасят. — Той се изплю в краката си. — Какво, Бяно, събра ли гъчовете? Аз вече натоварих и подир малко тръгвам.

— Защо си се разбързал толкоз? Едва се развиделява над Карандила.

— Скъсваш ли с нещо — мъдро рече Чамура, — колкото по-малко го проточваш, толкоз по-леко е. Пък и няма да съм първият. Половината град вече се изниза към Сотирия...

Някъде отляво, откъм Ески Намазгях, долетя грозен писък — така може да изкрещи само човек, който е видял очи в очи собствената си смърт. Бяно понечи да хукне, но Сотир го улови, възпря го.

— Недей! В нощ като днешната не се опитвай да оправяш света.

— Но там някой умира!...

— Някой гаджалин ще да е изплатил греховете си. — Чамура сви рамене. — И той не е едничък днес. Минаха хора откъм Мангърската и Дели-Балта — и там някои катили са намерили своето.



— А ако има невинни?

— Няма невинни, Бяно Абаджи. Ако не плащат свои грехове, на баща си и на дядо си греховете плащат. Пак ще ти река като по-стар: не се мъчи да оправяш света, че ще обърнеш людската мъка срещу себе си. Стига ти теглото, което те чака занапред — тебе и челядта ти.

Бяно не отговори нищо и бавно тръгна надолу по улицата. Позапря се при пожара — гасяха го наистина само турци, докато Терзи Ноню стоеше отстрани с каменно лице, по което играеха светлините на пламъците. На Бяно хрумна да се отбие до Топракчиеви — пожарът беше през една къща до техния дюкян, — но се отказа, не беше сега време за гости. Прекоси Машатлъка и излезе на Чорбаджилар джамиси. Там отдысно наляво вече се точеше един почти непрекъснат поток от хора — неописуемо тъжен керван от каруци, ездачи, пешаци; вдовици или сиромаси носеха цялото си имущество в скромен вързоп на гърба, други водеха коли, натоварени с толкова денкове, че всеки миг заплашваха да се прекатурят... Керванът идеше откъм Клуцохор, сякаш хората от тази най-далечна махала се страхуваха да не бъдат изоставени от сливенци и новоселци, изнизваше се покрай конака и джамията и се загубваше към Татар мезар. И още по-нататък — където започваше неизвестното...

В сипкавата здрачина на утрото Бяно гледаше тази върволица и сякаш не живи хора, а безплътни сенки се нижеха пред погледа му — толкова отчаяние и скръб витаеха върху нея. Един от кервана, който водеше за поводите конския впряг на една каруца, го изгледа настойчиво и Бяно го позна. Беше даскал хаджи Илия, а в каруцата се полюшваха хаджи Трандафила и петте им деца. Бяно се поклони мълчаливо. Хаджи Илия му отговори по същия начин. И отминаха — мъжът и жената, отворили очите на толкова сливенци и сливенки за писаното слово, бяха поели друма на изгнаничеството...

Във върволицата не липсваха и младежи, накичени с китки ранни цветя и с гердани от пуканки по калпаците, които яздеха напето и караха конете си да се изправят на задни крака; намираха се даже и такива, дето пееха излязлата наскоро песен:

*... че сутринта рано ще вървим  
в славна Русия, мари, ще идем,*

*в Русия, на леснината,  
в Русия, на свободата!  
Че там имат земи широки,  
широки, още, мари, свободни!  
Ще орем и ще сееме —  
свободно ще си живееме!,*

ала тяхната искрена или привидна бодрост не разсейваше тягостта и отчаянието, прихлупили главите и превили плещите на голямата част от изселниците.

По-нататък зърна още един познат — върлинезият Стоян Шошов с ястребовия клон вместо нос минаваше с челядта си. За него, виж, заминаването беше спасение; разчу се, че бай Стоян открай време бил ятак на войводата Генчо Къргов и дори със собствените си ръце ушил зеления байрак на дружината му — такъв човек ако останеше, то беше все едно да положи сам глава върху дръвника на джелатина. Но другите...

Неусетно до Бяно се бяха подредили и други зяпачи. Повечето бяха турци; скупчени един до друг, те също наблюдаваха нижещата се пред очите им процесия. И не ликуваха.<sup>[1]</sup> Изпращаха кервана със същата скръб, с която си отиваха изселниците.

Видя се Бяно как само след час ще бъде в същата тази печална върволица и горчива въздишка се откъсна от гърдите му. Не бива да отлага повече, каза си. Прав беше Сотир Чамура — в такъв ден колкото по-дълго отлагаш, толкова по-задълбаваш болката си. И с тези мисли в главата и с нова въздишка на устните, Бяно си проби път между зяпачите и повлече крака към къщи.

Случи се обаче, че на Машатлъка срещу него се зададе една позната съсухрена фигура в избелели дрехи и с извехтяла чалма на главата. Двамата се поздравиха и спряха.

— Е, Бяно? — поде хаджи Рифат. Беше уж въпрос, пък не искаше отговор. — Чувах, не си променил решението си и ще се изселваш...

— Вярно е, дядо хаджи — виновно рече българинът. — Отивам да впрягам.

Един единствен въпрос — за Божура — беше овладял цялото същество на Бяно, но той се пребори с него, надмогна го. И за да

запълни празнотата, рече:

— Каквото ще става, нека да става...

Старецът го изгледа продължително с умните си и разбиращи очи и произнесе тихо:

— Ти винаги си дирил Доброто, нали, Сдилдароглу Бяно?

— Да, дядо хаджи.

— Намери ли го?

— Не. Дори никога не успях да си отговоря що значи Добро.

Ожълтените мустаци мръднаха неопределено.

— Искаш ли един съвет от мене, чоджум? Добро и милостивост не са едно и също нещо. Исус, вашият бог и нашият пророк, ги е смесвал, но в това той, безпогрешният, е сгрешил.

— Тогаз що е Добро, дядо хаджи?

— Добро значи да си полезен на народа си. И с думи, дела, че и с живота си да служиш за неговата полза. Светостта на калугери и дервиши е лъжовна светост. Алчна и себелюбна праведност е тяхната, защото цели само собственото им добруване в отвъдното. Светец за народа си е онзи, който се е борил, мрял е и е убивал за него, а не другият, дето е правил метани по църкви, текета или мечети. Хубавичко премисли тези неща, сине, когато занаят ще търсиш Доброто. А сега...

Бяно го разбра. Въпросът, предишният въпрос, пак пареше на езика му, но той отново не посмя да го изрече. Взе ръката на стареца и я поднесе до устните си.

— Сбогом, дядо хаджи.

— Остани с бога, Бяно Силдар — благослови го турчинът. И верен на себе си, добави: — „Шашмаян, дюшмейен — бир аллахдър.“<sup>[2]</sup> А сега си върви по пътя, който си си избрал, сине. Върви и не се обръщай към въртопа, който ще остане зад стъпките ти. Сбогом...

Бяно не тръгна, а се затича към къщи...

---

[1] В „Исторически спомен“ на Селимински се намира и следното изречение:

„Турци... с прискърбие гледаха това небивало зрелище и като че ли предчувстваха и за себе си грозящ погром.“

↑  
[2] „Само господ не греши и не пада“ (турска поговорка). ↑

Гъочовете и децата бяха натоварени, само Яна не идваше още. Бяно влезе да я потърси. Видя я но не намери сили да я повика. Защото тя, нещастницата, която щеше да тръгне, за да не се върне никога, не бе намерила сили да зареже къщата как да е, а поръсвайки я със сълзите си, се бе заловила да я премете. За последен път...

Когато най-сетне излезе и затвори портата зад себе си, тя се бе постарала да скрие следите от плача си. Без да си кажат дума, Бяно и помогна да се качи върху денковете и да се смести при децата. И без да се обръща, смушка воловете с остена и тръгнаха.

Трябваше да се спусне надолу и някъде край конака да се смеси с кервана, но Бяно избра друг път — нагоре и сетне надясно, през Ески Намазгях. Не казваше и не би казал (и слава богу — Яна и да разбираше, не отваряше уста за въпрос или упрек), но той таеше надеждата да зърне Божура, своята спотаена дълбоко, но незаглъхнала първа любов. Докато да навлезе в турската махала, все още се разминаваше със забързани изселници от Раковската и Дели-Балта, но в Ески Намазгях сякаш попадна в пустиня или гробище — наплашени от издевателствата през нощта, турците се бяха изпокрили в къщите си и никаква жива душа, човек или добиче не се мярваше из сокаците, а тракането на колелата на Бяновата кола отекваше като злоещо хъкрене о каменните дувари.

Докато отначало вървеше пред воловете и ги водеше за юларите, Бяно уж случайно изостана зад колата — искаше да спести на жена си погледа, който се надяваше да размени с Божура. Напразна хитрост: улицата бе все тъй мъртвешки безлюдна, пустееше, погледната отвън, и къщата на хаджи Рифат. Напусто Бяно опипа с очи очертанията ѝ, доколкото те се подаваха над дувара — нищо не подсказваше да има живот в нея.

И отмина...

Тънката и рядка върволица, която бе видял на разсъмване, се бе превърнала в пълноводна човешка река. На Татар мезар, където излезе при нея, пред Бяно се разкри картина, заета сякаш от Апокалипсиса.

„По тесните улици на Сливен се блъскаха коля и пешеходци, талиги, камили и волове — всичко това се беше смесило в една буйна, шумна тълпа — ще пише по-късно един очевидец<sup>[1]</sup>. — Радостните викове, грубите проклетия, плачът и писъкът на децата, скърцането на ненамазаните колелета, мученето и цвиленето на животните — всичко това се сливаше в един хаос. Целият град беше се дигнал, беше потеглил.“

Потресен от страшното зрелище на преселението, Бяно изобщо не се опитваше да се вмъкне някак си в безредно стичащото се множество. Но и да се опиташе, нямаше да успее — над блъсканицата царуваше стадното чувство на тълпата, което тласкаше хората да напират и притискат предните, да се движат, сякаш вкопчени едни в други, да отблъскват всеки, който би се опитал да се вмести между тях. Бяно се беше вече примирил да остане най-накрая, когато чу някой да го вика:

— Бяно!... Хей, Бяно!... Идвай тука бе!...

Огледа се. В човешката лавина пред него се бе случил Христодул Топракчиев. Забелязал безпомощността на приятеля си, той беше позапрял колата си и докато едва удържаше напора на задните, приканваше Бяно да заеме празното място пред него. И Бяно не се забави...

— Що се е случило с тебе? — попита Христодул, когато малко по-късно, излезли вече от града, тръгнаха рамо до рамо. — Лицето ти има цвят на пепел...

— Какво се чудиш? — свъсено отговори Бяно. — Погледни сред каква страхотия сме. А ти научи ли за Паскал? Изгорил къщата си.

— Е, познаваме го, нашия Паскал — въздъхна хаджи Христодул. — Когато къса нещо, къса го веднъж завинаги. А ти зърна ли Добри? Трябва да е на стотина-двеста крачки пред нас, не повече.

— В края на краищата кои от Братството тръгнаха и кои останаха?

Другият не свари да отговори. Пред тях се извиси женски писък:

— Спрете, хора! Спрете, за бога!... Детето ми!... Спрете!... Детенцето ми падна...

Хора и коли се разбутаха, увеличавайки безпорядъка, но отзад напиряха, та не можаха да спрат, а само се поразместиха.

— О, господи... — проплака същият глас. — Издъхнало, е миличкото... — А човешката река продължаваше да бучи и да се носи напред.

Бяно се извърна назад — диреше ли нещо, очите си ли криеше, не се разбра.

— Какво ме попита? — каза Христодул, сякаш за да пропъди зловещото впечатление от нещастieto, станало на две крачки от тях.

— За Братството. Кой тръгнаха, те попитах.

— Добри, аз, ти, Паскал, Цено Конъов... — заизрежда Христодул. — Най-страшна е Ценовата. Московците не позволяват повече от една кола на семейство, пък Цено, с неговата болест, не е нито за дълъг път, нито за друсане. Техните са тръгнали голи като тояги, само и само да сторят място в колата, та Цено да легне на сено. Ама въпреки това...

— Бог да му е на помощ — прекръсти се Бяно. — А хаджи Иван Селимински? Не те чух да споменеш името му...

— Идва и той, разумява се. Някъде съвсем на опашката е. Оня ден двамата с Коста ходили в Дермендере и Чаирлий да му купуват кон. Хеле успели да кандърдисат някого си да им продаде един ат. Коста казваше — да се надигне Тахир ага от гроба, негли ще си познае добичето. Понеже атът май бил ягма от неговите хергелета... Нали помниш лани през август? Когато някои наши тръгнаха да трепят читаците, други грабежа имот...

Той се впусна да разказва за хора, забогатели от грабежите по време на войната, но Бяно бе престанал да го слуша. Една неочаквана мисъл се бе появила в главата му и бе пропъдила оттам всичко друго. Както вървеше, той се обърна назад. В далечината оставаше свидният му Сливен; тук-там се виеха стълбове пушек, но градът си беше все такъв бял и прелестен, какъвто Бяно го помнеше от дете.

— За какво си се замислил? — стресна го гласът на Христодул Топракчиев. — Виждам те, отдавна не ме слушаш...

— За Доброто си мислех.

— За какво-о-о?

— За Доброто. Един стар и мъдър турчин ми казваше днес, че това, нашето, е алчност и себелюбие, защото търси добруване само за нас самите и за семействата ни. А Доброто, истинското Добро — то било да се бориш и ако трябва, да умреш за народа си. Ето, това си

мислех одева. За борбата и за умирането, на които ние сега даваме гръб.

Спътникът му не каза нищо. И не се разбра дали се е размислил върху същото, или то изобщо не е стигнало до съзнанието му. В хаос като днешния трудно беше да следиш собствените си мисли, камо ли чуждите.

Още няколко пъти се обръща Бяно и всеки път виждаше все по-малко и по-малко от Сливен. Но затова пък онази мисъл, която преди малко бе ситна колкото една прашинка, растеше и растеше... И когато наближиха Балдарамския мост, той задърпа юлара на воловете настрана от човешката река.

— Какво си решил? — викна подире му Христодул.

— Ти карай, ти карай!... — отговори му Бяно. — Дойде ми нещо на ум. Ще изчакам тук нашия хаджи Иван...

Помахаха си с ръце и множеството повлече Христодул и колата му със себе си.

Мина около половин час, докато се появи и хаджи Иван Селимински. Като зърна своя приятел, той сам отби коня и спря до него. И кой знае защо, започна да се извинява:

— Изостанах — рече. — Останах назад да помогна на хаджи Нойковица и децата. — Той кимна към колата, която вече почти стъпваше на Балдарамския мост. — Не им е леко...

— Хубаво, че си се сетил — рече Бяно. — В тая олелия май бяхме забравили вдовицата и сираците на нашия приятел. Като се скапа Братството, та...

Селимински предпочете да тласне разговора настрана:

— Таман тръгвах, дойде хабер от юг. Ямболии, енизаарци, па и други също тръгвали. Вавилонско стълпотворение ще бъде в Айтоското поле!<sup>[2]</sup> — Бяно не каза нищо. — А ти? Ти мене ли чакаше, Бяно?

— Тебе, хаджи Иване... Чаках те... да се сбогуваме...

Селимински не го заразителства, не го заувещава, дори възклицание не издаде. Само го изгледа продължително и кимна:

— Разбирам те, Бяно — продума тихо. — Разбирам те.

— Трябваше да дойде ден като този, та и аз да получа просветление. Разбрах, хаджи Иване, че на този свят няма само една истина, много са неговите истини. Истина беше зовът на бате Георги



Мамареца да въставаме. Истина е и твоето предложение да спасим народа, като се изселим. Истина е обаче също, че изселвайки се, ние оставяме без българи земята, дето от паметивека е била българска. Бъдното ще отсъди коя от трите е била най-истинската истина.

— И ти?...

— Аз ще я дочакам тук, тази най-истинска истина. За да ѝ служа според силите си.

Известно време никой от двамата не проговори.

— Скръбно ми е, че пътищата ни се разделят, Бяно — наруши мълчанието Селимински. — Ти беше първият съгражданин, когото срещнах при завръщането си. После се оказа и най-родствената ми душа в Сливен. И постепенно бях привикнал в представите си да смесвам Сливен и тебе... — Той вдигна предупредително ръка. — Чакай, не казвай нищо! Не ти говоря така, за да те разчувствувам, та да продължиш с мене към чуждите далечни земи. — Селимински отново помълча. — Искаш ли да ти призная нещо, което никому и никога няма друг път да го призная?

— Стори го само ако ти го искаш.

— Ти хубаво го каза одева това, за истините. Познаваш ме, та не можеш се усъмни, че аз твърдо вярвам в правотата на моята истина. И затова дръзвам да поема върху съвестта си отговорността за това ново велико преселение, за обезлюдяването на най-свидния ми от всички български краища.

— Какво признание е това, хаджи Иване? Ти казваш неща, които всеки знае. И в които никой не се съмнява.

— Не бързай! — повторно вдигна ръка Селимински. — Аз твърдо вярвам, че *днес* моята истина е най-истинската. Но в безсънните нощи в сърцето ми се промъква съмнение. И тогава съвсем не съм така непоколебимо сигурен, че и *утре* тя пак ще бъде най-истинската.

Сега беше ред на Бяно да го изгледа дълго и настойчиво.

— Не си за завиждане. Навярно е безмерно терзание да бъдеш водач на народа си, а да не си сигурен в пътя, по който го водиш...

— Именно затова не спирам такива като тебе, които решават да останат. И още нещо ще направя — това пак го доверявам само на тебе! — за да облекча донякъде съвестта си, ако *утре* се окаже, че *днес* съм сгрешил. Реших да посветя останалия си живот на тези, които сега

извеждам от земята на дедите им. Ще им служа, ще им помагам, ще облекчавам изгнаническите им страдалчества, ако е възможно — ще ги съветвам да се върнат.

— Не е лек кръстът, който си избрал за себе си...

Селимински се усмихна странно и неопределено вдигна рамене.

— Дали съдбата ще пожелае да се срещнем пак, Бяно? — Не дочака отговор и махна с ръка. — Глупав въпрос, захванал съм, знаеш, да изкуфявам. Ех, ако знаехме какво вещае съдбата за бъдното... — После попита: — Имаш ли оръжие?

— Имам. Ала не ми се вярва да ми потрябва.

— Лъжеш се. Аз вече зърнах шайки от Дебелата кория да се промъкват към града. Е какво, Бяно, да се прощаваме, а?

— Щом е дошло време...

— Или слушай, хайде да не се прощаваме! Прощават се хора, дето не вярват, че ще се срещнат пак. Пък ако не се простим, погледнеш, че сме измамили съдбата и тя кръстоса отново пътищата ни...

— Така да бъде, хаджи Иване!

Селимински спря върху него топлите си кафяви очи, после с усилие се откъсна, помахна с престорена веселост на Яна и децата, метна се върху коня си и без да се обръща, с гладък раван изчезна на изток.

Както го изпращаше със замъглени очи, Бяно усети някой да докосва рамото му. Извърна се стреснато. Привела се от денковете, Яна бе протегнала ръка и го милваше.

— Чух всичко, Бяно — каза му през радостни сълзи. — Благодаря ти!

— За какво има да ми благодариш? — попита той смаяно.

— Когато вие, мъжете, избирате и чертаете пътищата си, мислите не само за вас и семейството ви, а за още хиляда други неща, някои от които могат да се сбъднат чак след век. Ние, жените, сме другояче направени. Не виждаме по-далече от утрешния ден и от мъжа и децата.

— Но затуй пък бог ви е надарил със здрав смисъл...

Яна сякаш не го чу.

— И когато бяхме пред прага на неизвестното, исках ти да решавах по мъжки, като за след век, а не да се влияеш от женските ми

приумици. Благодаря ти, че реши това, което реши. Защото то отговаря и на моето неизречено желание...

Той вдигна ръка и улови нейната, доверчиво легнала върху рамото му.

---

[1] Владимир Дал — „Сливенка“, София 1901. ↑

[2] В своя „Исторически спомен“ Селимински твърди, че край Айтос са се събрали 16 565 семейства от районите на Сливен, Стара Загора, Нова Загора, Ямбол, Карнобат и пр. Цифрата (тя отговаря на повече от сто хиляди души!) се приема от историците за достоверна. ↑

Човешкият нравунак продължаваше да пъпли и напират откъм Сливен, та за да не му пречи, Бяно не се върна по същия път, а свърна надясно, по обиколния, който водеше за града откъм Ново село. И каква разлика! Докато се намираха сякаш посред море от хора, тук, два хвърлея място настрана, беше пустош и мъртвило. Да изскочат отнякъде читаци, нито някой ще чуе виковете ти за помощ, нито ще се намери човек да се притече...

Незабелязано от Яна Бяно провери и запрегна пищова, премести и калъча си, наследен от баща му, на по-удобно в пояса, да е под ръка. Но, слава на бога, не стана нужда да ги вади, поне тук, на къра; без да срещнат жива душа, след три четвърти час те навлязоха в Ново село. Отдъхнаха си, но скоро разбраха, че това е било лъжовно успокоение — нямаше ги насреща им дружелюбните и приветливи новоселчани, не ги изгледаха с любопитни очи бабички, застанали с хурки и вретена по портите, не играеха рояци чуруликащи дечурлиги по улиците, дори дим не се мярваше над комините; Ново село ги посрещна безлюдно, залостените порти на високите дувари сякаш криеха запустели къщи, тръпки побиваха снагата на човека пред тази смразяваща пустота. Иванчо, достатъчно пораснал, за да възприема що-годе вярно света, се разплака от страх; Бяно, който с една ръка водеше воловете, а другата държеше върху дръжката на пищова, не се обърна, но чу как Яна с треперлив глас запя на децата и сетивата му подсказаха, че тя ги е прегърнала, както квачка прегръща с крила пиленцата си пред близка опасност.

Бяха дошли наблизко до църквата „Света София“, когато някъде до тях се разнесе сподавено повикване:

— Хей, хора, християни ли сте?

От една открехната протка някакъв непознат мъж, кажи-речи на Бянови години, им правеше знаци с калпака си.

— Добри християни сме — рече Бяно; не го търсеше, пък говореше полугласно — тъй става например, когато се приказва в божи храм.

— Помогнете, християни! — Непознатият направи няколко крачки към тях. — Заклевам ви във всички светии, помогнете! Жена ми ражда, мъките и вече захванаха, пък няма кой да я...

— Защо не повика някоя опитна баба да я...?

— Ти луд ли си, човече! — прекъсна го мъжът. — Тук няма жив човек, пък ти — баба!... И то опитна!...

— Какво можем помогна ние... — започна Бяно, но този път думата му пресече Яна:

— Не си прав, все ще помогнем! Не можем остави жената да... Е, ако не съм бабувала, раждала съм, знам какво е!

— Да те поживи бог, булка! — благослови я човекът и се поклони пред нея.

— Хубаво — каза Бяно. — Отваряй портата. Цялата, цялата порта, не мога да оставя колата вън. Как се казваш?

— Християнин съм — с предишната обърканост отговори мъжът, докато отваряше портата.

— Това го разбрах. За името ти те питам.

— Прости ме, приятелю, хептен се шашардисах вече. Иван ми е името, Иван Хитов. Козар и овчар съм, това е моят занаят.

— Тази къща не е ли на Златко чорбаджи?

— Негова е била, сега е наша. Зер жена ми Съба е чорбаджи Златкова унука. А ти? Ти кой си?

Бяно му каза.

Яна се смъкна от денковете, прекоси добре подредения двор и изчезна в къщата, някъде там, откъдето на равни промеждутъци долитаха стенания. Бяно свали от колата децата и те скоро се заиграха — колко им трябва на деца, за да забравят какво е извън този висок дувар и тази залостена порта! Разпрегна воловете и им даде да ядат, а сам приседна на ока, извади чибук и запуши. До него клекна Иван Хитов и също запали.

— Какъв ден, свети боже! Да ми се ражда дете, когато цял град е замязал на гробище...

— А турците? Турците какво правят?

— Безчинствуват, какво! Да не мислиш, че от пъзливост едва открявах портата? От тях се пазех, бог да ги убие. Че още казаците бяха в града, тия, дето бяха охрана на нашите, а те, поганците, вече се смъкнаха от боазите и го удариха на грабеж и насилие. Тук, в Ново

село, комай бастисаха две от всеки три къщи. А един комшия, Генчо Ичеренеца, ако си чувал за него, заклаха с цялата му челяд... Сега гачели шетат из другите, по-богатите махали.

Яна се показва на пруста (къщата беше построена на земята, без горен кат) и повика за нещо стопанина.

Остана най-сетне сам Бяно и се замисли. Не, това не беше мислене. Мозъкът му се напрягаше до последни сили, а в същност никаква свързана мисъл нямаше в него. Безредна вихрушка от картини, видени и невидени, напирала една през друга в него: достолепният начин, по който даскал хаджи Илия отиваше към изгнаничеството си; разбъркването на колите, когато онова нещастниче беше паднало под колелетата; изколването на Генчо Ичеренеца и семейството му; дивашката ягма на разните коджамюстеджебовци; зловещата пустота на новоселските улици... И свързани мисли проблясваха наредко, ала неподредено и без никакъв повод. „Кой занапред ще учи децата ни? И хаджи Иван, и поп Шишко, и хаджи Илия — всички, всички заминаха...“ Или: „Дали изродите няма да се сетят, че в къщата на хаджи Рифат се крие християнка?“ Или още: „Трябва да прескоча до Трънкини. Както са в крайна къща...“ И още: „Бог да ме убие, ако не закова пак гредата над портата...“

Нечие докосване го стресна, извади го от вцепенението му. Беше Иван Хитов, който, ухилен до уши, му подаваше шише ракия.

— Какво?... Какво?...

— Как какво! — с несдържана радост му рече стопанинът. — Момче, разумява се.

Едва сега Бяно си даде сметка, че имаше вече доста време, откакто бе престанал да чува виковете и пышканията откъм вътрешността на къщата. Видя и децата, заети лакомо да изтопяват последните капки на някаква гозба, с която ги бяха нахранили.

— Да е живо и здраво! — пожела. И преди да вдигне стъкленицата, сети се да попита: — Какво име ще носи?

— Панайот, така сме решили с булката.

— Да е жив и здрав Панайот! — повтори пожеланието си Бяно. — Чувал съм, че който се роди в ден на скръб и загуби, преживява във веселие и късмет. Наздраве! За Панайот Иванов Хитов!

Пиха, после повториха и потретиха. Ракията някак прекалено лесно се хлъзна в празния стомах на Бяно, после сгръ тялото, но

размъти главата му. И предишната му загриженост за прибирането до дома отчасти се поразсея.

— Още колко време ще е нужна жена ми тука?

— Питам я и аз — извинително рече младият баща. — Не било много, тъй каза. Да изкъпела и повиела детето, пък с останалото аз съм можел как да е да се справя, дорде намеря някоя жена да помага. Че то туй мъртвило няма да е вечно я!

— Ако довечера все още много вилнеят капасъзите, утре сутрин ще я доведе. Не знам как, но ще я доведе.

— Благодаря ти, Бяно Абаджи. Да е благословен бог, загдето те изпрати на пътя ми.

Не след дълго дойде и Яна и каза весело — хайде, сега можели да се прибират в къщи. Бяно едва сега осъзна, че пладне бе преминало и слънцето вече клонеше към Урум Тарла.

— Да ви съпровожда до в къщи, а, Бяно Абаджи? — попита го стопанинът, докато впрягаше воловете; попита го и беше готов да го направи, макар и да личеше, че ужасно му се ще да остане при жената и детенцето си.

Бяно, разбира се, отказа. И скоро напуснаха този дом, който, радостта бе избрала да споходи в такъв нерадостен ден.

Навън сега се усещаше промяна. Вече се мяркаха хора — любопитни глави надничаха от портите, възрастни турци шушукаха тук-там, по къошетата, по-млади се подаваха от дюкяните си... Всички проследяваха с нескрито изумление колата на завръщащия се Бяно, устабашията на абаджиите, сякаш го виждаха да излиза от гроба. Никой не го обиди, ала и никой не рачи да му предложи закрилата си, докато се прибере. Бяно обаче беше благодарен и за това — стигаше му, че се чувствуваше между живи хора, а не сред пустиня.

Така без премеждие стигнаха те до дома на Силдаровците и скоро-скоро, пришпорвани от непреминалите си страхове, прибраха воловете и товарите от колата. Като направиха и това, Яна въздъхна облекчено:

— Сполай ти, Бяно... Сполай ти, че пак сме си у дома...

— Ще прескоча да навестя Трънкини — каза Бяно, като гузно избягваше погледа й.

— Сега? — изтръпна Яна. — Та кръвниците дебнат по къошетата с ножове и шишанета в ръце... Луд ли си да излезеш?

— Трябва — рече късо Бяно. — Ето ти този пищов, запрегнат е. Вземи го, вземи го, за всеки случай... Залости портата зад мене. Ако се чука, не отваряй! Ще отвориш само ако чуеш гласа ми.

Бяно изчака на улицата, докато вратата се затвори зад гърба му, после не се опусна надолу към Аба пазар и Клуцохор, а виновно, като крадец, свърна точно в противоположната посока. Към Ески Намазгях...

Градът отново бе замрял. Временното съживяване се бе стопило едновременно с привечерието — в ден като днешния никой, българин или турчин, не смееше да замръкне въвн от портата си.

На улицата, където беше хаджи Рифатовата къща, Бяно не срещна никого. Спусна се надолу към Двата аслана, после полека се върна по стъпките си — никого не зърна, никой не му се обади.

Изкачи се пак нагоре, поколеба се, пък с решителни стъпки се отправи към дома на стареца. Портата не беше заключена. Бяно я бутна, открехна я и влезе в двора. Посрещна го гробовно безмълвие, по-страшно от всякаква заплаха, облечена в плът и кръв. Той се пребори с порива си, който го подтикваше да се обърне и да побегне от този мъртвешки пуст дом. Стисна юмруци и бавно пристъпи към къщата. Но в подножието на стълбата, която водеше към хаета, отново спря — кой влиза в чужда къща, без да се обади?

С глас, който сам не позна, Бяно подвикна тихо:

— Има ли някой тук?

Предишната зловеща тишина беше единственият отговор.

— Дядо Хаджи, тук ли си?... — Мълчание. — Нехиря ханъм?... Божуро?...

Като стъпваше крадешком, той изкачи стълбите и...

И за малко не се препъна в тялото на хаджи Рифат, проснато по гръб сред локва съсирена кръв — въртопът, за който бе споменал



старецът, бе споходил и неговата къща. Бяно се наведе. Смъртта бе дошла от изстрел право в сърцето. И толкова отблизо бе гръмнала злодейската ръка, че огънят на барута бе обгорил ризата на жертвата. Кой ли е могъл да посегне на добрия старец? И защо? Откъде се намери българин, който да има да отмъщава именно нему? Или някой се полакоми за дрипите на сиромаха? Безсмислено дело на заслепен злосторник ли бе тази смърт или...?

Бяно заобиколи смъртника, премина по хаета и надникна в ашодаята и в двете стаи. Пустош! Такава пустош, сякаш от хиляда години човешки дъх не бе сгрявал тези синкаво-бели стени, весел пламък не бе заигравал в това огнище, грижовна ръка не бе докосвала калайдисаните синии и сахани по лавиците.

Изведнъж — за пръв път! — Бяно помисли за онова, което би го очаквало, ако го откриеха тук, сам, в чужда къща и с този труп до стълбите: никаква земна сила не би го спасила от бесилото. Уплаши се и побърза към портата. Но когато слезе от хаета, неопределен звук, долетял откъм двора, го накара спре. Заслуша се. Да, чуваше се нещо, което можеше да бъде и плач, и котешко мяукане, и стенание, че и скърцане на несмазана врата. Измина седем-осем крачки нататък през двора и...

— О, господи!... — простена гласно.

На земята пред него лежеше Божура. Мъртва. Лежеше ничком, напълно гола, дрехите ѝ, разпокъсани, бяха разхвърлени наоколо. Тялото ѝ щеше да бъде със съвършена мраморна белота, ако убийците не бяха направили с ножовете си три кръста — на челото, на гърдите и на корема, та засъхналата кръв и подаващите се от раната на корема вътрешности привнасяха към студената красота на снагата ѝ цветовете и грозотата на насилието.

Беше време, когато Бяно, бе помислил, че ако види Божура мъртва, ще се повали като подкосен върху бездиханния ѝ труп и там ще издъхне. Сега стоеше вцепенен, само две сълзи се откъснаха от очите и се търкулнаха по бузите му. Сетне се приведе, взе от земята един разпарцаливен фустан и покри тялото — срамуваше се от тази среща с Божурината голота. После извади ножа си и се залови да копае влажната пръст наблизко до трупа. И тогава до ушите му отново долетя онзи странен звук, който го беше довел дотук. Остави ножа и се заслуша. Протяжният неопределен звук долиташе от един шубрак на

няколко крачки по-нататък. Бяно полека приближи и раздели клончетата на храста. Захвърлено на земята, там плачеше пеленаче...

Провря се в шубрака и с непохватни, но грижливи ръце извади детето, полюля го и му погука; сякаш усетило ласката и топлината на прегръдката, то се успокои и млъкна. Сега вече не беше трудно за Бяно да разбере какво се бе случило. Когато читаците са затропали по външната порта, Божура е грабнала детето си и с него в ръце е побягнала през двора. Но портата не е устояла. Тогава, верен на себе си, в името на човешината и на истинското Добро, хаджи Рифат се е опитал да прегради пътя на злодейците. Опитал се е и там е намерил гибелта си. Разбрала, че не може да спаси и детето, и себе си, жената го е захвърлила в гъстия храсталак, а сетне е тръгнала назад, срещу убийците си. И срещу смъртта...

Той остави повитото дете до себе си, взе отново ножа и продължи да рови пръстта. Изкопа плитък трап, положи в него вкочаненото тяло на Божура и с шепи зарина върху него изкопаната пръст, сетне нахвърли отгоре камъните и клоните, които му попаднаха под ръка — страхуваше се кучетата да не разровят гроба. Накрая взе отново детето на ръце, застана там, където под пръстта бяха краката на покойницата, и шепнешком прочете „Отче наш“.

Сторил и това, Бяно излезе на улицата и тихо затвори след себе си вратата на мъртвия дом.

По-късно тя щеше да се чуди сама на себе си — не как е запазила самообладание, а как изобщо е преживяла тази минута: съсечен от лявото рамо до десния хълбок, Пею се търкаля от едната ѝ страна, от другата двегодишният Георги се валя, свит на кълбо, и реве до бога от болката на шамарите и ритниците, а по средата, тя, с този подут корем, не само не се строполява и не припада, а се зъби на кеседжиите и, поне външно, пет пари не дава, че — по всичко личи — ще бъде следващата жертва. Откъде бе почерпила тази нечовешка сила? На какво намери духът ѝ да се опре, че да не рухне тя там, до погиналия пред очите ѝ съпруг?

— Виж я ти, дивата котка — рече с нещо като уважение Коджа Мюстеджеб. — (Защото тайфата у Пеюви бяха именно Коджа Мюстеджеб и неговите хора.) — Не хленчи, а съска и вади нокти...

Трънка изпита някаква вътрешна нужда да донатрие мутрата му, пък след това да става, каквото ще.

— Не се е родил още гъжвалия — озъби се насреща му, — който ще изтръгне хленч от дъщерята на Георги Силдаря. Зер такива бабаити като вас Георги Силдаря е клал по десетмина наведнъж.

— Какво я оставяш да лае кучката бе, Мюстеджеб? — подхвърли Ружди Балабан, докато връзваше в една бохча награбеното от къщата. — Не виждаш ли, че не ѝ се ще да се раздели от мъжа си?

— Кажи на това твое копеле да млъкне! — рече на Трънка друг от тайфата. — Проглуши ми ушите с квиченето си.

Но Коджа Мюстеджеб не дочака нейната намеса — нему бе хрумнала къде-къде по-находчива идея. Отиде до заровилото глава в земята дете, подложи крак под него и викна на жената:

— Дръж!

Замахна крак, а детето подхвъркна във въздуха. Трънка изрева, стори отчаян скок встрани и улови Георги, преди да падне и разбие глава в каменния плочник.

— Бре, курназ жена! — смая се онзи, който преди малко се оплакваше от „квиченето“ на малкия.

Мюстеджеб се изсмя и от дупката между зъбите му се разхвърчаха слюнки.

— И ги ражда едни — каза, — да ти е драго да се срещнеш с тях, че да изпиташ ритника си...

— Проклинам те пред бога! — изсъска в лицето му Трънка! — Проклинам те и те заклевам пак да се срещнеш с моя Георги, но тогаз той да търкулне чутурата ти в...

— Не е жена това, а жив дявол! — възкликна Ракип Пехливан. — Откъде ли взема тая сила?

Суеверен беше Коджа Мюстеджеб, та тази клетва на жената, изречена в името на бога, го бе засегнала. Или може би някакво вътрешно чувство му подсказваше, че това не е клетва, а прокоба, която един ден наистина щеше да се сбъдне?

— Ей-сега ще ти отговоря — рече той и извади калъча си. — Ще я отворя като агне и ще видя откъде иде вещерската ѝ сила.

Трънка разбра, че е дошъл часът да се сбогува с живота си. И пак не извика, само скри детето зад себе си, за да постави своите гърди между ятагана на турчина и него.

... И в този миг видя Бяно, който влизаше в двора. Дали бе извикала при вида на брат си, дали бе трепнала или бе погледнала към него по някакъв особен начин, но ягмаджиите, цялата тайфа и Коджа Мюстеджеб заедно с другите, се извърнаха, загледаха се във влизащия и сякаш забравиха за Трънка.

А този, дето идеше, беше Бяно и не беше Бяно. Защото „светецът“ на Силдаровския род съвършено никак не приличаше на себе си. Лицето му, обикновено милозливо и кротко, сега бе студено, свирепо, жестоко, с израз на някаква дива отмъстителност; в движенията му пък нямаше припряност, те бяха отмерени и премислени, хладно решителни. Турците може и да не го познаха, да не бяха чували нито за пословичното му благодушие, нито за пословичната му телесна сила, ала преди още той да каже или направи нещо, те, невям доловили някаква надчовешка заплаха, срещу която всяко усилие е напразно и безполезно, видимо изтръпнаха от ужас.

На земята до портата Бяно остави някакъв мърдащ вързоп и се извърна към кеседжиите. Чудовищна, неописуема мощ се излъчваше от него. Хлъзна поглед по шайката, сякаш да се увери доколко хората от нея са незначителни твари. И тръгна срещу тях.

Беше сам срещу седмина. И да имаше някакво оръжие, не го извади. Не се опита да ги сплаши с думи. И не се нахвърли върху им, та да има на своя страна бъркотията. Не, Бяно вървеше съвсем бавно срещу тях — сякаш канара се канеше да прегazi хилав плет, а не човек да се пребори с човеци. И турците не издържаха. Те можеха да го застрелят с пищовите си, да го съсекат с ятаганите си, да го надвият даже в борба с голи ръце, но се огънаха пред него като пред демонична сила, неволно сториха крачка назад.

Само един се намери, който не се поддаде на магията на ужаса и реши да изпита силата си — Ружди Балабан. Измъкна той кривата си пала и пристъпи към идващия Бяно. А Бяно като че ли не го забелязваше. Вървеше напред и дори не отклоняваше поглед към него. Ала когато Ружди замахна, той направи една къса крачка към него, много къса, но тя го отведе зад наточеното като бръснач оръжие. И тогава Бяно за пръв път в живота си употреби своята чрезмерна мощ срещу човек. С едната ръка улови китката на Ружди Балабан, която стискаше палата, с другата — лакътя му, без никакво видимо усилие стори съвсем леко движение, звук като от счупване на суха пръчка се сля с животински рев и ръката на турчина се пречупи на две. Сетне Бяно не го блъсна, а само го бутна настрана и бабаитинът отлетя на пет крачки и плъсна по гръб в някаква локва. Участи му изобщо не привлече Бяновото внимание. И с предишната бавна стъпка той продължи към останалите.

— Бягайте! — извика някой.

Тайфата не дочака друга покана. Който свари, успя да се измъкне през вратата, другите се прехвърлиха през оградата. Уловил прекършената си ръка, подир тях се загътри и Ружди Балабан.

— Не знаех, че си бил такава хала — каза Трънка, когато и последният турчин се измете от двора.

Тези няколко думи бяха и единствената ѝ свидлива похвала, и благодарността ѝ, и сухият и безцветен израз на изумлението ѝ от невероятната промяна, станала с брат ѝ.

— Хайде — рече той в отговор. — Да приберем останките на Пею и да тръгваме.

— Къде?

— В къщи, къде! Не можеш остана тука. Нито днес, нито нататък. Виждаш какво е.

— Не! — отсече тя.

Бяно я разбра погрешно.

— Утре ще дойдем с повече хора. И поп ще доведем. Ще го опеем и ще го погребем по християнски...

— Не! — повтори Трънка. — Да го приберем, тежко ще ми е да го пренеса сама, и да го измием. Но иначе никъде не мърдам. — И натърти: — Нито днес, нито нататък. Разбираш ли, бате? Оставам си жена на Пею. Ще се грижа за имота му, ще отгледам децата му.

Брат ѝ размисли върху думите ѝ, после сви рамене. Знаеше — Трънка не е жена от плът, а от кремък...

Той я познаваше, но все пак не докрай. Защото когато по-късно, помогнал ѝ криво-ляво да се оправи, Бяно си тръгна, тази кремък-жена седна на прага, захлупи лице в шепи и горчиво се разрида...

А той пък по-късно щеше да си казва, че е извършил най-нелепото, което е можело да се извърши — в привечерието на този паметен тринадесети април, когато вълната на незапомненото събитие беше извадила на повърхността цялата тиня и гниlost на Сливен и казата и когато всеки разумен човек търсеше да се укрие в къртича дупка, за да преживее въртопа на развихрилото се насилие, на Бяно хрумна да се изкачи на Хамамбаир. И не само му хрумна, но го и направи.

Както беше безоръжен и с едно пеленаче в ръцете, той, излязъл от Трънкини, не избра най-потайните пътеки и комшулуци, за да се прибере до дома си, а свърна нагоре по баира. И не че беше толкова замаян от събитията, та да е сляп за смъртната опасност, на която се излагаше. Но него го теглеше един порив, по-силен от съзнанието за опасността, на който разумният иначе Бяно не можа да устои — към височината го теглеше непреодолимото желание да види своя Сливен.

Изкачи се почти до върха на Хамамбаир и се обърна към север. И в този ден на ужасите в сърцето му трепна топлинка — ето, пред него беше най-свидното кътче от цялата божия земя! Как изобщо му е скимнало да напуца Сливен, бащиния си край? Как е помислял да го изостави?

Вляво, над Кешишлика, се въздигаше двугърбата Урум Тарла. В призрачния сумрак на пролетната вечер хълмът му заприлича на някакво огромно животно, каквито има само в приказките, настръхнало и приклекло за скок. По-нататък, от другата страна на Асеновския боаз, идеше извисеният купол на Бармука. Той и меко заоблените Гаговец и Хисарлъка, които се кипреха отсреща, с подножията си докосваха и дори навлизаха в града, сякаш нарочно поставени, за да напомнят на роба, че на крачка от него е хайдушката Стара планина. Над тях, сурови и величествени, се диплеха Сините камъни. А още по-високо, там, където небето се привеждаше, за да докосне с устни земята, Българка, Кутелка и Чаталка пробиваха снежната шапка на Балкана и гордо стърчаха на възбог, като че устремени да се окъпят в последните лъчи на потъналото зад

планините слънце. И сред цялото това великолепие от щедро разпилени красоти се гушеше той, *неговият* Сливен — белият, гиздавият, богатият, прочутият. Не, никога няма да съжали Бяно, че се е върнал от сред пътя. Не беше сбъркал в днешния си страшен избор, когато пред добруването по чужди земи предпочете живота, теготите, труда и смъртта в и за този обезлюден град, който трябва да се възроди от нищото.

— Видял си много превратности — прошепна Бяно, като се обръщаше към своя град, — ще преживееш и тази. И ще станеш пак онзи Сливен, дето е бил винаги гордост и огнище на българщината...

Сбогува се с чудната гледка пред очите си и се спусна надолу. Нито на баира, нито през Клуцохор, нито сетне през същинския Сливен срещна човек — ако още имаше неизморени и ненаситни читаци, които продължаваха да грабят и безчестят, те бяха настрана от неговия път. И така в припадналата пролетна вечер Бяно извървя улиците и стъгдите на своя град и необезпокояван от никого, стигна до бащиния си дом.

Почука веднъж... дважд... — никой не се обади отвътре. Почука трети път. Някъде иззад портата се чу шумолене на крадливи стъпки, но пак никой не се обади. Едва сега Бяно си припомни поръката, която на излизане бе дал на жена си.

— Отвори, Янке — рече. — Аз съм.

Тупна гредата, звънна желязото на джугата и портата със скърцане се отвори.

— О, Бяно... — не каза, а проплака Яна.

И чак сега той помисли за душевните терзания, които бе причинил на тази вярна жена, осъдена от прищявката му да преживее самичка всичките страхотии, истински и въображаеми, на този злокобен ден.

— Не се страхувай — продума ѝ нежно, — тук съм, нищо повече не може да се случи.

— А другите?... Пеюви?... Що видя и що преживя навън?...

— Вън е нещо като Страшния съд. Остави! Друг път ще ти разкажа.

Той обгърна раменете ѝ. И тогава тя зърна вързопа в ръцете му.

— Какво е?... Какво носиш?...



— Дете — отговори Бяно. — Българче, останало без баща и майка, без никого на света. Прибрах го, за да го отгледаме.

— Ах, горкичкото! — Тя взе живия товар от ръцете на мъжа си. — Милата душица! Докато ние с тебе сме живи, бедничкото нивга няма да се почувствува сираче. Нали, Бяно?

Изкачиха се по стълбите и влязоха в одаята. И там, в светлината на лоените лампи, Яна позна дрешките и юрганчето, които бе изработила със собствените си ръце.

— Не зная как е кръстено — глухо произнесе Бяно, като гледаше настрана. — Но нали е намерен, Найден ще му бъде името.

— Да — каза Яна през сълзи. — Ще бъде Найден...

В огнището имаше жив огън и това беше най-хубавото нещо, което можеше да видиш в една българска къща през този ден.

# РЕЧНИК НА НЕПОЗНАТИТЕ ТУРСКИ ДУМИ

**Ага** — почитително название на турчин; заповедник, господар; дребен еничарски чин.

**Адам** — човек.

**Адет** — обичай; характер, нрав.

**Аджаба** — дали наистина.

**Аждер** — змей, хала.

**Айлак** — който не работи, безработен.

**Акче** — дребна сребърна монета; аспра.

**Алай** — полк; парад.

**Алеат (алат)** — инструмент на занаятчия; сечиво, оръдие.

**Аманет** — писмо, пратка.

**Амуджа** — „чичо“; иронично название за турчин.

**Анджак (анджък)** — именно, тъкмо.

**Аргат(ин)** — ратай (от гр.).

**Аркадаш** — другар, побратим.

**Арнаут(ин)** — албанец; прен. — човек с тежък характер.

**Аршин** — мярка за дължина, равна на 68,75 см.

**Аскер** — войска; войник.

**Аслан** — лъв.

**Аферим** — браво; отлично.

**Ачигъоз** — нестеснителен, отворен човек.

**Ачик** — открит, ясен, очевиден: **ачиклък** — открито място.

**Ашколсун** — браво (понякога в подигравателен смисъл).

**Ашодая** — кухня.

**Ая (айа)** — светец; свят (човек).

**Аян(ин)** — местен управител; **аянството** — не е добре изяснено като институция, предполага се, че се касае за изборни местни управители, утвърждавани от централната власт.

**Бабаит(ин)** — лице, което се представя за юнак, силен, храбър; **бабаитлък** — празна юнащина.

**Бабалък** — тъст.  
**Баджа** — огнище.  
**Бадява** — безплатно, даром, много евтино; напразно, напусто.  
**Байгън** — втръсване.  
**Балабан** — едър, голям.  
**Бамбашка** — съвсем особен, необикновен.  
**Бардак** — публичен дом.  
**Басамаци** — стълба; стъпала на стълба.  
**Бастисвам** — нападам ненадейно; надвивам; прен. — унищожавам.  
**Баш** — главен, пръв.  
**Башибозук** — нередовна войска; прен. — сган, която се отдава на произвол и безчинства.  
**Бая** — доста.  
**Баялдисвам (баилдисвам)** — губя съзнание, припадам.  
**Беглик** — данък върху овци и кози.  
**Безиргян (базиргян)** — търговец.  
**Бей** — почетна прибавка към име, господин; в стара Турция — титла на малък феодален владетел.  
**Беклеме** — стражница.  
**Белли** — явно, открито, ясно.  
**Берекет версин** — слава богу.  
**Бешлик** — петаче, монета от пет пари.  
**Бинекташъ** — камък, на който човек стъпва, за да яхне ездитно животно.  
**Боаз** — планински проход; дефиле, теснина.  
**Бол** — изобилно, много, предостатъчно; **боллук** — изобилие.  
**Бостанджи-башия** — началник на **бостанджии** — придворни военни части.  
**Буйрултия** — заповед, повеля, разпореждане.  
**Буйрум** — Заповядай!  
**Букаи** — верига за спъване на кон.  
**Бурия** — тръба за печка; военна тръба.  
**Бьолюк** — рота; прен. — множество, тълпа.  
**Вай!** — Ах! (възкл.). Изразява ужас, душевна потресеност.  
**Везир** — министър; **велик везир** — министър-председател.  
**Векилин** — пълномощник, представител, повереник.

**Вергия** — данък.

**Вилает** — административна област.

**Висока порта** — правителството в султанска Турция.

**Гаваз(ин)** — телохранител; пазач на сграда; пазач на легация или консулство, обикновено в национална носия.

**Гаджал(ин)** — презрително прозвище за турчин.

**Гайле** — грижа.

**Галиба** — навярно, вероятно.

**Гарез** — яд, злоба, омраза и желание за отмъщения.

**Гевгир** — свод; **гевгирлия** — сводест.

**Гевшек** — отпуснат, мекошав; болнав.

**Гезме** — разходка, пътуване.

**Гем** — юзда.

**Гъжва** — чалма; **гъжвалия** — чалмалия (ирон.).

**Гъзбойджия** — хитрец, измамник.

**Гъотере** — съвсем грубо и небрежно.

**Гювендия** — развалена жена.

**Гяур(ин)** — немохамеданин, неверник.

**Даалии** — грабителски орди от турци и потурчени християни, върлували на Балк. полуостров в края на XVIII и началото на XIX в.

**Давия** — дело пред съда.

**Даврандисвам се** — съвземам се.

**Дам** — обор.

**Дамазлък (дамъзлък)** — разплоден добитък.

**Дамга** — знак; петно; печат.

**Дамла** — апоплектичен или сърдечен удар.

**Дарбхана** — монетарница.

**Даул** — тъпан.

**Девлет** — държава; **девлет-душманин** — враг на държавата.

**Делия** — луда глава, буен човек; **делибашия** — главатар на делии.

**Дембел(ин)** — ленивец, мързеливец; който се излежава; **дембеллък** — мързел, леност, излежаване.

**Дервенджия** — пазач на **дервент** — проход; дервенджии ставали жители над планински селища, на които срещу известни привилегии било възложено да охраняват пътищата и проходите.

**Дервиш** — мохамедански калугер.

**Дерменджия** — воденичар.

**Деребей** — непокорен на султана областен управител; прен. — своеволен управник.

**Джамбаз(ин)** — препродавач на добитък.

**Джанфез** — вид лъскав копринен плат; тафта.

**Джанъм** — обръщение към близък човек при покана, молба или при израз на леко недоволство.

**Джелеп(ин)** — търговец на добитък за клане.

**Джанабет(ин)** — проклетник, вагабонтин.

**Джендем** — ад.

**Джепане** — боеприпаси.

**Джигер** — дроб.

**Джихад** — свещена война.

**Джубе** — дълга горна дреха за през зимата, обикновено подплатена с кожа.

**Диван** — тапицирано легло, покрит с възглавници миндер; държавен съвет в султанска Турция.

**Диван-чапраз** — стоя диван-чапраз — стоя със скръстени на пояса ръце.

**Дизгини** — поводи на юзда.

**Дингил** — висок, дълъг човек.

**Дин-дъонме** — вероотстъпник.

**Дип** — твърде, доста, напълно; **дип че** — благодарение, защото.

**Диш хакъ и диш-парасъ** — данък за изхабяване на зъбите при ядене, който самозабравили се турци вземали от нагостилите ги българи; **дишлия** — който взема диш-хакъ.

**Долап** — вграден в стената дървен шкаф за дрехи; колело за вадене на вода; тепавица; **долапчия** — тепавичар.

**Донанма** — илюминация, тържествено осветление; фойерверк.

**Дондурма** — сладолед.

**Донове** — долни гащи.

**Дост** — приятел; **достлук** — приятелство.

**Дур** — стой!

**Дюлюм (дюнюм)** — мярка за земя, равна на 920 кв.м.

**Евала** — поклон, хвала.

**Евет** — да, разбира се, така е; **еветчия** — угодник, човек, който на всичко казва „да“ и винаги се съгласява с мнението на по-силните.

**Емении** — плитки кожени обувки с вирнати върхове и без токове.

**Емиш** — плодове, овощия; сушени плодове.

**Еничар(ин)** — войник от еничарите — заграбени, потурчени и специално обучени християнски момчета.

**Ербап** — смел, доблестен, мъжествен; способен, годен за нещо.

**Ефенди** — почтително обръщение; господин.

**Забит(ин)** — офицер.

**Завалия** — клет, нещастен, жалък.

**Зандан** — тъмница, затвор.

**Заптие** — стражар.

**Заптисвам** — задържам, арестувам.

**Зарар** — загуба, щета.

**Затъ** — в същност, наистина.

**Земпаре** — женкар.

**Зенгия** — стреме.

**Зияфет** — гощавка, гуляй.

**Зорлан (зорлем)** — с усилие, едвам.

**Зулум** — насилие, обир, грабеж.

**Зурла и зурна** — дървен музикален инструмент, подобен на кларинет.

**Ибрик** — меден или пръстен съд за поливане при миене.

**Измежяр(ин), измижяр(ин)** — слуга.

**Икиндия** — надвечер, привечер, времето непосредствено преди залез слънце.

**Илач** — лекарство.

**Илчия** — пратеник, парламентъор.

**Имам(ин)** — мохамедански свещеник.

**Индже** — тънък, строен.

**Интифа** — вземам интифа — вземам под внимание.

**Ираде** — султански указ.

**Испенче** — поземлен данък, плащан от немюсюлманите.

**Ихтибар** — почит, уважение, чест.

**Ичкия** — спиртно питие, обикновено алкохолен концентрат.

**Ищах** — охота за ядене; желание, искане.

**Кабакчия** — селски бирник.

**Кабахат** — вина; **кабахатлия** — виновен.

**Кабил** — възможно, може.

**Кабул** — облог, бас.

**Кадия** — верски и граждански съдия.

**Кадъна** — туркиня; съпруга на турчин.

**Каза** — околия.

**Какаван(ин)** — глупец, заплес.

**Калабалък** — навалица, множество.

**Калъч, калъчка** — извита сабя.

**Кандисвам** — скланям, съгласявам се.

**Капасъз(ин)** — нехранимайко, хаймана, безделник.

**Капладисвам** — подплатявам.

**Капуджибашия** — началник на платената войскова стража на двореца.

**Караабаджия** — производител на аба, който същевременно използва чужд труд, като дава вълна за тъкане на аба срещу заплащане.

**Карабаш** — черноглавец; пренебрежително прозвище за християнски свещеник или калугер.

**Карагъозчия** — който разиграва кукли; фокусник, актьор.

**Кара-кулак** — таен съветник.

**Карпуз** — диня.

**Касаба** — малък град, градец.

**Касатура** — къса сабя, голям нож.

**Каспети** — кожени гащи, употребявани от борците.

**Катил** — престъпник, убиец.

**Катък** — вид леко ястие от изцедено кисело мляко, сирене, подправки и пр.

**Кауш** — килия в затвор.

**Кафадар** — другар, съмишленик.

**Каяфет** — външен вид, външност; състояние на човек.

**Келеш** — болен от кожната болест кел; прен. — незначителен, презрян, нищожен човек.

**Кемер** — кесия във вид на кожен пояс за носене на голо около кръста.

**Кепазе** — срамен, позорен; лишен от достойнство.

**Керпеден** — клещи.

**Кеседжия** — човек, който убива хора и ги обира; кръвник, разбойник.

**Кестерме (кестирме)** — пряк, напъйко.

**Кехая** — главатар на овчари, селски глашатай.

**Кешиш** — калугер, монах.

**Кираджия** — превозвач на стоки срещу заплащане; наемател, квартирант; **кирия** — превоз на стока или пътници; заплащане на такъв превоз; наем за жилище или помещение.

**Коджа** — много, доста; доста голям.

**Колагеле** — помози бог (поздрав към човек, който работи).

**Колай** — начин, способ; леснотия.

**Колчак** — гайтанена шарка върху аба или потури.

**Конак** — учреждение (кметство, околийско или полицейско управление); място за нощуване и почивка.

**Кондак** — ударник на пушка или пищов; приклад на пушка.

**Кондисвам** — отсядам.

**Конущисвам се** — срещам се, виждам се, общувам с някого.

**Коскоджамити** — твърде голям, твърде много.

**Куйрук** — опашка.

**Кумбераджия** — бомбардир.

**Курбан** — обредна гощавка със заклано добиче; жертвоприношение.

**Куюмджия** — златар.

**Къзъм** — момичето ми (обръщение към момиче).

**Кърджалия** — член на турска разбойническа дружина, която обирала християнското население през XVIII и XIX век в турската империя.

**Кърсердар(ин)** — началник на селска и полска стража.

**Къръмски** — кримски, от полуостров Крим.

**Къч** — задница на кон или магаре.

**Къшла** — кошара за зимуване на овце; казарма.

**Къопав** — куц; непохватен.

**Къопек** — куче.

**Къорсокак** — задънена, „сляпа“ улица.

**Къошк** — лека постройка в лозе, градина и пр.; предна отворена и покрита част на къща.

**Кюкюрт** — сяр.



**Кюлаф** — буквално: вид островърха шапка; скроявам кюлаф — изигравам, мамя.

**Кюлхане** — долен човек, негодник.

**Кюрк** — кожух, шуба.

**Кятиб(ин)** — писар.

**Лаз** — човек от малоазиатското племе лазове.

**Лакърдия** — дума, приказка.

**Лаф-мухабет** — лек, забавен разговор.

**Либаде** — къса горна дреха, подплатена с памук.

**Лобут** — бой; бой като наказание.

**Маане** — песен или мелодия с извивки.

**Мазгал** — бойница.

**Малебие** — нишестено сладко, полято със сироп; малеби.

**Манаф** — турчин от някои области на Мала Азия.

**Мангър** — дребна медна монета.

**Маргаза** — неразбран, заядлив човек.

**Махмудия** — златна или сребърна монета, сечена от султан Махмуд II.

**Махмузи** — шпори.

**Машал и машала** — факел, главня.

**Машалла** — Браво!

**Медресе** — мохамеданско богословско училище.

**Мекере** — подлец, подлизурко, мазник.

**Мектебе** — низше мюсюлманско училище.

**Мемлекет** — местност, край, страна.

**Месал** — домашна покривка за трапеза; покривка, с която се завива тесто, за да втаса.

**Мечет** — джамия, мохамедански молитвен дом.

**Мешин** — обработена овча кожа.

**Менгюш** — обица.

**Менсофа** — повдигнато място на пода в стая, на което се застила за спане.

**Метан** — нисък поклон.

**Милаим** — кротък, нежен, ласкав.

**Милет** — народ.

**Мираз** — наследство.

**Михлюз(ин)** — ленивец, мързелив човек.

**Молла** — духовник, ходжа; ученик в медресе.

**Муезин (мюезин)** — низш духовен чин; викач от минаре за молитва.

**Мурабе** — война.

**Мурафет** — умение, сръчност, майсторство.

**Муска** — малка кесийка, в която се слага хартийка със заклинателен текст или друг предмет и се носи (обикновено закачена за врата) за предпазване от болести, бели, злополуки.

**Мухтар(ин)** — селски кмет, старейшина.

**Мушарабие** — дървена решетка на прозорец, през която се вижда навън, а отвън не се вижда.

**Мюжде** — вест, новина; награда на най-напред съобщил добра новина.

**Мюзевир(ин)** — интригант, клюкар.

**Мюфтия** — мохамедански съдия, който съди въз основа на Корана.

**Мющерия** — редовен купувач, клиент.

**Намаз** — молитва, която се прави пет пъти на ден в определени часове.

**Нахакере** — напразно, залудо.

**Некезин** — скъперник.

**Низам** — редовна войска; войник от редовна войска.

**Нишан** — знак, белег; изкуствена цел за стрелба, мишена; **нишанджия** — който умее да се цели.

**Нишадър** — амониев хлорид.

**Ода** — военна част от еничарския корпус в състав от 400 души; **одабашия** — еничарски офицер, началник на ода.

**Одая** — стая; казармено помещение.

**Оджак** — огнище; еничарският корпус.

**Ока** — мярка за тежест, равна на 1225 или 1282 г.

**Окумуш** — начетен, самообразован; прен. — отракан.

**Онбашия** — десетник, началник на десет войника; полицейски началник в малък град.

**Пазвант(ин)** — нощен пазач, пазач.

**Пала** — широка, крива и тежка сабя.

**Пандур(ин)** — християнски стражар в турско време.

**Папаз** — поп, свещеник.

**Папуци** — меки кожени обувки като чехли.

**Паша** — генерал; висш турски военен или административен началник.

**Пексимет** — сухар, галета.

**Пехливан(ин)** — борец; герой, юнак.

**Пилаф** — варен ориз, попарен с масло.

**Пис** — мръсен, нечист.

**Пишкин** — опитен, сръчен, изпечен.

**Пишман** — който съжалява за нещо уговорено или извършено и е готов да се откаже от него.

**Порта (Високата порта)** — правителство на султанска Турция.

**Пусат** — оръжие.

**Пусия** — засада.

**Пущ** — развален човек, развратник.

**Раван** — умерен конски ход.

**Ракъ-кефи** — ракиен кеф, ракиено удоволствие.

**Рачел** — преварен сок от плодове, най-често от грозде, с късове от плодове — тикви, дюли и пр.

**Рая** — немохамеданското население на султанска Турция; прен. — безправен, робски народ.

**Редиф** — запас; войник от запаса.

**Рубие** — сребърна монета, равна по стойност на четвърт златна лира.

**Сабахлен** — сутринта, на сутринта; сабах — сутрин.

**Саз** — струнен музикален инструмент, подобен на мандолина.

**Сайбия** — собственик; стопанин.

**Съклет** — душевно притеснение, мъка.

**Сакъз** — дъвка.

**Съкълдисвам се** — притеснявам се.

**Сакън** — пази се, внимавай, съвсем не, никак.

**Сакънтия** — немотия, бедност, притеснение (за пари).

**Салтамарка** — къса горна дреха, подплатена с кожи.

**Салтанат** — великолепис, разкош.

**Санджак** — окръг, поделение на вилает; **санджакбей** — управител на санджак.

**Санджак-и шериф** — свещеното знаме, за което мюсюлманското поверие твърди, че е останало още от Мохамед.

**Сарач** — майстор на хамути, юзди и др. подобни.  
**Сахан** — медна чиния.  
**Сахат** — час; часовник.  
**Сачикабръс** — зелен камък, железен сулфат.  
**Сая** — подслон, навес; зимна кошара за овце.  
**Севда** — любов; любим човек, либе, изгора.  
**Сеиз(ин)** — коняр.  
**Сеир** — гледане, зяпане; зрелище.  
**Сеймен(ин)** — стражар, въоръжен пазач; **сейменбашия** — началник на сеймените.  
**Семерджия** — седлар.  
**Сераскир** — главнокомандуващ.  
**Сербез** — нахално смел, дързък; упорит; **сербезлик** — упоритост, нахална смелост.  
**Сергия** — поставка за нареждане на стока на пазар или панаир; открита поляна пред бара, долап, тепавица, където се сушат тъканите.  
**Сердар** — главатар, войвода.  
**Сефер** — пътуване; отиване да се извърши някаква работа; военен поход.  
**Сефте** — първа продажба сутрин или от някоя стока; парите от такава продажба.  
**Сиджим, сиджимка** — тънко въже или дебела връв.  
**Сиктир** — махай се, пръждосай се (вулг.).  
**Силях** — оръжие; **силяхлък** — широк кожен пояс с преградки за оръжие.  
**Синия** — голяма кръгла тава; софра, трапеза.  
**Соба** — стая.  
**Сокак** — улица, уличка.  
**Софра** — ниска кръгла маса за ядене; софралък — голяма покривка, която се застила под софрата, за да падат върху нея трохите и пр.  
**Софта** — религиозен учител или проповедник; ученик от висше богословско училище, в което се изучава също право, граматика и логика.  
**Субаша** — полицейски началник.  
**Суватчия** — който отглежда добитък за клане.  
**Сус** — Мълчи! Млък!

**Сюрия** — голямо стадо овци или кози; множество, върволица.  
**Табак** — кожар; който обработва, щави кожи.  
**Табия** — укрепление; окоп.  
**Табият** — характер, нрав; навик, обичай.  
**Табор** — баталион, войсково поделение от няколко роти; стан, лагер.  
**Талим** — военно обучение.  
**Тамбура** — струнен музикален инструмент без лък.  
**Тапия** — документ за собственост; документ.  
**Тархана** — специално приготвено с подправки тесто, изсушено и стрито за готвене; триеница; каша, приготвена от такова тесто.  
**Тасма** — ремък; кожена дълга изрезка.  
**Тахтаба** — дървеница.  
**Такъм** — прибор, принадлежност.  
**Телял(ин)** — глашатай.  
**Темане** — поздрав с допиране на ръката до устата, челото и гърдите.  
**Темел** — основа.  
**Темерут(ин)** — необщителен, затворен, мълчалив човек.  
**Тепегъоз** — безочлив, безсрамен.  
**Тепелик** — кръг жълтици, нанизани и зашити върху феса за украшение.  
**Тарабука** — широко гърне с опъната на отвора кожа, която бият като барабан.  
**Терзия** — шивач.  
**Тертип** — ред; наредба, план, начин.  
**Тескере** — паспорт; документ, обикновено за самоличност.  
**Тетик** — спусък.  
**Теферич** — разходка извън града с гощавка и веселби.  
**Тефтик** — разчепкани ленени парцали, които се употребяват за превръзки.  
**Топтан** — всичко наведнъж, на едро.  
**Топуз** — желязна топка на кантар; боздуган.  
**Топчия** — артилерист.  
**Туткун(ин)** — туткав, пипкав човек.  
**Тюфекчия** — оръжейник; производител на оръжия; поправяч на оръжия; **тюфехане** — оръжейна работилница.

**Тюмбеке** — чашката на наргилето, в която се поставя тютюнът.  
**Уйдурдисвам** — нагласявам, нагаждам, натъкмявам.  
**Улак** — пратеник, куриер.  
**Улем** — богослов.  
**Урсуз(ин)** — лош, проклет, опак човек.  
**Уста** — майстор в някой занаят; **устабашия** — пръв майстор, председател на някой еснаф.  
**Усул(усулджа)** — тихичко, потайно, предпазливо.  
**Учкур** — връв или ремък за стягане на гащи или потури.  
**Фередже** — наметало през главата на кадъна.  
**Ферман** — султански указ; писмена заповед, издадена от султан.  
**Филджан** — чашка за кафе.  
**Фирари** — беглец от войската, дезертьор.  
**Френк-гяур** — християнин от Запада.  
**Фудул** — горделив, надменен, надут.  
**Хава** — време, климат; прен. — настроение, положение.  
**Хавуз** — водоем.  
**Хает, хаят** — открит трем пред къща.  
**Хазна** — държавно съкровище; паричен ковчег, каса; прен. — много пари.  
**Хазър** — разгеле.  
**Хаир** — добро, благополучие.  
**Хаирсъз(ин)** — зъл човек, проклетник.  
**Хайлаз(ин)** — ленивец, безделник.  
**Хак** — заплата, парично възнаграждение; право, справедливост.  
**Хал** — положение, състояние.  
**Халайкиня** — жена от харем (думата произлиза от арабската халаик — твар, същество).  
**Хандзър** — свиня.  
**Ханъм, ханъма** — женена туркиня.  
**Хапус** — затвор; затворник.  
**Харамия** — хайдутин, бунтовник.  
**Харания** — голям котел за топлене на вода.  
**Харар** — вид голям чувал.  
**Харем** — жените на един мъж, където има многоженство;  
**харемлък** — женското отделение на мюсюлманска къща.  
**Хасър** — рогозка.

**Хатър** — угода, приятност; желание; пристрастие, снизхождение; мъка.

**Хеким(ин)** — лекар.

**Хелбете** — разбира се.

**Хемен** — току-речи, почти.

**Хемшерия** — съгражданин, земляк.

**Хергеле** — стадо коне.

**Херодая** — избено помещение, пригодено за живеене; сутерен.

**Хесап** — сметка.

**Холан** — в изрази **хайде холан**, **остави холан** — хайде бе, остави бе.

**Хългъзник** — безделник, дангалак, заплес.

**Хъс** — злоба, настървение.

**Чакмак** — метален полукръг за изкарване искра чукане в кремък, огниво; ударник на кремъклия пушка или пищов.

**Чакъм** — участък от нива, определен за жътвар.

**Чал** — висок планински връх, обрасъл с трева.

**Чалгаджия** — музикант, свирач.

**Чалдисвам се** — побърквам се.

**Чалма** — дълъг плат за увиване около феса; гъжва.

**Чалъм** — леснина, сгода, похват.

**Чан** — камбана, звънец.

**Чапкън(ин)** — уличник, хашлак, развратник.

**Чапраз** — вид шев на гайтан; метално украшение на женския пояс, пафти.

**Чапрашик**, **чапрашък** — забъркан, побъркан.

**Чарк** — зъбчато колело; механизъм; дъскорезница, гайтанджийница и др., карани с вода.

**Чаршия** — търговска улица или площад; пазар.

**Чат-пат** — отвреме-навреме; горе-долу, тук-там.

**Чауш(ин)** — старши стражар; подофицер.

**Чеверме** — печено на шиш или на скара месо.

**Челик** — стомана.

**Чепкен** — вид къса дреха, която може да се носи и с необлечени ръкави.

**Чешири** — потури.

**Читак** — хулно, презрително название за турчин.

**Чифчия** — земеделец.

**Чоджук** — момче; **чоджум** — моето момче, момчето ми (обръщение).

**Чок селям** — много здраве.

**Шадраван** — водоскок, фонтан.

**Шалвари** — широки платнени гащи.

**Шарампол** — защитна ограда, дървена или зидана; вид крепостна стена.

**Шарлан, шарлаган** — растително масло, което не е от маслини.

**Шарпана** — голям съд за пренасяне на грозде; кораб.

**Шашкън(ин)** — побъркан; смахнат;

**Шашма** — измама, хитрост.

**Шейрет(ин)** — дяволит човек, хитрец.

**Шейх** — глава на мохамеданска религиозна община; старейшина на арабско племе.

**Шейх юл-ислям** — буквално „старейшина на исляма“ — най-висш религиозен чин в мюсюлманската йерархия.

**Шекер** — захар.

**Шербет** — разводнен сироп.

**Шишане** — стара къса и тежка пушка с широка цев.

**Шубе и шупе** — страх, съмнение.

**Шуруп** — сироп.

**Шехзаде** — принц, султански син.

**Юзбашия** — стотник.

**Юк** — товар, бreme.

**Юрнек** — образец, модел.

**Юруш** — атака, пристъп.

**Юшур** — десетък от земеделското производство, събиран в натура.

**Ябанджия** — чужденец, другоземец.

**Ягма** — плячка.

**Ялдъз** — жълтица.

**Янкеседжия** — пладнешки разбойник, уличен крадец.

**Яръм** — половин, полу.

**Ясъкчия, ясакчия** — телохранител.

**Яху** — приятелю, мой човек (обръщение).



**Яшмак** — кърпа, с която мохамеданките си покриват лицето; було.

# ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

**МОЯТА БИБЛИОТЕКА**



<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.